

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ГРАЂЕВИНАРСТВА,
САОБРАЋАЈА И ИНФРАСТРУКТУРЕ
Сектор за просторно планирање и урбанизам

**ПРОСТОРНИ ПЛАН
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**
од 2021. до 2035. године

**ТЕМАТСКА СТУДИЈА 3:
СТАНОВНИШТВО, НАСЕЉА
И СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ**

Београд, август 2020.

Носилац израде

МИНИСТАРСТВО ГРАЂЕВИНАРСТВА, САОБРАЋАЈА И ИНФРАСТРУКТУРЕ
Сектор за просторно планирање и урбанизам

**ПРОСТОРНИ ПЛАН РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
ОД 2021. ДО 2035. ГОДИНЕ**

**ТЕМАТСКА СТУДИЈА 3:
СТАНОВНИШТВО, НАСЕЉА И
СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ**

Обрађивачи:

Институт за архитектуру и урбанизам Србије
Универзитет у Београду – Географски факултет
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет
Саобраћајни институт ЦИП д.о.о.
ЈП Завод за урбанизам Војводине
GDI SOLUTIONS D.O.O.

Институт за архитектуру и урбанизам Србије
(носилац посла испред групе обрађивача)

Директор

др Саша Милијић, научни саветник

Београд, август 2020.

Носилац израде: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

Координатори:

мр Ђорђе Милић
Ма Ивана Стефановић
Ма Оливера Радоичић

Руководни тим:

др Саша Милијић
Проф. др Марија Максин
др Небојша Стефановић

Координатори:

др Јасна Петрић, др Маријана Пантић, др Наташа Чолић
Марко Перишић,
Ма Милан Радовић
Проф. др Бисерка Митровић
Наташа Симичић

Шири синтезни тим:

Руководни тим и носиоци/чланови израде експертиза

СПИСАК НОСИЛАЦА ИЗРАДЕ ТЕМАТСКИХ ОБЛАСТИ, ЧЛАНОВА РАДНОГ ТИМА И ИНСТИТУЦИЈА ОБРАЂИВАЧА

1. СТАНОВНИШТВО

Носиоци израде:	Гордана Војковић	<i>Универзитет у Београду – Географски факултет</i>
	Даница Шантић	
Чланови радног тима:	Мирјана Девеџић	
	Вера Глигоријевић	
	Петар Васић	
	Владимир Никитовић	
	Јасна Петрић	<i>Институт за архитектуру и урбанизам Србије</i>
	Весна Јокић	

2.1. УРБАНИ СИСТЕМИ, РАЗВОЈ И УРЕЂЕЊЕ УРБАНИХ НАСЕЉА

Носиоци израде:	Никола Крунић	<i>Институт за архитектуру и урбанизам Србије</i>
	Велимир Шећеров	<i>Универзитет у Београду – Географски факултет</i>
	Драгутин Тошић	
Чланови радног тима:	Божидар Манић	<i>Институт за архитектуру и урбанизам Србије</i>
	Наташа Даниловић Христић	
	Александра Гајић	
	Данијела Срнић	
	Александар Вучићевић	
	Марија Јефтић	<i>Универзитет у Београду – Географски факултет</i>
	Драгица Гатарић	
	Богдан Лукић	
	Марија Дробњаковић	
	Бранко Протић	
	Драгана Дунчић	<i>ЈП Завод за урбанизам Војводине</i>
	Иван Тамаш	
	Наташа Симичић	
Бисерка Митровић	<i>Универзитет у Београду – Архитектонски факултет</i>	
Консултанти:	Борислав Стојков	<i>Институт за архитектуру и урбанизам Србије</i>
	Мирољуб Станковић	

2.2. РУРАЛНИ РАЗВОЈ И УРЕЂЕЊЕ СЕЛА

Носилац израде:	Марија Максин	<i>Институт за архитектуру и урбанизам Србије</i>
Чланови радног тима:	Марија Николић	
	Весна Поповић	
	Никола Крунић	
	Александра Гајић	
	Јелена Живановић Миљковић	
	Владица Ристић	
	Владимир Пихлер	<i>ЈП Завод за урбанизам Војводине</i>

2.3. ЈАВНЕ СЛУЖБЕ, СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ И СТАНОВАЊЕ

2.3.1. Јавне службе и социјални развој

Носилац израде:	Весна Јокић	<i>Институт за архитектуру и урбанизам Србије</i>
Чланови радног тима:	Ксенија Петовар	
	Наташа Чолић	
	Бисерка Митровић	<i>Универзитет у Београду – Архитектонски факултет</i>

2.3.2. Становање

Носилац израде:	Тања Бајић	<i>Институт за архитектуру и урбанизам Србије</i>
-----------------	------------	---

САДРЖАЈ

1. СТАНОВНИШТВО	9
1.1. Демографски развој	9
1.2. Анализа и оцена стања	10
1.2.1. Популациона динамика и просторни размештај становништва	10
1.2.2. Изазови природног обнављања становништва – просторни аспекти недовољне репродукције	16
1.2.3. Утицаји миграција на развитак и размештај укупних популационих потенцијала.....	21
1.2.4. Демографско старење	29
1.2.5. Радна снага и људски капитал	34
1.3. Оцена ограничења и потенцијала.....	40
1.3.1. Изазови депопулације – демографски фактор као ограничење развоја	40
1.3.2. Миграције становништва – ограничење и/или потенцијал	42
1.3.3. Типологија насеља према демографском статусу и потенцијалу	43
1.4. Сценарији демографског развоја Србије до 2035. године	45
1.4.1. Концептуално-методолошки оквир пројекције	45
1.4.2. Хипотезе у основи пројекција.....	48
1.4.3. Сценарио очекивана будућност	51
1.4.4. Сценарио оптимистична будућност	54
1.4.5. Сценарио „нулти миграциони салдо”.....	57
1.4.6. Сценарио за АП Косово и Метохија.....	57
1.5. Циљеви развоја.....	59
1.6. Концепт и пропозиције.....	61
1.6.1. Осврт на политике и релевантна стратешка документа	61
1.6.2. Концепт просторног развоја становништва.....	63
1.6.3. Концепт управљања миграцијама.....	65
1.7. Имплементација.....	66
1.7.1. Предлог стратешких приоритета	66
1.7.2. Мере и инструменти.....	71
2. МРЕЖА НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ	75
2.1. Урбани системи, урбани развој и уређење насеља.....	75
2.1.1. Урбани системи	75
2.1.2. Развој и уређење урбаних насеља.....	107
2.2. Рурални развој и уређење села	130
2.2.1. Уводне напомене	130
2.2.2. Анализа и оцена стања.....	130
2.2.3. Циљеви руралног развоја и уређења села	183
2.2.4. Концепција и предлог планских решења	184
2.2.5. Имплементација планских решења	200
2.3. Јавне службе, социјални развој и становање.....	232
2.3.1. Јавне службе и социјални развој.....	232
2.3.2. Становање	389
3. ЛИТЕРАТУРА	433

УВОД

Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године (у даљем тексту: ППРС) припрема се у складу са Одлуком о изради ППРС („Службени гласник РС”, број 48/19). Просторни план Републике Србије је основни плански документ просторног планирања и развоја у Републици, и ради се за временски хоризонт до 2035. године, са приоритетима до 2025. године. Обухват ППРС је територија Републике Србије у складу са Уставом Републике Србије („Службени гласник РС”, број 98/06) и Законом о територијалној организацији Републике Србије („Службени гласник РС”, бр. 129/07, 18/16, 47/18 и 9/20).

Носилац израде ППРС је Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре (у даљем тексту: Министарство).

Обрађивачи ППРС су: Институт за архитектуру и урбанизам Србије (носилац посла испред групе обрађивача), Универзитет у Београду – Географски факултет, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, Саобраћајни институт ЦИП д.о.о, ЈП Завод за урбанизам Војводине и GDI SOLUTIONS D.O.O.

Израда ППРС започела је у септембру 2019. године и обухвата следеће фазе (које су реализоване или су у току), и то:

Елаборат за рани јавни увид, који је припремљен у почетним фазама израде планског документа у коме је представљен основни концептуални приступ изради ППРС и сагледавању питања од значаја за просторни развој Републике Србије (Извештај о обављеном раном јавном увиду поводом израде ППРС, број 350-01-01063/2019-11 од 20. маја 2020. године);

Тематске студије: 1. Економија, саобраћај и инфраструктура; 2. Природа, животна средина, природна и културна добра; и 3. Становништво, насеља и социјални развој; као и посебан прилог са Планерским атласом, које представљају основу за израду Нацрта ППРС. Тематске студије за све предметне области садрже: анализу и оцену стања; оцену ограничења и потенцијала; циљеве развоја; концепцију и предлог планских решења просторног развоја; и основне смернице за имплементацију са стратешким приоритетима. Анализиране области кроз Тематске студије, ближе ће се разрадити у Нацрту ППРС (након добијања свих услова, података, међусекторских усаглашавања и др.). У све три Тематске студије обрађено је десет основних области са укупно 36 посебних студијских прилога.; и

Нацрт ППРС (са Документационом основом, базама просторних података у ГИС технологији и рефералним картама) и Извештај о стратешкој процени утицаја ППРС на животну средину¹ (у даљем тексту: СПУ) чија је израда у току.

Овај елаборат представља Тематску студију 3: СТАНОВНИШТВО, НАСЕЉА И СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ (у даљем тексту: Тематска студија 3). У Тематској студији 3 обрађене су две основне области: (1) Становништво (Демографски развој); и (2) Мрежа насеља и јавне службе (Урбани системи, развој и уређење урбаних насеља; Рурални развој и уређење села; Јавне службе и социјални развој; и Становање). Тематска студија 3 садржи пет посебних студијских прилога.

Израда радне верзије Тематске студије 3 заснива се на претходна два ППРС (први донет 1996, други 2010.), програмима имплементације и извештајима о

¹ Извештај о стратешкој процени утицаја ППРС на животну средину биће саставни део планског документа у складу са Одлуком о изради Стратешке процене утицаја Просторног плана Републике Србије од 2021. до 2035. године на животну средину („Службени гласник РС”, број 41/19; у даљем тексту: СПУ).

остваривању ППРС из 2010., стратегијама и развојним документима Републике, смерницама Министарства у вези Националног инвестиционог програма до 2025. године, резултатима досадашњих истраживања, условима надлежних јавних институција и органа, као и међународним оквирима и документима у области просторног планирања и просторног развоја.

1. СТАНОВНИШТВО

1.1. ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ

Демографске промене препознају се као један од великих изазова са којима се Србија данас суочава. Последњих деценија број и структура становништва Србије убрзано се мењају под утицајем дугорочног обарања фертилитета, промена у репродуктивном понашању становништва, продужења очекиваног трајања живота и високе мобилности становништва, кроз унутаррегионална пресељења или појачану емиграцију. Савремени демографски трендови у све већој мери детерминишу свеукупан друштвено-економски развој, тако да није чудно да се популациони изазови високо рангирају на политичким агендама. Три су кључне речи које дефинишу демографске изазове Србије: депопулација, демографско старење, емиграција. И три су, у најмању руку, правца деловања: а) успостављање одрживости демографског система, које подразумева и ефикасно управљање миграционим токовима, б) имплементација интегралног приступа активном старењу, в) повећање ефикасности тржишта рада и акумулација и равномернији размештај људског капитала. Први правац би значео потпору демографском обнављању, стварањем бољих услова за породице и унапређењем радног и породичног живота кроз мере подстицања рађања, јер њихов први ефекат управо води побољшању старосне структуре становништва. Други, правац деловања је стварање услова, и оспособљавање становништва за модеран радни век, који значи повећање запослености и дужи и квалитетнији радни век. Тако у земљама ЕУ, са старењем становништва, популациона политика све више обраћа пажњу на могући допринос који старији могу дати у економском и друштвеном животу. Треба имати у виду да стратегије које се баве демографским променама истичу да ће будућност зависити, бар у одређеној мери, од способности да се искористе потенцијали две најбрже растуће популационе групе, старих и миграната (EUROSTAT, 2015). Трећи смер деловања је кроз улагање у образовање и истраживања, и обезбеђивање одговарајуће социјалне инклузије и заштите.

Значајно успоравање демографског раста започело је 80-их година прошлог века, а од 1990-их Србија бележи депопулацију. Пројекције говоре да ће и према оптимистичном сценарију доћи до смањења популације за готово два милиона становника до средине века (Никитовић, 2019). При томе је Србија једна од земаља са најрапиднијим старењем становништва, које представља директно ограничење одрживог популационог развоја, а логично је претпоставити да мањак радне снаге може бити снажан ограничавајући фактор развоја државе. Поставља се питање можемо ли у ситуацији када нас има све мање, и када смо све старији, направити значајан помак ка успостављању одрживости демографског система Србије и повећању квалитета људских ресурса, као и који су путеви да се то постигне. Можемо ли на демографску будућност гледати са више оптимизма. Новија мишљења о овом питању иду ка приступу да актуелна криза рађања не мора нужно значити негативне импликације за будући демографски развој (*Van de Kaa*, 2006). Међу економистима, у друштвеним и регионалним наукама, данас је општеприхваћен став да је људски капитал, као чинилац економског раста, постао подједнако важан као и технологија, ако не и важнији, и да од просторног размештаја квалификоване и веште радне снаге, зависи динамика којом се развијају поједини региони.

Из перспективе просторног планирања изазови су двоструки: како умањити просторне разлике и „амортизовати” ефекте озбиљне регионалне и субрегионалне депопулације, и како ефектима просторног планирања превазићи просторне

диспаритете демографског развоја и успоставити равномернији територијални размештај становништва и људског капитала. Односно, како увећати капацитете за хуманизацију друштва стварајући услове да сви људи, све заједнице могу у потпуности да учествују у друштвеном животу. Свакако морамо више знати о разликама на нивоу локалних самоуправа, како бисмо могли да прилагодимо, адекватно дизајнирамо и побољшамо наше политике у свим областима. У том смислу даља демографска анализа, оцене и препоруке истражују све сегменте демографског процеса кроз просторне аспекте, указујући на њихова ограничења или потенцијале на свим регионалним нивоима.

1.2. АНАЛИЗА И ОЦЕНА СТАЊА

1.2.1. Популациона динамика и просторни размештај становништва

Укупна популација Републике Србије за 2020. годину (на дан 1. јули) према УН процењена је на 8.737.000 становника (UN 2019). Последњи попис становништва у Републици Србији 2011. године² забележио је на територији Централне Србије и Војводине број од 7.186.862 становника, указујући на смањење популације у односу на претходни попис из 2002. године за више од 311.000 становника. На територији АП Косово и Метохија, према попису привремених институција из 2012. године, забележено је 1.739.825 становника, без пописаних Срба у три општине на северу ове административне целине. Последње доступне процене Републичког завода за статистику за 2018. годину говоре да се број становника смањило испод 7 милиона, тачније на 6.982.604 лица. С обзиром на то да процена није укључила утицај међународних миграција, Никитовић (2019) је извршио њену корекцију укључивањем оцене биланса међународне миграције у периоду 2011-2018. године, и укупну популацију за 2018. проценио на 6.842.940 становника. То значи да се у периоду 2011-2018., узимајући у обзир и процену утицаја спољашњих миграција, популација Србије умањила за око 344.000.

Србија се први пут суочила са депопулацијом 1991. године, и од тада се њен темпо интензивира: до 2002. године број становника опадао је по просечној годишњој стопи од -1,0%; од 2002. до 2011. године по стопи од -4,5% (РЗС, 2015); а од 2011. до 2018. године број становника се смањивао просечно годишње по стопи од -7,3% (Табела 1). Током последњег међупописног периода(2002-2011.) само је регион Београда бележио благи раст укупне популације, за 5%, док је у регионима Војводина и Шумадија и Западна Србија популација смањена за 4,9%, а у региону Јужна и Источна Србија двоструко више, за 10,8%. Током прве деценије 21. века у три области је забележен раст популације, Београдској, Јужнобачкој, као резултат раста Града Новог Сада, и Рашкој, по основу позитивног природног прираштаја становништва у општинама Тутин и Нови Пазар. Од 2011. и у Београдском региону/области број становника практично стагнира (увећање само за око 17.000 лица), а у свим другим областима је присутна депопулација. Од почетка новог миленијума смањење

² Попис 2011., као и претходна два пописа, 2002. и 1991. године, није спроведен на територији АП Косово и Метохија, док је у општинама Бујановац и Прешево 2011. забележен смањен обухват јединица пописа због бојкота од стране већине албанског становништва. Од 1999. године АП Косово и Метохија је под управом UNMIK-а, и Републички завод за статистику Србије није у могућности да прикупља и објављује податке. То значи да се у даљем тексту све анализе и подаци за Републику Србију односе на територију Централне Србије и Војводине, а где год је то било могуће презентовани су и подаци за АП Косово и Метохија, и тада је то експлицитно наглашено.

популације за преко 20% имале су Западнoбачка, Браничевска, Зајечарска, Пиротска и Борска област, последња чак за 27%.

Табела 1. Промене укупног броја становника у регионима и областима, 2002-2018.

Регион/Област	Укупан број становника				Просечна годишња стопа раста (на 1000)	
	2002	2011	2018*	2018**	2011/2002	2018/2011**
Република Србија	7498001	7186862	6982604	6842940	-4,5	-7,3
Војводина	2031992	1931809	1861863	1834882	-5,3	-7,6
Шумадија и Западна Србија	2136881	2031697	1924816	1874798	-5,3	-11,9
Јужна и Источна Србија	1753004	1563916	1505732	1456623	-12,0	-10,5
Београдски регион/област	1576124	1659440	1690193	1676637	5,4	1,5
Западнoбачка област	214011	188087	173213	170741	-13,6	-14,3
Јужнобанатска област	313937	293730	279281	273763	-7,0	-10,4
Јужнобачка област	593666	615371	618388	611648	3,8	-0,9
Севернобанатска област	165881	147770	136918	134793	-12,2	-13,6
Севернобачка област	200140	186906	179380	176541	-7,2	-8,4
Средњобанатска област	208456	187667	175623	173065	-11,0	-12,0
Сремска област	335901	312278	299060	294331	-7,7	-8,8
Златиборска област	313396	286549	268393	261259	-9,4	-13,7
Колубарска област	192204	174513	163657	161342	-10,2	-11,6
Мачванска област	329625	298931	280290	271597	-10,3	-14,2
Моравичка област	224772	212603	200205	198595	-5,9	-10,1
Поморавска област	227435	214536	199698	191905	-6,1	-16,5
Расинска област	259441	241999	224191	218014	-7,3	-15,4
Рашка област	291230	309258	305147	293979	6,3	-7,5
Шумадијска област	298778	293308	283235	278107	-1,9	-7,9
Борска област	146551	124992	113000	106862	-16,7	-23,2
Браничевска област	200503	183625	167922	154558	-9,3	-25,5
Зајечарска област	137561	119967	107835	105255	-14,4	-19,4
Јабланичка област	240923	216304	201024	197455	-11,3	-13,5
Нишавска област	381757	376319	362331	357551	-1,5	-7,6
Пиротска област	105654	92479	84827	84126	-14,0	-14,0
Подунавска област	210290	199395	187003	183032	-5,6	-12,7
Пчињска област	227690	205811	197538	184256	-10,6	-16,4
Топличка област	102075	91754	84252	83528	-11,2	-13,9

Извор: РЗС 2011; РЗС 2019; РЗС 2019б; Никитовић 2019.

Напомена: 2018* Процене РЗС, становништво на дан 30.06.2018.

2018** Процене В.Никитовића (2019).

Просечне годишње стопе раста за период од 2011. до 2018. године рачунате су према проценама В. Никитовића за 2018. годину.

По подацима Пописа 2011. године Пчињска област је имала 159.081 становника, што је знатно потцењен број због бојкота албанског становништва. У табели су дате процене РЗС за 2011. и 2018. и процене В. Никитовића за 2018. годину.

Главна компонента смањења броја становника Републике Србије је негативан природни прираштај, који је у Војводини присутан од 1989. године, а у Централној Србији од 1992. године. Када се путем витално-статистичког метода изврши обрачун утицаја природне и миграционе компоненте на интензитет депопулације, полазећи од званично регистрованог међупописног смањења на које указују пописи 2002. и 2011.

године, добија се да је доминантан фактор био негативан природни прираштај у износу од око 297 хиљада, док је негативан миграциони биланс доприносио смањењу за око 14 хиљада становника. Треба ипак имати у виду да није могуће дати прецизну оцену величине миграционе компоненте због проблема методолошке природе и недостатака миграционе статистике. Никитовић процењује да је просечна годишња нето емиграција у овом периоду највероватније била у распону од 6 до 11 хиљада, те да је и смањење броја становника било обимније, тако да је допринос миграционе компоненте био у распону од 15% до 26% (Никитовић и сар., 2015.). У периоду од 2011. до 2018. године просечан годишњи негативан природни прираштај је увећан (око -36.400), и доприносио је депопулацији у износу од око 245.800, али је и утицај нето емиграције, према проценама, био у порасту и доприносио са око 28% укупном смањењу популације.

Попис 2011. године показао је да је депопулација присутна у 142 општине у Србији: у 50 општина региона Шумадија и Западна Србија, 45 општина региона Јужна и Источна Србија, 43 општине Војводине и 5 општина Београдског региона (Врачар, Нови Београд, Стари Град, Савски Венац и Сопот). Пораст броја становника забележен је у 22 општине у Србији, као последица њиховог доминантно имиграционог карактера. Само у 7 општина Београдског региона раст популације је био већи од 10% (Барајево, Гроцка, Земун, Звездара, Палилула, Раковица и Сурчин). У Региону Војводине Град Нови Сад је забележио раст од 14%, и у Региону Шумадије и Западне Србије Нови Пазар је имао раст популације од 17%. У општинама Нови Пазар и Тутин раст је био резултат вишег природног прираштаја на основу модела проширене природне репродукције муслиманског и бошњачког становништва. У осталим малобројним општинама које су имале раст популације, он је био испод 10%, а у неким општинама се пре може говорити о стагнацији броја становника.

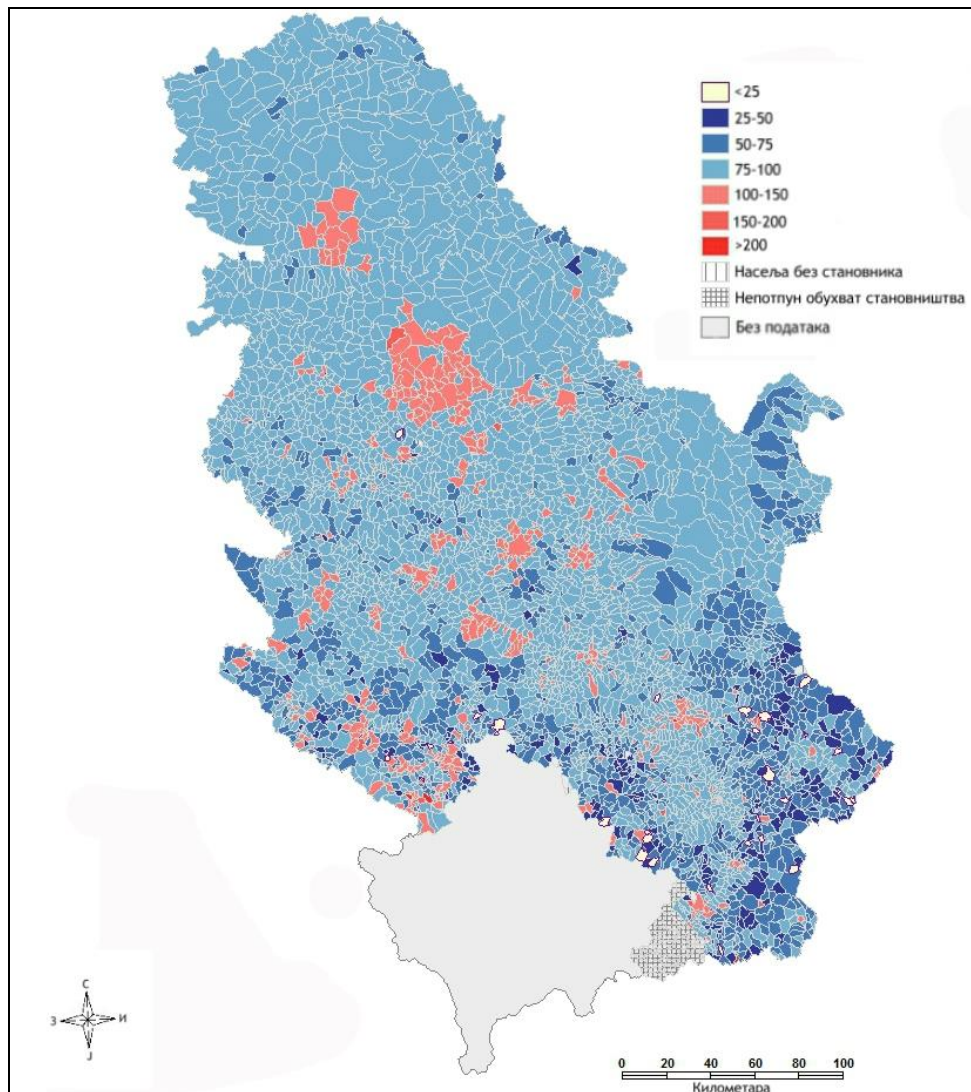
Насељски ниво (Карта 1) још упечатљивије осликава размере депопулације: она је забележена у 4.148 насеља, што је 88% насељског система Србије, а 11 насеља је угашено. Раст популације имају 449 насеља, која у највећем броју припадају београдским општинама и Граду Новом Саду. Истраживања показују да су то у највећем броју (311) насеља на 5 км удаљености од центра општине. У региону Војводине северно од насеља Темерин није забележено ни једно насеље са растом популације, а у Региону Јужна и Источна Србија насеља са порастом броја становника представљају само мале оазе широког депопулационог окружења. У Региону Шумадија и Западна Србија пораст броја становника имају насеља концентрисана у централном делу региона око главних регионалних центара, и на крајњем југозападу у насељима са већинским муслиманским становништвом позитивног природног прираштаја (Ловић-Обрадовић, 2019.).

Дугорочне тенденције у популационој динамици насељског система Србије указују да је велики број насеља, грубо говорећи, испод прага демографске одрживости (Војковић и сар., 2012.; Ловић Обрадовић, 2019.). То су, пре свега, насеља која су се свела на једну четвртину своје првобитне популације, у највећем броју брдско-планинског простора (на надморским висинама изнад 500 m), саобраћајно изолованог или пограничног простора у Региону Јужне и Источне Србије, као и одређени број насеља југо-западне Србије. То су простори који су према свим параметрима друштвено-економске развијености сврстани у категорију неразвијених и чак девастираних подручја.³ Овој групи насеља се постепено придружује и велики број

³ Уредба о утврђивању јединственелисте развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину („Службени гласник РС” 2014).

насеља у којима је дошло до преполовљења укупне популације, уз убрзани процес демографског старења становништва (просечна старост становништва 45-50, а у великом броју и преко 50 година) који ограничава могућности њихове ревитализације, и који указује на интензивирање депопулације у будућности. То су бројна насеља у Зајечарској, Браничевској, Нишавској, Моравичкој, Златиборској, Мачванској и Колубарској области. Тако је цео процес трансформације и осипања праћен „сабијањем” демографски виталног дела насељског система на узану централну осовину развоја.

Карта 1. Насеља према индексу промене броја становника 2011/2002. година

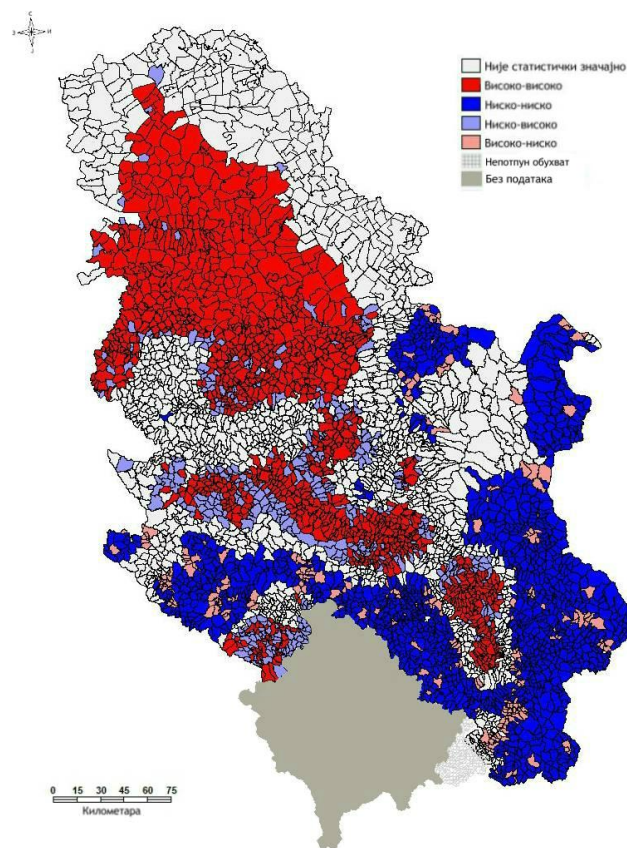
Извор: Ловић Обрадовић, 2019.

У погледу просторне одређености популационе динамике, према истраживањима Ловић Обрадовић (2019.), локални Морано индекс (Карта 2) практично идентификује „две демографске Србије”: кластер ВВ (високо-високо) на простору Београдског региона и делу Региона Војводине, и кластер НН (ниско-ниско) у пограничним и брдскопланинским, традиционално неразвијеним подручјима Региона Јужне и Источне Србије и Шумадије и Западне Србије. Осим најјаче континуиране развојне осе дуж Дунавског коридора на линији Београд-Нови Сад, кластери ВВ су формирану у највећем броју од центара општина, као развојних језгара дуж Јужно-,

Западно- и Велико Моравског коридора. Занимљиво је да су ниске вредности забележене у непосредној близини ВВ кластера, тзв. кластер НВ (ниско-високо), што сугерише на слабљење и домете гравитационе моћи језгара.

Као резултат депопулационих процеса на општинском нивоу, у Србији је повећан број *патуљастих општина* (са мање од 20.000 становника) на 67, па оне чине 41% укупног броја општина у Србији, а заузимају једну трећину територије са учешћем од свега 12% у укупној популацији Србије. Ове општине су најчешће без градских насеља, а њихова територијална распрострањеност је највише у источној и југоисточној Србији и пограничном простору Војводине. Другу трећину територије Србије покривају *мале општине* са 20-50 хиљада становника. Њихов број се стално смањује, јер прелазе у категорију патуљастих, посебно услед емиграције. Према попису 2011. године овој категорији је припадала 51 општина, и у њима је живело 19% становништва Србије. Збирно, имајући у виду *патуљасте и мале општине*, може се рећи да на 2/3 територије Србије живи 1/3 становништва. У општинама *средње величине* (од 50-100 хиљада становника) број становника смањен је у међупописном периоду 2002-2011. за 22%, и оне обухватају једну петину популације и покривају једну петину територије Централне Србије и Војводине. Група демографски *великих општина* (100.000-200.000 и преко 200.000 хиљада) концентрише скоро 50% популације на свега 15% територије Централне Србије и Војводине (Шантић, 2013.). На простору највећих регионалних центара, Град Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац, који покривају свега 7% територије сконцентрисано је 34% становништва.

Карта 2. Просторна дистрибуција кластера индекса промене броја становника 2011/1981. година према резултатима *локалног Морано индекса*

Извор: *Ловић Обрадовић, 2019.*

1.2.1.1. Просторни размештај становништва

Просторни размештај становништва Србије резултанта је природно-географских предиспонираности и развојних процеса током друге половине 20. века, који су снажно детерминисали демографске токове, и самим тим допринели да „замајац” демографских узрочно-последичних веза данас постане значајан фактор индуковања све већих просторно-демографских дисбаланса у погледу размештаја и структуре људског потенцијала. Надморска висина, интензитет изграђености простора и густина мреже путева имају највећи утицај на просторни размештај становништва (*Krunić et al.*, 2018.). Утицај природних фактора види се из чињенице да највећи број, 4.453.744 становника (62,1%) живи у појасу до 200 m надморске висине (2011.), што је раст од 45% у односу на средину прошлог века, а још 1.958.959 становника (27,3%) је у брдском појасу 200-500 m н.в. Чак и у насељима која припадају јединицама локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека, удаљеност насеља од центра општине имала је највећи утицај на демографска кретања, па је тако просечна удаљеност насеља већа од 16 km била значајан фактор опадања њиховог становништва (Ловић Обрадовић, 2019.). Зато није зачуђујуће што се 726 насеља са преко 293 хиљаде становника, која припадају општинама које према степену развијености остварују испод 50% републичког просека, сврстава у категорију девастираних подручја и из демографског угла. У Србији је 2011. готово идентичан број становника живео у развијеним регионима (3.591.249) као и у недовољно развијеним регионима (3.595.613).

Према вредности коефицијента опште насељености Република Србија је веома диференциран простор. Просечна густина насељености у Србији је 2011. године износила око 93 ст/км². Београдски регион са просечном густином од 514 ст/км² више од пет пута је гушће насељен од осталих региона: Регион Војводине 89 ст/км², Регион Шумадије и Западне Србије 77 ст/км², док је Регион Јужне и Источне Србије са 60 ст/км² најређе насељена зона. Зоне најслабије насељености (испод 25 ст/км²) заузимају око 9,6% државне територије на којој живи само око 2% становништва, и заступљене су углавном у Региону Јужне и Источне Србије. Општина Црна Трава са свега 5 ст/км² имала је најмању густину насељености. Зоне слабе насељености (25-50 ст/км²) се стално повећавају, и њима је 2011. године припадало 47 општина, а заузимале су 28,4% територије на којој је живело 13% популације. Исти простор (28,3% територије Србије) припадао је и зонама средње насељености (50-100 ст/км²), али је у њима живело 25% популације (Ђурђев и сар., 2015.). Зоне дисперзије шире се од периферних, пограничних, и у највећем делу маргинализованих простора Србије и заузимају све већи простор. Зоне високе концентрације заузимају 20% државне територије са 43% укупне популације, и то су зоне великих урбаних центара и, пре свега главне развојне осовине Дунавско-Моравског коридора. Према прорачунима Ловић-Обрадовић (2019.) у зони удаљености 16 km од ауто-пута смештено је 1036 насеља са просечном густином насељености 190 ст/км². Подаци пописа 2011. године говоре, међутим, да су и у великом броју ових насеља све присутније негативне демографске промене и све изразитија депопулација.

На нижим регионалним нивоима, поларизација демографских процеса и концентрација становништва манифестује се кроз вишеслојну прстенасту структуру условљену опадањем густине насељености од градског насеља или центра општине ка периферији: односно, од примарног центра гравитације, преко секундарних центара или приградских насеља до периферних насеља са густинама насељености мањим и од 50 ст/км² (Војковић, 2007.; Ловић Обрадовић, 2019.). То је утицало на формирање специфичних диспаритета демографског развојка и на најнижем локалном нивоу.

1.2.2. Изазови природног обнављања становништва – просторни аспекти недовољне репродукције

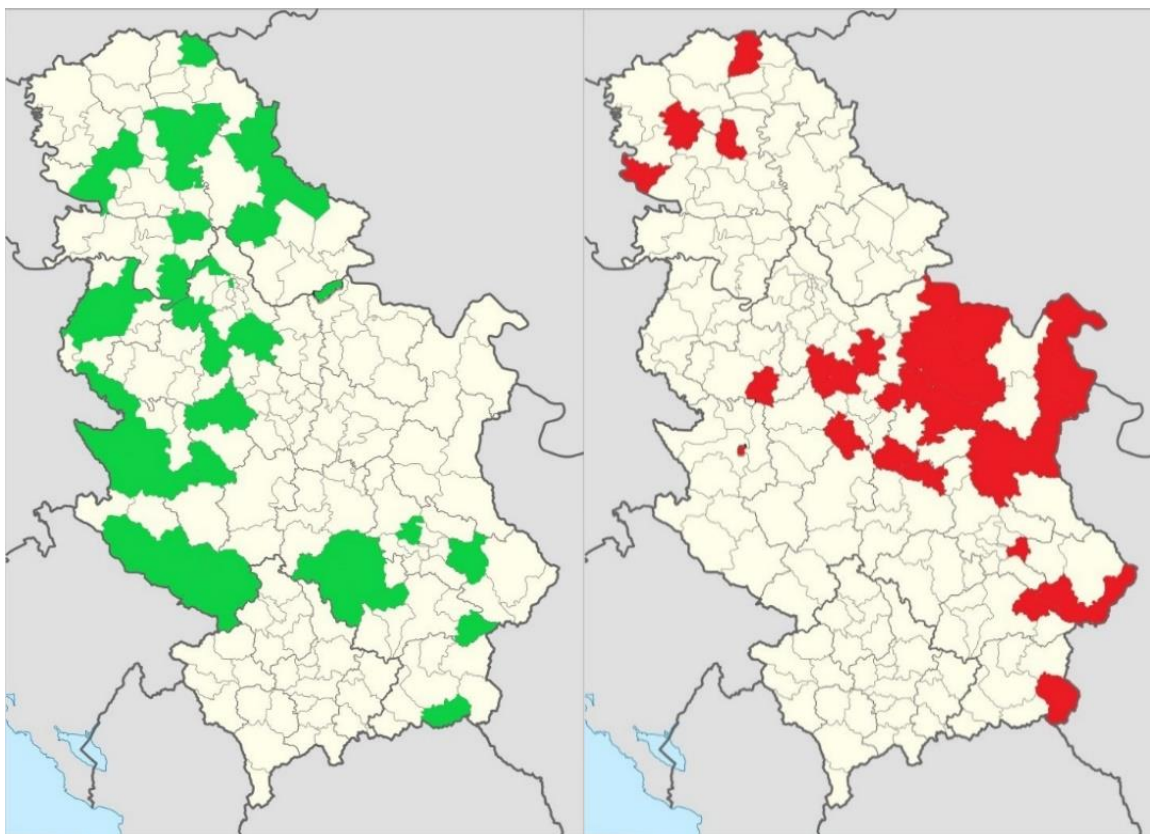
Простор Републике Србије (без АП Косово и Метохија) се већ више од шест деценија одликује недовољним обимом биолошке репродукције становништва, а негативне тенденције постају нарочито изражене на почетку 20. века. Негативан природни прираштај се у периоду од 2002. до 2018. увећао са -24.684 на чак -37.680. Просечна величина генерација рођених 1990-их износи око 83 хиљаде, 2000-их око 71 хиљаду, а током 2010-их свега око 66 хиљада. Број живорођених у 2018. години износио је 63.975 на простору Централне Србије и Војводине и 22.761 на Косову и Метохији. Међутим, на основу резултата кохортне анализе фертилитета према последњем попису 2011., ниједна од пописаних старосних кохорти жена у Централној Србији и Војводини није обезбедила замену генерација, чак је и генерација жена рођених 1930. године имала стопу кумулативног фертилитета од 1,88 (10% испод потреба замене генерација). Са друге стране, Попис 2011. године није забележио тако велике промене када је просечна старост мајке при живорођењу детета у питању имајући у виду интензитет одлагања рађања мерен трансферзалном анализом. Овај индикатор бележи најнижу вредност код жена рођених 1944. године (24,4 године) и расте за две године код жена рођених 1975. године (26,4). Такође, место живљења значајно одређује разлике у висини фертилитета у Републици Србији. У време спровођења Пописа 2011, старосна кохорта 40-49 година, према месту становања показује да виши ниво рађања карактерише жене становнице осталих насеља у односу на оне које живе у граду (1,96 према 1,66). Најниже вредности стопе кумулативног фертилитета ове старосне кохорте, забележене су у 7 централних београдских општина испод нивоа од 1,50 (Рашевић, 2015.). Са друге стране, око 55% општина и градова у Србији бележило је стопу кумулативног фертилитета између 1,50 и 1,89, а око 40% вредност стопе између 1,90 и 2,09 и свега три општине са већинским муслиманским становништвом, где је стопа кумулативног фертилитета била већа од 2,1 (Тутин 2,78, Сјеница и Нови Пазар 2,37, док Бујановац и Прешево нису обухваћени анализом услед непотпуног обухвата).

Размере кризе рађања у Србији нарочито су постале видљиве у периоду између пописа 2002. и 2011. године. Тако је број општина са бројем живорођења испод 100 у овом периоду порастао са 11 на 36, а број општина и градова са бројем живорођења између 500 и 1000 се готово преполовио (са 30 на 16) снижавајући просечан број живорођења по јединици локалне самоуправе за преко 14% (са 488 на 418). Истовремено се обим фертилног контингента смањило, а број општина са мање од 2.000 жена у репродуктивној доби се повећао са 5 на 13, док се број општина и градова са преко 20.000 жена у репродуктивној доби смањило са 26 на 21 снижавајући просечан обим фертилног контингента по јединици локалне самоуправе за готово 11% (са 11.238 на 10.033) (Никитовић и сар., 2019.). Током последњег међупописног периода пад стопе укупног фертилитета (СУФ) на руралном подручју је био значајно већег интензитета него пад у градском подручју, а 10 претежно руралних општина забележило је вредности СУФ свега око 1. Разлика у СУФ између руралних и урбаних подручја је 2002. године износила 0,11 у корист руралних, док је 2011. износила 0,09 али у корист урбаних подручја. Са друге стране, одлагање рађања је било брже у градским (повећање просечне старости мајке на рођењу деце од 1,53 године) него у руралним подручјима (повећање од 0,98 година). Укупно, одлагање рађања је било тако интензивно да се број општина и градова у којима је просечна старост мајке на рођењу деце већа од 28 година повећао петоструко (са 12 на 60 општина), а највеће повећање вредности овог индикатора (између 6 и 10%) имале су општине са малим

урбаним средиштем углавном у централном делу Републике. Током поменутог међупописног периода једино подручје у Републици где је забележено скромно повећање трансферзалне плодности јесте урбана развојна оса Београд – Нови Сад, и то највише захваљујући значајној промени старосног обрасца рађања доминантно обележеној одлагањем рађања за период након 30. године старости жене.

Најновији подаци у вези са рађањем показују да је стопа укупног фертилитета (СУФ) у 2018. години износила 1,487 или 29% испод потреба просте репродукције и свега 6,5% нижа од просека за ЕУ28 (1,59⁴). Разлике између региона Србија – север (1,501) и региона Србија – југ (1,461)⁵ су мале, али анализа на нивоу нижих територијалних јединица открива значајније разлике. Просек СУФ у периоду 2016/18 (Карта 3) показује да је преко 20% општина забележило тзв. „најнижи низак фертилитет” (1,3 и нижи – 35 општина), док је чак 75% општина и градова забележило низак фертилитет (1,5 и нижи – 127 општина). Једино општина Тутин бележи СУФ преко потреба замене генерација (2,17) и још четири општине са СУФ која је 10% или мање испод просте репродукције (Сјеница, Нови Пазар, Бојник и Трговиште), као и 25% општина са вредношћу СУФ већом од 1,5 (44 општине). Међутим, велики број тих општина представља демографски осиромашена подручја са веома ниским уделом фертилног контингента, те се већина ових општина не може сматрати могућим тачкама рехабилитације рађања у Србији.

Карта 3. Стопа укупног фертилитета 2016/18. а) СУФ 1,5 и већа; б) СУФ 1,3 и мања

Извор: Изведено на основу података РЗС, 2017-2019.

⁴ Податак за 2017. годину

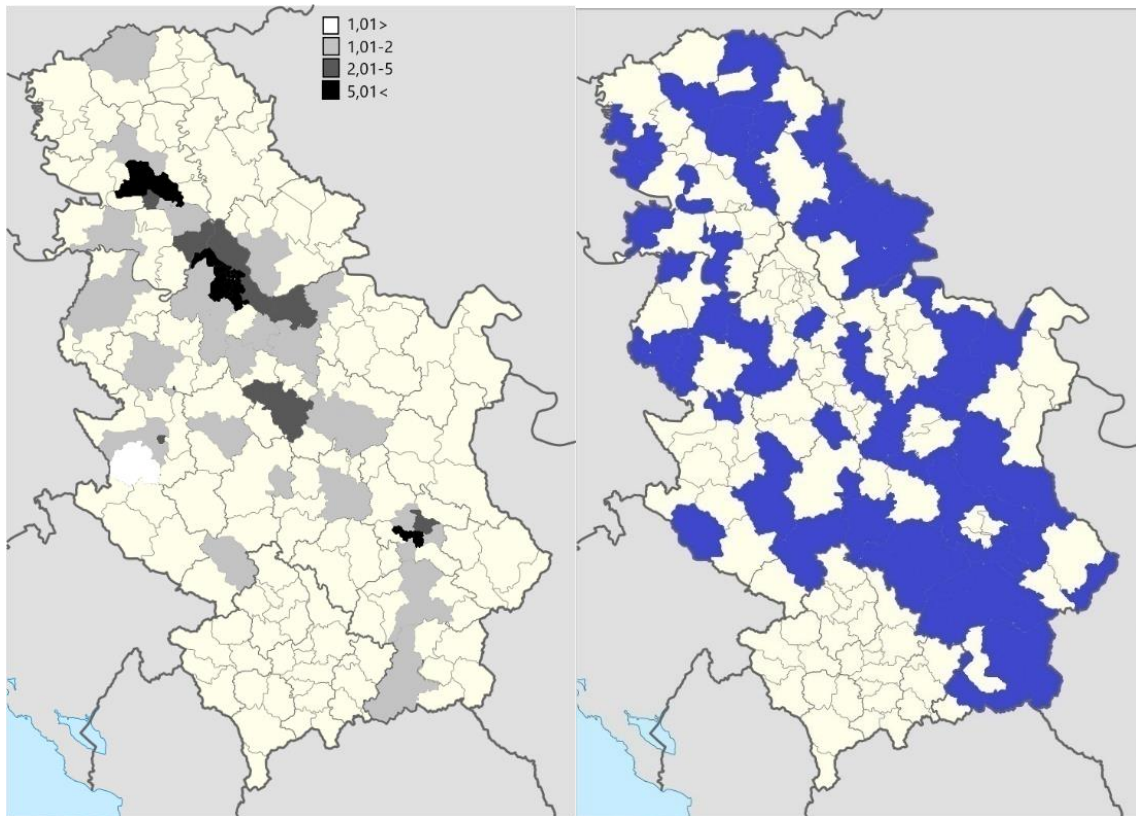
⁵ СУФ у 2015. години на Косову и Метохији је износила 2,09

На територији АП Косово и Метохија, супротан репродуктивни модел, који је карактерисало дуготрајно одржање високог фертилитета албанског становништва, био је покретачка снага „демографске експлозије”. Велико кашњење процеса прве демографске транзиције у односу на становништво у региону указивало је на изузетно слабо деловање њених уобичајених културних и економских покретача, и наводило на претпоставку могућег важног утицаја политичких фактора на споре демографске промене на тој територији до недавно. Мада немамо потпуну слику демографског развитка, нема сумње да су се почетком 21. века у условима кризе због политичког статуса АП КиМ, променила два значајна фактора која индукују популациону динамику: висок пораст емиграције од 1990-их и почетак транзиције плодности на ниво испод потребног за замену генерација. Природни прираштај је достигао свој максимум 1990. године (46.961), а у 2018-ој је износио 13.763 што је најнижа забележена вредност у последњих 75 година. Стопа укупног фертилитета је пала испод нивоа прсте репродукције 2015. године (2,09), последњи званични податак према доступним информацијама привремених институција самоуправе у Приштини, Косовској агенцији за статистику (КАС), износи 2,02 за 2017. годину, док би према проценама у 2020-ој СУФ могла да износи 1,95.

Просторна дистрибуција фертилног контингента на нивоу насеља, али и на нивоу општина и градова је веома неуједначена. Мерено индексом концентрације фертилног контингента⁶ за 2018. годину, чак 2/3 свих општина и градова у Србији (без АП КиМ) бележи вредности ниже од републичког просека (112 општина) са просечном вредношћу посматраног индикатора од 0,48 (више него двоструко ниже од републичког просека), а натпросечно високе вредности (вишеструко више од просека) су сконцентрисане око великих развојних центара и саобраћајних коридора (Београд-Нови Сад, Крагујевац-Ужице, Ниш-Врање). Што се тиче одлагања рађања, просечна старост мајке на прворођењу у 2018. години је била 28,6 али је више од половине општина (92) и половине територије (50,8%) у Србији бележило просечну старост мајке на прворођењу која је била 5 и више процената нижа од укупног просека (27,3 године и мање), а свега 13 општина (10 београдских, 1 нишка и две новосадске) је бележило вредности за 5 и више процената више од укупног просека (30 и више година). Другим речима, интензивно одлагање рађања у општинама које су чиниле свега 28% укупног фертилног контингента, чији је просек старости у којој се остварује прво рођење 30,8 година, је значајно утицало на укупну вредност показатеља, без обзира што је 55% општина бележило просечну старост мајке на прворођењу од свега 26 година, потврђујући чињеницу о великим регионалним разликама када је у питању старосни образац фертилитета.

⁶ Релативни однос концентрације фертилног контингента општине/града у односу на републички просек

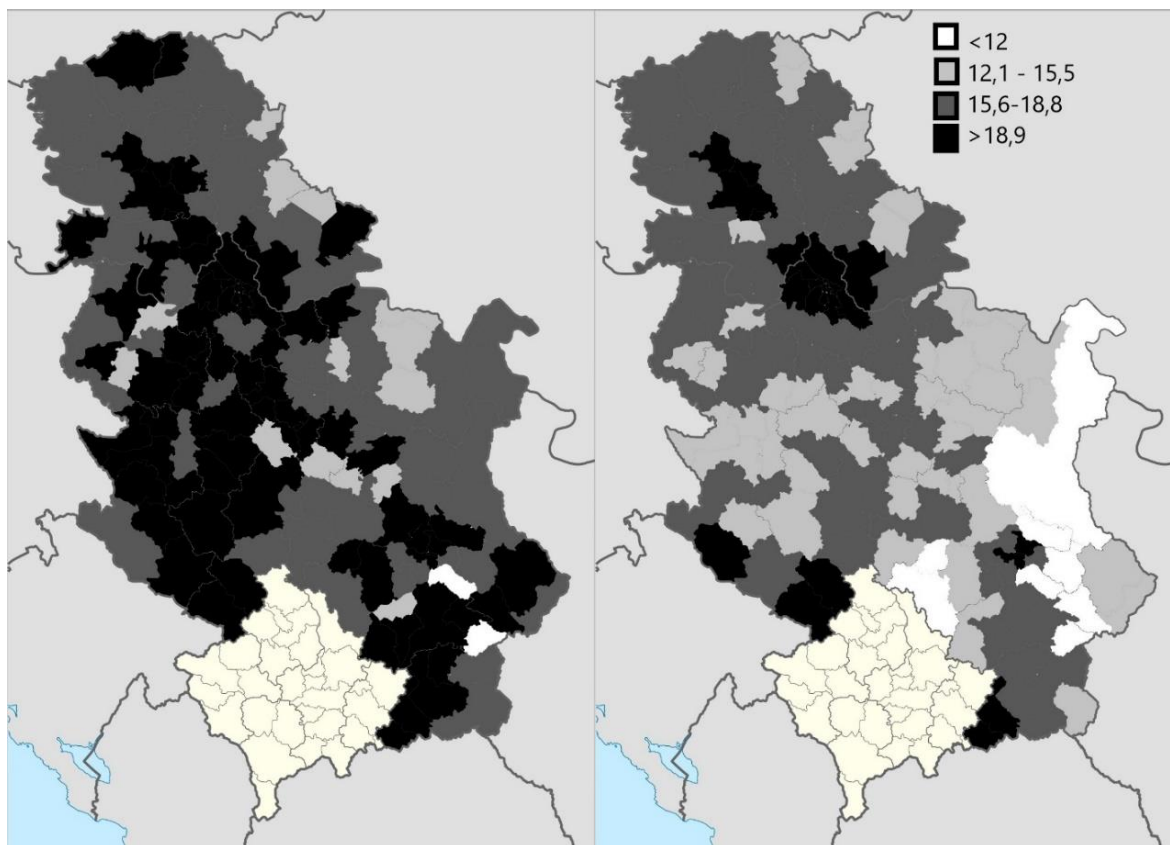
Карта 4. а) Индекс концентрације фертилног контингента; и б) старост мајке на прворођењу за 5 и више процената нижа у односу на републички просек

Извор: Изведено на основу података РЗС, 2017-2019.

Ургентност дефинисања стратешких приоритета у домену рађања у Србији произилази из чињенице да се са одлагањем акције смањује корпус становништва које треба да буде носилац промена у сфери фертилитета. У том смислу се обим оптималног фертилног контингента (ОФК) може сматрати основним демографским потенцијалом одређеног подручја у циљу рехабилитације рађања. Удео ОФК у укупном броју жена одређене јединице локалне самоуправе веома се разликује од тога да ли се ради о руралном или урбаном становништву. Већи удео ОФК је по правилу особен градским насељима, док се остала насеља најчешће одликују значајно мањим учешћем ОФК. На основу овог индикатора приказаног на следећем картограму (Карта 5) можемо видети да се више од половине руралних подручја одликује веома ниским учешћем ОФК које не прелази 15%, док је код градског становништва ситуација знатно повољнија. Међутим, када су остала насеља у питању, са одређеним изузецима, готово да је целокупна територија Србије јужно од планине Рудник и источно од Велике Мораве изгубила потенцијал да чак и потпуном рехабилитацијом рађања постигне икакав ефекат на укупне трендове, а читав источни део Републике, од Кладова до Димитровграда је без икакве шансе да се пронаталитетном политиком заустави или успори даља демографска ерозија (Карта 5-б).

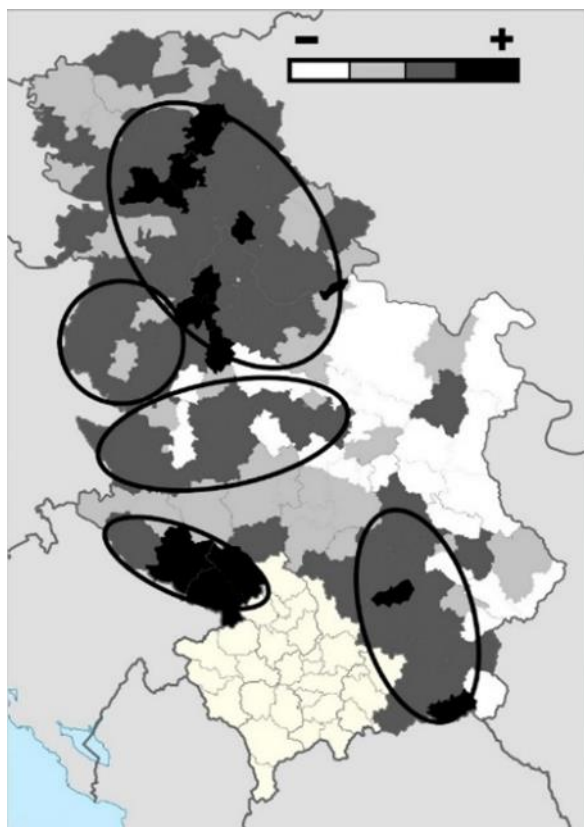
Карта 5. Удео оптималног фертилног контингента (20-34) у укупном женском становништву:
а) урбано становништво; и б) рурално становништво.

Извор: Изведено на основу података РЗС, 2012.

Са друге стране, имајући у виду функционална урбана подручја, више од половине њих не показује довољне особине „демографске потентности” мерено уделом оптималног фертилног контингента, висином СУФ-а и старошћу мајке на прворођењу (темпо ефекат), а они који би требало да су у фокусу пронаталитетне политике јер могу дати резултат јесу функционална урбана подручја (развојне осе): Београд-Нови Сад, Панчево, Смедерево, Зрењанин, Ваљево-Шабац, Ужице-Чачак-Крагујевац, Ниш-Лесковац-Врање и Нови Пазар (Карта 6).

Карта 6. Приказ демографског потенцијала у сфери фертилитета (СУФ, удео ОФК и старост на прворођењу)

Извор: Изведено на основу података РЗС, 2017-2019; РЗС, 2012.

1.2.3. Утицаји миграција на развитак и размештај укупних популационих потенцијала

Миграције становништва представљају комплексну друштвену појаву, која уз природни прираштај непосредно утиче на популациону динамику и размештај становништва у простору, као и на његове структурне одлике. Последњих деценија, упоредо са ширењем процеса глобализације, мобилност постаје израженија, интензивнија и учесталија, а сам феномен сложенији. Дошло је до промена у обиму и правцима миграција на свим територијалним нивоима, као и до диференцијације структурних обележја и пораста броја детерминирајућих фактора и последица, што утиче на све већу комплексност ове појаве. Из наведених разлога је познавање узрока, детерминанти и последица миграција неопходно за разумевање природе и карактеристика развојних процеса одређене територије (Шантић и др. 2019.).

Праћење миграционих трендова од суштинског је значаја за ефикасно управљање овим феноменом, посебно у смислу остваривања позитивних ефеката миграција на социо-економски и свеукупни развој једне територије. Основне карактеристике миграционих трендова у Србији се јављају као последица политичких и социо-економских догађаја последњих деценија, а то су: исељавање младог, стручног и високообразованог становништва у иностранство, пораст међурегионалних миграција, концентрација радно и репродуктивно способног и образованог становништва у највећим регионалним центрима, првенствено у региону Београда, токови избеглог, расељеног и прогнаног становништва, повратника по основу Споразума о реадмисији и повећаног броја ирегуларних миграната и тражилаца азила.

1.2.3.1. Унутрашње миграције

Унутрашња пресељавања за последицу имају преразмештај популационих потенцијала на микро, мезо и макро регионалним нивоима и значајано утичу на свеукупни демографски и економски развој, те представљају један од најважнијих изазова у Србији. Услед процеса индустријализације, урбанизације и деаграризације, од средине прошлог века јачају сви облици просторне и социјалне мобилности становништва. Трансфер становништва из сеоских у градска насеља довео је до поларизације простора Србије и ширења емиграционих зона услед пражњења руралних простора, са једне и јачања концентрације укупног становништва у региону Београда и мањем броју регионалних центара нижег функционалног ранга, са друге стране. У сеоским насељима услед слабљења људских потенцијала због исељавања, доминантне карактеристике су неразвијеност, сиромаштво и социјална искљученост, што је условило слабљење капацитета локалних заједница. Такви процеси представљају одраз моноцентричног и недостатка равномерног, полицентричног развоја државе. Економска криза током 90-их година XX века и актуелна транзиција, представљају додатно оптерећење за ограничене могућности руралних простора. Упоредо са овим процесима, интензивирани су и емиграциона кретања међународног карактера из Србије.

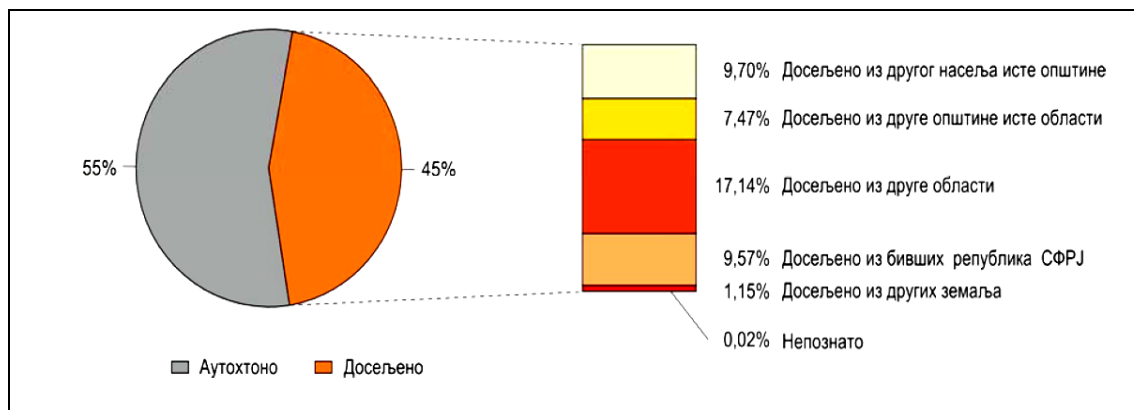
Према последњем попису становништва 2011. године⁷, 3.237.591 односно 45% становника Централне Србије и Војводине је учествовало у пресељавању, а њихова просечна старост је износила 28 година. Доминантна су била регионална пресељавања, док је удео пресељавања на краће дистанце значајно смањен (Графикон 1). То сведочи о значајном слабљењу локалних миграција услед смањене демографске базе за исељавање у руралним просторима Србије. У 22 општине учешће миграната у укупном становништву је било веће од учешћа аутохотног становништва. Такве карактеристике имају општине у саставу два највећа имиграциона центра државе: Града Београда (са 860.000 досељених) и Града Новог Сада (са 200.000 досељених), као и њихових гравитационих зона. Највеће учешће мигрантског становништва на почетку XXI века имао је Град Нови Сад, а издвајају се општине Петроварадин⁸ са учешћем досељених од чак 74% и Сремски Карловци са 61%. Град Београд представља пол концентрације становништва Србије у дугом временском периоду. Негативан природни прираштај присутан од 1992. године надокнађује се позитивном нето миграцијом. Као мега функционално урбано подручје, главни град и његова околина привлаче становништво из целе државе. Највеће учешће досељених у укупном становништву имале су како градске (Нови Београд 55%), периурбане (Палилула 56%), тако и општине на периферији (Гроцка 59%, Барајево 58%, Сурчин 55%). У групи имиграционих општина је и Град Ниш (око 120.000 досељених), као функционално урбано подручје националног значаја, са великом гравитационим зоном којој припада простор јужне и југоисточне Србије. Такође, општине са већим учешћем мигрантског становништва су и оне са значајном туристичком функцијом (Врњачка Бања), као и општине са избегличком популацијом из 90-их година (општине у Срему). Упркос смањењу обима мигрантске популације, у општинама Књажевац и Димитровград забележен је пораст њиховог учешћа на почетку XXI века, а разлог је у још интензивнијем смањењу обима аутохотног становништва, с обзиром на континуирани период ниских репродуктивних норми, исељавања, али и вишег нивоа морталитета.

⁷ Миграције – књига 9 (2013.). Републички завод за статистику, Београд

⁸ Општина Петроварадин је од 2019. године изгубила тај статус и припојена је Граду Новом Саду

Најмање учешће досељеног становништва на почетку XXI века имају општине Источне Србије карактеристичне по дуготрајној емиграцији становништва, пре свега у земље Западне Европе (општина Жагубица са 81% аутохтоног у укупном становништву), као и општине југозападне Србије, карактеристичне по високом природном прираштају, али и, у новије време, исељавању становништва у иностранство (Сјеница и Нови Пазар, преко 70% аутохтоног у укупном становништву). На територији Косова и Метохије је последњих деценија XX века готово сваки трећи становник учествовао у унутрашњим пресељавањима, док је последњих година интензивно исељавање у иностранство⁹.

Графикон 1. Становништво према миграционим обележјима, 2011.

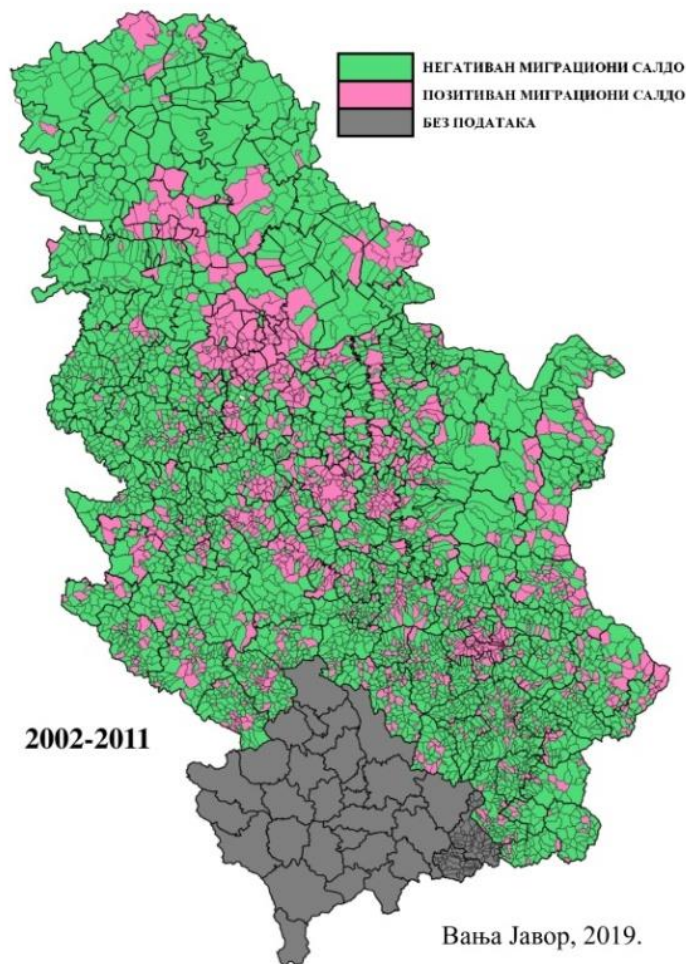
Извор: Миграције, књига 9, РЗС, 2013.

Посматрано на нивоу насеља, позитиван миграциони салдо у последњем међупописном периоду (2002-2011.) забележен је у једној четвртини укупног броја насеља у Србији. То су доминантно градска насеља и центри општина који због концентрације различитих функција, представљају привлачне зоне за досељавање. Такође, поједина сеоска насеља у непосредној близини главног града и већих регионалних центара, са погоднијим географским положајем, поред важних саобраћајница (насеља у великоморавској, јужноморавској, западноморавској, нишавској удолини), са различитим функцијама (развијене, производне и услужне функције) представљају острва демографског раста у доминантно емиграционом простору Србије. Приградска насеља у близини великих регионалних центара, која су функционално и физиономски срасла са урбаном територијом, имају значајан удео мигрантског становништва. Иако је развита београдске околине био спор, без интензивнијег прогресивног утицаја урбаног насеља, досељавања су била константна од 70-их, а нарочито од 90-их година прошлог века, као одраз свеукупних политичких и економских догађаја. Насеља у општини Барајево (Гунцати, Мељак, Велики Борак), Палилула (Борча, Овча, Сланци), Гроцка (Калуђерица, Болеч, Врчин, Лештане), Чукарица (Пећани, Велика Моштаница, Сремчица, Остружница, Умка) имају позитиван миграциони салдо, са значајним учешћем досељеног становништва. Прстен око Нови Сада образовала су насеља са значајним уделом миграционе компоненте у формирању популационих потенцијала (Лединци, Руменка, Каћ, Бегеч). Сеоска насеља у приградској зони Ниша такође бележе позитиван миграциони салдо на почетку века. Нека од њих су Брзи Брод, Девети Мај, Доња Врежина. Значајна су сеоских насеља са позитивним миграционим салдом у најстаријој емиграционој зони – Источној Србији.

⁹ <http://fer.org.rs/clanak/kosovo-drzavna-strategija-za-migraciju-i-plan-delovanja-2013-2018/>

То се може објаснити повратним миграција, пре свега пензионера из иностранства (Карта 7).

Карта 7. Миграциони салдо 2002-2011.

Извор. Јавор, 2019.

Подаци миграционе статистике указују да је у унутрашњим пресељавањима 2018. године учествовало 122.193 лица, међу којима преовлађује женско становништво, а просечна старост је износила 34,2 године. Позитиван миграциони салдо је регистрован у Региону Београда (6.978 лица) и Региону Војводине (308 лица), док је негативни миграциони салдо забележен у регионима Јужна и Источна Србија (-3.236) и Шумадија и Западна Србија (-4.050 лица). Према типу миграција доминантна су била пресељавања између општина у оквиру исте области (39,1%). На нивоу области поред Београдске, позитиван миграциони салдо су имале и Јужнобачка, Севернобачка и Нишавска област, а најнижа вредност миграционог салда забележена је у Златиборској области (-1.170 лица). Укупно 41 општина је имала позитиван миграциони салдо, са највишом вредности у београдским општинама Звездара, Палилула и Вождовац, као и у општини Нови Сад. Негативан миграциони салдо је забележен у 128 општина, а најмању вредност имале су београдске општине Стари Град и Савски Венац, потом у Краљеву, Лесковцу, Смедереву, Ужицу. Са становишта економске активности, 58% миграната су издржавана лица, 34% су активна лица, док је

удео лица са личним приходом 8%¹⁰. Мањи број лица која учествују у унутрашњим пресељавањима у односу на претходне године указује на интензивирање исељавања у иностранство.

1.2.3.2. Међународне миграције¹¹

Република Србија је традиционално земља емиграције. Исељавање је у историјском контексту било условљено економским и политичким факторима, а интензивирано је 60-их година прошлог века. Економска миграција се у прошлости разликовала од данашње, јер су се исељавали неквалификовани радници који нису могли да нађу запослење на домаћем тржишту рада. Данас се у највећој мери исељава младо, квалификовано, најчешће високообразовано становништво (одлив мозгова), те емиграција има негативне последице у демографској (депопулација и повећање удела старих), економској (успоравање економског раста, смањена понуда радне снаге, негативан утицај на пензиони систем) и социјалној сфери (сиромаштво и социјална искљученост). С обзиром да се људски фактор у анализама националних економија третира као прворазредни економски ресурс, јасно је да је емиграција најобразованијег становништва велики губитак за државу.

Не постоје прецизни подаци о томе колико се становника исељава из Србије. Према подацима пописа становништва у првој деценији XXI века иселило се око 150.000 људи или у просеку 16.000 годишње, просечна старост емиграната је била 28,7 година, а једна петина је имала завршену високу школу или факултет. Процена просечног годишњег негативног миграционог салда Никитовића у периоду 2011–2018. година износи – 20.692 становника (Nikitović, 2019.). Највише високообразованих у овом периоду иселило се у Немачку, САД, Аустрију, Швајцарску и Канаду (Станковић, 2014.). Подаци добијени витално-статистичким методом, указују да је по основу негативног миграционог салда од 2002-2018. године број становника смањен за више од 200.000 лица¹². Према подацима Еуростата укупан број становника из Србије са дозволом боравка на територији Европске уније 2018. године је износио 491.199 лица¹³. Само у 2018. години дозволу боравка први пут на територији Европске уније добило је 52.049 лица (нови резиденти), што је готово 12.000 лица више него у 2017. години¹⁴. Организација за европску сарадњу и развој (OECD) процењује да се из Србије у земље чланице ове организације од 2005-2015. године иселило 598.200 лица, са највишим износом у 2015. години од 60.000 становника¹⁵. Најновији извештај Светске Банке

¹⁰ www.stat.gov.rs/sr-cyrl/vesti/20190628-unutrasnje-migracije-2018/?s=1806

¹¹ Национална статистичка евиденција не омогућава обухватне, нити прецизне увиде у величину и карактеристике емигрантске популације, а статистике страних држава ка којима емигранти из Републике Србије традиционално гравитирају нису често доступне, ни прецизне.

¹² Треба имати у виду да највећи број исељеника не одјављује своје боравиште у Републици Србији, па нису ни обухваћени овим подацима. Тако да је реална вредност овог показатеља значајно већа услед измена у методологији пописа, као и недостатка података миграционе статистике и регистара становништва.

¹³ <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>

¹⁴ Основ за добијање дозволе боравка је пре свега запослење (више од половине), спајање породице (свако треће лице), док је образовање разлог код мање од 10% лица.

¹⁵ www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264265615-12-en.pdf?expires=1587555602&id=id&accname=guest&checksum=482DDD5868A70808FE9E058341B7DF8A

наводи да се из Републике Србије у последње две деценије иселило 14% становништва¹⁶.

Услед неравномерног регионалног развоја и диспропорција у демографском, социоекономском и инфраструктурном развоју различитих делова Србије, обим иселавања је различит, те се могу издвојити три велике емиграционе зоне (Пенев, Предојевић Деспих, 2013.). Источна Србија је традиционална зона иселавања, пре свега Браничевска, Поморавска и Борска област. Највеће уделе становника у иностранству бележе општине Мало Црниће, Жабари, Кучево, Неготин, Петровац на Млави, Кладово са око 30% укупног становништва. Две новије зоне иселавања од 90-их година XX века налазе се у југозападној Србији (Златиборска и Рашка област) и јужној Србији (делови Пчињске области – општине Прешево и Бујановац). Одликује их мање учешће жена и веће учешће деце и младих до 20 година у иселавању. У све три зоне значајно је учешће становништва руралних области. Међу емиграционе општине (до 20% емиграната у укупном становништву) сврставају се и Велика Плана, Пријепоље, Пожаревац, Варварин, Тутин, Ћуприја, Жагубица, Голубац, Неготин, Велико Градиште, Свилајнац и Деспотовац. У укупној популацији емиграната највише учествују млади и то претежно мушко становништво. Процењује се да изван Републике Србије живи око 4,5-5 милиона припадника дијаспоре, који су у 2019. години послали дознаке у износу од преко 4 милијарде USD, што је 7,8% националног БДП-а.

Анализом података Миграционих профила од 2011. до 2019. године¹⁷, уочава се тренд пораста броја страних држављана који се досељавају у Србију. Као и претходних година, и у 2018. највећи број имиграната је био из Кине (32,5%), Румуније (25,6%) и Русије (13,5%). Имигранти из Северне Македоније и Либије бележе дуплирање броја у посматраном периоду. Највећи број странаца је стално настањен по основу брака (69,6%), што значи да су породични разлози далеко најдоминантнији у подношењу захтева за стално настањење. Иако су економски подстицаји и могућности запослења имиграната у Србији и даље лимитирани, може се очекивати промена у наредном периоду, слично некадашњим емигрантским земљама као што су Шпанија, Италија, Ирска и Чешка, које данас представљају државе имиграције радне снаге.

1.2.3.3. Принудне миграције

Према попису избеглица 1996. године на територији Републике Србије је било 537.937 лица са овим статусом. Највећи број избеглица регистрован је у Севернобачком, Западнбачком и Сремском округу и на територији града Београда (општине Сурчин, Земун, Палилула, Барајево). Од тада је њихов број значајно смањен и то за више од 80%, па у Србији тренутно борави 26.502 избеглих лица. Смањење броја избеглица углавном је резултат њихове интеграције, јер је више од 350.000 лица стекло држављанство што представља највећи процес интеграције избеглица у Европи у савременом периоду. И поред остварених великих помака, првенствено у решавању егзистенцијалних питања ове популације и динамици обезбеђивања трајних стамбених решења, избегличко питање на овим просторима је још увек отворено¹⁸.

Пописом интерно расељених лица са Косова и Метохије на територији Централне Србије и Војводине из 2000. године регистровано је 187.129 лица. Данас број расељених и прогнаних лица у Србији износи 212.781, јер се услед неизвесне

¹⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/sl.uem.1524.zs>

¹⁷ Миграциони профили 2011-2019. године (<http://www.kirs.gov.rs/>)

¹⁸ www.kirs.gov.rs/

ситуације, расељавање наставило и након 1999. и 2004. године, како унутар Косова и Метохије, тако и у осталом делу Србије. Највише лица регистровано је у општинама Краљево, Врњачка Бања, Смедерево и Београд. Резултати у процесу повратка су више него скромни, о чему сведочи број од свега 11.000 лица која су се вратила у место порекла¹⁹.

Република Србија је због географског положаја значајно транзитно подручје миграната из Азије и Африке на путу ка Европској унији. „Мигрантска/избегличка криза” током 2015. и 2016. године, довела је до кулминације мешовитих миграционих токова и формирања Балканске миграционе руте. У том периоду је преко територије Србије прешло готово милион лица. Споразумом Турске и Европске уније у марту 2016. године, формално је затворена ова рута, обим миграција је смањен, али је боравак миграната на територији Србије продужен (Minca et all, 2019.). Према подацима из фебруара 2020. године, на територији Србије, претежно у центрима за азил и прихватно транзитним центрима је било смештено око 6.000 лица, највише из Авганистана, Ирана, Пакистана. У 2018. години регистровано је 8.410 изражених намера за азил у Републици Србији. Међутим, свега 341 лице, или 4,1% укупног броја поднело је и званичан захтев за азил, а Канцеларија за азил је донела 17 одлука којима се захтев усваја. Важно је нагласити да је за највећи број тражилаца азила обустављен поступак, с обзиром на то да већина лица наставља да мигрира даље, не сачекавши првостепену одлуку о захтеву за азил²⁰.

1.2.3.4. Типови кретања становништва

На почетку XXI века наставља се територијално ширење демографски најугроженијих простора, које карактерише егзодусни тип кретања²¹ (Е₁ до Е₄) и негативан миграциони салдо различитог интензитета (Карта 8). Тип Е₄ који се одликује трендом „изумирања” је најзаступљенији, а према попису 2011. године захватао је 71% општина, које су заузимале 76% територије Србије на којој је живело 49% укупног становништва. Значајно повећање простора захваћених трендом „изумирања”, говори о демографском пражњењу скоро 4/5 територије. И поред високе заступљености овог показатеља, непрекидним трендом „изумирања” у последњих 50 година одликују се само три општине ужег градског језгра Београда: Врачар, Савски Венац и Стари Град.

Имиграциони тип кретања има значајно мањи удео у становништву и површини, како Србије, тако и њених макроцелина. Експанзијом имиграцијом је било захваћено свега 5,7% становништва, док је у градским насељима и општинским центрима тај удео био двоструко већи. Најповољније карактеристике имале су општине Нови Сад и Нови Пазар (I₁), као и општине Стара Пазова, Ниш и Јагодина. Највећи број општина главног града (њих 14) припадале су имиграционом типу, са позитивним миграционим салдом различитог интензитета и готово подједнаком заступљеношћу у градским и осталим насељима. Непрекидни имиграциони тип кретања на простору Србије у последњих пола века имале су општине Чукарица, Гроцка, Обреновац у Граду Београду, Нови Сад, Петроварадин и Беочин у Војводини и

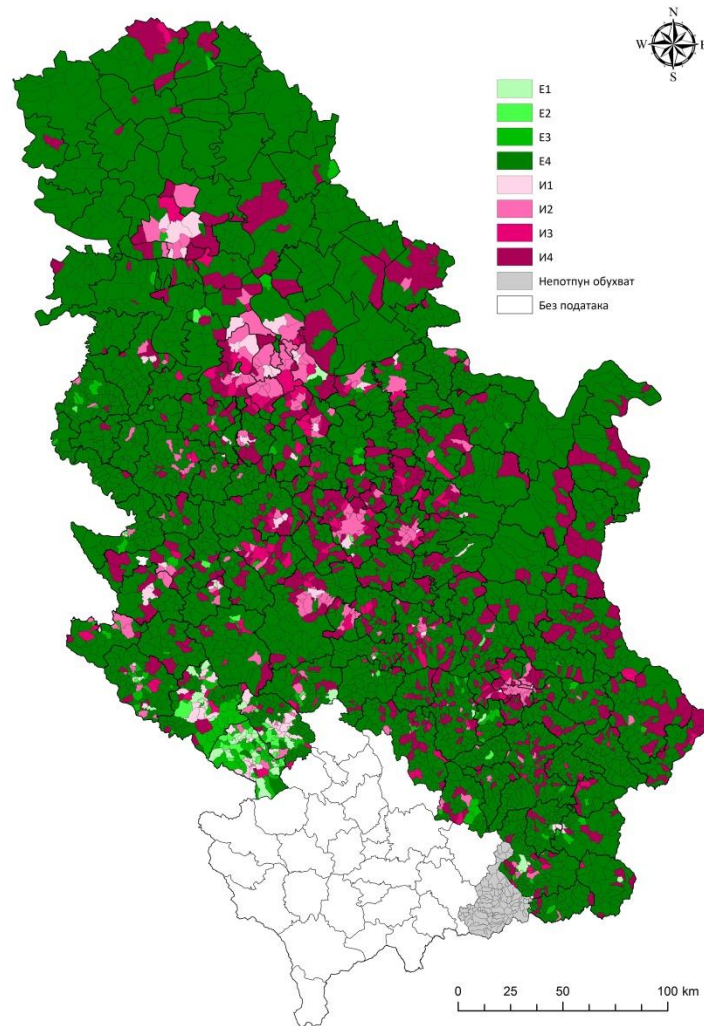
¹⁹ www.kim.gov.rs/

²⁰ www.kirs.gov.rs/

²¹ Типови кретања становништвасублимирају дејство природне и миграционе компоненте на промену укупног броја становника. Теоријски, могу се класификовати осам типова. Тип Е₄, назван „Изумирање”, указује да је пописом установљено опадање становништва услед негативног природног прираштаја и негативног миграционог салда.

Ниш, Врњачка Бања и Чачак у Централној Србији. На територији Косова и Метохије на крају XX века готово 90% општина је имало емиграциони тренд (E₁), а тренд депопулације (E₂) забележен је у општинама Лепосавић и Ново Брдо. Имиграционе општине са трендом експанзије имиграцијом (I₁) чиниле су 10% њиховог укупног броја (Призрен, Приштина и Урошевац) (Шантић, 2013, Јавор, 2014).

Карта 8. Типови кретања становништва 2002-2011.

Извор: Јавор, 2019.

Исправан приступ миграционим феноменима као структурним, а не привременим је од суштинске важности у релацији миграције-просторни развој. С тим у вези се намећу одређене истраживачке теме које се у првом реду односе на поларизационе ефекте овог феномена у геопростору, који поред демографске, третирају и економску и социјалну сферу, у домену утицаја миграција на тржиште рада и квалитет људског капитала, планирања и изградње стамбеног простора и доступност јавних сервиса, изазова повратних миграција, али и комплексних изазова у периферним, руралним и емиграционим просторима захваћених процесом депопулације (Шантић и сар., 2018). Залагање за продубљивање и проширивање истраживања просторне мобилности становништва на различитим територијалним нивоима, уз већу доступност података званичне статистике, и сагледавање специфичних просторних утемељености и манифестационих облика данас се сматра

императивом. Само комплексним изучавањима миграционих система и процеса могуће је дефинисати правце будућег развоја и изнаћи механизме за њихово управљање као елемената стратегије просторног развоја.

1.2.4. Демографско старење

Дуже од две деценије становништво Србије карактерише дубока демографска старост, која је једна од најозбиљнијих у европским размерама. Тренд недовољног обнављања становништва започет пре више од пола века, опадајући фертилитет, продужен животни век који повећава партиципацију старог становништва, као и континуирани емиграциони процеси у Србији, обликовали су старосну структуру популације. Старосна структура је предиктор будућих токова, јер величина специфичних старосно-функционалних контингената дефинише ресурсе на којима почива организација и функционисање друштва, као и потенцијалне, старосно условљене захтеве/потребе становништва које заједница треба да испуни.

Најинтензивније старење се десило у последњој деценији 20. века, обележеној великом емиграцијом млађег становништва и одлагањем рађања, и првој деценији 21. века у којој су процеси емигрирања и пада фертилитета настављени. Током последњег међупописног периода (2002-2011.) просечна старост становништва је порасла за 2 године, са 40,2 на 42,2; док најновије процене из 2018. говоре да је достигла 43,2 године. Медијална старост која популацију дели на два једнака дела, као поузданији индикатор на који мање утичу крајње вредности, такође је порасла за 2 године на 42,7. Податак који привлачи највише пажње је обим и међусобни однос младог (0-14 година) и старог становништва (65+), што због своје једноставности, што због чињенице да се старење становништва махом огледа у бројчаној прерасподели ове две старосне категорије и указује на слабљење виталности популације. Број старих је почетком 21. века (2002.) премашио број младих, и то за 225 хиљада (1250316:1025278). Неравнотежа у корист старих из 2002. године (15,7%:16,5%) деценију касније је била још израженија (14,7%:17,4%), да би у 2018., према проценама јаз био дубљи (14,3%:20,2%) и наговестио даље тенденције нарушавања старосног састава становништва. То је сасвим извесно, тим пре што бројније генерације, рођене у време компензационог периода након Другог светског рата, још нису у потпуности прешле праг старења, а што се очекује до следећег пописа. Становништво старије од 65 година данас чини петину популације Србије (без КиМ). Посебно треба споменути интензивни пораст особа четвртог доба, старијих од 80 година, који чине 3,6% становника Србије. Постепено стварање „друштва старих” утиче на све функционалне и просторне системе и представља озбиљан изазов за даљи демографски и социоекономски развитак. Интензитет и темпо демографског старења у Србији је, свакако, ограничавајући фактор одрживог развоја, незаобилазан у утврђивању платформи јавних политика и акционих планова.

Целокупна територија Србије²² је захваћена интензивним процесом демографског старења, а разлике постоје само у интензитету процеса и достигнутом

²² Ова констатација се не односи на Регион Косова и Метохије који карактеришу дијаметрално супротни показатељи старосне структуре становништва. Пошто ова територија није део статистичког система Републике Србије, коришћени су подаци пописа који је самостално извео статистички завод Косова (ASK, 2011). Просечна демографска старост износи само 30 година, што је најниже у европским размерама и указује на изузетно младу старосну дистрибуцију, што је додатно поткрепљено податком да је половина становништва млађа од 26,6 година. Велика дискрепанца између просечне и медијалне старости указује на велику концентрацију изузетно младог становништва. Овакву старосну

стадијуму демографског старења на нижим територијалним јединицама. Уочљива је диспропорција између старосног састава становништва северног и јужног региона. Партиципација сениора у северном региону је 2011. износила 16,4%, а у јужном 18,4%. Но, док на северу расте и број и удео старих, у јужној макроцелини релативни пораст старијих особа праћен је апсолутним падом, због бржег пада укупног становништва у Јужној и Источној Србији. Обе субпопулације северног дела имају уједначене уделе старих (16,38% Београдски регион и 16,39% Регион Војводине). За разлику од њих, јужније од Саве и Дунава уочљива је подела на демографски стару Шумадију и Западну Србију (17,7%) и још старију Јужну и Источну Србију где скоро петину популације чине особе трећег доба (19,4%), а 5,6% старији од 80 година. О дубокој старости сведочи присуство најстаријих (80+) веће од 3% у свим регионима, и скреће пажњу на важност интерне старосне структуре сениора, односно феномен старења старих.

Међу НУТС 2 регионима треба истаћи специфичност Београдског, односно контроверзу да је, иако виталнији од осталих²³, са уделом становништва до 40 година од 48% (просек за Србију је 46,4%), уједно регион са најинтензивнијим порастом броја сениора у послератном периоду (скоро 19 пута). Но, Београд првенствено карактерише надпросечна заступљеност (23%) старосних група од 20 до 40 година, оних које су економски и репродуктивно способни, значајно већа него у другим регионима (од 19% до 20,6%). У формирању старосног састава престонице читава се утицај централизације и дугогодишњег позитивног миграционог биланса који је јачао и репродуктивну базу и обезбеђивао виши фертилитет и у условима смањених репродуктивних норми. Тако је регион Београда једини у којем је између 2002. и 2011. дошло до апсолутног пораста (али и релативног пада) популације млађе од 15 година. Са друге стране, НУТС Јужна и Источна Србија је у депопулацији током последње међупописне деценије најбрже губила младо становништво. Оно је редуковано за више од 60 хиљада.

Донекле занемарен, мада индикативан за јавне политике и просторне планове, јесте податак о распрострањености и концентрацији старачких домаћинстава. Изазови старења су посебно наглашени у њима и у просторима њихове високе заступљености, што пред друштво ставља специфичне захтеве за одрживост развоја и хуманизацију живота сениора. Удео старачких у укупном броју домаћинстава у Србији је у последњем попису био 17,5%, са незнатним разликама у регионима Војводине и Региону Шумадије и Западне Србије, али са 2% мање у Београдском региону (15,5%) и 2% више у региону Јужне и Источне Србије (19,5%). Размештај старачких домаћинстава по типу насеља зависи од степена урбаности региона, мреже насеља. У осталим (неградским)²⁴ насељима Србије свако пето домаћинство је било старачко

дистрибуцију дефинишу и изузетно деликатан бројчани однос младог и старог становништва, јер је млађих од 15 година 487.577, са уделом од 38% екстремно висок, док је број (116.785) и удео (6,7%) старијих од 65 година занемарујуће низак. Тако да индекс старења становништва износи само 24 уколико је горња граница младог становништва постављена на 15 година, односно само 18 уколико је повећемо на 20 година. Старење становништва је готово неприметно, са само 0,96% старијих од 80 година.

²³ Компарација са осталим регионима Србије издваја Београд као регион са повољнијим старосним саставом, уколико се у разматрање не узме Регион Косова и Метохије, који због касније започете демографске транзиције одликује већи удео младог и средовечног становништва. На Косову и Метохији је удео млађих од 40 година чак 70%, док је старосна група 20-40 процентуално заступљена са 32%.

²⁴ У даљем тексту ће категорија „остала насеља” бити третирана као сеоска насеља, упркос методолошкој непрецизности, јер не доводи у питање просторне обрасце старења становништва.

(20,5%), а у Региону Јужне и Источне Србије, свако четврто. У Београдском региону 84,4% старачких домаћинстава је позиционирано у градским насељима. Већи удео старачких домаћинстава у граду присутан је и у Региону Војводине (Девеџић, Стојилковић Гњатовић, 2015.). Размештај домаћинстава у којима живе само старији од 65 година, прати просторну дистрибуцију сениора и потврђује дистинкције на релацији север-југ.

1.2.4.1. Анализа на нивоу области, општина и градова

Старосни састав укупног становништва Србије и становништва региона представља тек грубе податке од интереса за просторно планирање и развојне стратегије. У намери да се утврди са колико се ограничења суочавају различити територијални системи у Србији и да ли постоји битнија просторна диференцијација старосног састава, значајна за планирање будућег развоја, важне су информације о старосној композицији и одмаклости демографског старења на нивоу области и на општинском нивоу. Удели старијих од 65 година, који по областима варирају у распону од 14,3% у Рашкој до 24,2% у Зајечарској области, додатно потврђују да је реферисање о просторним разликама на нижим територијалним јединицама неизоставно. Ове две области су екстремне и када је у питању партиципација млађих од 20 година, јер је у Рашкој она на нивоу четвртине укупне популације (25,6%), а у Зејечару 16,4%. Интензивно демографско старење је осим у Зајечарској области, присутно у Браничевској, Борској, Пиротској и Топличкој области где стари чине око, или више од петине становништва²⁵.

Према композитном методу утврђивања демографске старости, у 2011. години само 6 општина није ушло у дубоку или најдубљу демографску старост, тј. шести и седми од седам стадијума старења популације. За мање од 10 година између два пописа, број и удео општина и градова чије је становништво достигло стадијум најдубље демографске старости је више него удвостручен, са 38 из 2002. на 85 у 2011. години (Пенев, 2015.). Од 85 најстаријих општина, више од половине је у јужном региону, и то 32 у Региону Шумадије и Западне Србије, а 33 у Региону Јужне и Источне Србије. Унутар ових региона, а на етничкој основи заснованом вишем фертилитету, формиране су зоне са млађом популацијом, као што су општине Сјеница, Тутин, град Нови Пазар са муслиманском/бошњачком популацијом, Бујановац и Прешево са доминантном албанском, и „оазни” Костолац са високим учешћем ромске популације. Интересантно је да су све општине из региона Београда и Војводине у првој деценији 21. века у потпуности прешле у два последња стадијума старења, па се чак 6 општина из најурбаније Београдске области и 14 из северозападних простора Војводине (Западнобачка област) и пограничних крајева са Румунијом (Јужнобанатска и Средњебанатска област), налази у најдубљој демографској старости.

Изразита демографска старост је један од критеријума за идентификацију периферних и маргиналних подручја. Она се махом налазе у пограничним крајевима, посебно оним који су такав статус имали и пре распада СФРЈ, просторима слабије инфраструктурне опремљености и удаљенијих од главних комуникацијских праваца. Тако је очито постојање континуиране пограничне зоне на истоку земље са највећом партиципацијом старих, условљеном периферношћу, вишедеценијском снажном

²⁵ Изузетак је Регион Косова и Метохије где је удео старих у свим пописаним општинама изузетно низак, тако да постоји просторна хомогеност у демографској „младости”. Треба нагласити да север овог региона није био део ове статистичке акције, па недостају подаци за општине Лепоставић, Зубин Поток и Звечан.

емиграцијом, ослабљеним фертилним контингентом и ниском репродукцијом²⁶. Но, контроверза је да сличне индикаторе старосног састава деле и најурбаније београдске општине из најужег градског језгра, стављајући пред планере обавезу уважавања локалних специфичности.

1.2.4.2. Анализа на нивоу насеља

Старосни састав на насељском нивоу најбоље детектује просторе који су остали без демографских ресурса за ревитализацију, као и оне где постоји шанса за њихово очување.

Повећање удела старог становништва карактеристично је за сва насеља, па су тако у 2011. од 4.709 насеља у Србији без КиМ, 725 насеља била у стадијуму дубоке, а 3.431 најдубље демографске старости (Пенев, 2015.). Градско становништво је у просеку 2,3 године млађе од сеоског (41,3:43,6) и удели старих у граду мањи за скоро 5% (22,8%:27,5%). Исказано преко стадијума демографске старости, градска насеља су само један ниво ниже у односу на остала, која су у најдубљој демографској старости.

У свим областима јужне макроцелине је изражена значајна поларизација по типу насеља. Урбана подручја су подручја концентрације младог становништва, а са демографском старошћу расте и јачина поларизације. У најстаријим областима, заступљеност младих у граду већа је и за 5% него у осталим насељима, док је присуство сениора по правилу двоструко веће ван урбаних подручја, достижући чак трећину у селима Зајечарске и Пиротске области. Осим у општини Лесковац и граду Нишу, оазе повољнијег старосног састава у југоисточној Србији су изузетно мале, везане за централна насеља општина. Старосни модел село – град је другачији у областима севера Србије. У Војводини су удели старих по типу насеља прилично уједначени, са благом превагом у руралним просторима. Атипичан однос карактеристичан је за Београдску област, јер су сениори бројнији у градској целини. Велики је утицај миграција на формирање оваквог обрасца. Бројна приградска насеља из периурбане зоне су због функционалне повезаности са централним општинама Београда и веће могућности насељавања, привлачила имигранте који су обликовали повољнији старосни састав и бројнији радни и фертилни контингент. Отуда и данас мало већи удео младих до 20 година у осталим насељима Београдске области него у градском језгру. Слична ситуација је и у већини области северне регије (разлике од 1-2%). Генерално, повољнији старосни састав и већи удели младих везују се за функционално урбана подручја. То је најочигледније у северном региону, односно на развојној оси Београд – Нови Сад, Панчеву, у зони вишег фертилитета – Сјеници, Тутину и Новом Пазару, а затим на оси Ниш-Лесковац-Врање²⁷ и оси Крагујевац-Чачак-Ужице.

Просторна дистрибуција старијих од 65 година по насељима открива да њихова заступљеност расте идући према југозападним и југоисточним крајевима Србије и да је старост првенствено судбина малих насеља. У Србији је 2018. године било 18 (патуљастих) насеља са искључиво старим становништвом, а постоји тенденција ширења овог феномена истовремено са тенденцијом гашења таквих насеља услед морталитета. Но, да то нису усамљени случајеви и да представљају увод у демографско

²⁶ Просечна старост у пограничним општинама са Бугарском нпр., у 2011., је била 47,4 године, а са Румунијом 44,6 година (Анђелковић Стоилковић, 2019.).

²⁷ За Бујановац и Прешево нема поузданих података, али виши фертилитет у тим општинама упућује на већу заступљеност младих.

пустошење и формирање „проблемских простора” регионалног развоја, говори чињеница да је у општини Црна Трава нпр. више од трећине насеља са мање од 20 становника, а у општини Димитровград скоро половина. Посебну пажњу привлаче и насеља са уделима старих већим од 30% и 50%. Реч је о малим селима на вишим надморским висинама горњег тока Дрине, селима Пиротске, Зајечарке и Топличке области. Највеће присуство насебина, у којима више од пола становништва чине особе трећег доба, је у пограничним крајевима са Бугарском, где преовладавају насеља величине до 200 становника. Иако се са порастом величине насеља смањују удели старих, има насеља са више од 500 становника у којима је бар трећина становништва старија од 65 година, посебно у Зајечарској области.

1.2.4.3. Оптерећеност старењем

Потпунији увид у последице демографског старења дају функционални показатељи, који у анализу уводе становништво у радно-способном узрасту - (потенцијално) активно. Они дефинишу „оптерећеност” демографским старењем, односно у којој мери се старење одражава на виталнији део популације, и то на свим територијалним нивоима, од државног до локалног. Уобичајен показатељ, коефицијент старосне зависности старих, димензионира колико сениора долази на сто становника радног узраста (15-64 године), и у Србији износи 25,5 (2011.). С обзиром на продужени период адолесценције и каснији завршетак школовања, реалније би било померити доњу границу старосног распона са 15 на 20 година, јер најмлађа категорија радноспособних махом не трпи оптерећење, управо супротно. У том случају показатељи зависности, односно оптерећења, још су већи – 27,7.²⁸ На основу свих већ анализираних показатеља старости, очекивано је и да овај (модификован) коефицијент старосне зависности додатно потврђује својеврсну старосну асиметричност Југа и Севера Србије. Тако је у северном региону вредност показатеља 25,6, а у јужном 29,9. Као два пола издвајају се Београдски регион са минимумом од 25,4 и малим разликама коефицијента по типу насеља, и Регион Јужне и Источне Србије са максимумом од 31,8 и јаком поларизацијом оптерећености по типу насеља (23,4 у градским:41,9 у осталим насељима). Анализа на нивоу општина и градова открива постојање врло компактних зона сличне старосне зависности старих. У централној Србији нпр., према граници са Румунијом и Бугарском, упадљива је зона високе оптерећености старењем, која није само погранична, већ задире дубоко у унутрашњост територије Србије обухватајући готово све општине Браничевске, Борске, Зајечарске и Пиротске области, и поједине суседне општине из других НУТС 3. Са друге стране, најмања зависност је у функционално-урбаним подручјима у северном делу Србије и подручјима вишег фертилитета на југу земље. Због компактности и величине зона, даља анализа овог типа се може свести на ниво области. Тако, диференцијација по типу насеља међу областима и северних и јужних региона, открива да само Београдска има мањи коефицијент старосне зависности старих у неградским насељима. У свим осталим НУТС 3, радни контингент трпи већу оптерећеност старих у руралним насељима, а поларизација по типу насеља је изузетно снажна у областима јужних региона. Разлике су посебно велике у брдскопланинским крајевима, као последица преразмештаја становништва на релацији село-град, дуготрајне емиграције млађег становништва из

²⁸ За регион Косова и Метохије, коефицијент старосне зависности старих у односу на радноспособне 15-64 износи 10,2, док 20-64/65+ има вредност 12,1, ипак постоје минорне разлике по типу насеља. У руралним насељима је први тип оптерећености 9,8, а други 11,7, док у урбаним срединама ови показатељи имају вредност 10, односно 12.

сеоских насеља. Исподпросечна старосна оптерећеност старих у руралним просторима (просек 33,3) постоји само у три области Србије-југ: Мачванској, Рашкој и Подунавској. Области са највећом поларизацијом имају екстремно високе вредности коефицијента у сеоским насељима, где је радноспособно становништво десетковано. Тако је у Моравичкој, Поморавској, Браничевској области преко 40, у руралним насељима Зајечарске области 63,7, Пиротске 61, Борске 54 и Топличке 49,9. Са тог аспекта, сеоска подручја ових области могу се сматрати не само периферним, већ и маргиналним.

Слични обрасци евидентни су и када је у питању индекс старења, односно број старијих од 65 година у односу на становништво старости до 20 година. Само Београдска и Јужнобачка област (у оквиру којих је развојна осовина, а миграциони салдо позитиван), имају већи индекс у градским, него сеоским насељима. Разлике по типу насеља су мање у функционално-урбаним подручјима и низијским крајевима, указујући на веће присуство младих и шансе за очување и урбаних и руралних система у њима, док се ван развојних осовина диференцијације повећавају. Што је територија периферније, разлике су веће.

1.2.5. Радна снага и људски капитал

1.2.5.1. Радна снага

Од почетка друге половине двадесетог века до данас стопа активности радног контингента (стопа активности) у Републици Србији је опадала, а према подацима последњег пописа свега 60% радноспособног становништва било је активно. Иако је опадање активности радног контингента отпочело под утицајем просперитетних друштвених трендова (продужетак школовања, деаграризација, већи обухват пензионим осигурањем), крајем прошлог века интензивирано је под утицајем неповољних демографских кретања и нестабилне економске и политичке ситуације у земљи. Стабилне стопе економске активности, које су током 70-их и 80-их година прошлог века успостављене запошљавањем у секундарном сектору, током последње деценије двадесетог века су смањене, а тренд опадања се наставио и на почетку овог века. Опадање учешћа у радноспособном становништву пратило је и смањење апсолутног броја активних лица, а најизразитије апсолутно смањење, по стопи од 15% годишње, забележено је од 2002–2011. године.

Опадање активности пратио је раст броја неактивних лица (издржавана лица и лица са личним приходом). Током последњих шездесет година у структури неактивних је расло учешће лица са личним приходом (пензионери) а смањивао се удео издржаваног становништва (домаћице и деца). Старење, пензиони систем и радно законодавство су важни фактори пораста броја старијих неактивних лица, а продужење школовања и у новије време пад мотивације за рад (на шта указују високе NEET²⁹ стопе), главни су разлози раста неактивности међу младима. Опадање релативних и апсолутних показатеља економске активности одвијало се истовремено са старењем радног контингента и променама специфичних стопа активности према старости. Са опадањем стопе партиципације, растао је укупан број лица старијих од 55 година, опадао број млађих од 29 година, а специфичне стопе активности су опале у свим стросним категоријама осим за петогодиште 55–64 године. Према подацима последњег

²⁹ Лица који нису у радном односу, образовању нити обуци

пописа, у Републици Србији је стопа активности износила 59,4% у 2011. и смањена је у односу на 2002. годину, када је износила 67,7%.

Табела 2. Кретање стопе активности радног контингента

	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Свега	77,80	77,39	73,95	71,23	70,50	67,69	59,36
Мушко	100,28	97,38	90,23	82,97	81,90	77,12	69,52
Женско	55,60	49,77	56,97	59,09	59,37	58,08	51,55

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 1953., 1961., 1971., 1981., 1991., 2002. и 2011. године, РЗС.

На основу података добијених из Анкете о радној снази, стопа активности у Републици Србији у 2018. години је износила 67,8%, што је нижа вредност од стопе активности која је у истој години забележена у ЕУ-28 (73,7%). Активност жена износила је 60,6%, а мушкараца 75,1%, што представља јаз који је за 11 процентних поена виши од родног јаза на нивоу ЕУ-28. У поређењу са европским земљама, Србија се одликује и једном од највиших вредности стопе неактивности, која за лица радног узраста износи 32,2%. Стопе неактивности радноспособних жена и мушкараца износе 39,4% и 24,9%, респективно, а укупан број неактивних лица радног узраста у 2018. години је износио 1.468.000.

Број запослених лица радног узраста у 2018. години је износио 2.832.900, а стопа запослености је достигла вредност од 58,8%. Више стопе запослености забележене су у категорији мушког становништва (65,6% мушкарци и 52,0% жене), а разлика у овим вредностима чини родни јаз запослености у Србији значајно вишим у односу на просек ЕУ-28. Стопа запослености младих (15–24) је ниска и износила је у 2018. години 21,1%, као што је била ниска и стопа запослености старијих радника (46,5%). Поређења ради, у ЕУ-28 запосленост старијих радника је у 2018. години износила 58,7%.

Уколико се посматра запосленост по секторима (пољопривреда, индустрија и услуге), највећи проценат лица радног узраста је запослен у сектору услуга 58,0%, следи сектор индустрије са уделом од 28,1%, док је у сектору пољопривреде ангажовано 13,9% запослених. У 2018. години, дошло је до смањења запослености у делатности Пољопривреда, шумарство и рибарство, а број запослених са занимањем Пољопривредници, шумари, рибари и сродни био је за 9,1% мањи у поређењу са 2017. годином. Међутим, и поред оваквих кретања, удео запослених у пољопривреди у РС је и даље висок, чак скоро четири пута виши од ЕУ-28 (3,7%).

Табела 3. Запослени у РС према секторима делатности (у %)

	2014	2015	2016	2017	2018
Пољопривреда, шумарство, рибарство	19,85	19,40	18,61	17,21	15,92
Индустрија	20,17	19,90	20,16	21,17	22,48
Услуге	55,47	56,10	56,96	57,49	57,17

Извор: Анкета о радној снази, билтени 2014-2018. година, РЗС

Стопа незапослености од 13,3% у 2018. години била је двоструко виша него у ЕУ-28 (6,3%). Број незапослених лица радног узраста (15-64) је оцењен на око 411.000 у 2018. Години, а стопа дугорочне незапослености је износила 7,9%. Стопа незапослености младих (15–24), која је износила 29,7% у 2018. години, била је за 14,5 процентних поена виша у односу на ЕУ-28. Високу стопу незапослености имали су и старији радници (55–64), која је у 2018. години износила 8,7%.

Током последњих неколико година званични индикатори тржишта рада у Републици Србији забележили су извесно побољшање, иако су вредности ових индикатора и даље далеко испод европских стандарда. У свим регионима у Србији стопа запослености је у периоду 2016–2018. године порасла, али је највећи раст остварен у Београдском региону и Региону Војводине. Стопа запослености у Београдском региону износила је 62,9%, што представља вредност која је за 8,3 процентна поена већа у односу на најнижу забележену стопу (Регион Источна и Јужна Србија са 54,6%). Извесно побољшање забележили су и показатељи који се односе на младе, где је удео лица који нису у радном односу, образовању нити обуци (NEET) опао, иако је у Србији ова стопа и даље висока (око 17%). Укупна незапосленост такође је опала, али она и даље представља значајан изазов, будући да је стопа незапослености у Србији двоструко већа него у земљама ЕУ.

Регионалне разлике у нивоу партиципације у радној снази у Републици Србији су велике, а ови дивергентни трендови на тржиштима рада временом се све више повећавају. Регионалне разлике у стопама незапослености се повећавају од већих ка мањим територијалним јединицама, па је тако у 2018. години разлика у стопи незапослености на нивоу НУТС 1 износила пет процентних поена (Србија-север је забележила стопу незапослености од 10,9%, а Србија-југ стопу од 16%), на нивоу НУТС 2 разлика се повећала на око седам процентних поена (10,7% Регион Војводине, односно 17,3 регион Јужне и Источне Србије) да би на нивоу области разлике биле још осетније (разлика је износила 20 п.п., односно 7% је забележено у Севернобачкој области, а 27,2% у Рашкој области). Поред Рашке области, високе стопе незапослености забележене су у Пчињској, Подунавској и Поморавској области (стопе су се кретале у распону од 18-24%), а висока незапосленост је карактерисала и Расинску, Нишавску, Пиротску и Борску област, где су се стопе незапослености кретале од 15-18%. Ниска стопа незапослености карактерише Београдски регион, Колубарску, Моравичку и Златиборску област, односно најразвијеније области које су смештене на правцу најважнијих осовина развоја. Неједнакост регионалних стопа незапослености одражава снажну регионалну концентрацију нових радних места која се стварају углавном око великих градских агломерација са разноврсном индустријском структуром, поготово с великим и растућим услужним сектором, развијеном инфраструктуром и обученом радном снагом.

Табела 4. Индикатори тржишта рада у Републици Србији, за 2018. годину

Територија – НСТЈ	Лица радног узраста (15-64) – стопе у %		
	незапослености	запослености	активности
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	13,3	58,8	67,8
СРБИЈА – СЕВЕР	10,9	60,9	68,3
Београдски регион	11,0	62,9	70,7
Београдска област	11,0	62,9	70,7
Регион Војводине	10,7	59,1	66,2
Западночка област	12,5	57,5	65,8
Јужнобанатска област	10,8	55,9	62,7
Јужнобачка област	10,3	61,0	68,0
Севернобанатска област	11,6	59,5	67,3
Севернобачка област	7,0	63,1	67,9
Средњобанатска област	9,7	57,9	64,1
Сремска област	12,7	57,4	65,7
СРБИЈА – ЈУГ	15,9	56,6	67,3
Регион Шумадије и Западне Србије	14,9	58,1	68,2

Територија – НСТЈ	Лица радног узраста (15-64) – стопе у %		
	незапослености	запослености	активности
Злативорска област	10,7	62,3	69,7
Колубарска област	8,4	68,1	74,4
Мачванска област	12,1	62,3	70,8
Моравичка област	8,1	67,1	73,0
Поморавска област	18,9	52,0	64,2
Расинска област	17,3	55,3	66,8
Рашка област	27,2	44,2	60,7
Шумадијска област	14,8	59,2	69,4
Регион Јужне и Источне Србије	17,3	54,6	66,0
Борска област	16,1	52,7	62,7
Браничевска област	14,5	56,7	66,4
Зајечарска област	14,2	57,0	66,4
Јабланичка област	14,2	54,8	63,8
Нишавска област	18,1	56,3	68,8
Пиротска област	16,5	55,9	67,0
Подунавска област	19,4	51,7	64,2
Пчињска област	24,7	47,9	63,5
Топличка област	13,8	60,7	70,4

Извор: РЗС. Датум ажурирања 03.10.2019. Напомена: од 1999. без података за АП Косово и Метохија

Дивергентни трендови на тржишту рада огледају се и у чињеници да су региони са највећом стопом незапослености истовремено и региони са врло ниским стопама активности и запослености. Стопа запослености у Србији најнижа је у Рашкој области, где је запослено свега 44% радноспособног становништва, а највећа је у Колубарској области где достиже вредности које су дефинисане као један од циљева стратегије Србија 2020, односно запосленост је у овој области износила у 2018. години близу 70% (68,1%). Осим Колубарске области, високе стопе запослености су забележене у Севернобачкој области, Београдском региону, Моравичкој, Златиборској и Мачванској области. Те велике разлике у регионалним стопама запослености повезују се с јаком концентрацијом отварања нових радних места у неколико економски динамичних региона, с једне стране, и укидања радних места у већини других, осиромашених региона, с друге. Међу осиромашене регионе, са ниским стопама запослености, поред Рашке области спадају и све области Јужне и Источне Србије, у којима је запослено мање од 60% становништва способног за рад, али и Расинска, Поморавска и Шумадијска област. Постојаност регионалних разлика на тржиштима рада, указује на то да је нереално очекивати да се оне спонтано смање, као и да се региони на дужи временски период могу сврстати у две врло различите групе: прва група се састоји од малог броја развијених региона, а друга од великог броја релативно сиромашних региона. Саморегулишући механизми, као што су прилагођавање плата или међурегионална мобилност радне снаге, сувише су слаби да би ублажили утицај регионално-специфичних тржишта рада.

1.2.5.2. Људски капитал

Образовање отелотворено у знањима и вештинама које поседују појединци назива се људски капитал, а у сфери рада људски капитал се најчешће поистовећује са (високо)квалификованом радном снагом. Знања и вештине која појединци поседују снажно утичу на економски раст, али су постали и темељ неједнакости и

неравномерног просторног развоја. Као што је некада кључни фактор регионалног економског развоја била понуда послова, односно локација индустрија које брзо генеришу радна места, и која за собом повлаче становништво, капитал, стамбену изградњу, развој услуга и сл., улогу кључног фактора временом је преузела технологија, која је омогућила да се брже развију региони у којим су сконцентрисане информационе технологије, истраживачки институти, технолошке компаније и научни паркови. Данас је општеприхваћен став да је људски капитал, као чинилац економског раста, од несумњивог значаја, и да од просторног размештаја квалификоване и веште радне снаге, зависи динамика којом се развијају поједини региони. Подручја у којим је већа концентрација људског капитала развијају се брже, и обрнуто, региони без образоване радне снаге економски заостају, а како ниво људског капитала дивергира, разлике међу регионима расту. Ако прихватимо да је људски капитал најважнији чинилац економског раста, намеће се питање чиниоца која утичу на регионалну дистрибуцију људског капитала. Резултати истраживања су показали да универзитети креирају иницијалну предност у привлачењу људског капитала, да се иницијална предност претвара у кумулативну и самоодрживу током времена, да висококвалификоване талентоване појединце привлаче градови у којима постоје услуге које подижу квалитет живота, али их привлаче и места у којима постоји поштовање различитости (демографски диверзитет) и толеранција. Ова три фактора треба посматрати као комплементарна образложења постојеће дистрибуције талената и висококвалификоване радне снаге, као и неједнаког регионалног развоја.

Осим што је важно као импут привредног раста и улазница појединаца на тржиште рада, образовање обликује понашања и изван сфере рада и утиче на свесне изборе и одлуке које се доносе на личном плану. Изузимајући економски раст, запосленост и зараде, бенефити образовања су боље здравље и благостање, посматрано на индивидуалном нивоу, као и про-душтвено понашање (волонтеризам, учешће у политичком животу и међуљудско поверење) ако посматрамо на нивоу нације. Људски капитал има квантитативни и квалитативни израз. Најчешће коришћени квантитативни показатељи јесу средњи број година проведених на школовању и структура становништва према образовним постигнућима. Квалитет образовања је теже проценити и измерити, а односи се на релевантност стечених знања и оспособљеност појединаца да стечена знања употребе приликом обављања свакодневних радних задатака и уобичајених животних ситуација.

Образовање је током друге половине двадесетог века доживело велику експанзију у Републици Србији. Према подацима последњег пописа, стопа писмености је достигла свој историјски максимум од 98%, проценат становништва са средњом школом и факултетом значајно је повећан, као што је порастао и просечан број година проведених у школовању. И поред позитивних тенденција, данас је Србија према образовним карактеристикама становништва испод просечних вредности у односу на земље ЕУ. Према Попису из 2011. године, преко једне трећине становништва Србије имало је само основну школу (34,9%), близу половине становништва старог 15 и више година средњу школу (48,9%) а свега 16,2% становништва је стекло терцијарно образовање, што је раст за свега 5 процентних поена (п.п) у односу на 2002. годину. Структура према школској спреми која је забележена на националном нивоу, одговара образовној структури региона у Србији, тачније Регону Војводине, Региону Западне Србије и Шумадије и Региону Јужне и Источне Србије. Повољнију образовну структуру у односу на републички просек забележио је Београдски регион у коме су надпросечно заступљена високообразована лица (27%), а исподпросечно лица са основном школом (19%). Иако је у просеку становништво постајало образованије,

поједини региони су губили корак са општим трендовима (2011. године у Региону Јужне и Источне Србије 15% становништва није имало ни комплетну основну школу).

Просечан број година проведених на школовању у 2011. години је у Републици Србији износио је 10,6. То значи да је просечно образован становник наше земље у школи провео време које није довољно да се стекне диплома ни трогодишње средње школе. Поређења ради, према истом показатељу, најдуже се школује немачко становништво, које у просеку у образовању проведе 14,1 годину, тј, просечан Немац се школује довољно дуго да стекне диплому више школе. У САД и Канади становништво се у просеку школују 13,4 године, а сматра се да је 12 година доња граница која обезбеђује одржање садашњих стопа економског раста. Иако у оквиру ЕУ има земаља у којима се становништво школује краће у односу на Србију (Шпанија, Португалија, Италија, Грчка, БиХ, у којима се ова вредност креће од 9-11 година), јасно је да висока позитивна корелација, која постоји између образовања и економског раста, не оставља много места за оптимизам. Према подацима пописа становништва из 2011. године, средње трајање школовања у општинама у Србији варира између 7,7 и 13,4 године. У само девет општина становништво се школовало, у просеку, између 12 и 13,4 године, односно довољно дуго за стицање дипломе четворогодишње средње школе, у још осам општина се просечан број година проведених у образовању кретао између 11 и 11,9 (довољно за стицање дипломе средње трогодишње школе), док је у свим осталим општинама Србије (133 општине или 88% укупног броја), средње трајање школовања износило мање од 11 година, што је довољно тек за две године средње школе, попут усмереног образовања, а у 44 општине је износило чак мање од 9 година. Становништво се најдуже школује у Београдском региону (централне београдске општине Врачар, Стари град и Савски венац, и то између 13 и 13,4 године), а осим Београдског региона, средње трајање школовања дуже од просечних вредности за Србију било је у Јужнобачком, Нишавском и Шумадијском округу. Средњи број година проведених у школи најнижи је у пограничним областима источне и јужне Србије (Браничевски, Борски, Зајечарски, Топлички, Јабланички и Пчињски округ, у којима се ова вредност кретала од 8 до 10 година), на северозападу Централне Србије (Мачванска и Колубарска област), и у Поморављу (Поморавски и Расински округ). То значи да само у централним београдским општинама средње трајање образовања одговара европским вредностима, док унутрашњост Србије далеко заостаје.

Општине у Србији се веома разликују и према образовним постигнућима становништва старијег од 15 година. За земље које се налазе на сличном нивоу економског развоја као и Србија, уобичајено је да се унапређење образовних постигнућа мери учешћем високообразованих лица у становништву старијем од 15 година. У Србији се то учешће у 2011. години кретало у распону од 3,1% у општини Мало Црниће до 52,3% у општини Врачар, а општине са највећим учешћем високообразованог становништва биле су део функционално-урбаних подручја Београда, Новог Сада, Ниша и Крагујевца, што одговара и размештају највећих универзитета у Републици Србији. Осим на овој осовини развоја, која прати правац пружања најважнијег саобраћајног коридора, у још неколико општина у унутрашњости Србије (Сремски Карловци, Ужице, Врање, Зрењанин, Крушевац Панчево, Чачак) учешће високообразованих лица се кретало око републичког просека (у 2011. години просек је износио 16,2%), док је у преосталим општинама високообразованих лица од 3-15% (у чак 44 општине факултетски образованих појединаца је мање од 10%). Општине са ниским нивоом образовања прати депопулација, старење и различити облици искључености који су последица њиховог периферног и пограничног положаја. Највише таквих општина је у јужној и западној Србији.

Људски капитал у Србији је високо концентрисан. Ако као меру посматрамо просторну расподелу лица која имају терцијарно образовање, Београдски регион у тој расподели учествује са 39,6%, Регион Војводине са 23,2%, Регион Шумадије и Западне Србије са 20% и Регион Јужне и Источне Србије са 16,7%. Колико је висока концентрација високообразованих, добро илуструје податак да је у свега шест београдских општина Нови Београд, Вождовац, Звездара, Земун, Чукарица и Палилула, сконцентрисана скоро 1/3 факултетски образованог становништва Србије (27,36%).

Унапређење образовања становништва Републике Србије значило је истовремено и пораст образовних постигнућа радне снаге. Према резултатима Анкете о радној снази, у структури активних је у 2011. години 20% становништва имало терцијарно образовање, 60% средње образовање и око 20% само основну школу. До 2018. године ти су се односи променили у корист категорије високообразованих, па је у структури активних лица, са терцијарним образовањем сада 26% (порао од 6 п.п.), лица са средњом школом 58%, а основну школу има свега 16% (пад за 4 п.п.). Према стратегији Европа 2020. најважнији показатељ компетенција радне снаге представља учешће високообразованих у укупном броју лица старих 30-34 године. Сматра се да је ова старосна категорија највиталнији део примарног радног контингента кључан за репродукцију висококвалификоване радне снаге. За земље ЕУ циљ је да се до 2020. постигне вредност од 40%. У Републици Србији је проценат високообразованих старих 30-34 године у 2011. години износио 24,8%, а ова вредност кретала се у распону од 38,3% за Београдски регион до 19,5% у Региону Јужне и Источне Србије.

У новије време у Србији знања и вештине чешће стиче женско становништво. На то указује расподела високообразованих лица према старости и полу, где је међу млађим високообразованим лицима за око 10 процентних поена више женског становништва, полни баланс је карактеристичан за старије средовечно, а високообразовани мушкарци доминирају само у категорији старих лица. У свим општинама у Србији у највиталнијем делу радног контингента (25-40 година) више је школованих жена, осим у регионима у којима и даље велики утицај имају религијски фактори (Нови Пазар, Тутин, Сјеница, Прибој), где постоји баланс између броја високообразованих мушкараца и жена. Ови подаци наводе на потребу израде селективних политика запошљавања по полу и прилагођавање захтева послодавца све већем броју високообразованих жена (спремност на поштовање програма за усклађивање рада и родитељства, поштовање права на одсуство ради подизања и неге детета и сл.).

1.3. ОЦЕНА ОГРАНИЧЕЊА И ПОТЕНЦИЈАЛА

1.3.1. Изазови депопулације – демографски фактор као ограничење развоја

Убрзано опадање броја становника, драстичне неравномерности у територијалном размештају становништва и диспаритети у просторно-демографским структурама могу бити озбиљно ограничење одрживом и просторном развоју. Када се размишља о факторима који утичу на просторне неравномерности и о правцима за њихово превазилажење, треба имати у виду да је база демографског развоја у природном обнављању становништва. Стога ниво рађања који је 29% испод потреба замене генерација, лежи у основи дугорочног деловања демографског фактора, при чему нарочито ограничење представља неравномерна дистрибуција елемената који утичу на биолошку репродукцију:

– централни и источни део Републике (источна Шумадија, Браничево, Ресава, Хомоље и Тимочка крајина) бележе нарочито неповољне вредности стопе укупног фертилитета (испод 1,3 деце по жени);

– 3/4 укупног броја свих општина и градова у држави бележи СУФ између 1,3 и 1,5 деце по жени, међутим, то не мора нужно представљати ограничење демографског развитка из разлога што у земљама окружења постоје индиције постепене рехабилитације рађања након вишедеценијских стопа нижих од 1,50;

– у општинама са интензивним одлагањем рађања, престанак даљег одлагања (биолошки условљено) у наступајућим годинама могао би испољити изванредан позитиван темпо ефекат на укупан број живорођења; и

– више од половине општина на више од половине територије Србије бележи укупну просечну старост жена на рођењу првог детета од 26 година што може представљати предност уколико би мере везане за ранији улазак у родитељство биле саставни део популационе политике у Србији.

Старосни састав становништва Србије и размештај различитих старосних и функционалних контингената указују на бројне изазове за успостављање равномернијег економског и регионалног развоја због:

– доминантног процеса демографског старења који га сврстава међу најстарије европске популације и извесности даљег интензивирања процеса. Просторна експанзија старења становништва се очитава у чињеници да је 96,4% општина у дубокој и најдубљој демографској старости;

– популационог старења у свим типовима насеља, па и у најурбанијим регионима. Јаке поларизације на релацији село-урбани центар, која је нарочито изражена у јужним регионима и доводи у питање одрживост руралних простора, као и одмаклог старења у мањим урбаним центрима, због чега постепено губе моћ развојних нуклеуса;

– релативно малог удела младих до 20 година, који у просеку чине око петине општинских популација, с изузетком мањих зона веће концентрације (где чине око трећине) и општина са екстремно ниским уделитема (испод 15%);

– неравномерног размештаја младог становништва. Највећа концентрација младог становништва (мерено партиципацијом у укупном становништву) је у зонама велике емиграције, која доводи у питање одрживост овог потенцијала;

– етнички заснованих диспропорција у уделитема млађег становништва (а тиме и територијалних диспропорција) и присутне етничке дистанце која овај проблем усложњава;

– смањивања предшколског и посебно школообавезног контингент у Србији, који опада и у апсолутном и релативном смислу; и

– зависности старосне структуре од решавања питања фертилитета и миграција, те непостојања директних мера које утичу на структуру по старости.

„Скривена добит” тренутног моментума демографског старења је у уласку у треће доба беби бумера, који доносе бољи образовни састав и модерније стилове живота од оних које су практиковали њихови претходници. Контингент старијих почиње да испуњава критеријум квалитета, уједно са квантитетом. Управо у томе се огледа шанса да се искористе витални капацитети млађих сениора и да се подстицање активног старења спроведе плански и у синергији са другим развојним плановима и стратешким активностима *уз уважавање сениора као својеврсног друштвеног ресурса.*

Економска активност и запосленост становништва у Републици Србији је ниска. На недовољну искоришћеност радне снаге кључно делују економски фактори, међу којима су најважнији недостатак квалитетних послова и немогућност успостављања баланса између пословних и породичних обавеза. Економски фактори двоструко јаче

делују од демографских, међу којима на ниску стопу активности највећи утицај има старење радног контингента и опадање броја радноспособних лица. Поред економских и демографских, и други чиниоци утичу на смањење специфичних стопа активности, као што су бихејвиорални фактори који узрокују ниске стопе активности појединих категорија (младих, обесхрабrenих и старијих радника), а резултат су свеукупних социоекономских прилика у земљи. Ограничење већој запослености представља и неравномерна просторна дистрибуција квалитетних послова, регионалне економске неједнакости, концентрација људског капитала на осовинама развоја и у великим урбаним центрима Републике Србије, слаба интеррегионална мобилност радне снаге (посебно висококвалификоване), слаба инфраструктурна опремљеност периферних, руралних области и њихов отежан приступ информационо-комуникационим технологијама и др.

Уз претпоставку снажнијег и флексибилнијег тржишта рада у градским насељима, и уз развој непољопривредне руралне економије, потенцијал радног контингента могао би бити боље искоришћен, посебно у категорији женске радне снаге, старијих радника и лица одусталих од тражења посла. Већа економска активација младих (15-24) до 2035. се у постојећим условима не може очекивати. У временском хоризонту ППРС-а могуће је постићи нешто већу укљученост младих у програме студентских пракси и стручних обука, а снажнији раст стопе запослености младих може се очекивати тек са структурним реформама привреде која би апсорбовала овај све школованији контингент.

Из перспективе акумулације и размештаја људског капитала могу се препознати следећа ограничења: низак ниво образовних постигнућа становништва Србије (учешће високообразованих у категорији 30-34 године износи свега 24,8%, а просечна дужина школовања 10,6 година), низак квалитет образовања (слаби резултати ПИСА тестова, неконкурентне дипломе наших универзитета на међународном тржишту рада, спор економски раст у Србији), висока стопа одустајања од школовања (6,8%), неравномерна регионална заступљеност високообразованих лица, мањак високообразованих мушкараца у најперспективнијем контингенту активних (стари од 25-40 година), изразитији полни дебаланс школованих лица у великим урбаним центрима (у корист жена), високи трошкови живота у универзитетским центрима, еродирани вредносне норме становништва, недостатак поверења у институције (школе, академије). Потенцијали леже у: дугој традицији образовања у Републици Србији, развијеној мрежи школства, бесплатном основном и средњем образовању, ниској школарини на високошколским институцијама, неискоришћеној бази потенцијалних студената међу младима, посебно у категорији мушког становништва, очуваном балансу мушког и женског високообразованог становништва у периферним, економски неразвијеним регионима и у областима са већим утицајем религијских фактора (Рашка област).

1.3.2. Миграције становништва – ограничење и/или потенцијал

Миграције се могу сагледати као изазов и као шанса за развој једног простора. Изазови или ограничења се пре свега односе на неповољне тенденције у редистрибуцији становништва и просторно-демографској поларизацији. Изразиту концентрацију становништва данас има мега функционално урбано подручје Београда, као и функционална подручја међународног значаја (Нови Сад, Ниш и Приштина). Супротно томе, рурални простор Србије се карактерише изразитом депопулацијом, која је иницирана интензивним емиграционим процесима у последњих пола века. Смањење удела младог становништва услед ниских репродуктивних норми и

емиграције, као и поремећаји у старосно-полној структури и све израженија стопа старосне зависности има негативне последице на регионални развој. Емиграција младог, квалификованог, високообразованог, репродуктивно и радно способног становништва, представља ограничење за даљи економски развој услед губитка људског капитала и *know-how* вештина. Обим и интензитет иселјавања из Србије, уз актуелне негативне демографске трендове, може условити поремећаје на тржишту рада, уз дугорочне негативне последице на образовни, економски, здравствени, социјални и пензиони систем државе.

Миграције становништва могу бити покретач напретка, иновација и важан чинилац одрживог развоја, те се позитивни учинци могу оптимизовати бољим управљањем миграцијама постизањем *win-win* ефекта. Позитивно сагледавање миграционих феномена односи се пре свега на разумевање њиховог развојног потенцијала, као и на преношења знања и вештина стечених у иностранству (транснационално предузетништво), који се поред новчаних дознака и инвестиција сматрају изузетно значајним за развој. Такође, у многим регионима у развоју, мобилност становништва представља кључну детерминанту одрживог развоја и ублажавања сиромаштва. Важно је истаћи да миграције становништва у поређењу са компонентама природног кретања могу утицати на величину и састав становништва у кратком временском периоду, пре свега на нивоу локалних заједница. Због тога је од изузетног значаја оснаживати јединице локалне самоуправе у циљу њихове активније улоге у управљању миграционим процесима на њиховој територији.

Ниво рађања у Србији је на ниском нивоу (СУФ 1,48) и без имиграције смањење броја становника је неизбежно. Реч је о „заменској” миграцији која би могла бити остварена повратком у земљу порекла или имиграцијом стране радне снаге, како би се надокнадили или ублажили депопулација, старење и губитак радне снаге.

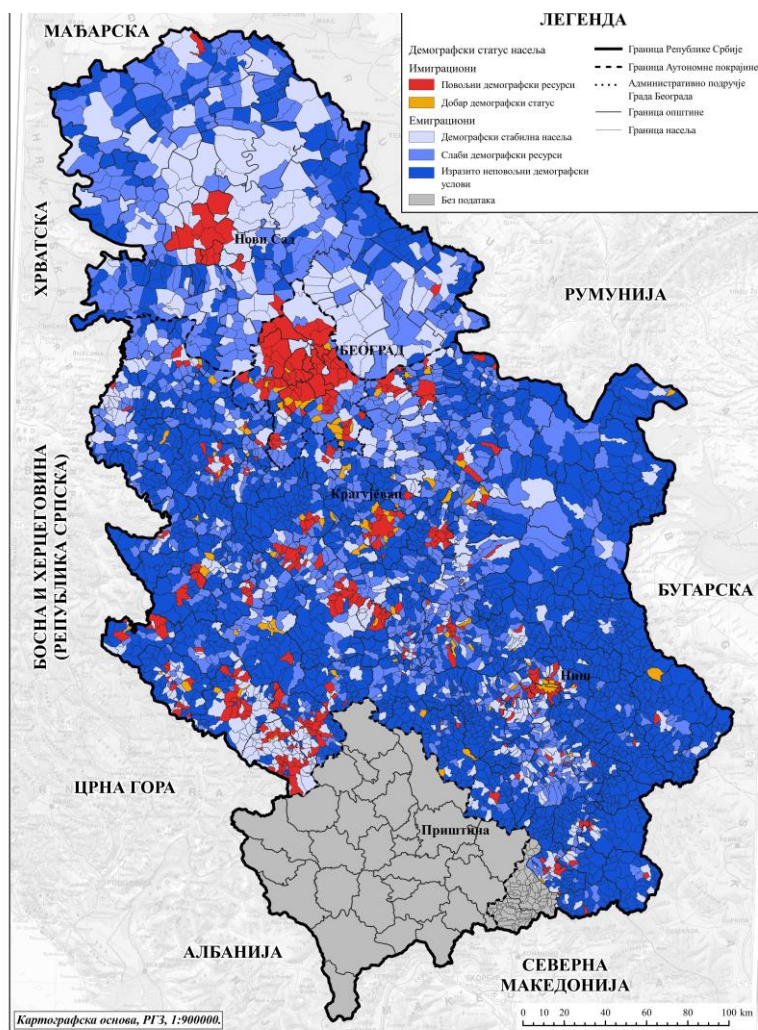
1.3.3. Типологија насеља према демографском статусу и потенцијалу

У целини гледано демографски развитак Србије је веома неповољан. У циљу синтезног сагледавања ограничења и потенцијала на насељском нивоу, и лакшег уочавања различитости између просторних јединица Србије с обзиром на степен демографске виталности, изведена је типологија насеља према њиховом демографском статусу и потенцијалу (Карта 9). Методолошки, типологија *демографског статуса насеља* у Србији подразумевала је обликовање типова (класа) насеља, који су добијени на основу *индекса демографског ресурса* I_{der} (према методологији Нејашмић, Мишетић, 2010) и стопе миграционог салда, која је стављена у релацију са поменутиим *индексом демографског ресурса*³⁰. Тако су насеља Србије, према њиховом демографском статусу, класификована у пет типова, два имиграционог и три емиграционог типа, који дефинишу њихове демографске ресурсе³¹:

³⁰ Методолошки, *индекс демографског ресурса* изведен је на основу *демографског индекса* и *индекса образованости* (удео становништва са терцијарним образовањем старости 30-34 године у укупној популацији те старости). *Демографски индекс* је такође сложени показатељ и представља комбинацију више демографских индикатора: међупописне промене броја становника, показатеља старосног састава (удео младих 0-14 година и индекса старости), као и показатеља виталитета и природног кретања становништва (удео млађег женског фертилног становништва 20-29 година, општа стопа фертилитета). С обзиром да на ове индексе утиче број становника, демографска величина насеља узета је као корективни показатељ (Нејашмић, Мишетић, 2010).

³¹ Класификација је извршена у односу на средњу вредност индикатора за Србију. То значи да демографски релативно стабилна насеља, потом насеља доброг демографског статуса или насеља са

Карта 9. Демографски статус насеља Србије, 2011.

Аутори: Г. Војковић, В. Кокотовић Каназир, Г. Станојевић, Д. Дољак

Класа 1 – Повољни демографски ресурси – обухвата сва насеља са позитивним миграционим салдом и високим вредностима *индекса демографског ресурса*, изнад 75. перцентила (>Q3) расподеле добијених вредности³² за сва насеља у Србији. То су насеља високог образовног потенцијала, и овом типу припада укупно 376 насеља у Србији.

Класа 2 – Дobar демографски статус – обухвата насеља са позитивним миграционим салдом и претежно добрим демографским обележјима. Вредност *индекса демографског ресурса* је мања или једнака 75. перцентилу ($\leq Q3$) расподеле добијених вредности за сва насеља у Србији. То су насеља углавном доброг образовног потенцијала и овом типу припада укупно 105 насеља.

Класа 3 – Демографски стабилна насеља – обухвата 688 насеља емиграционог типа. То су насеља са повољним вредностима *индекса демографског ресурса*, изнад 75.

повољним демографским ресурсима имају такав статус и повољније демографске карактеристике само у односу на просек Србије, односно треба их посматрати као „демографски виталнија“ у оквиру општих прилика у Србији.

³² Вредности коришћених квантила за *индекс демографског ресурса* су 2.15 за Q3 и 1.08 за Q2

перцентила ($> Q3$) расподеле добијених вредности за сва насеља у Србији, и углавном доброг образовног потенцијала, али са негативним миграционим салдом.

Класа 4 – Слаби демографски ресурси – обухвата насеља емиграционог типа са ниским вредностима *индекс демографског ресурса*, између 50 и 75. перцентила ($Q2 < I_{дег} \leq Q3$) расподеле добијених вредности за сва насеља у Србији. Укупно је 984 насеља у Србији овог типа, неповољне старосне структуре становништва и ниског нивоа образовања.

Класа 5 – Изразито неповољни демографски услови – карактеришу насеља изразито емиграционог типа и изразито ниских вредности *индекса демографског ресурса*, мање или једнако 50. перцентила ($\leq Q2$) расподеле добијених вредности за сва насеља у Србији. Овом типу припада велики број од 2.102 насеља Србије изразито старог становништва изразито ниског нивоа образовања.

Табела 5. Учешће насеља према њиховом демографском статусу у укупној популацији Србије

Демографски статус	Број насеља	Број становника	Удео у укупном становништву
Класа 1	376	2.525.834	35,2
Класа 2	105	235.316	3,3
Класа 3	688	2.717.904	37,8
Класа 4	984	919.563	12,8
Класа 5	2.102	756.044	10,5

Преко 3.000 насеља у Србији (72,5%) је у категорији 4. и 5., слабих демографских ресурса и изразито неповољних демографских услова, а њихов укупан број становника учествује са 23,3% у укупној популацији Србије. Јасно је да су у највећем броју градска насеља, главни регионални и општински центри и приградске зоне носиоци повољних демографских ресурса, па 376 насеља концентрише више од трећине укупне популације Србије. Из угла просторног планирања, развојних и других политика, посебно је важна категорија насеља која још увек одржава статус демографски релативно стабилних насеља (класа 3. – 688 насеља), јер дају 37,8% укупне популације Србије. Њихов емиграциони карактер говори да њихова демографска стабилност ускоро може бити поремећена, и да су мере које би ублажиле иселјавање управо приоритетне за ову групу насеља.

1.4. СЦЕНАРИЈИ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ ДО 2035. ГОДИНЕ

1.4.1. Концептуално-методолошки оквир пројекције

Промене у обиму и демографским структурама сваке популације зависе од три компоненте популационе динамике – рађања, смртности и миграција. У складу са циљевима ове студије, формулисана су два могућа сценарија будућег популационог развитка Србије – очекивани и оптимистички. Они се разликују у погледу претпоставке о фертилитету односно о стопама рађања у наредном периоду. **Сценарио очекиваног фертилитета** се односи на будућност стопа рађања која проистиче из анализе доступних временских серија помоћу актуелног модела који Популациони одсек Департмана за економске и друштвене послове Уједињених Нација користи за прогнозе становништва светске популације (у даљем тексту: модел УН). **Сценарио оптимистичног фертилитета** подразумева реализацију циљева дефинисаних у

актуелној *Стратегији подстицања рађања*. Синтагма „оптимистички сценарио” може се образложити самим циљевима *Стратегије*, који претпостављају крупне позитивне промене у индикаторима репродукције становништва у односу на дугогодишње тенденције или прогнозу на основу модела УН.

Приликом формулисања хипотезе о морталитету није дефинисан алтернативни сценарио због релативно стабилних промена ове компоненте, нарочито на релативно краћи рок, са аспекта демографских пројекција, који је предвиђен у овој студији.

Имајући у виду ограничен квалитет и доступност улазних података и далеко већу неизвесност у погледу будућих тенденција миграција у поређењу са компонентама природног кретања становништва (рађања и смртност), у овој студији постављен је само један, тзв. „очекивани” миграциони сценарио. То је уобичајена пракса у званичним националним, као и у пројекцијама релевантних међународних агенција као што су Еуростат и УН. Притом, формулисање хипотезе о миграцијама сложеније је на поднационалном него на националном нивоу из два разлога. Први подразумева да је, поред хипотезе о међународној, неопходно формулисати и хипотезу о унутрашњој миграцији. Други проистиче из првог, јер је две хипотезе неопходно технички усагласити приликом дефинисања стопе укупног миграционог салда.

Посебан пројекциони задатак представљало је формулисање хипотеза на нивоу области тако да буду усклађене са хипотезама на националном односно регионалном нивоу, нарочито у случају међународне миграције. У ту сврху коришћене су анализе досадашњих тенденција стопа рађања према старости и стопа смртности према полу и старости на нивоу општина и области, почев од Пописа 1991. године, односно биланса одсељених и досељених према полу и старости почев од Пописа 2002. године.

Комбинацијом наведених хипотеза о кретању компоненти популационе динамике формулисана су два сценарија могућег популационог развоја Србије до 2035. године – очекивани и оптимистички, док је чисто теоријски сценарио „без миграција” послужио као репер за оцену миграционог утицаја приликом интерпретације пројекционих резултата који приказују могуће сценарије (Табела 6).

Табела 6. Хипотезе у сценаријима популационог развоја Србије до 2035. године

Сценарио	Фертилитет	Морталитет	Миграције
Очекивани	Очекивани	Очекивани	Очекиване
Оптимистички	Оптимистички	Очекивани	Очекиване
Без миграција	Очекивани	Очекивани	Без миграција

Као основа за почетну полно-старосну структуру пројекције узете су последње доступне званичне процене становништва према полу и старости на нивоу области на дан 30.06.2018. године у издању Републичког завода за статистику (РЗС, 2019.). Ове процене полазе од полно-старосне структуре становништва утврђене Пописом 2011. године и њених промена које су уследиле под утицајем рађања, смртности и унутрашњих миграција до средине 2018. године. С обзиром на то да тако добијена процена није укључила утицај међународне миграције, који је посебно значајна за изразито емиграционе области, неопходно је било извршити њене корекције укључивањем оцене биланса међународне миграције у периоду између 30.09.2011. („критични” датум пописа) и 30.06.2018. године, што је резултирало полазном проценом укупне популације Србије од 6.842.940 становника (Nikitović, 2019.).

За све прорачуне у овој студији коришћен је некомерцијални софтвер. Пробабалистичке симулације путања стопе укупног фертилитета и очекиваног трајања живота живорођених, као полазиште за формулисање очекиваног сценарија

фертилитета односно морталитета, изведене су помоћу софтвера R и његових пакета *bayesTFR* (Ševčíková et al., 2015) и *bayesLife* (Ševčíková, Raftery, 2015.).

1.4.1.1. Теоријско-емпиријски модел у очекиваном сценарију

Очекивани сценарио представља референтни сценарио демографског развитка приказан у овој студији. За његово формулисање коришћена су, поред емпиријске грађе, доступна теоријска сазнања о факторима промена у кретању све три компоненте популационог развитка.

Теоријско-емпиријска сазнања садржана у моделу УН подразумевају да би ниско-фертилитетне области широм планете требало да доживе благ до умерен, пост-транзициони опоравак стопе укупног фертилитета. Најновије ревизије овог модела дозвољавају да свака држава достигне циљну стопу укупног фертилитета засновану на сопственом, али и искуству других ниско-фертилитетних држава које су доживеле опоравак фертилитета, што, у већини случајева, резултује циљном вредношћу стопе до 1,85 односно 1,75 у региону Јужне Европе, који обухвата балканске и медитеранске државе (UN 2017b; 2019b). Овакав концептуални оквир уважава макро и микро географске диференцијале у ширењу демографских промена – условљене разликама економског и социокултурног карактера, што је у складу са теоријом дифузије иновација (Rogers, 2003.). Тумачења просторних образаца демографских промена заснована на овој теорији указују, у новијим истраживањима, да социокултурна хетерогеност спречава једнаку дифузију ставова и информација које подржавају савремене репродуктивне идеје и понашање (Yücesahin & Özgür, 2008.).

Уместо скоро потпуно арбитарних сценарија о међудржавним миграцијама, попут оног у редовним пројекцијама светске популације у издању УН, где се уочени ниво нето миграције на почетку пројекције задржава константним (UN 2017a; 2019a), у овој студији смо хипотезу о међународној миграцији засновали на теоријско-емпиријском концепту утемељеном у скоријој историји миграционих образаца европских земаља. Полазећи од генералног „push and pull” концепта, хипотеза је формулисана у складу са „моделом миграционог циклуса” (Fassmann, Reeger, 2012.), који се темељи на искуству „старих” имиграционих земаља Европе, које су доживеле транзицију од емиграционих ка имиграционим у условима стопа рађања недовољних за просту репродукцију становништва (Fassmann et al., 2014.). У складу са генералном концепцијом модела, транзиција подразумева три фазе: почетну или предтранзициону (емиграција је важнија од имиграције), средњу или транзициону (имиграција углавном превазилази емиграцију) и нето имиграциону или посттрансформациону (Fassmann, Reeger, 2012: 67–68).

На основу бројних емпиријских доказа о ширењу миграционе транзиције не само од северозапада ка југу, већ и ка истоку континента (Drbohlav et al., 2009.), као и неоспорне чињенице о очекиваном наставку миграционог притиска на Европу са Средњег Истока и Африке (Pastore, 2017.), сматрали смо да је модел миграционог циклуса, који у основи предвиђа трансформацију целе Европе у имиграциони континент, најбољи оквир за постављање хипотеза о нето миграцији на простору Србије. Из угла овог концепта, подаци указују да је Србија, као и цео регион бивше Југославије, изузев Словеније која улази у транзициону фазу, тренутно „заглављена” у почетној, предтранзиционој фази (Nikitović, 2016.). С обзиром на то да је чланство у ЕУ стратешки циљ Србије, односно да је процес придруживања држава Западног Балкана и даље један од приоритета Европске уније (European Commission, 2019.), приступање Србије ЕУ је постављено као стожерник у хипотези о миграционој транзицији, пре свега због социоекономске трансформације које чланство у ЕУ

подразумева, а из којег проистичу и могућности за трансформацију миграционог обрасца земље. У том смислу, као симболична тачка преокрета у транзиционом процесу у Србији узета је 2030. година, што имплицира да би наша земља до тада требало да постане део ЕУ. Након 2030., требало би да уследи средња или транзициона фаза, што се подудара са актуелним пројекцијама Еуростат-а за чланице ЕУ 2018-2100. године (Eurostat, 2019.).

1.4.2. Хипотезе у основи пројекција

1.4.2.1. Хипотеза о фертилитету – очекивани сценарио

Приликом дефинисања хипотезе о будућем кретању стопе укупног фертилитета (СУФ) у Србији пошло се од временских серија које објављује РЗС, а чији је почетак везан за 1950. када је у питању ниво Централне Србије и Војводине. За ниво актуелних региона и области било је могуће конструисати нешто краће серије, при чему се пошло од трогодишњег просека за период непосредно пре почетка пројекције: 2016–2018. Као што је поменуто, модел УН избегава субјективни утицај и користи глобалну емпиријску базу која уважава географске и историјске корелације у кретању стопа рађања (UN 2017a). Притом, извршено је прилагођавање модела на ниже територијалне нивое (регионе и области) у складу са доступним серијама података. За прогнозу СУФ конкретне области узета је медијана интервала предвиђања добијеног на основу модела УН. То је код области чији је претпројекциони ниво СУФ био испод републичког просека (1,45), резултирало прогнозом овог индикатора 1,41-1,51, а код којих је био изнад просека прогнозом 1,55-1,72 у 2035. години. Регионално посматрано, области на истоку земље које су већ препознате као језгро ниског фертилитета, као и пар области у Војводини, би до краја пројекције, према овом сценарију, остале у тзв. „замци ниског фертилитета” (СУФ испод 1,5), док би максималне вредности СУФ биле достигнуте у областима на западу и југозападу региона Шумадије и Западне Србије.

1.4.2.2. Хипотеза о фертилитету – оптимистички сценарио

Оптимистички сценарио кретања стопе укупног фертилитета предвиђа значајан пораст овог индикатора до 2035., тј. 20–35% у зависности од области, што је усклађено са циљевима *Стратегије подстицања рађања* из 2018. која предвиђа достизање СУФ на националном нивоу од 1,85 у периоду до 2035. године (Влада Републике Србије, 2018:16). Такав сценарио је у сагласју са искуствима држава које имају дугу традицију примене популационе политике, а која показују да су ефекти политика на стопе рађања углавном најјачи у првом периоду након почетка примене мера (Frejka, Gietel-Basten, 2016.). Ипак, на основу анализе историјских серија фертилитета на поднационалном нивоу, и препознатих просторних образаца демографских трендова у Србији у претходних пола века у складу са теоријом дифузије социјалних иновација (Nikitović и сар. 2016.), као и новијим сазнањима о вези између фертилитета и економског развоја на поднационалном нивоу у европском контексту (Fox et al., 2019.), није било реалне основе да се предвиди равномерно подизање стопе укупног фертилитета у свим областима, пре свега због њеног изразито ниског актуелног нивоа у појединим областима на истоку земље (испод и око 1,3). То значи да, према оптимистичком сценарију, претпостављени распон СУФ по областима Србије у 2035. износи 1,70–1,85, при чему би, као и у очекиваном сценарију, најниже прогнозиране вредности биле у областима традиционалног нижег фертилитета у региону Јужне и Источне Србије, а највише у областима вишег фертилитета у западном и југозападном делу земље.

Међутим, ако се пројектоване вредности стопе укупног фертилитета из оптимистичког сценарија ставе у контекст пробабилистичког интервала предвиђања коришћеног за дефинисање очекиваног сценарија (модел УН), произилази да вероватноћа остварења *Стратегије подстицања рађања у 2035. години* износи 5–10% у зависности од области.

1.4.2.3. Хипотеза о морталитету – очекивани сценарио

Као и у случају фертилитета, коришћен је модел УН, при чему се, такође, пошло од претпројекционих серија за очекивано трајање живота при живорођењу (e_0) на нивоу области у последњих 30 година. У зависности од претпројекционог нивоа, пораст e_0 између 2018. и 2035. би за жене износио од 1,83 године у областима у Банату и Бачкој (без Јужнобачке области) и делу региона Источне и Југоисточне Србије; преко 1,97 година у већем делу овог региона, Мачванској и Рашкој области; до 2,11 година у региону Шумадије и Западне Србије, Београдском региону, Јужнобачкој и Нишавској области.

У случају мушкараца, пораст e_0 би до 2035. године износио од 2,19 година у областима у већем делу Војводине (без Јужнобачке области) и делу источне Србије, преко 2,36 година у већем делу региона Источне и Југоисточне Србије, до 2,53 године у региону Шумадије и Западне Србије, Београдском региону и Нишавској области.

1.4.2.4. Хипотеза о унутрашњим миграцијама - очекивани сценарио

Регионалне и субрегионалне разлике, а нарочито све већи јаз између највећих урбаних средишта и остатка државе, у степену економске развијености, диверсификацији и понуди послова, стамбеним условима, здравственој заштити, целокупном квалитету живота, али и субјективном доживљају могућности за остварење личних животних циљева, одређују правце и интензитет унутрашњих миграција. С једне стране су то, пре свега, Београд и Нови Сад, као главни полови привлачења унутрашњих миграната, а с друге већина осталих области, које већ годинама представљају зоне исељавања, нарочито изражене у региону Јужне и Источне Србије и деловима региона Шумадије и Западне Србије, који обухватају највећи проценат изразито недовољно развијених и девастираних подручја земље.

На почетку пројекционог периода, трогодишњи просек стопе миграционог салда 2016–2018. године, израчунат према званичној статистици пресељавања, био је позитиван код свега 5 од 25 области у Србији. У питању су области чија су средишта највећи градови у земљи, а уједно и највећи универзитетски центри. Међутим, стопа миграционог салда је, изузев у Београдској и Јужнобачкој области, у преостале три испод 1 промила. Најизраженије исељавање забележено је у Борској, Златиборској и Топличкој области (Табела 6).

Према једином (очекиваном) сценарију миграција, предвиђено је да се у свих 20 области у којима је забележен негативан биланс унутрашњих миграција на почетку пројекције, стопа миграционог салда постепено смањи за 20% до 2035. године. Истовремено би се удео Београдске и Јужнобачке области, као два истакнута пола привлачења становништва, у укупном позитивном миграционом билансу у земљи благо смањило на рачун пораста привлачне моћи Нишавске, Шумадијске и Севернобачке области. Оваква хипотеза је резултат два фактора. Први представља процену очекиваног пада удела миграционо најактивнијих старосних група у складу са тенденцијом уоченом почетком овог века, а узроковану смањењем и старењем становништва. Други је резултат очекиваног наставка постепеног јачања привлачног капацитета преостала три велика урбана средишта, пре свега као регионалних центара,

у складу са успешном применом политика које теже уравнотеженијем развоју земље, као једном од стратешких циљева одрживог развоја Србије (Влада Републике Србије 2008.).

1.4.2.5. Хипотеза о међународним миграцијама – очекивани сценарио

Чак и на основу грубих процена у постојећим студијама, извесно је да Србија има негативан миграциони биланс скоро са свим земљама за које су подаци доступни. У односу на процену за период 2008–2010. из студије о утицају миграционих и демографских токова на Србију (Kupiszewski et al., 2012.), негативан миграциони салдо је порастао, чему је, свакако, допринео и смањен прилив повратника који су завршили свој радни век у иностранству, јер је обим ових генерација све мањи. Процена просечног годишњег негативног миграционог биланса Србије од –20.692 становника у периоду 2011–2018. година (Nikitović, 2019.) је арбитрарно усвојена као полазна тачка за компоненту међународне миграције у оквиру миграционе хипотезе. Свакако је битно нагласити да је у питању врло груба процена овог показатеља, али да ипак представља одређено полазиште које је далеко ближе реалности од било којег сценарија који занемарује миграциону компоненту или се темељи на значајно потцењеном обиму емиграције из пописних резултата.

За оцену расподеле овог биланса по областима Србије, коришћена је дистрибуција лица на раду и боравку у иностранству према Пописима 1991–2011., као јединим изворима ове врсте података, при чему је као корективни фактор послужила годишња статистика виталних догађаја и обима ђака у основним школама у периоду 2011–2018. године. Коначна оцена расподеле биланса међународне миграције по областима на почетку пројекције добијена је тако што је претпостављено да је удео најстарије зоне емиграције, у Источној Србији, у укупном негативном миграционом билансу земље смањен за 25–30% на рачун пораста у новим зонама емиграције које, поред две на југозападу и југоистоку земље регистроване пописом, обухватају и остале нетрадиционалне области емиграције. Разлог за такву претпоставку, поред корективних фактора, су смањење миграционих потенцијала у традиционалној зони емиграције, односно сазнања о најновијим зонама иселавања – из већих урбаних центара широм земље и из пограничних општина на северу и истоку у којима је већинско становништво мађарске односно бугарске етничке припадности, што је иницирано пријемом Мађарске и Бугарске у ЕУ (Nikitović, 2019.).

Основна претпоставка очекиваног сценарија у погледу миграција подразумева да Србија, у складу са стратешким одређењем своје спољне политике, постане члан ЕУ до 2030. године. Таква претпоставка укључује миграциону хипотезу формулисану по аналогији са недавним и актуелним искуствима емиграције из већине бивших социјалистичких држава непосредно пошто су приступиле ЕУ. Након Пољске, Бугарске и Румуније, посебно драматичну емиграциону епизоду последњих година доживљава Хрватска, која по неким проценама годишње губи 2% популације кроз емиграцију у најпопуларније ЕУ дестинације (Dražević et al., 2018.). Међутим, тако интензиван обим емиграције није могућ дуже времена из више разлога, што потврђују искуства земаља које су биле део проширења ЕУ на исток 2004. (Kupiszewski et al., 2012.). У сваком случају, и емиграциона историја Србије, и тренутни „претприступни” пораст емиграције упућују на закључак да је такав интензиван егзодус готово немогуће избећи у годинама непосредно након прикључења ЕУ, па ни у оним које му претходе, на шта указују релаксирања имиграционе политике према Србији у главним дестинацијама, као што је Немачка. Другим речима, чак и у сценарију који не би извесно подразумевао коначни пријем Србије у ЕУ, тешко је избећи хипотезу која не

предвиђа интензивну емиграцију све док постоји наглашен јаз у животном стандарду између Србије и најразвијенијих држава Европе, као и растућа потражња за радном снагом у овим државама услед интензивирања популационог старења.

Имајући у виду наведено образложење, али и извесно смањење миграционог потенцијала Србије услед популационог старења које је сличног нивоа као у ЕУ, те очекивани пораст животног стандарда на путу ка достизању услова за прикључење ЕУ, претпостављено је да би максималан износ погоршања просечног годишњег негативног миграционог биланса досегао 15%. То подразумева да би већ висок ниво овог биланса од -3% (-20.692) у 2018. достигао највише $-3,5\%$ (-23.685) у 2030. години. Таква прогноза је резултат претходно формулисаних претпоставки о миграционом билансу на регионалном нивоу, којом је предвиђено да већи део укупног терета поднесу области које у последњим пописима нису препознате као изразито емиграционе, па би негативан миграциони биланс у свакој од њих 18 порастао за 25% у односу на 2018. годину, док би у осталих седам остао непромењен.

У складу са општом претпоставком хипотезе о међународној миграцији заснованом на концепту миграционе транзиције, тј. постепеном дугорочном преласку Србије из емиграционе у имиграциону државу, предвиђено је да се укупан негативан миграциони биланс смањује након 2030. године. Оријентири за дефинисање циљне стопе биле су актуелне пројекције Еуростат-а 2018-2100., које имплицитно дугорочно виде ЕУ као имиграциону зону (Eurostat, 2019.), и доступне студије о предвиђеном утицају миграција на демографски развој Србије.

1.4.3. Сценарио очекивана будућност

1.4.3.1. Прогноза укупне популације

Већ до 2030. године, тј. до тренутка када би Србија требало да се прикључи ЕУ, укупан број становника са местом уобичајеног боравка у земљи, према очекиваном сценарију, био би око 6 милиона. Смањење би се наставило и након 2030. године, додуше, нешто споријим темпом услед транзиције од нето емиграције ка нето имиграцији и благог пораста стопа рађања, што би за резултат у 2035. имало за 17,8% мањи број становника у Србији него што је данас (Табела 7).

Док би смањење укупне популације између 2018. и 2035. у Београдском региону било минимално (3,2%), а у региону Војводине нешто мање од републичког просека (16%), регион Шумадије и Западне Србије би изгубио готово четвртину популације (24,2%), а регион Јужне и Источне Србије нешто више од четвртине (28,5%). Најдраматичнији губитак становништва до 2035. предвиђен је у зонама изразитог исељавања, при чему би се области традиционалне емиграције, као што су Браничевска и Борска, смањиле готово за половину. С друге стране, осим у Београдској области, смањења мања од републичког просека, прогнозирана су само за области чија су средишта највећи урбани центри – Јужнобачка (6,2%), Нишавска (14,7%), Севернобачка (14,6%) и Шумадијска (17,2%). Смањење око републичког просека предвиђено је још само за Рашку (18,5%), Моравичку (18,6%), и Сремску област (18,6%).

Табела 7. Прогноза укупног броја становника у регионима и областима Србије, према очекиваном сценарију, 2020-2035.

Регион/Област	2020.	2025.	2030.	2035.
Република Србија	6.713.415	6.376.286	6.007.895	5.627.516
Војводина	1.804.577	1.724.239	1.634.711	1.541.317
Шумадија и Западна Србија	1.824.629	1.696.000	1.560.254	1.421.758
Јужна и Источна Србија	1.408.831	1.288.180	1.164.054	1.041.429
Београдски регион / област	1.675.378	1.667.867	1.648.876	1.623.012
Западнобачка област	165.628	152.761	139.463	126.044
Јужнобанатска област	267.555	251.195	233.299	214.834
Јужнобачка област	609.299	601.023	588.482	573.991
Севернобанатска област	131.104	121.792	112.130	102.464
Севернобачка област	173.697	166.403	158.633	150.711
Средњобанатска област	168.719	157.575	145.723	133.589
Сремска област	288.575	273.490	256.981	239.684
Златиборска област	253.181	231.963	209.145	185.475
Колубарска област	157.439	147.821	137.887	127.581
Мачванска област	263.475	242.061	218.639	194.510
Моравичка област	194.329	183.776	173.038	161.739
Поморавска област	184.777	167.152	149.402	131.983
Расинска област	210.460	191.250	171.202	150.870
Рашка област	288.168	272.746	256.135	239.456
Шумадијска област	272.800	259.231	244.806	230.144
Борска област	101.174	86.676	71.822	57.441
Браничевска област	145.775	123.471	100.470	78.443
Зајечарска област	100.820	90.018	79.582	69.642
Јабланичка област	191.915	177.887	163.422	148.765
Нишавска област	351.658	336.623	320.704	304.820
Пиротска област	81.498	75.192	69.086	63.064
Подунавска област	177.500	163.751	149.629	135.236
Пчињска област	177.339	159.189	139.649	119.987
Топличка област	81.152	75.373	69.690	64.031

1.4.3.2. Прогноза броја живорођених

Према очекиваном сценарију, број живорођених у Србији би опао за више од четвртине (28%) између 2018. и 2035. године, при чему би се ово смањење успорило након 2030. године услед повољнијих миграционих услова у виду престанка изражене постприступне емиграције уз лагани пораст стопа рађања.

Регионално посматрано, дистрибуција смањења по областима је иста као и код укупне популације, с тим да су проценти смањења још израженији – највећа смањења се очекују код области са интензивним исељавањем становништва, а мања од републичког просека само у пет области са највећим градским центрима. Међутим, изузетно упозоравајуће за доносиоце одлука је то што би просечан годишњи број живорођених у целом региону Јужне и Источне Србије могао бити свега 6,6 хиљада у 2035., тј. опасти за готово 40% у односу на данашњи ниво. Притом би Браничевска и Борска област практично дошле до границе опстанка са свега око 200 живорођених годишње. Када је евидентно да већ сада постоје три области са мање од 1.000 живорођених годишње, посебно је забрињавајуће да би тај број, према очекиваном

сценарију, могао да се утростручи већ до 2030. године, при чему би у чак четири области годишњи број живорођених био испод 500.

С обзиром на релативно мале разлике у стопи укупног фертилитета, јасно је да је узрок великих разлика у проценту смањења броја живорођених између области – миграција, и у директном и у индиректном (губитак потенцијалних потомака емиграната) смислу.

1.4.3.3. Прогноза радног контингента (20-64)

Нема никакве дилеме да ће укупна популација, укључујући њен најбитнији сегменту продуктивном и репродуктивном смислу, демографски старити. Оба јужна региона Србије су угроженија у погледу очекиваног смањења данашње популације у радном узрасту у односу на север земље (Табела 8).

Табела 8. Прогноза радног контингента (20-64 године) у регионима и областима Србије, према очекиваном сценарију, 2020-2035.

Регион/Област	2020.	2025.	2030.	2035.
Република Србија	3.979.295	3.656.807	3.379.797	3.131.065
Војводина	1.087.412	1.005.696	935.354	874.224
Шумадија и Западна Србија	1.063.527	948.334	846.670	752.184
Јужна и Источна Србија	820.320	730.107	642.399	557.123
Београдски регион / област	1.008.036	972.670	955.374	947.534
Западнобачка област	98.687	88.208	77.973	68.567
Јужнобанатска област	159.264	144.035	131.225	119.238
Јужнобачка област	371.152	356.659	345.959	337.793
Севернобанатска област	78.810	70.788	63.424	57.012
Севернобачка област	105.043	97.752	91.541	86.426
Средњобанатска област	100.691	90.568	81.473	73.134
Сремска област	173.765	157.686	143.759	132.054
Златиборска област	147.224	127.586	108.732	91.403
Колубарска област	93.514	83.840	75.307	67.985
Мачванска област	155.862	135.636	116.858	99.865
Моравичка област	113.286	102.621	93.790	86.045
Поморавска област	105.563	92.025	79.959	68.813
Расинска област	120.634	105.384	91.534	77.813
Рашка област	166.300	154.375	143.851	132.306
Шумадијска област	161.144	146.867	136.639	127.954
Борска област	57.184	46.155	35.753	26.223
Браничевска област	80.655	65.260	50.025	35.035
Зајечарска област	55.524	48.332	42.113	36.334
Јабланичка област	113.399	102.952	91.912	80.988
Нишавска област	207.325	194.163	182.970	172.449
Пиротска област	46.993	42.200	37.742	33.707
Подунавска област	104.698	93.666	84.539	75.336
Пчињска област	107.851	94.636	78.744	62.542
Топличка област	46.691	42.743	38.601	34.509

Радни контингент ће се до 2035. највероватније смањити за око трећину у региону Јужне и Источне Србије (35,1%), односно региону Шумадије и Западне Србије (32,4%), а за петину у региону Војводине (22,1%), док је најмање смањење предвиђено

у Београдском региону (7,7%). Притом, очекује се да број становника у радном узрасту падне испод 100 хиљада у чак 18 од 25 области, од којих у пет, на истоку и југоистоку земље, и испод 50 хиљада.

1.4.3.4. Прогноза броја старих (65+)

Кључна информација на основу прогнозе броја старијих од 65 година, према очекиваном сценарију, је да ће овај сегмент становништва Србије свој највећи број током пројекционог периода достићи до 2030., када ће почети постепено да се смањује. Притом, тај пораст (8,7%) је далеко мањег интензитета од очекиваног смањења друга два старосна сегмента укупне популације. Разлог је што ће, у складу са прогнозом очекиваног трајања живота, утицај великих *baby-boom* генерација на обим старије популације постепено ишчезнути након 2030., када ће пресудну улогу на величину овог сегмента имати значајно мање генерације рођене од 1960-их на даље.

Значај миграција за старосну структуру, у условима стопа рађања недовољних за замену генерација, посебно је изражен на регионалном нивоу када је у питању старије становништво. У већини области у земљи се очекује пораст броја старијих од 65 година до 2030. године, тј. у ударном периоду присуства *baby-boom* генерација у овом старосном сегменту, при чему би пораст био посебно висок у Пчињској области (24,2%) као резултат много дужег периода веома високих стопа рађања у односу на све остале области.

Смањење броја старих прогнозирано је у готово свим областима након 2030., с тим да би посебно било изражено у исељеничким зонама. Једино би у Јужнобачкој и Београдској области, услед континуираног прилива становништва у најактивнијем узрасту типичног само за ове две области, и у том периоду у питању био тренд раста иако успорен односно у стагнацији.

1.4.3.5. Прогноза коефицијента потенцијалног издржавања (20-64/65+)

Према очекиваном сценарију, прогнозирано је смањење броја лица у радном узрасту на једну старију особу за 28,6% на нивоу целе Србије, са данашњих 2,9 на 2,1 у 2035. години. Посебно би биле погођене неке изразито емиграционе области, попут Браничевске и Борске, где се очекује да број старијих буде изједначен са бројем људи у радном узрасту, што указује на неодрживост актуелног демографског режима на дужи рок. С друге стране, смањење актуелног нивоа овог коефицијента, тј. броја лица у радном узрасту на једну старију особу до 2035. године у областима попут Београдске и Јужнобачке је знатно израженије него смањење обима лица у радном добу, јер је пораст броја старијих непрекидан. Овај резултат показује да је за спречавање драстичног смањења броја лица у радном узрасту на једну старију особу, поред позитивног миграционог биланса, неопходно остварити и пораст стопа рађања.

1.4.4. Сценарио оптимистична будућност

1.4.4.1. Прогноза укупне популације

Иако је према оптимистичном сценарију, у односу на очекивани, предвиђен значајан пораст стопе укупног фертилитета до 2035. године, све до нивоа 1,70-1,85 у зависности од области, упадљив пад броја становника Србије је неизбежан. Према очекиваном сценарију, укупна популација Србије ће се смањити за 1,2 милиона до

2035., док би спровођење мера подстицања рађања, у складу са оптимистичким сценаријем, ублажило тај губитак тек за 52 хиљаде (Табела 9).

Штавише, реализација *Стратегије подстицања рађања* је оцењена моделом УН као мало вероватна – испод 10% до 2035. у свим областима, што значи да је и смањење броја становника приказано у Табела 9 најмање које се може постићи применом пронаталитетне политике у условима изражене емиграције. Другим речима, ни тешко оствариви циљеви *Стратегије* не могу битно променити очекивани темпо депопулације у Србији.

Табела 9. Прогноза укупног броја становника у регионима и областима Србије, према *оптимистичком* сценарију, 2020-2035.

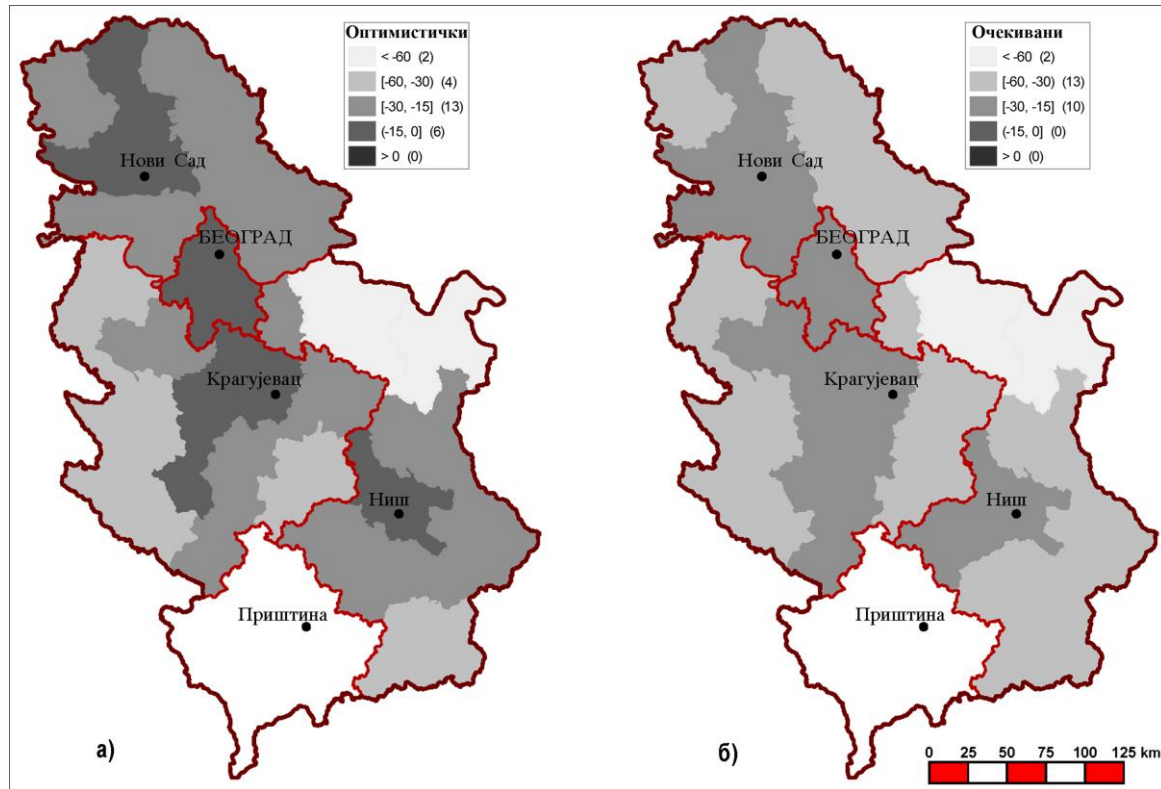
Регион/Област	2020.	2025.	2030.	2035.
Република Србија	6.713.501	6.383.684	6.033.179	5.679.534
Војводина	1.804.759	1.727.194	1.643.600	1.558.839
Шумадија и Западна Србија	1.824.566	1.697.361	1.565.384	1.432.529
Јужна и Источна Србија	1.408.953	1.290.254	1.170.233	1.053.210
Београдски регион / област	1.675.223	1.668.875	1.653.962	1.634.956
Западнобачка област	165.627	152.952	140.107	127.350
Јужнобанатска област	267.595	251.622	234.512	217.180
Јужнобачка област	609.317	601.944	591.463	580.069
Севернобанатска област	131.132	122.091	112.954	103.993
Севернобачка област	173.731	166.755	159.659	152.724
Средњобанатска област	168.734	157.824	146.457	135.000
Сремска област	288.623	274.006	258.448	242.523
Златиборска област	253.134	231.959	209.437	186.245
Колубарска област	157.432	147.948	138.383	128.638
Мачванска област	263.427	242.077	218.999	195.431
Моравичка област	194.315	183.866	173.497	162.799
Поморавска област	184.796	167.464	150.307	133.675
Расинска област	210.468	191.467	171.909	152.261
Рашка област	288.215	273.076	257.012	241.103
Шумадијска област	272.779	259.504	245.840	232.377
Борска област	101.186	86.799	72.125	57.933
Браничевска област	145.777	123.601	100.826	79.007
Зајечарска област	100.821	90.134	79.947	70.357
Јабланичка област	191.951	178.272	164.498	150.770
Нишавска област	351.727	337.333	322.746	308.802
Пиротска област	81.513	75.348	69.518	63.876
Подунавска област	177.492	163.961	150.381	136.792
Пчињска област	177.327	159.354	140.256	121.157
Топличка област	81.159	75.452	69.936	64.516

1.4.4.2. Прогноза броја живорођених

Ако занемаримо скромне шансе остварења, добра вест према оптимистичком сценарију односи се на број живорођених, чије би смањење до 2035. било мање него у очекиваном сценарију – 17,8% наспрам 28,0%. Евидентна је разлика између очекиваног и оптимистичког сценарија и када се промене у броју живорођених између почетка и краја пројекције сагледају на нивоу области. Према оптимистичком сценарију, седам области би доживело смањење до 15%, док код очекиваног сценарија не би било ни

једне испод ове границе. Слично овоме, смањење изнад 30% би доживело шест области у случају примене мера подстицања рађања за разлику од чак 15 области у одсуству ових мера (Карта 10).

Карта 10. Промена броја живорођених 2035/2018. (%) према два сценарија: а) оптимистички; и б) очекивани

Међутим, чак и овако мало вероватан сценарио не би битно утицао на емиграционо најугроженије области на истоку земље. То показује да спровођење мера у области политике фертилитета нема готово никакав ефекат уколико се не утиче на миграциону компоненту, која континуирано урушава популацију у репродуктивно најважнијим годинама. Штавише, упадљиво је да се најмањи пад броја живорођених може очекивати једино у областима на Дунавско-моравском коридору у којем су концентрисани највећи урбани центри односно подручја која остварују и у којима је предвиђен позитиван миграциони салдо. С друге стране, угрожени су готово сви погранични региони који се суочавају да дуготрајном емиграцијом, јер њихова неповољна старосна структура представља директно ограничење одрживог популационог развоја. Тиме је потврђено да, у контексту достизања вишег животног стандарда који имплицира предвиђено чланство у ЕУ, веза између фертилитета и економског развоја може постати позитивна и на субрегионалном нивоу (Fox et al., 2019.).

Успешна реализација мера предвиђених Стратегијом подстицања рађања из 2018. не може донети никакве бенефите када је у питању демографски оквир контингента радне снаге до 2035. у одсуству било којих других подстицаја који имају ефеката, пре свега, у сфери миграција. Главни ефекат успешне реализације Стратегије јесте опоравак старосне структуре, пре свега фертилног контингента, гледано средњорочно, док се повољни ефекти пронаталитетне политике на обим популације у радном узрасту могу очекивати тек на дуг рок, тј. ван пројекционог хоризонта разматраног у овој студији.

1.4.5. Сценарио „нулти миграциони салдо”

У односу на два могућа сценарија демографске будућности Србије до 2035. године, сценарио који искључује ефекат миграција довео би до најмањег смањења укупне популације Србије (11,3%), што не изненађује с обзиром да је током пројекционог хоризонта у друга два сценарија емиграција доминантна карактеристика миграционог профила наше земље. Међутим, за разлику од очекиваног сценарија, смањење укупног броја становника на регионалном нивоу би имало сасвим другачију слику. Процент смањења би био много уједначенији, јер би се, пре свега, изгубио утицај унутрашње миграције. Стога најмања смањења популације не би била искључиво у областима највећих урбаних средишта као у очекиваном сценарију.

Ипак, и у овој чисто хипотетичкој будућности, највеће смањење до 2035. доживеле би традиционалне емиграционе области на истоку земље (Борска, Браничевска и Зајечарска), али би оно било тек око 20%, што је драстично мање него у оба могућа сценарија. Такав резултат показује колико је дуготрајна емиграција неповољно утицала на старосну структуру, односно смањила величину фертилног контингента.

Прогноза броја живорођених, према сценарију без миграција је, можда, најбољи показатељ значаја миграционе компоненте за популациону динамику на нижим територијалним нивоима, као и потребе за ургентним спровођењем политика у сфери миграција. Прогнозирано смањење данашњег броја живорођених до 2035. године према овом сценарију је 15,1%; према оптимистичком сценарију, који подразумева спровођење политике подстицања рађања је 17,8%, а према очекиваном сценарију 28,0%. Међутим, још важнија порука је да према овом сценарију практично не би дошло до смањења броја живорођених једино у изразито иселеничким областима укључујући и традиционално емиграциону зону на истоку. Крајње логично, слични закључци важе за прогнозу обима млађе популације.

У односу на очекивани сценарио, сценарио без миграција доноси далеко уједначенију дистрибуцију прогнозираног смањења популације у радном узрасту на нивоу области. Смањење овог популационог контингента до 2035. године ни у једној области не би прелазило 25%, док би у већини било испод 20% у складу са општом тенденцијом депопулације. На тај начин, сценарио без миграција указује на круцијални значај који може имати примена политика са дејством у сфери миграција и уравнотеженог регионалног и субрегионалног развоја Србије за одржање „критичне масе” становништва радног узраста у изразито иселеничким областима.

Колико је утицај миграционе компоненте значајан за диференцијацију у погледу најважнијих демографских показатеља на поднационалном нивоу, показује се на примеру коефицијента укупне старосне зависности (број млађих од 20 и старијих од 65 година на једну особу у радном узрасту). За разлику од сценарија без миграција у коме је распон између области са најнижом и највишом вредношћу овог коефицијента готово непромењен у 2035. (0,71–0,86) у односу на 2018. (0,64–0,82), он је утростручен до краја пројекције у очекиваном сценарију (0,70–1,24).

1.4.6. Сценарио за АП Косово и Метохија

Захваљујући дугој историји изузетно високе плодности, типичне за пре-транзицијска друштва, и чињенице да је СУФ тек недавно пала испод 2,1, разумно је очекивати да ће „демографски моментум” омогућити даљи раст броја становника на Косову за најмање неколико деценија унапред али и, супротно, да ће утицај миграционе компоненте бити веома значајан за популациону динамику, као што

показују трендови од 1990-их. Хипотеза у основи пројекције је, такође, заснована на УН моделу у чијој основи су најновија теоријска достигнућа у смислу моделирања демографске транзиције. Модел предвиђа да ће транзиција на Косову трајати до 2070. године, када ће бити постигнута најнижа СУФ од 1,71. Званичне пројекције становништва Косова, према Косовској агенцији за статистику (КАС, 2013) претпостављају даљи пад плодности у наредним деценијама, али су песимистичније од модела УН-а. Наиме, очекује се да ће СУФ пасти на 1,7 до 2031. године, а затим на садашњи ниво Србије (1,45) до 2061. године. Према званичним пројекција КАС-а не претпоставља се ни престанак нето емиграције до 2061., јер ће Косово задржати изражен исељенички карактер услед генерално неповољних економских услова. Након 2035. пројекцијом (средња варијанта) је препостављено одређено смањење нето исељавања, па и преокрет у благу нето имиграцију према високој варијанти пројекција (КАС, 2013).

Према највероватнијој будућности, симулација прогнозе показује да АП Косово и Метохија неће доживети пад укупног броја становника до средине 21. века. Ипак, популациона динамика и промене круцијалних демографских показатеља откривају да ће популациони фактор сигурно доживети суштинске промене. Очекује се пораст становништва за 9,3 одсто до 2055. године. Овај пораст би могао бити много већи због процењеног позитивног природног прираштаја од чак 564 хиљада људи као резултат позитивног „демографског моментума”. Ипак, његову противтежу представља укупни утицај негативне нето миграције, која би током истог периода сумарно могла да обухвати губитак становништва од 391 хиљаде (од чега 267 хиљада због директног ефекта исељавања). Наведени пораст би практично био резултат раста популације током првих 20 година пројекционог периода, јер се очекује да главни ефекат „демографског моментума” (362 хиљаде више живорођених него умрлих) буде реализован до 2035. године, што је уједно и период најјачег исељавања услед веће нестабилности социо-економских услова.

Треба напоменути да ће максимална величина становништва на Косову највероватније бити достигнута до 2040. године, 2,08 милиона становника, после чега ће уследити период када „демографски моментум” неће бити довољан да поништи утицај негативног миграционог биланса. Снагу „демографског моментума” најбоље показује податак да би максималан раст популације достигао 2,43 милиона становника до 2065. године, упркос репродукцији испод нивоа прости замене генерација, у условима хипотетичке „затворене” популације (нултог миграционог салда).

Најновија истраживања су показала да мере предвиђене *Стратегијом подстицања рађања*, свакако, нису неефикасне и/или неадекватне према потенцијалном дејству, већ да њихово спровођење мора постати стратешког типа, са роком који је много дужи од приказаног пројекционог хоризонта, будући да њихов први ефекат представља побољшање старосне структуре, а да се позитиван утицај на целокупну популацију може очекивати тек у деценијама након опоравка обима фертилног контингента (Никитовић, 2019.). Тиме су потврђени и налази ранијих студија (Kuriszewski et al., 2012.; Никитовић 2018.) да су мере у сфери миграционе политике ургентног карактера, не само због обима и виталности популације у радном узрасту, већ и због демографског стања опште популације. Значај ових истраживања је што експлицитно указују да су размере регионалне и субрегионалне депопулације, која је на помолу, чак и у случају оптимистичког сценарија пораста стопа рађања, какав предвиђа *Стратегија подстицања рађања*, далеко алармантније од већ озбиљне ситуације на националном нивоу, јер би у појединим областима на истоку и југоистоку

земље обим контингента у радном узрасту могао пасти испод 50.000 лица већ за 10-15 година. Стога је евидентна ургентност доношења адекватних стратешких докумената у домену смањења неповољног утицаја међународне миграције, који је, према налазима ове студије, изразито регионално селективан. За разлику од дугорочно круцијалних, али на краћи и средњи рок недовољно ефикасних, мера у сфери подстицања рађања, успешне политике за стимулацију повећања нето миграције дају готово тренутан резултат.

Табела 10. Прогноза укупне популације према три сценарија, 2025. и 2035.

Регион/Област	Очекивани		Оптимистички		Без миграција	
	2025.	2035.	2025.	2035.	2025.	2035.
Република Србија	6.376.286	5.627.516	6.383.684	5.679.534	6.541.031	6.069.622
Београдски регион	1.667.867	1.623.012	1.668.875	1.634.956	1.636.597	1.545.740
Регион Војводине	1.724.239	1.541.317	1.727.194	1.558.839	1.755.447	1.627.927
Р. Шумадије и Зап. С.	1.696.000	1.421.758	1.697.361	1.432.529	1.783.087	1.652.946
Р. Јужне и Источне С.	1.288.180	1.041.429	1.290.254	1.053.210	1.365.900	1.243.009

Табела 11. Прогноза радног контингента (20-64) са и без утицаја миграција, 2025. и 2035.

Регион/Област	Очекивани		Без миграција	
	2025.	2035.	2025.	2035.
Република Србија	3.656.807	3.131.065	3.779.546	3.455.752
Београдски регион	972.670	947.534	949.700	893.470
Регион Војводине	1.005.696	874.224	1.028.787	936.749
Р. Шумадије и Зап. С.	948.334	752.184	1.012.919	920.042
Р. Јужне и Источне С.	730.107	557.123	788.140	705.491

1.5. ЦИЉЕВИ РАЗВОЈА

Успостављање одрживог демографског развоја и постизање оптималнијег територијалног размештаја становништва, у складу са ресурсима од локалног до виших регионалних нивоа, а све у циљу одрживог развоја Србије је, дугорочно гледано, у групи основних циљева просторног развоја Републике Србије у области становништва. Они су прокламовани и у свим важећим стратегијама и политикама према становништву на националном нивоу. С обзиром на то да се демографски процеси не могу преокренути у кратком року, остварење ових дугорочних циљева захтева континуирано улагање напора ка ублажавању неповољних демографских трендова и просторно-демографских диспропорција. Достизање општег циља носи у себи неопходност постизања више посебних циљева.

Због чега је важно колика нам је демографска база која произилази из нивоа рађања? Процес демографског старења је највећим делом одређен степеном недовољног обнављања генерација, од чега директно зависи оптерећеност радног контингента старијим становништвом. У условима недовољне биолошке репродукције не долази до обнављања радно способног становништва, а коефицијент старосне зависности се константно повећава из чега произилази оправдан интерес државе за достизањем макар просте репродукције.

Општи циљ у домену пронаталитетне политике је достизање нивоа СУФ од 1,85 (Влада Републике Србије, 2018.) у наредних 10-15 година помоћу осам оперативних циљева. При томе је веома значајно уважити регионално-специфичан приступ дефинисаним циљевима кроз идентификовање подручја са приоритетом спровођења пронаталитетних мера, јер поседују демографски капацитет за значајно повећање укупног броја живорођења; и супротно, дефинисање подручја у којима мере

подстицања рађања не могу дати резултат у догледној будућности и преусмерити средства на мере миграционе политике.

У групи основних циљева просторног развоја Србије у области миграција су:

1) ефикасније управљање миграционим токовима у циљу постизања оптималније популационе дистрибуције у простору и одрживог демографског развоја. Равномернији територијални размештај је потребно да буде праћен деметрополитацијом, децентрализацијом, полифункционалном организацијом простора и насеља, ревитализацијом мањих и средњих урбаних центара и демографски угрожених руралних простора; и

2) ублажавање иселјавања младих креирањем мера популационе политике које би биле у складу са демографским и друштвено-економским развојем.

Посебни циљеви просторног развоја Србије у области миграција су:

– повећања удела млађих контингената становништва у емиграционим подручјима кроз развојне програме и подстицајне мере за њихов останак и повратак;

– стварање услова за повратне и циркуларне миграције;

– смањење концентрације становништва у функционалним урбаним подручјима мега и међународног значаја, кроз јачање улоге центара регионалног значаја и јачања веза на релацији село-урбани центар; и

– подстицање дневних миграција, као једне од планских мера за усмеравање развоја урбаних центара и њихове околине улагањем у инфраструктуру и јавне сервисе.

У складу са *Националном стратегијом о старењу*, и ограничењима које демографско старење намеће у развојним политикама, па и просторном планирању, општи циљ је уважавање феномена старења у свим аспектима политике развоја, јер је оно од последице прешло у статус развојне детерминанте. Демографско старење је процес који трансформише друштво, па носиоцима политика и јавности треба предочити промену перспективе о старењу, по којој оно није проблем обезбеђивања неге и заштите (што се може преселити у четврто доба), већ оптимизација могућности за здрав, квалитетан живот старијих и њихову партиципацију у друштву. Сходно томе, неопходно је *имплементирати политику активног старења*. Могућности решавања овог питања подразумевају интегралан приступ, односно координисано и целовито разматрање и планирање свих сегмената демографског, социоекономског и просторног развоја. Зато је неопходно поштовање регионалних и локалних специфичности, одговорно процењивање могућности и шанси за очување или побољшање старосног састава становништва на локалу. У складу са тим, неопходно је афирмисање и активирање локалних самоуправа у димензионарању и специфицирању проблема демографског старења, као и у проналажењу адекватног реаговања на уочене изазове. Током концептуализације нове парадигме активног старења уочене су замке неадекватних интерпретација и могућности нових видова искључености старих, па су неопходна правилна тумачења концепта и *изградња хуманог друштва*, као гаранције његове успешне имплементације.

Општи циљ оптимизације радне снаге јесте повећање запослености становништва старијег од 15 година. Основна начела на којима би требало да почивају политике запошљавања и пуне искоришћености радног контингента, треба да промовишу достојанствен рад тако да креирање послова буде усклађено са међународним стандардима рада, социјалном заштитом и основним радним правима. Посебни циљеви који произилазе из општег циља јесу: креирање нових, квалитетних радних места (*decent jobs*), достизање стопе запослености од 70% до 2035. и смањење регионалних разлика у стопама запослености.

Општи циљ је и даља акумулација и равномернији размештај људског капитала у Републици Србији. Овај циљ би требало да почива на праву сваког појединца на

квалитетно и доступно образовање, уз уважавање диверзитета у друштву, као и на праву сваког човека на достојанствен рад, каријерни развој и благостање, посебно у неразвијеним регионима Србије. Посебни циљеви унапређења људског капитала у Србији обухватају повећање квалитета образовања и обезбеђивање релевантности стечених знања, унапређење функционалне писмености, смањење стопе раног напуштања школовања (на 10%), шире укључивање становништва у образовни процес и већи број квалитетних послова у неразвијеним регионима.

Принцип одрживости је основно начело демографског развоја, а иманентни су му принципи целovitости, усклађености и равномерности, јер подразумевају развој свих структура и на целој територији. Складан демографски развој на целој територији земље подразумева поштовање принципа равноправности (у територијалној, друштвеној, или породичној структури – на пример, родних равноправности), уважавање регионалних особености и једнаких могућности за све (имајући у виду како особености територијалних целина, тако и различитих категорија становништва, на пример, када је у питању образовање, запошљавање и сл.). Постизање већег степена интегрисаности регионалних популационих система водило би ка ублажавању просторно-демографских диспропорција у простору Србије. Разумевање принципа солидарности доприноси лакшем усвајању прокламованих циљева демографског развоја и заштити рањивих категорија становништва или маргинализованих подручја. Поред ових општих принципа, активна имплементација различитих политика према становништву подразумева утврђивање приоритета, политику позитивног подстицања, поштовање личних слобода, прихватање и уважавање различитости (на пример, у политици према миграцијама), развијање међугенерациских односа, јачање социјалне инклузије и перманентне едукације становништва.

1.6. КОНЦЕПТ И ПРОПОЗИЦИЈЕ

1.6.1. Осврт на политике и релевантна стратешка документа

Веома је значајно да се политике у домену рађања, умирања, миграција, старења, урбанизације, размештаја и концентрације становништва ослањају на искуства европских земаља, уз уважавање утемељења демографских процеса у особеном природном, историјском, друштвеном, привредном и културном миљеу Србије. Висок капацитет и потенцијал просторних планова може допринети креирању новог модела социо-економског развоја у којем би се становништво издвојило као кључни чинилац развоја геопростора.

Агенда 2030 за одрживи развој³³ је универзална развојна стратегија, која представља визију која је од кључне важности за стварање предуслова за бољи и просперитетнији, али и безбеднији и стабилнији свет. Република Србије је потписница стратегије³⁴, и очекује се да мобилише све ресурсе како би три стуба одрживог развоја: привреда заснована на знању, социо-економски развој и животна средина, и природни

³³ UN (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (<https://unstats.un.org/sdgs/>)

³⁴ Мултиресорна радна група за спровођење Агенде за одрживи развој 2030 основана је у децембру 2015. године и састављена је од високих представника 27 ресорних министарстава и других организација. Радном групом председава министар надлежан за демографију и популациону политику.

ресурси, били остварени до 2030. Проблематика становништва директно је третирана у циљевима који се односе на смањење сиромаштва, искорењивање глади, добро здравље, квалитетно и доступно образовање за све, родну равноправност и оснаживање положаја жена, као и смањење неједнакости унутар и између држава. У *Добровољном националном извештају Републике Србије о спровођењу Агенде 2030 за одрживи развој*³⁵ посебан акценат је стављен на оснаживање младих како би се обезбедила основа за постизање једнаких одрживих могућности за све становнике Србије, као и на улози јединица локалних самоуправа, које би требало да употпуне глобалну агенду са специфичним мерама у циљу јачања њихових капацитета. Као значајан, издваја се подциљ 10.7 који се односи на регулисане, безбедне и уређене миграције, који је представљао полазну тачку у креирању *Глобалног договора о безбедним, уређеним и регулисаним миграцијама*, који се третира као историјско постигнуће међународне заједнице, а који је ратификовала и Република Србија 2018. године. Такође, неповољни демографски трендови препознати су и у *Националној стратегији одрживог развоја*³⁶ као једна од бројних „претњи за одрживи развој земље”, где је у оквиру популационе политике издвојено шест стратешких циљева који се односе на заустављање или успоравање неповољних демографских тенденција.

Проблематика демографског развоја и њено усмеравање и спровођење плански и програмски је подржано дефинисањем и усвајањем више стратешко-развојних докумената и као такве неопходно их је спроводити и у документима просторног развоја на свим територијалним нивоима, како би се осигурали услови за њихово остваривање. Мере популационе политике су креиране у циљу постизања позитивних ефеката на развој и карактеристике популационих потенцијала, пре свега у областима подстицања рађања и финансијске подршке породицама са децом, миграција становништва, старења, развоја здравља младих, развоја пољопривреде и др. Ове мере су подржане у законима и националним стратегијама:

У *Стратегији подстицања рађања*³⁷, усвојеној први пут 2008. и редефинисаној 2018., популациона политика и ублажавање феномена недовољног рађања су један од приоритета политичког одговора на демографске изазове. У Закону о управљању миграцијама и *Стратегији о управљању миграцијама (2009.)*³⁸ јасно је истакнута неопходност активног односа према миграцијама становништва, путем формулисања и спровођења мера миграционе политике, као и унапређења друштвено-економских мера и програма у циљу усмеравања пожељних трендова у размештају становништва, унутрашњим и међународним миграцијама. У *Стратегији о економским миграцијама Републике Србије у периоду 2021-2027.* општи циљ је стварање привредног и друштвеног амбијента за успоравање емиграције, подстицање повратних и циркуларних миграција и валоризацију економских и некономских потенцијала дијаспоре. Политички одговор на старење становништва се ослања на *Националну стратегију о старењу 2006-2015.*³⁹ Главни циљ ове стратегије је стварање интегралне и координиране политике, које ће друштво и привреду ускладити са демографским променама како би се створило друштво за сва животна доба, које посебно тежи да задовољи потребе и искористи потенцијале старијих људи. Истиче се да је одговор на

³⁵ www.mdpp.gov.rs/doc/DNI-2019.pdf

³⁶ Националној стратегији одрживог развоја. Влада Републике Србије 2008.

³⁷ Стратегија подстицања рађања, „Службени гласник РС”, 2018.

³⁸ Стратегија за управљање миграцијама. „Службени гласник РС”, бр. 59. од 28. јула 2009.

³⁹ Национална стратегија о старењу. „Службени гласник РС”

просторне изазове процеса старења становништва значајно имплементирати у развојне планове на различитим регионалним нивоима и на нивоима локалне самоуправе у циљу прилагођавања потребама све већег броја старијег становништва, кроз промовисање активног и здравог старења. *Стратегијом развоја образовања у Србији до 2020. године*, Законом о младима и *Стратегијом за младе (2008.)*⁴⁰ је предвиђен низ мера које директно или индиректно могу утицати на миграционе токове младих, као што су повећање професионалне и просторне покретљивости младих, повећана доступност различитих садржаја младима, посебно у мањим и сиромашнијим срединама, повећан ниво информисаности младих о избору занимања, могућностима запошљавања и перспективе на тржишту рада, остваривање мобилности и др. Стратешки документ Републике Србије у области запошљавања је *Национална стратегија запошљавања*, за период 2011. до 2020. године, у којој је се као општи циљ истиче повећање запослености који треба да буде остварен кроз четири појединачна циља: (1) подстицање запошљавања у мање развијеним регионима и развој регионалних и локалних политика запошљавања; (2) унапређење квалитета људског капитала; (3) развој институционалних капацитета и експанзија програма активне политике запошљавања; и (4) редуковање дуалности на тржишту рада. Операционализација циљева запошљавања дефинисаних стратегијом на годишњем нивоу се врши кроз акционе планове запошљавања.

1.6.2. Концепт просторног развоја становништва

Концепт стабилног демографског развоја и успостављања равномернијег размештаја становништва, који су трајни циљеви просторног развоја Републике Србије, требало би да полази од начела њихове одрживости. Већ су ранији сценарији демографске будућности Србије јасно предочавали дугорочну неодрживост садашњег демографског развоја, наставак пада укупног броја становника и интензивно популационо старење, које ни у најповољнијем развоју догађаја није могуће зауставити. Јасно је да се држава налази на раскршћу у погледу популационих токова, и да наредни период у Србији може демографски бити прилично изазован. Пројекције говоре да је нека нова демографска реалност пред нама, која поставља и нове премисе у погледу планирања просторног и друштвено-економског развоја, те да концепт просторног развоја треба поставити у реалистичне оквире из перспективе демографског потенцијала.

То подразумева више нивоа деловања. О просторном уравнотежавању демографског развоја не може се говорити без истовременог тражења одговора на проблеме недовољног рађања. Ниво рађања испод потреба за просту замену генерација, који траје од средине прошлог века, основни је фактор све убрзаније депопулације и убрзаног старења становништва. Замајац депопулације има своје последице и на регионалном и на субрегионалном нивоу, и трајно доприноси јачању просторно-демографске неравнотеже. Међутим, постоји реална бојазан да Србија, са сада већ вишегодишњом стопом укупног фертилитета од око 1,5 детета, или нижом, уђе у „замку ниског фертилитета” и суочи се са озбиљним демографским изазовима. Концепт одрживог развоја становништва Србије зато би требало да подржи два правца деловања, што промптнију акцију у правцу мера популационе политике према рађању,

⁴⁰ Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025., „Службени гласник РС”, 2015.

али и дугорочну транзицију ка нето имиграцији, која би могла да ублажи ефекте ниског фертилитета⁴¹.

С обзиром на извесност смањења укупног броја становника Републике Србије већ до 2030. године на око 6 милиона (при томе се смањење укупне популације може очекивати у свим регионима, па и Београдском), и њеног даљег демографског старења, при чему ће популација старих 65 и више година свој највећи број достићи до 2030. године⁴², трећу основу за концептуални оквир усмеравања просторно-демографског развоја Србије треба потражити у концепту да се социоекономски развој не може заснивати на квантитативном увећању људских ресурса, већ на унапређивању њиховог квалитета, што је задатак система образовања. Овакав концепт је свеprisутнији у европским стратегијама развоја, и као примарни циљ истиче јачање базе људских ресурса, кроз развој људског капитала и повећање квалитета образовања, који је главни ресурс развоја и напретка. Улагања у људски капитал помажу реконструкцију привреде и економије, смањују сиромаштво, незапосленост и уопштено смањују неједнакост. Као једна од предности развијених земаља, истиче се образована радна снага, која представља предуслов за даљи друштвено економски раст и развој. Наводи се да је за развој модерне државе информатичког друштва, потребно да минимално средње образовање има преко 85% становништва. Током периода 1991-2011. године удео становништва са минимално средњим образовањем у Србији је у градским насељима порастао са 56,3% до 76,6%, док се у осталим насељима вредност повећала са 23,2% на 48,5%. Ниво образовања становништва се истиче и као кључни фактор разлика у регионалном економском развоју, па инвестирање у образовање подразумева и инвестирање у територијално оптималну дистрибуцију људског капитала у Србији.

Унапређење образовног система се мора отргнути од флоскуле усклађивања са потребама тржишта рада. Анализе понуде послова показује да би поштовање принципа усклађивања са слободним радним местима уназирила људске ресурсе у нашој земљи (процесне и системске когнитивне вештине као и стручна и професионална знања). Изузев информационо-комуникационих технологија, понуда послова у нашој земљи захтева скромне компетенције (базична знања и једноставне вештине). Уколико би се планирање развоја и унапређења људског капитала темељило само на принципу усклађивања (која има смисла само у развијеним економијама, са диверзификованим и флексибилним тржиштем рада), школство у Србији би се свело на врло скромне исходе учења који не могу да буду замајак економском расту и развоју. Потребно је подизати квалитет постојећих образовних система, а више улагати у планирање нових врста индустрија (високотехнолошких) и нових врста услуга (на знању засноване производне услуге), односно синхронно јачати понуду рада (компетенције дипломаца) и понуду квалитетних послова, који тим компетенцијама одговарају. Флоскула о неусклађеном образовању и тржишту рада је скидање одговорности са кључних актера економске политике и пребацивање лоптице у двориште обесправљене и осиромашене академске заједнице.

Треба нагласити и да је усмереност на креирање нових и бољих радних места кључна тачка европске стратегије запошљавања, која је саставни део *Стратегије Европа 2020*, где су пуна запосленост, квалитетни и продуктивни послови те социјална кохезија и инклузија три главна циља. Да би се постигли ови циљеви, нужно је смањење регионалних неједнакости на тржишту рада, посебно између тржишта рада у

⁴¹ Стратегија подстицања рађања, „Службени гласник РС”, 2018.

⁴² Никитовић, В. (2019). У сусрет регионалној депопулацији у Србији – Каква популациона политика нам треба. ИДН ЦДИ. Београд

главном граду и неколико развијених региона са повољном географском позицијом, са једне стране, и остатка земље, са друге стране. Најзначајнији механизам контроле регионалних разлика на тржишту рада требало би да буде ширење могућности запошљавања у оквирима самих регија, а с обзиром на још увек значајне ригидности на тржишту рада и изван њега, укључујући и високе трошкове становања изван сталног места боравка, али и културолошке факторе који условљавају релативно ограничену мобилност радне снаге у Србији. У односу на подстицање просторне покретљивости, начело који полази од тога да послове треба приближити радницима има и додатну предност да доприноси оживљавању заосталијих крајева и ублажавању депопулације становништва у њима.

Приближавање посла радницима се намеће као потенцијално ефикаснији механизам успостављања регионалне равнотеже на тржиштима рада, чак ефикаснији од унутрашњих миграција, јер подаци показују да иако се миграције становништва одвијају очекиваним правцем – од сиромашних ка богатијим регионима, унутрашње миграције од средине деведесетих у Републици Србији слабе, упркос растућим разликама међу регионима у истом периоду. Разлози слабе унутаррегионалне покретљивости радне снаге јесу високе националне стопе незапослености и мали број упражњених радних места у свим регионима, па тако и у најразвијенијим, што за последицу има врло ограничене могућности запошљавања. И нижи трошкове живота у неразвијеним регионима имају утицаја, који уз регионално уједначене износе социјалних давања дестимулативно делују на унутаррегионалну прераспodelу радне снаге. Томе доприноси и неуједначена регионална дистрибуција компетенција радне снаге, са вишком нискоквалификованих радника у сиромашнијим регионима у Србији, али доприноси и приходи од неформалног рада који подижу опортунитетне трошкове иселјавања.

Све ово говори да концепт просторног развоја становништва мора бити целовит, дугорочан, стратешког типа и имплементиран у све сфере друштвеног, економског и регионалног развоја. Краткорочно, најбоље ефекте може дати смањење емиграције и евентуално повећање имиграције, док би се резултати политике према повећању фертилитета могли очекивати тек након дужег времена⁴³. Диспропорције у просторно-демографској структури Србије могу се умањити само активним и синергичним спровођењем свих стратешко-програмских документа од значаја за развој становништва, и свих мера и механизма популационе политике, усклађених и имплементираних кроз свеукупну политику просторног, економског и одрживог регионалног развоја, на свим нивоима од националног до локалног.

1.6.3. Концепт управљања миграцијама

Трендови у концентрацији мигрантског становништва се и даље продубљују, што посредно упућује да је то случај и код других сегмената становништва, односно свих оних који су под посредним, али, пре свега, непосредним утицајем фактора миграција, јер су у периоду од почетка XXI до данас настављене миграције становништва из мањих градова и регионалних центара ка Београду, Нишу и Новом Саду. Овакви трендови утичу на повећање концентрације градског становништва, становништва најразвијенијих урбаних центара, као и активног становништва у терцијарном и кварталном сектору делатности, становништва са завршеном средњом, вишом и високом школом. То показује како је економска, демографска и социјална

⁴³ Стратегија подстицања рађања, Службени гласник РС, 2018.

трансформација централних насеља и одређених региона у Србији од средине XX до почетка XXI века јачала трендове преразмештаја и концентрације становништва. С тога се као један од циљева јасно намеће равномернији размештај становништва кроз развој полицентричних урбаних структура што у први план истиче развој малих и средњих урбаних центара. Висок степен урбане централизације формиране у условима концентрације становништва и функција у Београдском метрополитанском подручју и регионалним центрима условиле су изражену демографску поларизацију са негативним ефектима и у местима порекла и дестинације миграната. Управо би политика равномернијег регионалног развоја, заједно са мерама других развојних политика требало да умањи негативне ефекте исељавања пре свега у руралним, планинским, пограничним и периферним регионима Србије.

У сфери међународних миграција неопходно је јаче повезивање државе са традиционалним и новим земљама дестинације миграната. Значајно је побољшати институционални оквир и подржати даље и дубље ангажовање дијаспоре и њене иницијативе за ангажовање у матичној држави, активирање и усмеравање развојног потенцијала дијаспоре у земљи порекла у циљу јачања привредног, економског, научног, технолошког и другог развоја земље. Потребно је јачати сарадњу стручњака различитих профила у држави порекла и у дијаспори на заједничком доношењу мера и њиховој реализацији у циљу одрживог развоја. То је од веома важно, јер значајан удео у дијаспори представља младо, високообразовано становништво.

Такође, неопходна је активна политика државе према избеглицама и расељеним лицима из 90-их година, у правцу њиховог повратка или интеграције кроз решавање егзистенцијалних питања и трајног стамбеног збрињавања. Са друге стране, Избеглице/мигранти према Закону о азилу и привременој заштити и тражиоци азила присутни су на територији Србије у већем броју од 2015. године и сматрају се особама у транзиту којима територија Србије није крајње одредиште. И поред тога је усвојен сет докумената који регулишу њихов статус, а значајан напредак је посигнут на јачању институционалних капацитета за праћење ових миграционих токова у циљу правовременог реаговања и доношења сврсисходних мера за њиховим ефикаснијим управљањем. С обзиром да је међу лицима која су поднела захтев за азил, мали број сачекао коначну одлуку и остао у Србији, миграциони ток из Азије и Африке нема утицаја на демографски развитак Србије, те се као такав може споменути једино као појава присутна на овом простору, али не и као фактор који утиче и у квалитативном и у квантитативном смислу на демографски потенцијал државе.

1.7. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА

1.7.1. Предлог стратешких приоритета

1.7.1.1. Општи стратешки приоритети

Општи стратешки приоритети повезани су са свим оним политикама, акцијама и мерама које доприносе одрживости демографског развоја, ублажавању територијалних неравномерности и усклађивању просторно-демографских диспаритета. Када се размишља о приоритетима, кључни предуслов је разумевање дубоке укорењености и инертности демографског система, па је неопходна свест о томе да нема краткорочних решења, као и да она морају бити симултана имплементација и свих других политика које се тичу популационог развоја, и на свим нивоима.

Реализацијом стратешких приоритета који се директно тичу демографске базе развитка становништва управља се преко националних стратегија, пре свега за

подстицање рађања, старење, развој здравља младих и др. које дефинишу мере, активности и механизме за њихово спровођење. Чињеница је да њихово спровођење није у потпуности заживело, или да механизми за њихово деловање нису довољно ефикасни, што говори да њихова имплементација мора бити радикалнија, целовита и стратешког типа. Такође, неопходно је континуирано праћење и анализа ефеката актуелних мера популационих и других јавних политика.

Зато можемо рећи и да је стратешки приоритет активно спровођење свих прокламованих мера и механизма популационе политике. У том правцу, приоритет је и реална процена који то простори немају демографску будућност, јер не располажу потенцијалом за ревитализацију, нити постоје мере које би у њима могле дати резултате, те постају маргинални не само у просторном, већ и дословном смислу (не занемаривши при том хуманизацију живота постојеће старе популације у тим просторима). Важан критеријум је очување оних просторних система где за то још увек постоје шансе, посебно насеља која имају урбане функције и представљају центре у мрежи насеља, градова средње величине који су почели демографски да се осипају, али нису изгубили снагу да буду нуклеуси равномернијег регионалног развоја.

1.7.1.2. Приоритетни правци у домену ублажавања депопулације и последица старења становништва

Ургентност дефинисања стратешких приоритета у домену рађања у Србији произилази из чињенице да се са одлагањем акције смањује корпус становништва које треба да буде носилац промена у сфери фертилитета. Највећи део руралног простора јужно од планине Рудник и источно од Велике Мораве изгубио је потенцијал да чак и потпуном рехабилитацијом рађања постигне било какав ефекат на укупне трендове, а читав источни део Републике, од Кладова до Димитровграда је без било какве шансе да се пронаталитетном политиком заустави или успори даља демографска ерозија. Зато би ова подручја требало да буду циљни простор за миграциону политику чији би ефекти могли бити брзо уочљиви. С друге стране, а имајући у виду формиране функционално урбане регионе Србије (Јефтић, 2019.), треба нагласити да више од половине њих не показује довољне особине „демографске потентности” мерено уделом оптималног фертилног контингента, висином СУФ-а и старошћу мајке на прворођењу (темпо ефекат). Они који би требало да су у фокусу пронаталитетне политике, јер могу дати резултат, јесу развојне осе:

- Београд-Нови Сад, Панчево, Смедерево, Зрењанин;
- Ваљево-Шабац;
- Ужице-Чачак-Крагујевац;
- Ниш-Лесковац-Врање; и
- Нови Пазар.

Поменути урбани центри би додатно морали бити покривени локалним стратегијама демографског развоја, а у сагласности са циљевима постулираним у *Националној стратегији подстицања рађања*.

За разлику од других демографских феномена, где се могу формулисати директне мере за ублажавање негативних тенденција, када је у питању демографско старење не постоје механизми који могу подмладити или оптимизирати старосни састав без решавања других популационих изазова (природног обнављања и миграција). Посебну димензију овом проблему даје немогућност његовог брзог решавања.

Постојећа *Национална стратегија о старењу* (2006) већ је концептуално усклађена са *Мадридским интернационалним планом активности у области старења*,

регионалном стратегијом његове примене и другим стратегијама од интереса за целовито сагледавање демографског старења. Наглашена је, међутим, потреба постојања адекватних докумената на локалном нивоу, у циљу ефикаснијег спровођења интегралне и координисане политике. Сходно томе, треба размотрити потребу доношења регионалних/локалних стратегија о одрживости демографског развоја са акционим плановима, које би обухватиле све елементе демографског развоја (репродукције, емиграције, нарушавања старосног састава ...), због њихове системске повезаности. Тиме би се апострофирале особености на локалу, конкретизовали специфични циљеви и приоритети, а уједно би се евидентирали и расположиви ресурси за реализацију стратешких циљева

Упркос доминантности демографског старења, не сме се занемарити ни координисано деловање релевантних актера на свим нивоима, а у циљу реализације циљева *Националне стратегије за младе од 2015. до 2025.*, и одрживости највиталнијег становништва.

Неке од конкретних мера су:

- усаглашавање мера на националном и локалном нивоу;
- афирмација и финансијска подршка локалним заједницама за решавање питања старења популације и креирање локалних стратегија одрживог демографског развоја;
- непрестани мониторинг у локалу процеса и специфичности демографског старења, размештаја и виталности старог становништва, функционисања старачких домаћинстава, осипања породица, повратка потомака; и
- јасна артикулација активног старења и брзо креирање програма и акционог плана за његову реализацију на локалном нивоу, због већег удела млађих сениора, а тиме и потенцијално веће ефикасности.

1.7.1.3. Приоритетни правци у домену управљања миграцијама

Управљање миграцијама је нераскидиво повезано са питањима економског, социјалног и општег друштвеног развоја. Способност његовог ефикасног решавања постало је темељ за одговорно државно управљање и међународне односе. У стању демографске фрагилности, у каквом је Република Србија, феномен миграција мора бити анализиран у циљу доношења мултисекторских, мултидимензионалних и трансферзалних политика. Ова нова реалност захтева унапређене међудржавних, регионалних и међуинституционалних мера и механизма управљања овим феноменом.

Питање миграција је од општег интереса за Републику Србију и оно представља демографски, економски, социјални изазов. Због тога је неопходно да се доносиоци одлука, научна и стручна јавност, као и организације цивилног друштва укључе у разматрање овог комплексног питања. У свеобухватној компаративној анализи стања са ситуацијом у региону и тенденцијама у свету, а имајући у виду пројекције релевантних институција и стручњака о популационим трендовима, неопходно је посветити пажњу области регулисања, односно управљања миграцијама. Предуслов за успешно управљање миграцијама јесте стварање правног и институционалног оквира за имплементацију, доследно и свеобухватно спровођење мера и активности и обезбеђивање ефикасне координације између свих укључених актера.

Имајући у виду карактер изазова са којима се Република Србија суочава и циљеве који се желе постићи, креиран је и усвојен велики број законодавних докумената који на директан или индиректан начин уређују област управљања миграцијама. С обзиром на то да су преговори за пријем Републике Србије у чланство

Европске уније приоритет за државу, током протеклих неколико година, Влада је израдила низ закона на путу ка усклађивању националног законодавства са правним тековинама Европске уније: Закон о управљању миграцијама („Службени гласник РС”, број 107/12), Закон о странцима („Службени гласник РС”, бр. 24/18 и 31/19), Закон о граничној контроли („Службени гласник РС”, број 24/18), Закон о азилу и привременој заштити („Службени гласник РС”, број 24/18), као и Закон о дијаспори и Србима у региону („Службени гласник РС”, број 88/09). Област миграција уређена је и Законом о запошљавању странаца („Службени гласник РС”, бр. 128/14, 113/17, 50/18 и 31/19), али и другим законима који индиректно могу утицати на повећање или смањење обима и интензитета миграционих кретања, као и преусмеравање њихових праваца. У идентификацији важећих докумената јавних политика значајне су и стратегије које се директно или посредно односе на област управљања миграцијама, односно на основу којих се формира миграциона политика државе.

Стратегија о управљању миграцијама („Службени гласник РС”, број 59/09) представља кровни документ којим се указује да управљање миграцијама подразумева уређен систем који сачињавају јасна миграциона политика и планско и организовано управљање миграционим токовима, уз одговарајући допринос регулисању миграција на регионалном и глобалном нивоу. Основни елементи система управљања миграцијама на које пледира ова стратегија су политика виза, интегрисано управљање границом, регулисан боравак странаца, механизми за интеграцију миграната у друштво, укупна заштита држављана који се налазе на раду и боравку у иностранству, као и активна политика запошљавања.

Недавно усвојена *Стратегија о економским миграцијама Републике Србије за период 2021-2027. године* има за циљ идентификовања најефикаснијих решења за управљање овим типом миграција, преко стварање привредног и друштвеног амбијента за успоравање одласка радно способног становништва, јачање веза са дијаспором и подстицање повратних и циркуларних миграција, као и привлачења високообразованих и стручних лица из иностранства. Овако дефинисан општи циљ, захтева системски приступ у проучавању и праћењу наведених феномена, а у сврху креирања најефикаснијег одговора на постојеће трендове економских миграција, уз промовисање регулисаних, сигурних и безбедних миграција. Такође, неопходна је организација хоризонталног и вертикалног система координације за бављење питањима миграција у оквиру система институција, како на локалном, тако и на регионалном нивоу, са циљем постизања пожељних трендова у размештају становништва, унутрашњим и међународним миграцијама.

Поред ове стратегије значајне су и Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону („Службени гласник РС”, бр. 4/11 и 14/11), Стратегија реинтеграције повратника по основу Споразума о реадмисији („Службени гласник РС”, број 15/09), Стратегија супротстављања ирегуларним миграцијама у Републици Србији за период од 2009. до 2014, а потом и за период од 2018. до 2020. године, са пратећим Акционим планом („Службени гласник РС”, број 105/18), Стратегија интегрисаног управљања границом у Републици Србији 2017-2020 („Службени гласник РС”, број 9/17).

Осим стратешких докумената који се непосредно односе на област миграција или су у вези са овим питањима, требало би имати у виду и процене и податке који се налазе у неким другим стратешким документима. Ово, пре свега, због сложености проблема узрока и последица миграција и њеног мултидисциплинарног карактера. У том смислу требало би узети у обзир и стратешке правце деловања који су садржани у стратешким документима који се односе на демографски и свеукупни друштвени развој, популациону политику, младе, привредни развој, образовање, научно-

технолошки развој, националну безбедност, животну средину, просторно планирање, рурални развој.

Стратешки, правно и институционално уређена област миграција изузетно је значајна како за функционисање државе, тако и за придруживање Србије Европској унији. Све већа потреба да се питања миграција интегришу у политичке агенде и национална развојна документа представља значајан корак ка истицању улоге коју овај феномен има на демографски, економски, социјални и просторни развој.

1.7.1.4. Приоритетни правци у домену усклађивања односа на тржишту рада и акумулације људског капитала

Приоритетна стратешка решења усмерена ка већој економској активности становништва, а која могу бити реализована до 2035. године, требало би да буду усмерена на доношење подстицајних решења за промоцију и даљи развој професионалних високопрофитних услуга (*Advanced Produced Services*) у великим урбаним центрима, и на доношење подстицајних решења за развој непољопривредне руралне економије у традиционално пољопривредним областима. Високо професионалне услуге су највиталнији део урбане економије, сектор у коме најбрже расте понуда достојанствених послова за висококвалификовану радну снагу и требало би подстицати њихов развој у свим урбаним центрима Републике Србије како би се очувале функције урбаних система.

Подстицање и субвенционисање непољопривредне руралне економије јесте други приоритет просторног развоја, јер у условима постојећег насеобинског, социоекономског и демографског система, опстанак руралних заједница у депопулационим и периферним областима зависиће од два кључна фактора: послова у непољопривредном сектору и развоја инфраструктуре. Оба ова стратешка приоритета, развој високопрофесионалних услуга и развој непољопривредне руралне економије, захтевају даље унапређење информационо-комуникационих технологија, флексибилизацију рада и промоцију „рада на даљину“. Приоритетна стратешка решења којима се подстиче већа партиципација у радној снази требало би да буду део приоритета бар три националне стратегије: стратегије економског развоја, стратегије индустријске политике, стратегије паметне специјализације, националне стратегије запошљавања и националне стратегије образовања.

Стратешки приоритет у области развоја и унапређења људског капитала јесте активнија улогу породице и друштва ка постизању исхода учења, смањење утицаја субкултура које еродирају вредносне норме деце и одраслих, као и промоција знања као врхунске врлине и циља самог по себи. Потребно је изградити капацитете који ће обезбедити већу укљученост родитеља и бочних сродника у процес образовања (посебно основаца и средњошколаца), јер су резултати студија показали да се исходи образовања триплирају уколико се у процес образовања активно укључе само један члан домаћинства. Други стратешки приоритет унапређења људског капитала требало би да буде подстицање мобилности висококвалификоване радне снаге, јер је извесно да ће се до 2035. године наставити иселјавање талената у веће урбане центре и у иностранство. У таквим условима се регионални дисбаланс људског капитала може елиминисати само циркулацијом радне снаге, а равномернији размештај не треба очекивати пре структурних економских промена, односно инвестиција у технолошки напредније индустрије у унутрашњости земље и у развој услуга заснованих на знању.

1.7.2. Мере и инструменти

Постојеће стање и очекиване промене у сфери фертилитета становништва наводе на закључак да би директне финансијске пронаталитетне мере требало да укључе подстицај ранијег уласка у родитељство уз јасно дефинисану доњу старосну границу и краће интергенезичке интервале. Мере усклађивања рада и родитељства би требало да препознају родитељство као целоживотну улогу и, са тиме у вези, да се условима стицања и начину обрачуна пензије да јасна пронаталитетна димензија кроз стаж осигурања и могућност избора увећања износа пензије или смањења старосног услова за пензионисање. У том смислу било би потребно ревидирати постојећу *Стратегију подстицања рађања* допуном општег циља и дефинисати нови посебни циљ „ка ранијем родитељству” у оквиру кога би биле представљене здравствене, економске, социјалне и демографске добробити ранијег уласка у родитељство и предложене мере, инструменти и носиоци остварења овог новог посебног циља. Предложене мере и инструменте потребно је конкретизовати кроз измене и допуне Закона о финансијској подршци породици са децом, Закона о раду и Закона о пензијском и инвалидском осигурању. Потенцијални учесници у имплементацији би били Влада Републике Србије, Кабинет министра без портфела задуженог за демографију и популациону политику, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство финансија и Министарство трговине, туризма и телекомуникација. Такође, значај улоге локалне самоуправе у креирању и спровођењу додатних мера пронаталитетне политике мора бити подстакнут и подржан посебним начином финансирања локалних буџета који би уважавао постигнуте резултате популационе политике на локалу. У том смислу би усвајање локалних акционих планова усмеравања демографског развоја представљало битан предуслов организованог системског приступа решавању питања демографске репродукције. Локалне самоуправе као носиоци имплементације и евалуације ефеката предвиђених мера били би основни финансијери ових активности уз подршку републичког буџета.

Политика према миграцијама становништва се огледа у креирању мера за равномернији популациони размештај и постизање економске и опште друштвене стабилности. Препознавање миграција као развојног инструмента је условило потребу укључивања овог феномена у кључне развојне агенде, стратегије и планове, што је неопходан услов за креирање правовремених и ефикасних одговора. Област управљања миграцијама у Републици Србији је по својој природи мултисекторска, стога се различити аспекти миграција налазе у надлежности више министарстава и других државних органа. То је и разлог што се у различитим државним документима понављају одређене мере, препоруке и активности, али је јасно да се старије допуњују новим, да се њихов број повећава и да све прецизније адресирају дату проблематику, што треба да послужи као основа институцијама, организацијама и другим актерима у ефикаснијем управљању миграционим феноменима.

Мере које се најчешће истичу односе се на неколико сегмената, који су третирани и у *Стратегији о економским миграцијама Републике Србије за период 2021-2027. година*. Јачање институционалних капацитета за праћење миграционих кретања огледа се у чињеници да не постоји једна, водећа институција која је одговорна за координацију и мониторинг мера које се спроводе, што условљава недостатак координације и размене информација међу различитим институцијама, недоследност и пристрасност у имплементацији политика и мера и изостанак мониторинга и евалуације успешности спроведених програма. Поред успостављања неопходне редовне, ажуриране и доступне статистичке базе о просторној мобилности, потребно је валоризовати квалитативна истраживања, која би била усмерена на одређену

проблематику и циљне групе, а подаци јасно и прецизно интерпретирани и усмерени ка креирању препорука и мера у циљу ефикаснијег управљања миграцијама. Стога је неопходно успоставити ефикасан дијалог на релацији научна и стручна заједница – доносиоци одлука.

Даље, неопходно је унапредити привредни и друштвени амбијент кроз наставак примене структурних реформи у домену јавног сектора, повећања могућности запошљавања, пре свега младих, подстицај за иновативно предузетништво и оснивање малих и средњих предузећа, јачање борбе за владавину права, усклађивање система образовања са потребама тржишта рада, као и унапређење дуалног система образовања. Од великог значаја је и препознавање значаја повратних и циркуларних миграција кроз развој и институционализацију програма повратка, као и укључивања повратника у локалну заједницу. Сарадња са дијаспором се такође наводи као један од значајних циљева политике према миграцијама, која може остварити пре свега враћањем поверења дијаспоре у матичну државу, потом креирањем on-line сервиса за информисање (неки кораци су већ предузети), подстицајем материјалних и нематеријалних улагања дијаспоре, јачање транснационалног предузетништва. Неопходно је и стварање услова за ефикасније управљање унутрашњим пресељавањима кроз креирање мера полицентричног и уравнотеженог просторног развоја, пре свега малих и урбаних центара средње величине, њихове инфраструктурне опремљености, као предуслова за смањење регионалних разлика и интензивног иселавања. Такође, неопходне су мере и програми за ефикасније коришћење људских ресурса у циљу смањења незапослености и сиромаштва, као и регионалних диспаратитета.

Мерама проактивне миграционе политике треба створити услове за смањење обима иселавања и подстицања повратних и циркуларних миграција, као и креирање посебних мера за привлачење стране радне снаге, пре свега из домена дефицитарних занимања.

На плану радне снаге, конкретне мере којима се могу постићи циљеви (општи и посебни) обухватају планско-програмска решења, којима се елиминишу баријере веће укључености жена на тржишту рада (проширење предшколских капацитета, унапређење услуга бриге и старања о остарелим лицима). Мере обухватају и законска решења као што су она којима се елиминише прекарни рад (допуне закона о раду у делу зарада, радног времена и сигурности запослења), законска решења којима се олакшава флукуација радне снаге (допуне закона о раду у области отпуштања и регрутације запослених), законска решења којима се подстиче запосленост младих (скраћење трајања студија, обавезни програми студентске праксе на нивоу Универзитета и на страни послодаваца), а такође и финансијске мере, попут оних којима се равномерно јачају регионални капацитети за креирање радних места (веће инвестиције и децентрализација улагања) или нормативно-правне мере којима се подстиче запошљавање теже запошљивих контингената (почетни капитал за предузетничке подухвате младих особа и женског станивништва, субвенције послодавцима који запошљавају рањиве групе на тржишту рада и промовишу диверзификацију радне снаге).

У области развоја људског капитала мере обухватају два сета активности, једног који се односи на мобилизацију и ефикасну употребу ресурса у систему образовања (наставници и материјална средства) и другог, важнијег, који се односи на активно учешће родитеља у процесу образовања. Просторним планом се може деловати на реализацију првог сета мера, а други сет мера реализовати кроз комплементарна стратешка решења у области социјалног развоја. У оквиру просторно-планских решења, мере за унапређење људског капитала би обухватиле изградњу нових и

унапређење постојећих објеката за институционално збрињавање деце најранијег узраста (0-5 година), планирање и изградњу капацитета намењених образовању одраслих као и решења која пружају подршку концепту целоживотног образовања. Законским решењима могле би се реализовати мере које се односе на унапређење постојећих система образовања: повећање зарада наставника (неселективно, за најмање 100%); повећање материјалних средстава намењених школама (за 100%); смањење величине разреда на 15 ученика; измене курикулума средњих школа; смањење школарина на високошколским институцијама; повећање обухвата високим образовањем; смањење дужине студирања; промоција учења на даљину и унапређење приступа информационо-комуникационим технологијама. Финансијским мерама се могу стварати услови за равномернију просторну дистрибуцију људског капитала и услови за привлачење талената у слабије развијена подручја (усклађивање зарада, кредитни аранжмани, стамбена политика, бонуси, удео у власништву фирми и сл.).

2. МРЕЖА НАСЕЉА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ

2.1. УРБАНИ СИСТЕМИ, УРБАНИ РАЗВОЈ И УРЕЂЕЊЕ НАСЕЉА

2.1.1. Урбани системи

Урбани центри, урбана и рурална подручја која чине урбане системе у Србији су хетероген скуп насеља различите демографске величине, привредне развијености и функцијског капацитета, што је последица различитих развојних предиспозиција у географском и друштвено-историјском контексту.

2.1.1.1. Анализа стања у мрежи насеља Србије

У Републици Србији има 6.158 насеља (Централна Србија 4.242; АП Војводина 467 и АП Косово и Метохија 1.449). Од тога, савремену мрежу градских насеља Србије издвојених по методологији Републичког завода за статистику, чине 193 градска насеља од којих су 115 у централној Србији, 52 у АП Војводини и 26 у АП Косову и Метохији. Од осталих 5.965 насеља (за потребе ППРС користимо термин сеоских или рурална) у централној Србији и АП Војводини су 4.542 и у простору АП Косова и Метохије 1.423.

Простор Србије, као и великог дела Југоисточне Европе није довољно урбанизован. Србија је захваћена интензивном урбанизацијом тек у другој половини двадесетог века. Све до шездесетих година Србија је по привредној структури имала искључиво пољопривредни карактер, а по структури насељености била је рурална средина. По попису становништва 1953. године у градским насељима живело је око једне петине укупног становништва (22,5%), а око две трећине активног становништва (67%) било је пољопривредно. Војводина је била најурбанизованија са 29,5% градског становништва, затим централна Србија са 21,2% и на крају Косово и Метохија са само 14,6%.

Иако се степен урбанизације повећао до 2011. године на око 60% (Табела 1), градско становништво у међупописним периодима није се равномерно увећавало⁴⁴. Урбана популација је расла спорије него што је сеоска смањивана.

Табела 12. Промене у интензитету урбанизације 1953-2011. година

Пописни период	Просечна стопу раста градске популације	Учешће градског становништва у укупном	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1953. - 1961.	48‰	29,8%	28,6%	38,3%,	19,5%
1961 - 1971.	41,7‰	40,6%	40,8%	48,8%	26,9%
1971. - 1981.	23,8‰	46,6 %	47,8%	54,1%,	32,5%
1981. - 1991.	13,6‰	50,7%	53,5%	55,7%	37,5%

⁴⁴ Методологија Пописа становништва Србије из 2002. године, разликује се од методологије претходног Пописа из 1991. Подаци за 2011. годину односе се на присутно становништво. Приликом израчунавања стопе раста градског становништва и за 1991. годину узет је податак о присутном становништву. С обзиром на то да становништво Косова и Метохије последњим пописом није било обухваћено релевантних индикатора о актуелном стању урбанизације овог дела Србије нема.

Пописни период	Просечна стопу раста градске популације	Учешће градског становништва у укупном	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1991. - 2002.	2‰	56,4%	56,3%	56,7%	-
2002. - 2011.	1,7‰	59,4 %	59,4%	59,4%	-

2.1.1.1.1. Мрежа градских насеља Србије

Мрежу градских насеља Србије чине 193 насеља. Како пописом становништва из 2011. године нису обухваћени становници насеља Косова и Метохије, тако ће се, овде, указати на неке основне демографске карактеристике 167 градских насеља централне Србије и Војводине. У просторно-структурној и функцијској организацији мреже насеља доминирају мала градска насеља (Табела 13). Наиме, од 167 градских насеља 50 их имају испод 5.000 становника, 46 броји од 5.000 до 10.000, 54 их имају од 10.000 до 50.000, 13 од 50.000 до 100.000, а само 4 су са више од 100.000 (Београд 1.166.763, Нови Сад 231.798, Ниш 183.164 и Крагујевац 150.835 становника).

Могло би се рећи да урбану мрежу Србије карактерише повољан размештај градских насеља. Међутим, мало подробнија анализа о концентрацији становништва и функција у њима указује на бројне проблеме. У граду Београду живи око 27,3% урбаног становништва Србије (без КиМ). На његову доминантност указује индекс урбане примарности чија је вредност 0,2 (однос броја становника Београда и Новог Сада).

Табела 13. Насеља у Републици Србији према типу и популационој величини, Попис 2011. (Карта 11)

Број становника	Укупно				Градска насеља				Остала насеља			
	Насеља		Становништво ⁴⁵		Број насеља		Број становника		Број насеља		Број становника	
	Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%	Σ	%
< 500	2955	62,75	558828	7,78	5	2,99	1138	0,03	2950	64,95	557690	19,13
500 – 999	848	18,01	601317	8,37	3	1,80	1934	0,05	845	18,60	599383	20,56
1000 – 1999	468	9,94	654150	9,10	8	4,79	11881	0,28	460	10,13	642269	22,03
2000 – 4999	271	5,75	830472	11,56	34	20,36	119583	2,80	237	5,22	710889	24,39
5000 – 9999	87	1,85	609616	8,48	46	27,54	342067	8,01	41	0,90	267549	9,18
10000 – 19999	38	0,81	562932	7,83	31	18,56	473627	11,09	7	0,15	89305	3,06
20000 – 49999	25	0,53	778487	10,83	23	13,77	730582	17,10	2	0,04	47905	1,64
50000 – 99999	13	0,28	858500	11,95	13	7,78	858500	20,10	-	-	-	-
100000 – 199999	2	0,04	333999	4,65	2	1,20	333999	7,82	-	-	-	-
200000 – 399999	1	0,02	231798	3,23	1	0,60	231798	5,43	-	-	-	-
400000 – 999999	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
>1000000	1	0,02	1166763	16,23	1	0,60	1166763	27,31	-	-	-	-
Укупно	4709	100	7186862	100	167	100	4271872	100	4542	100	2914990	100

Несклад између становништва водећег и осталих градских насеља говори да Србија нема правилно и равномерно развијен урбани систем, тј. да токови

⁴⁵ Попис 2011. није спроведен на територији АП Косово и Метохија, док је у општинама Бујановац и Прешево забележен смањен обухват јединица пописа због бојкота већине становништва албанске националне припадности.

урбанизације нису правовремено усмеравани ка равномерној просторној дистрибуцији (Мрежу градских насеља Србије чине 193 насеља. Како пописом становништва из 2011. године нису обухваћени становници насеља Косова и Метохије, тако ће се, овде, указати на неке основне демографске карактеристике 167 градских насеља централне Србије и Војводине. У просторно-структурној и функцијској организацији мреже насеља доминирају мала градска насеља (Табела 13). Наиме, од 167 градских насеља 50 их имају испод 5.000 становника, 46 броји од 5.000 до 10.000, 54 их имају од 10.000 до 50.000, 13 од 50.000 до 100.000, а само 4 су са више од 100.000 (Београд 1.166.763, Нови Сад 231.798, Ниш 183.164 и Крагујевац 150.835 становника).

Могло би се рећи да урбану мрежу Србије карактерише повољан размештај градских насеља. Међутим, мало подробнија анализа о концентрацији становништва и функција у њима указује на бројне проблеме. У граду Београду живи око 27,3% урбаног становништва Србије (без КиМ). На његову доминантност указује индекс урбане примарности чија је вредност 0,2 (однос броја становника Београда и Новог Сада).

Табела 13). Када би се применили научно оправданији модели степен урбанизације Републике био би чак и нижи, а регионалне разлике видљивије уз израженију поларизованост⁴⁶ (Табела 14). Према актуелној типологији насеља, у Србији без КиМ 29 општинских центара не припадају категорији градских насеља.

Доминантност Београда (1.166.763 ст.) у урбаном систему Србије, или пак његове урбане агломерације⁴⁷ и снажну урбано-демографску поларизацију потврђује величина 10 најбројнијих градова (Табела 15).

Наведени индекси наводе на закључак да научно образложен, друштвено оправдан и ППРС из 1996. и 2010. године предвиђен концепт децентрализације, урбанизације и регионално уравнотеженог и динамичног полицентричног урбаног система није заживео. То је и логично и произилази из две чињенице:

1. Процес преласка радно активног становништва из примарних у секундарне и терцијарно-квартарне делатности је завршен 90-их година прошлог века, а тиме је успорен прелазак становништва из сеоских у градска насеља, као и трансформација руралних насеља у насеља са одређеним степенима урбаности (Карта 15);

2. Демографски развој Србије, не узимајући у обзир албанско становништво Космета, је нешто пре ушао у завршну фазу демографске транзиције која се одликује ниским или негативним природном прираштајем, што се имплицирало у демографском слабљењу сеоских насеља и демографској стагнацији и постепеној депопулацији градских насеља.

⁴⁶ Критеријуми за одређивање карактера насеља по Попису становништва 2011. године у односу на претходна два пописа нису мењани, тако да су поједина насеља која имају висок степен урбаности, релативну велику концентрацију становника и добру комуналну опремљеност, сврстана у категорију осталих, и обрнуто поједина насеља мале концентрације становништва, неразвијених спољних функција и слабе комуналне опремљености су градског типа. Такође, поједина насеља из састава већих урбаних агломерација уписана су као остала (београдска приградска насеља Калуђерица (26.904 ст.) и Сремчица (21.001 ст.), а седам насеља из категорије осталих имају преко 10.000 ст. – Ветерник, Каћ, Футог, Лаћарак, Рипањ, Лештане и Угриновци), док се истовремено поједина мала бањска, туристичка или рударска места воде као градска насеља (туристичка насеља Куршумлијска Бања (106 ст.) и Дивчибаре (141 ст.). Све указује на потребу редефинисања статуса насеља, посебно категорије осталих насеља, те уместо ње увођење категорије сеоска насеља и насеља са вишим или нижим степенима социјално-географске трансформације (мешовита насеља, урбанизована насеља и сл.).

⁴⁷ Град Београд има 18 насеља градског типа.

Табела 14. Градска насеља у централној Србији и АП Војводини према популационој величини, Попис 2011.

Број становника	Централна Србија				Војводина			
	број насеља		број становника		број насеља		број становника	
	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%
До 500	5	4,35	1.138	0,04	-	-	-	-
500 – 999	3	2,61	1.934	0,06	-	-	-	-
1.000 – 1.999	8	6,96	11.881	0,38	-	-	-	-
2.000 – 4.999	27	23,48	94.457	3,02	7	13,46	25.126	2,19
5.000 – 9.999	27	23,48	200.801	6,43	19	36,54	141.266	12,32
10.000 – 19.999	18	15,65	267.536	8,56	13	25,00	206.091	17,97
20.000 – 49.999	14	12,17	438.756	14,04	9	17,31	291.826	25,45
50.000 – 99.999	10	8,70	607.876	19,45	3	5,77	250.624	21,86
100.000 – 199.999	2	1,74	333.999	10,69	-	-	-	-
200.000 – 399.999	-	-	-	-	1	1,92	231.798	20,21
400.000 – 999.999	-	-	-	-	-	-	-	-
1.000.000 и више	1	0,87	1.166.763	37,33	-	-	-	-
Укупно	115	100,00	3.125.141	100,0	52	100,00	1.146.71	100,00

Табела 15. Однос демографских величина десет најбројнијих градских насеља у Србији,

	Градско насеље	Број становника	Индекс у односу на Београд	Индекс у односу на претходни град
1.	Београд	1.166.763	1.000	-
2.	Нови Сад	231.174	0,197	0,197
3.	Ниш	183.164	0,157	0,792
4.	Крагујевац	150.835	0,129	0,823
5.	Суботица	97.910	0,083	0,649
6.	Зрењанин	76.501	0,066	0,781
7.	Панчево	76.203	0,065	0,996
8.	Чачак	73.351	0,063	0,962
9.	Нови Пазар	66.527	0,057	0,907
10.	Смедерево	64.175	0,055	0,965

Извор: Попис 2011. године

Не треба пренебрећи ни то да се осећају последице стихијске деиндустријализације и слабења функцијских капацитета градских насеља, тако да она својим функцијама нису била у могућности да задрже квалитетну и приспелу образовану радну снагу која се преселила у већ споменута четири велика градска насеља, или се пак одселила у друге државе које су ушле у постиндустријску фазу развоја.

2.1.1.1.2. Урбани системи Србије

Несклад између становништва водећег и осталих урбаних центара говори да Србија нема правилно и равномерно развијен урбани систем, тј. да токови урбанизације нису правовремено усмеравани ка равномернијој просторној дистрибуцији. Поларизацијски ефекти урбанизације, просторно манифестовани демографском и економско-функцијском концентрацијом изражени су и на нивоима већине округа – области уз доминацију. Диспропорција у демографској величини Београда и осталих већих градова је последица некохерентности и асиметричности урбаног система Србије. Промене у урбаним системима се одвијају веома споро, те се у скорој будућности не може очекивати спонтано ублажавање територијалних диспаратета. Изражен је недостатак равномерно размештених урбаних центара са

100.000 до 200.000 становника и непостојање центара која имају од 300.000 до 500.000 становника са развијеним макрорегионалним функцијама, који би били носиоци унутрашњег урванотеженог развоја Србије. Релевантне чињенице и искуство држава које имају сличан урбани систем говоре да се у наредном временском периоду на том пољу неће десити веће промене.

Просторни распоред градова је у великој мери условљен физичко-географским карактеристикама. Јасна је повезаност између просторног распореда становништва, просечне надморске висине и интензитета изграђености (процент заузетости земљишта антропогеним површинама). У погледу дистрибуције градова према надморској висини запажају се извесне правилности при чему урбани центри на мањој просечној надморској висини по правилу имају интензивнију изграђеност. Стога највећи интензитет изграђености имају насеља на подручју Београда, Војводине, Ниша, као и градови дуж Западне Мораве. Најниже интензитета изграђености имају градови смештени у југоисточној Србији која је претежно планинско подручје. Изражена је корелација између просторне дистрибуције становништва и интензитета изграђених подручја где густо насељена урбана подручја имају и већи интензитет изграђености, што иде у прилог оцени да су градови у Србији још увек релативно компактни. Ово потврђује и промене у земљишном покривачу (према CORINE, без КиМ), на основу чега се закључује да укупан пораст површина насеља, од 2012 до 2018 износио свега око 2%, највише у околини Београда и Новог Сада.

У погледу саобраћајне доступности, која показује најкраћу временску удаљеност насеља од најближих урбаних центара, потврђује се да најбољу приступачност имају насеља у близини центара смештених на главним осовинама развоја / развојним појасима, што се пре свега односи на дунавско-савски развојни појас. На нивоу статистичких региона значајне су разлике између Београда и Војводине у односу на друге регионе Србије. Захваљујући развијенијој локалној путној мрежи и повољнијем географско-саобраћајном положају већина насеља на подручју АП Војводине се налази у обухвату 45-минутне изохроне развијенијег урбаног центра. Повољну доступност имају и насеља на подручју Шумадије и делова Западне и Јужне Србије у обухвату моравске и западно-моравске развојне осовине. Слабу саобраћајну доступност имају погранични делови и брдско-планинска подручја североисточне Србије, Источне, Јужне и Југозападне Србије. Услед слабе развијености саобраћајне инфраструктуре и физичко-географских карактеристика ова подручја се налазе далеко изван 45-минутне изохроне водећих центара рада и услуга.

Функцијски капацитети урбаних центара су значајно смањени што се огледа у смањењу простора под њиховим директним утицајем. Више од 2700 насеља (без података за КиМ) не улази у састав ниједног урбаног подручја. Приметно је да већина центара урбаних подручја интегрише махом насеља која им административно припадају, док једино утицајна подручја Београда, Новог Сада, Ниша и Крагујевца у свој обухват интегришу и територију ширу од административне. Супротно, неки значајнији урбани центри попут Новог Пазара, Краљева, Бора и Пирота не успевају да интегришу чак ни насеља своје административне територије. Ову чињеницу додатно поткрепљује анализа структуре дневних миграната економски активног становништва које обавља занимање насеља у саставу урбаног подручја. Само Београд, Нови Сад и Ниш јесу одредишта значајнијег броја дневних миграната са територија других јединица локалних самоуправа. а одређен субрегионални утицај имају и Крагујевац, Врање, Пожаревац, и Ваљево. Такође, урбана подручја се преклапају, па нека од њих имају карактеристике полицентричних и хијерархијски структурираних система, попут: Београда са Новим Садам, Панчевом, Смедеревом и Зрењанином; Новог Сада са

Зрењанином и Сремском Митровицом; Руме са Сремском Митровицом; Панчева са Вршцем; Крагујевца са Јагодином; Ниша са Лесковцем и Лесковца са Врањем.

На нивоу урбаних подручја, највеће функцијске трансформације одиграле су се у централној и периурбаној зони урбаних центара. Урбани центар се специјализује у терцијарном сектору, док се секундарни сектор измешта у приградска насеља у изохрони дневних миграција. Међутим, организација локалног саобраћаја, комунална инфраструктура, као и функција становања, не прилагођавају се довољно брзо овим променама. Тако насеља периурбаних зона готово да немају никакве јавне садржаје.

Примарне зоне агломирања и интензивних просторно – функцијских веза јесу долине или коридори најзначајнијих река у Србији – средишњи део Подунавља, као и долине Велике, Западне и Јужне Мораве. Ови простори уједно и раздвајају урбане системе Србије на оне које се налазе у средишњој зони интензивне концентрације, и оне који су распоређени по ободу и у слабо доступним пограничним или високопланинским деловима Србије. На основу овакве предиспонираности и просторне диференцираности успостављена је хијерархија урбаних центара са зонама утицаја. Важно је напоменути да су успостављени хијерархијски односи последица и значаја центара у територијално-управном систему Србије. Генерално, у геопростору Србије препознају се следеће структуре формиране узајамним деловањем урбаних подручја и међу њима успостављеним саобраћајним и просторно-функцијским везама:

1. Београд је језгро двоипомилионске јужнопанонске агломерације, развијене као чворишта панонско-подунавског европског развојног коридора (Беч – Будимпешта – Београд – Букурешт; Беч – Љубљана – Загреб – Београд), затим примарног балканског моравско-вардарског коридора (Београд – Ниш – Скопље – Солун – Атина; Београд – Ниш – Софија – Истанбул), и коридора секундарног карактера јужно-посавског (Нови Град – Бања Лука – Бијељина – Београд) и шумадијско-ибарског (Београд – Чачак – Краљево – Косовска Митровица – Приштина – Скопље; Београд – Чачак – Пожега – Ариље – Ивањица – Сјеница – Бољаре, тј. граница са Црном Гором; Пожега – Ужице – Котроман – Босна и Херцеговина са краком Ужице – Пријеполје – Црна Гора). Место и значај Београда у функционалној организацији Југоисточне Европе, у будућности, зависиће од степена валоризације прворазредног географског положаја који има – кроз наставак изградње техничке и саобраћајне инфраструктуре, али и кроз могућности развоја економских активности које ће допринети конкурентности, прилагођавању и партиципирању његове привреде у европским развојним процесима. Београдска агломерација чини окосницу дунавско-савског развојног појаса Србије – дела паневропског развојног коридора. У административним границама Града Београда су 157 насеља, од којих су 18 градског типа. Предстоји квалитативно реструктурирање београдског урбаног подручја и смањивање демографског притиска ка њеном центру – насељу Београд и његовом периурбаном појасу. У функционалном смислу Београдска урбана агломерација спаја војвођанско-панонско-подунавски и средишње-балкански део Србије. Развијена је просторним интегрисањем градских насеља на линији Нови Сад – Инђија – Стара Пазова – Београд – Панчево – Смедерево. Припадају јој и секундарна урбанизацијска језгра Обреновац, Лазаревац и Младеновац.
2. Град Нови Сад⁴⁸ је највећа урбана агломерација у АП Војводини, с тим што се може посматрати и као део ширег агломеративног система насеља у дунавско-

⁴⁸ Центар је Јужнобачког округа који има 615.371 ст. по попису из 2011. односно 618.400 становника – процена РЗС за 2018.

савском развојном појасу Србије. Чини га полицентрична урбана агломерација од 341.625 становника, од којих 277.522 живе у насељима градског типа, а 64.103 у осталим насељима. Зона утицаја града и његовог централног насеља прелази његове границе и захвата територије општина Темерин, Жабал, Сремски Карловци, Тител, Инђија, Врбас, Бачка Паланка, Бач, Бачки Петровац, Ириг и Србобран. У њој живи око 570.000 становника. Нови Сад сразмерно значају главног града Војводине има утицај који се осећа на њеној целокупној територији. У ширем смислу посматрано, део је полицентричне агломерације дунавско -савског развојног појаса, стога функционалне компетенције дели са Београдом.

3. Град Ниш има 260.237 становника од којих је у градским насељима 187.544, и центар је Нишавског округа који је 2011. имао 370.400 становника, а 2018. по процени РЗС око 362.300⁴⁹. Ако би се при одређивању граница нишке агломерације применио социогеографски метод, утврдило би се да је Ниш средиште урбаног подручја која има преко 400.000 становника и велику зону утицаја. Нишко функционално урбано подручје има изражену дисфункционалност у релацији центар-периферија. Све општине Нишавског округа, осим оних које улазе у састав градског насеља, су депопулационе. Слично је и са општинама области које се граниче са Нишавском
4. Урбана подручја центара дуж развојних осовина или њихових чворишта, које чине примарне и секундарне развојне осовине (подунавско-посавска, моравска - великоморавска и јужноморавска, и западноморавска). *Подунавска развојна осовина или дунавско-савски развојни појас* је формиран интеракцијама два основна макрорегиона Србије и то: панонско-подунавског и средњобалканског. Она повезује Сомбор, Апатин, Бачку Паланку, Нови Сад, Руму, Сремску Митровицу, Шабац, уже језгро агломерације Београда, Панчево, Смедерево, Пожаревац, Велико Градиште, Голубац, Кладово и Неготин). У оквиру ове осовине посебан значај имају центри у којима се укрштају саобраћајнице и саобраћајни коридори, интегришући друге територије са овом осовином: из Новог Сада се радијално разилазе саобраћајни коридори ка Суботици и ка Зрењанину, у крајњем источном делу Србије, појасу се прикључује секундарна - тимочка развојна осовина која повезује Кладово, Неготин, Зајечар и Књажевац са Нишем. Доминантну позицију у дунавско-савском развојном појасу има београдска агломерација које је уједно и најзначајније саобраћајно чвориште овог дела Европе. *Моравску развојну осовину* формирају урбана подручја Смедерева, Пожареваца, Јагодине, Параћина, Ћуприје, Ниша, Лесковца и Враћа. У великоморавском делу осовине осећају се и утицаји Крагујевца као најразвијенијег урбаног центра Шумадије, а преко Ниша повезује се са Пиротом секундарном, нишавском развојном осовином. Ипак, у јужноморавском делу осовине, њени развојни утицаји готово да не допиру до локалних урбаних центара Горње Топлице, великог дела Јабланице, Власине, Крајишта и Пчиње. *Западноморавску развојну осовину* формирају урбана подручја Ужица, Чачка, Краљева и Крушевца спајајући их у полицентричну агломерацију. У Краљеву се спајају примарна, западноморавска и секундарна, ибарска развојна осовина Србије. Ипак инфраструктурна опремљеност западноморавске развојне осовине не прати њен просторно-функцијски значај, јер нема потребну саобраћајну

⁴⁹ Према проценама Републичког завода за статистику из 2018. стопа смањења становништва у послепописном периоду износи око 7,5%.

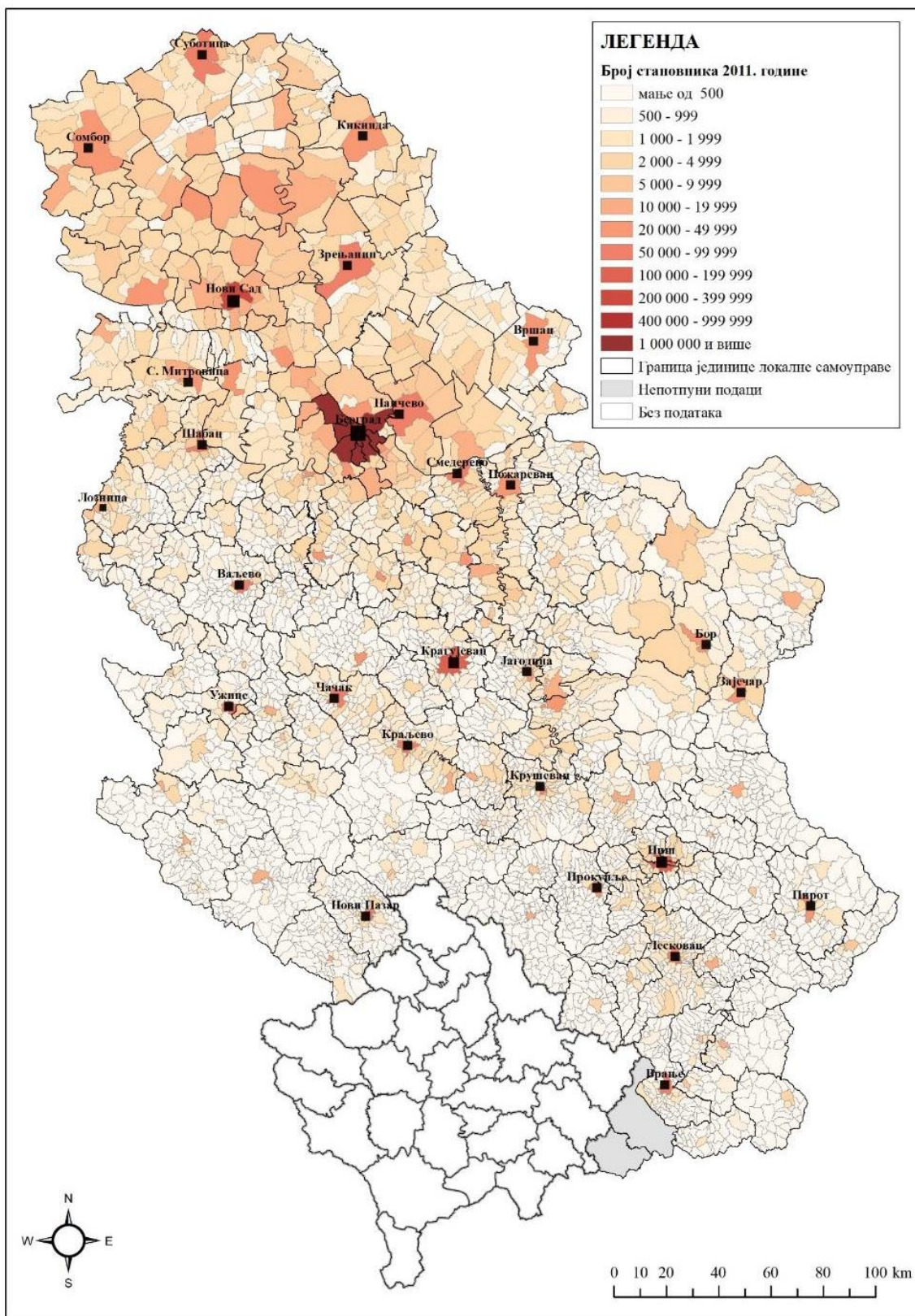
пропулзивност. Изградњом ауто пута Прелјина – Појате, тај недостатак ће бити ублажен. Са Београдом, односно са дунавско-савским развојним појасом, западноморавска урбана подручја су повезана пругама Пожега–Београд и Краљево–Крагујевац–Београд, односно аутопутевима Појате–Београд и Прелјина–Београд. Урбана подручја које ова развојна осовина просторно-функцијски интегрише имају кључну улогу у повезивању југозападних делова Србије који су недовољно развијени и у већини случајева демографски испражњени. У мрежи осовина развоја примарног и секундарног нивоа, и око њих, остају геопросторне целине у које развојно-подстицајно дејство не допире у довољној мери, па су оне претворене у демографски и економски неразвијена подручја. Најизразитије су у источним, и југоисточним пограничним, југозападним као и планинским деловима Републике. У њима егзистирају недовољно развијени центри локалне урбане концентрације.

5. Најзначајнија урбана подручја ван примарних осовина развоја су Крагујевац, Ваљево, Бор, Нови Пазар и др. Међу овим градовима ипак постоје одређене разлике. Крагујевац се истиче својом демографском величином, функцијским капацитетом и великом утицајном сфером. Остали центри се деле на две групе и то на оне који се развијају у територијалним целинама које имају могућност за просторно-функцијским умрежавањем са највећим агломерацијама (Ваљево), и они који су се развили у пограничним и слабије саобраћајно повезаним просторима (Бор, Нови Пазар). Друга урбана подручја недовољно интегрисана осовинама су урбани центри средње величине све слабијег функцијског капацитета, а налазе се у пограничним деловима Србије попут Кикинде и Вршца, Лознице, Прибоја, Пријепоља, Нове Вароши и сл.
6. На Косову и Метохији је приметна демографска и функцијска доминација Приштине и заостајање функцијског развоја Косовске Митровице, Призрена, Пећи и других урбаних центара.
7. Локални урбани центри у руралном подручју су претежно монофункционални и немају довољно капацитета да би активно и подстицајно деловали на окружење, а развили су се у пограничним и брдскопланинским деловима Србије, али и у мањим унутрашњим котлинама средишњег дела Србије. Недовољно су саобраћајно доступни, а примери насеља тог типа су Бабушница, Лебане, Босилеград, Крупањ, Љубовија, Тутин, Брус и други.

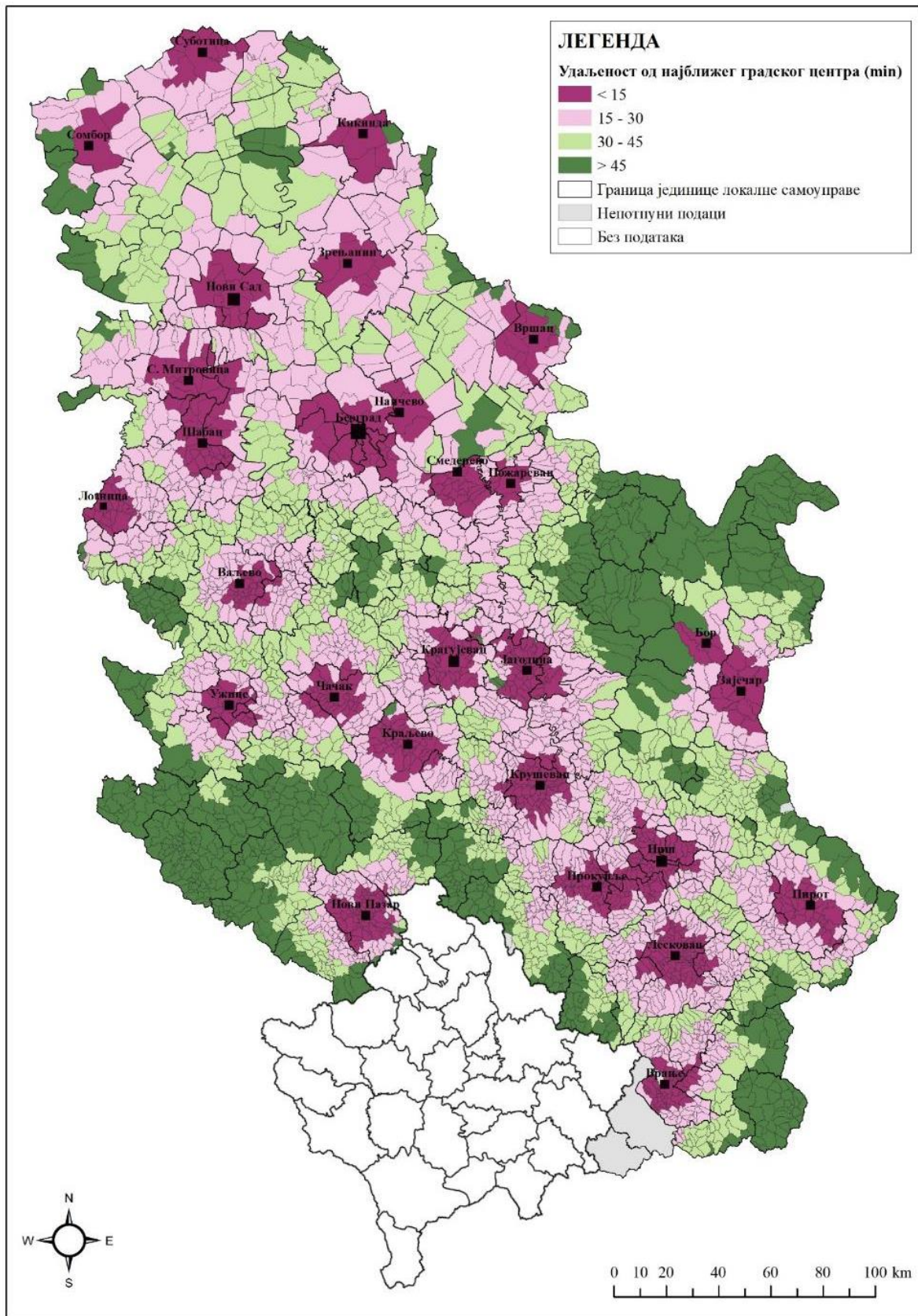
У Србији, као и великом броју држава наметао се друштвено-економски проблем потребе развитка неразвијених подручја путем интензивне урбанизације отелотворене у развоју урбаних центара и урбаних регионалних система. Та настојања су подразумевала реализацију недовољно дефинисаног начела оваплоћеног у термину „равномеран развој”, које се сукобљавало са великим нестрпљењем око брзе реализације тог задатка са једне, те са реалним могућностима решавања оваквих проблема, са друге стране.

Иако је у оба ППРС (1996, 2010) императив био полицентричан и уравнотежен развој мреже градских насеља, тај концепт није остварен. Главни инструменти децентрализације просторно-функционалног и свеукупног регионалног развоја су макрорегионални и регионални центри око којих су организовани функционално-урбани региони, тј. функционално урбана подручја, а уједно то су центри будуће регионалне сарадње са окружењем у Југоисточној Европи. Ипак, чињеница је да функционално урбана подручја и урбани центри нису у довољној мери развијени да би просторно, економски и функционално интегрисали геопростор Србије тако да је он подељен на развијенији центар и на неразвијену периферију (Карта 17).

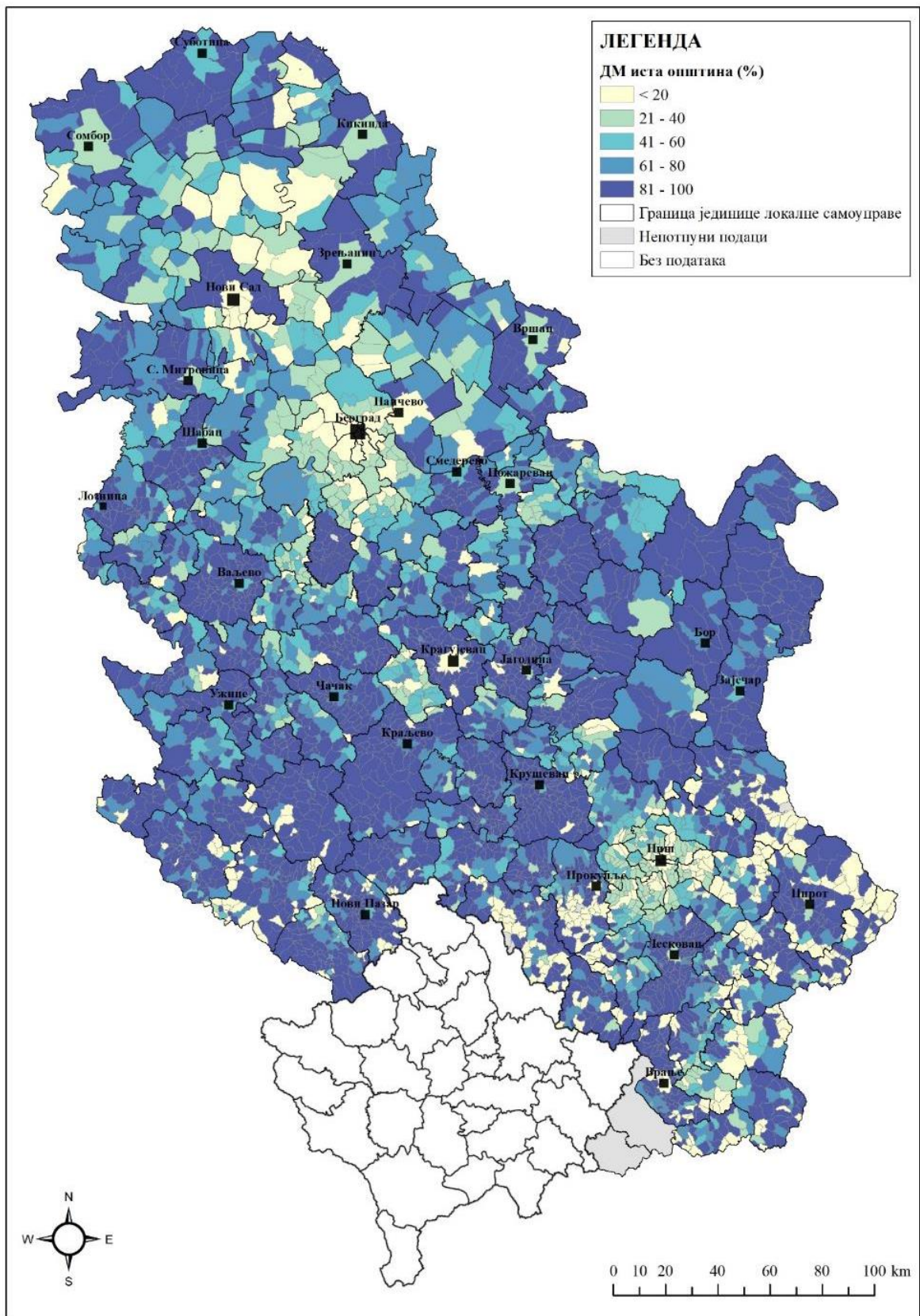
Карта 11. Популациона величина насеља

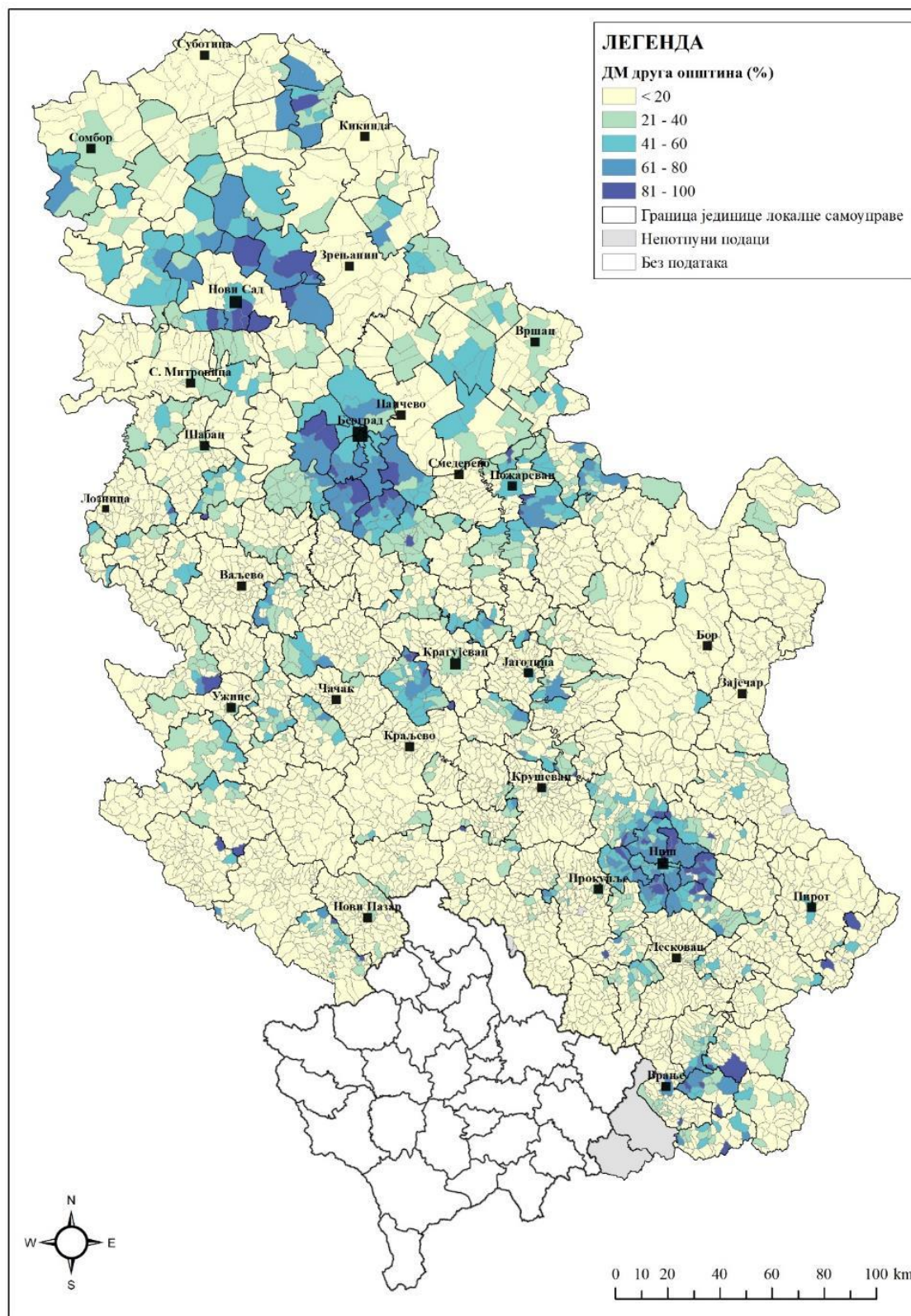
Карта 12. Изохроне доступности насеља до центра градова

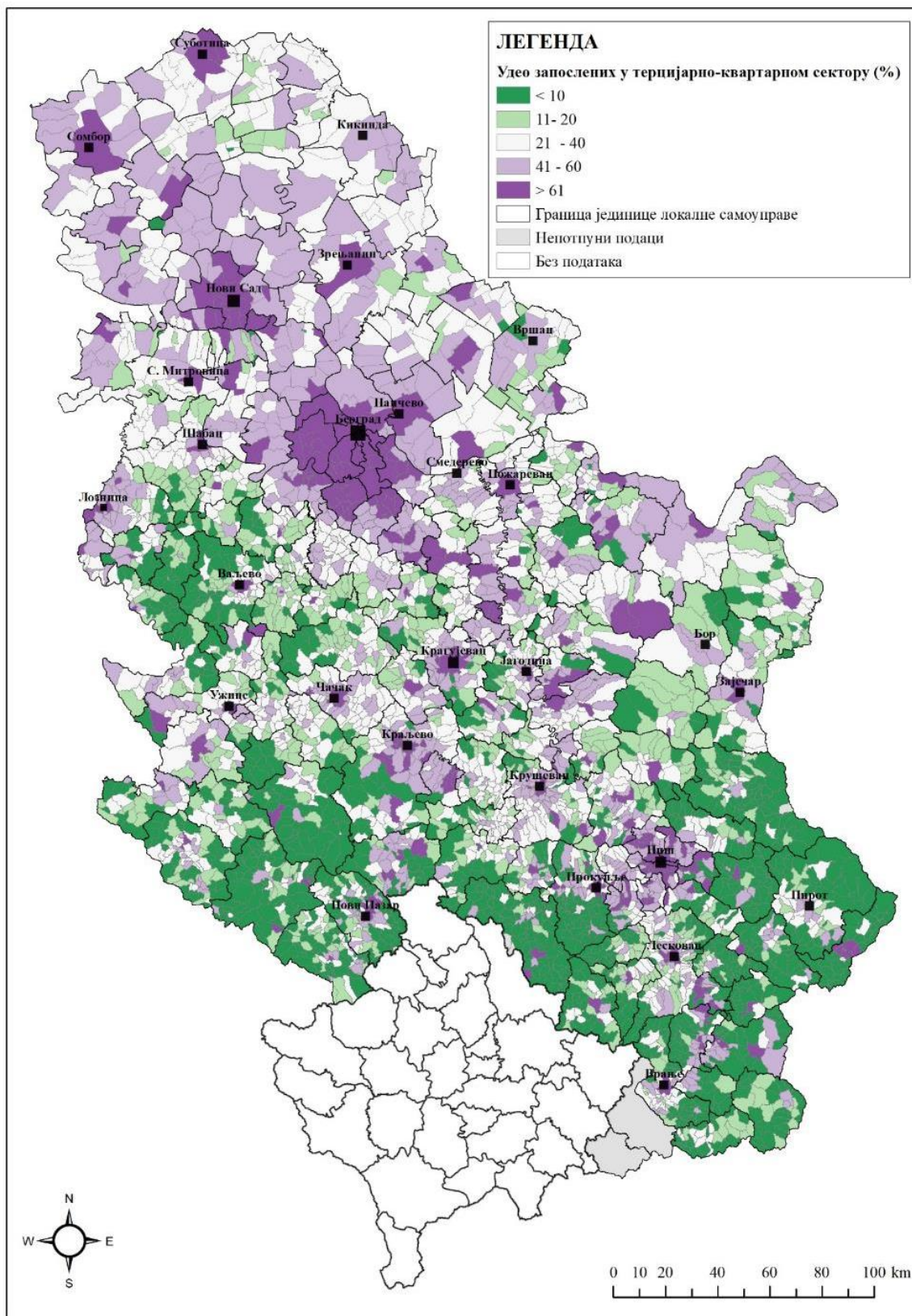
Карта 13. Функцијска зависност насеља од центра ЈЛС

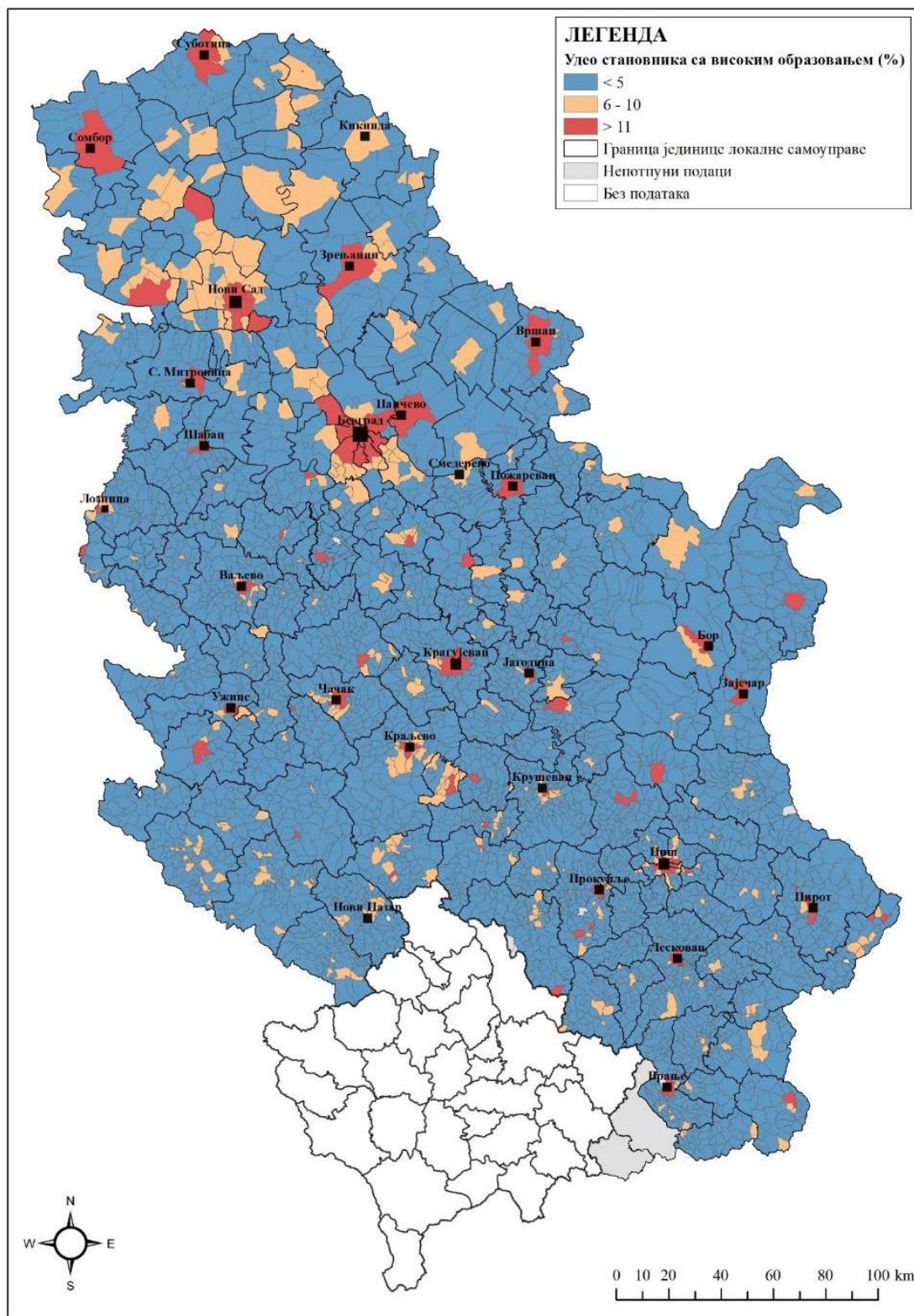
Карта 14. Функцијска зависност насеља од центра друге ЈЛС

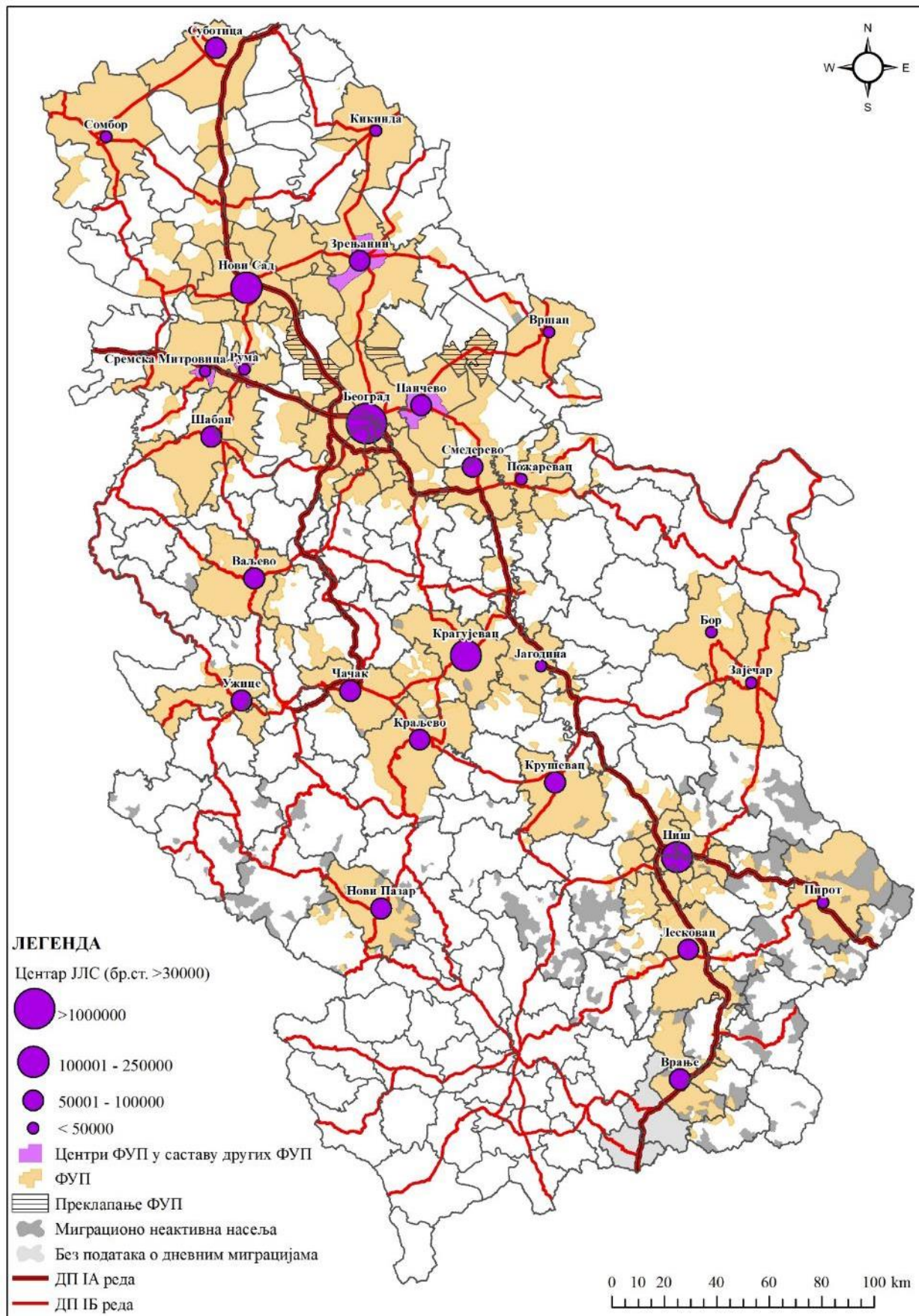
Карта 15. Дистрибуција запослености у терцијарно-квартарном сектору

Карта 16. Дистрибуција високообразоване радне снаге

Карта 17. Потенцијали ФУП за интеграцију простора

2.1.1.1.3. Рурална насеља и урбано-руралне везе

Према Попису из 2011. године, на територији централне Србије и АП Војводине регистрована су 4.542 рурална насеља у којима је живело 2.914.990 становника, тј. 40,4% укупног становништва. На простору АП Косова и Метохије број сеоских насеља износио је 1.423 (Карта 8).

Један од битнијих показатеља структуре и развоја руралних насеља јесте њихова популациона величина, односно становништво које у њима живи и које својом квантитетом – бројем, природним и миграционим кретањима и квалитативним – структурним обележјима детерминише развитак и опстанак насеља у руралном делу Србије. У периоду од 1953–2011. године уочавају се знатна помене на том пољу (Табела 16).

Табела 16. Промена структуре руралних насеља* издвојених према демографској величини у периоду 1953-2011.

Број становника	1953.		2011.	
	број	%	број	%
0	0	0,00	11	0,25
1 - 10	2	0,04	98	2,20
11 - 20	5	0,11	114	2,56
21 - 50	6	0,13	313	7,04
51 - 100	58	1,28	442	9,93
101 - 250	489	10,78	934	20,99
251 - 500	1056	23,27	952	21,40
501 - 1000	1507	33,21	840	18,88
1001 - 2000	1013	22,32	458	10,29
преко 2000	402	8,86	287	6,45
Укупно	4538	100	4449	100

*Без насеља општина Бујановац и Прешево.

Евидентно је демографско уситњавање насеља, што је последица дугогодишњег егзодуса становништва. Највећи број руралних насеља налази се у категорији насеља мале и средње популационе величине. У целокупном периоду 1953–2011. изражен је процес демографског уситњавања села. Тако их је 2011. око 65% имало мање од 500, а 22% мање од 100 сталних становника. Демографска уситњеност је последица дуготрајног процеса депопулације. Демографски велика сеоска насеља са више од 1000 становника чине свега око 17% од укупног броја. На том пољу постоје велике регионалне разлике. На једној страни су насеља региона Београд и региона Војводине, а на другој, Региона Шумадија и Западна Србија (РШЗС) и Региона Јужна и Источна Србија (РИЈС). Популационо велика насеља размештена су на простору региона Војводине, где чине 62%, и региона Београда, са 55,3% укупног броја насеља. У ова два региона број насеља са мање од 250 ст. је миноран. Померајући се ка јужним деловима земље, удео малих насеља расте. У РИЈС удео насеља са до 100 становника чини трећину (34,5%), а оних који броје до 500 становника чак три четвртине (75,3%). У РШЗС регистровано је две трећине (66,7%) малих насеља, од чега их је 16,1% са мање од 100 сталних становника. Рурални простор ова два региона је демографски угрожен, о чему сведочи и тренд демографског гашења насеља. У РИЈС седам насеља немају нити једног сталног становника, а 80 имало је мање од 10 становника, док су у РШЗС два „празна“ и 18 их је у категорију потенцијално напуштених (Табела 17).

Табела 17. Структура руралних насеља издвојених према демографској величини по регионима Србије, Попис 2011.

Број становника	Србија		Регион Војводине		Регион Београда		РШЗС		РЈИС	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
0	11	0,25	1	0,24	1	0,71	2	0,10	7	0,38
1 - 10	98	2,20	0	0,00	0	0,00	18	0,87	80	4,36
11 - 20	114	2,56	0	0,00	0	0,00	43	2,09	71	3,87
21 - 50	313	7,04	4	0,96	0	0,00	94	4,57	215	11,72
51 - 100	442	9,93	8	1,93	0	0,00	174	8,45	260	14,18
101 - 250	934	20,99	33	7,95	5	3,55	496	24,09	400	21,81
251 - 500	952	21,40	41	9,88	16	11,35	547	26,57	348	18,97
501 - 1000	840	18,88	72	17,35	41	29,08	449	21,81	278	15,16
1001 - 2000	458	10,29	121	29,16	38	26,95	169	8,21	130	7,09
преко 2000	287	6,45	135	32,53	40	28,37	67	3,25	45	2,45
Укупно	4449	100	415	100	141	100		100		100

Напомена: Без насеља општина Бујановац и Прешево; РШЗС – Регион Шумадије и Западне Србије; РЈИС – Регион Јужне и Источне Србије.

Реално је да ће се тренд уситњавања насеља, као и континуираног пражњења насеља и огромних простора, наставити и у наредном периоду, нарочито ако се имају у виду досадашњи процеси у природном кретању и старосној структури руралне популације у неким деловима централне Србије и АП Војводине, као и то да ће појава спонтано расељених насеља бити у нарастању. Тенденцију напуштања руралних територија и интензивно демографском уситњавању сеоских насеља јужног дела Србије свакако ће потврдити резултати будућег пописа становништва.

Услед демографске ерозије сеоских насеља и фрагментације њихове мреже, све је интензивније пражњење великих просторних целина, посебно брдско-планинских и планинских предела. У Србије је успостављен дисбаланс у просторној дистрибуцији становништва на релацији градска – рурална насеља. У јужним деловима земље, формиране су простране зоне са мање од 20 ст./km² и оне обухватају око 34 % насеља. Нешто веће густине насељености и виталности имају сеоске територије уз развојне осовина, тј. значајне саобраћане коридоре, те оне које су у близини већих градских насеља.

Као последица неповољних демографских трендова, неусмераваних и неконтролисаних миграцијских токова, нарушене су старосна, економска и образовна структура становништва. У погледу просечне старости популације, уочава се јасан регионални дисбаланс (Карта 20). Најстарије становништво у просеку регистровано је у рубним јужним, источним и југозападним руралним насељима. Просечна старост руралне популације износи 43,6 година. Удео старијих од 65 година чини групацију од 20,1% руралног становништва. Према подацима за 2011. годину, чак 337 руралних насеља нема становника млађег од 15 година, а у 18 руралних насеља сво становништво је старије од 65 година (Карта 21). Услед неповољне старосне структуре и одлива становништва, величина домаћинства се смањује. У просеку, рурална домаћинства броје око 3 члана. Од укупног броја домаћинства на руралном простору Србије, 21,5% чине самачка, лоцирана у већини у периферним деловима јужне Србије. Генерално гледано, хумани капитал руралног простора, мерен нивоом образовања становништва, је неповољан. Око половине руралног становништва старијег од 15 година нема стечено, или има само основно образовање (4,4% је без школске спреме, 19% са непотпуним основним образовањем, а са завршеним основним 27,7%, док

остали имају виши степен образовања). Оно што представља својеврстан потенцијал руралног подручја јесте 47% становништва са завршеном средњом школом, од чега је 93% струковно профилисано (Карта 22). У том погледу, на руралном подручју становништво са том категоријом образовања може бити значајан генератор развоја (занатство, пољопривреда, услуге). Интересантно је да се генерално традиционални пољопривредни крајеви одликују најнеповољнијом образовном структуром становништва (Владимирци, Коцељева, Богатић, Осечина, Жагубица, Мало Црниће, Петровац на Млави, Рековац, Деспотовац и др.).

Како су пољопривреда и уопште друштвене прилике на селу биле дуги низ година маргинализоване, квалитет живота у сеоским срединама је неповољан. Економија је углавном базирана на аграру, који у ретким случајевима има интензиван и тржишно оријентисан карактер. У просеку је 36,8% становника села запослено у пољопривреди. У периоду тзв. транзиције, већина индустријских погона који су егзистирали у сеоским подручјима остала је ван функције, а занатство је готово изгубило значај. У протеклом периоду диверзификација активности више је усмеравана на разноврсне услуге. У таквим околностима, развојне могућности села су веома ограничене. Свега 26,7% становника обавља занимање, док је издржаваних око 40%, а остали имају неки вид прихода. Око 6,6% домаћинстава остварује приходе само од пољопривреде, 18,8% од неаграрних делатности, док их 35% има мешовит извор прихода. Лица са личним приходом (пензионери и сл.) су значајна групација становништва 29,4%. И на том пољу видљива је регионална неуравнотеженост. У Војводини, највећи удео газдинстава остварује приходе од пољопривредне производње, у Региону Западне Србије и Шумадије значајан је удео газдинстава која се баве другим активностима уз пољопривреду, које утичу на њихову економску виталност, док је на подручју Београдског региона највећи број газдинстава са приходом од непољопривредних делатности.

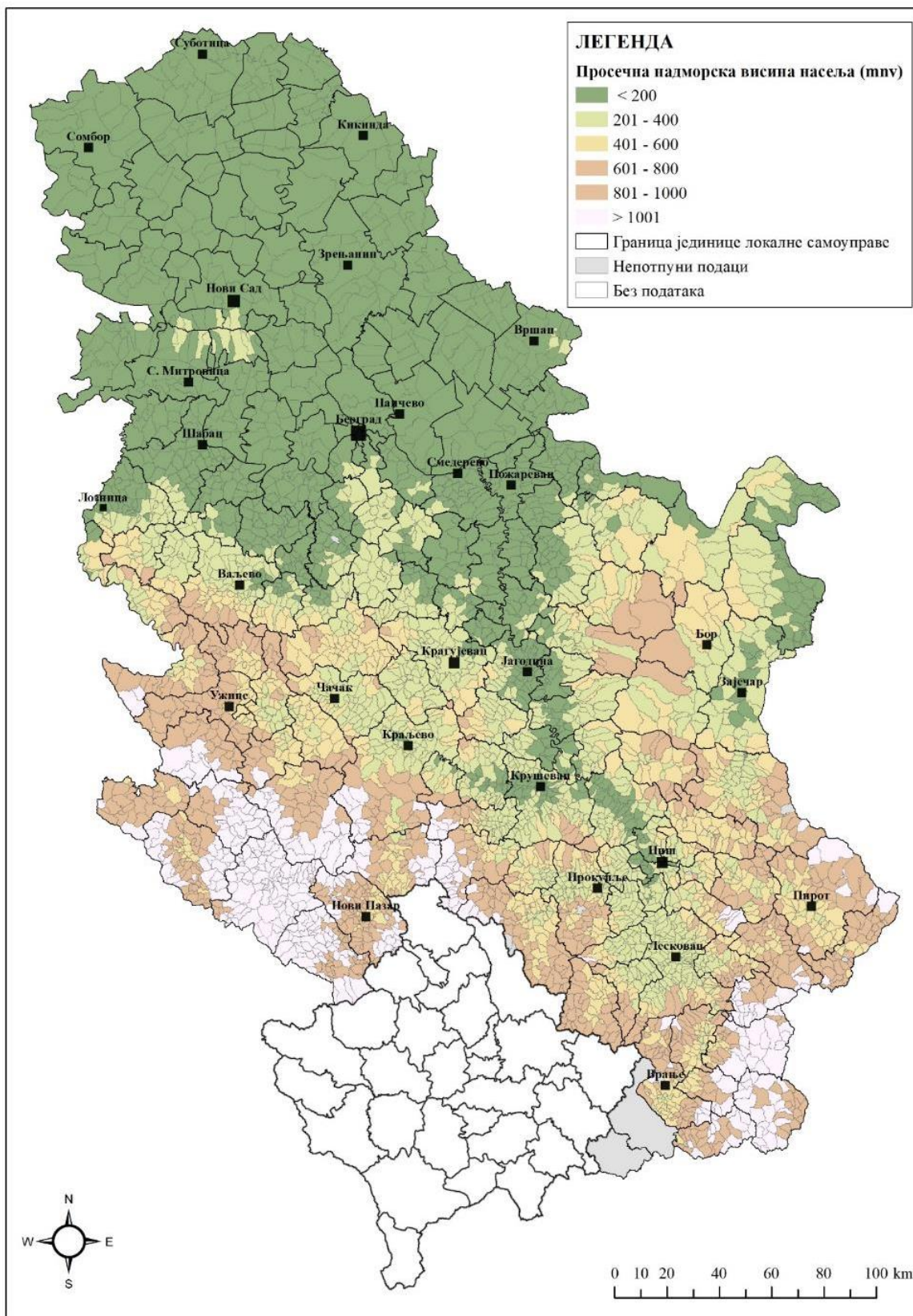
Мали се број руралних насеља одликује комуналном и просторном уређеношћу, а већом уређеношћу одликују се углавном насеља са туристичком функцијом, и бивше варошице, док је остатак руралних насеља препуштен локалној иницијативи и финансијским могућностима руралних заједница. Опремљеност објектима јавносоцијалне инфраструктуре такође има изражену димензију регионалног дисбаланса. Обично су већа насеља, општински центри и бивше варошице боље опремљени, док се око 35,7% руралне популације суочава са неким обликом депривације, где су вулнерабилне групе (деца и др.) у најнеповољнијем положају. У руралном простору 2011. регистровано је 20,8% напуштених стамбених објеката, а 11,9% се повремено користе. Према просечном броју лица који живе по сеоском стамбеном објекту – 3.1, у напуштеним стамбеним објектима, хипотетички може становати још 1.410.583 становника. Уколико се упореди са 2002. годином (око 770.000), тај број је готово удвостручен.

Развој урбаних подручја на територији Републике Србије претрпео је значајне промене у последњих седамдесет година као последицу развоја самих урбаних центара, али и њихове улоге жаришта поларизације у мрежи околних, углавном руралних насеља. У прву фазу урбанизације базирану на концентрацији становништва, управно-административних и услужних функција у урбаним центрима, урбана насеља улазе између два светска рата. Континуалан развој функције центара рада у првој развојној фази имплицира усмерење просторно-функцијских веза ка градским насељима дајући им улогу полова концентрације, односно полова раста. У секундарну фазу урбанизације, коју подстиче планска индустријализација, улазе између шездесетих и седамдесетих година, од када учешће градског становништва у укупном углавном непрекидно расте. Градска насеља усмеравају просторно-функцијске везе ка околини

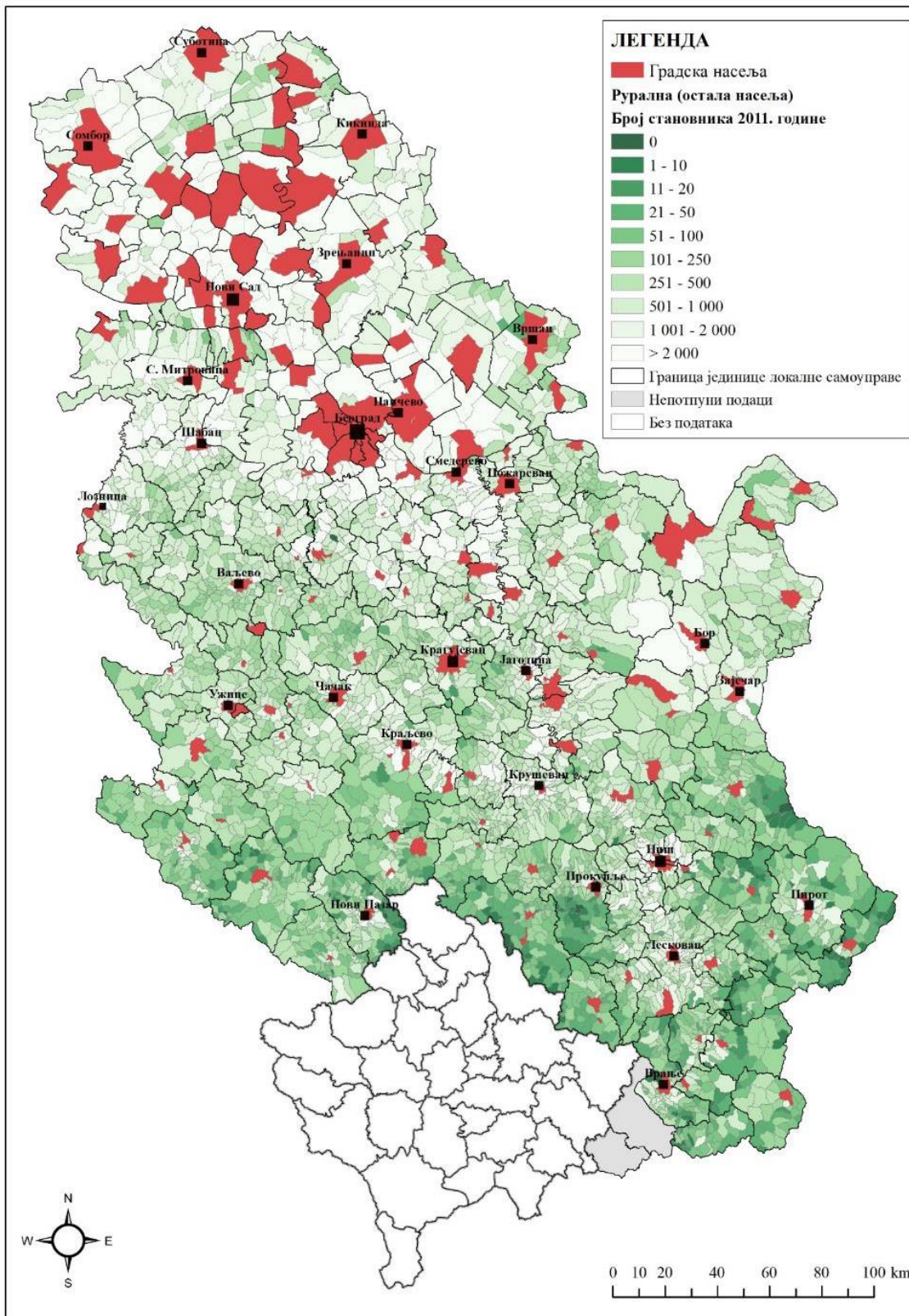
што им даје ulogu центара развоја и мањих, односно већих функционално урбаних региона. Терцијарна фаза урбанизације, манифестована ширењем урбаног начина живота и развојем урбаних садржаја у приградским насељима и другим сеоским центрима, одвија се иза деведесетих година прошлог века у условима економске стагнације. Ширењем урбаности из језгара, околна насеља се социоекономски, морфолошки, функцијски и физиономски трансформишу (посебно градска насеља са развијеним централним функцијама имају снажну динамику физиономског ширења што за последицу има такође и територијално спајање појединих мањих, углавном сеоских насеља). Преображај насеља утиче на стварање тзв. периурбаних прстенова који се постепено приближавају језгру, интегришући се у његову насеобинску композицију и попримајући карактер урбано-руралног континуума.

Остваривање урбано-руралних веза најизраженије је у **приградским насељима**, која су изложена одређеном степену физиономске и социјално-економске и функцијске трансформације. Она чине прелаз између урбаних и руралних подручја. Приградска насеља се разликују од оних у руралним деловима, по популационој величини, повољној структури становништва, већим учешћем миграцијске компоненте у демографском развоју, саобраћајном приступачношћу, развијенијим посебним функцијама, те имају више урбани него рурални карактер. Она представљају, како одредишта тако и исходишта миграција, на путу од руралних и мањих урбаних средина ка већим центрима са развијеним централним функцијама. С обзиром на близину урбаног центра, ниже цене земљишта и могућностима за индивидуалним градњом стамбених и других објеката, приградска насеља су атрактивно одредиште миграната. И поред тога, квалитет живота заостаје у односу на урбано насеље у погледу саобраћајне, комуналне, јавносоцијалне и зелене инфраструктуре и уређеност простора. Приступачност омогућава одвијање дневне миграције становништва и чини периурбану зону виталном. Форме, степен трансформисања, демографска величина и друге особине, овог типа насеља су разноврсне. Пре свега зависе од улоге центра око којег су се развиле у функционалном организовању простора, његове демографске величине, те географских специфичности простора у ком су развијене (Београд, Нови Сад, Крушевац, Краљево, Чачак, Нови Пазар, Шабац, Лозница и др.).

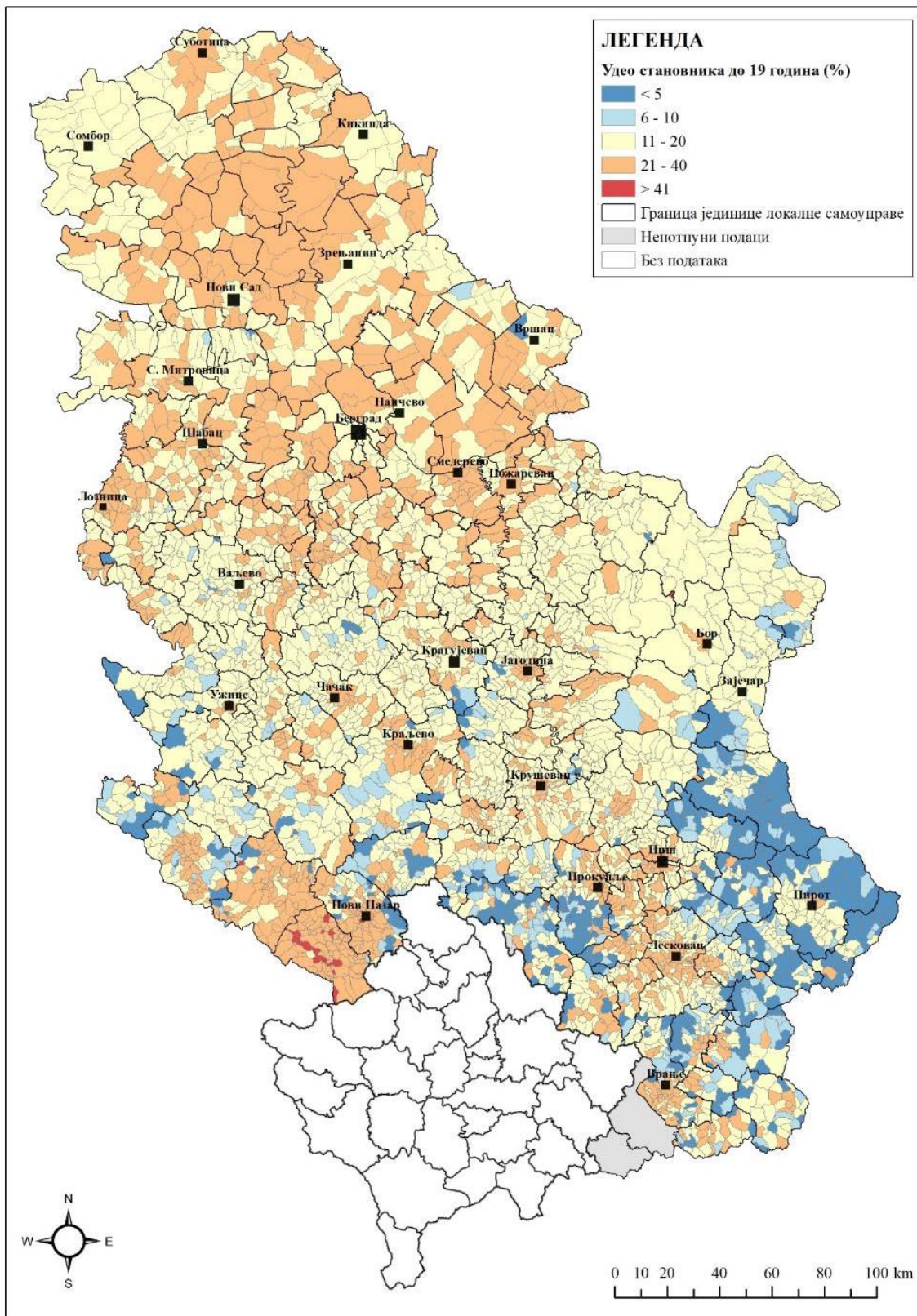
Карта 18. Висински распоред насеља у рељефу Србије

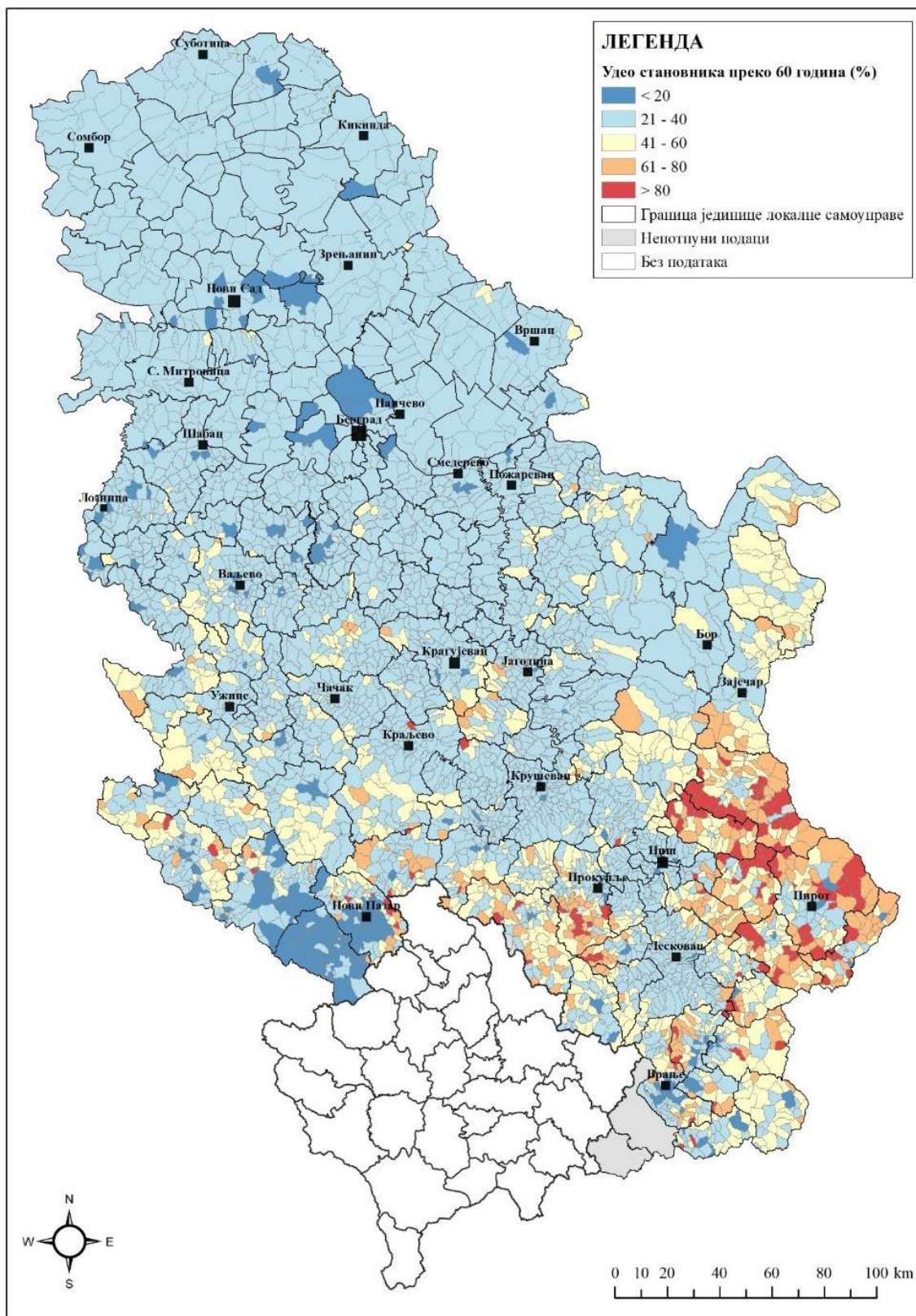
Карта 19. Популациона величина сеоских-руралних насеља (остала насеља)

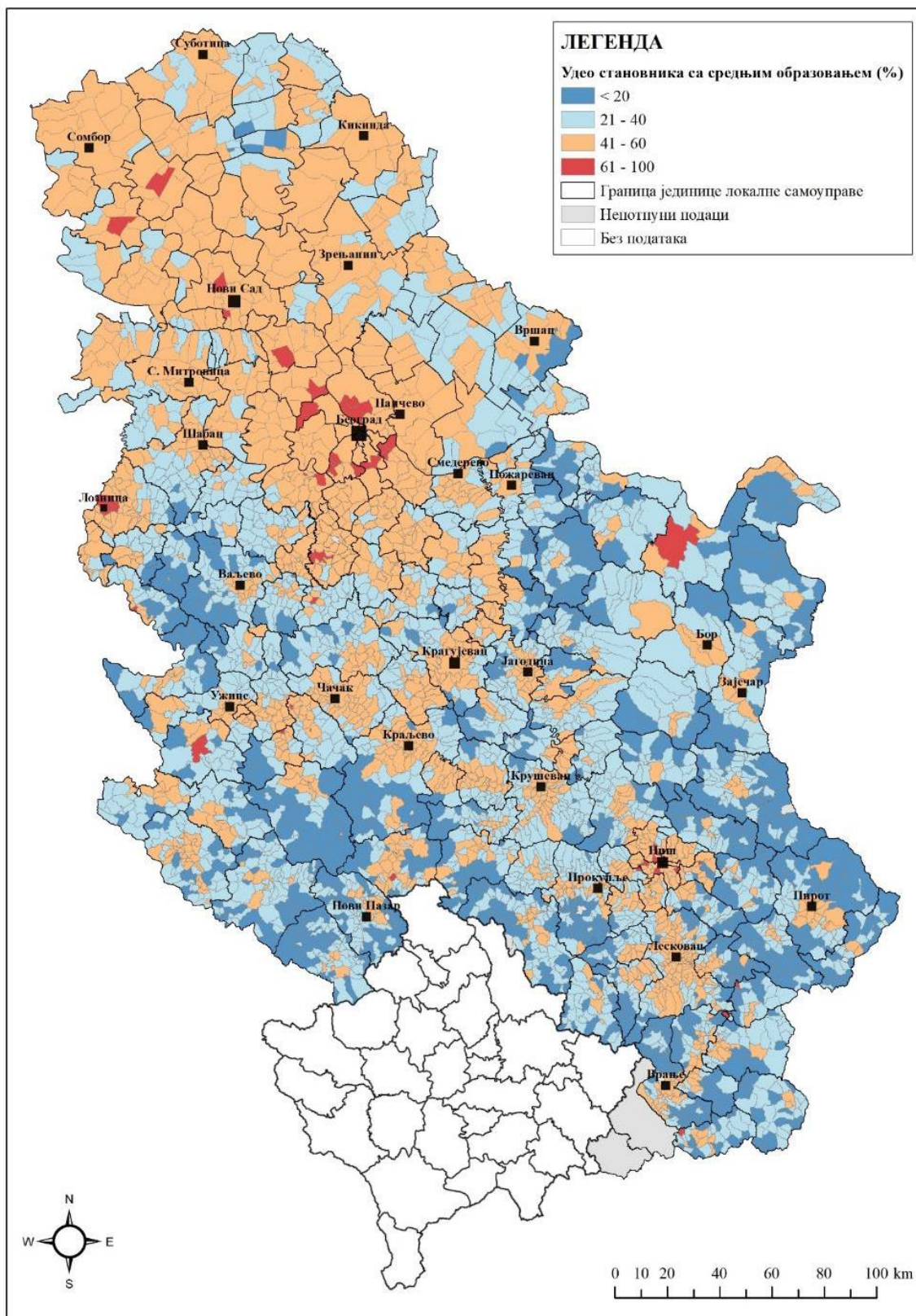
Карта 20. Удео младог становништва

Карта 21. Удео старог становништва

Карта 22. Дистрибуција радне снаге са средњим образовањем

2.1.1.1.4. Потенцијали и ограничења развоја

Међу бројним изазовима развоја урбаних центара у Србији, издвајају се два као најзначајнија - депопулација и смањење функцијских капацитета урбаних центара. Депопулација није проблем само са аспекта смањења броја становника, већ урушавање социо-економске структуре, смањења квалитета радне снаге, погоршања старости популације, ниског фертилитета и др. Нова компонента у даљем јачању депопулације у Србији је све израженије исељавање најквалитетније радне снаге, које ће се наставити и у будућности, што је и препознато као један од највећих националних изазова. У узрочно-последичној вези са депопулацијом је и смањење броја и просторног домета функција урбаних центара, односно смањење утицаја урбаних центара на окружење. Ипак, повољни за њихов развој јесу све боља инфраструктурна повезаност и опремљеност завршетком изградње саобраћајних коридора и пратећих садржаја, као и започет процес реиндустријализације. Међу унутрашњим проблемима урбаних центара истичу се узурпација јавних простора, подстандардни квалитет становања и комуналне опремљености, нарушавање квалитета животне средине, социјална сегрегација, понегде чак и центрификација (gentrification). Коначно, за урбане центре у Србији све су значајнији глобални изазови присутни у ширем регионалном окружењу и Европи, док они унутрашњи и специфични постају мање значајни.

Потенцијали развоја урбаних подручја и центара су:

- Урбани систем Србије има висок степен функционалне и територијалне хијерархичности. Успостављена је хијерархија урбаних центара око којих су формирале сфере њиховог утицаја – урбана подручја.

- У функционално-хијерархијски организованој мрежи насеља, са центрима носиоцима и иницијаторима развоја на различитим просторним нивоима (од националног до локалног), може доћи до смањивања развојних диспаритета међу појединим деловима урбаног система Србије.

- Београдска агломерација чини окосницу дунавско-савског развојног појаса Србије – дела паневропског развојног коридора изузетног саобраћајног значаја и развојних могућности.

- Позиција три највеће агломерације у Србији (београдско-новосадске, западноморавске и нишке), њихов демографски капацитет и повезаност саобраћајним коридорима обезбеђују темељну основу за формирање чврсте мреже урбаних подручја.

- Формирана мрежа урбаних подручја и центара у сарадњи са урбаним центрима руралних подручја може допринети бољој функцијској интеграцији територијалних целина Србије.

- Ограничења:

- Поларизацијски ефекти урбанизације, просторно манифестовани демографском и економско-функцијском концентрацијом у урбаним подручјима и центрима.

- Диспропорција у демографској величини и функцијском капацитету Београда и осталих већих градова која је последица некохерентности и асиметричности урбаног система.

- Слабљења функцијских капацитета већине урбаних центара.

- Недовољни капацитети урбаних подручја да у потребној мери просторно, економски и функцијски интегришу окружење, тако да се оно поларизује на развијенији средишњи део и све слабије развијене пограничне, саобраћајно недовољно доступне и брдско-планинске просторе.

2.1.1.2. Полазишта за дефинисање циљева развоја

2.1.1.2.1. Развој урбаних система и урбано-руралне везе

Како је стара урбана структура регионалних целина Србије доста чврста, тако се, све чешће, међу експертима различитих струка износе мишљења да се политика полицентризма заснована на равномерно размештеним урбаним центрима сличних функционалних капацитета и перформанси или демографских величина на целокупној државној територији, којом се подстичу конкурентност, комплементарност и кооперативност регионалних центара и субурбаних целина и њихово интегрисање у кохерентан урбани систем, више заснива на жељеном циљу, него на реалном стању. Износе се релевантни и аргументовани ставови којима се и експлицитно и имплицитно тврди да планску акцију треба усмерити ка реструктурирању већ формираних урбаних агломеративних целина сачињених од појединачних функционално-урбаних подручја, или више њихових морфолошких и функционалних регионалних асоцијација.

Равномеран просторни, економски и социјални развој, захтева рационално коришћење територијалних, друштвених и индивидуалних људских ресурса у подручјима. Ипак, равномерни развој не треба схватити, тако, као да се сва подручја и територијалне целине морају кретати у правцу смањивања степена међусобне просторне и економске развијености, тј. као „вулгарни егалитаризам”. Има аргументованих мишљења, да треба тежити ка смањивању „неоправданих” разлика, као и мишљења да урбана подручја са изразитим предностима треба брже развијати, јер су оне у функцији „мотора” развоја држава и надрегионалних асоцијација.

Просторно-функционални развој Србије треба да се заснива на моделу урбаних подручја различитих функционалних и територијалних обухвата које су инструменти „подношљиво неуравнотеженог” и рационалног просторног, демографског, економског и општег друштвеног развитка, како целовите националне територије, тако и подручја појединачно и њихових асоцијација. То ће допринети формирању услова за стабилну економију и побољшања квалитета живота становништва. Мреже и „интересно” повезивање урбаних центара у Србији у стварности су везе између становништва и територије, како на локалном – тако и на регионалном, националном – државном нивоу. С тим у вези треба тежити што хармоничнијим, рационалнијим и међусобно усклађенијим односима појединих територијалних јединица у чијим средиштима су урбани или општински центри, у циљу оптималне унутарегионалне и међурегионалне организације као и у решавању специфичних регионалних проблема.

Урбане системе Србије је неопходно трансформисати из хијерахизованог модела урбаних центара у модел „општег урбаног контекста”, по коме су центри који га граде квалитативно изједначени у давању услова неопходних за свакодневни начин живота становништва, а комплементарни у понудама радних места и разноврсних услуга, како за резиденцијално, тако и за нерезиденцијално становништво, које у њима задовољава социјално-економске функције. Томе треба придодати најбитнији услов: развој унутар-агломерацијског-међунасељског саобраћаја и јавносоцијалне инфраструктуре који ће подстицати дневну покретљивост становништва. Ово се посебно односи на агломеративни системи Београда и Новог Сада. Да би се они третирали као делови биполарног полицентричног еврометрополског региона, неопходно их је трансформисати из хијерахизованог модела урбаних центара у модел „општег урбаног контекста”.

Овде се полази од чињенице да сваки град има „територијални хоризонт” свог утицаја (сферу утицаја) који се, најчешће преклапа са територијалним хоризонтима суседних градова. Преклапања поспешују два, наизглед, супротна процеса, супарништво

и сарадња. На тај начин отварају се могућности остваривања интереса различитих економских и друштвених актера да на различите начине користе поједине територијалне вредности из зона преклапања сфера утицаја више градова. У том правцу размишља се приликом планирања размештаја социјалних и економских функција, као и приликом планирања токова дневне миграције становништва која се одвија у релацијама централни град првог ранга – централни градови нижег ранга централитета, централни град – његов територијално-функционални хоризонт и–или на релацијама централни град – зоне преклапања са другим урбаним центрима. Све у свему, главни урбани центри на индиректан начин индукују развој и утичу на организацију територија које нису у њиховим директним сферама утицаја, већ су делови општег „урбаног контекста“. У полицентричним регионалним целинама општи „урбани контекст“, у великој мери, утиче на активирање потенцијала, како кроз општу приступачност, тако и кроз приступачност специјализованим услугама и тржишту. У том светлу, сваки град је елемент структуре и фактор развоја „урбаног контекста“ за једну или више субрегионалних целина. Општа приступачност дисперзно размештеним центрима у оквиру великих урбанизованих територија утиче на децентрализовање функција, а самим тим, и на интензивирање дневне миграције становништва на већим дистанцама.

Развијеност функција израз је положаја урбаног центра у административно-територијалној хијерархији центара, хуманог капитала, значаја као центра рада и инфраструктурне повезаности, односно доступности. Један од основних узрока територијалне неравнотеже функција је централизација управљања, односно система централизованог доношења одлука готово у свим битним сферама друштвеног живота.

Просторна диспропорција функција испољава се повећањем њиховог броја у свега неколико најзначајнијих урбаних подручја Србије и значајним смањењем функцијских капацитета већине других урбаних подручја и урбаних центара, као и њиховог територијалног утицаја што доводи до тога да становништво није у могућности да задовољи своје потребе, па се одсељава у друга места, односно у иностранство.

Ипак, узроци поларизације територије Србије нису само интерни, већ су све више под утицајем ширих регионалних и међународних економских токова. Већину страних инвестиције привлаче управо они центри коју су и конкурентнији - са развијеним функцијама, инфраструктурно одлично повезани, са млађом и образованом радном снагом и др.

Развој урбаних система мора се дакле заснивати на даљем развоју функција, јачању демографског капацитета, посебно у погледу квалитета радне снаге, унапређењу инфраструктурне опремљености и коришћење географског положаја за функцијску специјализацију и конкурентност.

Урбани центар са функцијски зависним окружењем – урбаним подручјем, мора бити основна структурна јединица просторне организације, односно инструмент управљања територијалним развојем. Полазишта за утврђивање циљева просторног развоја урбаних система су следећа:

1. урбани системи ће се трансформисати, како у позитивном тако и у негативном смислу, у условима континуираног смањења становништва;
2. генерално, урбана и рурална насеља ће се демографски смањивати, с тим што ће бити одређених изузетака, који се односе на поједина приградска насеља – делове периурбаних прстенова већих урбаних подручја;
3. стопе смањења урбаног становништва биће мање од стопа смањења руралног, стога ће учешће урбане популације у укупној прећи две трећине. Интензитет смањења популације урбаних центара зависиће од њихове демографске величине, природног и миграцијског кретања и квалитативних, тј. структурних

особина становништва које у њима живи, а свакако ће бити израженији код средњих и мањих урбаних центара;

4. дневни урбани системи су формирани, број дневних миграната ће у већини случајева стагнирати, а временом ће се смањивати. У дунавско-савском развојном појасу и агломерацијама дневна миграција ће бити развијена по систему „урбаног контекста”, а у осталим урбаним подручјима одвијаће се по традиционалном хијерархизованом моделу;
5. зоне директних утицаја урбаних центара ће се смањивати уз интензивирање дневне миграције становништва, док ће урбана подручја, због развоја саобраћајне инфраструктуре бити шира, али ће у њима бити мање становника, тако да ће бити смањен и контингент оних који учествују у дневној миграцији;
6. развој саобраћајница повољно ће утицати на интеграцију центара у средишњем делу Србије, а донекле ће квалитативно оснажити везе ка пограничним подручјима. Повећаће се мобилност, а тренд развоја електронских комуникација обезбедиће већу аутономију појединца и пословања (експанзија рада у покрету, од куће и сл., независно од локације предузећа);
7. наставиће се концентрација привреде у агломерацијама и дуж развојних осовина (осим оних које зависе од локације ресурса попут експлоатације минералних сировина). Аутоматизација производње и пословања ће имати велики утицај на просторну дистрибуцију и структуру радне снаге; и
8. у руралним подручјима, села неће моћи да интегришу свој околни рурални простор, па ће ту улогу преузети локални урбани центри уз развој специфичних функција (туризам и комплементарне активности, сезонско становање, и сл).

Полазећи од наведеног, циљ Просторног плана је оптимизација постојећег урбаног система даљим јачањем већ развијених урбаних подручја и ширењем позитивних утицаја на друга хијерархијски нижа урбана и рурална подручја у окружењу. На овај начин ће се остварити интеграција укупног урбаног система Србије.

Развој урбаних система условљен је реализацијом следећих циљева:

- урбани центар са функцијски зависним окружењем – урбано подручје – основна је структурна јединица просторне организације, које мора имати одговарајући третман у регионалним и локалним планским документима,
- успостављање хијерархије урбаних система и центара на бази супсидијарности децентрализацијом функција центара;
- полицентрични развој агломерација као инструмент контролисане концентрације;
- трансформација мањих урбаних центара у руралном окружењу у прогресивне и просперитетне центре руралних подручја; и
- функције урбаних центара треба димензионисати према броју корисника простора и услуга, уместо према броју сталних становника.

2.1.1.3. Концепт просторног развоја урбаних система и урбано-руралних веза

Одлике развоја урбаних центара, урбаних подручја и укупног система насеља у Србији у великој мери типичне су и за друге европске земље, а посебно оне које су имале сличан друштвени контекст развоја. На основу ESPON истраживања може се закључити да је ниво полицентричности опао у свим европским државама у протекле две деценије. Узрок овоме налази се у повећаној доступности великих центара, као и економском развоју и расту популације великих метрополских подручја. Очекује се да ће се процес смањења полицентричности наставити и у будућности, на шта указују сви разматрани сценарији. Земље чланице ЕУ (које су се придружиле од 2005. године) имале

су у почетку повољнију полицентричну развијеност урбаних центара од „језгра“ ЕУ, али је процес пада полицентричности био бржи у новоприсајеним државама, са наглашеним процесом убрзавања централизације. Социоекономске трансформације и њихово просторно испољавање у урбаним системима бивших социјалистичких држава, које су сада чланица ЕУ, имају мноштво заједничких карактеристика са развојем урбаног система Србије, а све указују на продубљену поларизацију и убрзан развој структуре центар-периферија.

Већина урбаних центара у Србији суочава се са изазовима депопулације и смањивања функцијског капацитета који се у простору испољавају смањивањем њихових зона утицаја и слабљења веза на релацији град – насеља у окружењу. Локални центри су све ређе у могућности да задовоље потребе насеља у окружењу, па њихову улогу преузимају удаљенији центри. Ови процеси биће изазов за даљи развој урбаних центара у Србији у блиској будућности, нарочито имајући у виду да глобални, првенствено економски трендови, не подстичу развој полицентричних урбаних система, већ управо фаворизују поларизацију.

Развој урбаног система Србије заснива се на трансформацији два, по својим карактеристикама суштински различита простора. Средишњи део урбаног система Србије је полицентрична територија коју чине урбани центри и урбана подручја са јасно успостављеном хијерархијом центара, која су повезана примарним развојним осовинама. Овај простор протеже се од Новог Сада преко Зрењанина, Пожаревца, Јагодине, Ниша, Крушевца, Краљева, Чачка, Ужица, Ваљева, Шапца и Сремске Митровице. Главни, кохезиони фактор овог дела урбаног система је његов централни део, који је истина фрагментизован, тј. раздвојен на високоурбанизовани део дунавско-савског развојног појаса са доминацијом утицајних сфера Београда и Новог Сада, а затим и на урбана подручја Крагујевца и Ниша. На северу се овај простор шири и постепено интегрише са Суботицом и околним мањим центрима (зона преклапања утицајних сфера Новог Сада и Суботице), односно ка југоистоку са тенденцијом интегрисања Лесковца. Овде ће се најинтензивније везе остваривати међу урбаним центрима и подручјима у развојним осовинама, посебно тамо, где то омогућавају просторна и саобраћајна блискост, природногеографска обележја, саобраћајна инфраструктура и слично. У одређеним деловима овог подручја налазе се мањи центри руралних подручја, а који тренутно представљају „цепове неразвијености”. Међутим развојни потенцијали ових центара и руралних подручја су високи и оријентисани ка: високопродуктивној интензивној пољопривреди, развоју прерађивачке индустрије, повећању запослености кроз развој непољопривредних делатности на селу (туризам, мала предузећа у области прераде, услуга и слично), диверсификацији пољопривредне производње и др. С обзиром на то да се ова рурална подручја налазе у близини најурбанизованог дела Србије (или су његов део) приоритет је очување пољопривредног земљишта, односно минимизовање конверзије пољопривредног земљишта.

Ван средишњег дела урбаног система је значајан простор пограничних, брдско планинских и саобраћајно слабо доступних простора. У њима су се развила урбани центри и урбана подручја која поседују развојне потенцијале, довољну популациону величину, релативно развијен хумани капитал и јавносоцијалну инфраструктуру, урбано-развојни континуитет, културни идентитет и слично. То су пре свега Сомбор, Кикинда и Вршац, Врање, Пирот, Зајечар и Бор, Лозница, Пријеполје, Прибој, Нови Пазар и Прокупље. Умрежавајући се са малим урбаним центрима у руралним подручјима (делови Подунавља и брдско-планинска подручја јужне, источне, југоисточне и југозападне Србије) сви ови центри треба да подстакну комплементарност пољопривреде и туризма, обезбеде приступ основним услугама

старијој популацији, привлачење инвестиција, сезонско коришћење објеката за потребе туризма и сл. Истовремено, ови центри имају значајан потенцијал за трансгранично повезивање и заједничко акционо/интересно интегрисање са просторима унутар и ван Србије. Европски програми и развојни фондови омогућују и мотивишу овакве облике сарадње. посебно су перспективна следећа подручја: Сомбор-Апатин-Осијек, Кикинда-Сегедин-Темишвар, Врање-

Концепција развоја урбаног система полази од следећег:

– урбани центар је полифункционално насеље које је средиште јединице локалне самоуправе;

– урбано насеље је такође полифункционално, али нема управну функцију, а становништво се већином бави непољопривредним делатностима;

– рурално насеље је углавном монофункционално, становништво се претежно бави пољопривредним делатностима, или другим делатностима базираним на локалним ресурсима руралног подручја;

– урбано подручје је територија променљивог обухвата и различитог морфолошко-физиономског испољавања коју поред урбаног центра чине и околна насеља и рурална подручја која су повезана са центром дневном миграцијом радне снаге и другим кретањем становништва условљеног функцијском зависношћу од центра. У зависности од демографске величине, саобраћајне доступности и функцијског капацитета урбана подручја су хијерархијски организована. Такође у зависности од броја функцијски повезаних урбаних центара урбана подручја могу бити и полицентрична, а морфолошки се препознају као агломерације. У том случају урбано подручје чине урбани центар вишег хијерархијског ранга који интегрише више центара нижег хијерархијског ранга;

– рурална подручја су простори ван урбаних подручја, по правилу мале густине насељености које чине самостална рурална насеља или умрежена са локалним урбаним центром;

– урбани систем чине урбани центри, урбана насеља и рурална насеља, саставни делови урбаних и руралних подручја; и

– функцијски капацитет је мера свих функција урбаног центра, броја корисника тих функција (стално становништво, дневни и сезонски мигранти и др.) и саобраћајне повезаности урбаног центар и окружења.

Урбани систем Србије чиниће следећи центри урбаних и руралних подручја:

1. метрополско подручје Београда и Новог Сада са бројним субцентрима различитог ранга. Ово полицентрично подручје је развојно најперспективније полазећи од највишег функцијског капацитета и демографског потенцијала, саобраћајно одлично повезано и солидно инфраструктурно опремљено. То је сложен и динамичан систем урбаних насеља високог степена функцијске и просторне - морфолошке повезаности, вишеслојне хијерархије, и која има потенцијал да постане средиште метрополског региона у овом делу Европе. Условно, припадају му центри од Бачке Паланке до Смедерева, и од Панчева до Лазаревца. У наредном периоду наставиће се концентрација функција, становништва корисника простора и привреде у овом урбаном подручју. Метрополско подручје постаће и доминантна туристичка дестинација Србије. Доћи ће и до испољавања ефеката субурбанизације као последице нарушавања квалитета живота (квалитета животне средине) у централним, најгушће насељеним деловима метрополског подручја. То је развојна шанса за мање локалне центре, посебно у сремском и банатском делу метрополског подручја;
2. агломерације – морфолошки и просторно-функцијски повезани урбани центри значајног функцијског капацитета, добре саобраћајне повезаности, али са

угроженим демографским капацитетом услед дејства метрополског подручја. Директно утицајно подручје агломерације има више од 500.000 становника. Агломерације су полицентрична подручја и могу се препознати око Новог Сада и Приштине, затим Ниша, као и повезивањем градова у долини Западне Мораве (Ужице, Чачак, Краљево и Крушевац). Неопходна им је квалитетнија инфраструктурна опремљеност, као и проширење понуде услуга, а акценат мора бити на привреди којој је потребна високообразована и квалитетна радна снага, уз развој научноистраживачких и техничкотехнолошких капацитета. Ово су предуслови за заустављање емиграционих трендова ка метрополском подручју;

3. урбана подручја регионалног значаја са утицајним подручјем са више од 100.000 становника се формирају око Крагујевца, Суботице, Зрењанина и Лесковца. Морају наставити привредни раст и развој посебно у домену високотехнолошких индустрија, а затим и развојем услуга и институција регионалног карактера. Такође су угрожена емиграцијом ка метрополском подручју;
4. урбана подручја субрегионалних и локалних центара чија утицајна подручја имају више од 40.000 становника) јесу: Сомбор, Вршац, Кикинда, Ваљево, Шабац, Лозница, Нови Пазар, Јагодина, Бор, Зајечар, Врање, Пирот, Призрен, Урошевац, Пећ, Ђаковица, Гњилане и Косовска Митровица. Приоритетно морају поправити свој функцијски капацитет, посебно у домену привреде, услуга јавних служби и институција. Велику шансу имају и као центри умрежавања малих центара у руралним подручјима која их окружују. Неки од центара имају значајне перспективе у трансграничној сарадњи (Сомбор, Вршац, Кикинда, Лозница, Пирот, Нови Пазар и сл.); и
5. урбани центри руралних подручја – већина малих урбаних центара у руралном окружењу. Морају се прилагодити сезонским осцилацијама броја корисника простора, и оријентисати се на производе и услуге које нуди ресурсом богато рурално окружење, туристички потенцијал и претежно високо квалитетна животна средина. Доступни фондови ЕУ чине да ова подручја треба разматрати као водеће приоритете просторног развоја државе.

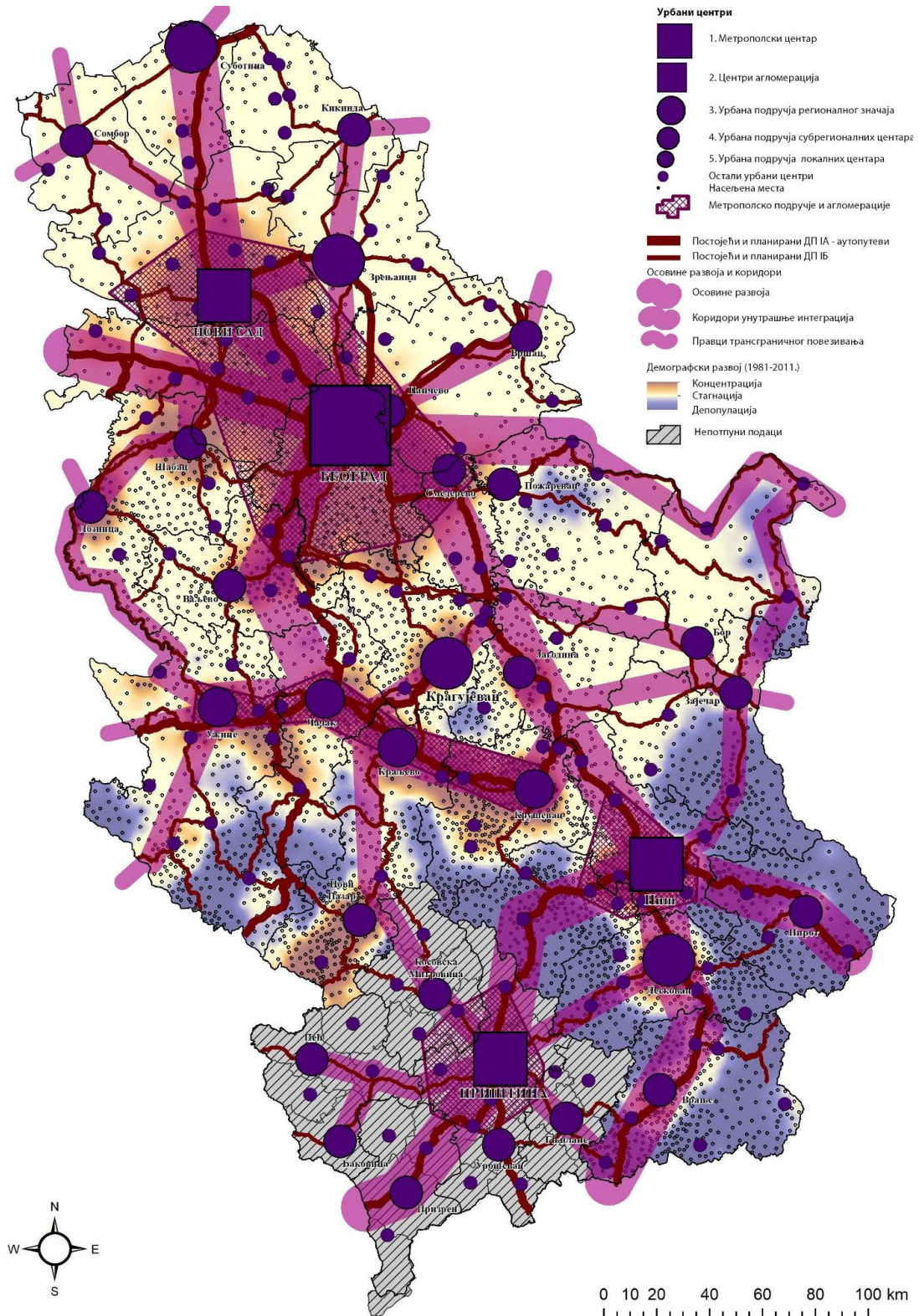
Реално је очекивати да до 2035. године дође до јачања функција, привредног развоја и нових интегративних улога одређених мањих урбаних центара, посебно оних у метрополском подручју и у агломерацијама.

У регионалним просторним плановима треба са посебном пажњом третирати метрополско подручје, агломерације и урбана подручја регионалног значаја, у смислу: прецизнијег дефинисања њиховог обухвата, хијерархије центара, јачања полицентричности, унутрашње инфраструктурне повезаности, дистрибуције функција и оптимизације услуга, посебно јавних служби и институција.

У локалним просторним плановима ће се разрадити локална урбана подручја и утврдити хијерархија локалних центара. Поред развоја центара са специфичним функцијама, центара заједница насеља и микроразвојних нуклеуса, овим Просторним планом се промовише нови модел локалне руралне интеграције - формирање услужних или сервисних станица. То су пунктови на саобраћајно доступним локацијама у руралним подручјима која су уједно и чворишта приступних путева ка селима и засеоцима. На овај начин станицама гравитира значајно већи број корисника услуга, а услуге су доступне и путницима у транзиту, сезонским корисницима и др. Погодне локације за услужне станице су поред постојећих бензинских станица, ресторана, јавних и управних објеката који су већ препознати као одређена чворишна места. Услуге које нуде ове станице зависе од конкретних потреба становништва и услова на терену, а најчешће су: продавница, откупна станица, АТМ/пошта, пункт локалне

управе, амбуланта, ветеринарска амбуланта, школа, вртић, и сл. Сезонски, могу служити и као истурени дежурни пунктови полиције, ватрогасне службе, хитне помоћи, горске службе спашавања, предузећа за одржавање путева, инспекцијских служби и др. Рад станица може бити периодичан, сезонски или стални, а може бити организован у мултифункционалним објектима контејнерског типа.

Карта 23. Структура урбаних система Србије

2.1.2. Развој и уређење урбаних насеља

2.1.2.1. Анализа и оцена стања

2.1.2.1.1. Основне карактеристике и трендови развоја урбаних насеља у Србији

Одрживи урбани развој је као посебно значајан сегмент одрживог просторног развоја у скорије време постао предмет посебних јавних политика и стратегија у Европи и свету. То је последица чињеница да данас више од половине светског становништва живи у градовима, те да се процењује да ће до 2050. године градско становништво чинити више од две трећине укупног становништва; а такође и да су градови покретачи и носиоци друштвеног, културног и привредног развоја у којима се генерише највећи део бруто друштвеног производа, уз истовремену концентрацију друштвених, економских и еколошких проблема и изазова (незапосленост и сиромаштво, сегрегација, пренасељеност, загађење, потрошња енергије и др). Одрживи урбани развој подразумева све четири димензије одрживог развоја – еколошку, социјалну, културну и економску, које су предмет посебних студија, те се у овој студији анализирају само неки аспекти одрживог развоја градова, за које је просторни оквир – урбана средина, од посебног значаја.

Србија је недовољно урбанизована држава (градско становништво чини мање од 60% од укупног броја становника), са високим индексом урбане примарности (око 6) и изразитом доминацијом великих урбаних центара. Стопа раста градске популације константно опада. Ипак, константно повећање нивоа урбанизације недвосмислено показује тежњу становништва да живи у градовима или урбаним начином живота. Компаративне предности живота у у оваквим срединама нису искључиво економске природе, исказане кроз већу могућност запослења, зареде и напредовања. Квалитет живота у градовима је на вишем нивоу у односу на руралне средине. Опремљеност урбаних подручја инфраструктуром, информационо-комуникационим технологијама и јавним службама, доступност образовања, здравства, културних садржаја и манифестација, непрестано мотивишу становнике на пресељење. Обучена радна снага, нарочито у високософистицираним делатностима и терцијарном и кварталном сектору привреде, омогућује брз проток информација неопходних за ефикаснији процес рада.

Градови Србије су, као и читаво друштво, у константном и успореном процесу транзиције, подељени између, с једне стране, агресивних захтева за инвестирањем, по правилу у стамбене и комерцијалне/пословне објекте, а са друге, потребе заштите јавног интереса и очувања јавних простора и јавних услуга у градовима. Светски тренд урбаних центара као покретача, мотора, развоја евидентан је и у случају Србије, иако територијално неуједначен и са различитим утицајима на околни простор. Тежња ка умрежавању и узајамном деловању насеља условљена је бројним факторима:

- демографским – број становника и квалитет радне снаге, те њихова територијална дистрибуција;
- економским – број радних места и ниво конкурентности;
- географским – морфологија терена и природне предиспозиције;
- техничким – опремљеност инфраструктуром и њен капацитет;
- административним – могућност (не)повезивања због локалних или покрајинских граница;
- управљачким – стварна политика полицентризма, децентрализације, легислативно окружење и др.

Анализа начина коришћења земљишта у урбаним насељима могућа је за функционална урбана подручја, односно градове са више од 50.000 становника и њихова гравитациона подручја, на основу геопросторне базе података Урбани атлас (енгл. UrbanAtlas; UA), која пружа податке о коришћењу земљишта у овим подручјима. Подаци, који су настали даљинском детекцијом и даљом обрадом на основу других картографских извора, доступни су за 16 градова у Србији: Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Суботица, Нови Пазар, Зрењанин, Краљево, Чачак, Крушевац, Лесковац, Ваљево, Врање и Смедерево. Подацима о начину коришћења земљишта придружени су подаци о броју становника (званични подаци РЗС) што је омогућило да се ураде процене броја становника по класама земљишта, као и реалније густине насељености. Тако је на простору обухваћеног урбаним подручјима живело 4.249.600 становника, док је у подручјима која су класификована као антропогена (класе 11100-14200) живело 3.774.202 становника, односно 89% укупног становништва функционално-урбаних подручја Србије (Табела 19).

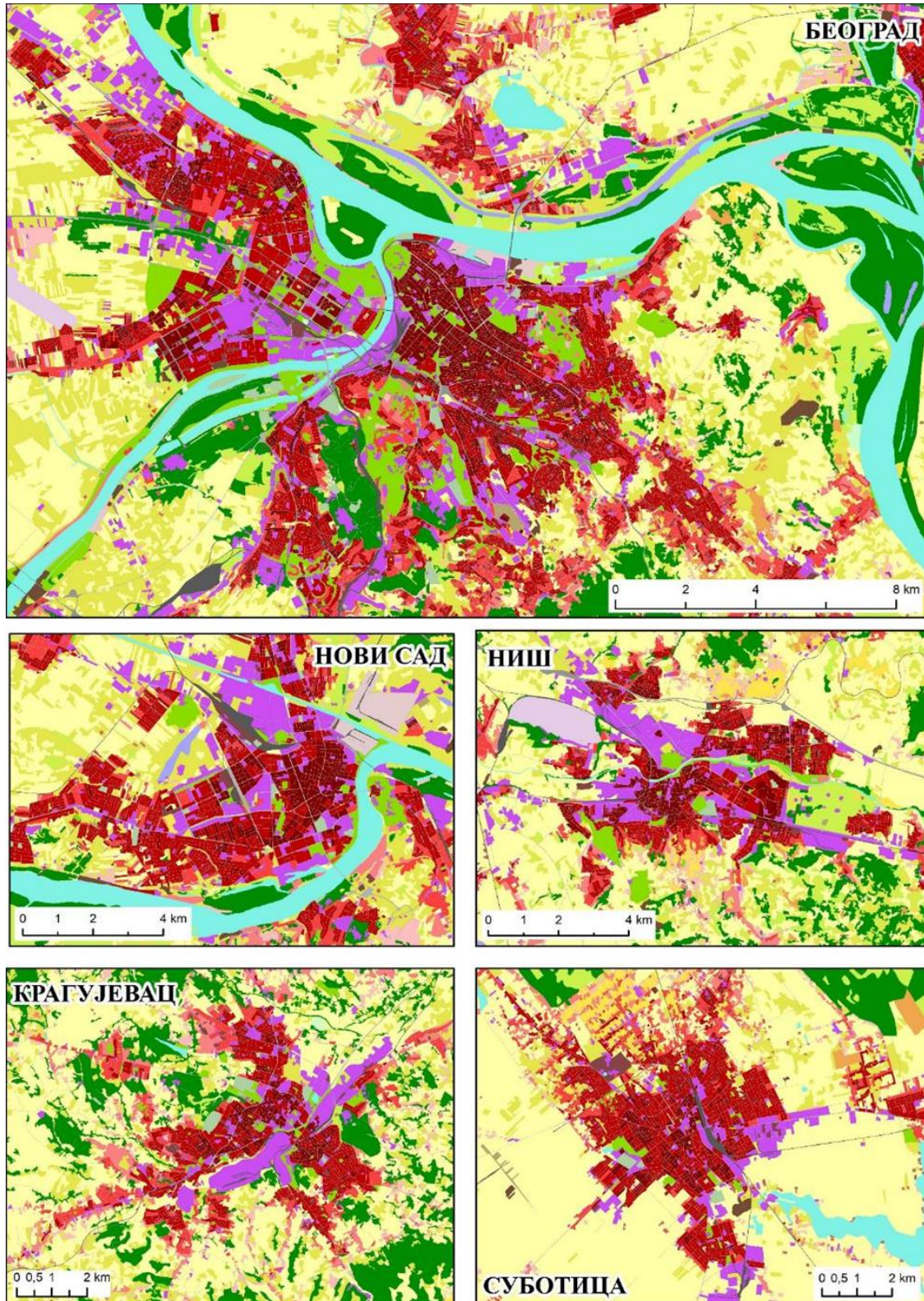
Табела 18. Структура коришћења земљишта у урбаним подручјима, број становника и густине насељености

Класа	Укупан број становника 2012.	%	Површина (ha)	%	Средња густина насељености (ст./ha)
Континуирано изграђено земљиште* (С.Л: > 80%)	559928	14,8	4237,2	2,1	132,1
Дисконтинуирано изграђено земљиште* високе густине (С.Л: 50% - 80%)	1575247	41,7	26120,1	12,7	60,3
Дисконтинуирано изграђено земљиште* средње густине (С.Л: 30% - 50%)	860604	22,8	31492,5	15,3	27,3
Дисконтинуирано изграђено земљиште* ниске густине (С.Л: 10% - 30%)	442030	11,7	31159,3	15,2	14,2
Дисконтинуирано изграђено земљиште* врло ниске густине (С.Л: <10%)	250265	6,6	38638,6	18,8	6,5
Изоловано изграђено земљиште (фарме и сл.)	29134	0,8	8910,0	4,3	3,3
Индустријске, трговачке, јавне, војне и пословне зоне	53234	1,4	24099,0	11,7	2,2
Брзи транзитни путеви са припадајућим земљиштем	0	0,0	1570,8	0,8	0,0
Остали путеви са припадајућим земљиштем	0	0,0	21162,1	10,3	0,0
Железнице са припадајућим земљиштем	0	0,0	2841,5	1,4	0,0
Луке	1514	0,0	308,7	0,2	4,9
Аеродроми	0	0,0	1601,5	0,8	0,0
Експлоатација минералних сировина и одлагалишта	0	0,0	4184,3	2,0	0,0
Градилишта	0	0,0	516,6	0,3	0,0
Земљиште без тренутне употребе	0	0,0	2573,4	1,3	0,0
Градско зеленило	0	0,0	4403,1	2,1	0,0
Спортски и рекреативни садржаји	2246	0,1	1766,0	0,9	1,3
Укупно	3774202	100	205584,7	100	18,36

У структури антропогених површина највеће учешће имају класе дисконтинуирано изграђеног земљишта врло ниске густине (19%), као и нецеловита урбана подручја средње и ниске густине изграђености са подједнаким учешћем од око

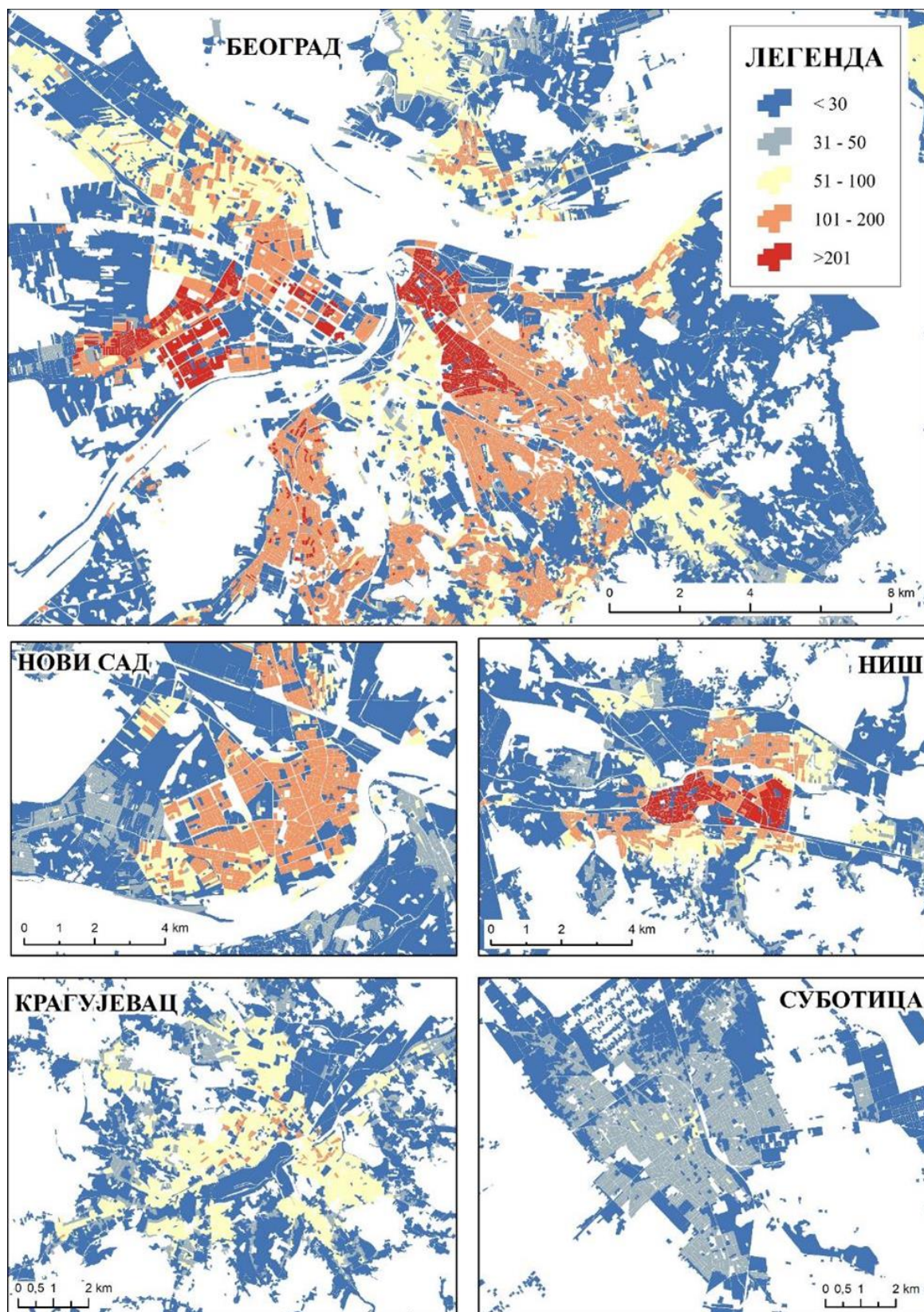
15%. Значајно учешће у антропогеним површинама имају и дисконтинуирано изграђена земљишта високе густине (око 13%), индустријске, трговачке, јавне, војне и пословне зоне (око 12%), као и саобраћајне површине (10%). Остала подручја обухватају око 16% укупних антропогених површина (Карта 24).

Карта 24. Структура коришћења земљишта у највећим градовима у Србији

Легенда и објашњења на <https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas/urban-atlas-2012>

Карта 25. Густина насељености у највећим градовима у Србији

Највећи број становника забележен је у дисконтинуираним подручјима високе (42%) и средње густине изграђености (23%), као и континуираним изграђеним подручјима (15%). Ово представља око 80% укупног броја становника у антропогеним

подручјима, односно 70% укупног становништва функционално–урбаних подручја у Србији. Просечна густина насељености у изграђеним подручјима у Србији износи 18 ст./ха. Највеће густине насељености заступљене су у континуирано изграђеним зонама у којима је проценат изграђености већи од 80%. Просечна густина насељености у овим зонама износи 132 ст./ха, при чему је максимална густина 391 ст./ха у Београду. У дисконтинуираним изграђеним подручјима просечна густина насељености кретала се од 62 ст./ха (у подручјима високе густине изграђености) до 7 ст./ха у подручјима веома ниске густине изграђености. Ниске густине насељености углавном су везане за издвојена подручја и остале површине у којима готово и нема становника.

2.1.2.1.2. Концепција планирања урбаних насеља у Србији

Планирање и развој урбаних средина у Србији, током последња два века, а нарочито са развојем савременог планског система након Другог светског рата, засновано је на природним и антропогеним потенцијалима средине, нормативном оквиру и правилима струке, али и традицији, установљеном начину планирања и организације насеља (видљиви утицаји средњеевропске урбане развојне матрице у Војводини и оријентално-балканске на централним и јужним деловима).

Постојећи урбани предео и физичка структура већине српских градова формиран су у највећем обиму након Другог светског рата, као резултат послератне обнове и индустријализације земље, који су најчешће јасно диференцирани у односу на мање или више очуване раније настале делове градског ткива, пре свега историјска језгра. Резултат владајуће урбанистичко-планерске доктрине из друге половине XX века, која се у Србији надовезала на урбанистичку традицију бриге о јавном добру и јавним просторима града коју је утемељио Емилијан Јосимовић је, с једне стране, релативно висок квалитет јавних простора и објеката, доступност јавних служби, инфраструктурна опремљеност и велики стамбени фонд тзв. колективног – вишепородичног становања, а са друге, слабо очувана стара језгра варошица и градова, разграђене традиционалне урбане матрице и релативно сиромашан фонд градитељског наслеђа.

У наведеном периоду, када је формиран највећи део постојећег грађевинског фонда, препознатљив и након убрзаних трансформација у пост-социјалистичком периоду, истичу се следеће карактеристике планирања и развоја градова:

- најпре убрзан раст и развој у периоду обнове и индустријализације, када су урбанизам, уређење и изградња градова, последица директне јавне, друштвене или државне иницијативе;

- ширење грађевинских подручја – планско, али и непланско као последица немогућности решавања стамбеног питања и интензивирања бесправне изградње;

- подизање стандарда и квалитета конципирања и уређења јавних простора, површина и објеката, као и доступности јавних служби и становања;

- затим постепено успоравање урбанизације, за који су период карактеристичне мање интервенције, почетак урбане обнове и заштите старих градских језгара и уређења пешачких зона;

- појава феномена „инвеститорског урбанизма”, чији су носиоци велика друштвена грађевинска предузећа тог времена, а карактеристике некритичко погушћавање физичке структуре и низак квалитет архитектуре; и

- потом након друштвених промена и кризе с краја XX века „урушавање” система планирања, доминација партикуларних и приватних инвеститорских интереса, уз занемаривање јавних функција, пад квалитета планирања и, посебно, пројектовања.

На планирање и развој градова у Србији значајно је утицала чињеница да је Београд био престоница државе од преко двадесет милиона становника, у којој су други градови имали важну улогу у хијерархији урбаног система и мрежи центара, почев од покрајинских и регионалних центара, као и развојну визију ка којој су се усмеравали уз инсистирање на развоју администрације, индустрије, образовања и др. Развој градова одвијао се у околносима убрзаног раста животног стандарда у земљи која је имала специфичну геополитичку оријентацију и улогу, са јасном сликом и перспективом будућег развоја, коју је пратило и интересовање највишег државног врха за то како ће градови изгледати и функционисати, њихово изграђено мишљење о важним градским темама и подршка развоју, посебно престонице и индустријских центара.

Када се упореди динамика развоја градова из периода социјалистичке Југославије са пост-социјалистичким периодом, уочава се значајно успоравање настало као последица слабљења ауторитета државе, значаја друштвеног, односно, јавног интереса, опште економске и друштвене кризе и ратних сукоба у окружењу. У оквиру кључних стратешких циљева развоја, може се направити компарација између периода усмерене и контролисане доктрине социјалистичког развоја и периода развоја у пост-социјалистичком и неолибералном контексту. Најочигледније разлике се налазе у концепту развоја града, где се после периода убрзане обнове од ратних страдања на бази пројекција и сагледаних потреба, нова насеља плански шире и то најчешће ка периферији, пратећи линијске путне правце. Овај развој прати одговарајућа саобраћајна матрица, формирање радних и индустријских зона, али и брига о условима и стандардима становања и живота уопште, везе са животном средином (осунчаност, проветреност, зеленило, хигијена) и задовољења свих социјалних потреба. Насеља се планирају и пројектују на основу спроведених урбанистичко-архитектонских конкурса и изабраних радова, а овакав процес гарантује добра решења, која и данас имају своју вредност. Тадашњи плански развој садржао је елементе већине данас прихваћених и развијених савремених метода интегралног и одрживог развоја. Јавни простори и објекти, као и стамбена насеља колективног становања планирана и реализована у том периоду, својим квалитетом постављају стандарде које је данас тешко достићи. Иако је зонирање коришћено као основни принцип, па су многи делови града били монофункционални, и форсирао се модернистички концепт града, те је централна зона са старим језгром запостављана, завидан је број локација и објеката, општи циљ добробити становника, али и сам начин избора најбољег решења путем конкурса, што се чини непоновљивим и карактеристичним за тај временски период развоја града.

Развој урбаних целина двехиљадитих година карактерише одлука да се савладају стихијске (непланске) промене настале у простору у периоду последње две деценије XX века, које су довеле до ширења грађевинског земљишта и узурпације јавног интереса, али и јаз настао нереализацијом планираних и веома важних саобраћајних и инфраструктурних коридора, као и појединих јавних служби У наслеђеним тзв. „сателитским насељима” и „спаваоницама” савремени развој свео се на њихову допуну садржајима, пре свега комерцијалним и пословним, што је допринело разноврсти функција, али у исто време довело и до погушћавања изграђености и броја корисника, на уштрб отворених простора.

Као посебно значајне карактеристике периода прве две деценије 21. века, издвајају се:

- либерализација тржишта и у сфери урбанизма, уз све већи утицај профита на планска решења, тзв. „инвеститорски урбанизам”, на штету јавног и општег интереса;
- усложњавање проблема услед необуздане бесправне изградње; и

– подизање свести и учешћа јавности у вези проблема саобраћаја и мобилности, социјалне сегрегације и урбаног сиромаштва, загађења животне средине и умањења квалитета живота.

2.1.2.1.3. Проблеми и изазови развоја и уређења урбаних насеља у Србији

Највећи проблеми урбаних насеља у Србији, генерализовано, тичу се дугогодишњих, чак вишедеценијских, процеса који су или занемаривани или неуспешно решавани. Као чест разлог за нерешавање проблема наводи се недостатак финансијских средстава, али чињеница је да често недостају одговарајући програми и планови развоја, као и институционална спремност да се проблемима приђе на адекватан начин. Део проблема има локални карактер, али неки кључни се понављају, евидентни су на националном нивоу и очекивано је да се на том нивоу и даје предлог решења. Такође се поставља питање шта је приоритетно и по ком критеријуму се то одређује, да ли кренути од општепрокламоване дигитализације или решавања кључних комуналних проблема урбаних и санација перииурбаних подручја?

Као најзначајнији проблеми издвајају се:

1. Вишедеценијска пракса нелегалне („неформалне”, „бесправне”, „дивље”) изградње, која проузрокује низ других (економских, еколошких и социјалних) проблема. Ова појава у Србији постоји од XIX века, односно од самог почетка увођења урбанистичке регулативе, уз евидентан је пораст између два светска рата, посебно у Београду, а ескалирала је у деценијама након Другог светског рата, а нарочито у пост-социјалистичком периоду, постајући специфичан и веома значајан феномен урбаног развоја у Републици Србији. У периоду 1960-их услед убрзане урбанизације и повећане стамбене тражње и немогућности постојећег социјалистичког модела да обезбеди стамбени простор, јавља се бесправна индивидуална градња у урбаним рубним зонама. Одсуство реалне политике грађевинског земљишта и урбане политике допринело је да то решење постане равноправни паралелни модел обезбеђења стамбеног простора у наредним деценијама. У периоду од 1990. године до данас интензивирају се процес масовне бесправне изградње као последица „раста балона непокретности” и „буна грађевинског земљишта”. Заостравање проблема доступности становања током 1990-их, услед нестајања друштвене станоградње и прилива великог броја избеглица и прогнанника са простора бивше Југославије и са Косова и Метохије, подстакло је замах неколико облика незаконите изградње: индивидуалне стамбене самоградње и друге изградње у предграђима; у изграђеном централном урбаном ткиву масовном доградњом и надзиђивањем постојећих објеката; изградњом нових објеката на јавним површинама већ изграђених урбаних зона (тзв. погушћавање); узурпацијом јавног грађевинског земљишта и јавних површина; изградњом у планираним инфраструктурним коридорима; формирање сламова и нехигијенских насеља

Њено коначно „обуздавање” и планска санација сви типова неформалних, бесправних и подстандардних насеља је предуслов да би се градови даље развијали и напредовали у жељеном смеру. И након покушаја у више наврата да се заустави тренд нелегалне изградње у Србији, он је и даље веома актуелан. Са више од 1,5 милиона бесправних објеката и око 770.000 поднетих захтева за легализацију/озакоњење, остаје изузетан правни, плански, друштвени и еколошки проблем. Законска решења, а посебно њихово (не)спровођење у пракси, недовољно демотивишу овакав начин узурпације простора, шта више, аболирањем власника и увођењем у правно-финансијски систем оваквих објеката кроз симболичну накнаду и без санкција, готово обесмишљавају напоре осталих (легалних) инвеститора који уредно поштују процедуре и издвајају време и средства за изградњу. Решења као што су неприкључивање на

јавно-комуналну инфраструктуру без комплетне планске и грађевинске документације, и даље не наилазе на одобравање код управљача и законодавца. Израда тзв. санационих планова за ова насеља омогућила би делимично решавање или ублажавање овог проблема, иако би многа насеља или делови насеља и даље била подстандардна, али би било могуће успоравање и заустављање даљег ширења ове појаве и увођења изградње у легалне и планске токове.

2. Тренд ширења грађевинских подручја насупрот жељеној компактности градова, повезан са нерационалним коришћењем земљишта и могућностима финансирања уређења – припремања и опремања грађевинског земљишта. Ово је такође вишедеценијски проблем, чија је парадигма „рејонско питање” – одређивање граница грађевинског рејона Београда пре Другог светског рата, као последица непостојећег или неадекватног планирања и сиромаштва, а чији су резултати, с једне стране, немогућност адекватног уређивања и опремања земљишта у границама грађевинског рејона, а са друге, потпуно неконтролисана, непланска изградња ван његових граница.

Раст и ширење градова је природан процес, али у Србији се дешава на два начина – неплански, али и плански, но често без реалног основа и упоришта у сагледаним потребама и могућностима сваке поједине урбане средине и њеног окружења. Инвеститори, а под њиховим утицајем управа и планови, дају предност „гринфилд” инвестицијама, јер је лакше освајати ново земљиште, него се суочити са бројним проблемима које носе „браунфилд” локације. Центри (ужи, шири) града се празне, функције се гасе или селе на периферне локације. Уколико је у питању замена функција (нпр. иселење индустрије из стамбене зоне и замена јавним или комерцијалним садржајима), може се сматрати пожељним и повољним, али иселјавање пословања и комерцијалних делатности на периферију и остављање празних локала у централној зони се мора анализирати и пратити (питање тржишта некретнина или доступности зоне) и по могућству отклонити разлози.

Неконтролисан урбани раст грађевинског подручја, интензивно ширење појединих урбаних насеља огромних и турбулентних размера (претежно противно плановима или без планова) одвија се преовлађујуће на рачун пољопривредног земљишта. Нове генерације урбанистичких планова доприносе прекомерном ширењу урбаних насеља (нереалним сагледавањем будућих потреба за грађевинским земљиштем, давањем предности „гринфилд” уместо развоја/реактивирања „браунфилд” локација и др). Несагласност између катастарског и планског обухвата грађевинских подручја и грађевинског земљишта отежава јасно сагледавање овог проблема.

Изразита је неефикасност коришћења грађевинског земљишта као највреднијег дела физичког територијалног капитала урбаних насеља. Према индикатору потрошње грађевинског земљишта по становнику, Република Србија спада у ред светски изразито екстензивних корисника грађевинског земљишта (са око 1.000 m²/становнику на подручју Републике). Индикатор урбане густине становништва/ha указује на драматичан пад ове вредности због нерационалног коришћења грађевинског земљишта и интензивних процеса стихијског урбаног ширења и бесправне изградње

3. Неадекватно стање постојеће и заостајање у развоју нове саобраћајне, техничке и комуналне инфраструктуре. Потреба за санацијом постојећих и изградњом нових инфраструктурних мрежа и објеката је свеprisутна. Саобраћајна загушења, непостојање обилазница око насељених места, проблем паркирања у већим градовима, нефункционалност јавног градског превоза, недовољна развијеност алтернативних видова кретања. Постоји проблем са ефикасношћу мрежа и губицима, али и проблеми

загађења животне средине у окружењу градова (непостојање постројења за пречишћавање отпадних вода, санитарних депонија и сл).

4. Очување и/или побољшање квалитета урбаног живота нису могући у тренутку када је евидентан „губитак” појединих стандарда у урбанистичком планирању (густина, анализа осунчаности, анализа визура, калкулација са степеном/индексом изграђености или заузетости, нормативи/стандарди количине зелених површина по становнику, доступност јавних сервиса и услуга), претерана изграђеност и погушћавање најатрактивнијих зона као последица инвеститорског урбанизма у коме су кључни тржиште и профит, узурпације јавног простора и јавног интереса и угрожености културног и историјског идентитета насеља и културног наслеђа (без обзира на епоху настанка и чињеницу да ли су под институционалном заштитом на основу Закона о културним добрима). Партиципација грађана, иако законски прописана у две фазе и даље је на веома ниском нивоу, а могућност утицаја грађана на планска решења је сведена на минимум и често предмет политизације.

Ситуацију у урбаним насељима, а посебно у великим урбаним центрима данас карактерише огромно погушћење грађевинског фонда нарочито у централним зонама, поремећени урбанистички параметри који дозвољавају и мотивишу подизање објеката великих висина, мале удаљености, недовољне инфраструктуре, малих габарита саобраћајница, по правилу истих ширина и након значајних промена намена или врсте стамбене или пословне изградње. Готово истовремено се суперпонирају два или више проблема у таквим зонама. Успореве саобраћаја и недовољна пропусност за велики број корисника, те недостатак простора за паркинг возила, што доводи до повећања времена путовања, повећања нивоа загађења ваздуха, смањења безбедносних стандарда становања и вожње и др. Често се планира парцијално, иако декларативно стратешки документи постоје и поштују се. Динамика израде и усвајања планова је значајно убрзана и доминантно се односи на обезбеђење планске подлоге за изградњу нових стамбено-пословних објеката, инфраструктуре или великих комерцијалних објеката. Последице оваквог приступа капиларно се преносе на читав град смањујући квалитет живота у њему и стварају утисак јасне фаворизације конкретних инвеститорских пројеката у односу на захтеве и потребе заједнице. Посебан феномен чини изузетно повећање зона становања – броја станова у градовима (у последњих 30 година за више од 25%) уз готово стагнацију броја становника у њима, што отвара питање начина коришћења ових садржаја. Овај просторно-социолошки феномен – повећање густине изграђености уз стагнацију или смањење густине насељености – представља посебан изазов за планирање у будућности.

5. Посебан проблем у градовима данас представља третман јавног интереса и јавног власништва у њима. Притисак на јавни простор и општи интерес је енорман. Осим прецизно дефинисаних категорија јавних објеката и површина, уведен је и механизам проглашења јавног на основу одлуке о инвестицијама од значаја за државу/ширу друштвену заједницу. Овакве опције увек повлаче са собом ризик од узурпације приватне или јавне имовине од чега би користи могао да има други приватни или корпоративни чинилац уз трошење јавних средстава за комунално или грађевинско уређење. Теме као што су узурпација урбаних визура, естетика, традиција, вредност су ван видокруга управљача. У плановима се и даље по правилу не третира јавна делатност у приватном власништву – приватно образовање, здравство, социјалне услуге и сл. немају положај у складу са функцијом коју обављају. Проблем је, с једне стране, последица честих промена делатности у приватном сектору, које резултирају променама намене, које се стога третирају као пословање, а не као јавне функције, а са друге, непостојања ефикасних механизма контроле имплементације (нпр. третман капацитета приватних вртића у зонама новопланираног становања и сл.). Специфична

је ситуација и са приватним просторима и објектима који се делимично или у потпуности користе као јавни (трговачки центри, биоскопи, стадиони, спортски центри, концертне дворане и сл.) генеришу велики број људи и возила на једном месту и постају доминанте у централним и периферним зонама насеља, али раде само доносе профит власницима и након тога могу да постану захтевна браунфилд локација.

2.1.2.1.4. Позитивне појаве и трендови

Без обзира на бројне проблеме и изазове урбаног развоја, градови у Србији остају и даље предмет интересовања, места која привлаче нове становнике јер нуде велике потенцијале за развој и напредак и представљају ресурс од великог значаја за укупан просторни развој Републике. Живот у граду модерног доба има своје добре стране и већини пружа удобност, буди креативност, шансу за испуњење жеља и амбиција и задовољење свих потреба. Поред негативних појава, које се често одвијају без уплива и ван ингеренција урбанистичко-планерске струке, постоје и неки трендови (урбанистичке интервенције, али и мере и режими коришћења простора) који се могу окарактерисати као позитивни и које се временом прихватају и шире по свим урбаним центрима.

Позитивне појаве су:

1. Формирање пешачких улица и зона у скоро свим урбаним насељима Србије. Овај концепт, преузет из европских градова, успешно је примењен прво у центру Кикинде у периоду 1977-1983., а затим и у другим већим и мањим урбаним центрима, укључујући и Београд. Уређењем ових зона, најчешће у историјским језгрима, трговачким улицама, корзоима, чаршијама и околним трговима, интегрисано су спроведени радови на очувању културно-историјских споменика и озелењавању, што је допринело општој бољој понуди и квалитету јавних урбаних простора. Данашња слика већине централних градских зона у Србији је на релативно задовољавајућем нивоу.

2. Урбана обнова, рециклажа урбаног земљишта, све више постаје тема планских докумената, било да се ради о измештеним или угашеним индустријским погонима, које приватни инвеститори претварају у стамбене и комерцијалне комплексе, или неперспективном војном земљишту које држава претвара у стамбена насеља за потребе државних служби, администрације или социјалног становања. Ова рационалност у односу на површину градског ткива је свакако добродошла, а приметно је да нека новонастала насеља прате раније поштоване урбанистичке стандарде који се односе на изграђеност, слободне просторе, оријентацију, допунске садржаје и др. Треба рећи да у случају великих приватних инвестиција и формирања ексклузивних стамбених зона може доћи и до негативног ефекта појачавања друштвене сегрегације и настанка затворених заједница (тзв. *gated communities*).

Међутим, треба нагласити да су браунфилд инвестиције ретке, пре свега због компликованих власничких односа, процеса стечаја, приватизације и сл. Стратегије коришћења напуштених индустријских, војних или производних комплекса на нивоу сваке локалне самоуправе не постоје, већ су спорадичне. Концепција компактнoг града подразумева санацију или пренамену оваквих површина у духу новог, одрживог коришћења. Браунфилд каталози и каталози локација и даље нису саставни део планске или имплементационе документације. Социјално становање као део јавног интереса је још увек маргинално заступљено, а у поређењу са развијеним европским земљама десетоструко је мање присутно. Омогућавање квалитетнијег живота угроженим група предмет су стратегија и закона, док се у простору оне мање виде. Слично томе, елиминација нехигијенских и подстандардних делова насеља у урбаним срединама нису довољно плански подстакнуте. Ова сложена социолошко-етичко-

урбанистичка појава није предмет јасних планских акција, већ импровизације или парцијалних решења која намећу коначну солуцију без јасног уношења у проблем.

3. Под позитивне примере се могу сврстати и тежње да се истакне идентитет средине, подстакне и искористи туристички потенцијал. На тај начин, осим већих градских туристичких центара и бањских центара, шансу за развој имају и друга насеља (пример Јагодине, која није била туристичка дестинација, али је избором и креирањем садржаја, те обезбеђењем смештајних капацитета успела да се промовише као таква), уколико имају шта да понуде све већем и захтевнијем туристичком тржишту, од материјалног и нематеријалног културног наслеђа, укључујући индустријско наслеђе и наслеђе модерне архитектуре и урбанизма, манифестација различитог типа, преко специфичности историјског развоја, до близине природних лепота итд.

4. Позитивна мера, која је донекле допринела ублажавању нарастајућег проблема моторизације и паркирања је примена smart city иновације – система зонирања и временског ограничења паркирања у градским центрима, која је почела од престонице и пренела се и у друге градове Србије

Наведени примери дају наду да урбани развој и уређење градова у Србији може да прати и примењује позитивне политике и мере, ако се понуде као избор. Зауздавање негативних трендова развоја у једној урбаној средини и промена политике и односа према граду, као и видљиви позитивни ефекти, такође могу бити корисни, као модел који се може применити и у другим градовима. Да би се ово десило, осим општих препорука на нивоу нпр. ППРС, стратегија везаних за урбани развој, приручника за одређене теме, потребна је чешћа размена искустава и планерских ставова, презентација процеса и постигнутих резултата у оквиру традиционалних (форуми, округли столови, летње школе, итд.) или савремених (*city labs*, итд.) платформи. Експерименти у урбанизму су скупи и тешко поправљиви, те треба бити опрезан у преузимању туђих концепата, тј. користити и примењивати само оне који су дали резултате на другим местима, али су истовремено применљиви у конкретној средини.

2.1.2.1.5. Оцена ограничења и потенцијала

На основу анализе урбаних насеља и начина урбанизације могуће је издвојити потенцијале и ограничења просторног развоја.

Потенцијали:

- концентрација привредних и економских активности у урбаним центрима;
- квалитетна и високообразована радна снага;
- висок ниво опремљености јавно комуналном инфраструктуром на плански развијаном урбаном подручју;
- развијена саобраћајна инфраструктура на плански развијаном урбаном подручју и добра повезаност са околним насељима;
- добра покривеност објектима јавних служби и њихова доступност на плански развијаном урбаном подручју;
- особености компактних урбаних матрица и мешовитих намена градских центара;
- квалитетан приступ интернету и мрежама широкопојасних услуга, као и другим информационим технологијама;
- добри примери паметних технологија у урбаним насељима (систем сигнализације и организације саобраћаја, систем мониторинга стања животне средине, сепарација и скупљање отпада и др);
- вредно културно наслеђе и културни диверзитет;

- отворени простора руралног предела у периурбаној зони за формирање зелене инфраструктуре и еколошких коридора;
- покретање туристичке привреде у градовима и развој нових облика туризма (конгресни, МИЦЕ, транзитни, културни и др);
- достигнути ниво урбане хигијене и урбаног комфора; и
- добра покривеност документима просторног и урбанистичког планирања.

Ограничења су:

- недовољна конкурентност урбаних центара интернационалном нивоу;
- непостојање финансијске аутономије и незавршена фискална децентрализација - константни недостатак финансијских средстава;
- недовољна управљачка средстава за саморазвојне политике локалних самоуправа;
- често необучена и неинвентивна локална управа;
- неквалитетна организација локалне управе и јавних предузећа уз недовољну хоризонталну координацију између различитих сектора;
- висок притисак на јавне површине и њихову трансформацију у друге облике својине;
- нерешен проблем национализованог земљишта;
- недовољна пропусност и структура градских саобраћајница;
- неквалитетан и недовољно разноврсан јавни градски превоз;
- недовољан број бициклических и пешачких стаза у урбаним центрима;
- запуштеност и некомплетност комуналних система у појединим деловима урбаних насеља;
- успорена трансформација комуналних система и непостојање ефикасног система организације управљања комуналним системима уз угрожавање поузданог функционисања;
- наставак непланске изградње и бесправне изградње, нарочито у рубним и периурбаним зонама;
- агресивно инвестирање у станоградњу или пословне објекте и подилажење оваквим захтевима (инвеститорски урбанизам);
- некоординисана реактивизација браунфилда;
- нерационално и неефикасно коришћење грађевинског земљишта;
- нерационална стамбена и пословна изградња у централним зонама градова без поштовања општих правила регулације и логике урбанистичког планирања (огромни габарити и висине објеката, висока заузетост, изузетно оптерећење постојеће инфраструктуре без повећања капацитета);
- незадовољавајући број социјалних станова и третман подстандардних делова насеља;
- повећање диспаритета у квалитету живота и доступности између урбаних, рубних урбаних зона и већине руралних насеља у окружењу;
- угрожена животна средина и проблем депоновања, третмана отпадних вода и опасног материја;
- повећана загађеност ваздуха услед привредних и саобраћајних активности, те споре транзиције на колективне или алтернативне, еколошки прихватљиве, изворе грејања и снабдевања енергијом;
- недовољна заштита вредних примера типова градске архитектуре;
- занемаривање очувања постојеће зелене инфраструктуре у урбаним, и формирања нове зелене инфраструктуре у рубној и периурбаним зонама;
- заклањање визура и нарушавање естетике урбаног простора;
- губитак урбаног идентитета насеља;

– постојање велике групе становника функционално неписмених за употребу савремених технологија у циљу унапређења квалитета и комфора живота (електронско пословање, употреба паметног јавног превоза, контејнера за одлагање смећа, систем информисања, партиципација и информације преко електронских портала и платформи, друштвених мрежа, употреба мобилних и других апликација и др.); и

– низак ниво партиципације у току израде планова и пројеката и колаборације грађана и градске управе у процесу урбаног развоја.

2.1.2.2. Циљеви развоја

Основни циљ је одрживи просторни, друштвено-економски, еколошки и интегрални урбани развој који се остварује кроз уравнотежен приступ планирању и иновираним управљању градским насељима, уз активно учешће грађана у креирању и имплементацији развојних политика града.

Посебни циљеви су:

– полицентрични развој и јачање улоге средњих и малих урбаних центара као инструмента контролисане концентрације, успостављање хијерархије урбаних система и центара на бази доследне политике супсидијарности децентрализацијом функција центара;

– одрживост и отпорност као основни принципи интегралног планирања урбаног развоја;

– апсолутна заштита јавног интереса и јавног простора и стриктно поштовање урбанистичких параметара ради унапређења квалитета живота и рада у урбаним срединама;

– заустављање нерационалног ширења и строга регулација могућности проширења грађевинских подручја, уз веће ангажовање браунфилд локација, односно пажљив и рационалнији приступ гринфилд инвестицијама;

– осигурати приуштиво становање свим становницима градова уз елиминацију подстандардних и нехигијенских насеља,

– реафирмација идентитета градских насеља и заштита културног наслеђа;

– подизање квалитета опремљености урбаних насеља мрежама и објектима саобраћајне, комуналне и јавносоцијалне инфраструктуре, унапређење мобилности и обезбеђење подједнаке доступности становницима у свим деловима урбаног подручја;

– унапредити стање животне средине у градовима и смањити штетан утицај градова на квалитет земљишта, воде и ваздуха кроз ефикасне техничко-технолошке и правне мере и унапређено управљање комуналним и другим отпадом;

– усвајање политика и планова, и спровођење мера за ублажавање негативних ефеката стаклене баште и прилагођавање климатским променама, уз повећање отпорности на природне и антропогене инциденте и катастрофе;

– уравнотежен привредни развој и подстицање иновација, кроз даљи раст сектора услуга и реиндустријализацију;

– унапређење механизма управљања, уз афирмацију партиципације грађана и примену концепције паметног града; и

– одрживо коришћење енергије и поновна употреба и рециклажа комуналног отпада.

2.1.2.3. Концепција просторног развоја

Основно полазиште концепције просторног развоја урбаног насеља је да оно са функцијски зависним окружењем представља основну структурну јединицу просторне организације урбаног система.

Дугорочна концепција развоја урбаних насеља засниваће се на коришћењу урбаног капитала, интегралном развоју и уређењу урбаног и периурбаног подручја, рационалном коришћењу земљишта, унапређењу квалитета живота њихових становника, квалитета животне средине, квалитета физичке структуре и архитектуре, идентитета и слике града и урбаног предела, и на очувању културне баштине и диверзитета.

2.1.2.3.1. Претпоставке о даљем развоју урбаних насеља у Србији

Статус локалних самоуправа је и даље веома инфериоран и завистан од финансијске подршке са републичког нивоа. Фискална децентрализација омогућена 2006. године почетно је поправила положај локалних самоуправа, али је бројним изменама закона и праксе, прилично обесмишљена и након готово петнаест година без видљивог ефекта и довољне количине ресурса/имовине за сопствени развој без помоћи државе. Подела јединица локалних самоуправа на градске и општинске, осим престижног назива за оне са већим бројем становника, у основи не значи ништа.

Проблеми развоја главног града имају неке специфичности. Вишеструки значај Београда као региона, града, локалне самоуправе и система локалних самоуправа са неједнаким статусом, онемогућава кохерентно планирање са истим ефектом имплементације у сваком његовом делу. Десет, некада градских општина и даље се планира стратешки преко ГУП, а планска решења спроводе и реализују кроз серију регулационих планова, док се остали делови територије развијају на основу просторних планова општина и регулационих планова. Урбанистичке/локационе и грађевинске дозволе се издају, у зависности од квадратуре, мање или више централизовано, као и контрола планских докумената на комисијама за планове. Коначно усвајање докумената дешава се након обавезне партиципације, али без јасног и свеобухватног сагледавања последица овакве праксе.

Уласком у Европску унију отвориће се реално и оперативно прекогранично повезивање градова. Урбани центри лоцирани на оваквим подручјима оствариће блиске везе и проширити/повезати своја поља утицаја. Могући примери, од којих су неки већ нотирани у европским стратешким документима: Суботица-Сегедин; Кикинда-Сегедин-Темишвар; Сомбор-Апатин-Осијек, Вршац-Темишвар; Кладово-Турну Северин; Неготин-Видин; Шабац-Лозница-Бијељина и др., у многоне могу да промене свој геостратешки положај и улогу у урбаним системима.

Специфичност наших урбаних средина су дисконтинуитети у развоју и прекиди у напретку. Планирање урбаних подручја у Србији прате дисконтинуитет у развоју и прекиди у напретку, као и паралелни процеси који ограничавају плански развој. Из тог разлога стратешко опрељење је да у развоју и уређењу урбаног подручја подједнак значај имају санација стања неплански изграђених делова урбаног и периурбаног подручја и обнова и унапређење уређености плански развијаних делова урбаног насеља. Полазећи од овог опредељења, дефинишу се и структурирају опште смернице за развој и уређење урбаних насеља. На основу њих, свако урбано насеље кроз своје стратегије и планске документе, у складу са величином, степеном развоја, традицијом, трендовима, проблемима и потенцијалима дефинише конкретне циљеве и мере.

На основу, досадашњег развоја, констатованих трендова, потенцијала и ограничења, као и положаја, значаја, величине, и карактера урбаних центара, могу се изнети следеће претпоставке о будућем урбаном развоју:

1. метрополско подручје Београда ће можда у наредном периоду демографски стагнирати, али ће притисак на простор и капацитете инфраструктуре бити повећан, услед значајно већег броја корисника простора, пре свега због развоја пословања и

туризма. То значи изузетно напрезање инфраструктуре и потребу за вишенаменским коришћењем простора, посебно јавног. Доминираће стамбена и комерцијална профитно оријентисана изградња, што ће даље деградирати квалитет живота у граду, ако се не примењују строги урбанистички стандарди. Неопходна је децентрализација функција метрополског подручја, уз приближавање места рада и становања како би се коришћење транспортних средстава умањило. На једној страни је потребна строгост у примени урбанистичких стандарда, а на другој флексибилност у начину коришћења простора. Слично је и са агломерацијама Нови Сад и Ниш. Ови градови треба свој развој да усмере ка областима културе, образовања, туризма, трговине, чистих и високотехнолошких индустрија, на креативан и иновативан начин. Такође, потребно је да се идентификују и приоритетно користе унутрашње „резерве” простора и ограничи ширење грађевинског подручја колико је год могуће. Највећи изазов је инфраструктурно задовољавање капацитета, реконструкција постојећих и изградња нови хмрежа и објеката, а пре свега оних везаних за заштиту животне средине, рационално коришћење природних ресурса и заштиту од хазарда. Добра веза са залеђем, мањим гравитирајућим насељима и руралним срединама је кључна, како због растерећења градских капацитета, тако и због снабдевања ових градова;

2. регионални центри попут Крагујевца (своји мположајем се посебно истиче), Суботице, Зрењанина, Шапца, Ваљева, Смедерева, Пожаревца и агломерацијеЈагодина, Ћуприја и Параћин, Ужица, Чачка, Краљева, Крушевца, Лесковца, Пирота, Бора, Зајечара, Новог Пазара и Приштине, уз предуслов економског опоравка и просперитета, имаће сличне проблеме по питању инфраструктуре и потреба за простором, уз сличну врсту објеката и локација који ће бити најтраженији. Веће учешће браунфилда у овим градовима, омогућиће искоришћење резерви простора у самом градском ткиву. Такође, строжи урбанистички стандарди треба да омогуће бољи квалитет животне средине и становања, него што је то у централним деловима метрополског подручја и највећих градова. Ови градови у свом брендирању конкурентности треба да истакну квалитет живота у средини која има скоро све функције као и велики градови, али задржава свој идентитет и начин живота. У претходно наведеним градовима биће лакше имплементирати концепцију паметног града него што је т ослучај у мањим градовима, чија демографска и социо-економска структура то не дозвољава; и

3. субрегионални центри и локални центри, средње и мање величине попут Вршца, Кикинде, Сомбора, Лознице и сл. су у одређеној предности по питању притиска на простор и инфраструктуру и то би требало да сачувају пажљивим планирањем размештаја пословних активности, посебно када су у питању нове инвестиције. Такође располажу значајним резервама простора у браунфилд локацијама. Неопходно је унапређење инфраструктуре, већа понуда радних места и услова за самозапошљавање, могућност пограничне сарадње уколико се налазе у тим зонама, развој туризма у склопу примарних туристичких дестинација и туристичких праваца. Ширења насеља треба ограничити на туристичке зоне или радне зоне уколико нема расположивих браунфилд локација.

2.1.2.3.2. Сценарији урбаног развоја

У овом тренутку могу се перципирати два могућа сценарија даљег урбаног развоја, чије остваривање зависни од капацитета друштва да се препозна проблеме, дефинише и спроведе мере за њихово решавање, да препозна и активира потенцијале, те да настави да развија своје градове у складу са начелима одрживости и отпорности.

2.1.2.3.2.1. Градови без адекватног планског третмана препуштени стихијском расту

Извесно је да негативни трендови неће нестати лако и брзо. У којој мери ће се обуздати и искоренити, зависи од много фактора. Уколико се наставе досадашњи трендови живот у градовима ће постати отежан и мучан. Бесправна изградња је већ заробила периферне зоне и заувек их оставила у подстандарној категорији, чак и када су у питању луксузни појединачни објекти. Треба напоменути да ни најбољи санациони план за нелегално настало насеље не може да задовољи све стандарде и обезбеди комплетну опрему насеља. Ове зоне остају ускраћене за јавне и социјалне службе, зелене површине, а њихова хаотична саобраћајна матрица са мноштвом једносмерних и слепих улица, техничких неприхватљивих нагиба и узаних регулација не може да прими сву потребну инфраструктуру или задовољи нпр. против пожарне мере, Централне зоне су загушене, јер је на постојеће јавне површине (регулације улица, тргова, површине паркова, инфраструктурну опрему и пратеће садржаје), без интервенције на ширења и повећању површине, замена грађевинског фонда давно премашила однос 1:5 који се сматрао исплативим.

Иако нема сумње да ће постојати плански третман градских средина, питање је колико ће се и како ће се планска решења имплементирати. Плански документи све чешће служе управо некритичком повећавању изграђености на атрактивним градским локацијама, првенствено или искључиво у служби остваривања профита инвеститора, или ширењу града на околно земљиште, што са собом носи све последице загађења, погоршаних услова живота и недостатка техничке и социјалне инфраструктуре. „Инвеститорски урбанизам” је само флоскула са негативним предзнаком, ако се занемарује (не)спремност система управљања да спроведе процедуру и донесе политичку одлуку која подржава такав план, те заборавља на улогу коју има тржишна потражња, која пристаје на мањи квалитет уз брже остваривање профита од локације.

Свесно пристајање да се планови мењају/прекрајају, како би се обезбедила већа изграђеност/заузетост/спратност, стални притисак да је планирано недовољно и неисплативо, ставља урбанисте у незавидан положај, а њихове експертизе обезвређује. Први сценарио подразумева пре свега етичко слепило и одсуство професионалне одговорности, а води даљем урушавању културе живота у граду и културе становања.

2.1.2.3.2.2. Примена планских мера и пропозиција у развоју урбаних средина

Други пут захтева много више снаге и истрајности. За овај приступ већ су дате основне препоруке за градове XXI века, кроз међународне агенде и стратегију одрживог интегралног урбаног развоја на националном нивоу, које подразумевају паметан, одржив, отпоран, креативан, безбедан, мобилан, инклузиван, иновативан, па самим тим пожељан, пријатељски, јак и здрав град.

Будућност градова и њиховог окружења, без обзира на постојеће и потенцијалне развојне могућности, природно, створено и финансијско богатство, брижљиво урађене и упорно спровођене стратешке планове, програме и пројекте, чување вредног, корисног и потребног, најчешће има висок степен неизвесности. Тежи „ентропији” и има периоде и појаве социјале деструкције, као што су кризе, немири, удеси, ратови и епидемије, социјална и економска несигурност, деградиране зоне, суперпонирање прагова развоја социјалне и техничке инфраструктуре, недовољна комунална хигијена, недостатак стамбеног и пословног простора, тешко задовољавање нових потреба, недостатак рекреативних површина и уређених предела. Присутне си и природне деструкције исказане хазардима, као што су земљотреси, поплаве, пожари, олујни ветрови, суше, загађења земљишта и воде, и ограничењима као што су нестабилни и

мочварни терени, терени мале носивости, деградирани терени и слично. Природна ограничења и ризици су интензивирани последњих деценија као последица глобалних промена, односно уочених климатских промена, прекомерног раубовања енергетских и осталих ресурса, али и локалних промена, тачније немара и недисциплине у планирању, уређењу (насељавању) и коришћењу простора.

Посматрати град као комплексан организам, у коме је много шта зависно једно од другог и у коме свака промена може да изазове нестабилност на другом нивоу, али и да унапреди друге сфере и секторе, захтева интегралан и мултидисциплинаран приступ и израду више анализа ширег и специјалистичког карактера и сценарија развоја.

Иако се услови и перспективе мењају, јавни простори града не губе свој значај, они остају симболичка обележја својих средина. Отворени градски простори дају стваралачки и стимулативни подстицај становницима, формирају карактер и темпо урбаног живота. Јавни градски простори заузимају између 25 до 50% површине града. Јавни простор није само физичка форма нити статичан концепт, њега пре свега чине људи, који га свакодневно и разноврсно користе.

Промене настале у економској и друштвеној слици града свакако су утицале и на сегмент јавног простора и начин његове употребе. Оног тренутка када су градови престали да буду доминантно индустријски, јавни простори су добили нови контекст и значај. Више слободног времена за грађане, али и борба да се привуку посетиоци и потрошачи (нпр. туристи), оријентисаност ка трговини, култури, спектаклу, реконструктивни захвати, потрага за идентитетом и оригиналношћу и сл., све то је довело до естетизације јавног простора и истицања његовог примарног места у животу и развоју урбане средине, као места интеракције града и грађана. Редифинисање и реинвенција градског имица постаје примарни задатак, при чему се морају елиминисати сви потенцијално негативни елементи: физичко пропадање и неадекватна архитектура, сиромаштво, криминал, другоразредна културна понуда и сл. Градови које је обележио развој индустрије у којима се ова грана привреде и даље задржава, могу свој имиц да базирају на чистој технологији, богатству људских ресурса и вештина, високим еколошким стандардима, очувању индустријског наслеђа, које се функционално конвертује у места културе или развојна места за идеје и мале бизнисе, тзв. хабове.

2.1.2.3.3. Принципи и концепције урбаног развоја

Општи оквир за планирање развоја и уређења урбаних насеља у Србији чине савремени принципи и концепције урбаног развоја: одрживи град, отпорни град, креативни град, паметни град.

Одрживи град је иновативан град који користи сва средства како би побољшао квалитет живота, конкурентност, ефикасност операција и функција, истовремено бринући да је то у складу са потребама садашње и будуће генерације у односу на економски, социјални, еколошки и културни аспект.

Креативни град је подстицајно окружење за своје становнике, пружа интеракцију, интеграцију и инклузију, истовремено у први план ставља аутентичност и квалитет понуде у конкурентском окружењу.

Паметан град⁵⁰ је динамичан систем којим се управља према савременом моделу доброг управљања, уз помоћ актуелног информационо-технолошког алата, уз

⁵⁰ У европској и светској пракси углавном се користе два појма: интелигентан град (*Intelligent City*) и паметан град (*Smart City*). Кључна разлика међу појмовима интелигентан и паметан, може се установити у односу на три категорије - технологије, људи и заједнице. У складу са наведеним, интелигентни радови

активно учешће грађана и заинтересованих актера, повезујући и координирајући интелигентна решења два или више кључних елемената градског система: саобраћаја, техничке инфраструктуре, енергије, воде, животне средине, безбедности, јавних служби, грађења, управљања градом и других битних компоненти његовог развоја. Концепција интелигентног града обухвата пре свега критичну тему управљања градом као предуслова за одрживост и бољи квалитет живота у граду, у свему према европским критеријумима за мерење перформанси градске управе, њене поузданости, ефективности, транспарентности и активног учешћа свих актера у процесу одлучивања. Град је интелигентан када инвестирање у хумани и социјални капитал, саобраћај и информационо комуникациону технологију и инфраструктуру покрене одрживи економски развој и повећа квалитет живљења, интелигентним управљањем природним ресурсима, а уз помоћ активног учешћа и ангажовања грађана и других актера у граду. Кључна разлика међу појмовима интелигентан и паметан, може установити у односу на три категорије – технологије, људи и заједнице. Развој паметног града се базира на снажној интеграцији три димензије - људске, колективне и вештачке интелигенције. Људска интелигенција обухвата знање, инвентивност и креативност људи, тачније појединаца који живе и раде у неком граду. Ово је тзв. „креативна класа” коју чине образовани и талентовани људи, научници, уметници, итд., а представља способност људских заједница да се развију у правцу вишег реда комплексности и хармоније, путем механизма који обухватају иновације, диференцијације и интеграције, конкуренције и сарадње. Ова димензија се препознаје и у градским институцијама које омогућавају сарадњу базирану на знању и иновацији. Паметни градови они који интензивно примењују савремене високе технологије, повезују људе, информације и различите урбане елементе у циљу стварања одрживог и зеленог града, конкурентне и иновативне технологије и жељеног квалитета живота.

Дефиниција коју користи ЕУ у свом извештају о мапирању европских градова је да паметан град тежи да се бави јавним питањима кроз примену информационо комуникационих технологија (ИКТ) и решења на основу заједничког партнерства више заинтересованих страна. Прекомерна концентрација људи у градовима ствара проблеме најчешће по питању обезбеђивања довољне количине воде за пиће, енергије, саобраћаја, здраве животне средине, изградње објеката или јавних простора, као и по веома значајном питању квалитета управљања градом у смислу хоризонталне координације јавних служби. Ти проблеми захтевају нова решења која се сматрају „паметним“ односно која су ефикасна и одржива и која истовремено доприносе економском и социјалном развоју града. Ова решења се постижу активирањем свих градских ресурса (људских, техничких, финансијских, природних), и моделом управљања градом заснованом на учешћу и координацији свих актера, као и употребом нових технологија и поузданих политика (стратегије, планови) усмерених ка будућности. Паметан град је онај град који је покренуо неке од следећих карактеристичних иницијатива:

– паметно управљање – начин усмеравања развојних процеса који обухвата јавне службе и градске институције и везе међу њима и који обједињује интегрисање јавног, приватног и цивилног сектора како би град функционисао ефикасно,

користе информационе технологије како би трансформисале живот и рад, па стога „интелигентан” подразумева способност града да стимулише и подржи учење, технолошки развој и иновације, при чему сами људи/грађани нису укључени, што није случај са концептом паметних градова. Концепт паметних градова је свеобухватни систем у коме људи и хумани капитал представљају неизоставни део за функционисање овог концепта као јединствене целине. Без обзира на одређене разлике ова два приступа се и даље поистовећују и приликом њихове примене и један и други концепт имају исте карактеристике.

транспарентно, поуздано и стратешки оријентисано као један целовит и хармонизован организам. Укључује доступност подацима употребом ИКТ и е-управљањем, као и активним учешћем грађана и других актера у припреми одлука. Кључна идеја концепта паметног управљања јесте коришћење технологије као покретача и подршке за боље доношење одлука и планирање, на основу сакупљених и обрађених података. То значи широко коришћење технологије од стране управе и њена употреба од стране грађана за интеракцију са управом где они постају део процеса доношења одлука и заштите општег интереса. На овај начин се драстично смањује време које странке проводе приликом добијања информација или управних аката; повећава транспарентност и умањује могућност за корупцију; управа повећава приходе и смањује трошкове; привлаче инвестиције итд. Битну улогу у паметном управљању имају и јавни и социјални сервиси који обезбеђују опште и појединачне услуге путем интернет сајтова, друштвених медија, друштвених мрежа итд.;

– паметни људи – едуковани по питању коришћења технолошких апликација, иновативни и креативни становници обучени за електронско деловање, запослени у ИКТ сектору, који имају капацитет за управљање системом, унапређење инклузивне заједнице али, такође и део заједнице оспособљене за учешће у припреми одлука на нивоу града, на вишем технолошком нивоу. Паметно друштво не подразумева сложено и елитистичко окружење које елиминише слабо образоване, старе или мање вичне ИКТ. Оно тежи афирмацији доживотног учења, флексибилности у односу на брзе промене. Овакви људи су креативнији, учествују свакодневно у јавном животу и отворени су ка прихватању иновативних предлога које се нуде као могућа решења изазова са којима се градови данас сусрећу. Они мењају парадигму развоја, користећи колективно знање свих учесника о јачању економије, осигуравању ефикасности институција и подстицању одрживог развоја читаве заједнице;

– паметно живљење – подразумева стил живота и понашање са посебним акцентом на здравље, безбедност, културу и различитост културне понуде, добар квалитет становања, на оне аспекте живота у граду од којих зависи социјална кохезија и квалитет социјалног капитала;

– паметан саобраћај – обухвата све видове транспорта и логистичких система подржаних и интегрисаних помоћу ИКТ-а. Интелигентни саобраћај посебно води рачуна о чистом и по могућности немоторизованом саобраћају. Конкретне информације о јавном саобраћају (ред вожње, линије, дестинације и сл.) обезбеђује паметан систем јавног саобраћаја преко мобилних апликација чиме се штеди време, смањују трошкови, унапређује ефикасност, смањују емисије CO₂ и унапређује служба. Кључне карактеристике паметног саобраћаја су прилагодљивост, економска и енергетска одрживост. Модели „дељења аутомобила”, изнајмљивање превозног средства по сату или по дану, те коришћење истог превозног средства од стране више особа, имају изузетно позитиван утицај на смањење загушења саобраћаја, загађење и повећање задовољства урбаним животом;

– паметна економија се ослања на електронско пословање и трговину, напредну индустријску производњу ослоњену на ИКТ, повећану продуктивност и иновативност засновану на ИКТ која ће довести до нових производа, услуга и пословних модела. Развој паметне економије подразумева разумевање економских и социјалних потреба становништва. Развој паметне привреде се заснива на прикупљању, обради и анализи података о економском стању како би се обезбедила целогодишња одрживост градске економије и покренуло запошљавање становника, посебно младих људи, у делатностима које ће им омогућити стандард и квалитет живота; и

– паметна животна средина – обухвата и интелигентну енергију са обновљивим изворима енергије, ИКТ енергетски грид систем, контролу загађености, обнову старих

и дотрајалих објеката, зелену градњу, зелено урбанистичко планирање, ефикасност употребе ресурса, урбане баште, рециклирање или супституцију ресурса, такође и градски вертикални вртови, кровни паркови, сензори који прате стање чистоће ваздуха и земљиште су нека од решења која могу бити адекватна и превентивна акција за спречавање настанка неповратног нарушавања животне средине.

Паметни градови надограђују дигиталну интелигенцију на већ постојеће урбане системе, омогућавајући им више опција за мање трошкова. Повезане апликације дају корисницима транспарентне информације у реалном времену, како би им помогле да направе што бољи избор. Ови алати могу спасити животе, спречити криминал, уштедети време, смањити отпад и чак помоћи јачању социјалне повезаности. Када градови функционишу ефикасније, они постају и продуктивнија места за пословање.

Проблем оваквог приступ је могуће стварање читавих слојева друштва недовољно способних да се брзо прилагоде савременим захтевима нових технологија, чиме постају хендикепитрани и маргинализовани као грађени другог реда. Пораст социјалне кохезије не мора увек био остварен, шта више, у пракси су неки случајеви довели до пораста социјалних и просторних подела између креативних, високообразованих, ИТ обучених становника, и нискообразованих, ИТ неписмених грађана. Како би операционализација концепта паметног града била успешна потребно је наћи решења која неће допринети јачању постојећих и/или стварању нових социјалних и просторних неједнакости.

Еластичност / отпорност градова односи се на способност урбаног система и свих његових саставних друштвено-еколошких и социо-техничких елемената и веза да одржавају или да брзо враћају жељене функције у пређашње стање у случају одређених просторно-временских поремећаја, односно катастрофа, да се прилагоде новонасталим условима и трансформишу. То подразумева способност града, односно насеља да апсорбује последице поремећаја, а да притом одржава функције и сачува своје структуре. Отпорност је континуирани процес преобликовања и развоја нових адаптивних стратегија, вишефазна активност, везана подједнако за мере превенције које служе ублажавању и спречавању настанка непогоде/катастрофе и за мере санације и обнове након поремећаја. Отпорност/еластичност (*resilience*) представља способност система, заједнице или друштва који су изложени опасностима да се одупру, апсорбују, прилагоде и опораве од ефеката опасности на благовремен и ефикасан начин, укључујући ту и путем очувања и обнављања кључних и основних структура и функција.

Према OECD-у основни принципи на којима се заснива концепција отпорности су: адаптивност, флексибилност, инклузија, интегративни приступ, постојање резервних капацитета и ресурса и сигурност. Отпоран град тежи да осујети или предупреди угроженост и опасност која прети његовом становништву. Угрожености је стање које је одређено физичким, социјалним, економским и еколошким факторима или процесима, који повећавају изложеност неке заједнице последицама опасности, док је опасност потенцијално штетан догађај, појава или људска активност која може да проузрокује губитке живота или повреде, оштећења имовине, ометање социјалног и економског развоја или деградацију животне средине. Опасност може да обухвати латентна стања која могу да представљају будуће претње и могу бити различитог порекла: природне (геолошке, хидрометеоролошке и биолошке) или изазване људским поступцима (деградација животне средине или технолошке опасности). Отпоран град је, дакле, у стању да се реорганизује помоћу нових структура како би могао да унапред види и буде спреман да одговори на могуће поремећаје.

Један број општина и градова Србије кренуо је путем модерног начина управљања и увођења тзв. паметних мрежа, уз констатацију да је неопходна целовит,

систематски принцип ширења модела модернизације и других јединица локалне самоуправе, посебно градова. Осим тога, ИКТ сектор се у Србији убрзано развија, остварујући озбиљне резултате у технолошком и економском погледу, чак извозно оријентисане. Градови Србије неминовно ће да буду суочени са потребом подизања сопствене отпорности и развојне одрживости. Различите средине имају и другачије проблеме са којима се сусрећу и оне саме намећу приоритетна решења. Стратешки планови и документи зато треба да буду оријентисани управо на основне препреке. Паметно управљање и едуковани и информисани грађани и унапређен информациони систем су елементарно подразумевани чиниоци, док су саобраћај, животна средина или економија ствар приоритета. Подизањем нивоа паметне организације урбаних средина, неминовно се повећава и одрживост и отпорност града.

2.1.2.3.4. Смернице за планско усмеравање развоја урбаних насеља

У урбаним центрима се очекује реафирмација значаја и схватања и апсолутна заштита јавног простора у њима. Посебно важан сегмент је право заједнице и грађанина на квалитетан и сигуран живот. Томе ће допринети анализе и решења које ће да буду уграђене у планове, а тичу се унапређење стања животне средине и заштите од природних и антропогених ризика и климатских промена.

Очекује се повећање загађења ваздуха, земље и воде у великим насељима, услед великог броја возила, економских и привредних активности и др. Стога су, као основ за доношење планских акција, потребне студије везане за:

- проветравања градова, уз сва специфична правила уређења и грађења у циљу увођења ваздушних струјања у насеље путем праваца доминантних саобраћајница, односно омогућавање заштите кроз постављање баријера од објеката;
- озелењавање и остале мере које ће допринети да би се острва топлоте и микроклима градова довела до нивоа пријатног окружења за живот; и
- безбедност и евакуацију становништва или адаптацију на потенцијалне опасности; одрживо коришћење енергије и др.

Интегрална обнова града подразумева прилагођавање постојећег градског окружења измењеним друштвеним потребама, тако да се стари и нови делови града прожимају и чине јединствену градску целину. Урбана обнова се може радити као део стратешког развоја или уређења града или дела града, или „интервентно“, када се решава хитан проблем, који је настао услед нпр. елементарних непогода или ратних разарања. Стратешка урбана обнова се спроводи са циљем да се обезбеде бољи услови становања, уреди саобраћајна и комунална инфраструктура, затим да се организује правилан распоред привредно-индустријских зона, сачувају историјски, уметнички споменици и вредности, унапреде и стварају нова радна места, да се заштити животна средина, односно побољшају општи услови живота у граду.

Урбанистичке мере у градовима биће подржане савременим информационим технологијама. Комплетирање катастра и његово константно ажурирање, формирање 3D катастра, урбана комасација, еколошка компензација, елиминација градске беде, социјално становање, коришћење алтернативних извора енергије и др. биће плански приоритети у наредном периоду.

Едукација, партиципација и колаборација становника у току израде планских докумената, као и у току њиховог спровођења, основни су предуслов квалитетног планирања. Коначно, (паметно) управљање на основу реалних потреба, експертских ставова и квалитетних планова биће кључно у развојној перспективи градских средина, док креирање буџета града на основу планских решења и усвојених приоритета и пројеката мора да постане обавеза за сваку локалну самоуправу.

На основу свега наведеног, могу се дати неке основне смернице за санацију постојећег стања и будући развој:

I Смернице за унапређење планирања и управљања урбаним развојем:

- дефинисање идентитета и потенцијала за развој урбаног насеља (континуитет у културно-историјском развоју, очување и заштита матрица, типологија, објеката и функција, уређење јавних простора, увођење нових и адекватних намена,...) у стратешким урбанистичким планским документима (СИУР, ГУП, ППР за урбано насеље за које се не израђује ГУП);

- праћење трендова и примена мера за урбану конкурентност, одрживост, отпорност и сигурност у стратешким урбанистичким планским документима;

- учешће грађана у процесима планирања и одлучивања, инклузија, успостављање веза и организовање грађанске иницијативе, доступност информација;

- примена стандарда у области урбанистичког планирања;

- увођење и унапређење савремених информационо-комуникационих технологија (ИКТ) у свакодневно функционисање градских подсистема – принцип паметног града; и

- прилагођавање планова и развојних стратегија концепцији паметног града, или израда нове стратегије паметног града, како би се одредиле реалне потребе увођења овог концепта, уз систематску едукацију грађана, са приоритетом увођења информациононих технологија у сврху унапређења управљања градом и организације јавних служби, саобраћаја и услуга, те достизања вишег квалитета живота.

II Смернице за санационе процесе:

- израда санационих планова за бесправна и нехигијенска насеља и заустављање даљег процеса бесправне градње;

- заштита урбаних матрица и типологија јавних простора, карактеристичних силуета и визура кроз урбанистичке планске документе;

- обнова и модернизација свих видова техничке инфраструктуре, а пре свега водоснабдевања и канализација отпадних вода; и

- обнова и модернизација саобраћајне инфраструктуре.

Кроз локалне планове пројекте и иницијативе урбани центри треба да:

- унапреде идентитет локалне средине;

- ограниче ширење градског/приградског подручја у складу са захтевима очувања пољопривредног земљишта, заштите културног и природног наслеђа, рационалног коришћења градског грађевинског земљишта и давања приоритета урбаној обнови, рециклажи и изградњи у оквиру већ постојеће урбане матрице;

- обезбеђују апсолутну заштита зелених и отворених простора унутар градског ткива као и јавних простора;

- планирају мрежу саобраћајница и техничку инфраструктуру у складу са стандардима опремљености, квалитета техничких решења и експлоатације, као и стандардима очувања и заштите животне средине;

- омогућавају (кроз планове, одлуке или разне форме партнерства) рехабилитацију девастираних и напуштених подручја, и поновно ангажовање простора некадашњих а сада напуштених индустријских или производних комплекса (браунфилд) у сарадњи свих заинтересованих актера: јавног, приватног сектора као и цивилног друштва;

- утврђују заштићене зоне и подручја која се ни под којим условима не могу претварати у изграђена подручја, нити могу бити предмет разматрања за такву промену, као нпр. изворишта водоснабдевања, заштитни појасеви, простори и објекти од јавног интереса; и

- подстичу јавно приватно партнерство и заједничко улагање и сл.

У генералним урбанистичким плановима, односно, у плановима генералне регулације за урбана насеља за која се не израђује генерални урбанистички план, посебну пажњу обратити на дефинисање граница и обухвата грађевинског подручја, у циљу заустављања даљег нерационалног ширења и расплињавања градова. Дати предност урбаној обнови, рециклажи, браунфилд локацијама и изградњи у оквиру већ постојеће урбане матрице. Заштитити постојеће и планирати нове јавне просторе и зелену инфраструктуру. Реафирмисати и доследно примењивати стандарде урбанистичког планирања, а капацитете саобраћајне и комуналне инфраструктуре планирати у свему у складу са планираним густинама, интензитетом активности и обимом изградње. Дефинисати приоритетна подручја интервенције, усаглашена са планским документима вишег реда и локалним стратегијама интегралног урбаног развоја. За изграђене делове урбаних насеља утврдити обавезу израде планова детаљне регулације за подручја урбане обнове, по посебној методологији утврђеној законом. Афирмисати и операционализовати институт урбане комасације. При дефинисању карактеристичних зона и целина за које важе одређена правила грађења придржавати се урбоморфолошких и предеоних принципа и водити рачуна о очувању карактеристичних градских силуета и визура.

2.2. РУРАЛНИ РАЗВОЈ И УРЕЂЕЊЕ СЕЛА

2.2.1. Уводне напомене

У складу са Закључком Владе РС о усвајању Програма о изменама и допунама IPARD програма за Републику Србију за период 2014-2020. године, у овом секторском прилогу за ППРС 2021-2035. године анализа ресурсних и структурних обележја руралног простора Србије заснива се на издвајању атара насеља са густином насељености испод 150 становника/km², према OECD дефиницији.

Неспорно је, међутим, да се овако дефинисано рурално подручје Србије одликује изузетно високим степеном хетерогености, како у погледу геоморфолошких и других природних карактеристика, демографских трендова, инфраструктурних, тржишних укупних социоекономских услова за развој пољопривреде и других привредних активности, тако и у погледу величине и морфологије насеља, културолошких особености и сл. Стога се тежиште анализа ставља на релевантне аспекте просторног развоја на нивоу области (НСТЈ 3) и региона (НСТЈ 2 и НСТЈ 3). Тиме се омогућава праћење имплементације ППРС и других развојних политика помоћу егзактних индикатора базираних на подацима које прикупља статистичка служба, ресорна министарства и сл.

При интерпретацији и провери добијених квантитативних налаза коришћена је релативно богата домаћа и страна литература о руралном простору, планско-развојног и научно-истраживачког карактера. На тој основи је дат предлог типологије руралног подручја Србије, који би требало проверити и евентуално кориговати или допунити у сарадњи са тимовима који обрађују проблематику мреже насеља, развоја урбаних и руралних насеља и урбано-руралних веза, социјалног развоја, развоја шумарства и сл.

Решења по питању развоја и уређења села са атаром односе се на сва насеља које Републички завод за статистику дефинише као тзв. остала насеља, чиме се из руралног простора искључује знатан број општинских центара, који у РС у већини случајева имају статус градских насеља, а који се у ЕУ политици подршке руралном развоју третирају као центри локалног развоја. При томе је учињен покушај диференцирања основних стандарда инфраструктурног опремања и комуналног уређења сеоских насеља у зависности од њихове позиције у просторно-функционалној организацији насељске мреже.

2.2.2. Анализа и оцена стања

2.2.2.1. Урбано-рурална типологија Еуростата

Уредбом (ЕУ) 2017/2391 о Измени Уредбе (ЕЗ) 1059/2003 у погледу територијалних типологија (Tercet) (ОЈЛ 350, 12/12/2017), у Уредбу (ЕЗ) 1059/2003 (ОЈЛ 154, 21/06/2003) о успостављању јединствене класификације статистичких територијалних јединица (NUTS) унет је, и тиме законски регулисан, већи број територијалних типологија.

Европска комисија је раније, у сарадњи са OECD, дефинисала низ основних територијалних типологија за разврставање статистичких територијалних јединица утврђених Уредбом 1059/2003, а њиховом кодификацијом обезбеђене су јединствене дефиниције, хармонизована транспарентна примена, компилација и дисеминација података европских статистика на различитим територијалним нивоима ЕУ.

На овај начин је у процес доношења политичких одлука и сагледавања њиховог утицаја укључена територијална димензија, односно потреба прилагођавања специфичностима подручја у којима се реализују. Наиме, током спровођења Стратегије Европа 2020 (2014-2020.) дошло је до померања тежишта интервенција ка интегрисаном територијалном приступу, који одражава локалне посебности у промовисању паметног, одрживог и инклузивног раста. Кохезиона политика 2014-2020. потенцира стратегије територијалног развоја, фокусирајући се на урбана, рурална и обална подручја. Територијалне типологије су значајне за сагледавање урбане димензије регионалне политике, урбано-руралних територијалних разлика и политике руралног развоја Уније (Eurostat, 2019.).

Уредбом 2017/2391, класификација статистичких територијалних јединица (NUTS) допуњена је: локалним административним јединицама (Local administrative units – LAU); статистичким мрежама које се користе за обрачун територијалних типологија базираних на становништву; и територијалним типологијама које су формиране доделом типова територијалним јединицама.

Евростат прикупља статистике становништва на основу мрежних поља величине 1 km². Ове, врло детаљне статистике користе се за успостављање мрежне типологије, односно типова кластера – урбаних центара, урбаних кластера и руралних мрежних поља.

Урбани центар (кластер високе густине) састављен је од суседних мрежних поља величине 1 km² (искључујући дијагонале) и густине насељености од најмање 1.500 становника по km², и укупном популацијом од минимално 50.000 становника (након попуњавања празнина у кластеру). Урбани кластер (кластер умерене густине) састављен је од суседних мрежних поља величине 1 km² (укључујући дијагонале) и густине насељености од најмање 300 становника по km² и има најмање 5.000 становника, док рурална мрежна поља чине поља која нису идентификована као урбани центри или урбани кластери (Eurostat, 2019.).

Мрежна типологија је уско повезана са локалним и регионалним типологијама, која се заснивају на истим основним градивним блоковима – класификовању мрежних поља базираних на становништву у различите типове кластера и обједињавању ових података на нивоу LAU, односно NUTS региона.

Локалне типологије настају тако што локалне административне јединице деле јединице NUTS 3 нивоа на један, највише два територијална поднивоа, од којих бар један мора имати управне надлежности. Према Уредби 2017/2391, на нивоу LAU се утврђују се следеће типологије: а) степен урбанизације (DEGURBA); б) функционална урбана подручја; и в) обална подручја.

Према степену урбанизације (DEGURBA) свака LAU припада искључиво једној од следеће три класе (Карта 26):

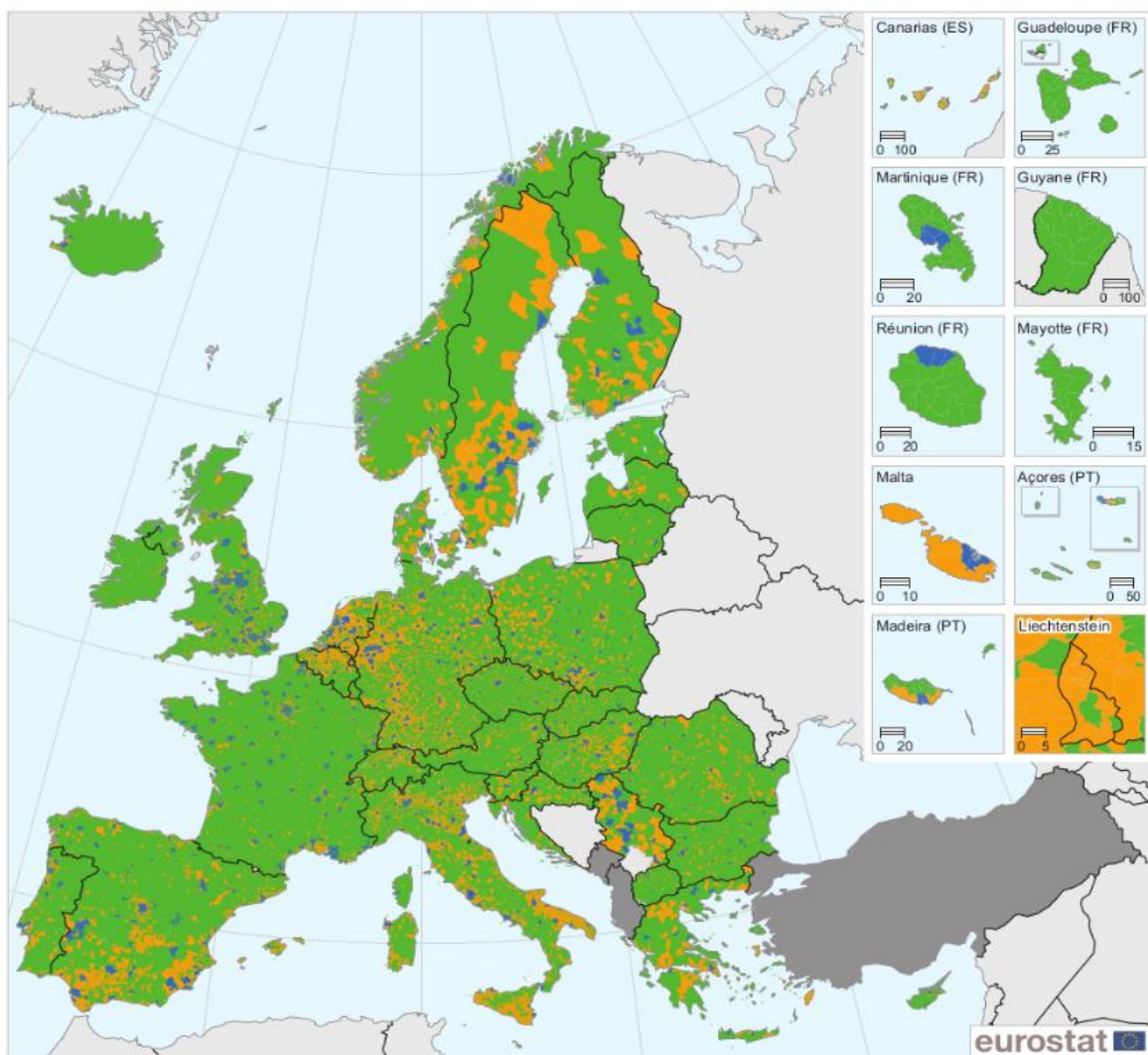
– градови (густо насељена подручја) у којима најмање 50% становништва живи у урбаним центрима;

– вароши (мањи градови) и предграђа (средње густо насељена подручја) у којима мање од 50% становништва живи у руралним мрежним пољима и мање од 50% у урбаним центрима; и

– рурална подручја (ретко насељена подручја) где више од 50% становништва живи у руралним мрежним пољима.

Карта 26. Степен урбанизације на нивоу локалних административних јединица (LAU)

Degree of urbanisation for local administrative units (LAU)

Administrative boundaries: © EuroGeographics © UN-FAO © Turkstat
Cartography: Eurostat — GISCO, 05/2018

- Cities**
(Densely populated areas: at least 50 % of the population lives in urban centres)
- Towns and suburbs**
(Intermediate density areas: less than 50 % of the population lives in rural grid cells and less than 50 % of the population lives in urban centres)
- Rural areas**
(Thinly populated areas: more than 50 % of the population lives in rural grid cells)
- Data not available**

0 200 400 600 800 km

Note: based on population grid from 2011 and LAU 2016.

Source: Eurostat, JRC and European Commission Directorate-General for Regional Policy

Извор: Eurostat, (2020a)

Урбана подручја чине градови (*cities*), као и мањи градови и предграђа (*towns and suburbs*), тј. густо насељена подручја и подручја средње густине насељености. Евростат пружа информације за велики број показатеља по степену урбанизације, а међу њима и за резултате анкете о радној снази (LFS) и статистике о приходима и

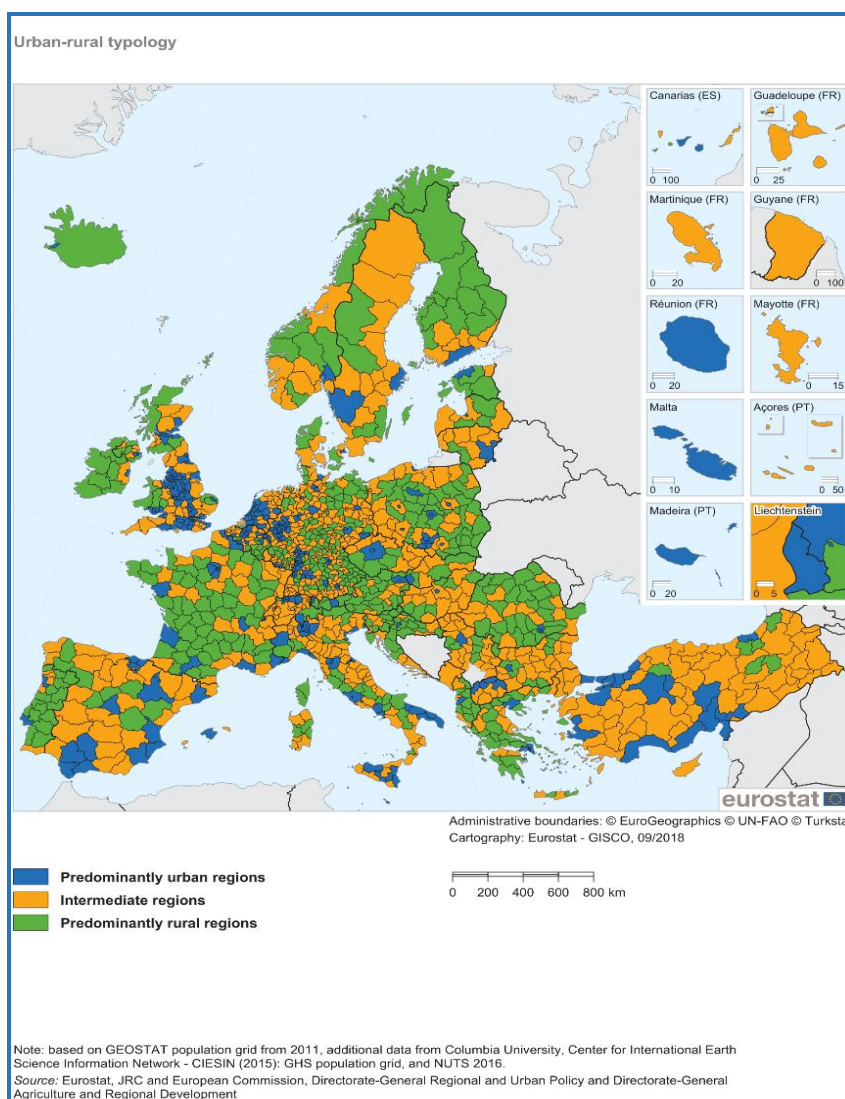
условима живота (EU-SILC), за ЕУ-28 и одређени број земаља ван ЕУ, укључујући Србију (Eurostat, 2020b).

Функционална урбана подручја се састоје од градова и њихових зона дневних миграција, тј. насељених зона чије је тржиште рада високо интегрисано са градом, тако да најмање 15% запослених резидената ради у граду (OECD, 2012.; Dijkstra et al., 2019.).

На нивоу NUTS 3 утврђују се три **регионалне типологије**: а) урбано-рурална; б) типологија метрополитена (метрополитенска и не-метрополитенска подручја); и в) обална подручја.

У оквирима регионалне урбано-руралне типологије издвајају се: *претежно урбана подручја* у којима више од 80% становништва живи у урбаним кластерима; *прелазна подручја* где више од 50% па све до 80% становништва живи у урбаним кластерима; и *претежно рурална подручја* у којима најмање 50% становништва живи у руралним мрежним пољима (Карта 27).

Карта 27. Урбано-рурална типологија (NUTS 3)

Извор: Eurostat, 2020

При томе се претежно рурално подручје са урбаним центром од преко 200.000 становника, чија популација чини најмање 25% популације подручја, сматра прелазним подручјем, док се прелазно подручје са урбаним центром од преко 500.000 становника, који чине најмање 25% популације подручја, сматра претежно урбаним подручјем (Eurostat, 2019.).

Урбано-рурална типологија је важна за статистику руралног развоја, односно за сагледавање специфичности NUTS 3 региона у светлу њихових руралних-урбаних типова (Eurostat, 2020c). Евростат одржава и објављује систем статистичких мрежа и типологије Уније, која је састављена од територијалних јединица на нивоима NUTS, LAU и мрежних поља. Остале типологије у употреби односе се на *погранична, острвска и планинска подручја* и нису покривене законодавством ЕУ (Eurostat, 2019.).

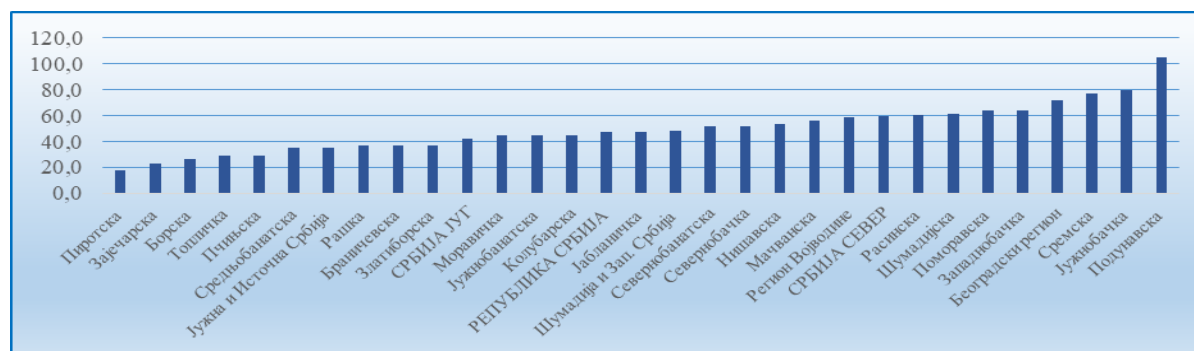
Република Србија је у октобру 2017. године послала Евростату саопштење у вези са номенклатуром статистичких територијалних јединица, у складу са Уредбом 1059/2003 о успостављању јединствене класификације статистичких територијалних јединица (NUTS). У наредном периоду (2018-2021.) предвиђено је „континуирано прилагођавање националних стандарда у области класификација и номенклатура у складу са изменама међународних стандарда” (НРАА, 2018.).

2.2.2.2. Основни ресурси руралног подручја Србије

На основу критеријума ОЕЦД-а и у складу са територијалном класификацијом Републике Србије, у овом секторском прилогу се рурално подручје Републике Србије посматра као територија са густином насељености испод 150 становника по km^2 (Карта 28). Ово подручје је одређено одузимањем од површине укупне територије појединих области (НСТЈ 3) територије насељених места изван руралних подручја, према списку који је објављен за потребе ИПАРД II програма („Службени гласник РС”, број 20/2019).

Овако омеђано рурално подручје Србије обухвата територију од 72.973,2 km^2 укупне површине, са 4.470 насеља, 3.436.164 становника, 1.152.898 домаћинстава и 571.122 породична пољопривредна газдинства (тј. 72,6% насеља, 94,1% територије, 47,8% становништва, 46,1% домаћинстава и 90,9% породичних пољопривредних газдинстава Републике). Просечна густина насељености руралног подручја износи 47,1 становник по km^2 , у односу на 812,8 становника у осталом, неруралном делу територије. Овај основни индикатор руралности креће се у интервалу од 17,8 у Пиротској до 105,5 становника по km^2 у Подунавској области (Графикон 2) (Табела 1 и Табела 2 у Прилогу).

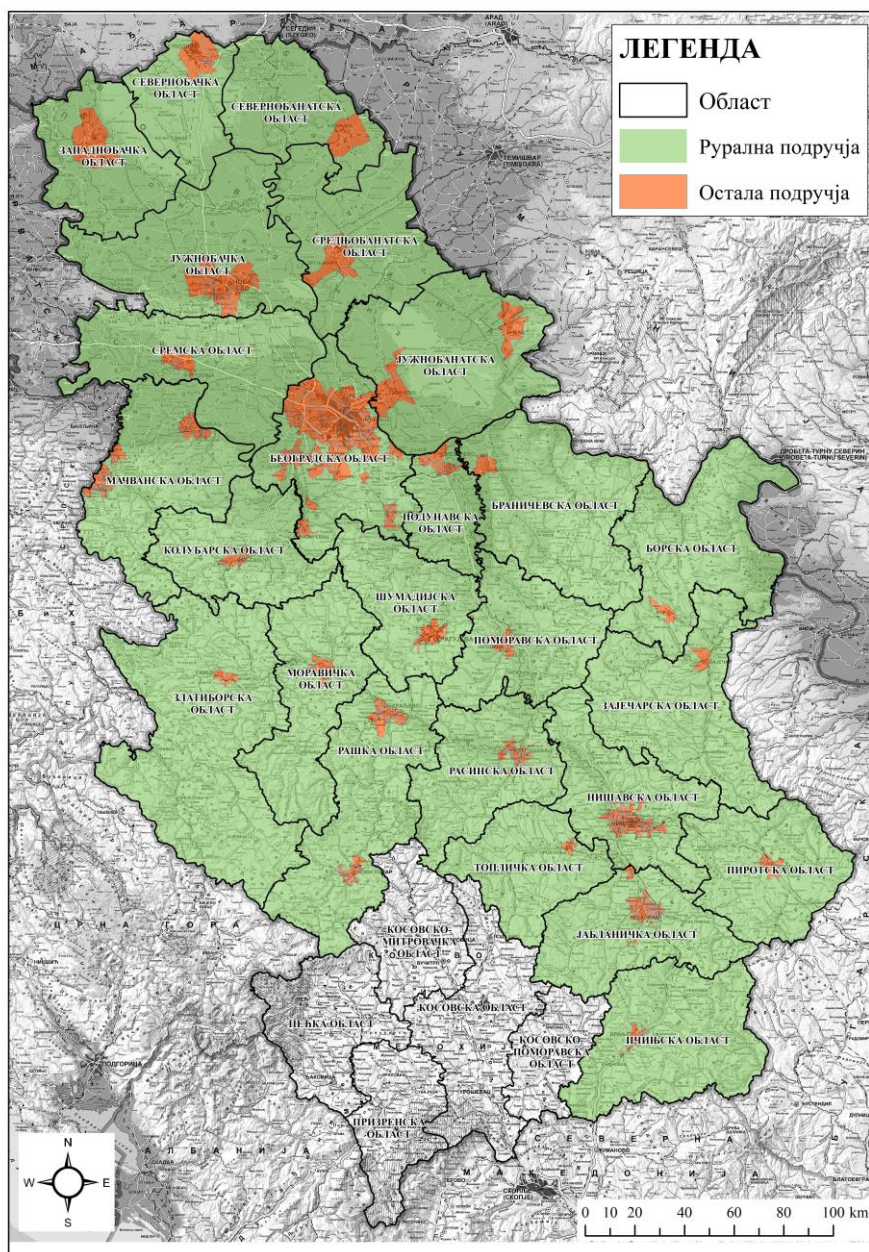
Графикон 2. Густина насељености по km^2 у руралним подручјима Републике Србије, 2011.

Извор: Табела 1 у Прилогу и Табела 2 у Прилогу

Руралне области, изузев Региона Београд, одликују се релативно високим степеном уједначености у погледу учешћа у појединим класама биофизичке структуре простора. Сходно наслеђеној хијерархији насељске мреже, то је нарочито снажно испољено код површина под интензивним пољопривредним културама, трајним травњацима и шумама, које се у безмало свим областима налазе са преко 90% у руралним деловима њихове територије (Табела 3 и Табела 4 у Прилогу).

Карта 28. Рурална подручја Републике Србије према територији насеља са густином насељености испод 150 становника/km² по Попису 2011.*

Извор: Никола Крунић, према подацима ГИС (РГЗ) и Пописа становништва (РЗС)
* за насеља у општинама Бујановац и Прешево према подацима Пописа 2002.

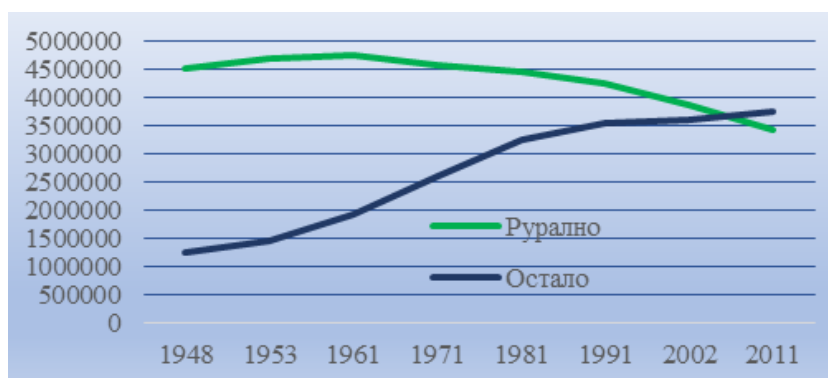
Према томе, анализе структура коришћења земљишних и других пољопривредних ресурса, које су дате у прилогу за Тематску студију 2, могу се сматрати валидним и за идентификовање основних пољопривредних фактора руралног развоја. Међутим, када је реч о демографским карактеристикама, онда до изражаја

долазе изузетно велике просторне разлике, које су од пресудног значаја за конципирање делотворне политике руралног развоја.

2.2.2.3. Основне демографске тенденције у руралним подручјима

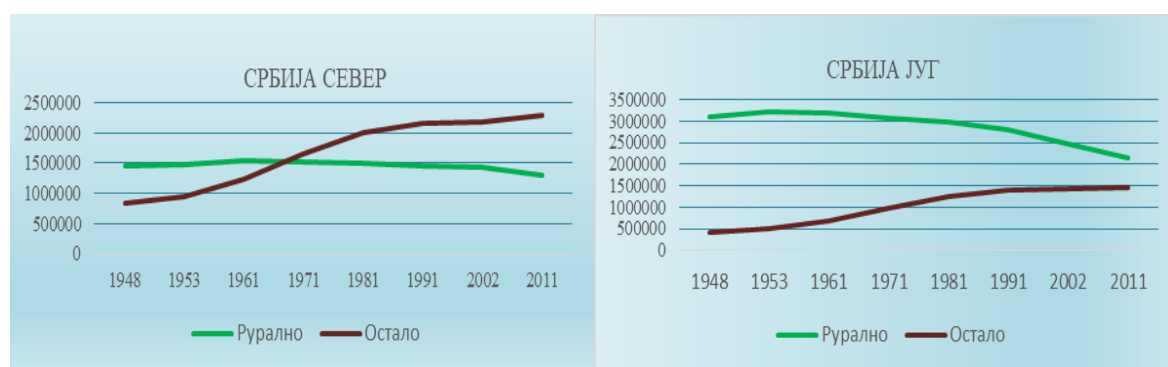
Слично као и свуда на планети Земљи, рурална подручја Србије одликују се динамичним смањивањем броја становника, у корист повећавања њихове концентрације у градовима. У периоду 1948-2011. године укупан број становника у руралним подручјима се смањило за једну четвртину (индекс 75,7), а у осталом делу територије повећао скоро три пута (индекс 298,9). Од 2011. године у руралном подручју живи мање становника него у осталом делу територије Републике (Графикон 3).

Графикон 3. Промене укупног броја становника у руралним и осталим областима, 1948-2010.

Пажњу заслужују разлике у динамици промене односа руралне и неруралне популације између Региона Србија Север и Србија Југ (Графикон 4). Те разлике су још снажније изражене на нивоу области, нарочито у периоду 1971-1991. године који се одликује интензивним миграцијама, по правилу, постепеним пресељавањем из села у оближња приградска насеља и општинске центре, а потом у веће градове или на рад у иностранство. Данас Пиротска, Топличка и Севернобачка област имају најмање, а Јужнобачка, Сремска и Златиборска област највише руралне популације (Табела 5 и Графикон 1 у Прилогу).

Графикон 4. Промене укупног броја руралне и остале популације на нивоу НСТЈ 1

Извор: Попис становништва 2011, РЗС, Београд

Местимичном порасту руралне популације између два последња Пописа становништва допринела је и чињеница да је велики број избеглих и интерно

расељених лица са простора бивше Југославије, насељен управо у руралним подручјима.

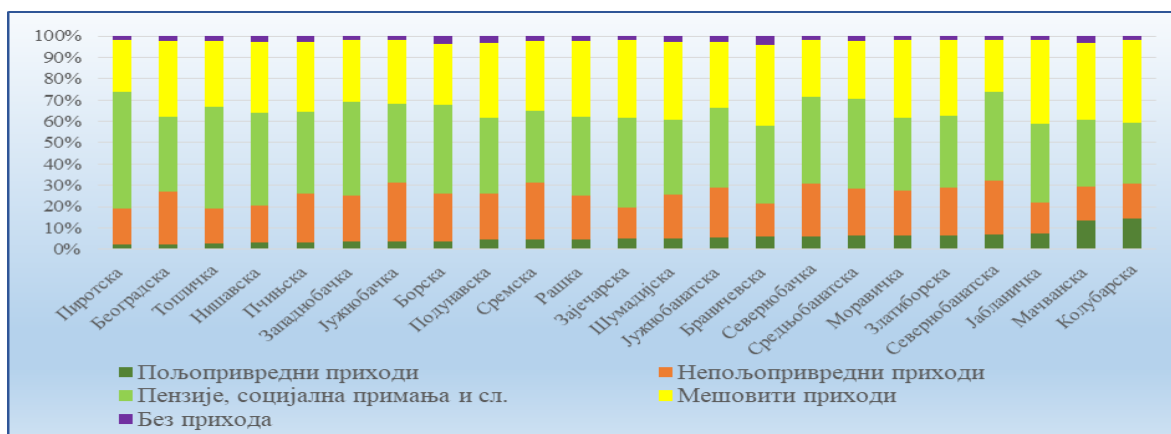
Будући да је становништву посвећен посебан сегмент ове Студије, овде нећемо улазити у подробнију анализу ове проблематике, утолико пре што се основни проблеми одрживог просторног развоја руралних подручја не испољавају на нивоу статистичких територијалних јединица, већ пре свега на релацијама урбаног центра и руралних насеља. Стога ћемо само цитирати Милована Митровића, који указује на суштину проблема одрживог руралног развоја. „Сеоско становништво у Србији некад су сачињавали скоро све сами сељаци. Данас то више није случај и то је једна од најважнијих друштвено-демографских промена у савременим селима. Данас се тај процес демографског преображаја (демографске транзиције) манифестује читавим низом промена у структури, просторном распореду и обележјима становништва од којих је за сеоску популацију најзначајнији процес деаграризације (напуштања пољопривреде као главног занимања), а за насеља процес урбанизације. (...) Друга страна исте медаље је нагло смањивање сеоског становништва, али је њен најтамнији и најпротивречнији аспект депопулација, као процес пражњења великог броја села, углавном у неразвијеним брдско-планинским и југоисточним регионима Србије, али и у другим пограничним областима (попут југоисточног Баната). Социолошко-културолошки гледано, урбанизација је више од пресељавања људи из села у градове и представља модернизацијски процес ширења градског начина и стила живота у сеоске средине, почев од комунално гуређења сеоских насеља, па све до промењеног начина рада, становања, исхране, облачења, узајамне комуникације и преузимања градских образаца културе међу житељима села. Сви наведени демографски друштвено-економски и културни процеси код нас се, као и све друго, одвијају стихички, неравномерно у времену и у простору, често на противречан начин, на махове и кампањски” (Митровић, 2015:37-38).

2.2.2.4. Структура руралних домаћинстава према изворима прихода

Далеко померену деаграризацију руралне популације Србије речито илуструју подаци Пописа становништва 2011. о структури прихода домаћинстава, у којој на руралном подручју само 5,6% домаћинстава има приходе искључиво од зарада или других примања из пољопривреде, 21,2% од зарада и других примања у непољопривредним делатностима и 33,2% из мешовитих пољопривредно-непољопривредних извора, док удео пензија и социјалних примања од 37,5% индиректно указује на високи степен сенилизације и сиромаштва руралног становништва. Остали, нерурални/урбани делови територије имају на свим нивоима статистичке поделе нешто повољнија економска обележја (Табела 6 и Табела 7 у Прилогу).

Рурално подручје Региона Србија Север се одликује нижим уделом домаћинстава са искључиво пољопривредним изворима прихода од Руралног подручја Региона Србија Југ (4,6% према 6,3%), а на нивоу НСТЈ 2 редослед је следећи: Београдски регион (2,4%), Регион Јужне и Источне Србије (4,5%), Регион Војводине (4,9%) и Регион Шумадије и Западне Србије (7,6%). На нивоу НСТЈ 3 тај показатељ деаграризације руралних домаћинстава се креће од 2,1% у Пиротској до 14,6% у Колубарској области (Графикон 5).

Графикон 5. Структура извора прихода домаћинстава у руралним подручјима, 2011.

Извор: *Попис становништва 2011 – подаци по насељима*

При посматрању изнетих података треба имати у виду да у руралним областима половина од укупног броја домаћинстава има пољопривредно газдинство. Према томе, везе локалног становништва са пољопривредом су још увек веома снажне, у првом реду, у домену снабдевања храном за потребе сопствене породице. У аграрној структури доминирају газдинства мале и средње величине, која су у Србији (супротно многим транзиционим земљама) остала најзаступљенија и након либерализације тржишта земљишта током транзиционог периода. Значајан утицај на споро реструктурирање пољопривреде и задржавање ситног поседа као основе аграрне структуре у Србији имало је споро реструктурирање непољопривредног сектора и задржавање вишкова радне снаге у пољопривреди и на газдинству (Богданов, 2014:68).

Генерално, динамични процеси деаграризације становништва нису у претходном периоду искоришћени за побољшање аграрне структуре породичних газдинстава, која данас у већини случајева нису у стању да обезбеде својим власницима нужни минимум новчаних прихода за подмиривање егзистенцијалних потреба, а још мање средства за инвестирање у развој, укрупњавање и модернизацију пољопривредне производње. Негативна искуства из прошлости, недовољна информисаност и неповерење у институције демократског система демотивишу пољопривреднике за активирање на пословном повезивању међусобно и са сфером промета и прераде пољопривредно прехрамбених производа.

2.2.2.5. Људски капитал породичних газдинстава

Људски капитал се у новијим моделима ендеогеног, холистичког и децентрализованог приступа развоју руралних подручја, поред привлачности руралног амбијента, посматра као главна покретачка снага економског раста. При томе се тежиште ставља на стварање високог квалитета услова живљења у руралним подручјима, како би се постојеће становништво сачувало и како би се покренула миграциона кретања високо образованог, креативног становништва из урбаних у рурална подручја (Josipović, 2018:57).

Међутим, у досадашњем развоју руралних подручја Србије апсолутно преовлађују супротне тенденције, које се манифестују исељавањем младих услед ограничених могућности запошљавања и недостатка образовних и културних институција. Истраживања показују да неразвијена инфраструктура дестимулише привлачење инвестиција као предуслова економског раста. Број сиромашних у руралним областима је већи него у урбаним. Рурална популација има низак ниво

образовања и суочава се са бројним проблемима, као што су недовољна укљученост у јавни живот, маргинализација младих и жена, неравнотежа у густини насељености, виша стопа незапослености, ограничен приступ комуникацијама и сл. (Јовановић и др. 2018:2).

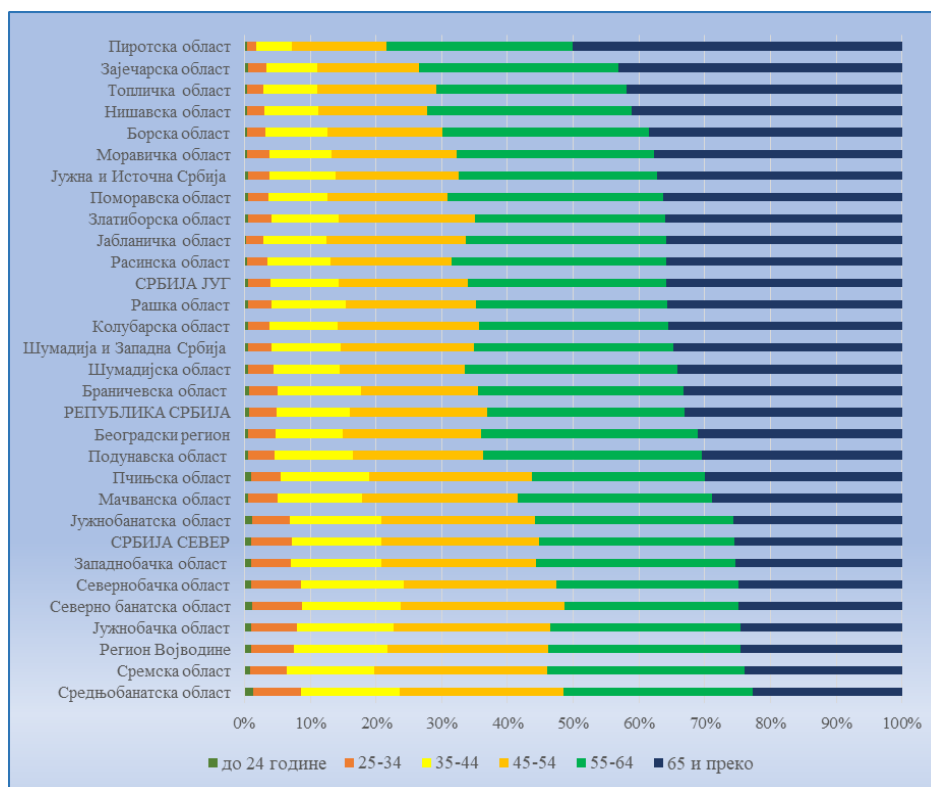
У фокусу европске политике подршке руралном развоју налази се опстанак и просперитет породичних пољопривредних газдинстава, којих на руралном подручју Републике Србије има 571.122, што чини 99,5% од укупно 573.848 пољопривредних газдинстава на том простору. Пошто су поседовне и друге структуре породичних газдинстава детаљније анализиране у прилогу о пољопривредном земљишту и развоју пољопривреде (Тематска студија 2), овде ћемо само указати на нека старосна, образовна и родна обележја управника породичних газдинстава (тј. менаџера по терминологији Пописа пољопривреде 2012.), који су већином и њихови носиоци, а и власници.

Посебну пажњу заслужују подаци о учешћу жена у управљању породичним газдинствима, које износи 15,9% у просеку за Републику и креће се у интервалу од 11,9% у Подунавској до 24,1% у Зајечарској области. Индикативно је такође да су управници, према просечном броју годишњих радних јединица, у просеку ангажовани са око половине пуног радног времена у току једне године, што указује на то да селу још увек нема пуне запослености (Табела 8 у Прилогу).

Овај закључак, међутим, оспоравају подаци о старосној структури управника породичних газдинстава у којој су 2012. године лица старости 65 и више година учествовала са око 33%, а старости 55 и више година са 60% (Табела 9 у Прилогу).

У свим, без изузетка, областима особе старости 55 и више година чиниле су 2012. године преко 50% од укупног броја управника породичних газдинстава. Најбољу ситуацију у том погледу имају области региона Србија Север, а најгору неразвијене, доминантно планинске области Јужне и Источне Србије (Графикон 6).

Графикон 6. Старосна структура управника породичних газдинстава, 2012. (у %)

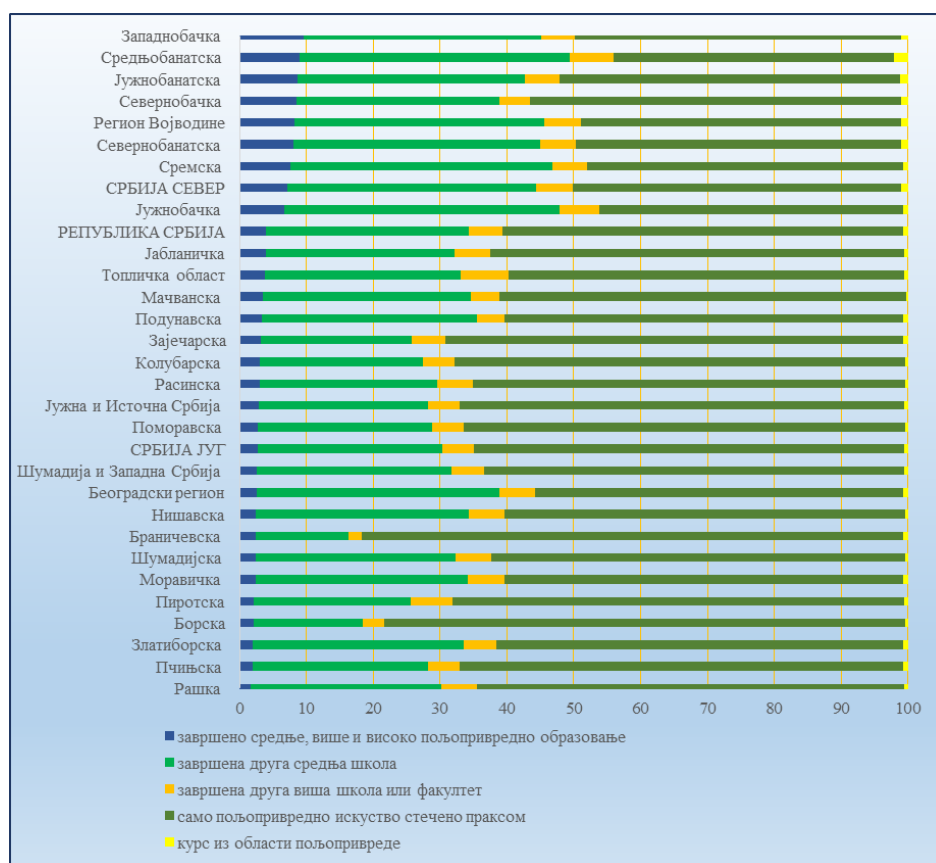

Извор: Попис пољопривреде 2012, РЗС, Београд

Није реално очекивати да су власници/менаџери породичних газдинстава, тј. сеоски домаћини српски речено, у поодмаклим годинама старости спремни за убрзано усвајање савремених еколошких и здравствених стандарда у пољопривредној производњи, нити мотивисави за активно учешће у припремању и спровођењу локалних програма руралног развоја. Разлоге за оптимизам у том погледу не даје ни њихова скромна стручна обученост и школска спрема.

Према подацима Пописа пољопривреде 2012. године у просеку за Републику укупно⁵¹, пољопривредно знање стечено само праксом има 60% од укупног броја менаџера пољопривредних газдинстава, завршену средњу пољопривредну школу свега 2,6%, а завршену вишу школу или факултет из области пољопривреде – 1,4%. Уједно се намеће питање да ли се релативно високо учешће менаџера са завршеном средњом и вишом школом или факултетом непољопривредног смера (30,3% и 5%, респективно) може приписати слободном опредељењу за живот и рад на селу, или пак немогућности запошљавања у изабраном занимању. Индикативно је да је удео менаџера са непољопривредним факултетом највећи у економски најслабије развијеним руралним подручјима, која су захваћена интензивним миграцијама са села, као што су Пчињска и Пиротска област (Графикон 7) (Табела 10 у Прилогу).

Графикон 7. Структура стручне и школске спреме менаџера пољопривредних газдинстава, 2012. (у %)

Извор: Попис пољопривреде 2012. Менаџери – подаци по насељима, РЗС

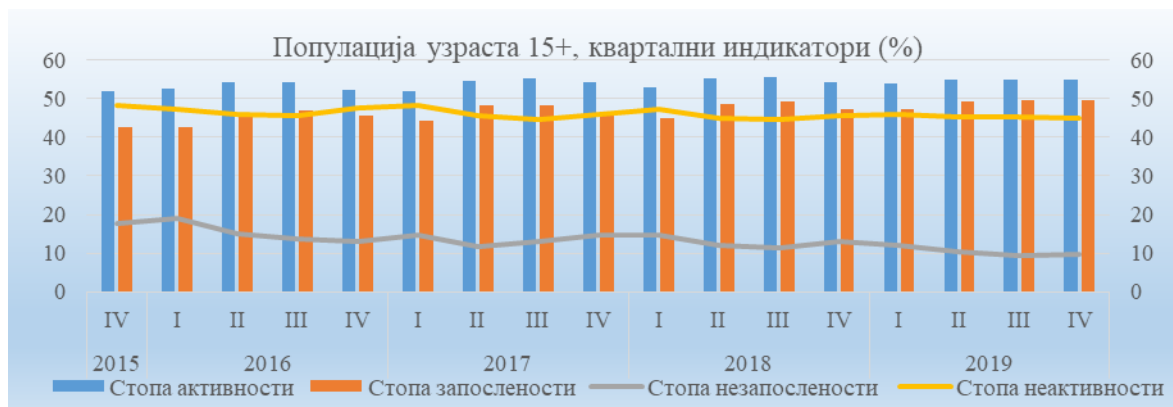
⁵¹ Због заштите приватности података на нивоу насеља, ови подаци се односе на укупан број менаџера, од којих 99,6% чине менаџери породичних газдинстава.

Изузев Београдског региона, северне области се одликују осетно вишим нивоом стручне обучености менаџера пољопривредних газдинстава, у односу на Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије. Чини се, међутим, да то битније не мења општи закључак о ниском нивоу образовања апсолутне већине менаџера пољопривредних газдинстава. Стога један од основних предуслова за усмеравање руралних подручја на путању одрживог развоја представља убрзавање смене генерација носилаца/власника пољопривредних газдинстава, упоредо са обезбеђењем подршке развоју система пољопривредног саветодавства.

2.2.2.6. Опште карактеристике руралног тржишта рада

Подаци Анкете о радној снази, уз присутне кварталне осцилације, бележе у периоду 2015-2019. године позитивна кретања на тржишту рада у Републици Србији – раст стопа активности и запослености становништва старог 15 и више година, односно пад стопа незапослености и неактивности. У четвртном кварталу 2019. године стопа запослености становништва узраста 15+ износила је 49,7% а стопа незапослености 9,7% (Графикон 8).

Графикон 8. Основни показатељи кретања на тржишту рада у Републици Србији, 2015–2019.

Извор: РЗС, 2020а

Према подацима Анкете о радној снази за 2018. годину (РЗС, 2019а), вредности основних индикатора тржишта рада за становништво старо 15 и више година указују на знатне родне и регионалне разлике. Ниво активности и запослености жена нижи је од вредности ових показатеља за мушко становништво. Највеће стопе активности и запослености бележе се у Београдском региону и Региону Шумадије и Западне Србије, а најниже у Региону Јужне и Источне Србије. Разлике су присутне и према типу насеља, у корист руралних (Табела 19).

Табела 19. Индикатори тржишта рада према полу, региону и типу насеља, популација 15+, 2018.

	Република Србија			НСТЈ 2 (%)					Насеља	
	Укупно	Мушко	Женско	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косова и Метохије	Градска	Остала
Стопа активности	54,5	62,9	46,7	56,2	52,8	56,1	52,6	-	53,6	55,8
Стопа запослености	47,6	55,4	40,3	50,1	47,3	48,3	44,1	-	46,2	49,7
Стопа незапослености	12,7	11,9	13,7	10,9	10,5	13,8	16,2	-	14,0	10,9
Стопа неактивности	45,5	37,1	53,3	43,8	47,2	43,9	47,4	-	46,4	44,2

Извор: РЗС, 2019а

Стопе активности и запослености младих (15-24 године старости) су далеко ниже, односно стопе незапослености и неактивности далеко више од вредности ових стопа за укупну популацију старости 15+, при чему су млади у градским срединама у неповољнијој ситуацији од оних на селу, а младе жене у неповољнијој позицији од вршњака. Стопе активности и запослености младих су највеће у Региону Војводине, стопа незапослености у Региону Јужне и Источне Србије а стопа неактивности у Београдском региону (Табела 20).

Табела 20. Индикатори тржишта рада према полу, региону и типу насеља, млади (15-24), 2018

	Република Србија			НСТЈ 2 (%)					Насеља	
	Укупно	Мушко	Женско	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косова и Метохије	Градска	Остала
Стопа активности	30,0	36,3	23,3	26,1	33,1	30,0	30,2	-	25,2	37,2
Стопа запослености	21,1	26,0	15,9	19,8	25,5	20,0	18,4	-	16,8	27,5
Стопа незапослености	29,7	28,3	32,0	23,9	23,0	33,4	38,9	-	33,4	26,0
Стопа неактивности	70,0	63,7	76,7	73,9	66,9	70,0	69,8	-	74,8	62,8

Извор: РЗС, 2019а

Учешће лица старости 15–24 године која нису запослена, нису на школовању, нити су на обуци у укупној популацији тог узраста (NEET стопа) износило је 2018. године 16,5% (16% за мушкарце и 17% за жене) (РЗС, 2019а).

У структури запослених према професионалном статусу, жене су натпросечно ангажоване као запослени радници и помажући чланови домаћинства, а мушкарци као samozапослени. Запослени радници и самостални са запосленима највеће учешће у структури запослених имају у Београдском региону, самостални без запослених у Региону Јужне и Источне Србије, а помажући чланови домаћинства у Региону Шумадије и Западне Србије (Табела 21).

Табела 21. Структура запослених, популација 15+ (Σ запослени = 100)

	Република Србија			НСТЈ 2, укупно (%)				
	Укупно	Мушко	Женско	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косова и Метохије
Стопа активности	71,8	68,3	76,1	82,8	76,7	60,1	67,5	-
Стопа запослености	3,7	4,6	2,4	4,6	3,8	3,4	2,6	-
Стопа незапослености	19,0	24,2	12,5	11,3	16,0	24,8	24,9	-
Стопа неактивности	5,6	2,9	9,0	1,3	3,5	11,7	5,0	-

Извор: РЗС, 2019а

РЗС прати основне индикаторе **руралног тржишта рада** користећи специфичну урбано-руралну класификацију према типу насеља (*градска* – насеља са генералним урбанистичким планом и *остала* – рурална насеља), а њихове вредности указују на знатне родне и генерацијске разлике у активности и запослености становништва у руралним срединама (Табела 22).

Табела 22. Индикатори тржишта рада према типу насеља, полу и старосној доби у Србији, 2018.

	Мушко становништво, (%)				Женско становништво, (%)			
	Популација 15+		Популација 15-24		Популација 15+		Популација 15-24	
	Градска	Остала	Градска	Остала	Градска	Остала	Градска	Остала
Стопа активности	60,9	65,6	30,1	45,7	47,2	45,9	19,9	28,3
Стопа запослености	52,7	59,0	19,9	35,4	40,3	40,3	13,5	19,4
Стопа незапослености	13,5	10,0	34,0	22,6	14,5	12,3	32,3	31,7
Стопа неактивности	39,1	34,4	69,9	54,3	52,8	54,1	80,1	71,7

Извор: РЗС, 2019а

Структуру запослених у руралним подручјима карактерише високо учешће лица која раде самостално без запослених, најчешће на свом газдинству, као и категорије помажућих чланова домаћинства, која у структури запослених жена на селу учествује са чак 21,1% (Табела 23).

Табела 23. Запослени према професионалном статусу, полу и типу насеља 2018, популација 15+ (Σ запослени = 100)

	Укупно		Мушкарци		Жене	
	Градска	Остала	Градска	Остала	Градска	Остала
Запослени радници	84,0	55,0	79,4	54,6	89,3	55,6
Самостални са запосленима	4,7	2,2	6,1	2,8	3,1	1,4
Самостални без запослених	10,5	30,8	13,9	36,8	6,4	21,9
Помажући чланови домаћинства	0,9	12,0	0,6	5,8	1,2	21,1

Извор: РЗС, 2019а

Евростат прати рурално тржиште рада на локалном и регионалном нивоу, користећи степен урбанизације (DEGURBA), односно урбано-руралну типологију.

Индикатори према степену урбанизације прате се на нивоу ЕУ, земаља чланица и одређеног броја других земаља, укључујући Србију. Вредности добијене овом методологијом потврђују повољнију ситуацију у погледу запослености и незапослености у руралним подручјима Србије у односу на урбана подручја (осим у случају жена радног узраста, које имају нижу стопу запослености од жена у већим градовима, и жена узраста 15-24. године, које имају већу стопу незапослености од жена у урбаним подручјима) (Табела 24).

Табела 24. Стопе запослености и незапослености према полу и степену урбанизације у Србији, 2018.

	Градови			Мањи градови и предграђа			Рурална подручја		
	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж
Стопа запослености									
Популација 15-24	16,4	18,2	14,5	19,4	24,2	14,1	26,6	34,6	18,3
Популација 15-64	59,8	64,8	55,2	55,9	62,4	49,4	59,9	68,5	50,6
Стопа незапослености									
Популација 15-24	32,3	35,0	28,5	31,2	30,4	32,8	27,3	23,4	34,0
Популација 15-64	13,5	12,9	14,2	14,9	14,7	15,1	12,0	10,9	13,5

Извор: Eurostat, 2020b

Нижу стопу запослености младих у руралним подручјима у односу на Србију, 2018. године имале су Грчка, Италија, Северна Македонија, Шпанија, Бугарска и Белгија, а лица радног узраста Северна Македонија, Хрватска, Италија, Грчка и Бугарска. Већу стопу незапослености младих у односу на Србију у овим областима исте године имале су Северна Македонија, Грчка, Шпанија и Италија, а лица радног узраста Северна Македонија, Грчка и Шпанија (*Eurostat, 2020b*).

Србија није укључена у базу индикатора тржишта рада на NUTS 3 нивоу Евростата, иако је Евростат мапирао NUTS 3 области у Србији, у складу са урбано-руралном типологијом (*Eurostat, 2020d*).

Стопа запослености (популација 15-64) се у преовлађујуће руралним регионима Уније у 2018. години кретала од 49% у Хрватској до 79% у Холандији, а стопа незапослености (популација 15+) од 1,6% у Чешкој до 17,9% у Грчкој (*Eurostat, 2020e*).

РЗС прати стопе активности, запослености, неактивности и незапослености за популацију старости 15+ и 15-64 по областима (НСТЈ 3) (Табела 11 у Прилогу).

2.2.2.7. Просторни аспекти руралног сиромаштва

Према *Оцени апсолутног сиромаштва у Србији у 2018. години* Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе РС и РЗС (2019.), линија апсолутног сиромаштва износила је 12.286 динара месечно по потрошачкој јединици, а потрошњу нижу од тог износа имало је 7,1% становника Републике, односно око пола милиона становника није било у стању да задовољи минималне егзистенцијалне потребе. Обрадом података из Анкете о потрошњи домаћинстава из 2018. године, РЗС је у поменутом документу дошао до следећих закључака:

- регионално посматрано, стопа сиромаштва је била најнижа у Београдском региону (3,9%), нешто виша у Региону Војводине (6%) и Региону Шумадије и Западне Србије (6,8%), а највиша у Региону Јужне и Источне Србије, где је износила 11,9%. Сиромаштво је присутније у осталим (руралним) него у градским подручјима (10,4% наспрам 4,8%);

- сиромаштво је најизраженије у вишечланим домаћинствима (шесточлана и већа), као и у домаћинствима у којима носилац има низак ниво образовања (незавршена основна школа) или се налази ван тржишта рада (неактиван);

- у 2018. години је дошло до благог пораста учешћа лица са екстремно ниском потрошњом – потрошњом нижом од 90% (3,7%) и 80% линије сиромаштва (2,4%), и учешћа лица са потрошњом испод 120% линије сиромаштва (12,7%), као и неједнакости у потрошњи (Гини коефицијент 28,45, а квинтилни однос 4,2);

- без пензија и социјалних трансфера, 2018. године око трећине становништва располагало би потрошњом која није довољна за покриће егзистенцијалних потреба (36,4%). Здружени ефекат ових трансфера на смањење сиромаштва највећи је у Београдском региону, а најмањи у Региону Јужне и Источне Србије; и

- у 2018. години апсолутно сиромашних би било 8,8% (око 120 хиљада лица) више, да домаћинства нису допуњавала потрошњу производњом добара за сопствене потребе.

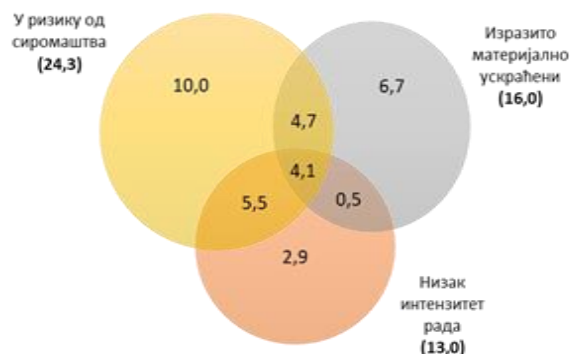
Према резултатима *Анкете о приходима и условима живота (SILC) у 2018. години* (РЗС, 2019б), праг ризика од сиромаштва (релативна линија сиромаштва), који представља 60% медијане националног еквивалентног прихода, износио је 16.615 динара просечно месечно за једночлано домаћинство. Гини коефицијент, као и квинтилни однос С80/С20, који у концепту релативног сиромаштва мере неједнакости у расподели прихода, опадају, и у 2018. години износе, респективно, 35,6 и 8,6. Стопа ризика од сиромаштва (процент лица чији је еквивалентни приход мањи од релативне

линије сиромаштва) износила је 24,3%. Лица од 18 до 24 године највише су била изложена ризику од сиромаштва (29,1%), као и лица млађа од 18 година (28,8%); према типу домаћинства, лица у домаћинствима која чине две одрасле особе с троје или више издржаване деце (53,6%) и лица млађа од 65 година у једночланим домаћинствима (37,2%); а уопгледу радног статуса, незапослена лица (49,0%).

Ставке материјалне ускраћености домаћинства утичу на квалитет живота попут адекватног загревања стана (које не може да приушти 10% становништва Србије), меса или рибе у оброку сваког другог дана (не може да приушти 18,8%), неочекиваног трошка у износу од 10.000 динара, који би био плаћен из буџета домаћинства (не може да приушти 39,8%) и недеље дана одмора ван куће (не може да приушти 52% становништва). Стопа материјалне ускраћености (удео појединаца који живе у домаћинствима која немају финансијске могућности да приуште најмање три од девет ставки материјалне ускраћености) износила је 30,4%, а стопа изразите материјалне ускраћености (најмање четири од девет ставки материјалне ускраћености) 16%. У домаћинствима ниског интензитета рада (0-0,20), било је 13% становништва старости испод 60 година.

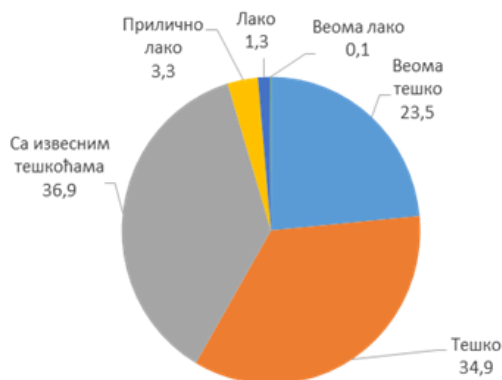
Стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености (лица у ризику од сиромаштва, или изразито материјално ускраћена, или живе у домаћинствима веома ниског интензитета рада) износила је 34,3%. Удео становништва које живи у домаћинствима која тешко и веома тешко састављају крај с крајем износио је 58,4% (Графикон 9 и Графикон 10).

Графикон 9. Основни показатељи сиромаштва и социјалне искључености, 2018 (%)

Извор: РЗС, 2019б

Графикон 10. Стопа субјективног сиромаштва – могућност „састављања краја с крајем” 2018. (%)

Извор: РЗС, 2019б

Евростат прати основне индикаторе услова живота и благостања према степену урбанизације, што омогућава сагледавање вредности индикатора релативног сиромаштва у руралним подручјима, како у земљама ЕУ тако и у Србији (Табела 25).

Табела 25. Сиромаштво и социјална искљученост према степену урбанизације у Србији и ЕУ, 2018. (%)

	Стопа ризика од сиромаштва			Стопа изразите материјалне ускраћености			Лица која живе у домаћинствима са веома ниским интензитетом рада			Стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености		
	Градови	Мањи градови и предграђа	Рурална подручја	Градови	Мањи градови и предграђа	Рурална подручја	Градови	Мањи градови и предграђа	Рурална подручја	Градови	Мањи градови и предграђа	Рурална подручја
Србија	16,0	20,4	34,7	12,9	16,8	17,9	14,7	15,0	23,5	26,3	31,5	43,8
ЕУ-28	16,8	15,6	19,4	6,1	5,2	6,4	9,7	8,1	8,0	22,1	20,1	23,7

Извор: Eurostat, 2020b

Стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености је и у Унији и у Србији највећа у руралним подручјима, али је разлика између урбаних и руралних подручја у висини овог показатеља у Унији далеко мања него у Србији.

Петровић и Милић (2016.) су секундарном анализом података Анкете о приходима и условима живота (SILC) за 2014. годину дошле до профила лица у ризику од сиромаштва у руралним подручјима, према коме се ради о лицима која су најчешће: старости од 45 до 65 година и имају завршену средњу школу; живе у вишечланим домаћинствима са издржаваном децом; незапослена су и живе у домаћинствима са веома ниским интензитетом рада и зарадама као главним извором прихода. Ауторке се залажу за специфичне мере подршке запошљавању и стицању додатних знања и вештина радне снаге, социјалном оснаживању вишечланих домаћинстава са издржаваном децом и унапређењу квалитета живота у руралним подручјима.

2.2.2.8. Мултифункционална улога пољопривреде у руралном развоју

У ФАО разматрањима светске пољопривреде и исхране становништва издвајају се три основна типа пољопривреде: монофункционална, профитно оријентисана и мултифункционална. Монофункционална пољопривреда је раширена у економски мање развијеним деловима света, са slabим условима производње, недовољном инфраструктуром и високом густином становништва. Таква пољопривреда има једини задатак да обезбеди храну за становништво по сваку цену. Профитно оријентисана пољопривреда је карактеристична за САД и велике плантаже тропског и субтропског воћа, чаја и других монокултура. Европска унија је промовисала модел мултифункционалне пољопривреде, који је у пракси такође снажно подржан у Јапану, Швајцарској и Норвешкој.

Од половине деведесетих година прошлог века сви документи ЕУ дефинишу пољопривреду као мултифункционалну, у смислу обезбеђења хране и других услуга које немају тржишну цену и представљају јавно добро, ради кога друштво интервенише субвенцијама. Генеза тог концепта је повезана са тзв. Уругвајском рундом преговора у оквиру Општег споразума о тарифама и трговини (*General Agreement on Tariffs and Trade - GATT*) која је окончана 15. априла 1994. године

потписивањем Маракешког уговора од стране 123 нације, а на основу кога је 1. јануара 1995 формирана Светска трговинска организација – СТО (*World Trade Organization – WTO*). Циљ ове међународне мултилатералне организације је да надгледа и либерализује међународну трговину. Концепт мултифункционалне пољопривреде до сада није доживео подршку СТО и сматран је претекстом за постизање бољих позиција у преговорима о задржавању протекционизма у пољопривреди. Због тржишних дисторзија које субвенције проузрокују оспораван је не само у САД, већ и у економски неразвијеним земљама.

Нико, међутим, не оспорава позитивне екстерналије пољопривреде које се огледају у сигурности снабдевања становништва храном, обезбеђивању одговарајућих услова живљења у руралним подручјима и заштити животне средине (*Somogyi, 2005.*):

1) Према дефиницији ФАО, сигурност снабдевања храном значи сталну доступност хране за све становнике ради обезбеђења услова за активан и здрав начин живота. Сигурност система снабдевања храном карактеришу: довољни капацитети за производњу, складиштење и увоз хране; аутономија у одбрани од наглих промена тржишта и политичке уцене храном; отпорност на сезонске, цикличне и друге варијације у расположивости хране; одрживост тј. заштита и могућност унапређивања еколошког система; и једнакост у доступности храни за све социјалне групе.

2) Погодност руралног простора за живот је национални циљ у скоро свакој земљи. Због тога многе земље интензивирају напоре да обезбеде погодност руралног простора за живот у чему пољопривреда игра веома значајну, ако не и главну улогу.

3) Заштита животне средине је повезана са чињеницом да је пољопривреда, користећи природне ресурсе у великом обиму, у тесној вези са земљиштем, водним ресурсима и живим светом. Пољопривреда може имати позитивне и негативне утицаје на околину.

Наведене функције представљају јавно добро, које се штити тзв. агроеколошким мерама од суштинског значаја за очување природне разноврсности, лепоте предела и здраве животне средине. Главни корисници тих мера су мала пољопривредна газдинства, која одржавају праксе пољопривредне производње високе природне вредности. У Републици Србији се успостављају механизми за финансирање оваквих активности кроз претприступне фондове ЕУ, али док они не заживе, треба обезбедити националне фондове и међусекторску сарадњу ради интегрисања еколошких потреба с економским приоритетима. Тежиште би требало ставити на промовисање еколошки прикладне (*Environmentally friendly*) пољопривреде, која доприноси очувању природне средине, руралног наслеђа, предеоних вредности и других локално специфичних агроеколошких добара, између осталог, и у функцији адекватне туристичке валоризације бројних природних, културно-историјских и етнолошких феномена руралног простора Србије.

2.2.2.9. Шуме и производи шума као фактор руралног развоја

Према Карти основног земљишног покривача, под шумом се у руралним областима Србије налази 27.005 km², док је 5048,7 km² покривено жбуњем, што заједно чини 32053,7 km² под трајном дрвенастом вегетацијом, која је веома неравномерно заступљена у простору (Табела 12 у Прилогу).

Највишим степеном шумовитости одликују се југоисточне, брдско-планинске и економски најслабије развијене области. У тим областима са, по правилу скромним потенцијалима за развој пољопривреде, шумарство има изузетно значајно место у економском развоју, пружајући при томе велики број разноврсних еколошких, заштитних, туристичко-рекреационих, здравствених и културних услуга. Поред дрвета

као главног шумског производа, шуме представљају такође богати извор прехранбених и фармаколошких сировина, као и других, тзв. споредних, производа шумских састојина (семе, плодови, пупољци, четине, шишарице, кора, лика, смола, лисник, шушањ и др.) и шумског земљишта (хумус, камен, шљунак, песак и сл.). Најатрактивнији остали шумски производи су печурке, лековито биље и шумски плодови. Будући да је високи степен шумовитости, по правилу, праћен преовлађивањем екстензивног начина коришћења пољопривредног земљишта (пашњаци, већи део ливада и запарложене оранице), у овим областима постоје и изванредни услови за развој ловства. За разлику од Региона Србија Југ, све северне области се одликују ниским степеном шумовитости (Графикон 11).

Графикон 11. Степен шумовитости (у %)

Извор: КОЗП, РГЗ, 2019.

Питања од значаја за развој шумарства се целовито обрађују у посебном сегменту ППРС. Овде ћемо само нагласити да са становишта укључивања шумарства и ловства у програме руралног развоја, приоритетне активности јесу:

- искоришћавање подршке из домаћих и међународних извора за суфинансирање радова на унапређивању економске вредности шума (пошумљавање голети и пожаришта; обнављање багрема; опходне сече у високим шумама; окопавање и прашење; и прореде у средњедобним састојинама и пошумљавање еродобилних обрадивих земљишта изнад 5. кат. класе);

- организовање ловног туризма и едукација ловних стручњака и ловаца у циљу заштите и узгоја дивљачи;

– даљи развој удружења власника приватних шума, ради ефикасног заступања заједничких интереса и предузимања заједничких радова на развоју инфраструктуре приватних шумских поседа, организовању производње, пласмана производа и услужних делатности, као и у погледу размене искустава у тој области на регионалном, националном и међународном плану;

– оснивање и развој малих и средњих предузећа у шумарству и индустрији базираној на шумским производима, ради повећања запослености у руралним подручјима, а тиме и повећања доприноса шумарства укупном економском развоју; и

– развој маркетинга и одрживе употребе (дрвних и недрвних) шумских производа.

С обзиром на често недовољне прехранбене потенцијале шума за исхрану богатог животињског света, одговарајућим агроеколошким надокнадама треба такође подстицати приватне власнике слабо коришћених обрадивих површина на производњу вуломинозне хране за дивљач. Наменско засејавање ораница крмним биљем за прихрањивање дивљачи, одржавање ливада и пашњака и екстензивно коришћење старих воћњака, поред заштите специјског и екосистемског биодиверзитета и предела, има и значајне позитивне ефекте на очување површина и плодности пољопривредног земљишта и насељености.

Поред власника и корисника шума (приватни власници шума, јавна предузећа за газдовање шумама, национални паркови и други), постоји широк круг актера који имају интерес за унапређивањем стања шума и развојем шумарског сектора. Бројне интересне стране укључују (МПШВ, Управа за шуме, 2006.):

– произвођаче и прерађиваче шумских производа (дрвна индустрија и индустрија целулозе, мала предузећа и занатске радње, предузећа за извођење радова у шумарству, произвођачи органске хране, пољопривредни произвођачи и сл.);

– кориснике здравствених и рекреационих функција шума, туристичке организације;

– локалне заједнице и становништво посебно у руралним подручјима;

– кориснике ловних и рибарских подручја; и

– владине и невладине организације, као и појединце.

2.2.2.10. Планинске и друга пољопривредна подручја са отежаним условима рада у пољопривреди (ПОУРП)

Према Правилнику о одређивању подручја са отежаним условима рада у пољопривреди („Службени гласник РС”, број 102/18), статус таквог подручја у периоду 2019-2022. године има насељено место на територији општине, односно града или цела територија општине, односно сва насељена места на територији општине која испуњавају бар један од следећих критеријума, и то:

1) налазе се у планинским подручјима на просечној надморској висини од 500 m и преко 500 m, према подацима Републичког геодетског завода;

2) налазе се у границама подручја националног парка одређеним Законом о националним парковима („Службени гласник РС”, број 84/15); и

3) налазе се у девастираним подручјима у складу са Уредбом о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину („Службени гласник РС”, број 104/14).

У Прилогу 1 тог Правилника је дат списак насеља у планинским подручјима (ПОУРП 1), а у Прилогу 2 списак осталих насеља са отежаним условима рада у пољопривреди (ПОУРП 2) према критеријумима наведеним под (2) и (3), која се делом преклапају са критеријумом (1).

Пољопривредна газдинства која су регистрована у подручјима са отежаним условима рада у пољопривреди уживају изванредан вид додатне подршке националне аграрне политике и ИПАРД подршке (нижи праг у погледу укупно предатих количина при селекцији код премије за кравље млеко и додатни бодови при селекцији и већи интензитет подршке за одређене мере подршке руралном развоју).

У Заједничкој пољопривредној политици ЕУ подршка пољопривредницима у областима са отежаним условима рада у пољопривреди предвиђена је у оквиру:

1. Директне подршке дохотку Стуба 1 (Уредба 1307/2013), кроз:

– додатна директна плаћања фармерима у подручјима са природним ограничењима (добровољна за земље чланице);

2. Руралних развојних програма Стуба 2 (Уредба 1305/2013), кроз:

– годишња плаћања по хектару за додатне трошкове, односно изгубљен приход у подручјима суоченим са природним и другим специфичним ограничењима и ограничењима проистеклим из одређених прописа који регулишу заштиту природе и животне средине;

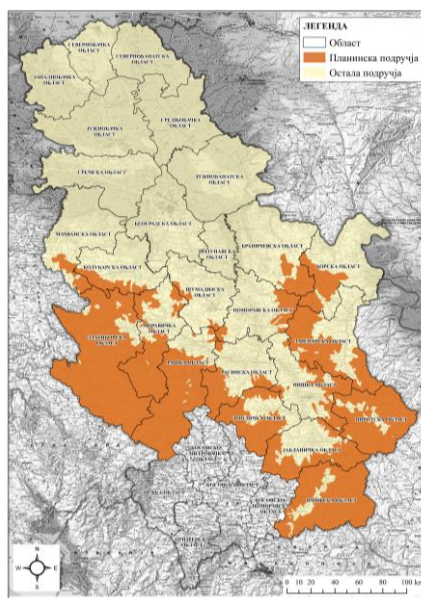
– могућност утврђивања посебног тематског потпрограма за планинска подручја са мерама подршке одабраним са индикативне листе дефинисане Уредбом; и

– подршка фармерима за укључивање у шему квалитета за пољопривредне производе планинских подручја (опциона ознака квалитета „планински производ”, дефинисана Уредбом 1151/2012 и Делегираном Уредбом Комисије 665/2014).

У оквиру припреме Програма руралног развоја (2021–2027) у Републици Србији је предвиђена израда *Студије о подручјима са природним и другим ограничењима*, којом ће се разграничити подручја и израдити калкулације за подршку пољопривредним газдинствима која обављају пољопривредну производњу на таквим подручјима, у складу са ЕУ правилима. Усвајањем Закона о шемама квалитета за пољопривредне и прехранбене производе уредиће се шема квалитета „планински производ” (НРАА, 2018).

Планинска подручја Републике Србије издвојена према изнетом критеријуму територије насеља на просечној надморској висини од 500 m и преко 500 m приказана су на Карта 29.

Карта 29. Планинска подручја Републике Србије – територија насеља на просечној надморској висини од 500 m и преко 500 m

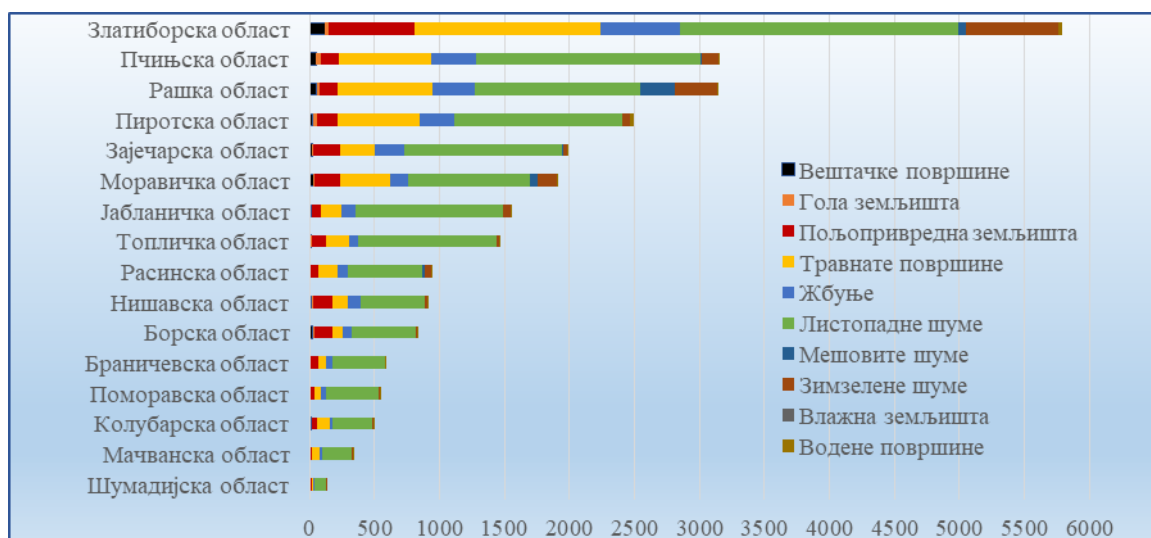
Извор: обрада Никола Крунић према подацима ГИС (РГЗ)

Овако омеђена подручја заузимају површину од 26.221,9 km², што чини 35,9% укупне територије руралних подручја. Од тога се око 13.271,7 km² простире у Региону Шумадије и Западне Србије, а 12.950,2 km² у Региону Јужне и Источне Србије. У овим регионима планинска подручја заузимају око половине укупних земљишних ресурса, 18% површина под интензивним пољопривредним културама и 70% трајних травњака (Табеле 13 и 14 у Прилогу).

Удео планинских подручја у укупном броју руралног становништва Републике Србије износи 20,8%, броју домаћинстава 20,0%, а у броју породичних газдинстава 23,4%. Просечна густина насељености тог подручја износи 27,3 становника на 1 km² што је за 80% мање од просека за цело рурално подручје Србије (47,1), а преко два пута мање од непланинских руралних подручја (58,2).

У Региону Србија Север нема планинских подручја. Највеће планинске површине има Златиборска област, а најмање Шумадијска. У складу са едафским условима у свим областима у структури биофизичке покривености земљишта доминира шумска вегетација, а затим следи травни биљни покривач, док су обрадива пољопривредна земљишта веома скромно заступљена (Графикон 12).

Графикон 12. Основне класе земљишног покривача планинских подручја на нивоу НСТЈ (km²)

Извор: Табела 13 у Прилогу.

У већини области (НСТЈ 3) удео планинских подручја у укупном броју становништва, домаћинстава и породичних газдинстава је, углавном, сразмеран површини њихове територије (Табела 15 у Прилогу). Притом, пажњу треба скренути на готово безљудне делове руралне територије, са мање од 20 становника на 1 km², као што су планински предели Топличке (7,1), Поморавске (11,4), Зајечарске (12,0), Шумадијске (12,6) и већине других области Јужне и Источне Србије (Графикон 13).

С обзиром на демографску ситуацију планинских подручја, у наредном периоду је неизбежно даље смањење броја породичних газдинстава, што местимично може да буде искоришћено за побољшање аграрне структуре. При томе се мора се уважити улога малих газдинстава у очувању руралне насељености. Ова газдинстава представљају ембрион тзв. економије простора мале групе, као основне претпоставке успешне диверсификације руралне економије. Ови и други проблеми у вези са унапређењем породичне пољопривреде и укупног руралног простора могу се успешно решити само у склопу стратегије интегралног руралног развоја, уз активно учешће локалних заједница у дефинисању специфичних потреба различитих насеља, односно

група насеља одређених ресурсних, производних, демографских и инфраструктурних карактеристика.

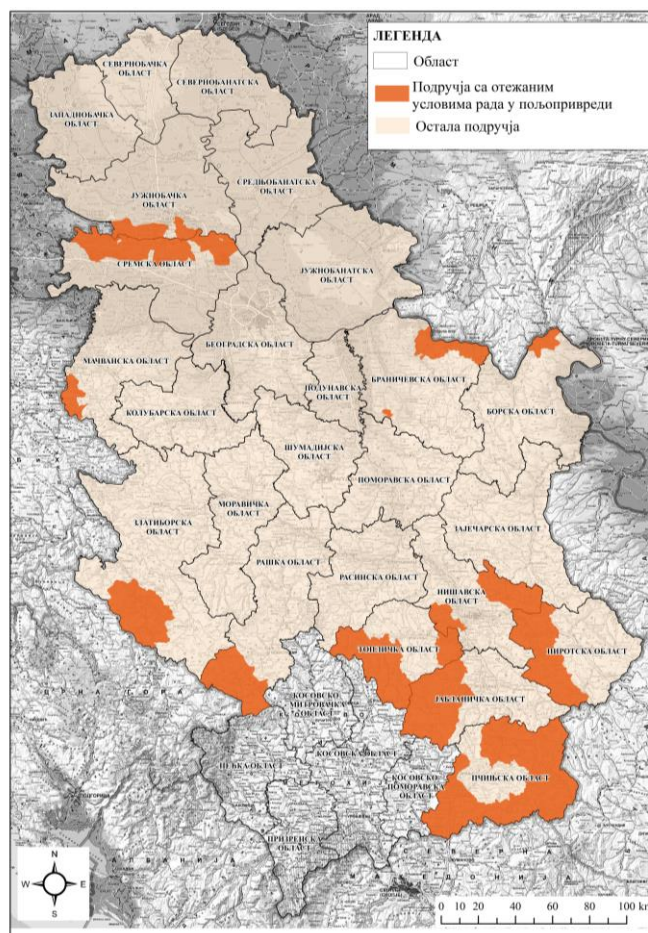
Графикон 13. Број становника на 1 km² у планинским подручјима по регионома и областима, 2011.

Извор: Табела 15 у Прилогу

Остала подручја са отежаним условима рада у пољопривреди (ПОУРП 2), издвојена према наведеним критеријумима (1) и (2) приказана су на Карта 30.

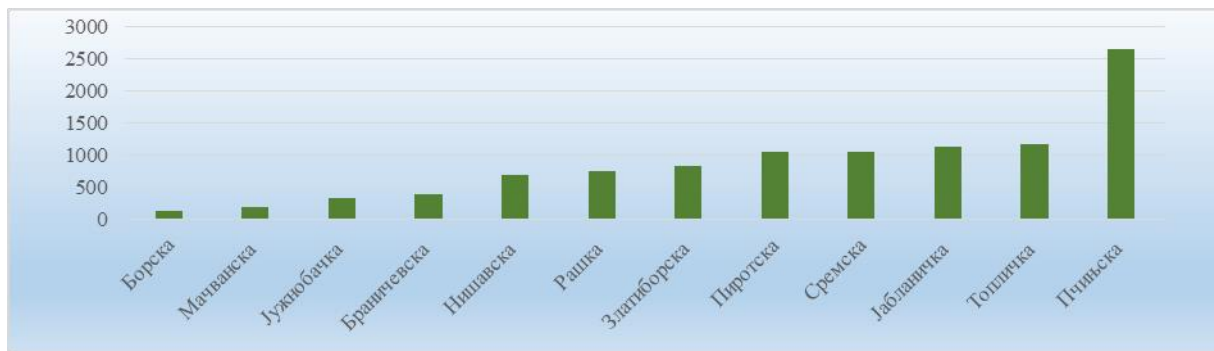
Карта 30. Остала подручја са отежаним условима рада у пољопривреди (ПОУРП 2)

Извор: обрада Никола Крунић према подацима ГИС (РГЗ)

ПОУРП 2 се већином простиру у границама националних паркова (НП Фрушка гора – 26.672 ha, НП Ђердап – 63.608 ha, НП Копаоник – 11.810 ha, НП Тара – 22.000 ha и део НП Проклетије). У списак није укључена територија НП Шар-планина (39.000 ha) и делови НП Проклетије који се налази у Региону Косово и Метохија. Остали део односи се, углавном, на тзв. маргинална подручја, међу којима преовлађују економски најнеразвијене јединице локалне самоуправе Пчинске и Пиротске области. Овако одређена територија ПОУРП 2 има просечно 39 становника на 1 km² и захвата укупну површину од 10.333 km² (1.820 km² пољопривредног земљишта, 1.748,4 km² травњака и 6.297,3 km² под шумом и жбуњем). Према Попису становништва 2011. године имала је 402.554 становника и 125.529 домаћинства, а према Попису пољопривреде 2012 – 70.961 породично пољопривредно газдинство. Доминантан део ових основних природних и људских ресурса лоциран је у Региону Јужне и Источне Србије (Табела 16 у Прилогу). На нивоу НСТЈ 3 највеће површине ових подручја налазе се у Пчињској, а најмање у Борској области (Графикон 14).

Графикон 14. Површина укупне територије ПОУРП 2 по областима, 2019.

Извор: Табела 16 у Прилогу

Пчињска, Топличка и Јабланичка област бележе такође и највећи удео ПОУРП 2 у укупним земљишним и хуманим ресурсима (Табела 17 у Прилогу).

У планинским подручјима отежани услови рада у пољопривреди проистичу из слабе плодности земљишта, нагиба терена, неразвијености инфраструктуре и других природних и социоекономских непогодности. У већем делу територије ПОУРП 2 ови проблеми се усложњавају услед поштовања утврђених режима заштите природних добара од посебне вредности.

У основне вредности убрајају се: генетски, специјски и екосистемски биодиверзитет, укључујући агробиодиверзитет; културне вредности, попут традиционалних система производње и управљања; обичаја, језика и социјалне кохезије; етичке и духовне вредности; традиционална архитектура и предео. Наведене вредности омогућују пружање низа важних еколошких (очување воде, тла и ваздуха, супротстављање климатским променама складиштењем угљеника, уз пратеће ефекте, попут обезбеђења мира и тишине) и екосистемских услуга (снабдевање водом и храном; заштита од поплава и суше; спречавање деградације земљишта и ширења болести; унапређење плодности земљишта, задовољавање рекреативних, духовних и религиозних потреба и др). Основне користи од заштићених подручја огледају се у чињеници да својим вредностима и услугама представљају основу за одрживо коришћење земљишта у пољопривреди, шумарству, лову и риболову; одрживи туризам и саобраћај; повећање запослености и обезбеђење здравог и продуктивног живота, односно за одрживи рурални и интегрални регионални развој и изградњу регионалног и националног идентитета (Ostermann, 2009:10-11). Старање о наведеним вредностима

производи изузетно значајне користи за друштво у целини, а услуге овог типа – тзв. агроеколошке услуге морају бити адекватно плаћене из заједничких (буџетских) средстава.

У складу са опредељењима Заједничке пољопривредне политике ЕУ везаним за допринос заштити биодиверзитета, унапређењу екосистемских услуга и очувању станишта и предела, *мере подршке* побољшању животне средине и очувању руралних предела на подручјима са природним ограничењима и еколошки осетљивим подручјима треба фокусирати на:

- задржавање пољопривредника на газдинствима;
- заштиту и унапређење плодности земљишта (неговање живица и тераса, директна сетва, конверзија обрадивих површина у пашњаке, плодород, узгајање покровних усева, екстензификација сточног фонда, антиерозиона обрада земљишта и сл.);
- заштиту воде (редукована употреба ђубрива и пестицида у оквиру система интегралне производње, органска производња, водозаштитни појасеви, и сл.);
- заштиту биодиверзитета, посебно специјског, у заштићеним подручјима, обухваћених еколошком мрежом NATURA 2000 (ова заштита обухвата: неговање међа, травнатих и цветних појасева између обрадивих парцела, засејавање заштитних појасева одређеним биљним врстама намењених исхрани заштићених биљака и животиња, одржавање живица и јаркова, одложена кошња, жетва откосима усмереним од центра ка ободу парцеле, задржавање травнатог покривача на ораницама преко зиме, изградња и одржавање гнезда за птице које се хране штетним инсектима који нападају усеве, одржавање традиционалних пашњачких система у планинским подручјима и др.);
- станишта (одржавање појасева слабо продуктивних ливада, старих воћњака, бара, одложено скидање летине са поља ради заштите гнезда, сакупљање сена традиционалном методом, неговање специјалних биљака које својим лишћем штите одређене биљне и животињске врсте, конзервацијско уклањање грмља, папрати и коровских биљака са ливада и пашњака и сл.);
- генетски диверзитет (узгој аутохтоних врста биљака и животиња); и
- заштиту и обликовање мозаичне структуре предела (очување традиционалне структуре предеоних елемената, карактеристичних за локално поднебље и његов културни идентитет, узгој аутохтоних сорти, смењивање парцела са различитим културама у простору, очување тераса, бара, трстика, жбуња, дрвећа на међама, шумарака и сл.).

Иако већина наведених мера није директно усмерена на одрживо управљање земљиштем, све оне имају индиректан позитиван утицај на заштиту пољопривредног земљишта од деградације и побољшање његове продуктивности.

2.2.2.11. Пољопривредне области високе природне вредности

Концепт пољопривредне производње високе природне вредности (*High Natural Value Farming – HNVF*) обухвата пољопривредно земљиште високе природне вредности (*HNV farmland*) и пољопривредне системе високе природне вредности (*HNV farming systems*) (Keenleyside et al., 2014; ЕС, 2016). Док пољопривредно земљиште високе природне вредности представља статичку категорију која одражава стање земљишта и односи се на тип земљишног покривача који има вредност због очувања природе (полуприродна вегетација, мозаик усева ниског интензитета), пољопривредни системи високе природне вредности чине покретачке снаге које су динамичне и временом се мењају, тј. обухватају и земљиште високе природне вредности и одређене неинтензивне пољопривредне праксе (IEEP, 2007; Keenleyside et al., 2014).

Према дефиницији коју дају *Andersen et al.* (2003) (према *Keenleyside et al.* 2014), HNVF обухвата она подручја у Европи где:

- пољопривреда представља основни (најчешће доминантни) начин коришћења земљишта;

- пољопривреда подржава или је удружена са високим диверзитетом дивљих врста и њихових станишта, или специфичним врстама које су од велике важности за очување у Европи, или обоје; и

- очување ових дивљих врста и станишта зависи од наставка специфичних пољопривредних пракси.

Срж HNVF концепта јесте веза између пракси управљања биодиверзитетом и пољопривредним земљиштем као стаништем (IEEP, 2007; *Benedetti*, 2017). Висок степен биодиверзитета директно зависи од ниског интензитета коришћења земљишта (низак ниво примене механизације, ђубрива и пестицида, низак ниво испаше стоке). Стога се концепт HNVF може посматрати као двоструки приступ:

- старање о стању земљишних ресурса у погледу количине и квалитета; и

- примена управљачких пракси које производе, имају утицаја на природне вредности и одржавају их.

Генерално, пољопривредно земљиште високе природне вредности карактерише комбинација три основна својства: начин коришћења земљишта ниског интензитета; присуство полуприродне вегетације и непољопривредних карактеристика и разноликост земљишног покривача и начина коришћења земљишта (*Beaufoy, Cooper*, 2008. према *Keenleyside et al.*, 2014). Основна типологија пољопривредног земљишта високе природних вредности, према подели коју је дала Европска агенција за заштиту животне средине, обухвата (IEEP, 2007):

- тип 1 - пољопривредно земљиште са високим уделом полуприродне вегетације (полуприродне ливаде и пашњаци богати врстама);

- тип 2 - пољопривредно земљиште са мозаиком пољопривреде и природних и стгруктурних елемената ниског интензитета (међе, живице, мале реке и сл.); и

- тип 3 - пољопривредно земљиште које насељавају ретке врсте, или на њима живи значајан проценат европских и светских популација одређене врсте (IEEP, 2007).

У контексту политике ЕУ, HNVF су кључне за реализацију стратешких циљева за област биодиверзитета до 2020. године, али и за друге екосистемске функције (одржавање функционалности земљишта, обезбеђивање складиштења органске материје итд.), а значајно доприносе и одржавању руралних заједница (*Keenleyside et al.*, 2014).

Генерално, у идентификацији HNVF користи се три врсте података, самостално или у комбинацији:

- земљишни покривач (CLC, LPIS и др. подаци који указују на полуприродни земљишни покривач – пашњаке, ливаде, воћњаке, живице и др.; или на мозаике пољопривредног земљишта са полуприродним елементима – мале парцеле, са већим бројем граница поља);

- пољопривредне производне праксе (ниска употреба инпута, ниска густина стоке, специфичне праксе као што су пастирење, касно кошење, испаша у воћњацима итд.); и

- биодиверзитет – присуство станишта и/или заштићених врста на пољопривредним површинама (Natura 2000, односно Емералд мрежа, ИВА, РА итд.).

Према Националној листи индикатора заштите животне средине (Правилник о Националној листи индикатора заштите животне средине, 2011.), у Републици Србији ПОВПВ чине један од четири подиндикатора за област пољопривреде у оквиру тематске целине Привредни и друштвени потенцијали и активности од значаја за животну средину (уз подручја под органском пољопривредом, потрошњу минералних

ђубрива и средстава за заштиту биља, и наводњавање пољопривредних површина). Овај индикатор приказује удео високовредних пољопривредних површина са аспекта биодиверзитета у укупној пољопривредној површини.

Према подацима Агенције за заштиту животне средине, у Републици Србији ПОВПВ простиру се на 1.187 хиљада хектара, што одговара уделу од око 19% у укупном пољопривредном земљишту и 13% у површини укупне територије (Видојевић и ост., 2016). Доминантан тип ПОВПВ су травњаци (око милион хектара), а већину површина чине полуприродни травњаци, формирани у зони шума, док су природни или примарни травњаци углавном на високим планинама (изнад шумског појаса), на плавленом земљишту у долинама и равничарским степама и/или заслањеним стаништима у Војводини (*ibid*). Процене су да је укупна површина ПОВПВ у Србији вероватно и већа, јер идентификација није у потпуности обухватила мозаике пољопривредног земљишта и пољопривредно земљиште насељено ретким врстама.

Постоје покушаји да се допринесе идентификовању и мониторингу ПОВПВ у Србији кроз неке пројекте вођене од стране сектора НВО. Међутим, за потпуну примену HNVF концепта, потребан је развој и примена индикатора за идентификацију дистрибуције ПОВПВ и њихово постављање у систем LPIS, уз спречавање даљег губитака пашњака са високом природном вредношћу кроз напуштање, промену намене у обрадиве површине или прекомерну употребу (*Vidojević et al.*, 2018).

Према Закону о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (2013), предвиђају се подстицаји за очување пољопривредних подручја високе природне вредности кроз подршку програмима очувања и унапређења животне средине. Националним програмом руралног развоја од 2018. до 2020. године предвиђени су подстицаји за подршку агроеколошким мерама, доброј пољопривредној пракси и другим политикама заштите и очувања животне средине, као и подстицаји за очување биљних и животињских генетичких ресурса, што је интегрално повезано и са одређеним IPARD мерама.

Основне претње за ПОВПВ чини смањење броја становника у руралним подручјима, као и смањивање броја стоке, што доводи до напуштања земљишта, посебно у планинским подручјима. Пашњаци у низијама угрожени су и прекомерном употребом, што доводи до деградације тла и ерозије на падинама, док напуштени пашњаци обрастају врзином и сл. Нека ранија истраживања показала су да рурална газдинства у планинским подручјима Србије не користе између трећине и четвртине земљишта у поседу (*Bogdanov*, 2007 према *Kazakova, Stefanova*, 2010). Ово наноси штету биодиверзитету, јер се смањује ПЗВПВ, а тако и мозаик биолошких станишта. Нестанак номадског сточарства доводи како до осиромашења предела, тако и до смањења генетске разноликости популација домаћих раса оваца и говеда. Овакав приступ фаворизује HNV пољопривредна подручја типа 1 (пољопривредно земљиште са високим учешћем семи-природне вегетације, у овом случају трајних травњака), на којима се примењује, или постоји историјат примене већег броја традиционалних система пашњачког сточарења.

Генерално, концепт пољопривреде високе природне вредности је у Републици Србији прихватљив за нискоинтензивну пољопривреду у биодиверзитетом богатим брдско-планинским крајевима који имају пространа пашњачка подручја, као и за подручја заштићених природних вредности. У тим оквирима посебну подршку требало би обезбедити његовом промовисању на подручјима која су обухваћена Емералд мрежом, и то: од значаја за птице (*Important Bird Areas – IBAs*), биљке (*Important Plant Areas – IPAs*) и дневне лептире (*Prime Butterfly Areas – PBAs*). При томе треба имати у виду да су мали земљишни поседи на којима је традиционално заступљена комбинована

биљно-сточарска производња, претежно ниског интензитета, заслужни за препознатљиву мозаичну структуру пољопривредних предела целог Региона Србија Југ.

Због јаке везе између ПОВПВ, биодиверзитета и традиционалних руралних предела, у ПОВПВ могу се остварити додатне економске користи кроз развој комплементарних делатности (туризам, производња нутритивно високовредних прерађевина, одрживог туризма и занатства и сл.), посебно у маргиналним, пограничним крајевима, којима прети потпуно демографско пражњење, што би представљало основу за одржавање система у одрживим границама и на релативно малом обиму.

2.2.2.12. Подручја врхунског агроекономског потенцијала

Рељефне карактеристике деле Србију на две велике географске целине, приближно једнаке површине, али различитог агроеколошког и агроекономског потенцијала:

– панонску област, коју чине пространа равница Војводине и Мачве, ниско Посавље и Подунавље, као и брежуљкасти терени јужног обода Панонског басена, коме припадају шабачка Посавина и Поцерина, србијанско Подриње, ваљевска Подгорина, Колубара, Шумадија, западно Поморавље, велико Поморавље, Стиг и Браничево; и

– планинско-котлинску област, која се одликује хетерогеним геолошким саставом и састоји се из следећих орографских целина: јужног Поморавља, карпатске Србије, балканске Србије, Власине и Крајишта, Топлице и Јабланице, Ибарско-копаоничког краја, Косова са Дреницом и Старог Влаха са Рашком.

Гледано према надморској висини, низијски терени (до 200 m) заузимају око 37% територије Србије. На брдски (200-500 m) и ниско-планински (500-1.000 m) појас отпада приближно исти део, од по око 26%, а на планински (изнад 1.000 m) близу 11%. У погледу нагиба терена, карактеристично је релативно високо учешће (42,6%) стрмих и јако стрмих површина (изнад 30%) на којима се образују плитка тла, јако подложна ерозији и непогодна за обраду. Заравњени (испод 5%) до благо нагнути (5-10%) терени чине око једне трећине земљишног простора, а преосталих 24% отпада на нагибе 10-30%, чије је коришћење у пољопривредне сврхе условљено предузимањем строгих мера заштите од ерозије.

Вредност земљишта за пољопривредну производњу одређена је следећим факторима: типом земљишта, рељефом, геолошком подлогом, гранулометријским саставом, дебљином земљишног слоја и хумусноакумулативног хоризонта, количином хумуса, положајем, еродираношћу, хидролошким приликама и обезбеђеношћу земљишта од одношења и загревања стерилним материјалом (Динић, 1997:165).

На генезу и еволуцију земљишта Србије велики утицај су имали наглашена пластичност терена и променљив петрографски састав, што је довело до формирања великог броја типова земљишта. У погледу земљишних типова, у равничарским и брежуљкастим крајевима заступљени су черноземи, смонице, гајњаче, црвенице, параподзоли и ритске црнице, док у педолошком покривачу планинских предела преовладавају рендзине, смеђа земљишта на кречњацима, подзоли, стеновита и хумусно-силикатна земљишта. Због вишедеценијског запостављања педолошких истраживања, за већи део простора могу се дати само основна својства земљишта.

Према *Класификацији земљишта Југославије* (Шкорић и др. 1985), која у Србији представља до данас званичну педолошку класификацију, око 1.880.000 ha земљишта (23,5% од укупних копнених површина) чине черноземи и смонице, које имају врхунске бонитетне карактеристике. Черноземи се већином простиру

војвођанском равницом. Смонице су најраспрострањеније у Шумадији, Мачви, у долинама река Велике Мораве, Јужне Мораве и Западне Мораве. Веома су погодна за гајење воћа и ратарских култура. Условно високо продуктивна су и алувијална земљишта (*Fluvisoli*) која се простиру у речним долинама и добрим делом су заузета ширењем насеља и саобраћајница. У веома продуктивна земљишта може се применом одговарајућих мера претворити и већина гајњача, које се простиру на ободу Панонског басена, у Шумадији и Мачви, до око 400 метара надморске висине. Генерално, Република Србија има око 3 милиона ha земљишта високе природне плодности, која немају значајнија ограничења за интензивно обрађивање (Табела 26).

Табела 26. Основни типови земљишта са бонитетним карактеристикама

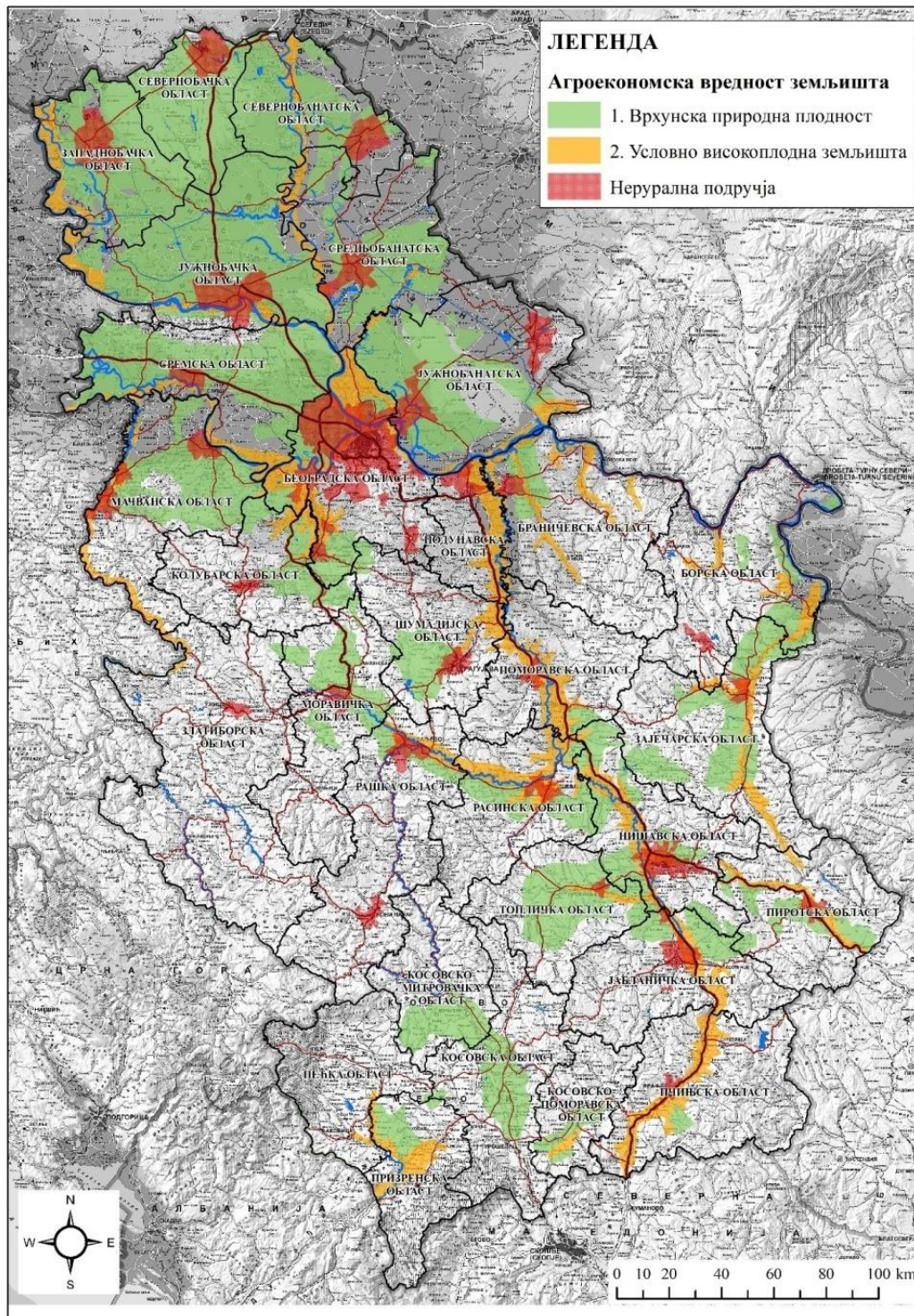
Тип Земљишта	Опис бонитетних карактеристика	Површине у ha	Структура у %
Чернозем	Без ограничења – високо продуктивно земљиште	1.200.000	15,0
Смоница (<i>Vertisol</i>)	Умерена ограничења – високо продуктивно земљиште	680.000	8,5
Гајњача (<i>Eutrični kambisol</i>)	Умерена ограничења – продуктивно земљиште	437.000	5,5
Псеудоглеј (<i>Planosol</i>)	Умерена до знатна ограничења – условно продуктивна земљишта	500.000	6,3
Алувијално земљиште (<i>Fluvisol</i>)	Без ограничења до озбиљних ограничења – условно високо продуктивна земљишта (потребне мелиорације)	675.000	8,4
Еослки песак (<i>Arenosol</i>)	Знатна ограничења због екцесивне филтрационе способности. Слабо до средње продуктивно земљиште	86.000	1,1
Слатине и заслањена земљишта (<i>Solončak, Solonec, Solod</i>)	Знатна ограничења због поремећеног физичко-хемијског састава, структуре и др. – слабо до средње продуктивна земљишта	233.000	2,9
Земљишта на кречњацима (<i>Kalkomelanosol i kalkokambisol</i>)	Знатна до средња ограничења – слабо до средње продуктивна земљишта	910.000	11,4
Земљишта на серпентину (Ранкер и еутрични камбисол на серпентину)	Знатна до средња ограничења – слабо до средње продуктивна земљишта	268.000	3,4
Дистрична смеђа земљишта (<i>Distrični kambisol</i>)	Знатна до озбиљна ограничења – слабо до средње продуктивна земљишта	2.607.000	32,6
Ранкери	Умерена до знатна ограничења – углавном продуктивна земљишта за ливадско пашњачку производњу у планинским регионима до 800-1200 m надморске висине	324.000	4,1
Камењари (<i>Litosol</i>)	Озбиљна ограничења – непродуктивно земљиште	77.757	1,0
Укупна површина		7.997.757	100,0

Извор: Поповић, В. (1995)

Полазећи од приказа картографских јединица европске базе о земљишту (https://esdac.jrc.ec.europa.eu/ESDB_Archive/ESDBv2/fr_easy.htm), класификоване према систему Светске референтне основе за земљишта (WRB), на Карта 31 је дата просторна дистрибуција најплоднијих земљишта Србије. Систем WRB не оспорава валидност

националних класификација земљишта, али има низ предности са становишта дијагностичких особина које су од важности за одрживо управљање земљиштем и омогућавају регионална упоређивања, односно усклађивања националних класификација са међународним (Кнежевић, 2011).

Карта 31. Просторни распоред најплоднијих земљишта Републике Србије

Извор: Никола Крунић, прилагођавања према <https://esdac.jrc.ec.europa.eu/content/european-soil-database-v20-vector-and-attribute-data>

На приказаној карти издвојене су две групе земљишта, према њиховим општим бонитетним карактеристикама у погледу природне плодности и погодности за интензивно коришћење у пољопривредној производњи:

– у земљишта врхунске природне плодности сврстана су: 1) земљишта која имају оранични слој богат хумусом и високу засићеност базама, а у која према WRB класификацији спадају типични черноземи АС грађе профила (*Chernozems*), деградирани и посмеђени черноземи (*Phaeozems*) и кастаноземи са моличним хоризонтом кестенасте боје (*Kastanozems*); и 2) смонице (*Vertisols*);

– у земљишта условно високе природне плодности сврстана су само алувијална земљишта развијена на речним седиментима (*Fluvisols*); због велике варијабилности смеђих земљишта, изостављене су гајњаче (*Eutric Cambisol*), које местимично могу такође бити високе бонитетне вредности.

Ако се узме у обзир целокупност природних услова, онда Банат, низијски предели Срема, Метохија, Стиг и Браничево и већи део Мачве и Поморавља избијају у сам врх производног потенцијала пољопривреде у светским размерама.

У Републици Србији испитивања продуктивне способности пољопривредног земљишта су у надлежности стручно-саветодавних служби у пољопривреди, које за рачун МПШВ обављају систематску контролу плодности обрадивог земљишта, биолошком и хемијском анализом основних параметара плодности земљишта – супституционалне киселости и садржаја калцијум-карбоната, хумуса и лакоприступачног фосфора и калијума. Бесплатном контролом плодности обрадивог земљишта на појединачним парцелама пољопривредни произвођачи могу доћи до прецизних информација о потребама примене одређених врста и количина минералних ђубрива, што је прави пут за заштиту земљишта и вода од закишељења, односно еутрофикације услед отицања прекомерно унетих нитрата и других биогених загађења.

2.2.2.13. Винородна Србија

У периоду од 1947. до 1965. године површине винограда су у Републици Србији повећане са око 113 хиљ. ha на 120 хиљ. ha, а после тога добија на снази тенденција њиховог смањивања на свега 68 хиљ. ha у 2007., укључујући Косово и Метохију (према подацима за 1998. годину).

Прве деценије овог века долази до заокретања дугорочних негативних тенденција у виноградарству, како у квантитативном, тако и у квалитативном погледу. Захваљујући подстицајним мерама државе, постепено се уводе нове технологије у виноградарску и винарску праксу, користи квалитетнији сертификован садни материјал, уводи концепт интегралне заштите и расте интересовање за органску производњу грозђа и вина. Створене су такође институционалне претпоставке за успостављање система географског порекла вина („Службени гласник РС”, бр. 121/12, 102/14, 78/15 и 94/17).

Правилником о рејонизацији виноградарских географских производних подручја („Службени гласник РС”, број 45/2015), на територији Републике Србије су издвојена три виноградарска региона: Централна Србија, Војводина, Косово и Метохија, у оквиру којих су омеђена 22 виноградарска рејона, са 77 виногорја и више виноградарских оаза.⁵² За свако виноградарско подручје су на основу студије о

⁵² Нову виноградарску рејонизацију је урадило Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС у оквиру Твининг пројекта (*Capacity Building and Technical Support for the renewal of Viticulture Zoning and for the System of Designation for Wine with Geographical Indications*), који је био финансиран

рејонизацији утврђени: назив; границе; максимални принос грозђа по ha; сортимент; минимални квалитет вина (% алкохола); и спецификација будуће ознаке контролисаног географског порекла (PDO – *Protected Designation of Origin*), односно географске ознаке (PGI – *Protected Geographical Indication*).

Агрегирањем података Пописа пољопривреде 2012. године на нивоу катастарских општина утврђени су реални капацитети винородне Србије, што је по виноградарским рејонима Централне Србије и Војводине приказано у Табела 27.

Табела 27. Основни капацитети винородне Србије, према Попису пољопривреде 2012.

Ред. бр.	Назив региона/рејона	Укупан број газдинстава	Од тога са виноградима		Површина винограда		
			број	%	Укупно	Винске сорте	Стоне сорте
Свега Република Србија (без КиМ)		612179	81979	13,4	22082,1	17387,9	4694,6
I	ВР Централна Србија	490148	76924	15,7	17330,2	13298,7	4031,8
1	Поцерско-ваљевски рејон	60608	1153	1,9	190,6	96,8	93,9
2	Рејон Неготинска Крајина	6836	3104	45,4	978,0	890,1	87,9
3	Књажевачки рејон	117733	6473	5,5	1076,5	958,2	118,2
4	Млавски рејон	30557	6848	22,4	814,1	499,2	315,2
5	Топлички рејон	19856	5910	29,8	764,7	590,2	174,5
6	Нишки рејон	25381	8415	33,2	1311,9	1064,9	247,0
7	Нишавски рејон	11873	3598	30,3	470,9	433,1	37,8
8	Лесковачки рејон	32347	10863	33,6	1459,3	1282,5	176,8
9	Врањски рејон	22159	2613	11,8	421,3	317,7	103,6
10	Чачанско-краљевачки рејон	31935	397	1,2	64,9	44,2	20,6
11	Рејон Три Мораве	54663	18129	33,2	7528,8	6161,2	1367,5
12	Београдски рејон	37246	4421	11,9	1129,6	426,3	703,3
13	Шумадијски рејон	38954	5000	12,8	1119,8	534,2	585,6
II	ВР Војводина	122031	5055	4,1	4751,9	4089,2	662,7
14	Сремски рејон	31371	2200	7,0	2215,6	1882,3	333,3
15	Суботички рејон	10270	447	4,4	312,2	295,4	16,8
16	Рејон Телечка	16817	334	2,0	115,2	75,2	40,1
17	Потиски рејон	25651	437	1,7	227,4	173,8	53,6
18	Банатски рејон	11900	800	6,7	132,0	84,2	47,8
19	Јужнобанатски рејон	12091	786	6,5	1730,7	1567,1	163,6
20	Бачки рејон	13931	51	0,4	18,9	11,3	7,6
III	ВР Косово и Метохија
21	Севернометохијски рејон
22	Јужнометохијски рејон

Извор: Иванишевић Д., Јакишић Д., Кораћ Н. (2015), *Виноградарски атлас, Попис пољопривреде 2012.* Републички завод за статистику, Београд

преко IPA инструмента претприступне помоћи ЕУ земљама кандидатима за јачање капацитета државне управе и правосуђа (www.cfcu.gov.rs/tekst.php?oblast=twinning).

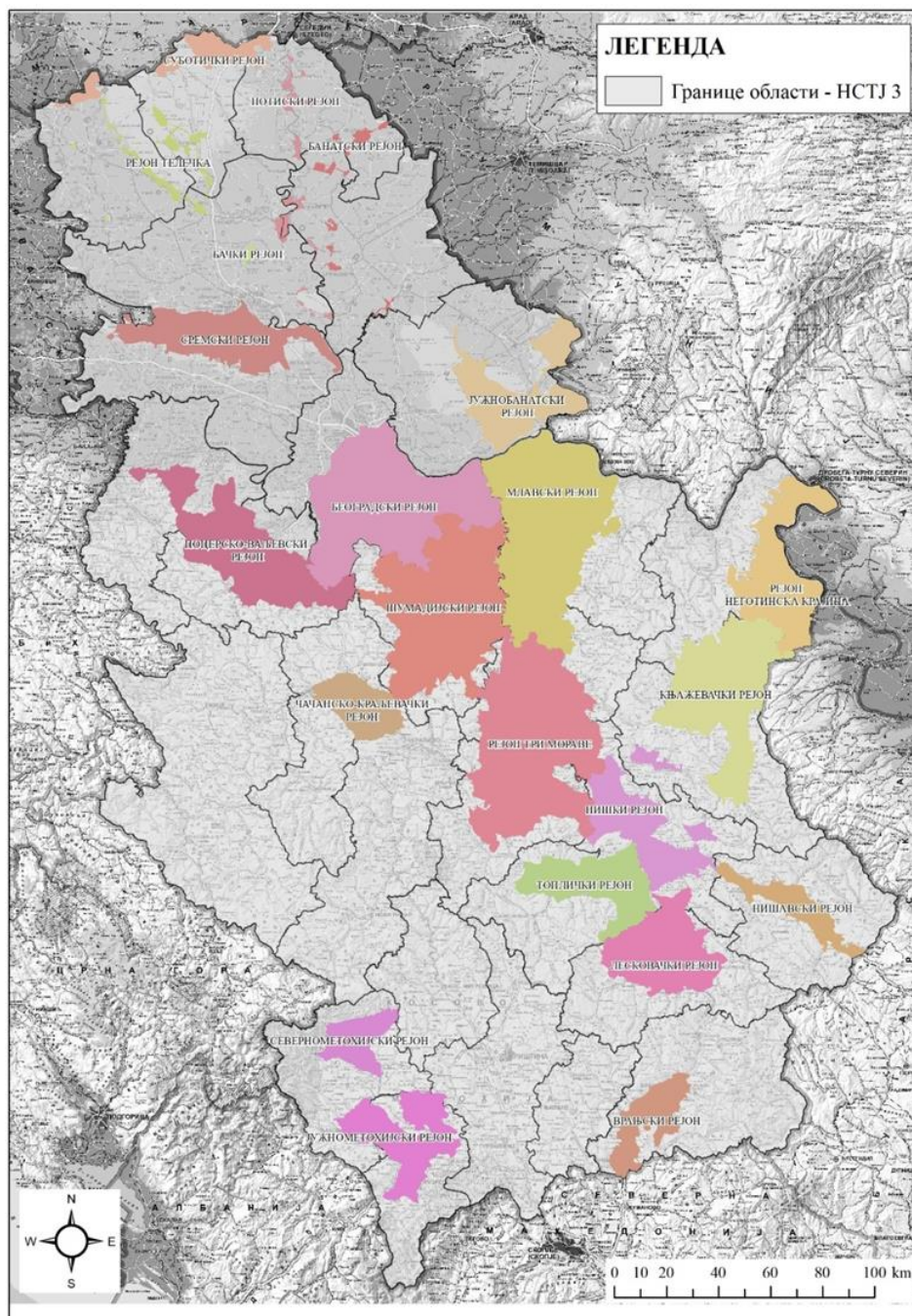
Географски положај утврђених виноградарских рејона је приказан на Карта 32. Додатно износимо основне одреднице њихове припадности локалним административним јединицама и поделу на виногорија (Иванишевић, 2015).

Највеће површине под виномом лозом налазе се у виноградарском рејону Три Мораве (Графикон 15).

У оквиру Виноградарског региона Централна Србија издвојено је 13 рејона (Иванишевић и др.):

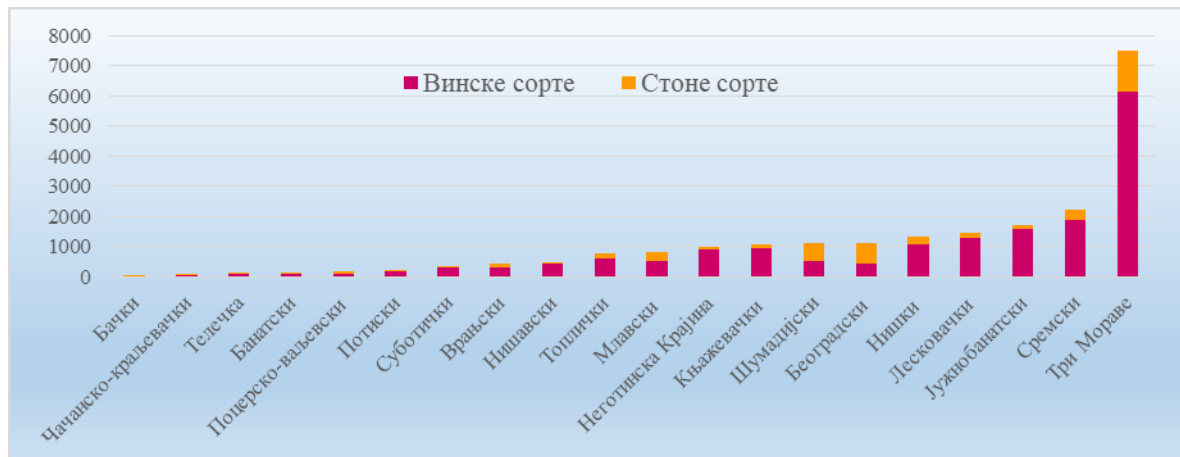
1. Поцерско-ваљевски рејон обухвата територију у општинама Лозница, Шабац, Владимирци, Коцељева, Осечина, Ваљево, Уб, Лајковац, Мионица, Љиг и Крупањ. Има три виногорија: Поцерско, Подгорско и Колубарско-љишко;

Карта 32. Виноградарски рејони Србије

Извор: Крунић Н., Гајић, А.; према: Иванишевић, оп.цит. и Вински водич. 2015.

Графикон 15. Дистрибуција површина под виновом лозом по виноградарским рејонима Србије (ha)

Извор: Иванишевић и др., 2015

2. рејон Неготинска Крајина обухвата територију у општинама Кладово и Неготин. Има пет виногорија: Кључко, Брзопаланачко, Михајловачко, Неготинско и Рогљевачко-рајачко;

3. Књажевачки рејон обухвата територију у општинама Зајечар и Књажевац. Има четири виногорја: Борско, Бољевачко, Зајечарско и Потркањско;

4. Млавски рејон обухвата територију у општинама Пожаревац, Велико Градиште, Голубац, Кучево, Мало Црниће, Петровац, Жабари, Свилајнац и Деспотовац. Има три виногорија: Браничевско, Пожаревачко и Ресавско;

5. Топлички рејон обухвата територију у општинама Блаце, Прокупље, Меровина, Дољевац и Житорађа. Има три виногорија: Прокупачко, Југбогдановачко и Житорађско;

6. Нишки рејон обухвата територију у општинама Сокобања, Алексинац, Дољевац, Сврљиг и града Ниша. Има шест виногорја: Сокобањско, Алексиначко, Житковачко, Чегарско, Кутинско и Сврљишко;

7. Нишавски рејон обухвата територију у општинама Бела Паланка, Пирот, Димитровград и Бабушница. Има три виногорја: Белопаланачко, Пиротско и Бабушничко;

8. Лесковачки рејон обухвата територију у општинама Дољевац, Гаџин Хан, Лесковац, Бојник, Лебане и Власотинце. Има четири виногорја: Бабичко, Пусторечко, Винарачко и Власотиначко;

9. Врањски рејон обухвата територију у општинама Владичин Хан, Сурдулица, Врање, Бујановац и Прешево. Има три виногорија: Сурдуличко, Вртошко и Буштрањско;

10. Чачанско-краљевачки рејон обухвата територију у општини Чачак, а врло мало и у општинама Горњи Милановац, Краљево и Рашка. Има три виногорја: Љубићко, Јеличко и Ибарско;

11. рејон Три Мораве обухвата територију у општинама Трстеник, Рековац, Варварин, Јагодина, Ћуприја, Параћин, Ћићевац, Крушевац, Александровац, Ражањ, као и мале делове општина Брус и Алексинац. Има девет виногорја: Параћинско, Јагодинско, Јовачко, Левачко, Темнићко, Трстеничко, Крушевачко, Жупско и Ражањско;

12. Београдски рејон обухвата терен у општинама Обреновац, Чукарица, Врачар, Звездара, Палилула, Раковица, Вождовац, Гроцка, Барајево, Сопот,

Младеновац, Лазаревац и Смедерево. Има пет виногорја: Авалско-космајско, Грочанско, Смедеревско, Дубонско и Лазаревачко; и

13. Шумадијски рејон обухвата територију у општинама Аранђеловац, Топола, Смедеревска Паланка, Велика Плана, Рача, Лапово, Баточина, Крагујевац и Кнић. Има четири виногорија: Крњевачко, Опленачко, Рачанско и Крагујевачко.

У оквиру **Виноградарског региона Војводина** издвојено је седам рејона:

1. Сремски рејон обухвата територију у општинама Бачка Паланка, Беочин, Нови Сад, Сремски Карловци, Шид, Сремска Митровица, Рума, Инђија, Стара Пазова и Ириг. Има само једно Фрушкогорско виногорје;

2. Суботички рејон обухвата територију у општинама Сомбор, Суботица и Кањижа. Има три виногорја: Риђичко, Палићко и Хоргошко;

3. рејон Телечка обухвата територију у општинама Сомбор, Бачка Топола, Мали Иђош, Кула, Врбас и Србобран. Има три виногорја: Западнотелечко (Телечка коса), Централнотелечко (Бачка Топола) и Источнотелечко (Мали Иђош);

4. Потиски рејон обухвата делове територија општина Кањижа, Нови Кнежевац, Сента, Чока, Ада, Бечеј, Нови Бечеј, Жабал, Зрењанин и Тител. Има три виногорја: Севернопотиско, Средњепотиско и Јужнопотиско;

5. Банатски рејон обухвата делове општина Кикинда, Зрењанин и Нови Бечеј. Има два виногорја: Кикиндско и Средњегбанатско;

6. Јужнобанатски рејон обухвата територију у општинама Вршац, Бела Црква, Ковин и Алибунар. Има три виногорја: Вршачко, Белоцркванско и Виногорје Делиблатске пешчаре; и

7. Бачки рејон обухвата мале делове општина Темерин, Сомбор и Озаци. Има три виноградарске оазе: Темерин, Бачки Моноштор и Каравуково.

У оквиру **Виноградарског региона Косово и Метохија** издвојена су два виноградарска рејона и већи број виноградарских оаза. Према рејонизацији коју је својевремено извршила Савезна комисија за рејонизацију виноградарства и виноградарски катастар („Службени лист СРЈ”, број 30/1997) у Севернометохијском рејону издвојено је Пећко и Источко виногорје, а у Јужнометохијском рејону Ђаковичко, Ораховачко, Призренско, Суворечко и Малишевско виногорје.

Генерално, виноградарство и винарство представљају велики и до сада минимално искоришћени потенцијал развоја бројних руралних предела Републике Србије. Реч је о потенцијалима који могу битно да допринесу диверзификацији економских активности на селу, у првом реду, кроз оснивање тзв. винских тура у склопу развоја руралног туризма (Симишић, 2016). Први корак у том правцу је учињен напред приказаном рејонизацијом виноградарских географских производних подручја, и пратећим прописима о ознаци контролисаног географског порекла (PDO) и географске ознаке (PGI). Корени обнове виноградарства су у унапређивању винарства.

2.2.2.14. Потенцијали за развој руралног туризма

Рурални туризам се од 70-их година XX века сматра делом стратегије развоја руралних простора, као фактор који помаже у задржавању становништва у сеоским насељима, ствара нова радна места и доприноси друштвено-економском напретку заосталих подручја. Последњих деценија рурални туризам у Европи бележи значајну стопу раста туристичке тражње.

Стратегијом развоја туризма Републике Србије за период 2016-2025. („Службени гласник РС”, број 98/2016; у даљем тексту: Стратегија) подстицање руралног и регионалног развоја и смањење депопулације у сеоским срединама се уско везује за развој руралног туризма, који представља један од туристичких производа

који су од посебног значаја за развој туризма Републици Србији. Стратегијом се одређују дугорочни циљеви планирања и развоја туризма у складу са укупним економским, социјалним, еколошким и културним развојем. Стратегија је дала оквир за систематски приступ туризму, не само кроз економске показатеље, већ и кроз мултипликативне ефекте које туризам има на укупан друштвено-социјални развој, локални и регионални развој, на развој културе и образовања, унапређење животне средине и на развој комплементарних делатности (трговине, пољопривреде, грађевинарства и др). Рурални туризам се, као кључни производ, истиче за следеће дестинације: Туристичка регија Западна Србија; Крагујевац/Поморавље; Горње Подунавље са бачким каналима; Доње Подунавље; Аранђеловац/Топола; Голија/Нови Пазар/Ивањица; Дивчибаре/Ваљево; Ниш/Нишка Бања; ПИО Власина/Врање/Врањска Бања; Стиг/Кучајске планине; (Јужни) Банат/Вршац; Стара планина; и Подриње/Лозница/Бања Ковиљача.

Програмом развоја одрживог руралног туризма Републике Србије („Службени гласник РС”, број 85/2011), рурални туризам се дефинише као: „Туризам који посетиоцу нуди „рурално окружење”, тако што му омогућава да доживи комбинацију природе, културе и људи. То подразумева да посетилац ужива у аутентичним, оригиналним искуствима и враћању коренима, што је и суштина руралног начина живота. Рурални туризам подразумева низ активности и услуга које организује становништво у руралним крајевима. Заснива се на принципима одрживости и представља скуп елемената који у себи садрже окружење у земљи, природна богатства, као и традиционалну гостољубивост и животне вредности локалног становништва. Управо тај контакт са природом и лични контакт са локалним становништвом чини рурални туризам јединственим. Међународни трендови показују да концепт руралног туризма постаје све шири и да су „потребе и очекивања у погледу домаће и међународне тражње сада префињеније него икад”.

Рурални туризам је већ релативно развијен у Републици Србији и то посебно у неким деловима Војводине, западне и централне Србије. На основу истраживања урађеног са 106 локалних туристичких организација у Републици Србији (према подацима из WTTC, *Travel and Tourism Economic Impact Serbia 2010*), процењује се да рурални туризам учествује са 27% у укупном броју ноћења у Републици Србији.

Према закључцима пројекта спроведеног од 2010. до 2012. године, од стране Светске туристичке организације Уједињених нација (UNWTO, *Sustainable Tourism for Rural Development in Serbia*) Република Србија има велике потенцијале и шансе да унапреди развој руралног туризма. Ове потенцијале чине:

- значајна и диверсификована природна и културна добра која су распрострањена на територији целе земље; Република Србија располаже и великим бројем различитих традиционалних фестивала, локалних дешавања, локалном гастрономијом и традиционалним селима; њена богатства укључују како физичке, тако и духовне ресурсе као што су диверсификовано нематеријално културно наслеђе;

- висока корелација руралног туризма са другим врстама туристичких производа који су у Републици Србији већ развијени, укључујући туризам базиран на природи и културни туризам; рурални туризам може да подржи и афирмише даљи развој тих производа, као што је на пример производ „сеоски живот” који одражава руралне вредности и симболе Републике Србије;

- у неким деловима Републике Србије, пре свега у западној Србији, Војводини и централној Србији постоје добри примери како рурални туризам може да диверсификује руралну економију, отвори нове могућности за запошљавање и повећање прихода руралних домаћинства и да нову рационалност сеоским насељима;

– већ остварен допринос руралног туризма економији преко његовог значајног учешћа у сектору путовања и туризма у Републици Србији (16% од укупног БДП-а у сектору путовања и туризма); и

– постојећи примери развоја руралног туризма као једног од начина да се заштити природно окружење и културна баштина; и сл.

Важан предуслов за одрживи развој руралног туризма јесте обнова и развој руралне инфраструктуре (путеви, водоснабдевање, канализација, електрична енергија, информационе и телекомуникационе услуге итд.). Притом, прекогранични пројекти могу значајно допринети бољем коришћењу локалних ресурса, преко заједничке друмске инфраструктуре, енергетске мреже, туристичких објеката и др.

Рурални туризам заузима значајно место на листи приоритетних активности и програма који су предвиђени за финансирање и које подржава ЕУ, а дефинисани су важећим стратешким плановима. То се односи на:

– стручну обуку и стицање вештина (курсеви, радионице, на пример о томе како развити рурални туризам), као и друге информационе активности које помажу повезивању и размени знања и искустава у туризму;

– саветодавне услуге за подршку пољопривредницима, власницима шума, малим и средњим предузећима у руралним областима ради побољшања њихових економских перформанси и укључивања у ланац вредности и развоја руралног туризма;

– подршка за *start-up* и улагања у непољопривредне активности у руралним подручјима смештај, продавнице, ресторани, организација обилазака и сл.;

– израда и ажурирање просторних и урбанистичких планова за развој општина и села у руралним подручјима;

– инвестирање у јавну имовину за употребу у рекреативној и туристичкој инфраструктури у руралним подручјима;

– студије и инвестиције у вези са одржавањем, рестаурацијом и унапређењем културне и природне баштине села, руралних предела и природних добара, укључујући и друштвено-економски сродне активности, као и подизање еколошке свести за конкретне акције; и

– успостављање сарадње која укључује најмање два ентитета (креирање стратешких пословних подручја, сарадња између малих оператора у организовању заједничког просеца рада и коришћења објеката и средстава за развој и/или маркетинга туристичких услуга које се односе на рурални туризам и друге сродне активности).

Према закључцима наведеног пројекта (*ibid.*) идентификовано је 12 територијалних области које су назване кластери руралног туризма (КРТ) и које би требало да се развијају као приоритетне области за рурални туризам. У оквиру ових дванаест кластера руралног туризма издвојене су четири групе (КРТГ), превасходно ради искоришћавања ефеката синергије њихове међусобне близине:

1. КРТГ1 – централна Србија и западна Србија: КРТ1 – Голија; КРТ2 – Златар Златибор; КРТ3 – Копаоник; КРТ 4 – централна Србија;

2. КРТГ 2 – јужни Банат и Доње Подунавље: КРТ5 – Доње Подунавље; КРТ6 – јужни Банат;

3. КРТГ 3 – источна Србија: КРТ7 – Сокобања; КРТ 8 – источна Србија; КРТ9 – југо–источна Србија; и

4. КРТГ 4 – Војводина: КРТ 10 – Фрушка гора; КРТ 11 – Горње Подунавље; КРТ 12 – северна Србија.

Свих 12 наведених кластера руралног туризма рангирано је према приоритетима развоја. У утврђивању тих приоритета, узет је у обзир потенцијал за развој руралног туризма на основу следећих критеријума: потенцијали природних, културних и

створених ресурса; доступност и инфраструктурн опремљеност, близина тржишта; стопа незапослености; гостопримљивост и искуство у руралном туризму.

У *Стратегијом развоја туризма Републике Србије за период 2016-2025.* дефинисана су четири туристичка кластера на територији целе земље за све производе у урбаним и руралним подручјима.

Генерално, кључну улогу у развоју руралног туризма у Републици Србији имају следећи елементи руралног капитала:

- сеоска домаћинства која су специјализована и регистрована за прихват туриста;

- етнокуће, односно куће са целокупном економијом, изграђене у традиционалном стилу којима се ствара представа о народном градитељству и даје увид у традиционални начин живота на одређеном простору;

- етнонасеља која приказују сеоско народно градитељство и пружају увид или интерпретирају просторно-културне и историјске насељске целине неког подручја; и

- карактеристичне просторне целине, које представљају кластере руралног туризма у смислу карактеристичних образаца предела, чији елементи дају увид у културне и природне вредности одређеног подручја.

2.2.2.15. Просторна хетерогеност руралних насеља

Функционално гледано, свако село, без обзира на своју величину, може имати одређену улогу у друштвеној репродукцији и различит положај у мрежи сеоских (и свих других) насеља.

Према главним продуктивним функцијама и рационалности на основу које је настала основна морфолошка структура, села могу бити пољопривредна, мешовита и специјализована (рударска, бањска, туристичка).

Према положају у мрежи сеоских насеља разликују се:

- примарна села немају никаквих спољних функција према другим селима; најчешће су мала (од њих је мањи само заселак); понекад и нису мала, ако је реч о већим приградским насељима која су превасходно стамбене јединице, функционално зависне од већег оближњег места;

- села са сеоским центром имају једну или више функција за два или више примарна села (заједничка месна канцеларија, амбуланта, сервиси и сл.); и

- центри заједнице села јесу насеља која обједињују више функција у односу на околна села и посредују везу с општинским центром, као с најближим урбаним насељем.

Са процесом депопулације руралних подручја и насеља, слабљења економске основе и рационализацијом јавних служби, изражен је проблем редукције и слабљења наслеђених функција у центрима заједнице насеља и селима са сеоским центром.

Територијални положај сваког насеља утиче и на његову структуру и функције. У том смислу је важна територијална детерминанта сваког села и позиција у односу на саобраћајнице, као и у односу на урбане центре:

- према територијалном положају села могу бити планинска, брдско-планинска, брдска, долинска и равничарска;

- према саобраћајној диспозицији идентификују се друмска и саобраћајно изолована села, а на прелазу су она која гравитирају неким саобраћајницама, али нису уз њих непосредно смештена; и

- сад према удаљености од урбаног центра разликују се приградска у односу на остала села и периферијска села.

Поред ових општих критеријума класификовања сеоских насеља, јављају се и други критеријуми који могу бити од значаја у приступу решавања специфичних проблема карактеристичних за неку руралну област. Тако је за села у појединим регионима (Војводина, погранична подручја и др.) важна социокултурна детерминанта, па према томе релевантан је и критеријум етничке припадности и домицилности становништва. У овим регионима се јављају значајне друштвено-културне особености једнонационалних и етнички мешовитих села. У Војводини постоје и разлике између колонизованих и староседелачких села.

Основне просторне јединице за идентификацију и класификацију **морфологије насеља** јесу: (а) атар села (катастарска општина) - територија села са јасно одређеним границама које се не мењају кроз време, у којој се развија једно или више насеља, одвија живот и део економских активности становника (у пољопривреди, шумарству и др.); и (б) кућиште и различити модели груписања кућишта у атару села - дисперзна / раштркана кућишта по атару или групације кућишта (чврсто груписана целина неколико кућишта) које формирају издвојене насељске целине (заселак, централну групацију у насељу) или компактно насеље.

Основне детерминанте сеоских облика, које се увек преплићу и синтетизују утицаје свих других чинилаца, чине географски положај (и с њим повезани утицаји рељефа, климе и других природно-морфолошких чинилаца), с једне стране, и културни обрасци (утицај историјски формираних културних утицаја сеоског становништва, етничких детерминанти и установљене друштвене организације њиховог живота), с друге.

На брдско-планинским подручјима у Србије развијао се раштркани и разбијени тип села. У долинско-котлинским подручјима развијала су се збијена села. За простор Панонске низије и њен јужни обод (Мачва) карактеристична су села збијеног типа, са густо концентрисаним кућама за становање с обе стране улице. Иза кућа су економске зграде и пространа дворишта, а даље баште. У Мачви је још у време Милоша Обреновића подстицано ушоравање села у којима су куће, као у Срему, Банату и варошицама, распоређиване с обе стране главног пута (типична друмска села), који се под правим углом укршта с једним или два друга важнија пута око којих су такође куће. За разлику од панонских села, у Мачви куће нису изнете према путу, него су скрајнуте у шљивике и нешто су ређе од правих збијених села.

Густине насељености атара села у Србији су ниске, са дуготрајно испољеним трендом опадања. Задржале су се разлике у густини насељености између основних морфолошких типова насеља – разбијених и збијених насеља, али се овај критеријум не може применити за подтипове насеља између којих су се разлике знатно смањиле у односу на период до 80-их година 20. века. Удаљеност између насеља и насељских целина не одражава разлике међу морфолошким типовима насеља, нарочито од 80-тих година 20. века од када започиње доминација линеарне градње дуж саобраћајница у свим морфолошким типовима и подтипима насеља.

На територији Региона Југ јављају се следећи основни морфолошки типови руралних насеља са подтипима (Максин, М., Ристић, В., 2015):

1. Разбијено насеље је дисперзно или дисперзно-концентрисано насеље у атару села или његовом делу, некомпактне формеса неправилном, линеарном, зракастом или мешовитом структуром. Разбијена насеља имају следеће подтипове и варијетете:

- расуто или потпуно разбијено насеље;
- разбијено насеље;
- полузбијено насеље; и
- полузбијено-линеарно насеље са варијететима;
 - полузбијено линеарно насеље, и

- полузбијено линеарно-зракасто насеље.

2. Збијено насеље је концентрисано насеље у средишту или најпогоднијем делу атара. Компактне је форме са неправилном, линеарном или зракастом структуром. Збијена насеља имају следеће подтипове и варијетете:

- збијено насеље неправилне структуре;
- збијено зракасто насеље; и
- збијено линеарно насеље са варијететима;
 - збијено линеарно насеље;
 - збијено линеарно-зракасто насеље;
- збијено насеље комбиноване структуре; и
- збијено насеље ортогоналне структуре.

Разбијена насеља су формирана на брежуљкастом, брдском и брдскопланинском подручју, на коме се становништво бави претежно сточарством, воћарством и виноградарством, а мање осталом пољопривредном производњом. Густине насељености су ниске. Тенденција пада густине је израженија у потпуно разбијеним и разбијеним насељима, услед депопулације тих насеља. Полузбијена насеља спорије губе становништво. Групације линеарне структуре дуж путева се повезују тако да ће временом постати компактна линеарна насеља, када ће део насеља поред најфреквентнијег пута прећи у тип збијених насеља, подтип линеарно или линеарно-зракасто насеље, док ће преостали део насеља у атару остати дисперзан.

Карактерише их лоша саобраћајна повезаност, како у оквиру самог сеоског атара, тако и међу селима и са урбаним насељем. Отежано је електро-снабдевање и обезбеђење телефонских веза, док се снабдевање водом и пречишћавање отпадних вода решава сепаратно, на нивоу домаћинства. У центру заједнице села и селу са сеоским центром биле су заступљене основне услуге трговине, основна школа (подручна или основна школа), амбуланта и месна канцеларија, а у појединим центрима и ветеринарска и пољопривредна станица, дом културе, пошта.

У атару села формирано је једно *збијено* насеље компактне форме чије се границе јасно сагледавају у односу на пољопривредно и шумско земљиште око насеља. Насеље има централан положај у атару или у односу на доминантан саобраћајни правац, или се налази на ободу долине на њеном прелазу у брежуљкасти предео када има периферан положај у односу на атар. Формирана су у широким долинама река у којима се становништво бави претежно ратарством и повртарством у равничарском делу, затим сточарством, воћарством и виноградарством на брежуљкастом делу подручја, или претежно сточарством у узаним долинама у брдском подручју. У атару појединих збијених насеља, када је насеље лоцирано периферно у односу на атар села развила су се појединачна кућишта и мале групације кућишта у близини имања у атару, или мање и веће групације кућишта када тај део атара поприма одлике полузбијеног насеља, или више великих групација кућишта када цело насеље поприма карактеристике и трансформише се у полузбијени тип. Густине насељености су више у односу на разбијени тип насеља. Ова насеља имају тенденцију смањења боја становника, али је темпо опадања броја становника и густине насељености спорији него код разбијеног типа насеља. У збијеним насељима поред државних путева у дневној изохрони урбаног насеља испољена је тенденција ширења грађевинског подручја у претходним деценијама, иако број њихових становника благо опада у последње две деценије. Тенденција је да се поједина збијена компактна насеља линеарно шире дуж најфреквентнијих путева.

У односу на разбијени морфолошки тип села боља је саобраћајна повезаност у оквиру међу селима и према урбаном центру. Релативно квалитетно је електро-снабдевање и обезбеђење телефонских веза, док се снабдевање водом решава преко

локалних водовода. Нерешено је пречишћавање отпадних вода. У центру села заступљене су основне услуге трговине, јавних служби и сервиса.

За Регион Север карактеристичан је панонски тип села, који је врста плански грађеног, збијеног и равничарског сеоског насеља, по правилу са ортогоналном шемом улица које се секу под правим углом и центром на месту укрштања две главне улице. Мрежу сеоских насеља панонског типа карактерише релативно хомогена структура насеља сличне величине и релативно уједначене међусобне удаљености („сат времена хода”). У време планског насељавања панонске низије и процеса генезе данашње насељске мреже (претежно XVIII век) физичка структура насељина и њихове морфолошке карактеристике су биле уједначене, док су специфичности детерминисане културним обрасцима многобројних етничких заједница утицале на стварање различитих карактера сеоских насеља, који су и данас релевантни у процесу планирања њиховог уређења. На простору Војводине још увек су веома јасно читљиви трагови историјског развоја, планског оснивања и континуитет уређења насеља. Такав просторни отисак панонског типа села подразумева четири генеричке групе (Којић, 1961):

- нова насеља оснивана на претходно ненасељаваном терену;
- пресељавање постојећих насеља на претходно ненасељавану територију;
- реконструкција постојеће насељине у ново насеље на истом месту; и
- нови делови насеља као проширење постојећих насеља.

Утицај неповољних демографских токова на просторну хетерогеност војвођанских насеља је знатан и у великој мери детерминише функционални и просторно-физички развој многих насеља. Већина сеоских насеља која се налазе у непосредној близини градова престају да буду села, убрзано се претварајући у приградска насеља, како по структурним обележјима становништва, тако и у односу на морфологију просторне структуре и карактер изградње. Она сеоска насеља која се налазе на трајекторијама утицаја градова показују тенденције убрзаних промена и губитка својих руралних обележја, а самим тим и основне карактеристике које их сврставају у морфолошку категорију панонског типа села. На сасвим супротном крају просторно-функционалног континуума града, одвојена од ширег окружења његовог утицаја, налазе се (још увек) типична сеоска насеља у Војводини, на којима се јасније читају карактеристични трагови историјске генезе типичног панонског села. Може се рећи да се у погледу овог друштвено-просторног феномена развоја насеља простор Војводине не чини изузетком од онога што се у односу на сеоска насеља, догађа на територији читаве Србије.

Геополитички детерминисана морфолошка матрица сеоских насеља, слична панонском типу „ушораваног” села у Војводини, с ортогоналном мрежом улица карактеристика је и мачванског села, која су данас ушорена или полузбијена, с елементима старога плана, а полузбијена су и многа шумадијска, моравска и друга села по Србији која се спонтано згушњавају поред путева или уз вароши и градове.

2.2.2.16. Плански приступ уређењу руралних насеља

Почетком прошлог века формирање и развој сеоских насеља није било производ урбанистичке и архитектонске струке. Села су се формирала спонтано према потребама руралног становништва, али уз поштовање обичајних правила и норми која су диктирала прилагођавање природним условима, социјалном контексту и аграрној рационалности. Почети планског и организованог уређења села везују се за доношење првих прописа који уређују, пре свега грађевинарство и који постају платформа српског урбанизма уопште. Они су садржали основна правила градње и уређења

сеоских насеља, која су се одражавала и на квалитет живота становништва, а водило се рачуна и о уређењу сеоских дворишта и окућница. Средином XX века бележе се највеће трансформације сеоских насеља, које се одражавају на начин живота, популациону структуру, урбо-морфолошке елементе, архитектуру и др. Интензивније акције у домену урбанистичког и комуналног уређења сеоских насеља започињу након 1970-их година.

Просторно уређење сеоских насеља је сложен процес који се односи на насељени део села, обухватајући конкретна архитектонско-урбанистичка структурна решења, и на сеоски атар са основним начелима организације руралних активности. Уређење и организација сеоске територије налазе се у домену сеоске и пољопривредне архитектуре које се баве конкретним проблемима и правилима изградње стамбених и економских објеката и у домену уређења сеоских атара. У том процесу узимају се у разматрање потребе становништва, привредне и непривредне делатности у окружењу, као и модели изградње и уређења.

У формирању сеоских насеља и њихових просторних односа са окружењем, значајну улогу имале су различите аграрне политике, које су оставиле траг, не само на производне и организационе специфичности пољопривредне производње, већ и на физичку структуру сеоских атара и насеља. Поред плански формираних насеља, просторне структуре и нивои уређености сеоских насеља у Србији често је и последица стихијских процеса.

Према Закону о планирању и изградњи уређење и планирање територије сеоских насеља врши се кроз две врсте докумената:

- просторни план јединице локалне самоуправе, којим се дају смернице за равномеран територијални развој; и

- урбанистички планови – планови генералне регулације за насељено место у целини, односно планови детаљне регулације за поједине делове насељених места или руралних подручја значајних због регулисања специфичних потреба градње, односно уређења неформално изграђених зона, затим изградње инфраструктурних коридора, објеката енергетске и комуналне инфраструктуре и сл.

Рурално планирање подразумева стварање услова за просторну артикулацију, регулисање и уређење сеоских насеља. Регулација подручја врши се прописивањем правила уређења и правила грађења, која се исказују системом урбанистичких правила и показатеља, као што су намена, коефицијент изграђености, висина објеката, удаљеност од саобраћајнице и других објеката, оријентација и сл. Она имају извесну ограничавајућу функцију, која даље утиче на организацију и развој села. Поред правила уређења и грађења, на регулацију сеоских насеља утичу и мере заштите културних и природних добара, као и услови коришћења природних ресурса и инфраструктурних система.

За сеоска насеља се доносе и уређајне основе, као саставни део просторних планова јединица локалне самоуправе и она се доносе за она насељена места која немају донет или за њих није предвиђена израда посебног планског документа (плана генералне регулације). Уређајне основе се раде „у сврху просторног развоја села и подстицања његовог одрживог развоја, уз уважавање разлика у типу насеља и његовим главним карактеристикама”. У просторним плановима на свим нивоима посебно се обрађује део који се односи на организацију мреже насеља, ради достизања и унапређења његовог полицентричног развоја.

2.2.2.17. Просторно-планска типологија руралних подручја Србије

Унапређивању инфраструктурних, комуналних и укупних социјалних услова живљења на селу према концепту урбано-руралног континуума, посвећен је посебан сегмент Просторног плана, који чини окосницу укупног социоекономског, а тиме и одрживог руралног развоја. Овде ћемо покушати да мултикритеријумском анализом издвојимо области сличних потенцијала и ограничења са становишта основних циљева политике руралног развоја, која има иманентно територијалну димензију у погледу успостављања склада између економских, социјалних и еколошких аспеката развоја. У бројним научним и развојно-апликативним истраживањима која се последње две деценије баве делимитацијом руралних области, како код нас, тако и у другим европским земљама, посебна пажња се поклања избору одговарајућег сета индикатора, по правилу, у складу са циљевима конкретних истраживања. У већини случајева се полази од критеријума руралности ОЕСД, као прикладне основе за дефинисање адекватних развојних мера и институционалне подршке остваривању циљева политике руралног развоја (Дробњаковић, 2019).

Ради обезбеђења просторно-планске подршке политици развоја руралних подручја, која у Републици Србији, по узору на ЕУ, чини саставни елемент пољопривредне политике, која би у начелу требала да буде повезана са осталим структуралним политикама и инвестиционим фондовима, у наставку износимо предлог типологије руралних подручја којима су, према критеријуму ОЕСД, обухваћене територије насељених места са мање од 150 становника на km^2 .

Предложена типологија се заснива на четири групе индикатора хетерогености руралног простора на нивоу НСТЈ 3, који су утврђени напред изнетим анализама. При томе су коришћени и неки индикатори аграрне структуре из Студије Б, који се на свим нивоима статистичких територијалних јединица односе на укупне површине. Пошто рурална подручја захватају 92,6% укупних површина под интензивним пољопривредним културама и 96,4% под травнатом вегетацијом, прихваћено је да су за ову сврху истраживања релевантне структуре на нивоу НСТЈ 3 у целини довољно репрезентативне и за одговарајућа рурална подручја. Сви коришћени индикатори су груписани према следећој шеми:

1. *Демографски индикатори* (Табела 28) су: број становника на 1 km^2 2011. године; удео руралног становништва у укупном (%) по Попису 2011.; индекси броја руралног становништва 2011/1948.; удео породичних газдинстава у укупном броју домаћинстава (%), по Попису становништва 2011., односно Попису пољопривреде 2012.; удео лица старости 55 и више година (%) у укупном броју управника/носилаца породичних газдинстава, по Попису пољопривреде 2012.; и удео жена (%) у укупном броју управника породичних газдинстава, по Попису пољопривреде 2012. године.

2. *Агроеколошки индикатори* (Табела 29) су: укупна површина руралне територије у km^2 ; удео руралне у укупној територији (%); удео интензивних пољопривредних култура (оранице, воћњаци, виногради и малињаци) у укупној руралној територији у %; удео травнатих површина у укупној руралној територији у %; удео планинских подручја (просечно 500 и више m^2 на нивоу атара насеља) у укупној руралној територији у %; удео (у %) воћњака, винограда и других сталних засада у коришћеној површини пољопривредног земљишта (КПЗ), према подацима из Студије Б за области у целини; просечна површина КПЗ по газдинству (у ha), такође, према подацима из Студије Б за области у целини.

3. *Социоекономски индикатори* (Табела 30) су: структура извора прихода укупног броја руралних домаћинстава у % (зараде и друга примања од рада у пољопривреди; зараде и друга примања од рада у непољопривреди; пензије, социјална

примања и сл.; мешовити приходи; и без прихода); удео необрађиваног земљишта у укупно расположивој површини пољопривредних газдинстава за област у целини, према Попису пољопривреде 2012. године и стопа незапослености популације старости 15 и више година, такође, за област укупно у 2018. години.

4. *Квалитативне оцене* односе се на перформансе руралног развоја чији се значај не може на егзактан начин приказати на нивоу области. Реч је, у првом реду, о демографским и другим социоекономским разликама између урбаних центара и руралних подручја, као и између ПОУРП и ПОВПВ, наслеђеним просторним дисбалансима монофункционалног индустријског развоја, последицама вишедеценијског спутавања развојних потенцијала породичне пољопривреде, јачини локалних конфликта између друштвених интереса у домену заштите земљишта и животне средине, локално хетерогеним баријерама за развој непољопривредних активности у руралним областима и сл. Притом се посебна пажња поклања поставци да конкретно омеђана територија и њено становништво представљају основне елементе спровођења политике руралног развоја. У фокусу те политике требало би да буде побољшање услова живљења на селу.

С обзиром на то да развој непољопривредне економије представља нужни услов демографског опоравка руралних подручја, који је у Заједничкој пољопривредној политици ЕУ посматран као један од четири основна носилаца (тзв. осовине) руралног развоја, код квалитативних оцена посебна пажња је поклоњена следећим интракцијама пољопривредне и непољопривредних активности, које повећавају укупну запосленост и доходак у руралној економији:

– *производне* – између произвођача у вертикали инпути-пољопривредна производња-прерађивачи;

– *потрошачке* – доходак остварен у непољопривредним активностима повећава потрошњу производа пољопривреде и обрнуто; и

– *инвестиционе* – приходи од непољопривредних активности служе за улагања у пољопривреду и обрнуто, приходи од пољопривреде служе за покретање сопственог руралног непољопривредног бизниса.

Динамични процеси који се одвијају у наведеним токовима руралне економије требало би, логички гледано, да доприносе уједначавању, стабилизацији и повећању укупних прихода руралних домаћинстава. Тако се очекује да некомерцијална и ситна комерцијална газдинства диверсификују своју активност у правцу непољопривредних делатности, те да приходима ван газдинства допуњују приходе од пољопривреде до нивоа паритетног дохотка, а да се велике комерцијалне фарме готово искључиво посвете пољопривредној производњи. У пракси се овај идеални модел ретко остварује, будући да се јављају баријере за улазак у непољопривредни сектор, и то на нивоу домаћинстава (разлике у висини дохотка) и на нивоу подручја (локационе не/погодности), које деформишу ове основне релације и продубљују доходне разлике, уместо да их смањују. Реч је о тзв. парадоксу улазних баријера у непољопривредне делатности на селу, које се манифестују кроз два основна облика (FAO, 1998):

– *инверзан* – веће учешће прихода од непољопривредних активности у укупним приходима имају мала газдинства у областима динамичног економског развоја и развијене инфраструктуре, веће густине насељености, вишка пољопривредне радне снаге и ниских баријера за улазак у радно-интензивни непољопривредни сектор; и

– *позитивно корелисан* – непољопривредне делатности на селу имају високе улазне баријере, захтевају већа капитална улагања и економски јаке субјекте/газдинства у ретко насељеним руралним областима, слабе инфраструктурне основе и традиционалне, радно-интензивне пољопривреде.

У Републици Србији атари насељаса густином насељености испод 150 становника на 1 km² обухватају око 94% површине укупне територије, 47,8% од укупног броја становништва и имају у просеку 47,1 становника на 1 km². По овим основним индикаторима, готово цела територија Републике има обележја доминантно руралног подручја, при чему се према уделу са 36,3%, руралног у укупном становништву (критеријумим ОЕCD)⁵³, Регион Србија Север може окарактерисати као значајно рурални, а Регион Србија Југ са 59,3% као претежно рурални. На нивоу НСТЈ 2, само Београдски регион је претежно урбани. Према истом критеријуму, на нивоу НСТЈ 3 значајно руралне (15-50% руралног становништва) су Нишавска (35,6%), Севернобачка (43,5%) Рашка (44,2%), Јужнобачка (46,7%) и Шумадијска област, док су све остале области претежно руралне (изнад 50% руралног становништва).

Демаркационе линије геоморфолошке, агроколошке, демографске, насеобинске, инфраструктурне и укупне социоекономске хетерогености руралног простора Србије не иду, у већини случајева, посебно у Региону Србија Југ, по границама области успостављених номенклатуром статистичких територијалних јединица (НСТЈ 3). Међутим, то је једина поуздана основа за оцену стања и редовно праћење промена релевантних фактора руралног развоја помоћу егзактних индикатора. Укрштањем изабраних индикатора извршено је груписање руралних области према специфичним развојним потенцијалима и ограничењима (Табела 18, Табела 19 и Табела 20 у Прилогу).

Издвојено је **пет типова руралних области**, чија су квантитативна обележја приказана у Табела 28, Табела 29 и Табела 30, а који захтевају примену специфичних мера подршке:

1. *Подунавски рурални појас* обухвата Подунавску, Београдску, Јужнобачку и Сремску руралну област. Има релативно високу просечну густину насељености и све друге одлике периурбане руралне зоне се бројним конфликтима између потреба пољопривредних активности за простором и значаја континуираног одвијања пољопривредне производње за очување природних и пејзажних вредности периурбаног окружења. Посебно су угрожена земљишта врхунског бонитета дуж магистралних саобраћајних коридора која су најпривлачнији за оснивање нових пословно-индустријских зона, складишта и сл. Ови конфликти се морају решавати рестриктивним мерама урбанистичког планирања, паралелно са успостављањем система контроле стандарда заштите животне средине и здравствене безбедности и квалитета хране.

Приоритет има подршка стручној обуци пољопривредника, унапређивању организације прехранбеног ланца, добробити животиња и управљања ризиком у пољопривреди, као и повећању удела младих и жена у власништву над земљиштем и развоју предузетништва и бизниса. Поред развијене комерцијалне биљне и сточарске производње за прехранбену индустрију и извоз у овом региону, близина великих потрошачких центара, развијена инфраструктура и природне погодности метрополитенског подручја Београда и Новог Сада упућују на развој радно интензивне повртарске, воћарске и сточарске производње, прераде на сопственим пољопривредним газдинствима и промоцију различитих бизнис модела урбане пољопривреде (Pölling, 2015; Pöllingetal, 2016). Од највеће је важности да се спречи конверзија пољопривредног у грађевинско земљиште и дивља градња.

⁵³ На регионалном нивоу ОЕCD разликује три типа руралних региона: 1) претежно рурална, са преко 50% руралног становништва; 2) значајно рурална, са 15-50% руралног становништва; и претежно урбана, са мање од 15 !% руралног становништва (Дробњаковић. 2019:42).

2. *Рејон високог аграрног потенцијала* простире се руралним деловима Западнобачке, Севернобачке, Севернобанатске и Мачванске области. Има изузетно повољне педолошке и климатске услове, високи удео (59,8%) већих газдинстава (20 и више хектара КПЗ) у структури коришћења пољопривредног земљишта (око 80%) задовољавајући демографски потенцијал, релативно високи ниво образовања носилаца пољопривредних газдинстава, капитално-интензивну пољопривредну производњу, добру инфраструктуру и повезаност са прерађивачком индустријом, па стога и бројне предности економије обима у конкурентној понуди основних пољопривредних производа за масовно тржиште, прехранбenu индустрију и извоз.

Приоритетним мерама руралног развоја требало би обухватити: унапређивање трансфера знања и иновација у пољопривредну производњу и непољопривредни рурални бизнис; одржавање пољопривредног земљишта у добрим производним и еколошким условима; подржавање ефикасности коришћења људских ресурса и материјалних фактора развоја; усмеравање пољопривредно-прехранбеног сектора на снижавање емисија угљеника и привређивање отпорно на климатске промене; спречавање еколошких и здравствених ризика везаних за интензивну, монокултурну и високо механизовану производњу, уз истовремено унапређивање система за наводњавање, развијање биолошких система производње, рециклирање инпута, редуковање потрошње минералних ђубрива и пестицида; подизање просечних приноса; спречавање нитрификације вода; рационално коришћење енергије и развијање обновљивих енергетских извора.

3. *Рејон ригидних аграрних структура* простире се руралним деловима Колубарске, Моравичке, Поморавске, Расинске, Шумадијске и Топличке области. Одликује се високим уделом планинских подручја у површини укупне територије и последично томе – снажном диференцијацијом агроколошких, демографских и инфраструктурних услова руралног развоја између плодних долиноско-котлинских, по правилу, гушће насељених делова територије и периферијских, планинских насеља, која су захваћена сенилизацијом пољопривредног становништва, а већином и депопулацијом. Има изузетно повољне агроколошке услове за развој воћарства и сточарства, бројна виногорија, високи удео породичних газдинстава у укупном броју домаћинстава (60%) и још увек велике резерве недовољно искоришћене радне снаге. Економско активирање ових потенцијала блокира веома уситњена структура коришћења земљишта (просечна површина КПЗ по газдинству износи 3,6 ha, а удео газдинстава са 20 ha + у укупно коришћеним пољопривредним површинама свега 10,9%), доминација старијих пољопривредника, са ниским нивоом општег и стручног образовања, у структури власника и управника пољопривредних газдинстава, оријентација сеоске омладине на запошљавање у урбаним центрима и дневне миграције, пасивно ослањање на патернализам државе од које се очекује решавања свих проблема пољопривредног и руралног развоја, од гаранција откупа сезонског воћа по економски задовољавајућим ценама, до отварања нових радних места и гарантовања сталног запослења, бенифицираних кредита за набавку пољопривредне механизације, репроматеријала и сл. Овакве аграрне структуре и социокултурни миље представљају последицу насилног спутавања природних процеса поларизације породичне пољопривреде у другој половини прошлог века, посебно током 1970-их година, када интензивне миграције са села нису биле праћене адекватним мерама подршке процесима урбанизације. Преовладале су дневне миграције, које су резултирале формирањем бројне групе тзв. сељака - радника, са задовољавајућим нивоом животног стандарда на основу повезивања индустријске запослености са узгредним, или допунским радом на сопственом пољопривредном газдинству, примарно у функцији подмиривања прехранбених потреба властите породице. Ове структуре су веома

ригидне према процесима модернизације и неспремне за прихватање брзих промена са којима се данас суочавају рурална подручја. То се може променити само стимулисањем млађе генерације за живот и рад на селу. По узору на ЕУ, неопходно је обезбедити значајну финансијску подршку младима приликом преузимања, модернизације и укрупњавања газдинства, односно покретања сопсвог непољопривредног бизниса на селу.⁵⁴ При томе се мора уважити кључна улога малих газдинстава са мешовитим изворима прихода у очувању руралне насељености и агроеколошких вредности простора, укључујући биодиверзитет и предео. Упоредо са тиме требало би подржавати успостављање и развој произвођачких организација, јачање тржишног ланца, развијање разноврсних видова перманентног образовања и стицање нових квалификација, диверзификацију руралне економије и унапређивање општих услова живљења на селу.

4. *Рејон руралних дисторзија* обухвата Средњобанатску, Јужнобанатску, Борску, Браничевску, Зајечарску, Нишавску и Јабланичку област. Има изражено негативне демографске тенденције и вишедимензионално је хетероген. Осим снажне међусобне издиференцираности у погледу агроеколошких, инфраструктурних и општих социоекономских услова развоја, ове области се одликују и изузетно великим унутрашњим разликама у карактеру ограничења и потенцијала за одрживи рурални развој, у првом реду, између периферијских и депопулационих насеља, која се налазе у планинским, односно пограничним подручјима и насељима у близини урбаних центара, која су већином такође ресурсно и демографски девастирана локално специфичним утицајима монофункционалног модела индустријског развоја из прошлости, експлоатацијом и прерадом минералних сировина, интензивним миграцијама ниско квалификоване радне снаге у иностранство, хаотичном изградњом стамбених објеката и непланским ширењем насељске мреже, прекомерним фаворизовањем пољопривреде комбинатског типа, која се у новије време већином претворила у искључиво профитно оријентисану пољопривреду великих прехрамбених корпорација, неуважавањем доприноса мултифункционалне пољопривреде заштити и економској валоризацији изузетно богатог природног и културног наслеђа и сл. Реч је о проблемима који се не могу решити без ангажовања и активног учешћа локалног становништва по питању алокацији средстава подршке за остваривање конкретног стратешког циља, у чијем дефинисању требало би да учествују сви главни актери који воде делатности у тој средини. Према томе, у овом рејону је у још већој мери него у другим руралним областима Србије потребна подршка примени агроеколошких мера и LEADER приступа, која је предвиђена другом осом IPARD II програма кроз две мере: припремање за спровођење активности од значаја за природну средину и рурални предео; и припремање и спровођење локалних стратегија руралног развоја.

5. *Планински рурални рејон* обухвата Златиборску, Рашку, Пиротску и Пчињску област. Има уникатно природно и културно наслеђе (заштићена подручја, манастири, бање, етно наслеђе и сл.), велике туристичке потенцијале и изузетно значајан геополитички положај, али неразвијену руралну инфраструктуру, ниску просечну густину насељености, високе стопе руралног сиромаштва и незапослености, а у претежном делу (изузев општине Тутин) и изражено негативне демографске тенденције. Оптимистичке изгледе у погледу заокретања досадашњих негативних тенденција у укупном социоекономском развоју дају активности локалног

⁵⁴ У ЕУ политици подршке руралном развоју млађим се сматрају фармери до 40 година старости, док се власници старији од 55 година, нарочито на ситним газдинствима, стимулишу на превремено пензионисање и напуштање газдинства.

становништва у вези са заузимањем пољопривредног и шумског земљишта за непланску градњу рекреативно-туристичких објеката, а нарочито противљење угрожавању природних вредности изградњом малих хидроелектрана. Овако пробуђена иницијатива локалног становништва представља добро полазиште за формирање и регистровање локалних акционих група (ЈАГ), као и за њихово повезивање и умрежевање на регионалном, националном и међународном нивоу, у првом реду, ради размене информација и искустава по питањима од значаја за обезбеђивање подршке руралном развоју.

Очување пољопривредног земљишта, шума и других природних ресурса овог планинског рејона је условљено увођењем тзв. агроеколошких плаћања, с једне стране, и обезбеђивањем услова за развој органске пољопривреде и производње пољопривредних производа са ознаком географског порекла, као и одрживог туризма, старих заната и других руралних непољопривредних активности као важног извора локалног економског раста и смањења незапослености и сиромаштва, с друге. Нарочиту пажњу би требало посветити и развоју руралне инфраструктуре, дигитализацији и дигиталној писмености као предуслова развоја дигиталне економије и електронске трговине, јачању предузетништва, посебно жена и младих, али и здравственој и социјалној заштити старих и сиромашних. У тим оквирима посебно је значајна подршка диверзификацији дохотка и унапређењу квалитета живота у руралним подручјима *Националног програма руралног развоја (2018-2020.)* и комплементарна подршка диверзификацији пољопривредних газдинстава и развоју пословања ИПАРД II програма.

Табела 28. Демографски индикатори просторне хетерогености руралних подручја на нивоу НСТЈ 3

	Број становника на 1 km ² -2011.	% руралног становништва 2011.	Индекси броја руралног становништва, 2011/1948.	% породичних газдинстава у укупном броју домаћинстава, 2011/12.	% управника породичних газдинстава старости 55 + 2012.	% жена управника породичних газдинстава, 2012.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	47,1	47,8	75,7	49,8	63,2	15,9
СРБИЈА СЕВЕР	59,7	36,3	90,2	34,0	55,2	16,6
Београдски регион/област	71,5	8,6	93,6	46,0	64,0	13,2
Регион Војводине	58,5	60,1	89,8	32,6	53,8	17,1
СРБИЈА ЈУГ	41,7	59,3	68,9	60,2	66,1	15,7
Регион Шумадије и Западне Србије	48,0	60,6	78,7	61,3	65,1	14,8
Регион Јужне и Источне Србије	35,4	57,6	58,9	58,6	67,4	17,0
Основни типови руралних подручја Републике Србије						
Подунавски субурбани рурални појас	80,1	29,1	110,3	34,8	57,9	14,9
Подунавска област	105,5	60,5	91,8	45,6	63,7	11,9
Београдска област	71,5	8,6	93,6	46,0	64,0	13,2
Јужнобачка област	79,4	46,7	110,8	28,2	53,5	17,9

	Број становника на 1 km ² - 2011.	% руралног становништва 2011.	Индекси броја руралног становништва, 2011/1948.	% породичних газдинстава у укупном броју домаћинстава, 2011/12.	% управника породичних газдинстава старости 55 + 2012.	% жена управника породичних газдинстава, 2012.
Сремска област	77,3	83,3	135,6	31,8	54,0	15,2
Области високог аграрног потенцијала	55,9	61,1	74,0	43,6	56,1	16,8
Западнобачка област	63,8	74,7	84,2	31,1	55,7	18,5
Севернобачка	51,4	43,5	69,0	32,4	52,6	22,5
Севернобанатска	51,3	74,2	68,4	30,1	51,3	20,8
Мачванска	55,7	57,1	73,0	71,6	58,4	13,7
Области ригидних аграрних структура	50,8	61,9	72,1	60,0	67,6	14,9
Колубарска	44,9	61,9	62,7	73,7	64,3	14,1
Моравичка	44,5	61,7	78,2	62,4	67,7	16,1
Поморавска	63,6	75,2	78,1	43,2	69,2	14,4
Расинска	60,4	64,4	78,0	64,8	68,5	14,7
Шумадијска	61,5	48,2	80,0	55,5	66,5	14,1
Топличка	28,7	68,9	47,8	72,6	70,8	16,8
Области руралних дисторзија	37,1	56,6	64,4	50,0	64,9	17,4
Јужнобанатска	44,8	59,4	79,1	40,3	55,8	14,8
Средњобанатска	35,3	57,1	60,8	38,9	51,4	15,0
Браничевска	36,7	75,9	60,3	59,0	64,4	18,5
Борска	26,3	72,7	68,3	36,9	69,9	22,3
Нишавска	53,3	35,6	64,3	59,9	72,3	15,4
Зајечарска	22,9	68,2	50,6	55,6	73,4	24,1
Јабланичка	47,1	56,7	64,6	61,7	66,3	15,4
Планинске области	31,9	60,3	68,2	65,7	64,3	15,7
Златиборска	37,2	79,1	87,6	62,5	65,0	16,4
Рашка	36,6	44,2	91,0	59,2	64,8	14,2
Пиротска	17,8	52,0	33,0	54,4	78,5	18,1
Пчињска	28,8	62,7	51,0	93,6	56,3	14,6

Извор: обрада аутора

Табела 29. Агроеколошки индикатори просторне хетерогености руралних подручја на нивоу НСТЈ 3

	Укупна површина руралне територије - km ²	Удео руралне у укупној територији - %	Удео у укупној руралној територији (%)			Удео воћњака, винограда и других сталних засада у КПЗ - у %	Просечно КПЗ по газдинству - ha
			Интензивних пољ. култура	Травнатих површина	Планинских подручја		
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	72973,2	94,1	41,5	11,1	35,9	5,4	5,4
СРБИЈА СЕВЕР	21823,0	87,9	79,2	3,5	0,0	2,1	9,7
Београдски регион/област	1988,9	61,5	70,8	17,6	0,0	9,9	4,1
Регион Војводине	19834,1	91,8	80,0	2,1	0,0	1,4	10,9
СРБИЈА ЈУГ	51150,2	80,4	30,4	18,6	51,3	9,0	3,8
Регион Шумадије и Западне Србије	25670,1	96,9	26,8	15,0	51,7	9,9	3,9
Регион Јужне и Источне Србије	25480,1	97,1	23,9	13,8	50,8	7,6	3,6
Основни типови руралних подручја Републике Србије							
Подунавски рурални појас	10117,6	84,4	74,5	5,3	0,0	4,2	6,4
Подунавска област	1144,3	91,5	69,1	6,7	0,0	9,6	3,8
Београдска област	1988,9	61,5	70,8	17,6	0,0	9,9	4,1
Јужнобачка	3620,9	89,9	82,5	1,6	0,0	1,4	9,0
Сремска област	3363,4	96,9	70,0	1,3	0,0	2,8	7,8
Области високог аграрног потенцијала	8982,7	91,0	74,6	3,0	3,7	2,7	7,6
Западнобачка област	2200,6	88,4	85,5	2,0	0,0	0,8	10,5
Севернобачка	1579,6	88,5	95,5	2,6	0,0	2,4	12,4
Севернобанатска	2138,1	91,8	83,5	1,4	0,0	0,9	12,5
Мачванска	3064,4	93,7	49,8	5,2	10,9	7,2	3,6
Области ригидних аграрних структура	14972,4	97,3	31,5	11,2	36,5	12,2	3,6
Колубарска	2406,2	97,3	34,6	14,8	20,6	11,0	4,5
Моравичка	2945,9	97,6	21,8	15,9	64,5	12,4	3,5
Поморавска	2539,0	97,1	37,0	6,1	21,4	5,9	3,7
Расинска	2580,0	96,7	29,5	10,5	36,1	18,0	2,7
Шумадијска	2296,5	96,2	44,2	9,1	5,8	10,1	4,2
Топличка	2204,7	98,8	24,1	9,8	66,2	19,9	3,2
Области руралних дисторзија	22890,6	95,4	41,9	8,6	36,6	3,2	6,5
Јужнобанатска	3896,5	91,6	77,9	3,8	0,0	1,3	12,5
Средњобанатска	3035,0	93,3	76,4	1,5	0,0	0,5	15,8
Браничевска	3799,8	98,3	28,3	14,3	15,3	3,5	5,1
Борска	3457,3	98,6	23,4	10,8	23,8	3,7	5,8
Нишавска	2516,1	92,2	36,2	9,8	35,9	8,7	2,6
Зајечарска	3566,0	98,4	22,2	11,0	55,6	5,4	5,1
Јабланичка	2620,0	94,6	25,0	8,7	59,0	12,4	2,4
Планинске области	16009,9	98,0	10,6	22,9	91,1	8,0	3,9

	Укупна површина руралне територије - km ²	Удео руралне у укупној територији - %	Удео у укупној руралној територији (%)			Удео воћњака, винограда и других сталних засада у КПЗ - у %	Просечно КПЗ по газдинству - ha
			Интензивних пољ. култура	Травнатих површина	Планинских подручја		
Златиборска	6100,1	99,3	12,4	24,2	94,9	9,2	4,8
Рашка	3738,0	95,3	11,1	20,4	84,1	7,5	3,7
Пиротска	2702,4	97,9	9,6	24,8	92,3	4,7	4,3
Пчињска	3469,4	98,6	7,8	22,0	91,1	7,2	2,4

Извор: обрада аутора

Табела 30. Социоекономски индикатори просторне хетерогености руралних подручја на нивоу НТСЈ 3

	Извори прихода укупног броја домаћинстава у руралним подручјима					Удео газдинстава са 20+ ha у КПЗ укупно – у %	Удео необрађиваног у распо-ложивом земљишту – у %	Стопа незапос-лености популације 15 + (област укупно)
	Зараде и друга примања од рада у пољопривреди	Зараде и друга примања од рада у непољо-привреди	Пензије, социјална примања и сл.	Мешовити приходи	Без прихода			
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	5,6	21,2	37,5	33,2	2,5	44,1	7,9	12,7
СРБИЈА СЕВЕР	4,6	25,1	38,1	29,9	2,3	70,0	3,7	10,7
Београдски регион/област	2,4	24,8	35,0	35,3	2,5	36,4	4,8	10,9
Регион Војводине	4,9	25,1	38,5	29,3	2,3	72,8	3,5	10,5
СРБИЈА ЈУГ	6,3	18,7	37,1	35,4	2,6	17,3	11,2	14,8
Регион Шумадије и Западне Србије	7,6	19,2	34,3	36,5	2,4	14,5	7,6	13,8
Регион Јужне и Источне Србије	4,5	18,0	40,7	33,9	2,9	21,5	16,8	16,2
Основни типови руралних подручја Републике Србије на нивоу НТСЈ 3								
Подунавски рурални појас	3,8	26,1	35,4	32,3	2,5	61,0	3,4	(...)
Подунавска област	4,4	21,8	35,2	35,2	3,4	20,5	4,7	18,8
Београдска област	2,4	24,8	35,0	35,3	2,5	36,4	4,8	10,9
Јужнобачка	3,6	27,5	37,2	29,5	2,1	83,4	3,7	11,4
Сремска област	4,5	26,9	33,5	32,5	2,5	60,8	1,5	12,3
Области високог аграрног потенцијала	7,9	21,3	38,9	29,6	2,3	59,8	3,1	(...)
Западнобачка област	3,6	21,8	43,9	28,7	2,1	76,1	2,8	6,9
Севернобачка	6,3	24,6	40,5	26,8	1,9	75,7	2,9	12,3
Севернобанатска	6,9	25,3	41,4	24,6	1,7	72,4	3,8	10,5
Мачванска	13,6	15,9	31,4	35,9	3,1	12,7	2,8	10,9
Области ригидних аграрних структура	6,6	18,5	35,9	36,6	2,4	10,9	6,9	(...)
Колубарска	14,6	16,3	28,6	38,9	1,6	9,3	4,9	7,6
Моравичка	6,4	21,0	34,2	36,7	1,7	8,7	7,5	7,5
Поморавска	3,6	18,9	39,5	34,7	3,3	15,1	9,8	18,0
Расинска	7,2	16,6	34,1	39,5	2,6	7,6	5,4	16,1
Шумадијска	5,2	20,3	35,2	36,6	2,6	11,4	4,1	14,1
Топличка	2,6	16,6	47,8	30,7	2,3	17,1	12,9	12,6
Области руралних дисторзија	5,4	18,8	39,7	33,2	2,8	52,6	10,1	(...)
Јужнобанатска	5,6	23,3	37,4	30,8	2,9	74,8	6,1	9,5
Средњобанатска	6,3	22,1	42,2	26,9	2,4	80,6	2,2	10,1
Браничевска	3,8	22,2	41,6	29,0	3,5	23,8	10,4	13,5
Борска	6,1	15,6	36,3	37,9	4,2	25,0	16,6	15,2
Нишавска	3,2	17,1	43,5	33,5	2,6	14,3	11,4	17,1
Зајечарска	5,1	14,6	42,0	36,3	2,0	19,3	21,7	12,7

	Извори прихода укупног броја домаћинстава у руралним подручјима					Удео газдинстава са 20+ ха у КПЗ укупно – у %	Удео необрађиваног у распо-ложи-вом земљишту – у %	Стопа незапос-лености популације 15 + (област укупно)
	Зараде и друга примања од рада у пољопривреди	Зараде и друга примања од рада у непољо-привреди	Пензије, социјална примања и сл.	Мешовити приходи	Без прихода			
Јабланичка	7,6	14,1	37,1	39,1	2,0	13,4	17,9	13,0
Планинске области	5,0	21,4	37,9	33,6	2,2	24,5	15,0	(...)
Златиборска	6,7	22,3	33,8	35,3	1,9	24,9	11,0	9,7
Рашка	4,6	20,7	36,8	35,5	2,5	16,4	10,1	26,1
Пиротска	2,1	17,1	54,5	24,5	1,8	46,4	24,8	15,2
Пчињска	3,3	22,7	38,6	32,5	3,0	18,0	30,0	24,2

Извор: обрада аутора

Генерално, вишедимензионална сложеност високог степена диференцијације руралних подручја Републике Србије не дозвољава да се специфичне развојне потребе становништва на конкретној територији решавају према униформном моделу.

Потребно је обезбедити подршку доношењу Локалних стратегија развоја, које се засниву на LEADER приступу⁵⁵, који карактерише:

- локални карактер активности – прво, стратегија развоја је формулисана на основу дијагнозе потенцијала, стања и потреба одређеног подручја; друго, финансијска подршка (тзв. глобални грант) добија се на територијалном, а не секторском принципу; другим речима, неопходна је припрема строго просторно дефинисаних програма који покривају субрегионална рурална подручја са критичном масом људских, финансијских и економских ресурса неопходних за спровођење ефикасне развојне стратегије;

- доношење одлука одоздо – и поред централне финансијске подршке, стратешке активности и одлуке о трошењу фондова доносе се на локалном нивоу, од стране људи који ће реализовати усвојену стратегију, што претпоставља формирање тзв. Локалних акционих група (ЛАГ);

- партнерски облик активности – у разради и реализацији стратегије учествују представници јавног, приватног и цивилног сектора;

- иновативност – формулисани планови развоја локалне заједнице морају да имају одлике иновативности и да иду у сусрет брзим променама којима су изложена рурална подручја, између осталог, укључивањем у реализацију заједничких међурегионалних и међудржавних пројеката;

⁵⁵ Назив овог приступа, који је Европска комисија иницирала 1991. године, потиче од француског акронима „LEADER – *Liaisons Entre Actions de Developpement del' Economie Rurale*” (Везе међу акцијама за развој руралне економије). Ради решавања потреба мултисекторског карактера у земљама чланицама ЕУ у програмском периоду 2014-2020. године је преименован у CLLD инструмент (Развој усмеравани од стране локалних заједница), чиме је поред Фонда за рурални развој (EAFRD), створена могућност додатно коришћења средстава из Фонда за регионални развој (ERDF), Социјалног фонда (ESF) и Фонда за развој рибарства (*European Fisheries Fund*, односно од 2014. *European Maritime and Fisheries Fund – EMFF*) (<http://enrd.ec.europa.eu/en/themes/clld>). У програмском периоду 2021-2027, правила Leader програма биће у надлежности Кохезионе политике, чак и ако се буде финансирао из EAFRD, који више неће бити међу Структурним фондовима Уније (Massot, 2020).

– интегрисани начин мишљења и деловања – стратегија развоја треба да буде ефекат стварног ангажовања, интеракција и сарадње актера и пројеката из свих сектора локалне економије;

– локално управљање финансијама – Локална акциона група има готово потпуну аутономију у располагању средствима подршке из глобалних грантова, под условом да предузете активности служе реализацији стратегије која је разрађена/донета заједничким снагама чланова те групе; то повлачи за собом велику одговорност за начин трошења фондова и практичну реализацију активности/пројеката; и

– међусобна размена искустава – поједине партнерске групе треба да успоставе мрежу сарадње и размене информација, како у оквиру земље, тако и на међународном плану, ради размене стечених искустава, а стога и пружања помоћи будућим, новоформираним Локалним акционим групама.

Трајне карактеристике политике руралног развоја ЕУ, која је преко IPA програма промовисана и у Републици Србији, чине: приступ одоздо-на горе; просторни аспекти развоја; улога људских ресурса; и промоција иницијатива локалних заједница. Полазиште те политике је конкретно омеђена територија и активно укључивање њеног становништва у решавање сопствених друштвених, еколошких и економских потреба, које данас усложњавају глобални изазови климатских промена, заштите животне средине и управљања ризиком у пољопривреди.

2.2.2.18. Оцена ограничења и потенцијала

Економски развој неизбежно води у правцу смањивања релативног значаја пољопривреде у социоекономској и професионалној структури села. Одражавајући отклањање рурално – урбане дихотомije, ова тенденција доприноси повећању цивилизацијског стандарда и унапређивању материјалних услова живљења на селу. Светска искуства показују да **ограничене** могућности запошљавања ван газдинства представљају у савременим условима један од основних фактора демографског пражњења сеоских насеља. Овај проблем се данас у Европској унији решава издвајањем значајних средстава за реализацију програма интегралног руралног развоја. Ови програми су приоритетно усмерени на постизање уравнотеженијег размештаја становништва и привредних активности, као и на очување предеоних, историјских, туристичко-рекреативних и других вредности руралних подручја, паралелним подстицајем развоја пољопривреде и разноврсних других услужних и производних делатности на селу.

Динамични процеси деаграризације становништва нису у претходном периоду искоришћени за побољшање поседовне структуре породичних газдинстава која данас у подручјима са слабијим агроеколошким потенцијалом нису у стању да обезбеде својим власницима нужни минимум новчаних прихода за подмиривање егзистенцијалних потреба, а још мање средства за инвестирање у развој, укрупњавање и модернизацију пољопривредне производње, односно за развој сопственог непољопривредног бизниса. Претежан део носилаца/управника породичних газдинстава је поодмаклих година старости и има низак ниво општег и стручног образовања. Тракторски парк је амортизован. Недостаје савремена опрема за наводњавање, квалитетну обраду земљишта, негу и експлоатацију воћњака, складиштење пољопривредних производа, хигијенско уређење стајског смештаја, дворишта и сл. Недовољно развијено сточарство, посебно у односу на расположиву крмну основу, бележи већ дуже време негативне трендове. То се неповољно одражава и на природну плодност тла, због изостављања легуминоза у плодореду и недовољне примене стајњака.

Уситњену аграрну структуру прати наглашена оријентација сеоске омладине на запошљавање у урбаним срединама, подређивање структуре производње подмиривању прехранбених потреба сопствене породице, одсуство специјализације производње, планирања и пословног повезивања пољопривредника међусобно и са сфером прераде и промета, отежан и несигуран пласман тржишних вишкова по задовољавајућим ценама, високи трошкови производње, ниски и нередовни приходи, демотивисаност за инвестирање у укрупњавање и модернизацију газдинства, слабо функционисање тржишта пољопривредног земљишта, неразвијени институционални капацитети у домену дугорочног закупа, неразрешена својинска права, недефинисане корисничке обавезе, оскудна информатичка основа о пољопривредном земљишту, недовољна информисаност и неповерење у аграрну политику и друге институције система. Томе доприноси слаба саобраћајна доступност већине планинских и других периферијских села, као и опште заостајање руралних атарау погледу развијености економске, социјалне и комуналне инфраструктуре.

Посебну тежину има успорена дифузија научно-техничког прогреса, савремених еколошких стандарда, економских знања и тржишних информација у пољопривредну праксу, не само због ниског нивоа општег и стручног образовања претежног дела пољопривредника, већ и због непостојања одговарајуће подршке у домену саветодавне пољопривредне службе, контроле примене и атестирања средстава за заштиту биљака од болести и штеточина, санитације стајског смештаја и сеоских дворишта и сл.

Отклањање изнетих слабости је условљено доношењем одговарајућих програма одрживог пољопривредног и руралног развоја, којима се уважавају просторна хетерогеност природних услова, с једне стране, и специфични социоекономски и еколошки интереси локалних заједница, с друге. Битна ограничења за доношење оваквих програма чине недостатак иницијативе на локалном нивоу или недовољно координисане активности различитих интересних група, недовољни капацитети локалне заједнице, непостојање могућности за усавршавање и едукацију, као и отежан приступ изворима финансирања.

Основни **потенцијал** за отклањање наведених и других ограничења представља промовисање еколошки прикладне, мултифункционалне пољопривреде, која доприноси очувању природне средине, археолошких знаменитости, природне баштине, културно-историјског наслеђа, пејзажних вредности и других локално специфичних добара руралних подручја, а тиме и повећању њихове туристичке атрактивности. Остваривање оваквог концепта је условљено: формирањем и умрежавањем локалних акционих група према искуствима реализованих пилот иницијатива на локалном нивоу, по узору на партнерства слична локалним акционим групама (ЛАГ), која обезбеђују ефикасно спровођење мера руралног развоја; буџетским подстицајима за припрему и спровођење локалних стратегија руралног развоја у складу са LEADER приступом, чија је реализација у току; и ангажовањем државе у планирању активности са партнерствима за територијални рурални развојна припреми реализације LEADER мере у Србији у оквиру IPARD II програма.

2.2.3. Циљеви руралног развоја и уређења села

Општи циљ у области руралног развоја и уређења села јесте: побољшање економских и социјалних услова живљења на селу модернизацијом пољопривредних газдинстава, јачањем конкурентности агропривреде, заштитом и очувањем животне средине и руралних вредности, развојем руралне непољопривредне економије, изградњом инфраструктуре и усклађивањем активности које заинтересоване стране предузимају у тој области на свим нивоима.

С тим у складу постављају се следећи **посебни циљеви**:

- обезбедити стручну обуку, еколошка знања и тржишне информације запосленима у производњи, преради и промету пољопривредних производа, посебно по питању увођења здравствено безбедних технологија и нових производа и услуга, заснованих на иновацијама и знању;

- унапредити инфраструктурне, комуналне, социоекономске, еколошке и друге услове за побољшање квалитета живљења у руралним подручјима;

- очувати и унапредити пољопривредни потенцијал подручја са земљиштима високе природне плодности која су од стратешког интереса за прехранбenu сигурност земље и повећање доприноса аграрног сектора регионалном и укупном економском развоју;

- допринети економској валоризацији мултифункционалне улоге породичних пољопривредних газдинстава у одрживом просторном развоју, посебно на теренима захваћеним депопулацијом, у Пољопривредним подручјима високе природне вредности (*HNVF*) и Подручјима са отежаним условима рада у пољопривреди, као и на теренима од посебног геополитичког значаја;

- спречити неповољне утицаје пољопривредне производње и других економских активности на селу на квалитет земљишта и вода, осавремењавањем санитарних стандарда изградње стамбених, стајских и других економских објеката на селу, упоредо са промовисањем одговарајућих правила добре пољопривредне праксе и усмеравањем пољопривредно-прехранбеног сектора и шумарства на снижавање емисија угљеника и привређивање отпорно на климатске промене;

- допринети повећању површина под квалитетном шумом и одрживом развоју шумарства;

- очувати екосистеме повезане са пољопривредом и шумарством, биодиверзитет, традиционална обележја руралних предела, као и природно и културно наслеђе;

- обезбедити подршку диверзификацији руралне економије, дефинисањем просторно диференцираних мера подршке промоцији предузетништва, оснивању и развоју микропредузећа, развоју сеоског туризма и развоју базичних услуга за руралну економију и становништво;

- допринети демографској обнови села, задржавању млађе популације на селу, смањењу руралног сиромаштва, социјалној инклузији, побољшању положаја жена и остваривању других општих циљева социјалног развоја;

- унапредити организацију мреже насеља на руралном подручју; и

- допринети убрзавању процеса партиципативног територијалног развоја – подршком обуци и анимацији локалних актера за успостављање дијалога и партнерства у оквиру локалних акционих група при утврђивању програма руралног развоја.

2.2.4. Концепција и предлог планских решења

2.2.4.1. Приступ међународне заједнице изазовима руралног развоја

Рурална подручја се, суочена са изазовима попут глобализације, урбанизације, интеграције прехранбених система и ланаца снабдевања храном, убрзаних технолошких промена, снажних демографских кретања, претеране експлоатације природних ресурса и климатских промена, налазе у сталном процесу трансформације, као дела шире, структурне трансформације економије, која носи са собом дубоке социјалне, еколошке, културне и политичке промене у друштву у целини (*IFAD, Global Donor Platform for RD, 2016*).

Berdegú et al., (2014) дефинишу руралну трансформацију као „процес свеобухватне друштвене промене у којој руралне заједнице диверсификују своју економију и смањују ослањање на пољопривреду; постају зависне од удаљених дестинација за трговину и стицање добара, услуга и идеја; прелазе из међусобно удаљених села у мање градове и и градове средње величине; и постају културно много сличније великим урбаним агломерацијама”.

Неконтролисана рурална трансформација не води нужно одрживом развоју. Међутим, уз одговарајуће политичко усмеравање овог процеса могуће је избећи негативне екстерналитете, а ојачати и усмерити позитивне у правцу остваривања одрживог и инклузивног руралног развоја, у светлу циљева Агенде 2030 (IFAD, 2016).

Међународни фонд за развој пољопривреде (*The International Fund for Agricultural Development – IFAD*)⁵⁶ дефинише инклузивну руралну трансформацију „као процес у коме растућа продуктивност пољопривреде, повећани тржишни вишкови, повећане могућности запошљавања ван газдинства, бољи приступ услугама и инфраструктури и могућност утицаја на политику скупа воде ка унапређењу руралног благостања и инклузивног раста, а самим тим и одрживом развоју у свим његовим димензијама – социјалној, економској и еколошкој” (IFAD, 2016).

Стратегије руралног развоја за инклузивну руралну трансформацију садрже приоритетне политичке реформе, институционалне иновације и инвестиције, прилагођене нивоу структурне трансформације и различитим стопама руралне трансформације и инклузије (IFAD, 2016).

Према подацима FAO, половина светске популације данас живи унутар или у сфери утицаја мањих градова и градова средње величине. Из тог разлога су та, тзв. функционална рурално-урбана подручја, која карактерише густа мрежа међузависности настала као резултат систематског протока роба, услуга, новца, људи и агроеколошких услуга, у стратешком фокусу по питању интегрисања у прехранбени систем и смањења сиромаштва. Територијални приступ развоју ових подручја, који акценат ставља на инвестиције и подршку агро-индустрији, инфраструктури и широј економији уз одговарајућу (и веома захтевну) координацију међу стејкхолдерима на свим нивоима, постаје главно оруђе инклузивне руралне трансформације, обезбеђујући динамичан економски раст, смањење миграција и одрживо управљање природним ресурсима (FAO, 2017; *Berdegú*, 2018).

Разматрајући улогу Агенде 2030 као новог покретача руралне трансформације, Глобална донаторска платформа за рурални развој полази од премиса да су захтеви Агенде интегрални и комплексни, као и изазови и могућности руралне трансформације (који, као резултат рурално-урбаних веза, зависе од многих сектора унутар и изван пољопривреде), те да та комплексност захтева мултисекторско програмирање, регионално специфичне циљеве развоја, управљање са више нивоа и ефикасну шему ангажмана приватног сектора, цивилног друштва, администрације и међународне заједнице, базирано на децентрализацији, партиципацији и на правно регулисаном приступу управљању (IFAD, 2016).

OECD се још 2006. године заложила за прелазак са секторског на територијални приступ политици руралног развоја, укључујући настојања за интегрисањем различитих секторских политика на регионалном и локалном нивоу и унапређењем координације секторских политика на националном нивоу (OECD, 2006). Нова OECD парадигма руралног развоја за 21. век за земље у развоју (2016.), почива на: изградњи

⁵⁶ IFAD је специјализирана агенција Уједињених нација за подршку трансформацији руралних подручја у земљама у развоју.

капацитета управљања на свим нивоима, мултисекторском приступу развојним стратегијама, унапређењу инфраструктуре и јачању рурално-урбане повезаности, инклузивности, родној равноправности, демографској политици и одрживости у области животне средине, природних ресурса и климатских промена.

Најзад, већи број међународних организација и институција (ЕС, BMZ, AFD, CIRAD, GIZ, OECD, FAO, UNCDF, NEPAD) позвао је почетком 2018. године на стварање широке алијансе људи из праксе, истраживача, међународних организација, донатора и влада за подршку усвајању територијалног приступа у креирању и спровођењу развојних политика, програма и пројеката, који омогућава јачање руралних и урбаних трансформација и веза дефинисањем функционалних територија, релевантних за локалне актере и реаговање на колективно идентификоване развојне изазове (TP4D, 2018).

2.2.4.2. Политика руралног развоја у Европској унији

Политика руралног развоја ЕУ (EURDP), као други стуб Заједничке пољопривредне политике Уније, у текућем програмском периоду (2014-2020.) има задатак да унапређењем и промоцијом одрживог руралног развоја допринесе имплементацији ЕУ Стратегије паметног, одрживог и инклузивног раста *Европа 2020*. Овај задатак, EURDP остварује реализацијом седмогодишњих националних/регионалних руралних развојних програма финансираних средствима Европског фонда за рурални развој (EAFRD) и кофинансираних са националног/регионалног нивоа (Reg. (EU) 1305/2013; Reg. (EU) 1306/2013).

Рурални развојни програми креирани су према националним/регионалним потребама и специфичностима, избором мера из сета понуђеног са нивоа ЕУ, уз обавезу укључивања најмање четири од шест приоритета EURDP (подстицање преноса знања и иновација у пољопривреди, шумарству и руралним областима; унапређење одрживости фарми и јачање конкурентности пољопривреде; унапређење организације прехранбеног ланца и управљања ризиком у пољопривреди; обнављање, очување и унапређење екосистема зависних од пољопривреде и шумарства; промовисање ефикасне употребе ресурса и подршка преласку на климатски отпорну економију са ниским уделом угљеника у пољопривреди, прехранбеном сектору и сектору шумарства; и промовисање социјалне укључености, смањења сиромаштва и економског развоја у руралним подручјима), укључујући и хоризонталне циљеве, везане за иновације, заштиту животне средине и ублажавање и прилагођавање климатским променама. Мере које су на располагању државама чланицама односе се на подршку везану за (Reg. (EU) 1305/2013):

- трансфер знања и информација;
- саветодавне услуге;
- шеме квалитета и промоција пољопривредних и прехранбених производа;
- инвестиције у физичку имовину, са већим стопама подршке за младе фармере;
- обнављање производног потенцијала и превенција штетних последица елементарних непогода у пољопривреди;
- подршку фармама и непољопривредним активностима у руралним подручјима, са увећаном подршком малим газдинствима, младим фармерима и малом бизнису;
- основне услуге за рурално становништво и обнову села;
- инвестиције у развој шумског подручја и унапређење одрживости шума;
- успостављање произвођачких група и организација;
- агро-еколошко-климатска плаћања;

- органску производњу;
- плаћања за поштовање ограничења у производњи који проистичу из NATURA 2000 прописа и Оквирне директиве о водама;
- плаћања фармерима у планинским подручјима и другим подручјима суоченим са значајним природним или другим специфичним ограничењима;
- добробит животиња;
- шумско-еколошко-климатска плаћања и конзервација шумских генетичких ресурса;
- сарадњу између различитих актера у пољопривредном и шумарском сектору, прехранбеном ланцу и другим активностима које доприносе постизању циљева и приоритета EU RDP;
- управљање ризиком; и
- Leader приступ локалном развоју.

У складу са специфичним потребама руралних подручја, рурални развојни програми могу садржати и тематске потпрограме, са одговарајућим мерама подршке, између осталог: младим фармерима, малим фармама, планинским подручјима, кратким ланцима снабдевања, женама у руралним областима, борби са климатским променама и заштити биодиверзитета.

Уз основна правила прописана Уредбом 1305/2013, спровођење политике руралног развоја се у државама чланицама одвија у оквирима кохезионе политике ЕУ, односно правила дефинисаних тзв. ESI уредбом (Reg. (EU) 1303/2013). Координација између Европског фонда за рурални развој (EAFRD) и других европских структурних и инвестиционих фондова (ESI *Funds*) обезбеђује се Партнерским споразумом, којим земља чланица дефинише интегралну употребу средстава ESI фондова, усклађену са кључним изазовима различитих територија које су предмет подршке.

Према законодавном оквиру предложеном од стране Европске комисије јуна 2018. године (ЕС, 2018), Заједничка пољопривредна политика ЕУ у периоду 2021-2027. године биће оријентисана на конкретне резултате земаља чланица у остваривању 9 специфичних циљева који одражавају њену економску, еколошку и социјално-територијалну мултифункционалност: 1) осигурање адекватних прихода фармерима, 2) повећање конкурентности, 3) уравнотежење односа снага у прехранбеном ланцу, 4) активности везане за климатске промене, 5) бригаа о животној средини, 6) очување предела и биодиверзитета, 7) подршка генерацијској обнови, 8) подршка виталним руралним областима и 9) заштита здравља људи и квалитета хране. Посебан значај имаће хоризонтални циљ (*cross-cutting objective*) модернизације сектора јачањем и ширењем знања, иновација и дигитализације у пољопривреди и руралним областима и охрабривањем њиховог усвајања.

Државе чланице ће имати већу слободу у дефинисању тзв. интервенција, које ће одговарати типовима интервенција предвиђених уредбом на нивоу ЕУ, али и бити прилагођене домаћим околностима. Предложене интервенције за оба стуба Заједничке пољопривредне политике (директна плаћања, секторске интервенције и подршка руралном развоју) државе чланице ће представити у Стратешком плану за период 2021-2027. године, а њиховом реализацијом мораће да обезбеде квантификовани допринос остварењу напред наведених специфичних циљева Заједничке пољопривредне политике.

У области руралног развоја, предложене су интервенције везане за: уговоре о агро-еколошко-климатском управљању; природна или друга ограничења специфична за подручје; ограничења специфична за област која су последица одређених обавезних захтева; инвестиције; младе пољопривреднике и покретање руралног бизниса; алате за управљање ризиком; сарадњу (Европско иновацијско партнерство за пољопривредну

продуктивност и одрживост, Leader локални развој из заједнице, промоција шема квалитета, произвођачке организације и групе и други видови сарадње) и размену знања и информација.

2.2.4.3. Законски оквири одрживог руралног развоја у Републици Србији

Законом о пољопривреди и руралном развоју („Службени гласник РС”, бр. 41/2009, 10/2013 - др. закон и 101/2016) утврђени су циљеви пољопривредне политике и политике руралног развоја Републике Србије (раст производње и стабилност дохотка произвођача; раст конкурентности уз прилагођавање захтевима домаћег и иностраног тржишта и техничко-технолошко унапређење сектора пољопривреде; одрживо управљање ресурсима и заштита животне средине; унапређење квалитета живота у руралним подручјима и смањење сиромаштва; и ефикасно управљања јавним политикама и унапређење институционалног оквира развоја пољопривреде и руралних средина) и начин њиховог остваривања. Политика руралног развоја остварује се реализацијом Стратегије пољопривреде и руралног развоја Републике Србије, Националног програма за рурални развој и IPARD програма.

Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024. („Службени гласник РС”, број 85/2014) одређена су приоритетна подручја стратешких промена у овом периоду и оперативни циљеви, принципи и механизми за њихову реализацију, који укључују комбинацију различитих мера буџетске подршке. Стратегија даје смернице за подршку руралном развоју, према којима је највећи део намењен расту конкурентности пољопривредно-прехрамбеног сектора.

Национални програм руралног развоја 2018-2020. („Службени гласник РС”, број 60/2018) прецизира мере и друге активности, као и очекиване резултате, облике, намене и обим подстицаја руралном развоју. На основу Закона о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју („Службени гласник РС”, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016), овај програм класификује подршку руралном развоју на групе подстицаја намењених: унапређењу конкурентности у сектору пољопривредне производње и прераде пољопривредних производа; очувању и унапређењу животне средине и природних ресурса; диверзификацији дохотка и унапређењу квалитета живота, укључујући подршку младима у руралним подручјима; припреми и спровођењу локалних стратегија руралног развоја; и унапређењу система креирања и преноса знања (развој техничко-технолошких, примењених, развојних и иновативних пројеката у пољопривреди и руралном развоју и пружање савета и информација произвођачима, удружењима, задругама и другим правним лицима у пољопривреди).

IPARD II програм за период 2014-2020. године („Службени гласник РС”, бр. 30/2016, 84/2017, 20/2019 и 55/2019), који се финансира средствима претприступне помоћи ЕУ (IPA), уз учешће средстава из буџета Републике Србије, ступио је на снагу 12. јуна 2018. године и тренутно се спроводи подршком инвестицијама у физичку имовину пољопривредних газдинстава и инвестицијама у физичку имовину које се тичу прераде и маркетинга пољопривредних производа и производа рибарства. Приоритетни сектори за инвестирање су сектор млека, меса, воћа и поврћа и ратарства. У току је припрема процедуралног оквира за акредитације мера подршке диверсификацији економских активности на пољопривредним газдинставима и развоју пословања; заштити животне средине, климе и органске производње; и припреми и имплементацији локалних развојних стратегија Leader приступом (МПШВ–УАП, 2020).

Један од услова за коришћење средстава је успостављање комплементарног система подршке како на националном, тако и на локалном нивоу, у којем неће бити

могуће двоструко финансирање из јавних фондова за исту врсту инвестиција, а који ће својим синергетским ефектом допринети смањењу регионалних разлика. Инвестиције у физичку имовину које се тичу прераде и маркетинга пољопривредних производа и производа рибарства, као и рурални туризам и Leader мера обезбеђују се искључиво кроз IPARD II програм.

Усклађивање са законодавством ЕУ у области руралног развоја везано је за спровођење IPARD II програма и припрему новог програма руралног развоја за период 202-2027. године. У Извештају Европске комисије о политици проширења за Србију, за 2019. годину (ЕС, 2019) наглашава се потреба континуираног побољшавања оперативног система IPARD Агенције (Управе за аграрна плаћања) како би се осигурала благовремена употреба годишњих финансијских средстава подршке ЕУ. Потпуна усклађеност мера руралног развоја се очекује након стицања чланства Републике Србије у ЕУ (NPAА, 2018).

2.2.4.4. Концепција просторног развоја руралних подручја Републике Србије

Концепција просторног развоја руралних подручја Републике Србије ослања се на мултисекторски приступ решавању сложених проблема у вези с унапређивањем социоекономских услова живљења на селу, инфраструктурним опремањем и економским активирањем руралних подручја, с једне стране, и општим друштвеним интересима у домену демографске политике, заштите животне средине и очувања земљишних и других ресурса у функцији производње хране и аграрних сировина, с друге.

Потребна је синергија и добра координацију свих политика које имају додира са руралним простором и његовим ресурсима. Полазећи од те премисе, прихваћено је да су у ППРС плановима развоја водне инфраструктуре, саобраћаја и комуникација, као и енергетике и енергетске инфраструктуре, на адекватан и реалистички начин уважене релевантне потребе руралног простора.

У ППРС су планом урбаних система, урбаног развоја и уређење насеља дата конкретна решења по питању повезивање села у систем развојних центара (микроразвојних нуклеуса) са развијеним јавно-социјалним функцијама и инфраструктуром за развој сектора услуга и друге видове диверсификације руралне економије. Тиме су обезбеђени и основни плански предусловиза интегрисање села у социјални, привредни и културни развој, а то значи и за јачање економске, друштвене и територијалне кохезије урбаних и руралних подручја на локалном, регионалном и националном нивоу.

Напуштање пољопривреде и села, као законита последица привредног развоја, повлачи за собом дубоке демографске дебалансе и губитак дела продуктивних ресурса. Стога се у овом сегменту ППРС тежиште ставља на одрживи *пољопривредни и рурални развој*, који подразумева очување земљишта, воде, биљних и животињских ресурса, тј. развој који не угрожава животну средину, технички је применљив, економски исплатив и друштвено прихватљив. Остваривање тог концепта, од средине 1990-тих година званично прихваћеног на светском плану, условљено је предузимањем активности на три основна подручја:

- прехрамбена сигурност, тј. обезбеђење расположивости и доступности хране;
- повећање руралне запослености и доходака ради елиминисања сиромаштва; и
- заштита природних ресурса и животне средине, у складу с мултифункционалним карактером пољопривреде.

Према томе, потребно је подржавање раста пољопривредне производње без угрожавања животне средине, уз истовремено предузимање мера за обезбеђењем

приступа храни, који на националном нивоу зависи од кретања светских цена и увозног капацитета земље, на локалном – од развијености тржишне инфраструктуре, саобраћаја и информација, а на нивоу домаћинства – од висине дохотка. Повећање доходака, креирањем неаграрне запослености у руралним областима, нужен је елемент одрживог просторног развоја, јер сиромаштво представља главни фактор деградације природних ресурса и животне средине. Операционализација тог концепта засниваће се на моделу подршке руралном развоју који се реализује у оквирима Заједничке пољопривредне политике Европске уније, а коме се прилагођава и аграрна политика Републике Србије.

Стратегијом пољопривреде и руралног развоја за период 2014-2024. године понуђена је визија да се природним ресурсима, животном средином и културним наслеђем руралних подручја управља у складу са принципима одрживог развоја, како би се руралне средине учиниле примамљивим местом за живот и рад младима и другим становницима руралних подручја. Имајући у виду нове модалитете радног ангажовања које пружају Информационе и комуникационе технологије, чини се да није нереално очекивати и покретање миграционих кретања високо образованог, креативног становништва из урбаних у рурална подручја, управо због посебног квалитета живљења у природном амбијенту.

Ради остваривања изнете визије препорода руралних подручја планира се спровођење просторно диференцираних мера подршке у три основне области:

- економски развој кроз унапређење конкурентности у прехранбеном ланцу, повећање руралне запослености и трансферу знања и иновација;
- заштита руралних екосистема и усмеравање пољопривреде и шумарства на снижавање емисија угљеника и привређивање отпорно на климатске промене; и
- интегрисани развој и уређење села и атара.

2.2.4.5. Економски аспекти одрживог развоја руралних подручја Републике

И поред континуираних напора домаће политике буџетске подршке, претприступних фондова и донација међународних организација и институција, депопулација, унутрашње миграције, велики број ситних газдинстава са неконкурентном пољопривредном производњом, недостатак могућности запослења у руралном окружењу и неразвијена инфраструктура и даље карактеришу велики део руралних подручја у Србији.

У оквиру политике руралног развоја реализује се већи број мера из области унапређења конкурентности у прехранбеном ланцу, подршке руралном запошљавању и трансферу знања и иновација, које су предвиђене у *Националним програмом руралног развоја 2018-2020.* и/или IPARD II програмом, о чему је више речи било у претходном одељку.

Унапређење конкурентности пољопривредних произвођача и прерађивача кроз мере руралног развоја налази се међу структурним реформама Програма економских реформи (ERP) за период 2019-2021. године. Спровођење мера руралног развоја из националног буџета и претприступне помоћи треба да допринесе унапређењу економске одрживости малих газдинстава, предузетника и правних лица, расту запослености и смањењу сиромаштва и неједнакости у руралним подручјима (Влада РС, 2019а).

У току је припрема секторских анализа које су основ за припрему програма руралног развоја 2021-2027. и IPARD III програма (2021-2027.) (Влада РС, 2020).

На листи структурних реформи *Програма економских реформи 2020-2022.* налази се унапређење конкурентности пољопривреде кроз развој руралне инфраструктуре, уређење земљишта и уређење тржишта и квалитета пољопривредних

производа (Влада РС, 2020). Унапређење руралне инфраструктуре, у виду изградње локалних путева, електро мреже, водовода, као и улагања у постројења за очување животне средине, треба да допринесе повећању степена развијености руралних подручја и повећању броја производних и прерадних капацитета, чиме се стварају предуслови за повећање запослености руралног становништва. Уређењем тржишта пољопривредних производа у складу са ЕУ прописима на јединствен начин регулисаће се тржишта по секторима са акцентом на увођење стандарда у производњи и формирање произвођачких организација. Развој и унапређење система заштите ознака географског порекла за пољопривредне и прехранбене производе, у складу са европским системом, допринеће повећању интереса за производњу производа са додатом вредношћу. Обе мере допринеће ефикаснијем коришћењу ресурса у прехранбеном ланцу.

Програм реформи политике запошљавања и социјалне политике (ESRP) усвојен је 2016. године (Влада РС, 2016) и усклађен је са Програмом економских реформи и IPA Стратешким документом за Србију 2014-2020. (ЕС, 2014). Извештај о његовој примени у процесу приступања Европској унији за 2016-2017. годину Влада је усвојила маја 2019. године. Извештај се, између осталог, бави резултатима суфинансирања мера локалних акционих планова за запошљавање у циљу смањивања регионалних разлика у стопама запослености и незапослености, као и моделом за подстицање запошљавања младих у руралним срединама (Влада РС, 2019а). Подршка изради и реализацији локалних акционих планова запошљавања предвиђена је и у Националном акционом плану запошљавања за 2020. годину („Службени гласник РС”, број 94/2019).

Држава је усвајањем *Стратегије развоја мрежа нове генерације до 2023. године* („Службени гласник РС”, број 33/2018) препознала значај улагања у област широкопојасног приступа за повећање броја радних места, развој малих и средњих предузећа, конкурентност привреде и унапређење квалитета живота грађана. Према Извештају о дигиталној укључености у Републици Србији (2014-2018.), изградњом мрежа за приступ у, пре свега, руралним подручјима, дошло би до значајних побољшања у развоју туризма, пољопривреде и других грана привреде. Поседовање основних дигиталних вештина и писмености је веома важно. Министарство трговине, туризма и телекомуникација је на том плану, током 2018. године реализовало подршку програмима подизања нивоа дигиталне писмености и дигиталних компетенција жена из руралних области, како ради оснаживања жена, тако и ради подстицаја развоја дигиталне економије и електронске трговине у овим подручјима (Влада РС, 2019в).

Неопходно је наставити са координираном мултисекторском подршком јачању прехранбеног ланца и стварању нових могућности запошљавања кроз диверзификацију економских активности на газдинствима и ван њих, односно побољшању свеукупних економских и социјалних услова живота руралног становништва, укључујући развој руралне инфраструктуре. Сарадња стејхолдера на свим нивоима је неопходна, са фокусом на анимирању локалних актера и јачању партнерстава за територијални рурални развој.

Територијални приступ у креирању и спровођењу развојних политика, програма и пројеката надопуњује традиционалну секторску усредсређеност, обезбеђује одговоре на колективно идентификоване развојне изазове подручја и јача рурално-урбане везе унапређујући руралну трансформацију и генеришући синергистичке ефекте са структурном трансформацијом економије у целини (IFAD, 2016; FAO, 2017; TP4D, 2018).

2.2.4.6. Еколошки аспекти руралног развоја

Према Закону о заштити природе (Сл. гласник РС, 36/2009, 88/2010, 91/2010 - испр., 14/2016 и 95/2018 - др. закон), **заштита екосистема** (шумских, високопланинских, водених и влажних, осетљивих, агро и других екосистема) остварује се очувањем њиховог природног састава, структуре, функције, целовитости и равнотеже путем спровођења одговарајућих мера и активности на њиховој заштити, унапређењу и одрживом коришћењу.

Очување биолошке и предеоне разноврсности станишта унутар агроекосистема и других неаутономних и полуаутономних екосистема спроводи се првенствено очувањем и заштитом рубних станишта, живица, међа, појединачних стабала, групе стабала, бара и ливадских појасева, као и других екосистема са очуваном или делимично измењеном дрвенастом, жбунастом, ливадском или мочварном вегетацијом. Приликом укрупњавања пољопривредног земљишта мора се водити рачуна о очувању постојећих и стварању нових рубних станишта ради обезбеђења биолошке и предеоне разноврсности екосистема. Ради обogaћивања биолошке и предеоне разноврсности у газдовању шумама поступа се на начин да се у највећој мери очувају шумске чистине (ливаде и пашњаци и друго) и шумски рубови. У влажним и воденим екосистемима са обалним појасом забрањене су радње, активности и делатности којима се угрожава хидролошка појава или опстанак и очување биолошке разноврсности.

Према Закону, планирање, уређење и коришћење простора, природних ресурса, заштићених подручја и еколошке мреже спроводи се на основу просторних и урбанистичких планова, планске и пројектне документације, основа и програма управљања и коришћења природних ресурса и добара у рударству, енергетици, саобраћају, водoprивреди, пољопривреди, шумарству, ловству, рибарству, туризму и другим делатностима од утицаја на природу, у складу са мерама и условима заштите природе. У циљу хармонизације са Директивом о стаништима ЕУ (92/43/ЕЕЗ), Закон уводи инструмент – *оцену прихватљивости за еколошку мрежу*, која представља поступак оцењивања могућег утицаја стратегије, плана, основе, програма, пројекта, радова или активности на циљеве очувања и целовитости подручја еколошке мреже. У току је припрема Уредбе о оцени прихватљивости и пратећих измена и допуна Закона о стратешкој процени утицаја на животну средину („Службени гласник РС”, 135/2004 и 88/2010) и Закона о процени утицаја на животну средину („Службени гласник РС”, 135/2004 и 36/2009), ради обезбеђења његове примене.

Смањење негативних утицаја на биодиверзитет је један од посебних циљева *Програма заштите природе 2020–2022.* усмерених на унапређење система заштите природе и очување биодиверзитета, до кога би се могло доћи успостављањем механизма за економско вредновање биодиверзитета, подручја и услуга екосистема и интегрисање ових вредности у националне политике, планове, буџете и стратегије у релевантним секторима. Наиме, према оцени садржаној у Предлогу програма, због недостатка механизма за одрживо коришћење биодиверзитета, допринос услуга екосистема као додатна вредност није у потпуности уграђен у цену већине производа, а области од значаја за ове услуге (заштићена подручја, шумски резервати, пољопривредне области слабијег интензитета, мочварна земљишта и друге области развијеног биодиверзитета) недовољно се цене и њима се често управља на начин који подрива или деградира пружање ових услуга. Интеграција очувања биолошке разноврсности у друге секторе, нарочито оне који директно користе и управљају природним ресурсима, попут пољопривреде, шумарства, лова и риболова, кроз укључивање принципа очувања биодиверзитета у њихове политике, планове, програме и производне системе налази се међу мерама унапређења јавне политике за заштиту природе и очување биодиверзитета.

Посебни циљеви, мере и активности *Програма заштите природе 2020-2022.* усклађени су са циљевима Стратешког плана за биодиверзитет 2011-2020. године УН Конвенције о биолошкој разноврсности (Аичи циљеви) (CBD, 2010) и циљевима Стратегија заштите биодиверзитета ЕУ до 2020. године (ЕС, 2011).

Национални програм руралног развоја 2018-2020., у оквиру подстицаја за очување и унапређење животне средине и природних ресурса предвиђа меру „Подстицаји агроеколошким мерама, доброј пољопривредној пракси и другим политикама заштите и очувања животне средине”, која је у овом периоду ограничена на подстицаје за управљање трајним травним површинама (са одложеним почетком примене) и интегрално повезана са IPARD мером „Агро-еколошко-климатске мере и мера органске производње”, чије се акредитација тек очекује, као и меру „Подстицаји одрживом коришћењу шумских ресурса” са већим бројем подмера, међу којима су развој шумских подручја и унапређење исплативости газдовања шумама и подршка успостављању мреже NATURA 2000.

У оквиру припреме Програма руралног развоја за период 2021-2027., предвиђена је израда Студије о агроеколошким мерама, којом ће се анализирати постојеће агроеколошке мере и предложити нове, укључујући израду калкулација за подршку пољопривредним газдинствима која примењују посебне агроеколошке праксе, у складу са ЕУ правилима (NПРАА, 2018).

Климатске промене еродирају агроекосистеме, изазивајући низ материјалних последица (губици у приносима или производном потенцијалу домаћих животиња) или нематеријалних последица које се могу одразити на рурална подручја и целокупну руралну популацију и друштво (губитак станишта биљних врста, лептира, птица; губитак традиционалних културних предела, губитак компензаторног капацитета агроекосистема за кружење нутријента у земљишту, прочишћавање воде и ваздуха, итд.) (Стричевић и ост., 2019.). Са друге стране, пољопривреда, шумарство и коришћење земљишта (AFOLU сектор) налазе се међу секторима који су од стране Међувладиног панела о климатским променама (IPCC) означени као значајни у погледу емисија гасова са ефектом стаклене баште (ГХГ).

Према Другом извештају Републике Србије у вези са Оквирном конвенцијом Уједињених нација о промени климе (UNFCCC) (МЗЖС, 2017), ГХГ емисије из овог сектора у 2014. години износиле су 6.737,29 Gg CO₂eq. (10% укупних емисија ГХГ). Емисије ГХГ из сточарства износиле су 3.087,71 Gg CO₂eq (45,8%) и резултат су директне и индиректне емисије CH₄ (ентерична ферментација) и N₂O (управљање стајњаком). У периоду 2000-2014. године, ове емисије су смањене за 26,4%, углавном због смањења броја крава музара за 46,6%. Емисије на земљишту, које обухватају емисије услед сагоревања биомасе, коришћења урее, третирања земљишта и управљања стајњаком, чиниле су 49,1% укупних емисија сектора AFOLU, тј. 3.308,67 Gg CO₂eq. Ове емисије порасле су у периоду 2000-2014. године за 57,1% услед веће примене урее (пораост од 2,4 пута) и азотних синтетичких ђубрива (пораост од 3,2 пута). Остале емисије (око 5%) потичу из промена у коришћењу различитих категорија земљишта, као што су земљиште под усевима, травњаци, мочварно земљиште, насеља и друго земљиште.

Са друге стране, удео емисија из подсектора шумско земљиште (шумарство) и употреба производа од посеченог дрвета, којим се уклањају емисије ГХГ (понори), износиле су у 2014. години – 17.848,08 Gg CO₂eq, односно – 0,91 Gg CO₂eq, респективно. Одстрањења путем понора у шумарству повећана су за 26,0% у поређењу са одстрањеним количинама 2000. године.

Укупне нето одстрањене количине из AFOLU сектора износиле су, дакле, – 11.111,69 Gg CO₂eq и повећане су у периоду 2000-2014. године за 46,8%.

Емисије у 2030. години пројектоване су на 8.209,49 Gg CO₂eq (искључујући поноре), а највише им доприносе емисије из подсектора сточарство, са 4.235,15 Gg CO₂eq (за сектор пољопривреде развијен је само један сценарио применом регресионе анализе трендова и експертске процене, уз оцену да тренутно не постоје мере аграрне политике које се конкретно односе на смањење емисије ГХГ и чији је квантитативни допринос смањењу емисија ГХГ могуће одредити).

Када је у питању дугорочни оквир смањења емисија ГХГ, за овај сектор је до 2050. године претпостављена измена система узгоја стоке, анаеробна разградња стајњака и производња биогаса, проширење плодореда с већим учешћем легуминоза, интензивирање плодореда коришћењем међуусева, побољшање начина примене минералних и органских ђубрива, агрошумарство и промена режима исхране говеда и свиња, те побољшање квалитета сточне хране. Предвиђене мере у сценарију „са мерама” воде ка томе да нема смањења емисија у периоду 2030-2050. Према сценарију „са додатним мерама” очекује се смањење емисија ГХГ од 5% у односу на сценарио „са мерама”, односно 13% у односу на основни сценарио, добијен екстраполацијом тренда емисија ГХГ из периода 2020-2030.

Други извештај Републике Србије према UNFCCC се бави и рањивошћу сектора пољопривреде и шумарства и идентификује низ мера прилагођавања ових сектора на измењене климатске услове у стратешким областима: смањење ризика, политике, праћење и истраживање и развој капацитета и свести (Табела 21 и Табела 22 у Прилогу).

Према *Нацрту закона о климатским променама* (МЗЖС, 2018), у области климатских промена доносе се следећа планска документа: 1) стратегија нискоугљеничног развоја; 2) програм прилагођавања на измењене климатске услове; 3) акциони планови.

Стратегијом нискоугљеничног развоја утврђују се могућности ограничења емисија ГХГ из извора и прати њихово достизање. Друге националне стратегије, општи и секторски планови и политике које утичу на емисије ГХГ морају бити усклађене са Стратегијом и садржати квантитативну процену утицаја на промену нивоа емисије ГХГ из извора и уклањање помоћу понора прорачунате у складу са прихваћеном међународном методологијом. У Акционом плану предлога Стратегије нискоугљеничног развоја (МЗЖС, 2020), дефинисани су следећи посебни циљеви у пољопривреди и шумарству и мере за њихово остваривање до 2030. године:

- смањење емисија ГХГ у пољопривреди за 15% до 2030. у поређењу са 2010. годином, које ће се остваривати: узгајањем озимих покровних усева, повећањем удела махунарки у површинама за исхрану стоке и селекцијом на већи принос млека;

- повећање понора угљеника у шумама за 17% до 2030. у поређењу са 2010. годином, пошумљавањем, природи блиским газдовањем шумама и климатски паметним приступом шумарству; конверзијом изданаčkih у високе шуме, подизањем шумских плантажа са кратком опходњом, обнављањем презрелих састојина (буква), израдом смерница за смањење негативних фактора ризика биотичког и абиотичког порекла и спровођењем програма истраживања, обуке и подизања свести са циљем повећања понирања CO₂ и стварања веће отпорности шума у Србији на климатске промене; и

- очување потенцијала мера ублажавања повећањем отпорности на климатске промене у приоритетним секторима прилагођавањем техника узгајања на климатске промене (избор врста и агротехничких мера).

Кључни субјекат за спровођење мера је Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, а међу партнерима су: Пољопривредне саветодавне

службе, Дирекција за аграрна плаћања, пољопривредници, организације одговорне за управљање шумама, приватни власници шума и истраживачке институције.

Програм прилагођавања на измењене климатске услове има за циљ идентификацију утицаја климатских промена на секторе и системе и могућности смањења негативних последица на исте и садржи, између осталог, анализу утицаја промена климе на секторе и системе, идентификацију најпогођенијих сектора и предлог мера прилагођавања на измењене климатске услове. Програм се остварује доношењем секторских стратегија, планова, програма и других докумената, који морају да буду са њим усклађене.

Нацрт Првог националног плана адаптације на измењене климатске услове за Републику Србију (МЗЖС, 2015) бави се анализом следећих мера адаптације у сектору:

1. пољопривреде:

- наводњавање, одводњавање и одржавање водопривредних објеката;
- адаптација технологије гајења усева и засада – прилагођавање агротехничких мера (измене биљних врста и сортимента у структури сетве, у односу на очекиване промене у фенологији биљака; правиан избор сортимента; увођење и коришћење врста и сорти/хибрида толерантнијих на стресне услове; рад на селекцији, оплемењивању и стварању толерантних генотипова; повећање заступљености гајења озимих усева; прилагођавање плодореда; прилагођавање система основне обраде; конзервацијска обрада земљишта; адекватно рационално ђубрење; органско ђубрење; примена редукованих система обраде; изградња ветрозаштитних појасева; измене у времену и густинама сетве и мониторинг и прилагођавање на нове инвазивне термофилне болести и штеточине прилагођене топлим и сушним условима); и
- употреба краткорочне, месечне и сезонске прогнозе времена у агрометеорологији;

2. шумарства:

- подизање нових шума;
- изградња нових шумских путева (у циљу превенције и ефикаснијег сузбијања потенцијалних пожара и побољшања услова газдовања шумама); и
- напређење квалитета шума (кроз конверзију изданачних у високе шуме).

Уочљиво је да кључни елементи законодавног и планског оквира везаног за климатске промене чекају на усвајање већ дуже време, што успорава интегрисање мера у одговарајућа секторска документа и њихову имплементацију. Осим тога, систем саветовања пољопривредних газдинстава по питањима примене пољопривредних пракси за превенцију и ублажавање последица климатских промена и заштиту животне средине још увек није успостављен (НРАА, 2018). Израда новог Националног програма руралног развоја (2021-2027.) и успостављање Система саветовања пољопривредних газдинстава на начин како је то дефинисано ЕУ *acquis* допринеће стварању услова за усмеравање активности у пољопривреди и шумарству на снижавање емисија угљеника и привређивање отпорно на климатске промене.

2.2.4.7. Концепција и принципи уређења села

Интервенције по питању уређења сеоских насеља зависе од више фактора: типа и структуре насеља; лоцираних садржаја који одређују његову намену и величину; уклапања урбанистичко-морфолошких елемената у окружење; усклађивања радних активностима и становања; аутентичног стила градње; односа са насељима вишег ранга, предела атара; саобраћајних токова; популационе величине; и потреба за наменама површина у насељу, односно реалних потреба за интервенцијом.

Узимајући у обзир различите услове постојања и даљег развоја или стагнације, не могу се примењивати исти принципи и правила уређења и грађења за сва сеоска насеља. Неопходан је диференциран приступ развоју урбано-руралних веза, трансформацији мреже и уређењу руралних насеља.

Проблем у регулацији среће се код сеоских **насеља разбијеног типа** чија генеза је условљена комплексном комбинацијом абиотичких и биотичких услова, аграрних потреба прошлих времена и некадашњих социокултурних односа. Насеља овог типа, иако обично на ивици демографског и економског егзистирања, најближа су природном живљењу у простору у којима су становање и рад савршено координирани и рационализовани, те као таква завређују и посебну пажњу као потенцијал за развој руралног туризма и предмет културног наслеђа велике вредности (материјалне и нематеријалне). За овај морфолошки тип насеља предвиђа се очување постојећег односа изграђених струкура у пределу атара. Не предвиђају се веће интервенције у простору, осим у случају потреба за реконструкцијом, изградњом инфраструктурних објеката и изградњом комплекса туристичке и производне намене.

Кодификоване норме урбанистичких прописа се тешко примењују и на сеоска **насеља збијеног типа** у којима се у великој мери урбанистичко-морфолошки и архитектонски елементи мешају са природним карактеристикама. Насеобине тог типа завређују посебну пажњу у процесима формулисања мера којима се усмерава њихов даљи просторни развој. Таква сеоска насеља карактерише одређени локалитет који носи функцију центра насеља, на којем су смештене важније функције села и где се одвија јавни живот мештана. Кроз израду одговарајуће планске документације потребно је очувати компактност ових насеља дефинисањем и уређењем центра насеља и јавних површина за саобраћајну и другу инфраструктуру.

Плански изграђена сеоска насеља и насеља са регулисаним уличним коридорима и јавним површинама захтевају потпуно другачији приступ. Њихове урбанистичко-морфолошко карактеристике су засноване на другачијим принципима и рационалностима. Она су углавном лоцирана у низијским пределима или уз саобраћајнице и речне долине. У структури насеља јасно се издвајају грађевинска подручја насеља са стамбеном функцијом и економским објектима, физички одвојена од пољопривредних површина. Таква организација насеља омогућава повољне услове за рационално планирање и уређење комуналне и саобраћајне инфраструктуре, али и за уређење јавних зелених површина, које су предвиђене за заједничко коришћење. Локалитет са централним функцијама је јасно дефинисан и поред улоге у заједничком и јавном животу житеља, обично представља и саобраћајно, сабирно стециште. Поред адекватније и рационалније инфраструктурне уређености, плански уређена села одликују се и бољом опремљеношћу објектима јавних служби и услуга, те су услови за живот и задовољавање основних потреба и додатних садржаја далеко повољнији.

Специфичну групу сеоских насеља компактне структуре са неповољнијим условима за живот чине **насеља која се шире стихијски**, у форми неконтролисаног простирања изграђених структура, не пратећи основна правила градње и уређења прописана важећим планским документима. Она се често пружају линијски дуж саобраћајница или су густо збијена у долинама река, где густина градње и насељености нарушавају квалитет живота и ремете основне хигијенске, еколошке и грађевинске услове. У интересу успостављања одрживе насељске структуре и минимизирања ефеката и последица постојећих негативних трендова, овим насељима је неопходно приступити кроз сагледавање појединачних случајева у смислу тражења алтернативног модела урбанистичког и просторног планирања које ће, у контексту постојеће регулативе, утврдити генералне урбанистичке нормативе, али и користећи предеоне карактеристике, утицати на формирање (квалитативно унапређење) идентитета ових

насеља. Утврђивање норматива за урбанистичко уређење је неопходно спроводити кроз дефинисање граница грађевинског земљишта (грађевинских подручја насеља и рестрикције његовог ширења), смернице и правила за уређење и рекултивацију деградираних простора, дефинисање намена површина, у првом реду за површине јавне намене за саобраћајнице, комуналну инфраструктуру и јавне службе, као и за површине осталих намена. Успостављањем алтернативних модела урбанистичког планирања (као на пример коришћењем вредности карактера предела као субструктуре за развој насеља) потребно је детерминисати стратешке пројекте који би имали највећи ефекат на успостављање одрживе насељске структуре.

Инфраструктурно опремање треба да буде приоритетна активност у уређењу сеоских насеља свих типова. У условима поларизације и константне економске кризе, постојећи стамбени фонд треба третирати као један од развојних ресурса насеља. Сеоском становништву је потребно омогућити услове за изградњу квалитетних стамбених и објеката сеоске економије, или квалитетну реконструкцију постојећих, уз осигуравање савремених инфраструктурних стандарда (јавно-социјална инфраструктура, хигијенско-санитарни услови, саобраћај, телекомуникације, информатичке технологије и сл.) и поштовање аутохтоних принципа и образаца економске, социјалне, етничке и културне компоненте организације живота у свим деловима Србије.

С обзиром на најављено усвајање *Правилника о успостављању правила добрих пољопривредних и еколошких услова* (GAEC) до краја 2020. године, а постепено и других прописа о заштити животне средине од неповољних утицаја пољопривредне производње, које Република Србија прихвата и поступку хармонизације са законодавством ЕУ, при комуналном опремању сеоских насеља требало би водити рачуна о савременим хигијенско-санитарним стандардима уређења сеоских дворишта и стамбених зграда, а нарочито стајског смештаја и других економских објеката.

За све типове насеља потребно је очувати елементе физичке структуре који учествују у формирању и очувању карактера места и доприносе стварању потенцијала за стварање наратива о „специфичном духу места”. Очување и креирање идентитета руралних насеља треба заснивати на очувању и ревитализацији традиционалне архитектуре и постојећег квалитетног грађевинског фонда, као и на новој изградњи која уважава специфични рурални карактер физичке структуре насеља и даје увид у процесе генезе и развоја насеља. Поред сагледавања елемената физичке структуре, развој сеоских насеља треба сагледати и кроз интеракцију просторних елемената који фигуришу у ширем просторном контексту, и чији смисао произилази из интеграције у образац предела ширег подручја. Заштита локалног идентитета кроз афирмацију традиционалне физичке структуре насеља и његове интеракције са окружењем суштински је значајна за унапређење одрживости у коришћењу простора и развој локалне економије. У том контексту, израдом планске документације је потребно успоставити режиме заштите постојећих структура природног и културног наслеђа пре свега у погледу задржавања и очувања њихове међусобне повезаности. Наслеђене геоморфолошке и хидрографске карактеристике, које су важни елементи композиције карактера места, морају имати посебан значај у спровођењу интервенција у простору.

У складу с изнетим принципима потребно је и спровођење одговарајућих мера и активности на уређењу руралних насеља са туристичком функцијом, ради афирмације туристичког производа руралног туризма са препознатљивим културним, природним и другим вредностима, које доприносе стварању диверзификоване понуде карактеристичних амбијенталних целина и процеса.

Очување вредности карактера руралних насеља је потребно сагледати као активност од јавног интереса у области културног наслеђа, екологије и животне

средине, а у складу са тим, карактер физичке структуре, као носилац културног идентитета насеља, представља јавно добро.

2.2.4.8. Основни принципи уређења сеоских атара

Основно стратешко опредељење је да сва рурална насеља и руралне области са расположивим природним ресурсима, биодиверзитетом и предеоним особеностима представљају кључне просторе за обезбеђење егзистенције и преживљавања становништва у условима климатских промена, катастрофа и ванредних ситуација. То значи да је неопходна подршка различитих секторских политика за развој перспективних и очување осталих руралних насеља без обзира на број сталних становника и повремених корисника.

Кључним се сматра принцип очувања симбиозе насеља и његовог окружења - природног предела, као једне од основних карактеристика руралног подручја.

Развој и уређење села треба третирати интегрално са организацијом и уређењем сеоског атара као простора непосредних развојних услова и ресурса сеоског насеља. Ово је посебно важно због планираних промена у привредној структури села услед подршке развоју непољопривредних активности, које не би смеле да угрозе агроеколошке и друге природне потенцијале села. Стога приоритет треба дати:

- заштитити пољопривредног земљишта од конверзије у грађевинске намене и од других негативних утицаја развоја непољопривредног бизниса на селу, усмеравањем локација нових производних погона и других објеката на тзв. браунфилд терене;

- идентификовању потребних мера инвестиционе, информатичке и друге подршке у погледу развоја комуналне, саобраћајне, хидротехничке, енергетске и тржишне инфраструктуре;

- одређивању површина пољопривредног земљишта на којима је неопходно извршити рекултивацију, пошумљавање, антиерозиону заштиту и хидротехничке и агротехничке мелиорације, те предузети целовите мере за заштиту земљишта и вода;

- модернизацији и укрупњавању породичних газдинстава, убрзавању процеса преузимања газдинстава од стране младих пољопривредника, унапређивању рада саветодавне службе, модернизацији прераде и пласмана пољопривредних производа; и

- добровољном груписању земљишта, које се на предлог најмање десет власника земљишта врши за територију целе или дела катастарске општине.

Комасације треба просторно и временски ускладити са активностима на планирању и уређивању сеоских насеља. У заједничком поступку комасације и планирања, треба одредити мере којима се у комасационој маси (пољопривредне, шумске и друге површине на одређеној територији) обезбеђује: стварање већих и правилнијих земљишних парцела (смањивање њиховог броја), прерасподелом власништва над њима; рационално пројектовање, изградња и рестаурација пољских и шумских путева, иригационих система, шумских појасева и других мера заштите од ерозије; економичније обрађивање пољопривредног земљишта, односно спровођење одговарајућих мера неге и заштите шума; и ефикасније управљање одрживим коришћењем земљишта.

Просторним плановима треба утврдити површине које су загађене арсеном, тешким металима, пестицидима, дериватима нафте и другим агенсима штетним по здравље људи и других живих организама, а на којима се обавезно морају применити одговарајуће технологије фитосанације, екоремедијације тла и подземних вода или биоремедијације, на основу посебних пројеката. Избор прикладних метода и мера зависи, примарно, од врсте, интензитета и опсега загађености, при чему предност треба

дати примени иновативних технологија, заснованих на најбољем доступном знању, које су одрживе и еколошки безбедне, имају минималан негативни утицај на животну средину, одликују се малом потрошњом енергије и необновљивих ресурса, економски су рентабилне и социјално прихватљиве. У случају јаче загађености пољопривредних земљишта, њихово коришћење треба преусмерити на производњу биомасе у агрошумарским системима, који се заснивају на комбинованом узгоју дрвенстих вишегодишњих биљака (дрвеће, шибље) и пољопривредних култура у виду одређеног просторног аранжмана, или сукцесивно у времену. Агрошумарски производни системи имају позитивне ефекте на одржавање плодности земљишта, капацитет задржавања воде, контролу ерозије, биодиверзитет, складиштење угљеника и контролу испуштања нитрата у геосредину.

У уређењу атара посебну пажњу треба поклонити заштити биодиверзитета, применом следећих мера подршке: одржавање и рационално коришћење енклава природних екосистема на пољопривредном земљишту (међе, живице, живе ограде, шумарци и забрани, влажне ливаде и сл.); формирање, односно очување линијских зелених коридора; уважавање еколошких функција влажних станишта; заштита и екстензивно коришћење трајних ливада и пашњака, редовним кошењем и предузимањем других мера за спречавање спонтане сукцесије коровске и друге непожељне вегетације која смањује биокапацитет простора; проширење сортимента узгајаних ратарских, повртарских, воћарских и виноградарских култура, расадничког материјала, украсног биља и сл.; успостављање делотворне забране палења вегетације на запаложеном пољопривредном земљишту, дуж водотока, саобраћајница и сл. Ради очувања флоре и фауне, посебно миграторних врста, неопходно је обезбедити повезивање вегетацијских коридора међусобно и са блиским шумским и мочварним зонама и омогућити превазилажење баријера (саобраћајни коридори).

У контексту заштите биодиверзитета веома важну позицију има подршка развоју шумарства преко фондова намењених руралном развоју, а у тим оквирима и подизању пољозащитних појасева и разних видова заштитног зеленила, како у грађевинским подручјима сеоских насеља, тако и на територији њихових атара, посебно око саобраћајница, акумулација, насеља и пословних зона.

Уређење и унапређивање постојећих шума и повећање површина под шумом засниваће се на изради посебних програма, инвестиционих пројеката и одговарајуће техничке документације. При изради и спровођењу ових пројеката се посебно мора водити рачуна о заштитним и рекреативним функцијама шума, нарочито у погледу: ублажавања климе око насеља и заштите од разних имисионих дејстава, прашине и зрачења; заштите водотока од флувијалне и плувијалне ерозије, дејства бујица и плављења терена; заштите пољопривредних површина од температурних екстрема и претераног дејства ветра; заштите од буке; заштите од погледа ради прикривања објеката који ремете изглед предела или ради заштите тих објеката од нежељених погледа; заштите саобраћајница и обезбеђења сигурности у саобраћају; и сл.

Спровођење планираних мера неге и заштите шума и одрживо управљање укупним потенцијалом простора под шумама је практично неизводљиво без постојања одговарајуће мреже шумских комуникација. При планирању изградње тврдих и меких шумских путева, реконструкције постојећих путева и одржавању постојеће путне мреже треба водити рачуна о обезбеђењу услова за коришћење шума у спортско-рекреативне и друге социокултурне сврхе.

Са становишта очувања просторно разноврсних карактеристика руралних предела, које су резултат специфичне комбинације геолошке подлоге, топографије, хидролошких својстава, вегетације, историјског начина коришћења земљишта и

морфолошке структуре насеља, битно је да се одговарајућим планским документима дефинишу смернице за:

– заштиту, односно обнову и унапређивање типичних за дати предео образаца коришћења земљишта, односа изграђеног и отвореног простора, правила грађења и уређивања простора, вертикаларне архитектуре, традиционалне пољопривреде и сл.;

– спречавање ширења насеља и заустављање непланске изградње, стимулисањем коришћења постојећег грађевинског фонда; усклађивањем изградње инфраструктурних коридора и објеката с карактером и еколошким капацитетом предела; и

– очување и афирмација карактеристичних природних и историјски формираних елемената у слици предела (морфологија рељефа, водотокови, шуме, живице, засади, насеља, објекти и сл.), као и креирање нових предеоних симбола (репера).

При планирању заштитних шума и других зелених површина обавезно се мора водити рачуна о повећању естетике предела, усклађивањем природних елемената пејзажне композиције (конфигурација терена, вода, пратеће биљне врсте) с просторно хетерогеним функцијама појединих локалитета.

2.2.5. Имплементација планских решења

2.2.5.1. Приоритетна планска решења руралног развоја и уређења села

Приоритетна планска решења у области **руралног развоја и уређења села**, која је могуће реализовати до 2025. године јесу:

1. Унапређење руралне инфраструктуре, у виду изградње локалних путева, електроенергетске мреже, водовода и канализације као основних предуслова за развој непољопривредних активности и повећање запослености руралног становништва.

2. Развој и унапређење система заштите ознака географског порекла за пољопривредне и прехрамбене производе, у складу са европским системом.

3. Развој широкопојасне мреже електронских комуникација у руралним областима и подизање нивоа дигиталне писмености и дигиталних компетенција, посебно оснаживање младих и жена из руралних области за развој дигиталне економије и електронске трговине.

4. Заштита и обогаћивање биолошке и предеоне разноврсности руралних подручја, кроз очување постојећих неаутономних и полуаутономних екосистема и стварање нових рубних станишта, живица, међа, појединачних стабала, групе стабала, бара и ливадских појасева приликом укрупњавања пољопривредног земљишта, као и кроз вођење рачуна о максималном очувању шумских чистина (ливаде и пашњаци и друго) и шумских рубова у газдовању шумама.

5. Изградња нових шумских путева у циљу превенције и ефикаснијег сузбијања потенцијалних пожара и побољшања услова газдовања шумама.

6. Прилагођавање агротехничких мера на измењене климатске услове (увођење и коришћење врста и сорти/хибрида толерантнијих на стресне услове; рад на селекцији, оплемењивању и стварању толерантних генотипова; повећање заступљености гајења озимих усева; проширење плодореда с већим учешћем легуминоза и међуусева, конзервацијска обрада земљишта; органско ђубрење; изградња ветрозаштитних појасева; агрошумарство и сл.).

7. Успостављање система саветовања пољопривредних газдинстава по питањима примене пољопривредних пракси за превенцију и ублажавање последица климатских промена и заштиту животне средине.

8. Јачање функција, опремљености и уређености руралних центара (микроразвојних нуклеуса).

9. Санација и уређење сеоских насеља која се шире стихијски.

2.2.5.2. Мере и инструменти имплементације руралног развоја и уређења села

2.2.5.2.1. Планско-програмске мере и инструменти

Планско-програмски инструменти су:

1. Урадити студије изводљивости (*мзв. Feasibility study*) за финансирање пројеката развоја сточарства по конкретним серијама брдско-планинских пашњака, уз подршку из аграрног буџета и других извора, од фазе изградње приступних путева, уређења и мелиорације пашњака, капацитета пашњака, изградње стајских и помоћних објеката, анализе утицаја на животну средину и социјалних аспеката, до тржишних изгледа и финансијско-економске (*cost-benefit*) анализе.

2. Донети програм развоја агрошумарства, са дефинисаним мерама и изворима финансијске подршке и практичним упутствима у виду водича за оснивање, одржавање и експлоатацију комбинованог узгоја дрвенастих вишегодишњих биљака (дрвеће, шибље) и пољопривредних култура у одређеном просторном аранжману, или сукцесивно у времену (педолошки и други природни услови станишта, избор и распоред врста и сорти гајених пољопривредних и шумских култура, агротехничке, односно силвотехничке мере и сл.).

3. Урадити програм развоја планинских и других области са отежаним условима рада у пољопривреди, укључујући дефинисање потребних мера подршке.

4. Урадити студију целовите валоризације и одрживог коришћења Пољопривредних области високе природне вредности, у којој ће бити тачно дефинисане границе појединих типова агробиодиверзитета, укључујући мозаике пољопривредног земљишта и пољопривредно земљиште насељено ретким врстама. На тој основи одредити конкретне мере заштите: станишта (одржавање појасева слабо продуктивних ливада, старих воћњака, бара, одложено скидање летине са поља ради заштите гнезда, сакупљање сена традиционалном методом, неговање специјалних биљака које својим лишћем штите одређене биљне и животињске врсте, конзервацијско уклањање грмља, папрати и коровских биљака са ливада и пашњака и сл.); генетског диверзитета (узгој аутохтоних врста биљака и животиња); и предела (очување традиционалне структуре предеоних елемената карактеристичних за локално поднебље и његов културни идентитет, смењивање парцела са различитим културама у простору, очување тераса, бара, трстика, жбуња, дрвећа на међама, шумарака и сл.).

5. Уважити у регионалним просторним плановима и просторним плановима подручја посебне намене решења која ће бити донета на основу Студије о агроколошким мерама, која је предвиђена у оквиру припреме Програма руралног развоја за период 2021 – 2027. године. Ова студија укључује и израду калкулација за подршку пољопривредним газдинствима која примењују посебне агроколошке праксе.

2.2.5.2.2. Институционално-организационе мере и инструменти

Поред интегрисања јавних политика којима се на свим нивоима система управљања подржава рурални развој, основне планске смернице јесу: приступ одоздо-на горе; просторни аспекти развоја; улога људских ресурса; и промоција иницијатива локалних заједница.

С тим у складу, имплементација планских решења захтева информатичку, едукативну и материјалну подршку за формирање и регистровање Локалних акционих група (ЛАГ), као удружења грађана, која обухватају представнике јавног, приватног и цивилног сектора са одређеног, јасно дефинисаног, кохерентног и у географском смислу континуираног руралног подручја, са најмање 10.000, а највише 150.000 становника из више насељених места на територији две или више јединица локалне самоуправе (без насеља са 25.000 и више становника). Један од основних задатака ЛАГ је оснивање партнерстава за територијални рурални развој, кроз доношење и спровођење Локалних стратегија руралног развоја *LEADER* приступом.

LEADER приступ, који је Европска комисија иницирала још 1991. године, а који је у Републици Србији данас подржаван средствима домаћег аграрног буџета и *IPARD* програма карактерише:

- локални карактер активности – прво, стратегија развоја је формулисана на основу дијагнозе потенцијала, стања и потреба одређеног подручја; друго, финансијска подршка (тзв. глобални грант) добија се на територијалном, а не секторском принципу; другим речима, неопходна је припрема строго просторно дефинисаних програма који покривају субрегионална рурална подручја са критичном масом људских, финансијских и економских ресурса неопходних за спровођење ефикасне развојне стратегије;

- доношење одлука одоздо – и поред централне финансијске подршке, стратешке активности и одлуке о трошењу фондова доносе се на локалном нивоу, од стране људи који ће реализовати усвојену стратегију, што претпоставља формирање тзв. Локалних акционих група (ЛАГ);

- партнерски облик активности – у разради и реализацији стратегије учествују представници јавног, приватног и цивилног сектора;

- иновативност – формулисани планови развоја локалне заједнице морају да имају одлике иновативности и да иду у сусрет брзим променама којима су изложена рурална подручја, између осталог, укључивањем у реализацију заједничких међурегионалних и међудржавних пројеката;

- интегрисани начин мишљења и деловања – стратегија развоја треба да буде ефекат стварног ангажовања, интеракција и сарадње актера и пројеката из свих сектора локалне економије;

- локално управљање финансијама – Локална акциона група има готово потпуну аутономију у располагању средствима подршке из глобалних грантова, под условом да предузете активности служе реализацији стратегије која је разрађена/донета заједничким снагама чланова те групе; то повлачи за собом велику одговорност за начин трошења фондова и практичну реализацију активности/пројеката; и

- међусобна размена искустава – поједине партнерске групе треба да успоставе мрежу сарадње и размене информација, како у оквиру земље, тако и на међународном плану, ради размене стечених искустава, а стога и пружања помоћи будућим, новоформираним Локалним акционим групама.

2.2.5.2.3. Нормативно-правне мере и инструменти

Нормативно-правне мере и инструменти су:

1. Ревизија и допуна Закона о враћању утрина и пашњака селима на коришћење („Службени гласник РС”, бр. 16/92), у смислу укидања забране промене намене за ове површине, изузев оснивања рибњака, као и усклађивања са потоњим изменама Закона о пољопривредном земљишту, у првом реду, у погледу обавеза у вези

са уређењем и одржавањем ових површина у добрим производним и еколошким условима, а затим и у погледу промена намена коришћења за оснивање заштитних шума, терена за спорт и рекреацију, плантажа биогорива, подизања сточних фарми и за друге намене од приоритетног значаја за локални развој. Одредбе овог Закона су у супротности и са критеријумима Пописа пољопривреде 2012 („Службени гласник РС”, бр. 104/09 и 24/11), по којима заједничко сеоско земљиште обрасло зељастом вегетацијом (утрине, пашњаци и сл.) не улази у расположиво земљиште пољопривредних газдинстава, чак и у случају коришћења по основу уговора о закупу. Требало би такође прописати поступање приликом промене намене утрина и пашњака у ситуацијама када су површине враћене селима на коришћење, као и у ситуацијама када Закон није спроведен и када се утрине и пашњаци још увек воде као државна или друштвена својина.

2. С обзиром на то да проблеме руралног развоја данас усложњавају глобални изазови климатских промена, заштите животне средине и управљања ризиком у пољопривреди, за имплементацију планских решења је од велике важности да се убрза поступак успостављања законодавног и планског оквира везаног за климатске промене, ради интегрисања мера које су предложене нацртима одговарајућих докумената у политику развоја пољопривреде и села.

3. Настављање хармонизације законодавног оквира политике руралног развоја са стандардима ЕУ, у складу са обавезама које је Република Србија дефинисала Националним програмом за усвајање правних тековина Европске уније (НАПАА), уз коришћење подршке ИПАРД програма, Инструмента за техничку помоћ и размену информација (ТАИЕХ) и сл.

2.2.5.3. Однос према јавним политикама и смернице за примену у планском систему Републике Србије

Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024 („Службени гласник РС”, број 85/14) представља кровни документ којим се у текућем периоду дефинишу оквири политичких и институционалних реформи и дају основне смернице буџетских подстицаја развоју пољопривредеи руралних подручја. До 2018. године када је на основу ове Стратегије и Закона о пољопривреди и руралном развоју донесен Национални програм руралног развоја за период 2018-2020, мере руралног развоја се нису дугорочније планирале. При изради НППР се водило рачуна о његовој комплементарности са ИПАРД II програмом при чему су укључене и мере које раније нису биле обухваћене политиком руралног развоја, као што су креирање и трансфер знања, развој саветодавства, мере унапређења шума и мере ефикасног коришћења и управљања пољопривредним земљиштем.

У складу са начелом континуитета планирања, које подразумева цикличност процеса планирања, праћење спровођења и вредновања учинка, као и заснованост планског документа на планским документима који су му претходили и налазима вредновања постигнутих учинака већ спроведених јавних политика, при изради нових националних програма руралног развоја и Стратегије пољопривреде и руралног развоја за период од 2021. године надаље, треба уважити одговарајуће смернице које су дате овим ППРС.

За разлику од Стратегије пољопривреде и руралног развоја, која у смислу Закона о планском систему РС представља основни секторски документ јавне политике којим се на целовит начин утврђују стратешки правац деловања и јавне политике у области пољопривреде и руралног развоја, решења ППРС која се односе на рурални развој и уређење села имају карактер међусекторског развојног планирања. Њихов

основни задатак јесте да се успостави систем хоризонталне координације између свих јавних политика којима се усаглашава економски и социјални развој са физичким, еколошким и културним капацитетима одређене руралне територије, с једне стране и вертикална усклађеност хијерархијски нижих планских докумената са хијерархијски вишим планским документима, с друге.

2.2.5.4. Израда и доношење планских докумената

Ради ефикасног интегрисања јавних политика којима се на свим нивоима система управљања подржава рурални развој, потребно је да се **регионалним просторним плановима, односно просторним плановима подручја посебних намена**, издвоје и тачно идентификују рурална подручја са специфичним развојним проблемима, која се понекад међусобно преклапају и често пружају континуелно преко територије неколико статистичких области, и то:

1. Рурална подручја у непосредној близини, или у процесу интеграције са урбаним центрима услед дневних миграција.

2. Развојно перспективна рурална подручја са задовољавајућом инфраструктуром, стабилном демографском ситуацијом, високим аграрним потенцијалом и диверзификованом економском структуром.

3. Планинска, погранична и друга рурална подручја са неразвијеном саобраћајном инфраструктуром, најнижим нивоом доступности јавним услугама и добрима, која су угрожена маргинализацијом и захтевају развој нових функција, уз подршку инструмената регионалне политике.

4. Подручја високог аграрног потенцијала у којима треба очувати доминантно пољопривредне функције због стратешког значаја за производњу хране.

5. Пољопривредне области високе природне вредности, које обухватају како тип земљишног покривача од посебне вредности за очување природе (полуприродна вегетација, мозаик усева ниског интензитета, станишта заштићених врста и сл.), тако и одређене неинтензивне пољопривредне праксе (ниска употреба инпута, касно кошење, контролисана испаша и сл.).

6. Заштићена подручја природних и културних вредности.

7. Подручја угрожена поплавама, сливна подручја водних акумулација и други терени од стратешког значаја са становишта заштите вода и развоја хидротехничке инфраструктуре.

8. Подручја лежишта стратешких рударских сировина.

9. Подручја деградирана директним и индиректним утицајима експлоатације и прераде минералних сировина, индустријског развоја и других човекових производних и потрошачких активности.

Прилог уз Тематску студију 3, део 2.2. Рурални развој и уређење села

Табела 1. Основни ресурси руралних подручја Републике Србије

		Укупна површина руралне Србије у km ²	Број руралних насеља	Укупан број становника 2011.	Број становника на 1 km ²	Укупан број домаћинстава 2011.	Број породичних газдинстава-2012.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА - без КиМ		72973,2	4470	3436164	47,1	1152898	571122
СРБИЈА СЕВЕР		21823,0	555	1302675	59,7	454230	154239
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ		1988,9	111	142156	71,5	45484	20914
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ		19834,1	444	1160519	58,5	408746	133325
Области	Западнобачка	2200,6	36	140464	63,8	51266	15939
	Јужнобанатска	3896,5	91	174387	44,8	58177	23469
	Јужнобачка	3620,9	66	287565	79,4	99236	28016
	Севернобанатска	2138,1	49	109705	51,3	42929	12929
	Севернобачка	1579,6	43	81225	51,4	30936	10028
	Средњобанатска	3035,0	53	107157	35,3	39365	15314
	Сремска	3363,4	106	260016	77,3	86837	27630
СРБИЈА ЈУГ		51150,2	3915	2133489	41,7	698668	416883
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ		25670,1	2025	1231998	48,0	398322	244322
Области	Златиборска	6100,1	437	226802	37,2	73831	46181
	Колубарска	2406,2	211	108077	44,9	35687	26301
	Мачванска	3064,4	209	170756	55,7	55845	39966
	Моравичка	2945,9	198	131237	44,5	44647	27867
	Поморавска	2539,0	182	161411	63,6	52844	22827
	Расинска	2580,0	279	155743	60,4	48607	31487
	Рашка	3738,0	336	136649	36,6	40887	24189
	Шумадијска	2296,5	173	141323	61,5	45974	25504
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		25480,1	1890	901491	35,4	300346	172561
Области	Борска	3457,3	89	90832	26,3	33546	12384
	Браничевска	3799,8	188	139442	36,7	44180	26054
	Зајечарска	3566,0	172	81802	22,9	29004	16119
	Јабланичка	2620,0	306	123498	47,1	38192	23565
	Нишавска	2516,1	254	134118	53,3	44498	26639
	Пиротска	2702,4	210	48060	17,8	19236	10471
	Подунавска	1144,3	52	120715	105,5	38072	17350
	Пчињска	3469,4	355	99792	28,8	31611	24003
	Топличка	2204,7	264	63232	28,7	22007	15976
РЕГИОН КОСОВО И МЕТОХИЈА		(...)	(...)	(...)	(...)	(...)	(...)

Извори података: 1) Површине - Карта основног земљишног покривача (КОЗП); РГЗ, Београд;

2) Укупан број становника и домаћинстава 2011.: Попис становништва 2011., РЗС, Београд;

3) Породична газдинства и број насеља: Попис пољопривреде 2012, РЗС, Београд

Табела 2. Удео руралног подручја у укупним ресурсима и упоредни преглед густине насељености по НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3 регионима/областима Републике Србије

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Удео руралних подручја (%)				Густина насељености на 1 km ²		
		Површина укупне територије	Укупан број становни- ка 2011.	Укупан број домаћи- нстава 2011.	Укупа н број поро- дичних газдин- става 2012.	Укуп- на тери- торија	Рурал- но подру- чје	Остало подру- чје
РЕПУБЛИКА СРБИЈА - без КиМ		94,1	47,8	46,1	90,9	92,6	47,1	812,8
СРБИЈА СЕВЕР		87,9	36,3	34,9	86,0	144,6	59,7	758,8
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН		61,5	8,6	7,5	63,2	513,1	71,5	1218,6
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ-		91,8	60,1	58,7	91,2	89,4	58,5	435,5
Области	Западнобачка	88,4	74,7	74,4	87,6	75,5	63,8	164,6
	Јужнобанатска	91,6	59,4	57,3	92,5	69,1	44,8	335,7
	Јужнобачка	89,9	46,7	44,4	88,8	152,8	79,4	809,1
	Севернобанатска	91,8	74,2	75,6	90,9	63,5	51,3	200,5
	Севернобачка	88,5	43,5	43,3	89,4	104,7	51,4	514,6
	Средњобанатска	93,3	57,1	57,2	92,1	57,7	35,3	367,6
	Сремска	96,9	83,3	82,7	95,0	90,0	77,3	485,9
СРБИЈА ЈУГ		97,0	59,3	58,4	92,8	68,2	41,7	916,2
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ		96,9	60,6	60,1	93,3	76,7	48,0	973,0
Области	Златиборска	99,3	79,1	78,2	98,8	46,7	37,2	1461,6
	Колубарска	97,3	61,9	60,5	95,8	70,6	44,9	994,6
	Мачванска	93,7	57,1	55,8	89,6	91,4	55,7	620,3
	Моравичка	97,6	61,7	61,3	95,2	70,5	44,5	1144,8
	Поморавска	97,1	75,2	73,9	91,7	82,1	63,6	708,4
	Расинска	96,7	64,4	62,9	92,6	90,7	60,4	992,0
	Рашка	95,3	44,2	45,2	86,1	78,9	36,6	938,0
	Шумадијска	96,2	48,2	47,3	95,0	122,9	61,5	1698,0
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		97,1	57,6	56,3	92,2	59,6	35,4	855,9
Области	Борска	98,6	72,7	73,0	98,9	35,7	26,3	716,0
	Браничевска	98,3	75,9	73,9	97,8	47,5	36,7	687,8
	Зајечарска	98,4	68,2	68,3	96,9	33,1	22,9	646,6
	Јабланичка	94,6	57,1	57,2	84,5	78,1	47,1	618,7
	Нишавска	92,2	35,6	34,7	85,3	137,9	53,3	1137,9
	Пиротска	97,9	52,0	56,5	88,5	33,5	17,8	758,3
	Подунавска	91,5	60,5	59,3	91,1	159,4	105,5	737,7
	Пчињска	98,6	62,7	51,4	95,3	45,2	28,8	1171,7
	Топличка	98,8	68,9	70,6	98,2	41,1	28,7	1085,3
РЕГИОН КОСОВО И МЕТОХИЈА		(...)	(...)	(...)	(...)	(...)	(...)	(...)

Извор: сопствени прорачуни према подацима у табели 1

Табела 3. Основни облици биофизичке покривености руралних подручја – у km²

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3	Вештачке површине	Гола земљишта	Пољо- привредна земљишта	Травнате површине	Жбуње	Листо- падне шуме	Мешо- вите шуме	Зимзе- лене шуме	Влажна земљи- шта	Водене повр- шине	Површина укупне територије
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	2690,3	266,4	28032,9	7833,5	5048,7	24812,7	442,9	1749,3	1407,8	688,5	72973,2
СРБИЈА СЕВЕР	1088,9	34,3	15708,4	579,8	713,9	1886,8	0,0	42,7	1368,6	399,6	21823,0
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН	179,1	8,5	952,9	220,4	163,7	399,6	0,0	2,5	31,9	30,3	1988,9
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	909,8	25,9	14755,5	359,5	550,2	1487,2	0,0	40,2	1336,6	369,2	19834,1
Западнобачка област	92,4	2,7	1653,1	39,9	83,4	165,9	0,0	1,1	123,3	38,8	2200,6
Јужнобанатска област	148,6	3,5	2810,8	142,4	135,7	358,1	0,0	32,0	185,1	80,2	3896,5
Јужнобачка област	187,8	3,8	2779,4	45,8	94,7	288,9	0,0	0,1	139,1	81,2	3620,9
Севернобанатска област	97,2	1,3	1624,3	28,9	34,3	21,1	0,0	0,0	298,3	32,7	2138,1
Севернобачка област	82,5	3,7	1412,5	17,8	40,0	1,8	0,0	2,9	11,6	6,9	1579,6
Средњобанатска област	122,7	2,5	2194,2	40,6	55,2	34,4	0,0	0,3	516,1	69,0	3035,0
Сремска област	178,6	8,4	2281,2	44,1	106,9	617,0	0,0	3,7	63,1	60,3	3363,4
СРБИЈА ЈУГ	1601,4	232,1	12324,5	7253,7	4334,8	22925,9	442,9	1706,6	39,2	288,9	51150,2
РЕГИОН Ш. И З. СРБИЈЕ	924,8	85,6	6585,4	3792,1	2164,8	10242,7	428,1	1332,1	21,1	93,5	25670,1
Златиборска област	140,3	32,5	745,5	1474,9	618,2	2281,3	58,7	718,0	2,9	27,9	6100,1
Колубарска област	156,9	3,8	817,5	348,3	111,5	939,8	0,0	22,0	3,9	2,5	2406,2
Мачванска област	155,1	6,1	1429,7	151,7	159,1	1114,6	0,0	15,1	7,5	25,6	3064,4
Моравичка област	89,1	8,5	613,6	466,7	226,2	1325,2	56,6	155,5	0,4	4,0	2945,9
Поморавска област	107,8	8,3	900,0	150,1	230,0	1097,9	9,0	25,6	2,5	7,9	2539,0
Расинска област	91,3	6,0	729,9	257,7	222,2	1188,0	18,8	55,1	1,4	9,6	2580,0
Рашка област	77,1	17,0	363,9	740,8	399,4	1515,4	284,0	331,6	1,7	6,9	3738,0
Шумадијска област	107,2	3,3	985,3	201,8	198,3	780,5	0,9	9,3	0,9	9,0	2296,5
РЕГИОН Ј. И И. СРБИЈЕ	676,7	146,5	5739,1	3461,6	2170,0	12683,2	14,8	374,6	18,1	195,5	25480,1
Борска област	93,9	12,1	805,1	369,0	202,4	1861,6	0,6	17,0	4,7	90,9	3457,3
Браничевска област	120,0	8,3	1042,4	539,4	177,6	1836,5	0,3	11,5	4,1	59,6	3799,8
Зајечарска област	61,5	19,1	770,9	389,1	418,7	1858,5	0,0	43,2	0,5	4,6	3566,0
Јабланичка област	68,3	4,5	557,3	225,0	222,2	1475,6	3,5	60,5	0,2	3,0	2620,0
Нишавска област	88,5	21,7	822,9	230,8	240,3	1078,3	0,3	25,4	2,5	5,5	2516,1
Пиротска	35,9	30,8	229,0	665,6	309,8	1359,7	2,4	62,6	0,4	6,3	2702,4
Подунавска област	91,8	3,7	735,4	73,4	90,4	138,8	0,0	0,0	2,2	8,7	1144,3
Пчињска област	63,1	41,7	254,6	755,9	379,5	1817,2	6,8	132,3	2,4	15,8	3469,4
Топличка област	53,9	4,6	521,5	213,4	129,0	1257,1	1,0	22,1	1,2	1,0	2204,7

Извор: обрада Никола Крунић, према Карти основног земљишног покривача (КОЗП); РГЗ, Београд, 2019.

Табела 4. Удео рураних подручја у укупним површинама појединих класа земљишног покривача у Републици Србији – у %.

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3	Вештачке површине	Гола земљита	Пољоприв- редна земљишта	Травнате повр- шине	Жбуње	Листопа- дне шуме	Зимзе- лене шуме	Влажна земљи- шта	Водене повр- шине	Укупна површина
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	72,5	90,4	92,6	96,4	95,2	98,0	99,4	90,9	87,8	94,1
СРБИЈА СЕВЕР	63,7	65,6	90,9	76,1	83,0	88,0	91,5	91,0	83,4	87,9
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН	34,8	41,0	67,7	62,9	66,4	69,8	73,3	73,5	40,9	61,5
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	76,1	81,6	93,0	87,3	89,7	94,6	93,0	91,6	91,2	91,8
Западнобачка област	81,3	86,7	87,9	92,8	92,2	99,1	100,0	82,1	97,5	88,4
Јужнобанатска област	77,7	86,2	92,6	96,9	91,5	91,8	99,8	86,1	90,3	91,6
Јужнобачка област	65,8	68,8	93,0	76,7	89,8	87,5	72,9	89,1	85,2	89,9
Севернобанатска област	83,2	100,0	90,9	97,1	93,0	95,4	...	99,1	98,0	91,9
Севернобачка област	62,4	75,4	93,6	43,2	67,4	76,0	49,9	67,3	55,9	88,5
Средњобанатска област	79,4	77,9	94,6	88,2	87,6	87,6	99,7	92,8	96,5	93,3
Сремска област	88,9	87,3	96,9	97,3	97,3	99,6	100,0	99,3	95,0	96,9
СРБИЈА ЈУГ	80,0	95,8	95,0	98,5	97,5	98,9	99,6	84,8	94,7	97,0
Р. ШУМ. И ЗАП. СРБИЈЕ	80,4	95,3	95,6	98,3	97,5	98,7	99,6	88,6	92,3	96,9
Златиборска област	92,5	98,0	98,9	99,8	99,4	99,4	100,0	100,0	99,9	99,3
Колубарска област	85,2	93,4	98,1	97,9	98,8	98,5	98,4	99,8	96,0	97,3
Мачванска област	76,6	81,1	93,6	95,8	93,8	96,9	97,0	76,6	83,8	93,7
Моравичка област	79,0	97,7	95,4	99,7	98,8	99,1	99,9	80,7	87,9	97,6
Поморавска област	86,3	96,6	95,7	97,6	98,3	99,2	100,0	97,5	94,0	97,1
Расинска област	81,5	92,6	96,0	95,4	97,2	98,7	99,7	83,6	94,1	96,7
Рашка област	64,7	96,4	87,5	97,0	95,6	98,2	98,9	99,4	88,0	95,3
Шумадијска област	75,3	93,0	97,2	96,9	95,8	98,7	98,0	100,0	98,1	96,2
Р. ЈУЖ. И ИСТ. СРБИЈЕ	79,5	96,1	94,2	98,6	97,5	99,1	99,5	80,8	96,0	97,1
Борска област	85,5	97,6	99,4	98,8	97,7	99,1	99,4	99,7	100,0	98,6
Браничевска област	88,5	95,7	97,1	99,1	97,4	99,6	100,0	99,8	99,8	98,3
Зајечарска област	86,1	98,2	97,4	99,2	98,9	99,4	98,7	90,7	98,1	98,4
Јабланичка област	72,1	81,4	85,2	98,6	96,4	99,1	99,9	98,5	83,5	94,6
Нишавска област	64,7	91,3	90,3	94,1	94,5	96,4	99,2	42,8	81,0	92,2
Пиротска област	78,0	97,0	88,6	99,5	98,4	99,4	98,6	100,0	94,3	97,9
Подунавска област	75,8	88,5	93,1	95,6	93,5	95,6	100,0	100,0	61,6	91,5
Пчињска област	83,5	99,1	93,8	99,0	98,8	99,6	100,0	74,9	99,0	98,6
Топличка област	89,3	99,4	98,2	98,5	97,9	99,7	100,0	89,4	88,9	98,8

Извор: обрада Никола Крунић, према Карти основног земљишног покривача (КОЗП); РГЗ, Београд, 2019.

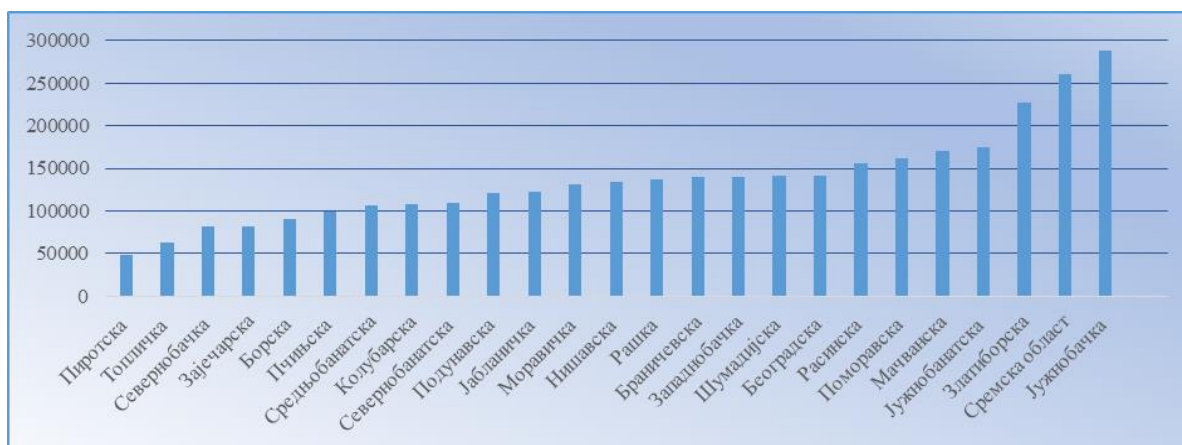
Табела 5. Упоредни преглед основних демографских обележја руралних подручја и осталих насеља

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3	Број становника 2011.		Индекси 1991/1971.		Индекси 2011/1991.	
	Рурално подручје	Остала насеља	Рурално подручје	Остала насеља	Рурално подручје	Остала насеља
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	3435227	3751635	92,8	136,4	80,7	105,3
СРБИЈА СЕВЕР	1302675	2288574	96,3	131,0	89,1	106,3
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ	142156	1517284	99,7	137,5	89,6	105,1
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	1160519	771290	95,9	119,6	89,0	108,6
Западнобачка област	140464	47623	94,5	111,1	84,1	97,2
Јужнобанатска област	174387	119343	92,7	113,3	82,8	101,3
Јужнобачка област	287565	327806	102,8	130,2	95,9	129,5
Северно банатска област	109705	38065	88,8	114,3	80,2	88,7
Севернобачка област	81225	105681	87,2	114,7	83,2	98,1
Средњобанатска област	107157	80510	86,8	113,7	79,5	93,1
Сремска област	260016	52262	106,2	121,6	101,1	98,9
СРБИЈА ЈУГ	2132552	1463061	91,0	145,5	76,3	103,7
Р. ШУМ. И ЗАП. СРБИЈЕ	1231998	799699	93,8	150,5	81,6	105,7
Златиборска област	226802	59747	96,5	156,2	82,3	99,0
Колубарска област	108077	66436	85,7	144,6	79,9	101,7
Мачванска област	170756	128175	92,0	136,4	80,2	101,2
Моравичка област	131237	81366	94,2	142,1	85,6	105,1
Поморавска област	161411	53125	94,9	133,7	76,5	100,3
Расинска област	155743	86256	93,1	163,1	78,1	103,2
Рашка област	136649	172609	96,5	163,0	86,3	121,7
Шумадијска област	141323	151985	96,1	158,3	86,1	102,6
Р. ЈУЖНЕ И ИСТОЧ. СРБИЈЕ	900554	663362	87,9	140,2	70,0	101,4
Борска област	90832	34160	94,3	138,2	65,8	84,0
Браничевска област	139442	44183	91,1	133,7	66,4	100,7
Зајечарска област	81802	38165	81,8	143,6	69,0	96,3
Јабланичка област	122561	93743	84,8	130,1	77,6	96,6
Нишавска област	134118	242201	87,1	134,7	78,7	107,3
Пиротска област	48060	44419	69,1	140,0	67,1	98,0
Подунавска област	120715	78680	101,1	154,2	81,3	101,5
Пчињска област*	99792	59289	94,5	177,6	53,0	107,5
Топличка област	63232	28522	75,9	141,1	76,5	97,9
Регион Косово и Метохија	(...)	(...)	-(...)	(...)-	(...)	(...)

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. године, РЗС

* Без насеља у општинама Бујановац и Прешево у којима није извршен Попис становништва 2011.

Графикон 1. Укупан број руралног становништва по областима (НСТЈ), 2011.

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. године. РЗС

Табела 6. Укупан број руралних домаћинстава према изворима прихода, 2011.

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Укупан број руралних домаћинстава	Зарада или друга примања на основу рада		Остали приходи			Мешовити приходи	Без прихода
			У пољо- привреди	У непољо- привреди	Пензија	Социјална примања	Друге врсте приходе		
РЕПУБЛИКА СРБИЈА (без КиМ)		1152898	64884	244227	347902	28311	55894	382909	28771
СРБИЈА СЕВЕР		454230	21121	113851	134264	13046	25845	135643	10460
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ		45484	1102	11274	13426	609	1898	16050	1125
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ- УКУПНО		408746	20019	102577	120838	12437	23947	119593	9335
Области	Западнобачка	51266	1823	11173	17900	1504	3095	14714	1057
	Јужнобанатска	58177	3274	13535	15933	2215	3587	17920	1713
	Јужнобачка	99236	3617	27314	28677	2260	5997	29302	2069
	Севернобанатска	42929	2976	10877	14095	1592	2094	10548	747
	Севернобачка	30936	1934	7597	9562	867	2093	8284	599
	Средњобанатска	39365	2494	8707	12255	2130	2244	10597	938
	Сремска	86837	3901	23374	22416	1869	4837	28228	2212
СРБИЈА ЈУГ		698668	43763	130376	213638	15265	30049	247266	18311
Р. ШУМАДИЈЕ И ЗАП. СРБИЈЕ		398322	30303	76361	113178	7467	15980	145306	9727
Области	Златиборска	73831	4910	16471	21011	1267	2681	26077	1414
	Колубарска	35687	5217	5809	8809	601	789	13876	586
	Мачванска	55845	7615	8872	13392	1408	2724	20076	1758
	Моравичка	44647	2856	9382	13261	491	1505	16375	777
	Поморавска	52844	1919	9990	17641	992	2235	18333	1734
	Расинска	48607	3512	8052	13889	826	1860	19212	1256
	Рашка	40887	1862	8447	11582	1155	2304	14529	1008
	Шумадијска	45974	2412	9338	13593	727	1882	16828	1194
Р. ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		300346	13460	54015	100460	7798	14069	101960	8584
Области	Борска	33546	1258	7453	12165	531	1245	9716	1178
	Браничевска	44180	2676	6881	13698	451	1875	16764	1835
	Зајечарска	29004	1472	4246	10704	590	890	10525	577
	Јабланичка	38192	2916	5403	11060	1523	1597	14939	754
	Нишавска	44498	1438	7630	15964	1230	2175	14891	1170
	Пиротска	19236	406	3285	8770	796	919	4715	345
	Подунавска	38072	1673	8309	10872	652	1892	13389	1285
	Пчињска	31611	1042	7163	8832	1174	2204	10262	934
	Топличка	22007	579	3645	8395	851	1272	6759	506

Извор: Александра Гајић – прилагођавања према подацима Пописа становништва 2011., РЗС, Београд

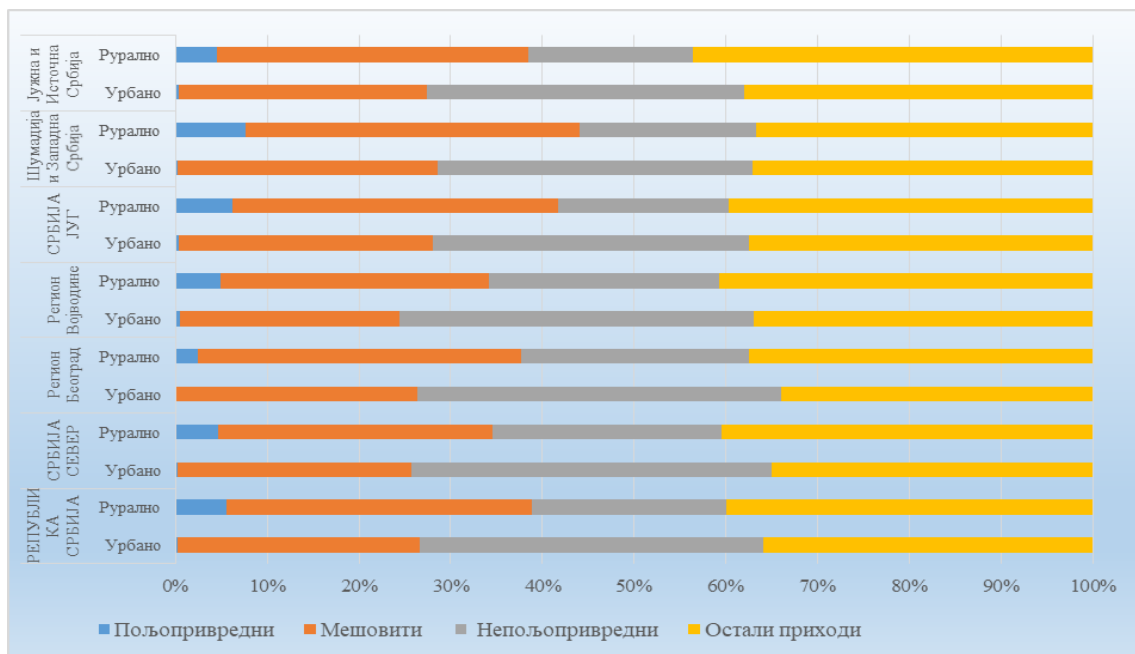
Табела 7. Упоредни преглед структуре прихода домаћинстава у руралним и осталим/урбаним подручјима, 2011.

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Зарада или друга примања по основу рада		Остали приходи			Мешо- вити при- ходи	Без при- хода	
		у пољо- прив- реди	у непољо- прив- реди	Пен- зија	Соци- јална при- мања	Друге врсте при- хода			
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	Урбано	0,3	37,5	27,6	1,4	3,9	26,3	2,9	
	Рурално	5,6	21,2	30,2	2,5	4,8	33,2	2,5	
СРБИЈА СЕВЕР	Урбано	0,2	39,3	27,3	1,0	3,6	25,5	3,1	
	Рурално	4,6	25,1	29,6	2,9	5,7	29,9	2,3	
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ	Урбано	0,1	39,6	26,8	0,7	3,3	26,3	3,2	
	Рурално	2,4	24,8	29,5	1,3	4,2	35,3	2,5	
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	Урбано	0,4	38,6	28,3	1,5	4,0	24,0	3,0	
	Рурално	4,9	25,1	29,6	3,0	5,9	29,3	2,3	
Области	Западнобачка	Урбано	1,5	32,0	32,1	2,1	3,7	26,8	1,8
		Рурално	3,6	21,8	34,9	2,9	6,0	28,7	2,1
	Јужнобанатска	Урбано	0,3	37,5	30,1	1,5	3,9	24,6	2,2
		Рурално	5,6	23,3	27,4	3,8	6,2	30,8	2,9
	Јужнобачка	Урбано	0,2	43,5	24,8	0,9	4,0	22,1	4,5
		Рурално	3,6	27,5	28,9	2,3	6,0	29,5	2,1
	Севернобанатска	Урбано	0,5	32,4	32,1	3,6	3,0	26,9	1,6
		Рурално	6,9	25,3	32,8	3,7	4,9	24,6	1,7
	Севернобачка	Урбано	0,6	35,8	30,8	1,8	5,1	23,9	1,9
		Рурално	6,3	24,6	30,9	2,8	6,8	26,8	1,9
	Средњобанатска	Урбано	0,5	34,4	32,1	2,3	3,3	25,8	1,6
		Рурално	6,3	22,1	31,1	5,4	5,7	26,9	2,4
	Сремска	Урбано	0,7	32,0	30,1	1,9	4,7	28,3	2,3
		Рурално	4,5	26,9	25,8	2,2	5,6	32,5	2,5
СРБИЈА ЈУГ	Урбано	0,3	34,5	28,2	2,2	4,5	27,7	2,6	
	Рурално	6,3	18,7	30,6	2,2	4,3	35,4	2,6	
Р. ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	Урбано	0,3	34,4	27,5	2,3	4,6	28,3	2,6	
	Рурално	7,6	19,2	28,4	1,9	4,0	36,5	2,4	
Области	Златиборска	Урбано	0,2	40,0	28,4	0,6	2,7	26,3	1,8
		Рурално	6,7	22,3	28,5	1,7	3,6	35,3	1,9
	Колубарска	Урбано	0,4	37,1	28,1	1,4	3,1	27,5	2,4
		Рурално	14,6	16,3	24,7	1,7	2,2	38,9	1,6
	Мачванска	Урбано	0,3	33,1	28,3	2,1	6,0	27,0	3,1
		Рурално	13,6	15,9	24,0	2,5	4,9	35,9	3,1
	Моравичка	Урбано	0,3	36,2	29,1	0,9	3,9	27,4	2,1
		Рурално	6,4	21,0	29,7	1,1	3,4	36,7	1,7
	Поморавска	Урбано	0,4	32,9	29,5	2,9	4,3	26,7	3,2
		Рурално	3,6	18,9	33,4	1,9	4,2	34,7	3,3
	Расинска	Урбано	0,1	32,0	29,7	3,0	4,3	28,2	2,7
		Рурално	7,2	16,6	28,6	1,7	3,8	39,5	2,6
	Рашка	Урбано	0,3	32,0	24,2	4,4	5,6	30,7	2,8
		Рурално	4,6	20,7	28,3	2,8	5,6	35,5	2,5
Шумадијска	Урбано	0,1	35,3	26,7	1,7	4,5	29,2	2,5	

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Зарада или друга примања по основу рада		Остали приходи			Мешо- вити при- ходи	Без при- хода	
		у пољо- прив- реди	у непољо- прив- реди	Пен- зија	Соци- јална при- мања	Друге врсте при- хода			
		Рурално	Урбано	Рурално	Урбано	Рурално			
Р. ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	Урбано	0,3	34,7	28,9	2,1	4,3	27,0	2,6	
	Рурално	4,5	18,0	33,4	2,6	4,7	33,9	2,9	
Области	Борска	Урбано	0,3	37,5	30,1	2,9	3,1	23,9	2,3
		Рурално	3,8	22,2	36,3	1,6	3,7	29,0	3,5
	Браничевска	Урбано	0,2	37,7	27,3	1,0	4,1	25,9	3,8
		Рурално	6,1	15,6	31,0	1,0	4,2	37,9	4,2
	Зајечарска	Урбано	0,3	30,9	32,3	2,9	3,4	27,7	2,5
		Рурално	5,1	14,6	36,9	2,0	3,1	36,3	2,0
	Јабланичка	Урбано	1,2	27,9	28,1	4,0	6,1	30,5	2,3
		Рурално	7,6	14,1	29,0	4,0	4,2	39,1	2,0
	Нишавска	Урбано	0,1	36,3	29,3	1,3	4,3	25,5	3,2
		Рурално	3,2	17,1	35,9	2,8	4,9	33,5	2,6
	Пиротска	Урбано	0,1	33,6	31,1	2,7	3,3	27,6	1,5
		Рурално	2,1	17,1	45,6	4,1	4,8	24,5	1,8
	Подунавска	Урбано	0,6	34,8	29,1	1,8	4,4	27,0	2,2
		Рурално	4,4	21,8	28,6	1,7	5,0	35,2	3,4
	Пчињска	Урбано	0,2	37,3	25,0	2,0	3,7	30,1	1,7
		Рурално	3,3	22,7	27,9	3,7	7,0	32,5	3,0
	Топличка	Урбано	0,2	34,4	28,3	3,0	3,9	28,2	2,1
		Рурално	2,6	16,6	38,1	3,9	5,8	30,7	2,3

Извор: Александра Гајић – прилагођавања према подацима Пописа становништва 2011., РЗС

Графикон 2. Структура прихода домаћинства у урбаним и руралним подручјима по НСТЈ 1 и НСТЈ 2, 2011.

Извор: према претходној Табели 7

Табела 8. Основне карактеристике управљања породичним газдинствима у руралним подручјима, 2012.

Подручје- Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Број породи- чних газдин- става	% породи- чних у укупном броју газдин- става	Укупан број менаџера породи- чних газдин- става	% мена- џера који су уједно носи- оци газди- нства	% женских менаџера	Просечан број годишњих радних јединица по менаџеру*
РЕПУБЛИКА СРБИЈА - укупно		571122	99,5	571122	94,2	15,9	0,47
СРБИЈА СЕВЕР		154239	99,2	154239	95,3	16,6	0,44
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ/ РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ		20914	99,6	20914	95,2	13,2	0,43
Области	Западнобачка	15939	99,2	15939	94,2	18,5	0,40
	Јужнобанатска	23469	98,9	23469	95,4	14,8	0,42
	Јужнобачка	28016	99,0	28016	95,8	17,9	0,39
	Севернобанатска	12929	99,2	12929	95,9	20,8	0,47
	Севернобачка	10028	98,8	10028	94,8	22,5	0,48
	Средњобанатска	15314	99,2	15314	95,3	15,0	0,45
	Сремска	27630	99,2	27630	95,4	15,2	0,45
СРБИЈА ЈУГ		416883	99,7	416883	93,8	15,7	0,48
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ		244322	99,6	244322	94,8	14,8	0,49
Области	Златиборска	46181	99,6	46181	95,6	16,4	0,44
	Колубарска	26301	99,5	26301	94,4	14,1	0,56
	Мачванска	39966	99,8	39966	96,2	13,7	0,51
	Моравичка	27867	99,7	27867	95,3	16,1	0,52
	Поморавска	22827	99,6	22827	93,3	14,4	0,48
	Расинска	31487	99,4	31487	92,6	14,7	0,52
	Рашка	24189	99,8	24189	96,0	14,2	0,45
	Шумадијска	25504	99,6	25504	94,5	14,1	0,50
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		172561	99,7	172561	92,4	17,0	0,47
Области	Борска	12384	99,4	12384	90,5	22,3	0,49
	Браничевска	26054	99,7	26054	91,8	18,5	0,47
	Зајечарска	16119	99,7	16119	87,5	24,1	0,54
	Јабланичка	23565	99,8	23565	89,5	15,4	0,44
	Нишавска	26639	99,8	26639	92,7	15,4	0,47
	Пиротска	10471	99,6	10471	95,7	18,1	0,52
	Подунавска	17350	99,6	17350	95,3	11,9	0,41
	Пчињска	24045	99,8	24003	94,9	14,6	0,47
	Топличка област	15976	99,8	15976	94,4	16,8	0,45
КОСОВО И МЕТОХИЈА		(...)	(...)	(...)	(...)	(...)-	(...)

Извор: Попис пољопривреде 2012, Excel tabela 23. Menadžer, РЗС

* Годишња радна јединица (ГРЈ) јесте јединица мере која представља количину људског рада утрошеног за обављање пољопривредне делатности на сваком газдинству. Ова јединица представља еквивалент рада једне особе, тј. пуно радно време у једној години: осам сати дневно, 225 радних дана

Табела 9. Старосна структура менаџера породичних пољопривредних газдинстава у руралним подручјима, 2012.

Подручје- Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Старост менаџера породичних газдинстава -у %					
		до 24 године	25-34	35-44	45-54	55-64	65 и преко
РЕПУБЛИКА СРБИЈА - укупно		0,6	4,2	11,2	20,8	30,1	33,0
СРБИЈА СЕВЕР		1,0	6,1	13,7	23,9	29,8	25,4
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ/		0,6	4,1	10,3	21,0	33,0	31,0
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ		1,1	6,5	14,3	24,4	29,2	24,6
Области	Западнобачка	1,0	6,1	13,8	23,5	30,4	25,3
	Јужнобанатска	1,2	5,8	13,9	23,3	30,2	25,7
	Јужнобачка	1,0	6,9	14,7	23,9	28,9	24,6
	Севернобанатска	1,1	7,7	15,0	24,9	26,4	24,9
	Севернобачка	1,0	7,7	15,5	23,3	27,6	24,9
	Средњобанатска	1,4	7,2	15,0	25,0	28,8	22,7
	Сремска	0,9	5,5	13,3	26,3	30,0	24,0
СРБИЈА ЈУГ		0,5	3,4	10,3	19,7	30,3	35,8
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ		0,5	3,6	10,5	20,3	30,4	34,8
Области	Златиборска	0,5	3,5	10,2	20,7	28,9	36,1
	Колубарска	0,5	3,4	10,3	21,5	28,8	35,5
	Мачванска	0,5	4,5	12,8	23,7	29,5	28,9
	Моравичка	0,4	3,3	9,5	19,1	30,0	37,7
	Поморавска	0,5	3,2	8,9	18,2	32,9	36,3
	Расинска	0,4	3,0	9,7	18,4	32,7	35,8
	Рашка	0,5	3,5	11,3	19,8	29,1	35,8
	Шумадијска	0,6	3,8	10,0	19,1	32,4	34,1
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		0,5	3,2	10,0	18,8	30,2	37,2
Области	Борска	0,4	2,7	9,5	17,4	31,4	38,5
	Браничевска	0,7	4,3	12,6	17,9	31,2	33,2
	Зајечарска	0,5	2,8	7,8	15,4	30,3	43,1
	Јабланичка	0,3	2,6	9,5	21,3	30,4	35,9
	Нишавска	0,4	2,7	8,2	16,5	31,2	41,1
	Пиротска	0,3	1,4	5,5	14,3	28,4	50,1
	Подунавска	0,5	4,1	11,9	19,8	33,2	30,5
	Пчињска	1,0	4,6	13,5	24,7	26,3	30,0
	Топличка област	0,3	2,5	8,3	18,1	28,9	41,9
КОСОВО И МЕТОХИЈА		(...)	(...)	(...)	(...)	(...)	(...)

Извор: Попис пољопривреде 2012., Excel tabela 23. Menadžer, P3C

Табела 10. Ниво стручне и школске спреме менаџера пољопривредних газдинстава у руралним подручјима, 2012.

Подручје- Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Врста стручне спреме менаџера пољопривредних газдинстава					
		Само пољопривре дно искуство стечено праксом	Курс из области пољопривр еде	Заврше на средња школа из области пољопр ивреде	Заврше на друга средња школа	Завршена виша школа или факултет из области пољопривр еде	Заврше на друга виша школа или факулт ет
РЕПУБЛИКА СРБИЈА		60,0	0,7	2,6	30,3	1,4	5,0
СРБИЈА СЕВЕР		49,2	1,0	4,9	37,2	2,2	5,4
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ/ РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ		55,2	0,7	1,1	36,3	1,4	5,2
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ		47,9	1,1	5,8	37,4	2,4	5,5
Области	Западнобачка	48,7	1,0	7,1	35,5	2,5	5,1
	Јужнобанатска	50,9	1,3	6,7	34,0	2,0	5,2
	Јужнобачка	45,6	0,7	4,4	41,1	2,3	5,9
	Севернобанатска	48,7	1,0	5,8	36,9	2,3	5,3
	Севернобачка	55,5	1,0	6,1	30,3	2,5	4,5
	Средњобанатска	42,1	2,1	6,7	40,3	2,3	6,6
	Сремска	47,3	0,7	5,0	39,2	2,6	5,2
СРБИЈА ЈУГ		64,3	0,6	1,6	27,6	1,1	4,8
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ		62,8	0,5	1,5	29,1	1,1	4,9
Области	Златиборска	60,9	0,7	0,9	31,5	1,1	4,9
	Колубарска	67,5	0,4	2,0	24,4	1,1	4,6
	Мачванска	60,8	0,3	2,1	31,1	1,4	4,2
	Моравичка	59,6	0,7	1,2	31,7	1,2	5,6
	Поморавска	66,0	0,4	1,8	26,1	1,0	4,7
	Расинска	64,7	0,4	1,7	26,6	1,3	5,3
	Рашка	63,9	0,6	0,9	28,5	0,8	5,2
	Шумадијска	61,8	0,4	1,3	29,9	1,1	5,4
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		66,4	0,6	1,7	25,4	1,1	4,7
Области	Борска	78,0	0,4	1,1	16,4	0,9	3,2
	Браничевска	80,9	0,7	1,8	13,9	0,7	2,0
	Зајечарска	68,4	0,8	1,7	22,6	1,5	5,1
	Јабланичка	62,0	0,5	2,7	28,2	1,2	5,4
	Нишавска	59,8	0,5	1,4	31,9	1,0	5,3
	Пиротска	67,7	0,5	1,0	23,6	1,1	6,2
	Подунавска	59,7	0,7	2,1	32,1	1,2	4,2
	Пчињска	66,2	0,8	1,0	26,3	0,9	4,8
	Топличка област	59,1	0,6	2,3	29,4	1,4	7,1
КОСОВО И МЕТОХИЈА		(...)	(...)	(...)	(...)	(...)	(...)

Извор: Попис пољопривреде 2012, Excel tabela 23. Menadžer, P3C

Табела 11. Стопе активности, запослености, незапослености и неактивности по областима, 2018.

	Стопа активности			Стопа запослености						Стопа незапослености						Стопа неактивности		
	Популација 15+			Популација 15+			Популација 15-64			Популација 15+			Популација 15-64			Популација 15+		
	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж
Република Србија^{*)}	54,5	62,9	46,7	47,6	55,4	40,3	58,8	65,6	52,0	12,7	11,9	13,7	13,3	12,5	14,2	45,5	37,1	53,3
РЕГИОН СРБИЈА СЕВЕР	54,4	62,7	47,0	48,6	56,4	41,6	60,9	67,6	54,4	10,7	9,9	11,5	10,9	10,2	11,7	45,6	37,3	53,0
I БЕОГРАДСКИ РЕГИОН	56,2	63,0	50,3	50,1	56,6	44,5	62,9	68,3	57,9	10,9	10,2	11,6	11,0	10,3	11,8	43,8	37,0	49,7
Београдска област	56,2	63,0	50,3	50,1	56,6	44,5	62,9	68,3	57,9	10,9	10,2	11,6	11,0	10,3	11,8	43,8	37,0	49,7
II РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	52,8	62,4	43,9	47,3	56,3	38,9	59,1	67,1	51,1	10,5	9,8	11,4	10,7	10,1	11,5	47,2	37,6	56,1
Севернобачка област	53,7	63,4	44,7	49,9	58,9	41,8	63,1	70,2	56,0	6,9	7,2	6,6	7,0	7,4	6,5	46,3	36,6	55,3
Средњобанатска област	50,6	63,4	38,5	45,8	57,4	34,9	57,9	68,1	47,2	9,5	9,4	9,6	9,7	9,8	9,7	49,4	36,6	61,5
Севернобанатска област	52,3	64,3	41,0	46,4	57,0	36,4	59,5	69,6	49,0	11,4	11,4	11,4	11,6	11,6	11,5	47,7	35,7	59,0
Јужнобанатска област	49,9	60,0	40,2	44,6	54,5	35,2	55,9	65,8	45,6	10,5	9,2	12,5	10,8	9,4	12,9	50,1	40,0	59,8
Западнобачка област	51,0	60,4	42,2	44,8	52,5	37,5	57,5	63,3	51,6	12,3	13,1	11,1	12,5	13,6	11,0	49,0	39,6	57,8
Јужнобачка област	55,3	63,0	48,2	49,7	57,0	43,0	61,0	67,0	55,1	10,1	9,5	10,9	10,3	9,8	11,0	44,7	37,0	51,8
Сремска област	52,6	62,5	43,2	46,1	56,3	36,4	57,4	66,9	47,5	12,3	9,9	15,8	12,7	10,2	16,1	47,4	37,5	56,8
РЕГИОН СРБИЈА ЈУГ	54,6	63,0	46,4	46,5	54,3	39,0	56,6	63,6	49,4	14,8	13,9	16,0	15,9	15,0	17,0	45,4	37,0	53,6
I РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	56,1	64,5	48,0	48,3	56,3	40,7	58,1	65,2	50,9	13,8	12,7	15,3	14,9	13,8	16,3	43,9	35,5	52,0
Златиборска област	58,2	65,2	51,4	52,6	59,0	46,3	62,3	66,8	57,6	9,7	9,6	9,8	10,7	10,7	10,6	41,8	34,8	48,6
Колубарска област	62,7	73,1	52,6	57,9	68,9	47,3	68,1	78,5	57,4	7,6	5,8	10,1	8,4	6,4	11,2	37,3	26,9	47,4
Мачванска област	60,3	68,8	52,1	53,7	61,3	46,3	62,3	68,4	56,0	10,9	10,8	11,1	12,1	12,0	12,1	39,7	31,2	47,9
Моравичка област	60,0	68,2	52,2	55,5	63,3	48,1	67,1	72,9	61,2	7,5	7,3	7,7	8,1	8,0	8,3	40,0	31,8	47,8
Поморавска област	49,7	57,9	41,9	40,7	47,7	34,2	52,0	58,1	45,9	18,0	17,7	18,4	18,9	18,7	19,2	50,3	42,1	58,1
Расинска област	52,9	61,8	44,4	44,4	52,8	36,3	55,3	63,1	47,3	16,1	14,6	18,2	17,3	15,8	19,3	47,1	38,2	55,6
Рашка област	50,8	59,7	42,3	37,6	45,4	30,1	44,2	52,3	36,0	26,1	24,0	28,9	27,2	25,1	30,2	49,2	40,3	57,7
Шумадијска област	55,8	63,4	48,6	47,9	56,5	39,8	59,2	67,5	50,8	14,1	10,9	18,0	14,8	11,5	18,8	44,2	36,6	51,4

II РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	52,6	61,2	44,2	44,1	51,6	36,7	54,6	61,4	47,5	16,2	15,6	17,0	17,3	16,7	18,0	47,4	38,8	55,8
Борска област	48,2	56,4	40,5	40,9	48,1	34,1	52,7	58,7	46,4	15,2	14,7	15,9	16,1	15,7	16,6	51,8	43,6	59,5
Браничевска област	51,9	63,1	41,3	44,9	55,7	34,7	56,7	67,3	45,8	13,5	11,7	16,0	14,5	12,7	17,3	48,1	36,9	58,7
Зајечарска област	51,1	61,3	41,4	44,6	53,1	36,6	57,0	64,5	49,1	12,7	13,4	11,6	14,2	14,9	13,0	48,9	38,7	58,6
Јабланичка област	52,9	60,3	45,6	46,0	52,4	39,7	54,8	60,1	49,1	13,0	13,0	13,0	14,2	14,3	14,0	47,1	39,7	54,4
Нишавска област	54,9	62,5	47,7	45,5	51,8	39,5	56,3	61,4	51,3	17,1	17,1	17,0	18,1	18,4	17,8	45,1	37,5	52,3
Пиротска област	52,1	59,4	44,7	44,2	51,3	36,9	55,9	62,3	49,0	15,2	13,6	17,5	16,5	14,9	18,6	47,9	40,6	55,3
Подунавска област	50,8	60,4	41,4	41,2	49,6	33,1	51,7	59,8	43,3	18,8	18,0	20,0	19,4	18,6	20,6	49,2	39,6	58,6
Пчињска област	52,0	60,5	43,3	39,4	47,1	31,6	47,9	55,9	39,3	24,2	22,1	27,0	24,7	22,5	27,7	48,0	39,5	56,7
Топличка област	56,7	64,9	48,4	49,6	57,2	41,8	60,7	67,1	53,8	12,6	11,9	13,7	13,8	13,1	14,7	43,3	35,1	51,6
III РЕГИОН КОСОВО И МЕТОХИЈА	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Извор: РЗС, (2020б)

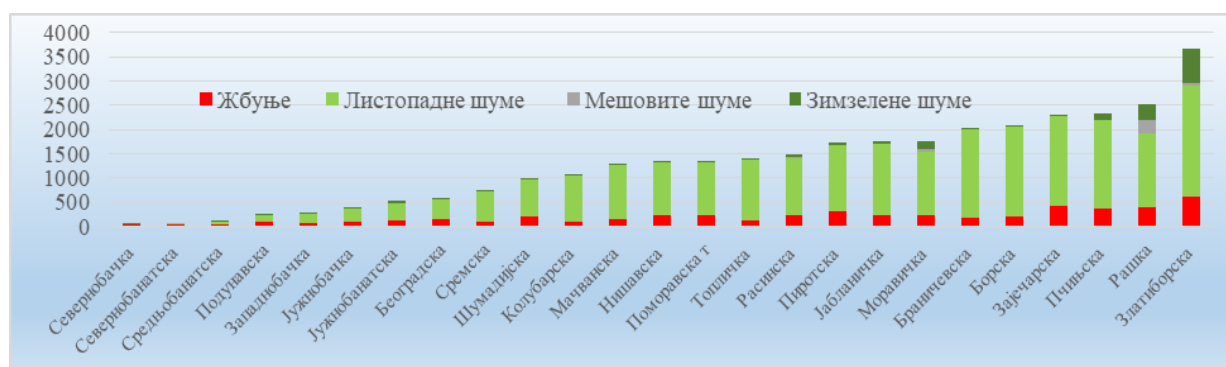
* Без података за КиМ; Σ – укупно, М – мушко, Ж – женско.

Табела 12. Површине под жбуњем и шумама (у km²) и њихов удео у површини укупне територије (%)

Региони и области НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3	Жбу- ње	Листо- падне шуме	Мешо- вите шуме	Зимзе- лене шуме	Свега шуме и жбуње	Степен шумови- тости-%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА (без КиМ)	5048,7	24812,7	442,9	1749,3	32053,7	43,9
СРБИЈА СЕВЕР	713,9	1886,8	0,0	42,7	2643,4	12,1
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН	163,7	399,6	0,0	2,5	565,8	28,4
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	550,2	1487,2	0,0	40,2	2077,6	10,5
Западнобачка област	83,4	165,9	0,0	1,1	250,4	11,4
Јужнобанатска област	135,7	358,1	0,0	32,0	525,9	13,5
Јужнобачка област	94,7	288,9	0,0	0,1	383,7	10,6
Севернобанатска област	34,3	21,1	0,0	0,0	55,4	2,6
Севернобачка област	40,0	1,8	0,0	2,9	44,7	2,8
Средњобанатска област	55,2	34,4	0,0	0,3	89,8	3,0
Сремска област	106,9	617,0	0,0	3,7	727,6	21,6
СРБИЈА ЈУГ	4334,8	22925,9	442,9	1706,6	29410,3	57,5
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	2164,8	10242,7	428,1	1332,1	14167,7	55,2
Златиборска област	618,2	2281,3	58,7	718,0	3676,1	60,3
Колубарска област	111,5	939,8	0,0	22,0	1073,3	44,6
Мачванска област	159,1	1114,6	0,0	15,1	1288,7	42,1
Моравичка област	226,2	1325,2	56,6	155,5	1763,5	59,9
Поморавска област	230,0	1097,9	9,0	25,6	1362,5	53,7
Расинска област	222,2	1188,0	18,8	55,1	1484,2	57,5
Рашка област	399,4	1515,4	284,0	331,6	2530,4	67,7
Шумадијска област	198,3	780,5	0,9	9,3	989,0	43,1
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	2170,0	12683,2	14,8	374,6	15242,6	59,8
Борска област	202,4	1861,6	0,6	17,0	2081,6	60,2
Браничевска област	177,6	1836,5	0,3	11,5	2025,9	53,3
Зајечарска област	418,7	1858,5	0,0	43,2	2320,4	65,1
Јабланичка област	222,2	1475,6	3,5	60,5	1761,7	67,2
Нишавска област	240,3	1078,3	0,3	25,4	1344,3	53,4
Пиротска	309,8	1359,7	2,4	62,6	1734,5	64,2
Подунавска област	90,4	138,8	0,0	0,0	229,1	20,0
Пчињска област	379,5	1817,2	6,8	132,3	2335,8	67,3
Топличка област	129,0	1257,1	1,0	22,1	1409,2	63,9

Извор: Карта основног земљишног покривача (КОЗП); РГЗ, 2019.

Графикон 3. Површине под шумом и жбуњем по областима – у km²

Извор: претходна табела

Табела 13. Површине основних класа земљишног покривача планинских подручја Србије – у km²

	Веш- тачке повр- шине	Гола земљи- шта	Пољо- привре- дна земљи- шта	Трав- нате повр- шине	Жбуње	Листо- падне шуме	Мешо- вите шуме	Зимзе- лене шуме	Влажна земљи- шта	Водене повр- шине	Укупна територија
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	424,9	164,1	2210,5	5092,0	2479,2	13760,9	415,8	1592,6	6,2	75,7	26221,9
СРБИЈА СЕВЕР	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
СРБИЈА ЈУГ	424,9	164,1	2210,5	5092,0	2479,2	13760,9	415,8	1592,6	6,2	75,7	26221,9
Р. ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	250,5	60,6	1159,5	2906,7	1241,7	5944,0	396,8	1276,0	4,3	31,6	13271,7
Златиборска област	119,5	32,0	656,4	1430,4	609,6	2140,8	57,0	712,6	2,9	26,0	5787,1
Колубарска област	17,1	0,7	42,5	94,6	25,9	297,0	0,0	18,9	0,0	0,0	496,8
Мачванска област	6,9	0,4	15,5	57,9	18,2	226,7	0,0	8,1	0,0	0,3	333,9
Моравичка област	32,5	5,0	201,6	382,0	138,2	939,0	56,2	146,1	0,1	1,0	1901,5
Поморавска област	3,6	3,2	31,3	48,5	38,9	401,6	0,2	16,1	0,0	0,0	543,5
Расинска област	10,9	3,0	58,7	147,5	72,6	576,5	16,4	46,6	0,0	0,0	932,4
Рашка област	57,7	16,4	140,9	729,4	327,4	1273,2	266,9	325,6	1,4	4,2	3143,1
Шумадијска област	2,4	0,0	12,5	16,4	10,8	89,3	0,1	2,0	0,0	0,0	133,4
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	174,3	103,5	1051,1	2185,3	1237,5	7816,9	19,0	316,6	1,8	44,1	12950,2
Борска област	28,3	5,7	140,9	82,0	72,6	485,7	0,5	8,1	0,0	0,0	823,8
Браничевска област	4,7	2,1	62,8	62,7	40,2	405,7	0,0	4,2	0,0	0,0	582,4
Зајечарска област	19,5	12,6	208,5	261,2	223,7	1217,8	5,1	33,8	0,0	0,0	1982,3
Јабланичка област	16,3	2,7	68,8	154,7	111,7	1135,8	3,4	52,6	0,0	0,9	1547,0
Нишавска област	14,0	11,4	150,9	119,2	102,6	492,7	0,0	11,7	0,0	0,1	902,6
Пиротска област	27,9	27,3	163,5	625,2	274,0	1285,8	2,4	59,3	0,4	27,9	2493,6
Пчињска област	50,1	38,4	140,7	711,3	336,9	1732,1	6,6	127,2	1,4	15,0	3159,7
Топличка област	13,6	3,4	115,1	169,2	75,7	1061,3	0,9	19,6	0,0	0,2	1458,8

Извор: обрада Никола Крунић и Александра Гајић према подацима РГЗ – Карта земљишног покривача Републике Србије

Табела 14. Удео планинских подручја у земљишним ресурсима руралних подручја – у %.

	Вештачке површине	Гола земљишта	Пољо-привредна земљишта	Травнате површине	Жбуње	Листо-падне шуме	Мешовите шуме	Зимзелене шуме	Влажна земљишта	Водене површине	Површина укупне територије
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	15,8	61,6	7,9	65,0	49,1	55,5	93,9	91,0	0,4	11,0	35,9
СРБИЈА СЕВЕР	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
СРБИЈА ЈУГ	26,5	70,7	17,9	70,2	57,2	60,0	93,9	93,3	15,7	26,2	51,3
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	27,1	78,3	17,5	75,3	56,8	55,9	94,3	95,7	53,0	40,9	50,4
Златиборска област	85,2	98,2	88,1	97,0	98,6	93,8	97,1	99,3	99,3	93,2	94,9
Колубарска област	10,9	18,5	5,2	27,2	23,2	31,6	-	86,2	0,0	0,2	20,6
Моравичка област	36,5	58,2	32,8	81,8	61,1	70,9	99,3	93,9	15,5	25,3	64,5
Поморавска област	3,3	38,3	3,5	32,3	16,9	36,6	2,7	63,1	0,0	0,3	21,4
Расинска област	11,9	50,3	8,0	57,2	32,7	48,5	87,3	84,6	0,0	0,3	36,1
Рашка област	74,9	96,1	38,7	98,5	82,0	84,0	94,0	98,2	80,5	61,0	84,1
Шумадијска област	2,2	0,7	1,3	8,2	5,5	11,4	6,6	21,0	0,0	0,0	5,8
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	25,8	70,7	18,3	63,1	57,0	61,6	128,0	84,5	10,0	22,6	50,8
Борска област	30,2	46,8	17,5	22,2	35,9	26,1	86,5	47,6	0,3	0,0	23,8
Браничевска област	3,9	25,5	6,0	11,6	22,6	22,1	0,0	36,3	0,0	0,0	15,3
Зајечарска област	27,3	64,8	26,3	66,6	52,9	65,1	63,9	77,4	3,2	0,9	54,7
Јабланичка област	23,9	60,2	12,3	68,7	50,3	77,0	99,6	87,0	7,2	29,7	59,0
Нишавска област	15,8	52,5	18,3	51,6	42,7	45,7	12,1	45,9	0,0	2,4	35,9
Пиротска област	77,7	88,6	71,4	93,9	88,4	94,6	99,8	94,7	100,0	443,9	92,3
Пчињска област	79,4	92,0	55,3	94,1	88,8	95,3	96,5	96,2	57,5	94,7	91,1
Топличка област	25,2	73,3	22,1	79,3	58,7	84,4	92,7	88,7	0,0	14,8	66,2

Извор: Александра Гајић – прилагођавања према подацима Пописа становништва 2011., РЗС

Табела 15. Основне ресурсне карактеристике планинских подручја Републике Србије*

Планинско рурално подручје (ПР) на нивоу НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3	Укупан број у планинским областима			Удео планинских области у укупном руралном поручју - %			Број становника/km ²		
	Становника 2011	Домаћинстава 2011	Породичних газдинстава 2012	броју становника 2011	броју домаћинстава 2011	броју породичних газдинстава	Рурално свега	Планинско - свега	Непланинско рурално
РЕПУБЛИКА СРБИЈА- ПР	715351	229483	133596	20,8	20,0	23,4	47,1	27,3	58,2
СРБИЈА СЕВЕР-ПР	0	0	0	-	-	-	59,7	-	59,7
СРБИЈА ЈУГ-ПР	715351	229483	133596	33,5	33,1	32,0	41,7	27,3	56,9
Р. ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ - ПР	449772	136818	82220	36,5	34,3	33,7	48,0	33,9	63,1
Златиборска област- ПР	213210	70307	39612	94,0	95,2	85,8	37,2	36,8	43,4
Колубарска област- ПР	8598	2895	3074	8,0	8,1	11,7	44,9	17,3	52,1
Мачванска област -ПР	7097	2352	2514	4,2	4,2	6,3	55,7	21,3	59,9
Моравичка област - ПР	39720	13726	13820	30,3	30,7	49,6	44,5	20,9	87,6
Поморавска област - ПР	6197	1927	1410	3,8	3,6	6,2	63,6	11,4	77,8
Расинска област -ПР	14694	4828	5095	9,4	9,9	16,2	60,4	15,8	85,6
Рашка област – ПР*	158577	40138	16071	116,0	98,2	66,4	36,6	50,5	36,9
Шумадијска област -ПР	1679	645	624	1,2	1,4	2,4	61,5	12,6	64,6
Р. ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ -ПР	265579	92665	51376	29,5	31,5	29,8	35,4	20,5	50,8
Борска област - ПР	43257	15406	2432	47,6	45,9	19,6	26,3	52,5	18,1
Браничевска област -ПР	8511	2782	1971	6,1	6,3	7,6	36,7	14,6	40,7
Зајечарска област- ПР	23763	8686	5650	29,0	29,9	35,1	22,9	12,0	36,6
Јабланичка област	23454	8377	5858	19,0	21,9	24,9	47,1	15,2	93,2
Нишавска област -ПР	13671	5797	4921	10,2	13,0	18,5	53,3	15,1	74,6
Пиротска -ПР	34879	14187	7709	72,6	73,8	73,6	17,8	14,0	63,1
Пчињска област -ПР*	107758	33023	17667	108,0	128,7	73,6	28,8	34,1	25,7
Топличка област - ПР	10286	4407	5168	16,3	20,0	32,3	28,7	7,1	71,0

Извор: Александра Гајић и Марија Николић: укритање података Пописа становништва 2011. Пописа пољопривреде 2012. са ГИС изворима – Карта земљишног покривача РС

* У планинска подручја су укључена и насеља која према густини становништва нису рурална

Табела 16. Основни ресурси Подручја са отежаним условима рада у пољопривреди према критеријумима положаја у националним парковима или девастираним подручјима (ПОУРП 2)

ПОУРП 2 на нивоу НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3		Број становника на 1 km ²	Површина у km ²				Укупан број становника 2011.	Укупан број домаћинства 2011.	Број породичних газдинства- 2012..
			Укупна територија	Пољопривредна земљишта	Травнате површине	Шуме			
РЕПУБЛИКА СРБИЈА		39,0	10333,0	1820,0	1748,4	6297,3	402554	125529	70961
СРБИЈА СЕВЕР		78,3	1373,7	789,4	32,1	403,3	107555	37490	10541
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ-		78,3	1373,7	789,4	32,1	403,3	107555	37490	10541
Јужнобачка област		141,8	325,7	79,9	14,9	164,8	46198	15998	2197
Сремска област		58,5	1048,0	709,5	17,2	238,5	61357	21492	8344
СРБИЈА ЈУГ		32,9	8959,2	1030,6	1716,3	5893,9	294999	88039	60420
Р. ШУМ. И ЗАП. СРБИЈА		46,0	1752,8	71,7	466,8	1161,5	80696	22323	13136
Области	Златиборска	44,8	827,4	30,0	187,0	590,3	37059	11467	6323
	Мачванска	67,9	183,9	6,2	15,6	148,5	12482	4220	2090
	Рашка	42,0	741,6	35,5	264,3	422,7	31155	6636	4723
Р.ЈУЖНА И ИСТОЧНА СРБИЈА		29,7	7206,5	958,9	1249,5	4732,4	214303	65716	47284
Области	Борска	6,5	134,6	4,6	13,3	105,5	871	331	150
	Браничевска	23,7	384,5	54,5	46,8	255,3	9102	2899	1531
	Јабланичка	36,0	1124,6	226,4	143,9	725,6	40542	13247	8010
	Нишавска	40,9	690,3	243,7	78,6	339,1	28217	9504	6757
	Пиротска	23,4	1046,0	64,1	212,3	734,6	24433	9775	5098
	Пчињска	28,4	2661,4	178,5	604,9	1771,7	75557	18120	18236
	Топличка	30,5	1165,0	187,1	149,6	800,7	35581	11840	7502

Извор: Александра Гајић – обрада према подацима ГИС-а, Пописа стовништва 2011. и Пописа пољопривреде 2012.

Табела 17. Удео ПОУРП 2 у основним ресурсима региона и области – у %

	Укупна територија	Пољопривредна земљишта	Травнате површине	Шуме и жбуње	Укупан број становника 2011.	Укупан број домаћинства 2011.	Број породичних газдинства 2011.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	14,2	6,5	22,3	19,6	11,7	10,9	12,4
СРБИЈА СЕВЕР	6,3	5,0	5,5	15,3	8,3	8,3	6,8
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	6,9	5,3	8,9	19,4	9,3	9,2	7,9
Јужнобачка област	9,0	2,9	32,5	43,0	16,1	16,1	7,8
Сремска област	31,2	31,1	38,9	32,8	23,6	24,7	30,2
СРБИЈА ЈУГ	17,5	8,4	23,7	20,0	13,8	12,7	14,5
Р. ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	6,8	1,1	12,3	8,2	6,6	5,6	5,4
Област и	Златиборска	13,6	4,0	12,7	16,1	16,3	13,7
	Мачванска	6,0	0,4	10,3	11,5	7,3	5,2
	Рашка	19,8	9,8	35,7	16,7	22,8	19,5
Р. ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	28,3	16,7	36,1	31,0	23,8	22,3	27,4
Области	Борска	3,9	0,6	3,6	5,1	1,0	1,2
	Браничевска	10,1	5,2	8,7	12,6	6,5	5,9
	Јабланичка	42,9	40,6	64,0	41,2	32,8	34,0
	Нишавска	27,4	29,6	34,1	25,2	21,0	25,4
	Пиротска	38,7	28,0	31,9	42,4	50,8	48,7
	Пчињска	76,7	70,1	80,0	75,8	75,7	76,0
	Топличка	52,8	35,9	70,1	56,8	56,3	47,0

Извор: Александра Гајић – обрада према подацима ГИС-а, Пописа становништва 2011. и Пописа пољопривреде 2012.

Табела 18. Демографски индикатори просторне хетерогености руралних подручја на нивоу НСТЈ 3

	Број становника на 1 km ² - 2011	% руралног становништва - 2011.	Индекси броја руралног становништва - 2011/1948	% породичних газдинстава у укупном броју домаћинства - 2011/12	% управника породичних газдинстава старости 55 и више година - 2012	% жена носилаца / управника породичних газдинстава - 2012-	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	47,1	47,8	75,7	49,8	63,2	15,9	
СРБИЈА СЕВЕР	59,7	36,3	90,2	34,0	55,2	16,6	
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ	71,5	8,6	93,6	46,0	64,0	13,2	
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	58,5	60,1	89,8	32,6	53,8	17,1	
Области	Западнобачка	63,8	74,7	84,2	31,1	55,7	18,5
	Јужнобанатска	44,8	59,4	79,1	40,3	55,8	14,8
	Јужнобачка	79,4	46,7	110,8	28,2	53,5	17,9
	Севернобанатска	51,3	74,2	68,4	30,1	51,3	20,8
	Севернобачка	51,4	43,5	69,0	32,4	52,6	22,5
	Средњобанатска	35,3	57,1	60,8	38,9	51,4	15,0
	Сремска	77,3	83,3	135,6	31,8	54,0	15,2
СРБИЈА ЈУГ	41,7	59,3	68,9	60,2	66,1	15,7	
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ	48,0	60,6	78,7	61,3	65,1	14,8	

		Број становника на 1 km ² -2011	% руралног станов- ништва -2011.	Индекси броја руралног станов- ништва -2011/1948	% породичних газдинстава у укупном броју домаћинстава - 2011/12	% управника породичних газдинстава старости 55 и више година - 2012	% жена носилаца / управника породичних газдинстава- 2012-
СРБИЈЕ							
Области	Златиборска	37,2	79,1	87,6	62,5	65,0	16,4
	Колубарска	44,9	61,9	62,7	73,7	64,3	14,1
	Мачванска	55,7	57,1	73,0	71,6	58,4	13,7
	Моравичка	44,5	61,7	78,2	62,4	67,7	16,1
	Поморавска	63,6	75,2	78,1	43,2	69,2	14,4
	Расинска	60,4	64,4	78,0	64,8	68,5	14,7
	Рашка	36,6	44,2	91,0	59,2	64,8	14,2
	Шумадијска	61,5	48,2	80,0	55,5	66,5	14,1
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		35,4	57,6	58,9	58,6	67,4	17,0
Области	Борска	26,3	72,7	68,3	36,9	69,9	22,3
	Браничевска	36,7	75,9	60,3	59,0	64,4	18,5
	Зајечарска	22,9	68,2	50,6	55,6	73,4	24,1
	Јабланичка	47,1	56,7	64,6	61,7	66,3	15,4
	Нишавска	53,3	35,6	64,3	59,9	72,3	15,4
	Пиротска	17,8	52,0	33,0	54,4	78,5	18,1
	Подунавска	105,5	60,5	91,8	45,6	63,7	11,9
	Пчињска	28,8	62,7	51,0	93,6	56,3	14,6
	Топличка	28,7	68,9	47,8	72,6	70,8	16,8
Основни типови руралних подручја Републике Србије на нивоу НСТЈ 3							
Подунавски субурбани рурални појас		80,1	29,1	110,3	34,8	57,9	14,9
Подунавска област		105,5	60,5	91,8	45,6	63,7	11,9
Београдска област		71,5	8,6	93,6	46,0	64,0	13,2
Јужнобачка област		79,4	46,7	110,8	28,2	53,5	17,9
Сремска област		77,3	83,3	135,6	31,8	54,0	15,2
Подручја високог аграрног потенцијала		55,9	61,1	74,0	43,6	56,1	16,8
Западнобачка област		63,8	74,7	84,2	31,1	55,7	18,5
Севернобачка		51,4	43,5	69,0	32,4	52,6	22,5
Севернобанатска		51,3	74,2	68,4	30,1	51,3	20,8
Мачванска		55,7	57,1	73,0	71,6	58,4	13,7
Подручја ригидних аграрних структура		50,8	61,9	72,1	60,0	67,6	14,9
Колубарска		44,9	61,9	62,7	73,7	64,3	14,1
Моравичка		44,5	61,7	78,2	62,4	67,7	16,1
Поморавска		63,6	75,2	78,1	43,2	69,2	14,4
Расинска		60,4	64,4	78,0	64,8	68,5	14,7
Шумадијска		61,5	48,2	80,0	55,5	66,5	14,1
Топличка		28,7	68,9	47,8	72,6	70,8	16,8
Подручја руралних дисторзија		37,1	56,6	64,4	50,0	64,9	17,4
Јужнобанатска		44,8	59,4	79,1	40,3	55,8	14,8
Средњобанатска		35,3	57,1	60,8	38,9	51,4	15,0
Браничевска		36,7	75,9	60,3	59,0	64,4	18,5
Борска		26,3	72,7	68,3	36,9	69,9	22,3
Нишавска		53,3	35,6	64,3	59,9	72,3	15,4

	Број становника на 1 km ² -2011	% руралног станов- ништва -2011.	Индекси броја руралног станов- ништва -2011/1948	% породичних газдинстава у укупном броју домаћинстава - 2011/12	% управника породичних газдинстава старости 55 и више година - 2012	% жена носилаца / управника породичних газдинстава- 2012-
Зајечарска	22,9	68,2	50,6	55,6	73,4	24,1
Јабланичка	47,1	56,7	64,6	61,7	66,3	15,4
Планинске области	31,9	60,3	68,2	65,7	64,3	15,7
Златиборска	37,2	79,1	87,6	62,5	65,0	16,4
Рашка	36,6	44,2	91,0	59,2	64,8	14,2
Пиротска	17,8	52,0	33,0	54,4	78,5	18,1
Пчињска	28,8	62,7	51,0	93,6	56,3	14,6

Извор: обрада аутора

Табела 19. Агроеколошки индикатори просторне хетерогености руралних подручја на нивоу НСТЈ 3

	Укупна површина руралне тери-торије - km ²	Удео руралне у укупној територији - %	Удео у укупној руралној територији - у %			Удео воћњака, винограда и других сталних засада у КПЗ - у %	Просечно КПЗ по газдинству - ha	
			Интензивних пољ. култура	Травнатих површина	Планинских подручја			
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	72973,2	94,1	41,5	11,1	35,9	5,4	5,4	
СРБИЈА СЕВЕР	21823,0	87,9	79,2	3,5	0,0	2,1	9,7	
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ	1988,9	61,5	70,8	17,6	0,0	9,9	4,1	
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ	19834,1	91,8	80,0	2,1	0,0	1,4	10,9	
Области	Западнобачка	2200,6	88,4	85,5	2,0	0,0	0,8	10,5
	Јужнобанатска	3896,5	91,6	77,9	3,8	0,0	1,3	12,5
	Јужнобачка	3620,9	89,9	82,5	1,6	0,0	1,4	9,0
	Севернобанатска	2138,1	91,8	83,5	1,4	0,0	0,9	12,5
	Севернобачка	1579,6	88,5	95,5	2,6	0,0	2,4	12,4
	Средњобанатска	3035,0	93,3	76,4	1,5	0,0	0,5	15,8
	Сремска	3363,4	96,9	70,0	1,3	0,0	2,8	7,8
СРБИЈА ЈУГ	51150,2	80,4	30,4	18,6	51,3	9,0	3,8	
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	25670,1	96,9	26,8	15,0	51,7	9,9	3,9	
Области	Златиборска	6100,1	99,3	12,4	24,2	94,9	9,2	4,8
	Колубарска	2406,2	97,3	34,6	14,8	20,6	11,0	4,5
	Мачванска	3064,4	93,7	49,8	5,2	10,9	7,2	3,6
	Моравичка	2945,9	97,6	21,8	15,9	64,5	12,4	3,5
	Поморавска	2539,0	97,1	37,0	6,1	21,4	5,9	3,7
	Расинска	2580,0	96,7	29,5	10,5	36,1	18,0	2,7
	Рашка	3738,0	95,3	11,1	20,4	84,1	7,5	3,7
	Шумадијска	2296,5	96,2	44,2	9,1	5,8	10,1	4,2

РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		25480,1	97,1	23,9	13,8	50,8	7,6	3,6
Области	Борска	3457,3	98,6	23,4	10,8	23,8	3,7	5,8
	Браничевска	3799,8	98,3	28,3	14,3	15,3	3,5	5,1
	Зајечарска	3566,0	98,4	22,2	11,0	55,6	5,4	5,1
	Јабланичка	2620,0	94,6	25,0	8,7	59,0	12,4	2,4
	Нишавска	2516,1	92,2	36,2	9,8	35,9	8,7	2,6
	Пиротска	2702,4	97,9	9,6	24,8	92,3	4,7	4,3
	Подунавска	1144,3	91,5	69,1	6,7	0,0	9,6	3,8
	Пчињска	3469,4	98,6	7,8	22,0	91,1	7,2	2,4
	Топличка	2204,7	98,8	24,1	9,8	66,2	19,9	3,2
Основни типови руралних подручја Републике Србије на нивоу НСТЈ 3								
Подунавски субурбани рурални појас		10117,6	84,4	74,5	5,3	0,0	4,2	6,4
Подунавска област		1144,3	91,5	69,1	6,7	0,0	9,6	3,8
Београдска област		1988,9	61,5	70,8	17,6	0,0	9,9	4,1
Јужнобачка		3620,9	89,9	82,5	1,6	0,0	1,4	9,0
Сремска област		3363,4	96,9	70,0	1,3	0,0	2,8	7,8
Области високог аграрног потенцијала		8982,7	91,0	74,6	3,0	3,7	2,7	7,6
Западнобачка област		2200,6	88,4	85,5	2,0	0,0	0,8	10,5
Севернобачка		1579,6	88,5	95,5	2,6	0,0	2,4	12,4
Севернобанатска		2138,1	91,8	83,5	1,4	0,0	0,9	12,5
Мачванска		3064,4	93,7	49,8	5,2	10,9	7,2	3,6
Области ригидних аграрних структура		14972,4	97,3	31,5	11,2	36,5	12,2	3,6
Колубарска		2406,2	97,3	34,6	14,8	20,6	11,0	4,5
Моравичка		2945,9	97,6	21,8	15,9	64,5	12,4	3,5
Поморавска		2539,0	97,1	37,0	6,1	21,4	5,9	3,7
Расинска		2580,0	96,7	29,5	10,5	36,1	18,0	2,7
Шумадијска		2296,5	96,2	44,2	9,1	5,8	10,1	4,2
Топличка		2204,7	98,8	24,1	9,8	66,2	19,9	3,2
Области руралних дисторзија		22890,6	95,4	41,9	8,6	36,6	3,2	6,5
Јужнобанатска		3896,5	91,6	77,9	3,8	0,0	1,3	12,5
Средњобанатска		3035,0	93,3	76,4	1,5	0,0	0,5	15,8
Браничевска		3799,8	98,3	28,3	14,3	15,3	3,5	5,1
Борска		3457,3	98,6	23,4	10,8	23,8	3,7	5,8
Нишавска		2516,1	92,2	36,2	9,8	35,9	8,7	2,6
Зајечарска		3566,0	98,4	22,2	11,0	55,6	5,4	5,1
Јабланичка		2620,0	94,6	25,0	8,7	59,0	12,4	2,4
Планинске области		16009,9	98,0	10,6	22,9	91,1	8,0	3,9
Златиборска		6100,1	99,3	12,4	24,2	94,9	9,2	4,8
Рашка		3738,0	95,3	11,1	20,4	84,1	7,5	3,7
Пиротска		2702,4	97,9	9,6	24,8	92,3	4,7	4,3
Пчињска		3469,4	98,6	7,8	22,0	91,1	7,2	2,4

Извор: обрада аутора

Табела 20. Социоекономски индикатори просторне хетерогености руралних подручја на нивоу НТСЈ 3

		Извори прихода укупног броја домаћинства у руралним подручјима					Удео газдинстава са 20+ на у КПЗ укупно – у %	Удео необрађиваног у расположивом земљи-	Стопа незапослености популације 15 + (област)
		Зараде и друга примања од рада у пољопривреди	Зараде и друга примања од рада у непољо-привреди	Пензије, социјална примања и сл.	Мешовити приходи	Без прихода			
РЕПУБЛИКА СРБИЈА		5,6	21,2	37,5	33,2	2,5	44,1	7,9	12,7
СРБИЈА СЕВЕР		4,6	25,1	38,1	29,9	2,3	70,0	3,7	10,7
БЕОГРАДСКИ РЕГИОН/ОБЛАСТ		2,4	24,8	35,0	35,3	2,5	36,4	4,8	10,9
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ		4,9	25,1	38,5	29,3	2,3	72,8	3,5	10,5
Области	Западнобачка	3,6	21,8	43,9	28,7	76,1	76,1	2,8	6,9
	Јужнобанатска	5,6	23,3	37,4	30,8	74,8	74,8	6,1	9,5
	Јужнобачка	3,6	27,5	37,2	29,5	83,4	83,4	3,7	11,4
	Севернобанатска	6,9	25,3	41,4	24,6	72,4	72,4	3,8	10,5
	Севернобачка	6,3	24,6	40,5	26,8	75,7	75,7	2,9	12,3
	Средњобанатска	6,3	22,1	42,2	26,9	80,6	80,6	2,2	10,1
	Сремска	4,5	26,9	33,5	32,5	60,8	60,8	1,5	12,3
СРБИЈА ЈУГ		6,3	18,7	37,1	35,4	2,6	17,3	17,3	14,8
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ		7,6	19,2	34,3	36,5	2,4	14,5	14,5	13,8
Области	Златиборска	6,7	22,3	33,8	35,3	24,9	24,9	11,0	9,7
	Колубарска	14,6	16,3	28,6	38,9	9,3	9,3	4,9	7,6
	Мачванска	13,6	15,9	31,4	35,9	12,7	12,7	2,8	10,9
	Моравичка	6,4	21,0	34,2	36,7	8,7	8,7	7,5	7,5
	Поморавска	3,6	18,9	39,5	34,7	15,1	15,1	9,8	18,0
	Расинска	7,2	16,6	34,1	39,5	7,6	7,6	5,4	16,1
	Рашка	4,6	20,7	36,8	35,5	16,4	16,4	10,1	26,1
	Шумадијска	5,2	20,3	35,2	36,6	11,4	11,4	4,1	14,1
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ		4,5	18,0	40,7	33,9	2,9	21,5	21,5	16,2
Области	Борска	3,8	22,2	41,6	29,0	25,0	25,0	16,6	15,2
	Браничевска	6,1	15,6	36,3	37,9	23,8	23,8	10,4	13,5
	Зајечарска	5,1	14,6	42,0	36,3	19,3	19,3	21,7	12,7
	Јабланичка	7,6	14,1	37,1	39,1	13,4	13,4	17,9	13,0
	Нишавска	3,2	17,1	43,5	33,5	14,3	14,3	11,4	17,1
	Пиротска	2,1	17,1	54,5	24,5	46,4	46,4	24,8	15,2
	Подунавска	4,4	21,8	35,2	35,2	20,5	20,5	4,7	18,8
	Пчињска	3,3	22,7	38,6	32,5	18,0	18,0	30,0	24,2
	Топличка	2,6	16,6	47,8	30,7	17,1	17,1	12,9	12,6
Основни типови руралних подручја Републике Србије на нивоу НТСЈ 3									
Подунавски рурални појас		3,8	26,1	35,4	32,3	2,5	61,0	3,4	(...)
Подунавска област		4,4	21,8	35,2	35,2	3,4	20,5	4,7	18,8
Београдска област		2,4	24,8	35,0	35,3	2,5	36,4	4,8	10,9
Јужнобачка		3,6	27,5	37,2	29,5	2,1	83,4	3,7	11,4
Сремска област		4,5	26,9	33,5	32,5	2,5	60,8	1,5	12,3
Подручја високог аграрног потенцијала		7,9	21,3	38,9	29,6	2,3	59,8	3,1	(...)

	Извори прихода укупног броја домаћинстава у руралним подручјима					Удео газдинстава са 20+ на у КПЗ укупно – у %	Удео необрађиваног у расположивом земљишту	Стопа незапослености популације 15+ (област)
	Зараде и друга примања од рада у пољопривреди	Зараде и друга примања од рада у непољо-привреди	Пензије, социјална примања и сл.	Мешовити приходи	Без прихода			
Западнобачка област	3,6	21,8	43,9	28,7	2,1	76,1	2,8	6,9
Севернобачка	6,3	24,6	40,5	26,8	1,9	75,7	2,9	12,3
Севернобанатска	6,9	25,3	41,4	24,6	1,7	72,4	3,8	10,5
Мачванска	13,6	15,9	31,4	35,9	3,1	12,7	2,8	10,9
Подручја ригидних аграрних структура	6,6	18,5	35,9	36,6	2,4	10,9	6,9	(...)
Колубарска	14,6	16,3	28,6	38,9	1,6	9,3	4,9	7,6
Моравичка	6,4	21,0	34,2	36,7	1,7	8,7	7,5	7,5
Поморавска	3,6	18,9	39,5	34,7	3,3	15,1	9,8	18,0
Расинска	7,2	16,6	34,1	39,5	2,6	7,6	5,4	16,1
Шумадијска	5,2	20,3	35,2	36,6	2,6	11,4	4,1	14,1
Топличка	2,6	16,6	47,8	30,7	2,3	17,1	12,9	12,6
Подручја руралних дисторзија	5,4	18,8	39,7	33,2	2,8	52,6	10,1	(...)
Јужнобанатска	5,6	23,3	37,4	30,8	2,9	74,8	6,1	9,5
Средњобанатска	6,3	22,1	42,2	26,9	2,4	80,6	2,2	10,1
Браничевска	3,8	22,2	41,6	29,0	3,5	23,8	10,4	13,5
Борска	6,1	15,6	36,3	37,9	4,2	25,0	16,6	15,2
Нишавска	3,2	17,1	43,5	33,5	2,6	14,3	11,4	17,1
Зајечарска	5,1	14,6	42,0	36,3	2,0	19,3	21,7	12,7
Јабланичка	7,6	14,1	37,1	39,1	2,0	13,4	17,9	13,0
Планинске области	5,0	21,4	37,9	33,6	2,2	24,5	15,0	(...)
Златиборска	6,7	22,3	33,8	35,3	1,9	24,9	11,0	9,7
Рашка	4,6	20,7	36,8	35,5	2,5	16,4	10,1	26,1
Пиротска	2,1	17,1	54,5	24,5	1,8	46,4	24,8	15,2
Пчињска	3,3	22,7	38,6	32,5	3,0	18,0	30,0	24,2

Извор: обрада аутора

Табела 21. Предложене мере прилагођавања на измењене климатске услове за сектор пољопривреде

Стратешка област	Мере
Смањење ризика	<ul style="list-style-type: none"> • Промена времена извођења радова у пољу (К) • Правовремено обављање обраде земљишта и сетве, посебно у Бачкој и Банату (К) • Оптимална густина сетве, посебно у Бачкој, северном Банату и Срему (К) • Увођење минималног заоравања земљишта и/или редуковане обраде • Селекција и увођење у производњу сорти отпорних на сушу и високе температуре (С) • Гајење сорти ранијег зрења у регионима са израженим сушним летом и без наводњавања, посебно у околини Врања, Ниша, Зајечара, Ћуприје, Крагујевца и Новог Сада (С) • Гајење приноснијих сорти (као што су Ц-4 биљке) (С) • Повећање заступљености озимих усева (С) • Употреба широког спектра крмног биља у ротацији усева, укључујући алфалфа (С) • Ротацијом обезбедити више усева годишње како би се искористило продужење вегетационог периода (С) • Рационална и ефикасна употреба ђубрива (К) • Повећање органског садржаја у земљишту, посебно у неким деловима Војводине, нпр. у суботичко-хоргошком крају (К) • Заоравање биљних остатака у земљишту, посебно у регионима Баната и Бачке • Заоравање биљних остатака у комбинацији са применом азота у циљу побољшања и убрзавања процеса разлагања посебно у јужној Војводини (К) • Унапређење ефикасног коришћења водних ресурса • Унапређење ефикасности наводњавања и коришћења воде за добијање одговарајућег приноса оптимизацијом техника и метода наводњавања • Значајнија употреба противградних мрежа (С) • Адаптација на интегралну производњу воћа, посебно на Фрушкој Гори и околини Беле Цркве (С) • Увођење алтернативних, раних и стоних сорти, посебно у западној Србији • Ефикаснија примена техника заштите винове лозе од раних јесењих и касних пролећних мразева (С) • Увођење система пољозащитних појасева који онемогућују формирање снежних наноса, посебно у областима са кошавом (С) • Употреба заштитних ограда од снега, посебно у областима са кошавом (С) • Формирање тераса за производњу на падинама • Унапређење метода заштите од водне ерозије унапређивањем техника за акумулацију воде у земљишту (унапређење структуре земљишта и инфилтрационог капацитета да би се смањио степен ерозије изазване екстремно великом количином падавина) • Унапређење пошумљавања ради заштите земљишта од ерозије
Политике	<ul style="list-style-type: none"> • Обезбеђивање законских оквира за имплементацију мера адаптације и ублажавања ефеката климатских промена у пољопривреди (Д) • Јачање институционалних мера за успешно успостављање везе између различитих актера и експерата (нпр. обезбеђивањем неопходних капацитета у пољопривредним истраживачким и саветодавним службама, успостављање система мониторинга и упозоравања за потребе пољопривреде (С) • Обезбеђивање субвенција за имплементацију мера адаптације и/или ублажавања (С) • Имплементација прилагођених законских мера за специфичне проблеме животне средине, као што су заштита квалитета водних ресурса ограничењем ђубрења или рестриктивним коришћењем земљишта (М) • Подржавање едукације произвођача на различите начине, што обухвата и финансијску потпору (К) • Одрживо коришћење пољопривредног земљишта • Органска производња • Очување пољопривредних и осталих подручја високе природне вредности • Агроеколошке мере, добра пољопривредна пракса и друге политике заштите и очувања животне средине

Стратешка област	Мере
Праћење и истраживање	<ul style="list-style-type: none"> • Праћење: развоја капацитета за спровођење мера прилагођавања на климатске промене, финансијске ефикасности примењених мера, промена у политици пољопривредног осигурања, времена и места појаве штетних организама, унапређења свести произвођача, едукације свих учесника у спровођењу мера прилагођавања, рада пољопривредних саветодавних служби • Истраживања: селекција сорти отпорних на стрес и сушу, развој и унапређење техника за смањење евапотранспирације, очување воде у земљишту и повећану ефикасност наводњавања, ефикасније коришћење резултата моделирања (нпр. коришћење нумеричке прогнозе времена у комбинацији са већ развијеним агрономским моделима у циљу предвиђања штетних појава и ублажавања њихових ефеката)
Развој капацитета и свести	<ul style="list-style-type: none"> • Едукација пољопривредника везана за нове технологије и управљање • Потпора и савети за произвођаче, директни маркетинг • Обезбеђивање доступности саветодавних служби за све • Пружање атрактивних могућности едукације за млађе произвођаче • Спајање малих фарми у средња и велика газдинства; формирање задруга где год је то могуће • Одржавање баланса између ратарске и сточарске производње да би се избегло повећање садржаја гасова стаклене баште на локалном, а потом и на глобалном нивоу

Извор: МЗЖС, 2017.

* Мере су према времену за спровођење подељене на краткорочне (К), средњорочне (С) и дугорочне (Д).

Табела 22. Предложене мере прилагођавања на измењене климатске услове у сектору шумарства

Стратешка област	Мере
Смањење ризика	<ul style="list-style-type: none"> •Смањење ризика од биотичких и абиотичких дистурбанци кроз јачање адаптивног капацитета шума (С) - Изградња шумских путева за заштиту од пожара у регионима осетљивим на пожаре(К) - Правовремени третман од штеточина (С) - Одговарајуће проређивање четинарских шума (Д) - Промоција мешовитих шума (Д) - Промоција разнодобних шума (Д) •Избор одговарајућих дрвенастих врста, провенијенција, популација и генотипова, који су толерантнији на измењене климатске услове или специјализовани за потенцијалне услове који се очекују у будућности (Д) •Увођење праксе адаптивног управљања шумама и шумским ресурсима у циљу адаптације на климатске промене •Промена праксе газдовања и промоција концепта управљања шумама „блиско природи” •Интензивирање рекултивације деградираног земљишта после рударских и индустријских активности пошумљавањем •Превенција ерозије и спирања шумског земљишта <i>Препоруке за прилагођавање праксе газдовања шумама у случају низијских шума (шуме хрста лужњака, цера, итд.) као највише угрожених врста</i> •Унапредити газдовање водним ресурсима; повећати ниво подземних вода у сушним периодима, уколико је то могуће (С) •Прилагодити прореду и сечу измењеним условима средине (С) •Промовисати регенерацију која је више у складу са природном (смањити величину регенерацијских парцела) (С) •Промовисати мешање хрстових шума (оптимизација мешавине са јасеном и грабом) <i>Препоруке за прилагођавање праксе газдовања шумама у случају планинских шума (буква, јела, смрча, итд), као потенцијално веома угрожених у будућности на основу кл.пројекција</i> •Промоција селективних сеча и концепта управљања шумама „блиског природи” (Д) •Промоција мешања (Д)
Стратешка област	Мере
Политике	<ul style="list-style-type: none"> •Оквир за боље спровођење процеса пошумљавања међу заинтересованим странама (С) •Повећање површина под шумама (посебно заштитних и урбаних шума /паркова) •Унапређивање капацитета јавних предузећа и сектора шумарства кроз одредбе о одговарајућем правном, организационом и финансијском оквиру (Д) •Трансфер знања из постојећих европских модела (нпр. Немачка, Аустрија и Швајцарска) •Веће укључивање приватних шумовласника у процес газдовања шумама (њихова едукација и помоћ око организовања)
Праћење и истраживање	<ul style="list-style-type: none"> •Додатна истраживања и мониторинг у области утицаја климатских промена на сектор шумарства, рањивост и адаптацију (Д) •Наставак инвентара приватних шума (Д)
Развој капацитета и свести	<ul style="list-style-type: none"> •Јачање капацитета јавних предузећа и сектора шумарства кроз пружање одговарајућег правног, организационог и финансијског оквира (С) •Подизање свести јавности о значају шума за прилагођавање друштва у целини на климатске промене (Д) •Подизање свести јавности о вишеструким екосистемским услугама које пружају шуме, као и о њиховој мултифункционалности (Д) •Обука особља о утицају климатских промена на шуме и прилагодљивости шума на климатске промене (Д)

2.3. ЈАВНЕ СЛУЖБЕ, СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ И СТАНОВАЊЕ

2.3.1. Јавне службе и социјални развој

2.3.1.1. Уводне напомене и методолошки приступ

Јавне службе су активности од посебног значаја за једну друштвену заједницу јер се у њима остварују нека од основних социјалних и културних права грађана, која су истовремено и услов за висок квалитет живота, економску добробит, друштвено напредовање и положај. Алтернативни називи за ове активности су: социјална инфраструктура, услуге од општег интереса, услуге од јавног интереса, јавне услуге, друштвене делатности (у претходном систему) и сл.

У документима међународних организација не постоји јединствена дефиниција (обим и садржај) појма јавне службе /услуге од јавног интереса / јавне услуге (*public services*). У документима Европске Уније користи се синтагма услуге од општег интереса и оне су значајан сегмент рада и обавеза јавне управе. Условно их можемо поделити на две основне групе или две врсте: комерцијалне и некомерцијалне. Комерцијалне се најчешће односе на јавне услуге којима се испоручују јавна добра која не би могла бити испоручена само путем тржишта без интервенције јавног сектора. Те услуге се означавају као услуге од општег економског интереса или комерцијалне услуге од општег интереса (*Service of general economic interest*). Оне покривају активности као што су енергетика, снабдевање водом, третман отпада, телекомуникације, јавни транспорт, финансијске услуге и сл. Не-комерцијалне јавне услуге⁵⁷ (социјалне услуге од јавног интереса, *Social service of general interest*) обухватају активности од посебног значаја за социјалну сигурност и социјалну добробит грађана и усмерене су директно ка корисницима. Ове активности наводе се и образлажу у бројним званичним документима Европске Уније – здравствена заштита, социјална заштита, предшколска заштита деце, образовање, приступ тржишту рада и поновно укључивање на тржиште рада, институционални оквир и обезбеђење социјалног становања, култура и др.

У Зеленој књизи о услугама од општег интереса (*Green Paper on services of general interest, Commission of the European Communities 2003*) указује се да услуге од општег интереса добијају све већу улогу „од суштинског су значаја за повећање квалитета живота свих грађана и за превазилажење социјалне искључености и изолације. (...); ефикасност и квалитет ових услуга је фактор конкурентности и веће кохезије, посебно у смислу привлачења инвестиција у мање развијене регије” (стр. 3).

У Белој књизи о услугама од општег интереса (*White Paper on services of general interest, Commission of the European Communities, 2004*) наводи се да је доступност приуштивим висококвалитетним услугама од општег интереса свим грађанима на територији држава чланица од суштинског значаја за промоцију социјалне и територијалне кохезије у Европској Унији, укључујући смањење „хендикеп” који настају због немогућности приступа овим услугама удаљеним подручјима и регионима. За грађане Уније, овај приступ је битна компонента европског социјалног простора и сматра се неопходним како би им се омогућило да у потпуности уживају своја основна права. Такође, Комисија је исказала посвећеност промоцији и побољшању ефикасног универзалног приступа услугама од општег интереса у свим

⁵⁷ Не-комерцијалне услуге нису по дефиницији бесплатне, али су, по правилу, субвенциониране, нарочито за рањиве и сиромашне друштвене група.

својим политикама. У том контексту, универзалност услуга је кључни концепт који је Унија развила како би се обезбедила ефикасна доступност основних услуга. Концепт универзалне услуге „устоставља право свакога на приступ одређеним услугама које се сматрају суштинским/кључним и намеће обавезе пружаоцима услуга да пружају дефинисан квалитет услуге у складу са одређеним условима, укључујући потпуну територијалну покривеност и по приступачној/приуштивој цени”. Такође, „универзална услуга је динамичан и флексибилан концепт” који се може редефинисати периодично „како би се прилагодио социјалном, економском и технолошком окружењу” (*White Paper on services of general interest, Commission of the European Communities, 2004, тачка 3.3, стр. 8*).

Универзална услуга предвиђа минималан сет/комплет права и обавеза који се, по правилу, могу даље развијати на националном нивоу. То је динамичан концепт, који треба редовно ажурирати по секторима. Промовисање приступа на целој територији Уније од суштинског је значаја за промоцију територијалне кохезије у ЕУ. Територије са географским или природним ограничењем, као што су најудаљенији региони, острва, планине, слабо насељена и погранична подручја, често се суочавају са изазовима у погледу приступа услугама од општег интереса, због њихове удаљености од главних тржишта или због већих трошкова повезивања. Ове специфичне потребе стога морају бити узете у обзир.

У анализама и коментарима обима и садржаја појма услуге од општег/јавног интереса заједничко је: 1) да је њихова сврха да осигурају грађанима задовољавање основних (дневних и животних) потреба које су од виталног значаја за њихову добробит; 2) да се темеље на основним међународно признатим људским правима – грађанским и политичким, економским, социјалним и културним; 3) наглашена је одговорност јавне управе да обезбеди доступност овим услугама без обзира да ли су оне комерцијалног или некомерцијалног типа; 4) без обзира на разлике међу државама чланицама ЕУ о обиму и садржају појма услуге од општег / јавног интереса, постоји потпуна сагласност да квалитет живота грађана зависи од квалитета и доступности ових услуга, будући да су оне кључне за одржив економски развој и социјалну и регионалну кохезију, како на националном нивоу тако и у оквиру ЕУ. Конфедерација европских синдиката сматра да је универзална доступност услугама од јавног интереса фундаментално право и стуб Европског социјалног модела (www.etuc.org/a/3167).

Заједничко у документима који се баве темом услуга од јавног интереса је повезивање ових активности са појмовима доброг управљања (*good governance*) и људских права. Концепт доброг управљања укључује поред формалних владиних и државних установа и сектор невладиних организација односно организација цивилног друштва, чија активност обухвата сарадњу у организовању и реализацији услуга од јавног интереса, мониторинг примене усвојених политика и програма и јавно извештавање о резултатима мониторинга.

Такође, у документима међународних организација заједничка нит је устостављање везе између добре управе, људских права и одрживог развоја. У документу *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the role of public service as an essential component of good governance in the promotion of human rights* (United Nations, General Assembly A/HRC/25/27; 23 December 2013), у параграфу 11. се каже: „Државе су одговорне за опскрбу (снабдевање) свог становништва различитим услугама, укључив услуге образовања, здравствене заштите и социјалних услуга (*social welfare services*). Доступност и пружање ових услуга су од суштинског значаја за заштиту људских права, као што су право на становање, здравље, образовање и храну” (стр. 5). Даље се наглашава да је улога јавног сектора као испоручиоца (*service provider*) или као регулатора приватне иницијативе (приватног

сектора) у пружању ових услуга круцијална у остваривању свих људских права, а нарочито економских и социјалних права. Ове услуге су од суштинског значаја у изградњи људског капитала који је, опет, предуслов за одржив развој и остваривање економских и социјалних права. Због тога је неопходно да приступ услугама од јавног интереса интегрише све кључне фазе: дефиницију услуга, начин реализације односно испоруке грађанима, ефикасне механизме испоруке односно остваривања утврђених политика и програма и праћење (мониторинг) и јавно извештавање о остваривању свих врста јавних услуга. У Извештају се посебно указује на положај рањивих и маргинализованих група и њихову слабију доступност у коришћењу јавних услуга (жене, деца, мигранти, лица са тешкоћама у развоју, старе особе), као и на сиромаштво које се тумачи као главна препрека у доступности јавним услугама (*Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, стр. 11).

Потребно је стално подсећати да су социјална права имала изузетно важну улогу у развоју европских држава и да висок ниво остварених социјалних права чини суштинску разлику између европских држава о осталих регионалних или континенталних заједница. Европски модел социјалних права је дуго времена био узор за велики део ваневропског простора који је тежио демократским вредностима и циљевима заснованим на људским правима и социјалној добробити.

Обим и садржај појма *услуге од јавног интереса* у Републици Србији регулисан је Законом о јавним службама („Службени гласник РС”, бр. 42/1991 и 71/1994) и секторским законима. Према овом закону, јавне службе обухватају установе, предузећа и друге облике организовања, у којима се организују и остварују права грађана. Установе јавних служби оснивају се у области образовања, науке, културе, физичке културе, ученичког и студентског стандарда, здравствене заштите, социјалне заштите, друштвене бриге о деци, социјалног осигурања, здравствене заштите животиња „ради остваривања права утврђених законом и остваривања другог законом утврђеног интереса” у наведеним областима. Ове врсте услуга би, у складу са терминологијом ЕУ могле да се означе као не-комерцијалне услуге од јавног интереса. За обављање делатности односно послова утврђених законом у области: јавног информисања, ПТТ саобраћаја, енергетике, изградње и одржавања путне мреже, комуналних услуга и другим областима одређеним законом, оснивају се предузећа. Опет, у складу са ЕУ терминологијом, ове услуге од јавног интереса би могли означити као комерцијалне.

У ППРС тематска област *Јавне службе и социјална укљученост* анализира се искључиво из угла **просторне доступности** ових услуга за грађане. Обим и садржај појма услуге од јавног интереса редукован је на један (мањи) број јавних служби које су, међутим, од фундаменталног значаја за индивидуални развој грађана, њихов економски положај и социјалну добробит. Образложење за овакву редукацију је да се ради о услугама које су *conditio sine qua non* равноправности и једнакости грађана, које су кључни механизам у борби против социјалне дискриминације и социјалне искључености и с тог разлога се посматрају као предуслов за остваривање базичних социјалних и културних права грађана гарантована Уставом Републике Србије и међународним конвенцијама које је Србија ратификовала.

Иако не постоје систематске базе података и извештаји, евидентно је, на основу научних и стручних истраживања и анализа, као и из статистичких извора, да је један број грађана Србије (понављамо, не постоје поуздани подаци о броју) ускраћен у коришћењу ових права, укључив и она гарантована Уставом (право на основно обавезно образовање). Те услуге нису доступне најчешће због тога што се налазе на знатној просторној удаљености од места становања корисника, што би њихово задовољавање изискивало високе додатне финансијске и временске трошкове и што се не примењују механизми пружања услуга који су прилагођени подручјима са ниском

густином насељености. Тема о просторној доступности услуга од јавног интереса била је предмет анализа и планских пропозиција у оба претходна ППРС (1996. и 2010. године), као и у једном броју просторних планова општина и подручја посебне намене. Ти плански документи, међутим, не обавезују јавне политике на спровођење и мониторинг усвојених планских пропозиција. Сумарно, тема просторне доступности услуга од јавног интереса још увек је на маргинама интересовања политичке и стручне јавности у Србији. Тек успут и спорадично се помиње у документима који се односе на смањење сиромаштва, унапређења услова и квалитета основног и средњег образовања, здравствене и социјалне заштите и сл.

У (овом) секторском извештају о јавним службама за ППРС 2021-2035. године, критеријуми (просторне) доступности утврђују се на основу пропозиција из релевантних међународних конвенција које је Република Србија ратификовала, законодавног система Републике Србије (Устав, секторски закони), одговарајућих докумената Европске Уније (препоруче и др.) и примера успешне праксе у организовању услуга.

Анализа доступности са оценом стања и предлогом мера за побољшање доступности, као и индикатора за праћење остваривања усвојених мера урађена је за основне јавне службе (образовање – предшколско, основно, средње и високо, основна – примарна здравствена заштита, социјална заштита, услови за организовање и остваривање програма у области културе, спорта и рекреације).

Подаци су обрађени на нивоу Републике, региона и општина, а где је било могуће и на нивоу градских и осталих (приградских и сеоских) насеља. Без обзира што постоје битне разлике између приградских и сеоских насеља (пре свега у погледу близине градског насеља, густине насељености и старосне структуре становништва), статистичка одредница „остала насеља” даје тек парцијални увид у демографска и социјална обележја сеоских насеља односно руралног подручја, као и услове и квалитет живота грађана и доступност услуга од јавног интереса за локално становништво.

Посебним поступком анализе и укрштања података дефинисана су подручја тзв. вишеструке депривације, односно подручја у којима су скупови анализираних индикатора испод просечних вредности у Србији. Та подручја су представљена на тематским картама, подаци су приказани на нивоу општине, а тамо где је захваљујући одговарајућим изворима података било могуће, урађен је посебан приказ за ниво општине/града и за остала насеља у општини.

2.3.1.1.1. Значај јавних служби за остваривање социјалних и културних права грађана

У литератури се посебно наглашава да су квалитет и (просторна) доступност локалних јавних услуга један од основних индикатора квалитета живота и једна од кључних мера за смањење сиромаштва и побољшање услова живота рањивих и маргинализованих друштвених група. Организовање и квалитет рада локалних јавних услуга зависи од ангажовања већег броја актера (државне службе, организације цивилног друштва, удружења грађана, приватни сектор, донатори, волонтерске организације) и њиховог вертикалног и хоризонталног повезивања (национални, регионални, општински и насељски ниво). Јавне услуге значајно доприносе процесима социјалног укључивања и од примарне су важности за остваривање социјалних и културних права грађана, а тиме и за унапређење њихове економске ситуације и социјалног статуса. У Извештају Високог комесара Уједињених нација за људска права (*Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the role of the public service as an essential component of good governance in the promotion and protection of human rights, United Nations, General Assembly, 23. December 2013.*) наведено је да је

обезбеђење јавних добара и доступности служби у области права на образовање, здравље (укључив доступност здравој води за пиће и одговарајућој комуналној инфраструктури), социјалну заштиту, становање, учешће у културним активностима и коришћење добробити од научног прогреса и његове примене, један од базичних задатака јавних услуга у области социјалних права (стр. 5-9). У Извештају се посебно наглашава да је сиромаштво једна од најснажнијих препрека у побољшању доступности јавних услуга (стр. 11).

Поред аргумента да су јавне службе један од базичних услова за остваривање људских права, треба указати да је други кључни аргумент за унапређење просторне доступности јавних услуга начин односно извори њиховог финансирања. Ове активности се финансирају из јавних фондова (са или без учешће самих корисника и/или других извора), и из тога следи обавеза да буду доступне свим заинтересованим грађанима односно припадницима циљне групе. Обавезе јавног сектора у области социјалних и културних права грађана утврђене су међународним документима које је Република Србија ратификовала (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Европска социјална повеља, Конвенција о правима детета, Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена, Конвенција међународне организације рада о минималним стандардима социјалног обезбеђења и друге), као и Уставом, законима и другим правним актима Републике Србије. Дефиниција услуга од општег/јавног интереса у међународним документима указује на њихова битна обележја: 1) једнак приступ за све грађане; 2) прихватљиви и прилагођени услови доступности; и 3) висок ниво субвенционисаности будући да највећи број ових услуга није профитабилан и остварив под тржишним условима (Европска конференција министара надлежних за просторно планирање, Лисабон, 2006.).

Ниска доступност јавних услуга посебно погађа сеоска насеља и сеоска подручја. Висок интензитет демографског пражњења сеоских подручја и гашења сеоских насеља директна је последица деценијских процеса старења становништва и маскулинизације сеоских насеља. Према подацима за 2018. годину, више од 107 општина у Србији имало је просечну старост становништва већу од 44 године. У највећем броју сеоских насеља просечна старост становништва прелази 50 година. Огроман територијални дисбаланс и цивилизацијске разлике у доступности услуга јавних служби између сеоских подручја и градских средина је непремостива баријера како у настојањима да се демографски ревитализују и привредно оживе сеоска подручја, тако и у остваривању темељних уставних начела о равноправности грађана у области социјалних и културних права.

Јавне услуге су само један од фактора/услова за опстанак и ревитализацију сеоских насеља. Нужан, али не и довољан. Доступност јавних услуга поред организационе димензије (само постојање односно организовање јавне службе у насељу било у стационарној или мобилној форми) има и саобраћајну димензију – постојање (локалне) путне и друге инфраструктуре (путеви, телефонија, железница, телекомуникације) и редовних линија јавног превоза. У Европским документима ниска доступност и ниска мобилност се наводе као кључни фактори гашења руралних подручја и увећавања регионалних неравнотежа.⁵⁸

⁵⁸ OECD (2006) *The new rural paradigm: policies and governance*. OECD Publications, Paris; Commission of the European Communities (2006) *Green paper on territorial cohesion*; European Communities (2008) *Poverty and Social Exclusion in Rural Areas. Final study report*. European Communities, Brussels; European Commission (2011), *Poverty in Rural Areas of the EU*. EU Agriculture Briefs

У литератури налазимо бројне извештаје који указују на непрекидно повећавање јаза између руралних и урбаних подручја. (*Luis Cameron, 2019; Thinking in rural gap: mobility and social inequalities*, ORCID: orcid.org/0000-0001-6665-2069). Два фактора се посебно истичу као могући механизми за смањивање демографског пражњења и економског опадања руралних подручја: повећање доступности јавних услуга у сеоским подручјима и повећање социјалне и саобраћајне мобилности. Повећање социјалне мобилности сеоске омладине (на пример, примена тзв. Штампаровог модела социјалног напредовања) може позитивно утицати на повратак младих и образованих грађана у сеоска насеља. С друге стране, побољшање доступности јавних услуга и саобраћајне повезаности (умрежености) сеоских насеља мења социјалну морфологију и подиже социјално благостање и социјалну одрживост руралних подручја, а тиме доприноси смањењу јаза између урбаних и руралних средина.

У Србији деценијама доминира урбоцентрични модел организације јавних служби: 1) основни критеријум организовања услуга је број корисника односно густина насељености, што за последицу има да се јавне услуге приоритетно организују у градским насељима, и то без пратећих и комплементарних активности које ове услуге чине доступним и за грађане који не станују у овим градовима и којима ове службе нису доступне у месту становања (ћачки и студентски домови, мобилне здравствене службе, мобилне просветне службе, мобилне службе социјалне подршке и др.); 2) модели организације ових услуга прилагођени су градском типу насељености (велики објекти за велики број корисника, стационарност, монофункционални објекти, одсуство сарадње и заједничких програма сродних служби, високи индекси изграђености); 3) ограничавање права на коришћење услуга социјалне заштите по основу земљишног цензуса (преко 0,5 ха без обзира на класу/бонитет замљишта); 4) услуге које се организују у сеоским насељима су по правилу субстандардне, слабијег квалитета, у оронутим и запуштеним објектима, не ретко без основних инсталација (вода, грејање, канализација); 5) организовање јавних услуга по правилу прати хирерархијску позицију насеља (града) и његову управно-политичку функцију. Комбиновано финансирање јавних служби из републичког и општинских буџета, има за последицу велике разлике у средствима за организовање јавних служби.

Рационализација јавних служби, тј. укидање служби и/или њихова редукација, по правилу испод минималних стандарда, као основни критеријум узима демографски фактор односно број корисника. Употребом таквог критеријума не само да се наставља деценијска дискриминација сеоских подручја, него се доприноси убрзавању пропадања и гашења сеоских насеља и подручја. Становништво сеоских подручја, нарочито оних периферних и удаљених од општинских центара је социјално искључено, маргинализовано и вулнерабилно и због своје ниске мобилности (то становништво је у највећем броју упућено на коришћење приватних возила) у огромној потреби за коришћењем јавних услуга као што су здравствена и социјална заштита.

Све ово указује на неопходност мењања устаљених модела организовања јавних служби у сеоским насељима, као и значајног побољшања саобраћајне доступности и дневне повезаности са општинским центрима. Нове и кориговане политике јавних услуга, нарочито у сеоским подручјима подразумевају тесну сарадњу установа на републичком нивоу са регионалним и општинским управама и организацијама. Евидентан недостатак услуга јавних служби у сеоским заједницама указује на системске мањкавости политика које одговорност за рад јавних служби делегирају општинском нивоу, јер је извесно да бројне локалне самоуправе немају ни финансијска средства нити људске ресурсе да ове активности организују бар на нивоу минималних стандарда.

2.3.1.1.2. Европске политике у погледу побољшања просторне доступности јавних служби

Од новијих европских докумената, од посебне важности је документ Европски стуб социјалних права (*European Pillar of Social Rights*) који је Европска Комисија усвојила у новембру 2017., с циљем унапређења благостања својих грађана, а нарочито њихових радних и економских права, као и услова за остваривање тих права. Након периода доминације неолибералног дискурса и кризе из 2008. године, када је постало очигледно да европске, и не само европске, политике социјалног развоја и социјалних права нису биле узрок буџетских дефицита и економске кризе, доносе се стратешки развојни документи у којима се у први план ставља Европски социјални модел. Европски стуб социјалних права садржи нова и учинковитија права грађана, исказана кроз 20 кључних принципа разврстаних у три теме/категорије: 1) једнаки изгледи и доступност тржишту рада (4 принципа); 2) пристојни (фер) услови рада (6 принципа); и 3) социјална заштита и укључивање (10 принципа).

У стратегији *Европа 2020*, услуге од општег/јавног интереса не спомињу се изричито. Стратегија садржи пет мерљивих циљева за паметни, одрживи и инклузивни раст, који су предложени државама чланицама да их преточе у своје националне циљеве и путање развоја. Ови циљеви су свакако уско повезани са дистрибуцијом и пружањем услуга од општег интереса. Циљеви који се односе на образовање (смањити број одустајања од раног образовања са 15% на 10% и повећати удео популације од 30 до 34 године са терцијарним образовањем са 31% на најмање 40%) и сиромаштва (смањити број људи који су у ризику од сиромаштва и социјалне социјалне искључености за 25%) директно су повезане са приступом и квалитетом услуга од општег интереса.

Територијална агенда, која представља територијалну димензију стратегије Европа 2020, индиректно помиње право корисника у односу на услуге од општег интереса. У документу се наводи да „правична и приступачна доступност услуга од општег интереса, информација, знања и мобилности сматра се кључним за територијалну кохезију” (*Territorial Agenda of the European Union 2020*, 2007:8).

Генерална Скупштина Уједињених нација усвојила је септембра 2015 *Агенду 2030 о Одрживом развоју (2030 Agenda for Sustainable Development with a set of 17 Sustainable Development Goals; United Nations General Assembly, 2015)*. Европска Комисија се сагласила да имплементира 17 основних циљева и 169 повезаних циљева (*associated targets*). Неке од политика које је Европска Унија почела да примењује ради остваривања постављених циљева (које се посебно односе на тему јавних услуга и смањења сиромаштва) и формирања одговарајућих фондова су:

- помоћ европских фондова у циљу смањења сиромаштва;
- промовисање здравствене добробити за све категорије становништва;
- инклузивно образовање уједначеног квалитета и промовисање могућности за цело-животно учење за све грађане; и
- достизање родне равноправности и оснаживање жена и девојчица.

У документу Европске мреже против сиромаштва (*European Anti-Poverty Network*) Да ли је Европски семестар 2019 у већој мери социјалан? (*Is the 2019 European Semester More Social? EAPN Assessment of the European Semester 2019*, Брисел), наведене су и следеће кључне поруке:

- семестар мора постати инструмент за унапређење живота и добробити не само у сектору економског развоја (...). Агенда 2030 (*2030 Agenda for Sustainable Development, European Commission with the set of 17 Sustainable Development Goals/SDGs, and European Pillar of Social Rights/EPSSR*) треба да се усмери ка више

социјалној и одрживој стратегији после 2020. године, са искорењивањем сиромаштва као предусловом.

– све државе ће добити специфичне препоруке у области социјалног развоја (Social Country-Specific Recommendation / CSRs) као први приоритет;

– запошљавање само по себи неће смањити сиромаштво. Неопходно је применити стратегију засновану на активном укључивању и имплементацији кључних социјалних права: адекватан минимални приход и социјална заштита, доступност квалитетних услуга и радних места са пристојним зарадама. Наглашава се инвестирање у децу као и важност становања и решавања проблема бескућништва;

– права провера остваривања постављених циљева могућа је само на националном нивоу и због тога је неопходно успоставити ефикасан систем мониторинга и извештавања;

– укључивање организација цивилног друштва и других заинтересованих актера је од посебне важности, како у програмима учења и преношења знања и искуства, тако и у јачању капацитета грађанских удружења и иницијатива.

У неколико докумената ЕУ посебно се истиче важност мобилности и транспорта за остваривање основних права и квалитет живота грађана (European Commission, White paper on transport. Roadmap to a single European transport area; Publication Office of European Union, Luxembourg, 2011). Социјални аспект мобилности тежиште ставља на: 1) финансијски доступан јавни превоз; 2) развијеност, уређеност и редовност јавног саобраћаја у капиларним саобраћајницама и локалној путној мрежи; 3) усаглашеност линија јавног превоза са радним временом установа јавних служби; 4) техничку прилагођеност превоза локалним условима и потребама – употреба минибусева, теренских возила и сл.

Документ Европске Комисије Оквир за обезбеђивање услуга од општег интереса у Европи (European Commission, COM 2011. 900 final) представља обједињено правно средство који се бави принципима функционисања и финансирања услуга од општег интереса на локалном, регионалном и националном нивоу у ЕУ, а у оквиру ког европске институције и државе чланице остварују квалитет, сигурност и приступачност ових услуга. Овај документ се ослања на Лисабонски споразум, протокол бр. 26 о услугама од општег интереса (Treaty of Lisbon, 2006), као и на Повељу о основним правима (Charter of Fundamental Rights, 2007), који указују на важност обезбеђивања приступа услугама од општег интереса у складу са потребама које су присутне у различитим географским, социјалним и културним миљеима. Оквир за обезбеђивање услуга од општег интереса у Европи садржи сет упутстава која треба да помогну државама чланицама да комбинацијом извора финансирања (државног и ЕУ) обезбеде ове услуге како би се унапредила њихова доступност (ово се нарочито односи на услуге од општег економског интереса, нпр. у области телекомуникација), као и њихов квалитет (негује се приступ промовисања квалитета кроз афирмацију примера добре праксе као модела за унапређење остваривања права на коришћење услуга од општег интереса). У документу се указује и на могућност за унапређење доступности ових услуга кроз иновативну праксу у области социјалне економије и социјалног развоја, а који се детаљније образлаже у оквиру Стратегије Европа 2020.

Социјална кохезија је један од једанаест приоритета кохезионе политике ЕУ. Постоје две основне димензије социјалне кохезије: прва димензија је смањење социјалних разлика и унапређење квалитета живота, укључујући смањење социјалне искључености. Друга димензија социјалне кохезије је јачање социјалних релација, интеракција и сарадње међу грађанима и друштвеним групама и институцијама, ради повећања заједничке добробити, односно јачање социјалног капитала друштвене заједнице (Праћење друштвене укључености у Србији, Нацрт, 2009).

Пакет социјалних улагања ЕУ (2013) указује на реформе које су државама чланицама потребне како би обезбедиле адекватније и одрживије социјалне политике кроз унапређење институционалних капацитета, али и вештине и способности људи. Доступни фондови у области социјалне кохезије су: европски структурни и инвестициони фондови (ESI), који захтевају мултидимензионални интегрални приступ комбиновањем различитих активности у области запошљавања, образовања, здравства, становања и друштвеног укључивања за угрожене заједнице; Европски фонд за регионални развој (ERDF) који омогућава улагања у области социо-економске регенерације; и Европски социјални фонд (ESF), који има за циљ промоцију социјалне укључености маргинализованих група.

Приоритети кохезионе политике у модернизацији социјалних политика држава чланица и прилагођавања новим изазовима директно се тичу улагања у области основних услуга од општег интереса (посебно у области здравствене и социјалне инфраструктуре). Ове услуге доприносе националном, регионалном и локалном развоју, смањењу неједнакости у погледу здравствених услуга, промовисању социјалне укључености кроз побољшани приступ социјалним, културним и рекреативним услугама и преласку из концепта институционализованих услуга на остваривање „услуга у заједници” (Европска кохезиона политика 2014-2020., 2021-2027.). Додатно, Европски фонд за регионални развој (ERDF) пружа могућност финансирања подршке економском и друштвеном развоју угрожених заједница у урбаним и руралним срединама, подршке социјалном предузетништву, као и подршке за развој локалних развојних стратегија, где се проблеми и потенцијали препознају „одоздо на горе”.

2.3.1.2. Анализа и оцена стања по областима

2.3.1.2.1. образовање

2.3.1.2.1.1. Предшколско образовање

Доступност квалитетног образовања и бриге о деци спада у групу приоритетних развојних политика Европске уније још од средине 1990-их година. Наиме, 1996. године представљен је десетогодишњи акциони програм са препорукама за унапређење доступности услуга у овој области (*Quality Targets in Services for Young Children, 1996*). Међу новијим документима издваја се Предлог кључних принципа за „*Оквир за квалитетно предшколско васпитање и образовање*”, који је 2014. године припремила радна група Европске комисије Одељења за образовање (ЕС, 2014). Обезбеђивање доступног предшколског васпитања и образовања високог квалитета за сву децу и њихове породице, а посебно за децу из осетљивих друштвених група, један је од приоритета у овом документу. Наглашава се значај пружања могућности да корисници услуга предшколског васпитања и образовања учествују у процесима доношења одлука које се тичу доступности ових услуга (оваквим приступом се јача социјална укљученост и афирмише прихватање различитости. Такође, принципи у области управљања у пружању услуга квалитетног васпитања и образовања укључују праћење и евалуације пружања услуга на локалном, регионалном и/или националном нивоу, како би се подржало континуирано унапређење квалитета политика и праксе. Један од основних принципа доброг управљања у обезбеђивању ових услуга се односи на активну сарадњу свих актера/заинтересованих страна у систему, уз јасно разумевање своје улоге и одговорности, као и обавеза сарадње са партнерским организацијама. Документ је 2019. године ажуриран у складу са Европским стубом социјалних права (Европска Комисија усвојила у новембру 2017.), односно принципом бр. 11. да деца имају право на доступно и квалитетно рано образовање и бригу, као и на заштиту од

сиромаштва (*Council Recommendation on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems*, 2019).

Због стратешког опредељења Србије да постане чланица ЕУ, треба у што већој мери да се: ускладе системске мере и стандарди са истим у ЕУ, успостави тесна сарадња и у што већој мери да се укључи у заједничке програме, што као резултат може значајно утицати на развој и модернизацију образовања, увођење нових концепција о образовању, уношење моћних инструмената за обезбеђивање квалитета образовања и др. У том смислу, у *Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. године* исказује се неопходност хармонизације система образовања у Републици Србији са европским простором образовања.

Предшколско васпитање и образовање интегрални је део система образовања у Србији⁵⁹ и већ више од једне деценије препознаје се као важан фактор неопходан за решавање проблема сиромаштва и искључености из друштва. У овоме свакако значајан допринос даје ангажовање Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва у спровођењу истраживања у свим сегментима социјалног и економског развоја, припремању извештаја о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Србији, као и у реализацији националних и међународних пројеката усмерених на одређене групе становништва. Последњих година реализовани су пројекти у области унапређења образовања финансираних из ИПА фонда *Образовање за све*, 2010-2012.; *Развој предшколског васпитања у Србији – IMPRES*, 2010-2014., а у току је реализација пројекта *Квалитетно образовање за све - Quality Education for All Serbia*, 2019-2022.

Пројекат *Развој предшколског васпитања у Србији – IMPRES* (2010-2014.) био је усмерен на проширење мреже предшколских установа у 15 општина у Србији. Општи циљ пројекта био је да допринесе социјалној укључености и смањењу сиромаштва унапређењем услуга у области предшколског образовања и васпитања ширењем доступности ових услуга за сву децу, посебно ону из осетљивих група. Активности у оквиру пројекта укључиле су и обуку општинских служби за планирање повећања обухвата деце из осетљивих група у предшколском васпитању и образовању, обезбеђивање монтажних објеката, путујућег вртића, возила за превоз деце, као и разраду нових курикулума и обуку васпитача.

Пројекат *Образовање за све* (2010-2012.), обезбедио је обуку за увођење педагошких асистената у предшколским установама и основним школама, као и пружањем финансијске помоћи (око 10.000 евра по установи) за набавку опреме. Током трајања пројекта, 190 педагошких асистената је прошло обуку за пружање помоћи деци са посебним образовним потребама.

У погледу предшколског образовања у *Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. године*, као главни изазов у развоју овог система наводи се недовољан обухват деце предшколским васпитањем и образовањем, тј. недовољан капацитет система и недовољна диверсификованост програма и услуга предшколског васпитања и образовања. Код обухвата деце проблеми су недовољно развијена мрежа установа предшколског васпитања и образовања (посебно у Централној Србији), њена неадекватна географска дистрибуција и посебно недовољан обухват деце из маргинализованих социјалних група (деца на селу, сиромашна деца, ромска деца, деца са инвалидитетом и сметњама у развоју). Из ових разлога *Стратегија* се примарно мора фокусирати на обезбеђивање доступности квалитетног предшколског васпитања и образовања свој деци, јер је то од дугорочног значаја за развој деце и развој друштва

⁵⁹ У ранијим периодима предшколско васпитање је било сврстано у сектор социјалне политике (или друштвене бриге одечи).

у целини (утиче на повећање стопе завршавања образовања, повећање социјалне инклузије и на развој економских параметара).

Такође, као основна стратешка политика до 2020. године наводи се довршавање изградње диверсификованог система ДБПВО који ће моћи да задовољи потребе породица и деце. Као подршку овом одређењу 2013. године донет је *Правилник о врстама, начину остваривања и финансирања посебних, специјализованих програма и других облика рада и услуга које остварује предшколска установа* („Службени гласник РС”, број 26/2013). Међу основне принципе остваривање програма наводи се „повећање доступности предшколског васпитања и образовања за сву децу, без дискриминације или сегрегације по било којем основу. Не сматрају се дискриминацијом програми који су усмерени ка постизању пуне равноправности, заштите и напретка лица, односно групе лица која се налазе у неједнаком положају” (чл. 3).

Наиме, питање диверсификације посматра се кроз креирање и развијање посебних и специјализованих програма који су у функцији повећања доступности предшколског васпитања и образовања деце која нису укључена у систем, укључујући и децу из осетљивих група.

У групи посебних програма наведених у Правилнику су:

Путујући вртић	
циљ:	Организовано васпитање и образовање деце у срединама у којима не постоји ни један организован облик или програм.
трајање:	Најмање два пута недељно
корисници (узраст, број деце и место остваривања програма)	Деца узраста од четири године до поласка у школу. Број деце – до 25. Организује се у посебно прилагођеном аутобусу или већем комби возилу.
„Путујући” васпитач	
циљ	Васпитање и образовање деце у срединама у којима не постоји ни један организован облик или програм или не постоји могућност организованог превоза деце до вртића. Пружање стручне педагошке помоћи и помоћи родитељима и другим заинтересованим у васпитању и образовању деце. Основне смернице рада путујућег васпитача доноси и израђује предшколска установа у складу са специфичним условима и потребама деце и породице.
трајање	Два до три пута недељно у трајању од два до три сата дневно.
корисници (узраст, број деце и место остваривања програма)	Деца узраста од четири године до поласка у школу и деца од пет и по до шест и по година која због болести нису у могућности дуже да похађају ни један од понуђених облика или програма. Број деце зависи од начина и места организовања програма (у одређеном простору за више деце или у породици).
Породичне јасле	
циљ	Организовано васпитање и образовање деце у срединама у којима не постоје капацитети за пријем деце у предшколску установу и у циљу ублажавања последица социјално, културне и здравствене специфичности.
трајање	Повремено или редовно. Дневно трајање одређује се у зависности од исказаних потреба породица.
корисници (узраст, број деце и место остваривања програма)	Деца од шест месеци до три године. Посебно се организује за децу која из здравствених или других разлога не могу да се укључе у редовне групе. Корисници могу да буду све породице са децом овог узраста на територији локалне самоуправе. Програм се остварује у стану васпитача, родитеља или других заинтересованих лица.
Породични вртић	
циљ	Организовано васпитање и образовање деце у срединама у којима не постоје капацитети за пријем деце у предшколску установу и у циљу ублажавања последица социјално, културне и здравствене

	специфичности.
трајање	Повремено или редовно. Дневно трајање одређује се у зависности од исказаних потреба породица.
корисници (узраст, број деце и место остваривања програма)	Деца од три године до пет и по година. Посебно се организује за децу која из здравствених или других разлога не могу да се укључе у редовне групе. Корисници могу да буду све породице са децом овог узраста на територији локалне самоуправе. Програм се остварује у стану васпитача, родитеља или других заинтересованих лица.

2.3.1.2.1.1.1. Мрежа објеката установа предшколског васпитања и образовања

Систем предшколског васпитања и образовања деце (ПВО) у Републици Србији (2018/19.) чини мрежа од 162 предшколске установе (ПУ) са 2.842 објекта у јавном власништву (оснивач локалне самоуправе) и 283 приватних установа са 378 објеката (ДеВИнфо). У односу на 2011. годину број објеката се повећао за 415 и то: објеката у јавном власништву за 128 (са 2.427 на 2.842) и приватном власништву за 287 (са 91 на 378). У периоду 2011-2018. година, укупан број објеката на подручју Београдског региона се повећао за скоро 60% (са 449 на 706), региону Војводина за око 7% (са 669 на 749), Региону Шумадије и Западне Србије за око 11% (са 732 на 801 објеката), а на подручју Региона Јужне и Источне Србије забележено је најмање повећање броја објеката – за око 5% (са 577 на 606) (Табела 1 у Прилогу).

Посматрано према типу насеља (градска и остала), у периоду 2011-2018. година број објеката у градским насељима се повећао за око 38% (са 978 на 1.343), а у осталим насељима је остао непромењен (1.449). Највеће повећење броја објеката у градским насељима бележи Регион Београда – око 72% (са 328 на 564), затим за нешто више од 20% региони Војводине (са 279 на 718) и Шумадије и Западне Србије (са 197 на 239) и око 11% Региона Јужне и Источне Србије (са 174 на 195). У истом периоду, број објеката ПУ у осталим насељима се повећао у знатно мањем броју: Региону Београда за 17% (са 121 на 142), Региона Шумадије и Западне Србије за око 7% (са 535 на 573) и Региону Јужне и Источне Србије за око 2% (са 403 на 401), док је у осталим насељима Регина Војводина забележено смањење број за око 4% (са 390 на 373). Само у осталим насељима на подручју града Новог Сада број објеката ПУ се смањило за 10, у општина Ада за четири, општини Сечањ за три. Смањење броја ПУ установа у осталим насељима забележено је у 37 општина/градова и повезано је са гашењем подручних (четвороразредних) основних школа у којима се реализује припремни претшколски програм за децу узраста 5,5 до 6,5 година.

На основу података из Саопштења ДД20 РЗС, која прате предшколско образовање, може се видети и промена броја објеката ПУ према структури власништва (јавно и приватно) (Табела 2 у Прилогу). Тако, на основу података за 2015. и 2018. годину (ДД20, бр. 96 и 98) уочава се значајан пораст објеката ПУ у приватном власништву: у Београдском региону за скоро четири пута (са 88 на 293), Региону Војводине за око 75% (са 29 на 51), Региону Шумадије и Западне Србије за пет пута (са 4 на 22 објекта) и на подручју Региона Јужне и Источне Србије за око 70% (са 7 на 12). Истовремено, број објеката у државној својини се повећао за око 4% у регионима Београд (са 399 на 413) и Војводини (са 662 на 667), око 6% у Региону Шумадије и Западне Србије (са 749 на 790), док је у Региону Јужне и Источне Србије број објеката смањен за око 3% (са 622 на 606).

2.3.1.2.1.1.2. Број деце уписане у предшколске установе – обухват предшколским образовањем

И поред константног опадања броја деце предшколског узраста (0-6 година) на подручју Републике Србије са 465.896 у 2011. години на 462.502 у 2015. години, односно на 456.554 у 2018. години, број уписане деце у установе ПВО константно расте. У 2011. години у установе ПВО било је уписано 184.900 деце, до 2015. године број уписане деце се повећао за око 8% (199.790), а у последње три године (2015-2018.) забележен је пораст од око 10% (218.567) (Табела 2 у Прилогу). Ово нешто веће повећање броја уписане деце у периоду 2015-2018. година резултат је повећања капацитета државних ПУ и повећање броја приватних установа. Истовремено, укупан раст на нивоу Републике већим делом је остварен повећањем уписа у приватне установе (са 7.079 на 21.759, повећање за 14.680), него уписом у државне установе (са 192.711 на 196.808, повећање за 4.096).

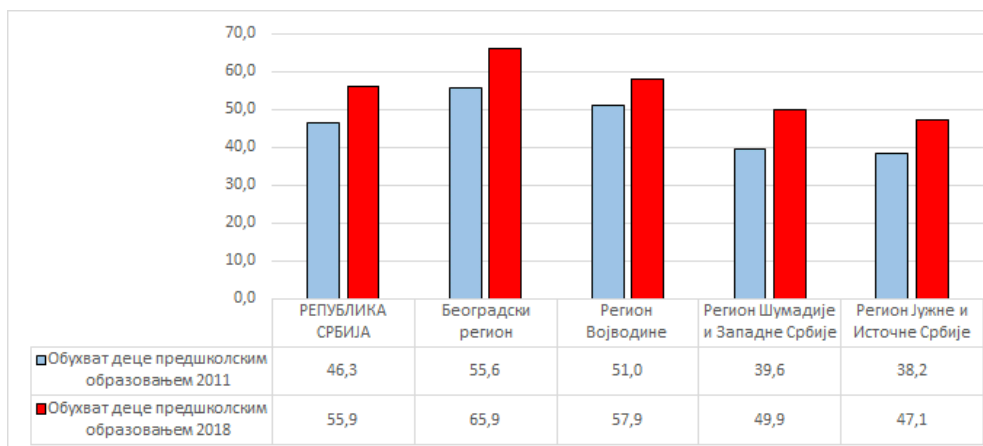
Овакво повећање уписа у приватне ПУ резултат је подстицајне мере на плану јавно-приватног партнерства – укључивања приватних вртића у систем субвенција у одређеним градовима (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац). У овоме свакако доминира Београду где се пораст броја деце у приватним установама повећао за преко 10.000 у односу на 2015. (са 4.911 на 15.545), док се у државним установама број уписане деце смањило за око 3% (са 58.033 на 56.264). У осталим регионима забележене су следеће вредности у погледу повећања уписа деце у ПУ у периоду 2015-2018. – Табела 31.

Табела 31. Повећања уписа деце у ПУ у периоду 2015-2018.

Регион	Упис деце у ПУ
Регион Војводина	државне ПУ – пораст за око 3% (са 55.238 на 56.995, тј. за 1.757)
	приватне ПУ – пораст за 80% (са 1.815 на 3.251 тј. за 1.436)
Регион Шумадије и Западне Србије	државне ПУ – пораст за 5% (са 46.722 на 48.770, тј. за 2.050)
	приватне ПУ – 15 пута већи број (са 164 на 2.567 тј. за 2.403)
Регион Јужне и Источне Србије	државне ПУ – пораст за 7% (са 32.720 на 34.779, тј. за 2.059)
	приватне ПУ – пораст за 107% (са 189 на 396 тј. за 207)

У периоду од 2011. до 2018. године обухват деце ПВО у Србији повећао се са 46,3% на 55,6%. На регионалном нивоу исказују се значајне разлике (Графикон 16). Највећи обухват, знатно изнад републичког просека, бележи регион Београда (65,9%), а исподпросечне вредности имају региони Шумадије и Западне Србије (49,9%) и Јужне и Источне Србије (47,1%).

Графикон 16. Обухват деце предшколским образовањем у Републици и регионима, 2011. и 2018. године

Посматрано на нивоу општина, у 2018. години постоје значајне разлике (Карта 33). У 108 општина обухват је испод републичког просека, а 48 општина (9 у Војводини, 17 у региону Шумадије и Западне Србије и 22 у региону Јужне и Источне Србије) није достигло ни просек у Србији остварен у 2011. години (46,3%). Значајно изнад републичког просека, преко 70% обухвата имају седам Београдских општина (Савски Венац, Врачар, Нови Београд, Чукарица, Раковица, Стари Град и Вождовац), град Нови Сад и три општине региона Шумадије и Западне Србије (Чајетина, Рашка и Лапово), а најниже вредности (испод 30%) има шест општина: Нови Пазар и Тутин (регион Шумадије и Западне Србије) и Меровина, Дољевац, Гаџин Хан и Прешево (Регион Јужне и Источне Србије).

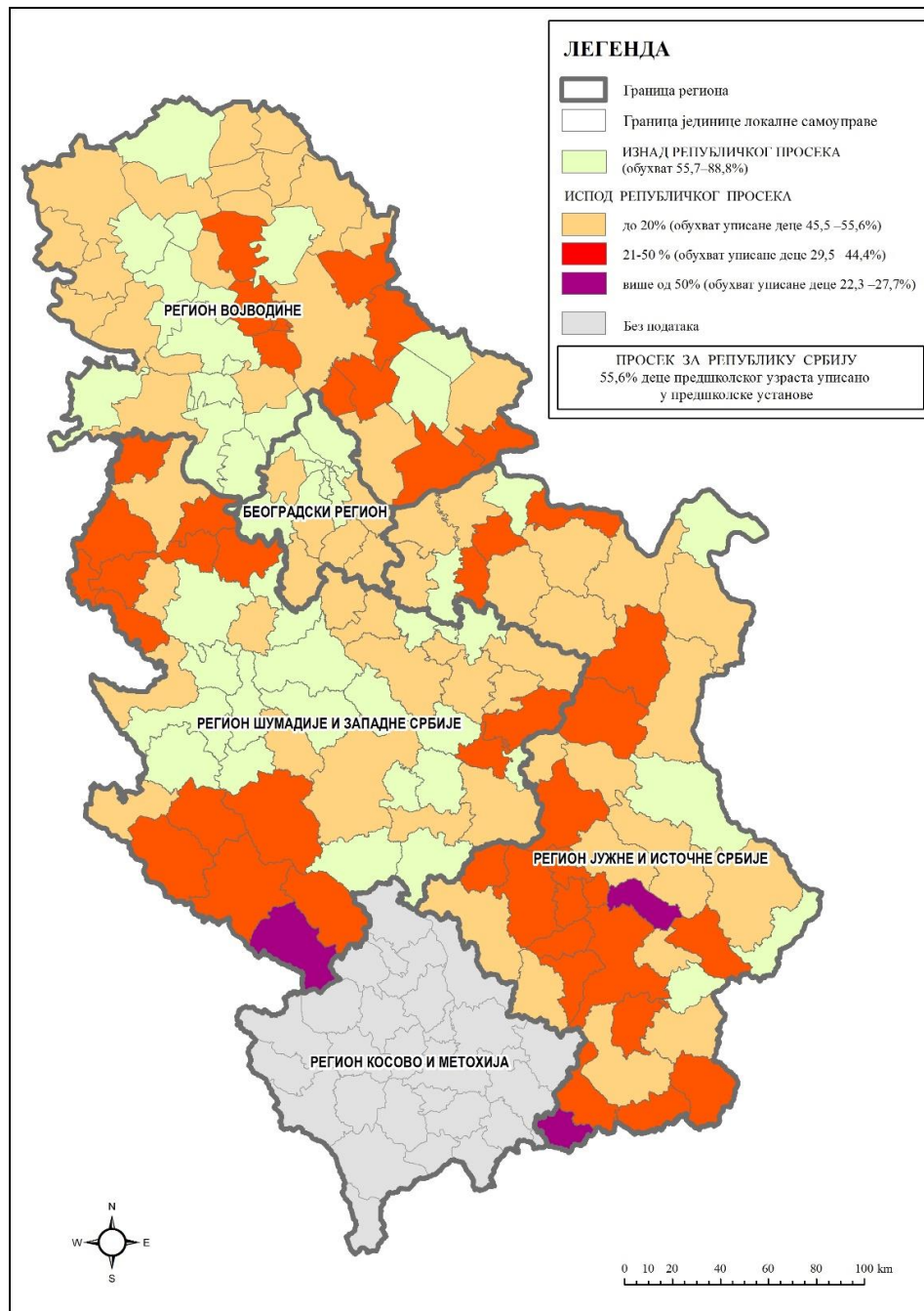
У Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. године, међу стратешким опредељењима која треба остварити до 2020. године, наведен је и квантитивни индикатор – да се кроз приступ диверзикованим програмима и услугама обезбеди обухват деце узраста од шест месеци до три године у висини од 30%.

У периоду од 2011. до 2018. године број деце ове старосне групе уписане у установе ПВО повећао се за нешто више од 70% (са 29.469 на 50.645), односно обухват деце са 14,4% у 2011. на 26,2% у 2018. години (Табела 3 у Прилогу). На регионалном нивоу евидентне су значајне разлике. У региону Београда већ је остварен циљ дефинисан у Стратегији, односно 2018. године 36,9% деце ове старосне групе било је укључено у ПВО, у Региону Војводина 25,3%, Региону Шумадије и Западне Србије 20,2%, а у Региону Јужне и Источне Србије свега 17,5%.

Међутим, посматрано на нивоу општина разлике су још веће у односу на укупан обухват. У 121 општини обухват је испод републичког просека у 2018. години, а 52 општине (18 у Војводини, 9 у региону Шумадије и Западне Србије и 25 у региону Јужне и Источне Србије) није достигло ни просек за Србију у 2011. години (14,4%). Изнад дефинисане циљне вредности од 30% обухвата има 30 општина: 11 општина у Региону Београда (Вождовац, Врачар, Звездара, Земун, Нови Београд, Палилула, Раковица, Савски венац, Стари град, Сурчин и Чукарица), четири у региону Војводина (Град Нови Сад, Сремски Карловци, Стара Пазова и Шид), 11 у Региону Шумадије и Западне Србије (Град Ужице, Ариље, Пожега, Чајетина, Лајковац, Чачак, Врњачка Бања, Рашка, Крагујевац, Лапово и Рача) и три у региону Јужне и Источне Србије (Кладово, Град Пожаревац и Књажевац). У општинама Бабушницаа и Босилеград нема деце овог узраста у ПУ, а у 19 општина обухват је до 10% – три у регион Војводина (Житиште, Нова Црња и Сечањ), три у Региону Шумадије и Западне Србије (Крупањ,

Лозница и Тугин) и 13 у региону Јужне и Источне Србије (Жагубица, Бојник, Лебане, Гаџин Хан, Дољевац, Меровина, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Трговиште и Житорађа).

Карта 33. Деца уписана у предшколске установе 2018. године

Извор: Подаци из ДеВинфобазе, Републички завод за статистику

2.3.1.2.1.1.3. Капацитети објеката предшколског образовања

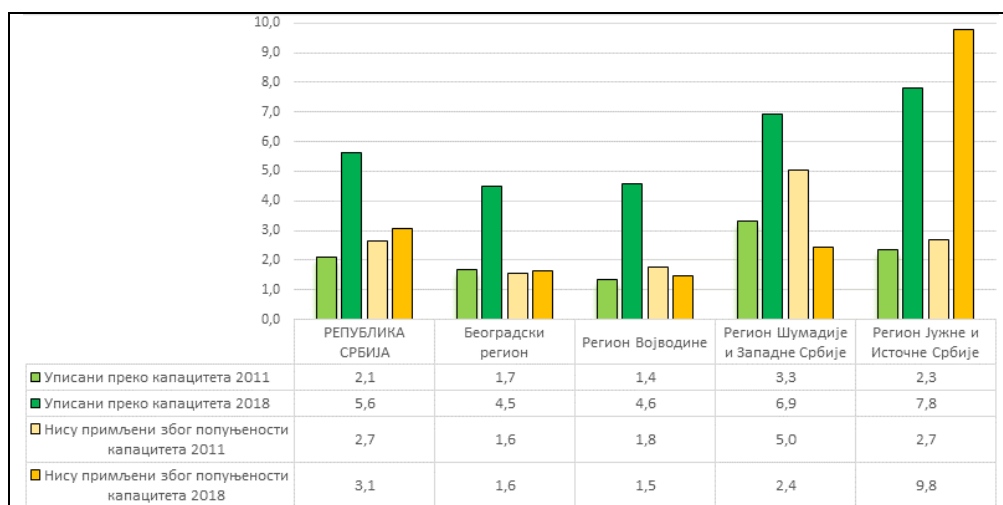
За оцену довољности капацитета ПУ користимо податке о броју „уписане деце преко капацитета” и „броја деце која нису примљена због попуњености капацитета” из ДеВинфо базе, а износе (%) рачунамо у односу на број уписане деце. У периоду 2001-

2018. година проценат деце уписане преко капацитета се повећао на 2,1% на 5,6%, у градским насељима са 2,4% на 6,2%, а у осталим насељима са 1,2% на 3,2%. У истом периоду, бележи се повећање броја деце која нису примљена због попуњености капацитета са 2,7% на 3,1%, у градским са 3,1% на 3,5%, а у осталим насељима је остао скоро исти – 1,2% и 1,3%. Разлике међу регионима приказане су на Графикон 17.

Очигледно је да у свим регионима недостају капацитети ПУ исказани кроз ова два индикатора. Београдски регион и регион Војводине бележе повећање процента деце уписане преко капацитета, али је учешће деце уписане преко капацитета остало исто (Београдски регион) или је смањено (Регион Војводине). Ова два региона су развијенија у односу на друга два, повећање броја објеката ПУ је било веће, а посебно приватних објеката кроз њихово укључивање у систем субвенција, тако да је значајно повећан и број уписане деце, односно у доброј мери су „ублажени” све већи притисци/захтеви родитеља за укључивање деце у ПУ.

У региону Шумадије и Западне Србије, проценат деце примљене преко капацитета се повећао нешто више од два пута (са 3,3% на 6,9%), а учешће одбијене деце због попуњености капацитета смањено са 5,0% на 2,4%. Очигледно, да и поред опадања броја деце предшколског узраста за око 10% (према проценама) у периоду 2011-2018., и повећања броја објеката за око 11% у истом периоду, постојећи капацитети не задовољавају повећање захтева за упис деце, а решење је пронађено у упису деце преко капацитета.

Графикон 17. Деца уписана преко капацитета и деца која нису примљена због попуњености капацитета у Србији и регионима, 2011. и 2018. године

Извор: база ДевИнфо

Ситуација у погледу капацитета установа ПОВ је најлошија у Региону Јужне и Источне Србије, уједно и најнеразвијенијем подручју у Србији. Овај регион бележи убедљиво највећи пораст уписа деце преко капацитета (са 2,3% на 7,8%) и највећи пораст деце која нису примљена због попуњености капацитета (са 2,7% на 9,8%, односно са 821 на 3.438). Број деце предшколског узраста у овом региону опада за око 5% у периоду 2011-2018. година, а број установа ПОВ повећан је за само 2% (најмањи пораст у односу на остало подручје Србије). Очигледно да и поред значајног пораста уписа деце преко капацитета, тако велико повећање захтева за упис деце у ПВО није могло да буде задовољено па је скоро 10% деце остало ван система ПВО. Објашњење за изразито повећање захтева за упис деце у установе ПВО, свакако да се сматра рационалним с обзиром на значај раног укључивања деце у процес образовања, али не

треба искључити и чињеницу да се ради о подручју које карактерише веома високе стопе ризика од сиромаштва од 33% у 2014. години (Мапа сиромаштва у Србији, 2018) и да су у Правилнику о ближим условима за утврђивање приоритета за упис деце у предшколску установу из 2011. године као приоритетна за упис у предшколску установу означена деца из друштвено осетљивих група⁶⁰. Такође, подаци о деци у предшколском образовању према учешћу родитеља у трошковима које родитељи плаћају показују да се у периоду од 2011. до 2018. године у 22 општине повећало учешће деце за чији боравак родитељи не плаћају (Табела 1 у Прилогу). Највеће повећање учешћа деце која бораве бесплатно забележено је у општинама Босилеград (са 6,1% на 72,6%), Житорађа (са 9,4% на 67,7%), Бабушница (са 21,4% на 71,4%), Петровац на Млави (са 2,8% на 50,8%) Пирот (са 5,5% на 49,4%) и Велико Градиште (са 9,4% на 45,6%).

Број општина у којима се повећало учешће деце која не плаћају бележе и остали региони. Војводина, такође, у 22 општине (у општинама Рума и Сечањ сва деца су 2018. боравила бесплатно), у Региону Шумадије и Западне Србије 12 општина (највеће повећање бележе општине Рековац – са 1,4% на 48,3%, Деспотовац – са 7,8% на 44% и Варварин – са 19,4% на 44,9%) и Београдском региону седам општина (Младеновац са 24,8% на 41,1% и Лазаревац са 7,3% на 23,8%).

Анализирани подаци потврђују констатацију из *Годишњег извештаја о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања у Србији до 2020 (за 2018 годину)* да и поред позитивних трендова, актуелна стопа обухвата и даље није на задовољавајућем нивоу, изузев похађања обавезног припремног предшколског програма (98,2% у 2017/2018. години). Међутим, према подацима у ДеВинфо бази, у школској 2018/2019. години проценат деце која похађају обавезни припремни предшколски програм се смањило на 97,1%.

У наставку Извештаја наводи се да „У погледу праведности овог сегмента образовног система, читавају се две негативне појаве: значајне разлике између општина у погледу обухвата предшколским васпитањем и образовањем (богатије општине чешће имају већу стопу уписа од мање богатих општина) и деца из ромских насеља у Србији су у највећој мери искључена из ПВО” (стр. 33).

Наводи се да је Законом о финансијској подршци породици са децом из 2017. године значајно унапређена подршка укључивању деце из осетљивих друштвених група у систем ПВО кроз накнаду трошкова боравка у предшколској установи за децу корисника новчане социјалне помоћи. Такође, овим законом је регулисано регресирање трошкова боравка у ПУ деце из материјално угрожених породица. Начин и услове регресирања трошкова утврђује надлежни орган јединице локалне самоуправе (стр 33).

У погледу опредељења успостављеног у Стратегији развоја образовања Србије с нагласком на диверсификацију програма ПВО као важан правац деловања за развој инклузивности, праведности и квалитета ПВО и што актуелни правни оквир то омогућава, у овом Извештају се наводи да у „пракси не постоји суштинска примена диверсификације, што се односи како на организациони тако и на програмски аспект. Локалне самоуправе још увек нису преузеле одговорност за развој кратких

⁶⁰ Деца из друштвено осетљивих група: 1) деца жртве насиља у породици; 2) деца из породица која користе неки облик социјалне заштите и деца без родитељског старања; 3) деца самохраних родитеља; 4) деца из социјално нестимулативних средина; 5) деца са сметњама у психофизичком развоју; 6) деца из породице у којој је дете које је тешко оболело или има сметње у психофизичком развоју; 7) деца тешко оболелих родитеља; 8) деца чији су родитељи ратни војни инвалиди или имају статус расељеног или прогнаног лица; 9) деца предложена од стране центра за социјални рад; и 10) деца из средина у којима је услед породичних и других животних околности угрожено здравље, безбедност и развој.

висококвалитетних диверсификованих програма предшколског васпитања и образовања. С једне стране, локалне самоуправе се суочавају са изазовима додатног финансирања (и запошљавања) које би проширење понуде различитих програма донело, а с друге стране, диверсификација програма се не опажа у довољној мери као важан начин за повећање обухвата и праведности ПВО” (стр. 34).

Повећање обухвата деце предшколским васпитањем и већа праведност тог обухвата, захтева унапређење организације служби на нивоу локалне самоуправе и већа издвајања средстава за предшколско васпитање. Одговор на ове изазове делом ће се пружити у оквиру пројекта *Инклузивно предшколско васпитање и образовање у Србији* (стр. 34).

Реализација Пројекта *Инклузивно предшколско васпитање и образовање* почела је 2018. године⁶¹, а датум завршетка је 30 децембар 2022. године. Пројекат реализује Министарство просвете, науке и технолошког развоја а финансира се из средстава зајма Међународне банке за обнову и развој (www.mpn.gov.rs/o-projektu/). Циљ Пројекта је унапређивање доступности, квалитета и праведности предшколског васпитања и образовања (ПВО) за свако дете од рођења до 6,5 година, а нарочито за децу из социјално и економски угрожених друштвених група.

Пројекат се реализује кроз следеће компоненте:

Компонента 1: Унапређивање доступности предшколског васпитања и образовања – посебно за децу из угрожених друштвених група узраста од 3 до 5,5 година, кроз повећање броја места у висококвалитетним предшколским установама. Планирано је да се отвори око 17.000 нових места у урбаним и руралним срединама кроз комбинацију нове градње, проширења постојећих предшколских установа и пренамену или унапређивање других јавних зграда, као што су основне школе (или друге зграде које су доступне у општини), као и кроз набавку намештаја, наставних материјала, опреме и уређења игралишта. У најмање 30 локалних самоуправа ће бити реализоване активности ове компоненте. За ове потребе је формирана ранг листа свих градова и општина у Републици Србији (без Косова и Метохије), као оквир за спровођење активности Пројекта. То значи да се при планирању изградње нових објеката или реконструкције или пренамене постојећих објеката за остваривање програма предшколског васпитања и образовања контактирају градови и општине у складу са списком, од прворангиране надаље. Такође, јединице локалне самоуправе морају да испуњавају потребне услове (валидне дозволе за градњу, решени имовински спорови, обезбеђене употребне дозволе, обезбеђивање самодрживости резултата проширења капацитета, односно запошљавање потребног броја васпитача за нове групе итд.) да би

⁶¹ У припреми пројекта Министарство просвете, науке и технолошког развоја је укључило широк круг институција и организација од самог почетка осмишљавања основа пројекта. Од почетка 2016. године реализован је низ састанака са представницима Светске банке и кључним партнерима са циљем дефинисања и разраде активности у оквиру предложених компоненти пројекта, као и три велика координациона састанка током 2016. године са бројним актерима (стукковна удружења, заводи, фондови, делегације Европске уније у Београду, представници Универзитета у Београду и Новом Саду, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштв, Фондација Новака Ђоковића и др.) а на тему „Предшколско васпитање и образовање – унапређивање обухвата, квалитета и инклузивности” са циљем разматрања приоритета у делатности предшколског васпитања и образовања у Србији. Ради ефикасније реализације пројекта и праћења остваривања резултата оформљена су два саветодавна тела: Радна група (стручњаци Министарства просвете, науке и технолошког развоја); и Консултативна група (представници релевантних министарстава и институција и која даје опште савете и смернице о политикама у области предшколског васпитања и образовања, повезаним програмима и грантовима и другим активностима на локалном, регионалном и националном нивоу).

биле укључене у активности ове компонент Пројекта, односно, уколико град/општина не испуњава услове, следећи град или општина са списка се контактира.

Рангирање општина/градова је урађено на основу различитих критеријума. Основни критеријум за рангирање био је процена потреба за проширењем броја слободних места у вртићима на основу података добијених из локалних самоуправа. Следећи важан критеријум је био социјално-економски профил локалне самоуправе на основу степена економске развијености (зараде, пензије и буџетски приходи града/општине, стопа раста укупног броја становника, стопа незапослености и степен образовања), а додатни критеријумису били број породица са децом узраста од 3 до 5,5 година које примају неки вид новчане социјалне помоћи (материјално обезбеђење породице, дечји додатак, итд.) и проценат деце припадника ромске националне заједнице узраста од рођења до 14 година. На основу овако успостављених критеријума међу првих 30 општина/градова налази се осам Београдских општина (Палилула, Звездара, Вождовац, Нови Београд, Земун, Чукарица, Гроцка и Сурчин).

Компонента 2: Унапређивање квалитета инклузивног предшколског васпитања и образовања – циљ је успостављање темеља за квалитетан предшколски систем и обухвата: подршку спровођења нових Основа програма предшколског васпитања и образовања; развој и јачање мреже практичара у предшколском сектору – *PAN/Preschool Assistance Network*; унапређивање образовања и стручног усавршавања васпитача и руководиоца предшколских установа; и унапређивање праћења и вредновања предшколског васпитања и образовања ради бољег доношења одлука – побољшање информационог система у области предшколског васпитања и образовања, успостављање веза за размену података са осталим министарствима, унапређивање система за процену квалитета предшколског васпитања и образовања и др).

Компонента 3: Подршка деци и породици из осетљивих друштвених група - примарне активности су усмерене на унапређивање вештина родитеља и старатеља за развојну стимулацију децеи унапређивање васпитне праксе, са фокусом на најосетљивије друштвене групе. Активности су: комуникациона кампања (промотивне активности усмерене на подизање свести о значају раног развоја сваког детета и о кључној улози породице за правилан рани развој детета; информисање породица о услугама доступним у локалној заједници, које им помажу у општем развоју њихове деце); реализација пројеката градова и општина (грантови) – унајмање 30 градова и општина, кроз грантове ће се финансирати пројекти у локалној заједници усмерени на унапређивање координације и сарадње у пружању услуга предшколског васпитања и образовања; и субвенционисање градова и општина за упис и бесплатно похађање програма ПВО (кофинансирање субвенција у локалним самоуправама које нису у могућности да покрију трошкове бесплатног уписа и похађања програма ПВО за децу и породице које имају ово право на основу Закона о предшколском васпитању и образовању и Закона о финансијској помоћи породици са децом).

На крају указујемо и на напомене из *Посебног Извештаја заштитика грађана Инклузивно образовање, Услуге додатне подршке деци и ученицима у образовању, из 2018. године* у коме се између осталог указује и на неке законодавне пропозиције у погледу подршке предшколског инклузивног образовања.

У Извештају се наводи да је предшколско васпитање и образовање и даље недовољно доступно деци из осетљивих друштвених група (стр. 8) и да је „потребно да Министарство просвете, науке и технолошког развоја и јединице локалне самоуправе у већој мери прате примену мера за упис деце из осетљивих друштвених група у установе предшколског васпитања и образовања” (стр. 14). У овом извештају се указује

да Закон о предшколском васпитању и образовању уводи додатне подршке деци, укључујући приоритетни⁶² упис деце из осетљивих група у предшколске установе (чл. 19), као и подршку која се односи на изузимање из обавезе плаћања услуга предшколског васпитања и образовања за децу без родитељског старања, децу са сметњама у развоју и инвалидитетом и децу из материјално угрожених породица (чл. 50), у складу са прописима којима се уређује финансијска подршка породици са децом (чл. 50). У новом Закону о Финансијској подршци породици са децом („Службени гласник РС”, број 113/2017) задржана су ранија права која су се односила на образовно васпитни процес (накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу без родитељског старања; накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу са сметњама у развоју и децу са инвалидитетом, и регресирање трошкова боравка у предшколској установи деце из материјално угрожених породица) и уведено ново право – право на накнаду трошкова боравка у предшколској установи за децу корисника новчане социјалне помоћи (чл. 9).

Указује се да одредбому Закону о основама система образовања и васпитања, (чл. 189) „да јединица локалне самоуправе обезбеђује средства за предшколско васпитање и образовање у износу до 80 посто, уместо – како је ранијим прописима било предвиђено – од 80 посто, предшколско васпитање и образовање је у највећој мери постало зависно од економске снаге породице, чиме је снижен достигнути стандард у остваривању права деце на образовање и васпитање” (стр. 22).

2.3.1.2.1.2. Основно/обавезно образовање

Према подацима РЗС (Саопштење ДД 10, бр. 74) школске 2018/2019. у основне школе у Србији било је уписано 527.824 ученика, од тога у матичне школе 472.748 ученика или 89,5% укупног броја уписаних ученика у основне школе, а у подручне, углавном четвороразредне 55.086 ученика, односно 10,5%. Према наводима из *Годишњег извештаја о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања у Србији до 2020.* (Извештај за 2018. годину, Нацрт, мај 2019.) „Обухват основним образовањем и васпитањем у Србији је скоро потпун према подацима РЗС. У школској 2016/2017. години 97,9% деце законом предвиђеног школског узраста похађало је основно образовање. Тиме је практично остварена минимална циљана вредност из СРОС-а – 98% (идеално обухват би износио 100% с обзиром да је основно образовање обавезно) (стр. 35). Према наводима из истог документа „Мрежа образовних установа у Србији није усклађена са промењеном демографском сликом, односно значајним падом броја деце/ученика, као ни са специфичностима на одређеним нивоима образовања и васпитања” (стр. 46).

У периоду 2011-2018. година⁶³ број објеката матичних основних школа незнатно је повећан (од 1.113 на 1.132), највећим делом у градским насељима (16 објеката) и неколико у осталим, вероватно приградским насељима (3 објекта) (Табела 4 у Прилогу). Највећи број нових школа отворен је у Београдском региону (осам) и региону Шумадије и Западне Србије (пет школа). У истом периоду, број подручних (четвороразредних) основних школа је смањен са 2.354 на 2.187 (за 7,1%), од тога угашена је само једна подручна школа у градским насељима (од укупно 43), док је у

⁶² Критеријуми за приоритетан упис деце дефинисани су у Правилнику о ближим условима за утврђивање приоритета за упис деце у предшколску установу („Службени гласник РС”, број 44/2011).

⁶³ Сви подаци о основним школама и ученицима преузети су из базе ДевИнфо, Републички завод за статистику

категорији остала насеља угашено 166 подручних школа, односно око 7,2 процента ових школских објеката. Број подручних школа у категорији остала насеља смањен је у Региону Војводина за 3,9% (са 188 на 184), Београдском региону за 5,3% (са 120 на 118), а нешто више у Региону Шумадије и Западне Србије (6,1%, тј. са 1.084 на 1.017) и у Региону Јужне и Источне Србије (8,1%, са 962 на 875).

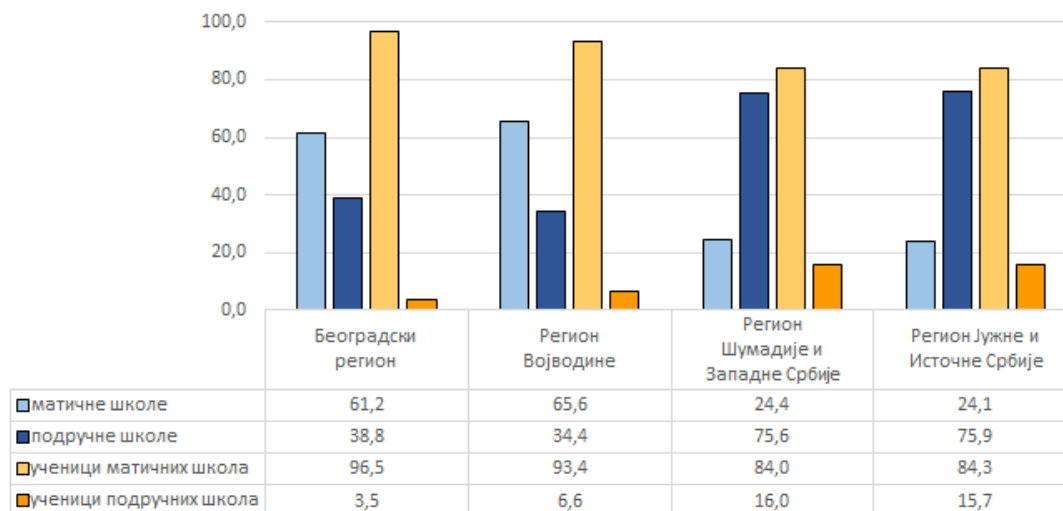
У истом периоду (2011-2018.) број ученика у основним школама смањен је и у матичним и у подручним школама у Србији. У матичним школама број ученика је опао за 5,5% (са 500.476 на 472.748), а у подручним за 23,1% (са 71.623 на 55.086).

Промене у броју ученика нису линеарне. У Београдском региону број ученика у матичним школама је повећан (са 113.447 на 123.310, односно за 8,7%), док је у подручним смањен (са 5.651 на 4.501 или за 20,4%). У свим осталим регионима забележено је смањење броја ученика и у матичним и у подручним школама. У Региону Војводина број ученика у матичним школама опао је са 143.256 на 131.412 (8,3%), а у подручним са 10.870 на 9.339 (14,1%). У Региону Шумадије и Западне Србије забележен је пад од 7,8% (са 136.197 на 125.526 ученика) у матичним, и за 23,2% (са 31.193 на 23.957 ученика) у подручним школама. Опадање броја ученика највеће је у Региону Јужне и Источне Србије – 14,0% у матичним (са 107.576 на 92.500) и 27,7% у подручним (са 23.909 на 17.289 ученика).

Смањење број уписаних ученика показује велике разлике између општина. У великом броју општина број ученика је смањен и у подручним и у матичним школама, односно не само у сеоским насељима већ и у општинском центру (Табела 4 у Прилогу). У неколико општина то смањење је било веома велико и у подручним и у матичним основним школама (у Региону Војводине – Кула, Ковачица, Алибунар, Бач, Бечеј, Осечина и др.; у Региону Јужне и Источне Србије – Неготин, Кучево, Гаџин Хан, Сурдулица, Босилеград, Димитровград, Голубац, Прешево и др; У Региону Шумадије и Западне Србије: Нова Варош, Лучани, Мало Црниће, Рековац, Мали Зворник и др.). Једине општине у којима није смањен број ученика у периоду 2011-2018. године су: у Региону Београд (Земун, Палилула, Раковица, Сурчин, Вождовац, Гроцка, Звездара, Врачар, Нови Београд, Савски венац), потом у граду Новом Саду, као и у само две општине ван Београда и Новог Сада – у Тутину и Новом Пазару.

Смањење броја ученика може бити последица већег броја фактора: старење становништва, ниске стопе рађања, миграције из сеоских и мање развијених насеља у веће градове, одсељавање из Србије и др. Томе треба додати и тзв. рано напуштање школовања о чему не постоје поуздани и систематски подаци.

Графикон 18. Матичне и подручне школе и број ученика школске 2018/19. године (у %)

У периоду 2011–2018. смањена је стопа одустајања од школовања у основном образовању (Табела 5 у Прилогу). На нивоу Републике, то смањење износи 0,5% (са 0,9% на 0,4%). Стопа је једнако смањена и код дечака и девојчица. Постоје, међутим, разлике по регионима. У Београдском региону стопа одустајања од школовања смањена је са 0,9% на 0,6%; укупно смањење односи се на девојчице (са 1,1% на 0,5%), док је код дечака стопа остала иста (0,7%). У Региону Војводине стопа одустајања је повећана – укупно са 0,6% на 0,8% (код девојчица је порасла са 0,1% на 0,7%, а код дечака је опала са 1% на 0,7%). Ниска стопа одустајања од школовања (0,5%) у Региону Шумадије и Западне Србије је додатно опала на 0,2%. У Региону Јужне и Источне Србије надпросечна стопа напуштања школовања (1,8%) је пала на 0,4% у протеклих седам година, код дечака са 1,8% на 0,3%, а код девојчица са 1,9% на 0,3%⁶⁴ (Карта 35).

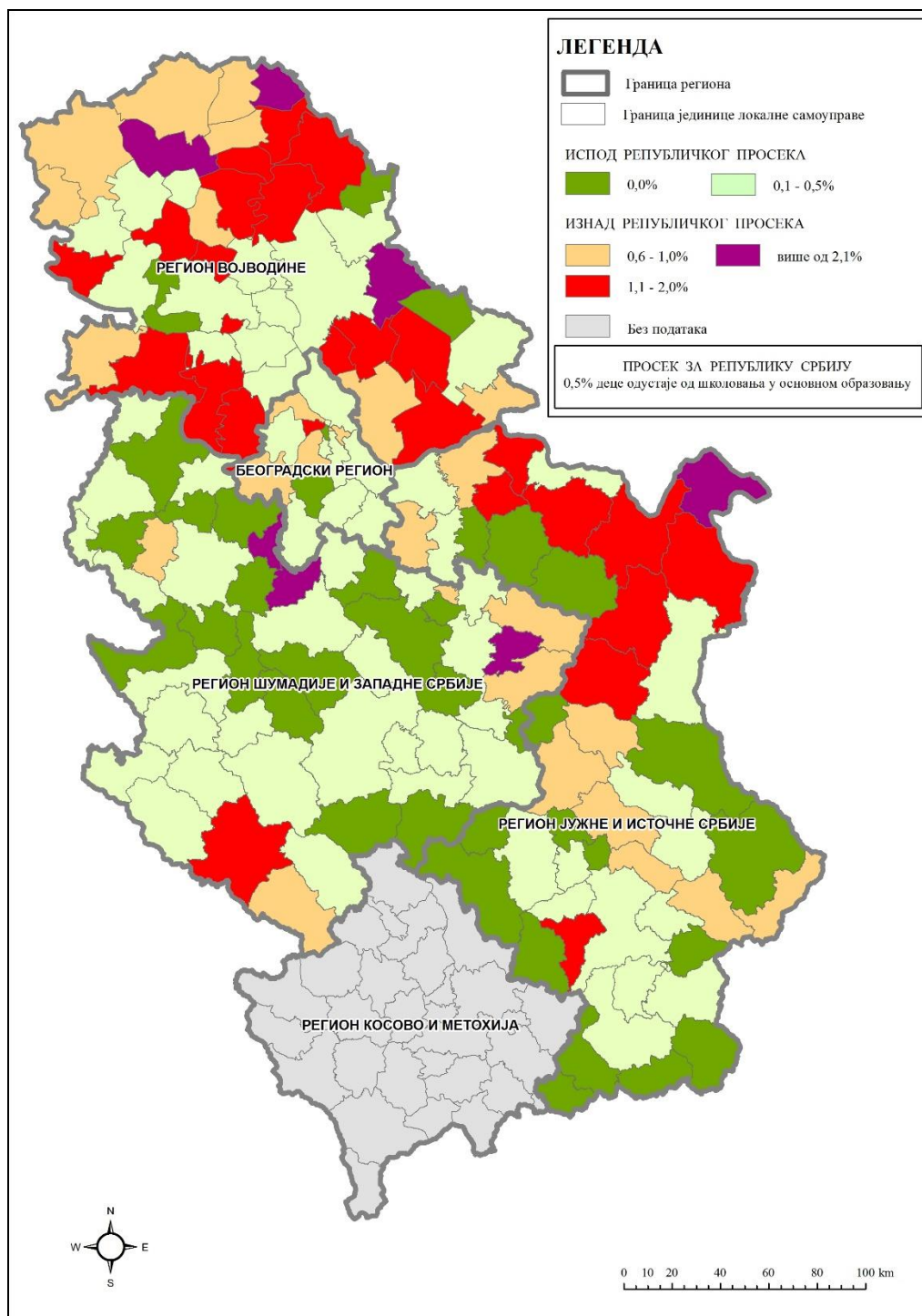
У *Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. године* (у наставку: *Стратегија*) налазимо пропозиције које се односе на просторну доступност образовања и могућности побољшања. У овом документу се каже да је од претходне државе (СФРЈ и СРЈ) наслеђена добра мрежа основних школа (око 60% места с преко 100 становника у Републици Србији има школу), али та мрежа школа није прилагођавана бројним друштвеним променама (демографским, привредним, економским, социјалним) које су се дешавале у локалним заједницама. Корективни механизми⁶⁵ мреже су слабо развијени: домови за ученике основне школе не постоје (чак и тамо где би било оправдано постојање сталних или повремених домована), превоз ученика није адекватно уређен, а нису развијени механизми и мере посебне подршке деци из осетљивих група да не прекидају школовање (стипендије, домови, плаћање путних трошкова до школе, обезбеђивање услова за вежбање и рад у школи, нпр. обезбеђивање музичких инструмената и сл.). Због потребе за економском ефикасношћу образовања кренуло се у рационализацију, а не оптимизацију мреже школа. Последњих година у Министарству теку некоординисане паралелне активности око оптимизације мреже, без укључивања свих релевантних партнера и без пуног учествовања локалне средине и њене претходне припремљености за то. Рационализација мреже школа може довести до додатног угрожавања праведности основног образовања и може негативно утицати на његову, и овако недовољно добру, педагошку ефикасност. На селу је то улазно осипање веће од просека и, што је забрињавајуће, с годинама се повећава: обухват деце са села је пао с 81,15% у 2005. години на 77,4% у 2009. години. Даље, у *Стратегији* се наводи да је стопа осипања у току ОШ висока, иако не постоји тачан и прецизан податак о томе. Али овај просек замагљује озбиљан проблем унутрашње неправедности система у коме постоји тренд пораста осипања деце из осетљивих група, пре свега сеоске и ромске деце, а појављује се разлика и код девојчица (1,2% нижа стопа преласка у односу на дечаке). Осипање у току основне школе је драстично код ромске деце. По последњим подацима о

⁶⁴ И поред тога што ови подаци дају основ за оптимистички закључак о релативно ниским стопама одустајања од школовања у основном образовању и тренду даљег опадања те стопе, има разлога да се упитамо о поузданости података из табеле у Прилогу. Наиме, у табели налазимо податке који се тешко могу објаснити и прихватити као поуздани. Тако, на пример, у табели стоји податак да је у општини Беочин стопа одустајања 2012. била 12,5% а 2018. 0%, у општини Кладово 20,7% односно 2,1% шест година касније, у општини Неготин 25,3% односно 1,6%, у општини Сокобања 22,8% односно 0,6%, у општини Бољевац 23% односно 1,4%, итд.

⁶⁵ Бачки, ученички и студентски домови нису „корективни механизам мреже школа”, односно образовних установа, него интегрални део система образовања који обезбеђује просторну доступност ученицима из мањих градова и насеља и који, истовремено, повећава гравитационо подручје школе и омогућава стварну конкуренцију и шансе вредним, амбициозним и добрим ученицима из мањих насеља.

ромској деци из сегрегисаних насеља 78% се уписује у основно образовање, а завршава 34% (MICS 2010). У *Стратегији* се наводи да је у европским документима наглашено да би осипање деце у току основног образовања требало да буде испод 10%. Указује се да на квалитет основног образовања утичу и услови рада по школама, од физичких (зграда, простор, инфраструктура) до опреме (опремљеност кабинета, библиотека, дидактичка средства, асистивна образовна средства, инструктивни материјали). Каже се да још увек, посебно на селу, има непримерених услова за рад (нпр. половина школа није прикопчана на јавну канализациону мрежу).

Карта 34. Одустајање од школовања у основном образовању 2018. године

Извор: Подаци из ДевИнфобазе, Републички завод за статистику

У *Стратегији* се указује да је кроз пројекат *Дигитална школа*, који је започело министарство надлежно за телекомуникације и информатичко друштво 2008. године, око 95% школа (2.808) добило је рачунарски кабинет. Међутим, многе школе, посебно у неразвијеним крајевима, још увек немају интернет конекцију, а рачунаре и интернет конекције немају ни сви ученици код куће, посебно на селу. Јаз између града и села је велики и незнатно се повећао у односу на 2010. годину (стопа раста заступљености рачунара у урбаном делу је 2,1%, у сеоском 1,4%, РЗС, 2011.). Деци из осетљивих категорија није једнако доступно образовање и негативни социјални и економски фактори озбиљно утичу на њихово напуштање школе, што је даље основа за повећавање дубине и оштрине сиромаштва на селу у односу на град, повећавање регионалних неравномерности и тренд повећавања социјалне искључености у земљи, што је супротно европским стандардима и трендовима. Борба против сиромаштва и социјалне искључености представља кључну компоненту социјалне политике држава чланица ЕУ и један од циљева стратегије Европа 2020. У Републици Србији нису довољно развијене превентивне мере и механизми подршке деци из осетљивих категорија како би се спречило њихово напуштање школе. Дакле, постоји проблем с доступношћу и праведношћу основног образовања, а то постаје извор за генерисање социјалне искључености, а с њом и већих социјалних давања, јер су чланови осетљивих група мање оспособљени за запошљавање и бригу о себи и својим породицама.

У *Стратегији* се као кључне политике развоја основног образовања наводе се повећани обухват деце са села, ромске деце и деце са инвалидитетом и сметњама у развоју и смањивање њиховог осипања у току основне школе, тј. обезбеђивање да заврше ОШ, за шта су потребне следеће мере: (1) Повећати обухват деце узраста од три до четири године квалитетним програмима предшколског васпитања и образовања и обухват све деце ППП, посебно деце из осетљивих категорија којима је припрема за школу најпотребнија ради чега је потребно ангажовање школских управа и учитеља/ица у сеоским школама и локалних самоуправа/општина у праћењу обухвата деце и активном налажењу решења за интеграцију све деце, а у местима где нема предшколских установа за реализацију предшколских програма могу се користити простори школе (концепт проширене улоге школе у сеоским срединама), дома културе или неке друге локалне установе, али они морају бити претходно опремљени и прилагођени за боравак деце овог узраста; (2) Активно праћење уписа ученика и преласка у пети разред на нивоу локалне самоуправе: ангажовање локалне самоуправе, регионалне школске управе и школа у активном праћењу уписа деце у ОШ, преласка деце у пети разред, превенцији и решавању конкретних случајева прекидања школовања. Систематско праћење која су деца изван система; (3) У образовној статистици праћење генерације ради тачног увида у стопу завршавања ОШ; (4) Развијање корективних механизма мреже као што су: организовање ђачког смештаја, тј. постојање сталних, повремених или привремених домова за ученике основне школе, обезбеђивање посебног или усклађивање јавног превоза, или обезбеђивање трошкова превоза (плаћање или субвенционисање карата) за децу из удаљених места и сиромашних породица која од петог разреда морају да путују до школе, законодавно регулисање система учења на даљину, уз контролу квалитета, посебно за ученике који су хоспитализовани, или су изван система образовања, или из неких других разлога им је отежано редовно похађање школе, а један од предуслова који би помогао повећање доступности квалитетног образовања је и широкопојасни приступ интернету за свако домаћинство; (5) На основу података добијених истраживањем осипања ученика из ОШ (из којих категорија деце, којих региона, који су главни узроци осипања) доношење конкретних политика, мера и акција за дугорочно смањивање осипања; и (6) Спровођење оптимализације мреже ОШ која у највећој мери уважава

педагошке, културне и шире друштвене разлоге и која ће гарантовати остваривање права на образовање свих категорија становништва, а која ће бити економски најрационалнија. Због хетерогене морфологије основних школа, нема могућности за доношење јединствених мера за читаву мрежу, јер су проблеми појединих категорија школа врло различити, па се мере за оптимализацију морају доносити у зависности од локалних специфичности, а не на основу републичких просека. Мале сеоске школе би требало сачувати где год је то могуће. Оне зависе од демографске ситуације у средини у којој се налазе, али исто тако и саме утичу на демографско стање (кад место остане без школе, брзо остане и без становништва). Подршка овоме је и примена концепције проширене делатности школа у сеоским и неразвијеним срединама, да те школе постану вишефункционални центри (поред образовне преузимају и друге функције, нпр. културне, административне) и агенси развоја локалних сеоских заједница. Потребно је задржати специјалне школе за специфичне околности и за оне категорије деце за које су неопходне. Остале би требало да се претворе у ресурсне центре за пружање помоћи редовним школама, наставницима и породицама у примени инклузивног приступа у школама у општини или региону. Укидање школа за основно образовање одраслих и преношење те функције на редовне основне школе остварити у складу с концепцијом проширене делатности школа и с концепцијом функционалног основног образовања одраслих.

Према наводима из *Годишњег извештаја о реализацији Акционог плана за спровођење стратегије развоја образовања у Србији до 2020.*, пројекције на основу података које даје РЗС упућују на закључак да се осипање креће у том распону (до 5% од генерације), али се додаје да „Методологија израчунавања броја одустанака, међутим, није оптимална (разлика у броју ученика на почетку и на крају школске године), нити су праксе пријављивања броја ученика од стране установа сасвим поуздане, тако да није расположив сасвим валидан податак о стопи осипања из система основног образовања и васпитања” (стр. 35).

У једном од истраживања које се баве темом раног напуштања школовања (*Анализа смањења броја деце уписаних у предшколске установе, основне и средње школе на територији Аутономне покрајине Војводине*, Нови Сад: Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине, 2016. година), цитира се дефиниција „рано напуштање школовања” у документу *Стратегија Европа 2020*, према којој се то односи на „пропорцију становништва узраста 18-24 године с нижим средњим образовањем или ниже (кореспондира са завршетком основне школе у нашем систему образовања). Млади људи који су остварили образовање само на нивоу предшколског, основног, нижег средњег или кратких програма средњег образовања за мање од две године, налазе се у овој групи” (стр. 2). Наводи се да је Европска унија у поменутом документу поставила циљ да се смањи проценат особа које су раније напустиле школовање са тадашњих 15% (када је документ усвојен) на 10% у 2020. години. У *Анализи смањења броја деце ...* се наводи да не постоје тачни и прецизни подаци о осипању деце из раног образовања, али се каже да је у документу *Стратегија образовања у Србији до 2020. године* констатовано да је та стопа висока. Подаци о осипању ученика основних школа у Војводини који су дати у овој *Анализи*, добијени су путем анкета на узорку. На страни 3. овог извештаја налазимо следећи податак: „Пратећи генерацију ученика уписаних у први разред основне школе школске 2003/04. године, уписаних у VIII разред основне школе 2010/11. године, те у први разред средње школе 2011/12. и завршни разред средњег образовања, добили смо податак о томе да је за територију АП Војводине 20,77% уписаних ученика прекинуло школовање у некој фази свог образовања”. Број „осутих” ученика по локалним самоуправама много је већи од укупног процента тих ученика у АП Војводини као целини, што значи да су

ученици основних и средњих школа у појединим локалним самоуправама напуштали и прелазили у друге школе, дакле, нису изашли из система образовања на територији АП Војводине. Као најчешћи узроци осипања ученика током стицања основног образовања у Војводини наведени су: понављање разреда (43%), одлазак у иностранство (19%), одлазак у другу основну школу ван територије АПВ у Републику Србију (10%), васпитна занемареност (6%), прелазак у школу за децу са сметњама у развоју (4), хронична и тешка оболења (3%), материјални услови (3%), други разлози (12%) (*Анализа*, стр. 15).

Подаци који су наведени у Табели 5 у Прилогу и подаци наведени у извештају Покрајинског секретаријата за образовање на основу анкетног истраживања су у приличном раскораку и на неки начин додатно потврђују да не постоји поуздан увид у проценат деце која напуштају школовање у основној (и средњој) школи у Србији.⁶⁶ Велике разлике у подацима могу се видети и у публикацији *Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији 2014*. (Београд, Републички завод за статистику и УНИЦЕФ) где се наводи да је проценат деце основношколског узраста која тренутно похађају основну или средњу школу 98,8%, а да је проценат деце која „упишу први разред основне школе и која успеју да стигну до последњег (четвртог) разреда основне школе 99,8%. И даље, да је стопа завршавања основне школе 92,4%, а стопа преласка у средњу школу 99,6% (стр. 18-19). Ово су подаци усклађени са ИСЦЕД класификацијом. Одговарајући индикатори према националној класификацији нивоа образовног система су: Нето стопа похађања основне школе – 98,5%; Нето стопа похађања средње школе – 89,1%; Стопа завршавања основне школе – 93,4%; Стопа преласка у средњу школу – 96,3%.” (стр. 19).

Према подацима Пописа 2011. године, вредност индикатора „рано напуштање школовања” (удео становништва 18-24 године са највише завршеном основном школом) износио је 16,9% (у градским насељима 14,4% и осталим насељима 20,6%) (Табела 6 у Прилогу). У Београдском региону ове вредности су износиле 13,7% (градска 12,9% и остала насеља 20,6%), док су у осталим регионима забележене скоро сличне вредности: око 18%, односно у градским насељима од 14,6 % (Регион Шумадије и Западне Србије) до 15,5% (Регион Војводина) и око 21% у осталим насељима.

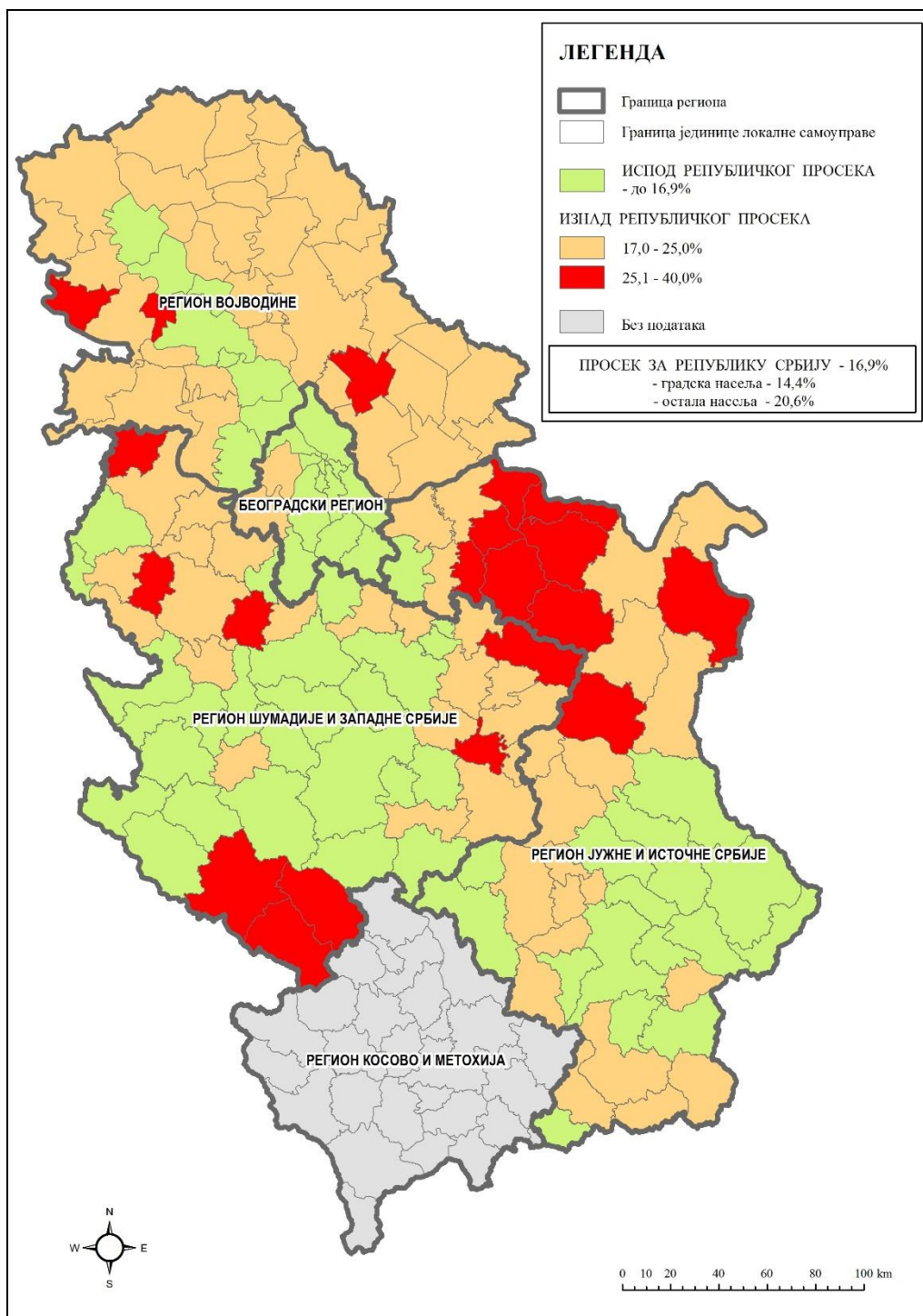
Посматрано на нивоу општина, најлошија ситуација је у општинама Тутин (Регион Шумадије и Западна Србија), Велико Градиште, Жабари, Мало Црниће и Петровац на Млави (Регион Источна и Јужна Србија), у којима преко 30% младих 18-24 године није наставило школовање у средњој школи, као и у општинама Ковачица, Бач, Бачка Паланка (Регион Војводина), Сјеница, Мионица, Осечина, Богатић, Деспотовац, Варварин, Нови Пазар (Регион Шумадија и Западна Србија), Неготин, Голубац, Жагубица, Кучево и Бољевац (Регион Источна и Јужна Србија), у којима је тај проценат преко 25% (Карта 36).

Завређују пажњу и подаци о просторном размештају објеката/школа за децу ометену у развоју (Табела 7 у Прилогу). За ову децу, која захтевају посебну пажњу и услове, организоване су 43 основне и средње школе, од којих 10 има и услове за стационарни смештај, односно за стални боравак. Претпостављамо да су садашњи

⁶⁶ У публикацији *Спречавање раног напуштања образовањадата* је процена о боју деце из ромске етничке групе која се не уписују у први разред основне школе (31%), а наводи се да је „чак 15% деце узраста од 6 до 13 година ван система образовања”. Као извор за ту тврдњу наводи се публикација Републичког завода за статистику и УНИЦЕФ-а, 2014., стр. 189. (Спречавање раног напуштања школовања, стр. 24).

капацитети резултат исказаних потреба и поуздане евиденције о броју деце са посебним потребама и специфичним захтевима њиховог школовања.

Карта 35. Становништво 18-24 године са највише завршеном основном школом (рано напуштање школовања)

Извор: Подаци Пописа становништва 2011. године, Републички завод за статистику

Важне исказе, предлоге мера и увид у добре праксе локалних самоуправа у области побољшања услова и просторне доступности школовања налазимо у *Посебном извештају Заштитника грађана Инклузивно образовање – Услуге додатне подршке деци и ученицима у образовању* (Београд, октобар 2018.). У извештају се наглашава да је 2009.

године у Републици Србији нови закон донео корениту промену на начин да „право на образовање припада сваком детету” односно да се у новом систему „не постављају медицински, здравствени, психолошки или други услови образовања” (стр. 3). У оцени стања, у овом Извештају, који се дотиче теме просторне доступности услуга којима се пружа подршка деци и ученицима у образовању и другим активностима развоја и социјализације се каже: „Деци која живе у удаљеним крајевима нису обезбеђене услуге подршке у пуној мери, које би обезбедиле пуно укључивање деце у наставне, ваннаставне и активности у заједници и вршњачкој групи. У највећем броју случајева, једини облик подршке је финансијска накнада трошкова превоза, која често није довољна да обезбеди адекватан превоз деце до и од школе на начин који ће омогућити њихово пуно укључивање у заједницу. Накнаде често не уважавају реалне трошкове превоза деце, већ се одређују у висини цене јавног превоза чак и тамо где јавни превоз није организован. Деци нису на располагању услуге које омогућавају њихово пуно укључивање у заједницу уз одговарајуће организован превоз који уважава временске и друге потребе ове деце” (стр. 8). Од препорука датих у овом Извештају скрећемо пажњу на препоруку која посебно наглашава хитност измене прописа који би требало да побољшају положај и изгледе маргинализованих група деце: „Потребно је изменама и допунама постојећих прописа или доношењем нових уредити нове услуге социјалне и здравствене заштите посебно за децу која живе у сиромаштву, децу ромске националне припадности, децу која живе и раде на улици, децу са емоционалним и понашајним тешкоћама, децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, децу са развојним тешкоћама, децу жртве насиља и другу децу у посебно осетљивом положају, као што су дневни боравци, помоћ у учењу, саветовалишта за децу и породице, свратишта, склоништа, услуге структурисаних активности са децом и друге”. Посебно се наглашава „Потребно (је) да јединице локалне самоуправе обезбеде бесплатан превоз до и од школе за сву децу и ученике који живе у удаљеним крајевима и децу и ученике који пешаче”, као и да је потребно „да јединице локалне самоуправе обезбеде такву организацију бесплатног превоза деце до и од школе која омогућава деци и ученицима не само похађање наставе/васпитног рада, већ и учешће деце у наставним и ваннаставним активностима, као и у спортским, културним, рекреативним и другим активностима у заједници и вршњачкој групи”. Из посебног поглавља које се односи на мере подршке, наводимо следеће ставове Заштитника грађана како локалне самоуправе могу својим програмима и активностима побољшати положај ученика и повећати њихове изгледе да редовно похађају основну школу (стр. 44): „Опште мере подршке деци и ученицима, које се пружају школској и предшколској популацији најчешће су бесплатан или регресираан превоз, финансијске помоћи које обезбеђују ЈЛС, бесплатна или регресирана исхрана (ужина, народна кухиња, бесплатан оброк, пакети са намирницама, оброци, новчано давање за трошкове исхране), бесплатни или регресирани боравак у предшколским установама и дневним боравцима. Бесплатне уџбенике обезбеђује 6 Јединица локалне самоуправе, школски прибор и дидактички материјал 8 ЈЛС, бесплатан смештај у установама за смештај ученика 9 ЈЛС. Бесплатан превоз за сву децу и ученике (без обзира да ли су ученици основне или средње школе, односно да ли похађају ППП) обезбеђују Ада, Алибунар, Бабушница, Бајина Башта, Блаце, Варварин, Владимирци, Жабари, Жагубица, Књажевац, Лучани, Мајданпек, Нови Бечеј, Нови Пазар, Пландиште, Сента, Сокобања, Ћићевац, Црна Трава и Чајетина. Бесплатан превоз за ученике основних школа обезбедило је, поред претходно наведених ЈЛС, и Бачка Паланка, Бачка Топола, Беочин, Бор, Брус, Велика Плана, Врњачка Бања, Краљево, Лебане, Ниш, Параћин, Пећинци, Пирот. Превоз за ученике средњих школа углавном је регресираан у одређеном проценту (нпр. у Бачкој Паланци превоз је регресираан 20-80%, у Пироту 50% (превоз је регресираан само ако је удаљеност пребивалишта ученика од школе већа од 4 km), у Ади у висини од 10-20%, а у Чоки 30%. Врњачка Бања, Димитровград, Зрењанин, Ковачица,

Рековац обезбеђују помоћ пред полазак детета у први разред основне школе (поклон пакет наставних средстава, школског прибора или дидактичког материјала, опремање првака, новчано давање за ђака првака)⁶⁷.

Међу мерама подршке за децу која живе у сиромаштву, за тему просторне доступности истичемо меру на страни 50. (г) мере подршке за децу која живе у удаљеним крајевима и децу пешаке где се наводе примери добре праксе које су неке од општина у Републици Србији организовале и коју би могле да следе и друге општине.⁶⁸

С обзиром да је сиромаштво мање видљиво, а по неким изворима више распрострањено у руралним подручјима, у овом *Извештају* наводи се да се „Стопа ризика од сиромаштва у Србији (се) повећава: у 2012. години износила је 24,6%, а у 2017. години 25,5%, а сиромаштву су највише изложена деца. У укупном броју деце на евиденцији центара за социјални рад, највећи је удео материјално угрожене деце (57,5% у 2014. год., 62% у 2015. год. и 54,8% у 2016. год.), која су користила различите видове материјалне помоћи. У Србији се стопа сиромаштва очигледно смањује са повећањем школске спреме носиоца домаћинства: од 20,2% појединаца без завршене основне школе до само 1,0% оних са завршеним факултетом. Међу сиромашнима доминирају они са завршеном основном школом или чак без завршене основне школе: учествују са 61,5% од укупног броја сиромашних, иако је њихово учешће у укупном становништву само

⁶⁷ Негде су мере подршке за ученике условљене испуњавањем одређених критеријума, као што је успех у школи и/или економска снага породице или процена безбедности деце. Тако, општина Параћин обезбеђује субвенцију превоза за редовне ученике средњих школа који похађају средњу школу на територији општине Параћин и путују из сеоских насељених места, за време трајања наставне године, и то: у износу од 100% до 50% на основу јасно утврђених критеријума – успех на крају претходне школске године, односно првог полугодишта, минималан број неоправданих изостанака, висина прихода породице, поседовање пољопривредног земљишта, становање код хранитељске или старатељске породице и др. У Прокупљу превоз је бесплатан за ученике „који живе у општини Прокупље на удаљености мањој од 4 km, а већој од 2 km а чија је безбедност угрожена на путу до школе и назад”.

⁶⁸ Све ЈЛС обезбеђују превоз ученика основних школа и превоз деце која похађају припремни предшколски програм, у складу са ЗОСОВ, али одређени број ЈЛС је проширио ово законско право својим одлукама. Законском одредбом и одлукама ЈЛС о проширењу права на превоз, обезбеђена је минимална подршка деци која живе у удаљеним крајевима и деци пешацима. Већина ЈЛС нема успостављене посебне услуге подршке за децу која живе у удаљеним крајевима и децу пешаке, већ се овој групи деце најчешће обезбеђује пуна или делимична накнада трошкова превоза или се (у мањем броју случајева) обезбеђује бесплатан превоз у пуној мери или делимично, као што је случај у Бујановцу, Гацином Хану, Димитровграду, Кикинди, Косјерићу, Краљеву, Прибоју, Убу и Параћину (Основна школа „Вук Караџић” у Параћину је купила школско возило за превоз ученика). У неким ЈЛС деци која живе у удаљеним крајевима се обезбеђује смештај у ученичком дому (Кладово, Мало Црниће, Мерошина), исхрана (Кладово, Мало Црниће, Мерошина, Трстеник), дневни боравак (Трстеник). Накнада трошкова превоза је најчешће начин како ЈЛС дају подршку деци и ученицима који живе у удаљеним крајевима или пешаче, а њена висина креће се од висине цене месечне карте за јавни превоз, процентуално одређеног износа трошкова, до фиксних месечних износа. Тако општина Пријеполје ђацима пешацима којима није доступан градски и приградски превоз, обезбеђује „финансијска средства у месечном новчаном износу као да има организован јавни превоз и тим родитељима школе исплаћују на руке финансијска средства”. Општина Александровац је одлуком о основној и додатној подршци детету и ученику из 2016. прописала као једну од услуга, „накнаду трошкова превоза за ђаке пешаке”. Износ накнаде је 20% од цене горива по пређеном километру. Општинско веће општине Прибој донело је 26.01.2015. године Закључак да се одобрава накнада у износу од 8.000,00 динара ђацима пешацима, односно ученицима основне школе који путују преко 4 km у једном правцу на путу од куће до школе, а немају организован превоз. Ова накнада је у 2015. години исплаћена за 53 ђака пешака. Ова општина има и организовани превоз који је у школској 2014/2015 години користило 259 ученика основне школе, а у школској 2015/2016. години 337 ученика. У општини није организован јавни превоз на свим релацијама те „нема могућности” да се за сву децу „организује превоз на терет буџета општине”. Ипак, општина је у једном случају, уважавајући положај породице и деце, „ангажовала теренско возило које врши превоз деце од места становања до школе”.

29,5%. Иако они са завршеном средњом школом имају стопу сиромаштва испод просека за Србију као целину, ипак је њихов број висок – има их чак 36,3% укупног броја сиромашних, свакако захваљујући великом укупном броју (чак 54,2% популације у Србији). Ова чврста релација између нивоа образовања и сиромаштва јасно указује на то да је подизање квалитетности запослених, посебно оних на најнижим степенима лествице, непосредан и ефикасан начин смањења сиромаштва у Србији. Макар као први корак, Србија би морала да обезбеди да сва деца заврше основну школу, што је и вишедеценијска законска обавеза која се не остварује”.⁶⁹

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије у својим извештајима указао је на бројне проблеме сиромаштва и искључености деце и предложио конкретне мере и програме за брже, систематско и обухватно решавање проблема сиромаштва о социјалне искључености најмлађег становништва. Тим се, између осталог, посебно бави темом раног напуштања школовања и осипања ученика из система образовања и сматра да тај проблем није довољно препознат у друштву, јер се посматра само као проблем ученика и његових родитеља, а не као друштвени проблем у чије решавање треба да буду укључени различити актери како на националном, тако и на локалном нивоу. Тим указује да су последице раног напуштања школовања видљиве на: „индивидуалном плану – несигуран и апатичан појединац коме је смањена могућност запошљавања и који живи од социјалне помоћи на друштвеним маргинама, на друштвеном плану – низак образовни ниво становништва, висока стопа незапослености на националном и локалном нивоу, велика издвајања из буџета за социјална давања, пораст преступничког понашања, и на економском плану – слаб привредни напредак и раст економије. Један од циљева Европске Уније (Европа 2020), је да удео оних који прерано напуштају школовање треба да буде испод 10%, а најмање 40% младих треба да има стечено терцијарно образовање. (<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/10/Okvir-za-pracenje-inkluzivnog-obrazovanja-u-Srbiji.pdf>); *Смон напуштању школовања*, Тим за праћење сиромаштва и социјално укључивање, Београд, 2016).

⁶⁹ Деца која живе у сиромаштву имају на располагању претежно услуге финансијске подршке, а у далеко мањој мери услуге које су усмерене ка социјалној инклузији ове деце, као што су бесплатно укључивање у ваннаставне активности, спортске и културне активности, и услуге намењене помоћи у учењу и школовању или подстицању развоја талената. Специфичне услуге за децу која живе у сиромаштву има 88 ЈЛС. Најчешће као услуга додатне подршке деци која живе у сиромаштву обезбеђује бесплатна/регресирана исхрана (ужина, народна кухиња, бесплатан оброк, пакети са намирницама, оброци, новчано давање за трошкове исхране), затим бесплатан или регресиран превоз, бесплатни уџбеници или новчана средства за њихову набавку, бесплатан или регресиран боравак у предшколској установи, финансирање интернатског/домског смештаја, давања у роби (обућа, одећа, огрев, опрема за бебе) и бесплатан школски прибор или новчана средства за његову набавку. ЈЛС обезбеђују и финансијску помоћ, као што је случај у општинама Ада, Блаце, Нови Бечеј и Топола. Тако, општина Ада сваке године расписује конкурс за додељивање помоћи материјално угроженим ученицима и студентима ове општине и за то опредељује средства у износу око 900.000,00 динара. У Лајковцу, Рековцу и Црној Трави, обезбеђиван је грађевински материјал и финансирана поправка стамбених објеката породица у сиромаштву. Неке ЈЛС обезбеђују и помоћ за лечење деце – у Рековцу су обезбеђивана средства за лекове и лечење деце која живе у сиромаштву. Услуге нефинансијског карактера много су ређе. Тако само 14 ЈЛС обезбеђује укључивање деце у рекреативне, ваннаставне, спортске и културне активности (бесплатне улазнице, екскурзије, излети, летовања, зимовања). Врбас, Врњачка Бања, Кула, Рековац финансирају бесплатан продужени боравак у школи, општине Нова Варош и Сурдулица финансирале су трошкове матурске вечери за ученике који живе у сиромаштву. Општина Рековац обезбедила је помоћ за издавање личних докумената. Услуге помоћи у учењу обезбедили су Зајечар, Сурдулица и Кањижа кроз услуге центара и дневних боравака (у Зајечару – Центар за младе; у Сурдулици – дневни боравак; у Кањижи – дневни боравак за помоћ у учењу и дневни боравак за децу из маргинализованих породица). (стр. 50 – 58)

2.3.1.2.1.3. Средње образовање

У Годишњем извештају о реализацији Акционог плана за спровођење Стратегије развоја образовања у Србији до 2020. (у наставку: Годишњи извештај), наводи се да је према подацима РЗС, обухват средњим образовањем и васпитањем у школској 2016/2017. години износио скоро 90%. Из тога следи да је остварен циљ из Стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године (у наставку: Стратегија), у којој је постављено да барем 88% генерације уписује средње образовање (стр. 36). У Годишњем извештају се наводи да је према студији МИКС 2014 средњу школу похађало 22% деце из ромских насеља узраста за средњу школу, као и то да је праћењем примене Програма афирмативних мера⁷⁰ за упис ученика ромске националности под повољнијим условима у средње школе утврђено да је у школској 2017/18. години уписано 1.969 ученика ромске националности у средње школе кроз овај програм, док је у школској 2018/19. години путем афирмативне мере уписано 2220 ученика ромске националности (56% су ромске девојчице) (стр. 116).

У Стратегији се наводи да је по укупним капацитетима, мрежа школа намењена средњошколском образовању довољно развијена⁷¹, али систем није правичан, географски распоред тих установа не омогућава једнаку доступност школа младима из свих општина. Мање општине из неразвијених крајева по правилу имају средње школе само једне врсте, па ученици немају могућност избора. У томе су највише погођена деца из осетљивих група и поред својих способности често немају могућности да се образују у гимназијама и уметничким школама, најчешће због лошег социјалног статуса породица које не могу детету да плаћају трошкове школовања ван места становања (превоз или становање у другом месту), а уз то школовање не води директно запослењу, дуго траје и тражи улагања.

Половином марта 2018. године донета је Уредба о критеријумима за доношење акта о мрежи јавних средњих школа. Утврђено је девет критеријума: економски, критеријум једнакоправности, доступности, организациони, статусни, демографски, географски, културолошки и критеријум оптимизације. Утврђени критеријуми омогућавају креирање рационалније мреже средњих школа, спајање малих школа у једну установу (минимални број ученика је постављен на 200, под одређеним условима) (Годишњи извештај., стр.47) У истом документу се каже да је мрежа средњих школа креирана за потребе далеко већег броја ученика, а у наредних 15 година, како показују пројекције, очекује се даљи пад броја ученика у средњем

⁷⁰ Од системског увођења афирмативних мера уписа у средње школе (од школске 2005/06. године закључно са школском 2018/19. годином) уписано је 8.324 ученика (од тога 55% девојчица). Такође, у фебруару 2016. године донет је „Правилник о мерилима и поступку за упис ученика – припадника ромске националне мањине у средњу школу под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности”, а током 2017. године постао је део „Правилника о упису у средњу школу”, тако да се заокружио процес системског уређивања ове врсте подршке. Правилник о упису у средњу школу утврђује неколико афирмативних мера: • Број бодова који ученици ромске националности остваре на основу успеха из школе и на основу завршног испита, увећава се за 30% од броја бодова који им недостаје до 100 бодова; • Овим ученицима који живе у породици која је корисник новчане социјалне помоћи, број бодова који су остварили на основу успеха из школе и завршног испита увећава се за 35% од броја бодова који им недостаје до 100 бодова; • Основна школа почев од седмог разреда има обавезу да информише родитеље, односно друге законске заступнике ученика ромске националне мањине о мерилима и поступку за упис ученика у средњу школу под повољнијим условима.

⁷¹ Према подацима за школску 2018/2019 годину само Сурчин (Београдски регион) Опово, Пландиште, Беочин, Мали Иђош и Житиште у Региону Војводина и Жагубица, Голубац, Мало Црниће, Гацин Хан, Мерошина и Ражањ у Региону Јужна и Источна Србија

образовању за око 9000. Посебно изражен пад се очекује све до школске 2022/2023. године.

Одлука о мрежи јавних средњих школа донета је у јуну 2018., а измењена је у августу и децембру исте године. Према овој одлуци програме општег образовања и васпитања оствариваће 107 гимназија; програме општег и уметничког образовања и васпитања оствариваће 39 средњих уметничких школа; програме општег и стручног образовања и васпитања, односно општег и уметничког образовања и васпитања оствариваће 44 мешовите школе. Одлука предвиђа и да ће програме различитих нивоа образовања и васпитања или више различитих подручја рада остваривати три образовно-васпитна центра. На основу ове Одлуке донесене су одлуке о спајању 14 средњих школа, од тога су 4 гимназије, чиме је остварена рационализација броја запослених на општим пословима. Наредни кораци у 2019. години односе се на наставак хоризонталне рационализације и пилот вертикалне рационализације мреже школа (односно стварање образовно-васпитних центара), као и континуирано праћење ефикасности мреже школа ради евалуације девет критеријума и мерења ефеката досадашњих мера. У Годишњем извештају се наводи да је у школској 2017/18 радило 310 средњих стручних школа, 45 мешовитих школа које „подразумевају гимназије и стручне школе и 4 мешовите уметничке и стручне школе” (стр. 92).

У периоду 2011-2018. година укупан број средњих школа у Србији се повећао са 497 у 2011. годину на 506⁷² у 2018. години (Табела 8 у Прилогу)⁷³. Повећање броја школа евидентирано је у Београду (осам) и по три у Региону Војводине и у Региону Шумадије и Западне Србије. У региону Јужне и Источне Србије у школској 2018/19 години било је пет средњих школа мање у односу на школску 2011/12. (по једна школа у општинама Кладово, Бабушница, Смедерево, Смедеревска Паланка и граду Нишу), што је последица или гашења школа или спајања малих школа у једну установу према критеријумима из горе наведене уредбе и Одлуке о мрежи јавних средњих школа.

По једну школу мање су имале и општина Нова Варош (Регион Шумадије и Западне Србије) и градске општине Палилула и Звездара (Београдски регион), док се у општини Раковица (Београдски регион) евидентирано четири школе мање у периоду од 2011. до 2018. године.

Нове средње школе (укупно 18) добило је 11 општина и то: по једна нова школа у општинама Панчево, Сремски Карловци и Суботица (Регион Војводине), Шабац, Крушевац и Нови Пазар (Регион Шумадије и Западне Србије) и градским општинама Вождовац и Врачар (Београдски регион); по две школе у градским општинама Нови Београд и Чукарица и шест нових школа у градској општини Стари Град (Београдски регион).

На основу података за школску 2018/19. годину, у укупном броју школа у Србији (506) приватне школе су учествовале са нешто више од 10% (52 школе). Највећи број приватних школа налази се у Београдском региону (23) и региону Војводина (21). Приватне школе у Београдском региону чине око 21% од укупног броја средњих школа (106), а похађа их око 6% свих средњошколаца. У региону Војводине приватне средње школе чине око 15% мреже средњошколских установа, а похађа их

⁷² Очигледно да су се реализовала „спајања” појединих средњих школа на основу Одлуке о мрежи јавних средњих школа („Службени гласник РС”, 49/2018-3, 62/2018-5 и 94/2018-4) који је раније поменута. Наиме у школској 2017/18 години на подручју Србије је радило 510 средњих школа (Билтен – Средње образовање – почетак школске 2017/18, бр.65, РЗС, Београд, 2018)

⁷³ У табели су коришћени подаци из ДевИнфо базе РЗС за 2011. и 2018. годину, а за 2018. коришћени су подаци из публикације Саопштења – Статистика образовања ДД50, бр. 86, РЗС

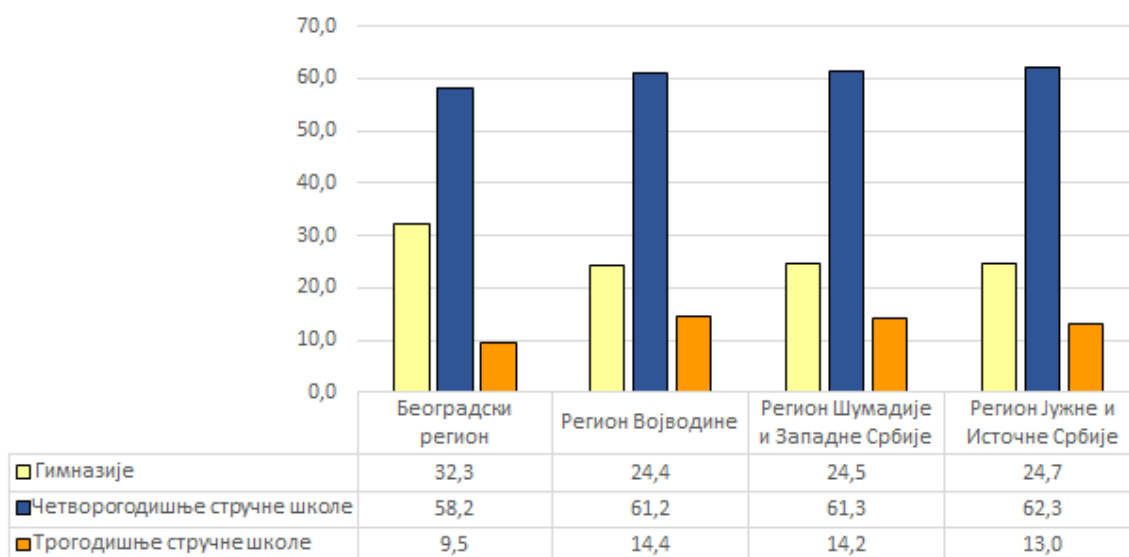
само 2% средњошколаца овог региона. У Региону Шумадија и Западна Србија ради седам приватних школа са 184 ученика и у мрежи средњих школа чини око 5%, док у Региону Јужна и Источна Србија ради само једна приватна школа у граду Нишу са 278 ученика.

Не располажемо подацима о броју и капацитетима приватних школа у школској 2011/12. па се не може пратити њихово кретање, као и промене броја државних школа, односно њихово гашење или спајање/обједињавање.

У периоду (2011-2018.), број ученика у средњим школама смањен је за 11,0% (са 283.173 на 252.079). Број средњошколаца опада у свим регионима: у Београдском региону за 6,5% (са 65.999 на 61.726), у Региону Војводине за 12,3% (са 72.943 на 63.698), у Региону Шумадије и Западне Србије за 9,8% (са 81.127 на 73.206) и у Региону Јужне и Источне Србије највише, за 15,7% (са 63.104 на 53.179).

Дистрибуција ученика према врсти школе у школској 2018/19 години приказана је на Графикон 19. У свим регионима највећи број ученика је похађао четвороразредне стручне школе (од 58,2% у Београдском региону до 62,3% у Региону Јужне и Источне Србије), што се и очекује с обзиром да су стручне школе најбројније у мрежи средњих школа.

Графикон 19. Ученици средњих школа према врсти школе у школској 2018/19. (%)

Стопа одустајања од школовања у средњим школама није се значајније мењала у периоду 2011–2018. и на нивоу Републике износи 1,4% (Табела 9 у Прилогу). У Региону Београд стопа је смањена са 1,7% на 1,4% процентна поена, у Региону Шумадије и Западне Србије са 1,3% на 1,1%, а у Региону Јужне и Источне Србије са 1,4% на 1,3%. Једино је у Региону Војводине стопа одустајања од школовања у средњим школама повећана са 1,2 % на 1,6 %.

Није сасвим јасно по којој формули су рачунати проценти из претходног пасуса. Провере ради, упоредили смо број ученика уписаних у први разред средње школе 2014. године са бројем ученика који су завршили средњу школу 2018. Разлика између ова два броја би требало да представља број осутих ученика током образовања у средњој школи. Према оваквом начину рачунања добијамо знатно већи проценат осутих ученика (који су напустили средњу школу). На нивоу Републике проценат ученика који су у посматраном периоду напустили средњу школу је 13,9, а по регионима су уочљиве мање осцилације: Београд – 15,9%, Војводина – 15,7%, Шумадија и Западна Србија – 10,8% и Јужна и Источна Србија – 13,5%. Разлике су много веће између општина,

будући да се прелазак ученика из школе у једној општини у школу у другој општини не може пропатити на овај начин па се евидентира као напуштање школовања, док се на нивоу региона и државе те промене потиру.

Подаци о **стопа завршавања средње школе**, такође, указују да је проценат осипања ученика доста висок, али, истовремено показују и тенденцију повећања броја уписаних ученика који завршавају средњу школу (Табела 9 у Прилогу). Тај проценат је увећан у периоду 2011-2018. са 80,4% на 84,7%. У Београдском региону проценат уписаних средњошколаца који матурирају је стабилно висок (93,5% 2011. године и 93,1% 2018 године), у Региону Војводине је порастао са 75,2% на 79,3%, у Региону Шумадије и Западне Србије са 80,9% на 86,6%, а у Региону Јужне и Источне Србије са 75,2% на 80,7%.

Постоје и значајне **регионалне разлике у обухвату деце** средњим образовањем (Табела 9 у Прилогу). У периоду 2011-2018. обухват је у Републици увећан са 85,6% на 89,3%. Само у Региону Београд обухват је већи од 100,0% што је несумњиво последица расположивих капацитета у ученичким домовима. Најнижи обухват деце средњим образовањем је у Војводини (79,9% и 85,0%) и у Јужној и Источној Србији (79,1% и 82,7%).

Тенденција сталног опадања броја ученика наводи се и у *Анализи узрока смањења броја деце уписаних у предшколске установе, основне и средње школе на територији Аутономне покрајине Војводине* (Нови Сад, јануар 2016. године, стр. 16): „Из године у годину примећена је тенденција сталног опадања броја ученика, смањивао се број уписаних ученика у први разред средње школе, укупан број ученика у средњим школама, као и број ученика једне генерације при преласку у наредне разреде” (стр. 16).

Према подацима из *Анализе*, школске 2011/2012., у АП Војводини 12,9% ученика није завршило започето средње образовање (19,5% ученика у трогодишњем образовању прекинуло је започето школовање, док тај број ученика у четворогодишњем образовању износи 11,5%) (стр. 17). Највеће осипање је у општинама Ириг, Жабал, Ада, Ковин, Кула и Нови Кнежевац са више од 20%. Повећан је број ученика само у општини Нова Црња. Средње образовање није организовано у општинама Беочин, Житиште, Мали Иђош, Опово и Пландиште. Као разлози за осипање броја ученика се наводе: веће интересовање за друге образовне профиле, прелазак на „лакша” занимања, сиромаштво, лоша саобраћајна повезаност, понављање разреда и сл. Наведени су следећи разлози напуштања средње школе за ученике четворогодишњег профила: понављао разред (41%), васпитна занемареност (10%), одлазак у иностранство (8%), прелазак у школу ван територије АП Војводине у Р. Србији (7%), материјални услови (6%), неадекватна саобраћајна повезаност (4%), незаинтересованост за наставак школовања (4%), здравствени разлози (3%), итд.

Према наводима у *Извештају* ванредно средње образовање за полазнике старије од 17 година, реализовано је у 121 средњој школи, на територији 16 школских управа, а похађало га је 351 полазник. На основу интерних података МПНТР, преквалификација, доквалификација и специјализација реализована је током 2018. године у 178 средњих школа, на територији 17 школских управа. Број одраслих полазника који је похађао програме је 4018 (стр. 121).

У *Препорукама Заштитника грађана које се односе на унапређење инклузивности образовања*⁷⁴ (октобар 2018.), које се односе на просторну доступност

⁷⁴ Препоруке које се односе на унапређење инклузивности образовања детаљно су наведене у поглављу о предшколском и основном образовању и васпитању у овој студији за ППРС

средњег образовања, можемо посебно апострофирати препоруку да је „потребно изменама и допунама постојећих прописа или доношењем нових уредити: начин, услове и облике пружања подршке од стране предшколских установа, основних и средњих школа које су својим активностима постале примери добре праксе у спровођењу инклузивног образовања и васпитања”.

2.3.1.2.1.4. Високо образовање

У *Годишњем извештају о реализацији Акционог плана за спровођење Стратегије развоја образовања у Србији до 2020.* наводи се да је стопа обухвата високом образовањем популације између 19 и 24 године у школској 2016/2017. години износила је 54,2% и у поређењу са 2012. годином када је усвојена Стратегија, већа је за преко 10 процентних поена (стр. 38). Међутим, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије у свом *Извештају* из 2018.⁷⁵ наводи: „високим образовањем је обухваћено 39% младих узраста од 19 година до 24 године у 2016. години. Обухват девојака је значајно већи од обухвата дечака (12 процентних поена). Иако је обухват високом образовањем значајан, забрињава податак да је стопа завршавања високог образовања изузетно ниска. У популацији старости 19–24 године стопа завршавања је само 3,7 у 2016., док је за популацију старости 22–30 година незнатно виша и износи 4,5%. Роми и Ромкиње су у високом образовању веома мало заступљени. Број студената обухваћених афирмативним мерама кроз програме Владе Републике Србије у школској 2017/2018. години јесте 471, док је 526 број студената обухваћених афирмативним мерама кроз друге програме у школској 2017/2018. години” (стр.169).

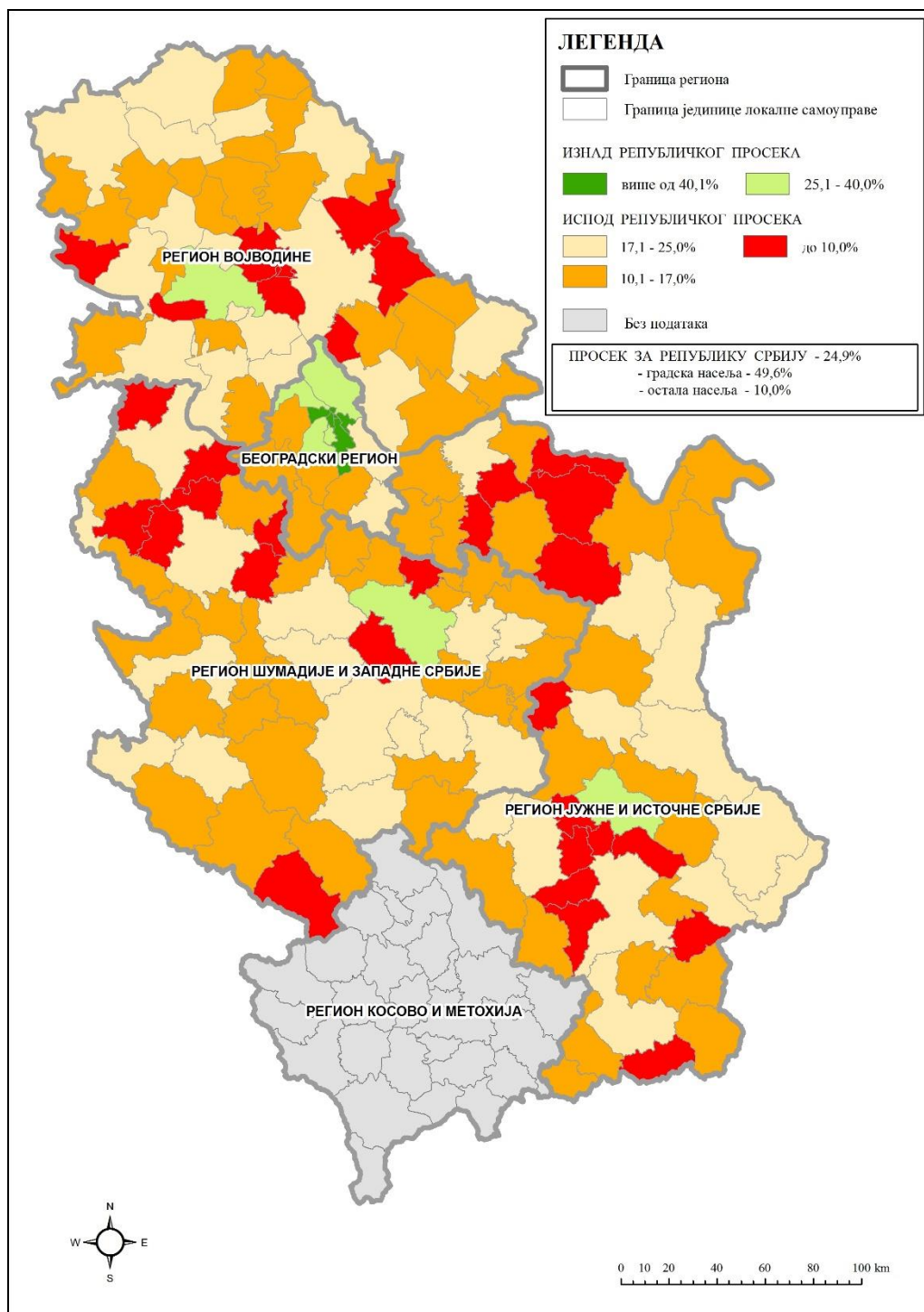
Сагласно са једним од пет квантитативних циљева исказаних у стратешком документу Европске уније „Европа 2020 – стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст”, да се до 2020 повећа проценат становништва старости 30-34 године са дипломом високошколске установе на најмање 40%, у *Стратегији* се дефинише циљ да Република Србија до 2020. године има најмање 38,5% (а касније најмање 40%) високообразованих грађана старости од 30 до 34 године.

Према подацима Пописа из 2011. године, у Србији је 24,8% становника старости 30-34 године имало високо образовање (укључује и више образовање), али са веома израженом просторном поларизацијом у образовној структури становништва, односно развијености људског капитала (Табела 11 у Прилогу). У Београдском региону, овај проценат је износио 38,3%, практично је већ реализован циљ дефинисан у Стратегији. У Региону Војводине нешто више од петине (22,2%) становништва старости 30-34 године је имало високо образовање, у Региону Јужна и Источна Србија 19,5%, а у Региону Шумадија и Западна Србија 17,5%. Посматрано на нивоу општине разлике су још израженије. Учешће високообразованог становништва у овој старосној групи изнад републичког просека (24,8%) забележено је у 14 општини/граду – 10 из Београдског региона (Врачар, Стари град, Савски венац, Нови Београд, Звездара, Вождовац, Чукарица, Раковица, Палилула и Земун) и Градови Нови Сад, Ниш и Крагујевац. Истовремено, у 53 општине учешће је било дупло мање од републичког просека (у распону од 3,8% у општини Црна Трава до 12% у општинама Нова Црња, Пећинци, Шид, Владичин Хан и Ћићевац) и то: општини Сопот у Београдском региону, 15 општина у региону Војводине,

⁷⁵ Трећи Национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији, Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2014–2017. године са приоритетима за наредни период, Београд 2018.

18 у Региону Шумадија и Западна Србија и 19 у Региону Јужна и Источна Србија. У осталим општинама (70) учешће се креће од 12,4% до 24,3% (Карта 37).

Карта 36. Становништво 30-34 године са високим образовањем

Извор: Подаци Пописа становништва 2011. године, Републички завод за статистику

Ово само потврђује наводе из *Извештаја* Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва да „стање у погледу развијености људског капитала у Републици Србији још увек заостаје за предвиђеним пројекцијама дефинисаним *Стратегијом развоја образовања*, али и циљевима ЕУ 2020. Процент особа старости од 30 година до 34 године

које су завршиле високо образовање, као и проценат одраслих од 25 година до 64 године који учествују у образовању и обуци значајно је нижи у односу на задате вредности, што последично доприноси општем недостатку кључних компетенција и адекватних квалификација радно способног становништва, ограничавајући њихову запошљивост” (стр. 30).

Високо образовање у Србије реализује се у оквиру државних Универзитета у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, Нишу и Новом Пазару и Универзитета уметности у Београду, као и седам приватних универзитета (Унион, Сингидунум, Мегатренд, Метрополитан, Привредна академија, Унион-Никола Тесла и Educons). Према подацима за школску 2017/2018. годину, на подручју Републике Србије је било укупно (државних и приватних) 126 факултета и академија и 55 високих школа (Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд 2019). У Београдском региону било је лоцирано преко 50% (71) од укупног броја факултета и академија и око 40% (23) високих школа Републике. У региону Војводине се налазило 24 факултета и 10 високих школа, од тога највећи број у граду Новом Саду (17 факултета и 3 високе школе). У Суботици су радила три факултета и 2 високе школе, а у Зрењанину и Сремским Карловцима по један факултет и по једна висока школа. По један факултет су имали Панчево и Сомбор, а по једну високу школу Вршац, Кикинда и Сремска Митровица. У Региону Шумадије и Западне Србије ради 15 факултета и 13 високих школа, од тога у регионалном центру – граду Крагујевцу 6 факултета и једна висока школа. У Новом Пазару постоје два факултета, а у Чачку два факултета и једна висока школа, по један факултет и поједну високу школу имају градови Ваљево и Ужице, а Јагодина, Краљево и Врњачка Бања по један факултет. Шабац и Краљаво имају по три високе школе, а Ћуприја и Трстеник по једну. У Региону Јужне и Источне Србије лоцирано је 16 факултета и 9 високих школа, од тога у граду Нишу, седишту Универзитета, ради 12 факултета и једна висока школа. По један факултет се налази у Бору, Зајечару, Лесковцу (има и две високе школе) и Врању (и једна висока школа). По једну приватну високу школу имају Пожаревац, Алексинац, Пирот, Врање, Прокупље и Блаце.

Посматрано у периоду од 2011. до 2018., евидентна је промена тренда кретања броја студената у Србији. У периоду од 2011-2015., укупан број студената се повећао за око 10% (са 231.616 на 251.162, односно 19.501), а од 2015-2018. бележи се опадање за укупно 1391. Овај податак на први поглед не показује тако „драматичну” слику, смањење за око 1%. Међутим, ако се упореде подаци о броју новоуписаних студената (бруцоша) у 2015. и 2018. године разлика је знатно већа. Наиме, 2018. године број новоуписаних студената је за око 11% (3.976) мањи у односу на 2011. годину када је уписано 51.855 бруцоша (Табела 10 у Прилогу). На високошколским установама у Београдском региону смањење броја новоуписаних студената је било за око 5% (са 26.674 на 25.195), за око 10% у региону Војводине (са 11.209 на 10.049), Региону Шумадије и Западне Србије за око 21 % (са 7.172 на 5.648) и Региону Јужне и Источне Србије за 20% (са 6.800 на 5.458). Разлог овог смањења броја свакако је деценијски негативан природни прираштај и популационо пражњење појединих делова Србије, али значајан део чине и млади који своје академске образовање настављају ван земље.

Школске 2018/2019. у Србији је било уписано 249.771 студент/киња, од тога 181.310 на државним факултетима (75,6%), 29.174 на приватним факултетима (11,7%), 34.567 на државним високим школама (13,8%), и 4.720 на високим приватним школама (1,9%). Сажето, на државне факултете и високе школе било је уписано 89,4% од укупног броја уписаних студената (Табела 10 у Прилогу). Број уписаних студенткиња (141.679 – 56,7%) био је већи од броја мушкараца (108.092), а студенткиње у већем проценту дипломирају (59,1% међу дипломираним су жене).

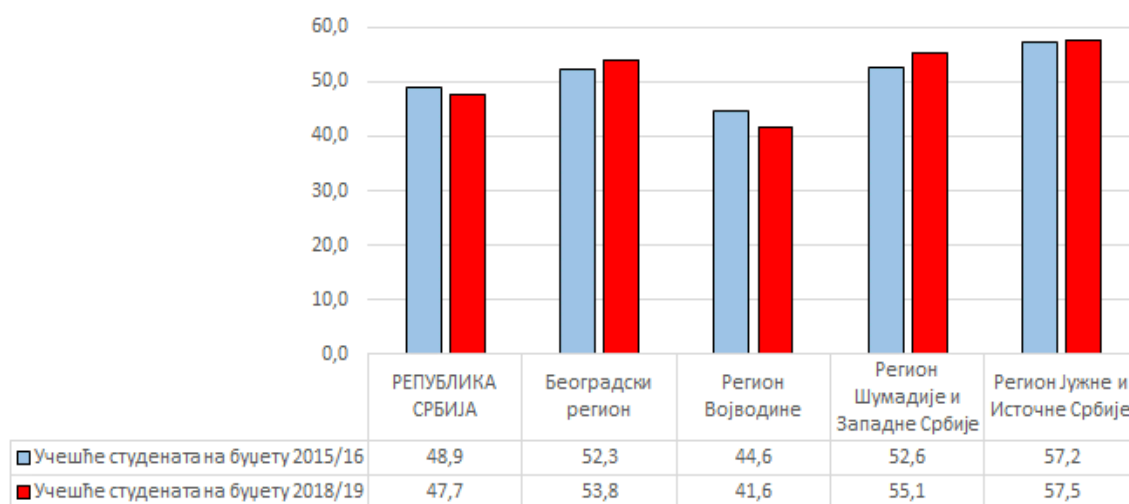
Нешто више од половине укупно уписаних студената у Србији студира у Београдском региону (142.183 студента или 56,9%), а слично је и са студентима

уписаним на државне факултете – од укупног броја (181.310) у Београдском региону студира 56,1% (101.641). У Региону Војводине студира 22,9% студената државних факулета у Србији, у Региону Шумадије и Западне Србије 8,7%, а у Региону Јужне и Источне Србије 11,8%.

Одговарајући проценат од укупно уписаних на приватне факултете су: у Београдском региону је 69,6%, у Региону Војводине 23,1%, у Региону Шумадије и Западне Србије 3,8%, и у Региону Јужне и Источне Србије 3,5%.

Од укупног броја студената на државним факултетима, на буџету је било 48,3%, а на државним високим школама 45,0%. На приватним факултетима нема буџетског финансирања студената. Од 87.507 студената уписаних на државне факултете који су били на буџету, у Београдском региону је студирало 49,3%, у Региону Војводине 26,6%, у Региону Шумадије и Западне Србије 10,2%, и у Региону Јужне и Источне Србије 14,0%.

Графикон 20. Учешће студената на буџету у укупном броју студената у школској 2015/16. и 2018/19. години

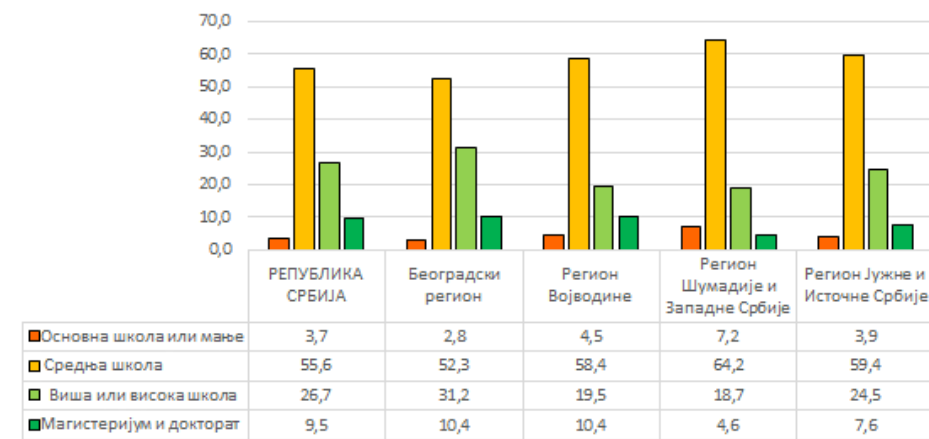

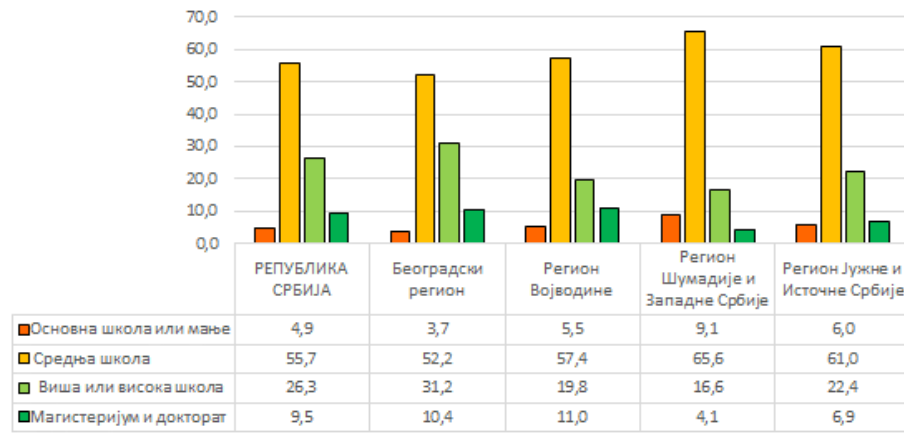
Подаци о **типу смештаја студената за време студирања** за школску 2017/2019. показују да доминира смештај код родитеља, односно нешто мање од половине (47,2%) за време студирања наставља да живи са родитељима (дакле, студира у граду у коме живе родитељи). Више од четвртине студената (28,3%) живе у изнајмљеном стану, а 9,5% у сопственом стану. Тек 6,9% студената живе у студентском дому, 2,1% код рођака и 6,8% у неком другом виду стамбеног смештаја/аранжмана (код пријатеља, непријављени и сл.?). Посматрано по регионима, највише студената који живе у стану родитеља студира у Региону Београд (51,0%), У овом региону је надпросечан број студената који живе у студентском дому (8,0%), као и студената који живе у властитом стану (10,3%). У Региону Војводине надпросечно је учешће студената који изнајмљују стан током студија (36,4%), а у студентском дому живи тек 5,5% студената. Исподпросечно учешће студената који током студија живе у студентском дому је и у оба јужна региона – Шумадије и Западне Србије и Јужне и Источне Србије – по 5,5%. У Региону Јужне и Источне Србије надпросечно је учешће студената који живе с родитељима (61,7%), док је у Региону Шумадије и Западне Србије надпросечно учешће студената који изнајмљују стан (22,1%) (Табела 11 у Прилогу). Подаци дати у табели потврђују оскудне капацитете студентских домова, што указује на јасну социолошку димензију ускраћености високог образовања за младе из економски слабијих друштвених слојева.

Тврдњу о ускраћености високог образовања за младе из сиромашнијих породица можемо тестирати и на основу података о главном начину издржавања студената током студирања (Табела 12 у Прилогу). Према подацима из ове Табеле, готово девет од десет студената (86,9%) се током студија финансира из приватних средстава (издржавано лице – 75,6% или лични приходи у виду имовине, уштеђевине, наследства – 11,3%). Свега 6,5% студената користи неки вид стипендије (стипендије министарства и/или друге јавне установе – 5,5%, фирме или компаније – 0,7%), или кредита (јавне установе – 0,3%, комерцијални кредит – 0,1%). Други извори финансирања (непознато који) заступљени су са 6,5%. Највише корисника стипендија је у Региону Београд (8,2% су стипендисти јавне управе, а 1,1% су стипендисти компанија) и знатно мање у Региону Војводине (3,3% и 0,3%). У оба региона Србија Југ, удео студената корисника стипендије је мањи од једног процента. Сумарно, студирање у Србији данас зависи искључиво од висине прихода и расположивости имовине родитеља и рођака, док су други извори финансирања (стипендија, кредит) готово симболични.

Школска спрема родитеља, која садржи и две важне детерминанте за могућност/изгледе да се студира (економска ситуација породице и мотивација односно подстрек и подршка родитеља да се заврши факултет) приказана је у Табели 13 у Прилогу и на Графикон 21 а) и б). Подаци показују да су најзаступљенији родитељи са средњом школом, који ниво образовања је и најзаступљенији у образовној структури популације у Србији – и отац и мајка (55,6% односно 55,7%), али да су надпросечно заступљени родитељи са вишом и високом школом, укључив и оне са магистарским и/или докторским степеном (очеви – 36,2%, мајке 35,8%). У Београдском региону је највише родитеља са вишом и високом школом (и очева и мајки по 41,6%, од тога 10,4% имају магистарски или докторски степен). У Региону Војводине је, такође, високо учешће грађана са магистарским или докторским степеном међу студентским родитељима (очеви 10,4% и мајке 11,0%). Учешће студената чији родитељи имају завршену или незавршену основну школу је ниско (код очева 3,7%, код мајки 4,9%) а највише је у Региону Шумадија и Јужна Србија (очеви 7,2%, мајке 9.1%). И ови подаци потврђују бројна социолошка истраживања о драстичном смањењу вертикалне социјалне покретљивости и изгледима за социјално напредовање ван граница свој социјалног стратума (слоја, класе) у Србији, које је почело да бива све видљивије почетком седамдесетих година 20. века на простору целе Југославије.

Графикон 21. Студенти у школској 2018/19 години према школској спреми родитеља: а) оца и б) мајке

2.3.1.2.1.5. Ученички и студентски стандард

Најважнија детерминанта просторне доступности једног универзитета/факултета је постојање, квалитет и капацитет студентског дома односно кампуса. Квалитетан студентски дом (понуда студентског смештаја у различитим формама и модалитетима) односно кампус – обезбеђује да студенти под повољнијим условима од тржишних могу да студирају на том факултету, без обзира где му станује породица. С друге стране, таква ситуација повећава број студената који настоје да се упишу на један универзитет и на тај начин јачају конкуренцију и омогућавају факултету да бира између већег броја пријављених кандидата. Дакле, непрекидно подстичу повећање конкурентности и квалитета наставног и научног рада на универзитету. Капацитети студентских (и ђачких) домова имају и незамањиву улогу у остваривању неких кључних људских права – право на образовање, право на једнаке услове и доступност образовних установа, а индиректно помажу смањењу сиромаштва и социјалне искључености, подстићу социјално напредовање, унапређење економске добробити и благостања појединца и породице, као и развој и праведност једне друштвене заједнице.

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије у свом *Извештају* из 2018. наводи да се „С циљем повећања обухвата и доступности образовања ученицима средњих школа, сваке школске године спроводи (се) Конкурс за пријем ученика средњих школа у установе за смештај и исхрану ученика. Конкурсом за школску 2016/2017. у 63 дома ученика средњих школа и школа с домом ученика примљено је 11.314 ученика, од тога 88 ученика из осетљивих друштвених група. Спроведен је Конкурс за пријем студената високошколских установа у установе за смештај и исхрану студената уз помоћ којег је за школску 2016/2017. у 9 студентских центара примљен 17.101 студент, од тога 915 студената из осетљивих друштвених група” (стр. 174)

Домови за ученике и студенте (интернати, ђачки и студентски домови, кампуси ...) су интегрални део система образовања и услов за доступност образовних установа ученицима и студентима који не станују у насељу у коме се налази образовна установа. У појединим државама ђачки и студентски домови имају дугу традицију. У појединим државама насталим у границама Југославије не мали број касарни променио је намену и сада се користи за потребе средњег и високог образовања. И у Србији постоје примери таквих пренамена – уступање касарне у Чачку средњој пољопривредној школи, изградња студентског дома у кругу бивше касарне у Крчагову код Ужица, а у поступку реализације је касарна „Др Арчибалд Рајс” у Новом Саду коју ће након реконструкције користити Академија уметности, Медицински факултет, Факултет

техичких наука (www.iserbia.rs/studentska/kasarna-u-ns-u-postaje-univerziteti-kampus-5100).

У Републици Србији функционисање и коришћење ученичких и студентских домова регулисано је Законом о ученичком и студентском стандарду („Службени гласник РС”, бр. 18/2010; 55/2013; 27/2018;10/2019), који начело инклузивног образовања примењује и при дефинисању ученичког и студентског стандарда као организоване делатности којом се у области образовања и васпитања обезбеђују додатни услови за доступније, ефикасније и квалитетније образовање и васпитање ученика и студената. Закон дефинише осетљиве друштвене групе чији припадници имају право на примену блажих критеријума. Поред закона, усвојен је и *Правилник о смештају и исхрани ученика и студената* („Службени Гласника РС”, бр. 36/2010 и 55/2012, бр. 36/2019) у коме је успостаљено право ученика средњих школа и студената чије пребивалиште није у седишту школе или факултета на смештај и исхрану у установама ученичког стандарда, односно у студентском центру чији је оснивач Република Србија.

Према подацима Министарства просвете, науке и технолошког развоја⁷⁶, у Србији постоји 30 домова за ученике средњих школа (као самосталних установа), од којих неки располажу са више објеката на различитим адресама. Од тога 4 дома (један има пет посебних објеката) налази се у Београду. По један дом налази се у: Нишу, Алексинцу, Прокупљу, Лесковцу, Врању, Сурдулици, Босилеграду, Краљеву, Крушевцу, Трстенику, Чачку, Крагујевцу, Јагодини, Ужицу, Ивањици, Зајечару, Књажевцу, Ћуприји, Зрењанину, Сремској Митровици, Суботици, Кикинди, Сомбори и Вршцу. У Новом Саду раде два дома. Укупни капацитет ових домова је 7.344 места (у Београду 2.302 места и у осталим градовима 5.042 места). Овом броју расположивих места треба придодати места за дефицитарна занимања (70), за ученике са сметњама у развоју (42), за студенте (663), као и 50 места која су у току изградње, што даје укупан број од 8.169 расположивих места за ученике средњих школа, укључив и места за 663 студента.

Поред домова који су смештени у посебним објектима (са капацитетом од 8.169 места), у Републици ради и 28 средњих школа које у свом саставу имају домове (у Београду, Ваљево, Пироту, Бабушници, Нишу, Црној Трави, Врњачкој Бањи, Ћуприји, Крагујевцу, Свилајнцу, Рековцу, Јагодини, Крагујевцу, Пожеги, Ужицу, Неготину, Пожаревцу, Шапцу, Футогу, Руском Кустуру, Апатину, Суботици, Бачком Петровцу, Сенти, Косовској Митровици, Костолцу, Александровцу и Новом Саду. Укупни капацитет ових домова је 3.144 места (за редовне ученике 2.611, за студенте 93, за ученике са сметњама у развоју под посебним условима 310, као и 130 места у анексима који су у завршној фази изградње).

Два студентска центра (у Косовској Митровици и у Бору) примају и ученике средњих школа (укупно 118 ученика).

Из расположивих података следи да у домовима за ученике средњих школа има око 11.430 места.

Према подацима са сајта Едукација/Факултети (<http://fakulteti.edukacija.rs/studentski-centri-domovi-i-menze>) у Републици Србији има 9 студентских центара (у Београду, Новом Саду, Приштини-Косовској Митровици, Нишу, Суботици, Крагујевцу, Бору, Чачку и Ужицу, у оквиру којих послују студентски домови и мензе које студентима нуде смештај и исхрану по повољним ценама). Према овом извору, капацитети студентских центара су како следи:

⁷⁶ www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2016/05/X-PRVI-DEO-KONKURSA-2016-ADRESE-DOMOVA.pdf

- студентски центар у Београду располаже са 14 студентских домова (12.000 места) и 14 студентских мензи;
- студентски центар у Новом Саду има 10 студентских домова (укупно 3.013 места – 2.662 у Новом Саду, 208 у Зрењанину и 143 у Сомбору) и 3 студентске мензе;
- студентски центар у Приштини (са привременим седиштем у Косовској Митровици) има 9 студентских домова (1.647 расположивих места) и 5 мензи;
- студентски центар у Нишу располаже са 4 студентска дома (930 расположивих места) и 3 студентске мензе;
- студентски центар у Суботици има 2 студентска дома (830 расположивих места) и 2 студентске мензе;
- студентски центар у Крагујевцу има 3 студентска дома (634 расположивих места) и 5 студентских мензи;
- студентски центар у Бору има 1 студентски центар (309 расположивих места) и 1 студентску мензу;
- студентски центар у Чачку има 1 студентски дом (207 расположивих места) и 1 студентску мензу; и
- студентски центар у Ужицу има 1 студентски дом (112 расположивих места) и 1 студентску мензу.

Из наведених података следи да је капацитет студентских домова у Србији око 19.700⁷⁷ места.

На сајту се наводи да је смештај у домове намењен пре свега студентима који се школују о трошку државе, док је одређени број места намењен и студентима који припадају некој од осетљивих друштвених група. Уколико остане слободних места, за место у дому могу конкурисати и самофинансирајући студенти.

2.3.1.2.2. Здравствена заштита

Област здравствене заштите представља једну од најзначајнијих области савременог друштва, посебно у овом тренутку када је цео свет фокусиран на проблеме у домену здравља и ослања се на развијеност здравствених система. Глобална претња здрављу оличена у пандемији нове болести Ковид 19 подсетила је међународну заједницу на значај квалитета, доступности и поузданости здравствених услуга. Област здравства је такође један од најзначајнијих стубова јавних услуга и јавних служби и као таква чини саставни део квалитета живота сваког појединца. Свест о потреби стварања услова за здрав живот је одавно присутна у међународним документима, циљевима, политикама, програмима и плановима. У том смислу, глобално се као императив наметнуо концепт Здравље за све (*Health for all*), подржан од бројних агенција Уједињених нација, Светске здравствене организације, Европске уније, Светске банке и др., који промовише доступност здравствених услуга за све и укључивање свих маргинализованих друштвених група, као и становништва у недовољно развијеним земљама у систем здравствене заштите. Критеријуми везани за правичну и једнаку просторну дистрибуцију здравствених услуга и сервиса присутни су у свим међународним и документима Европске уније.

Циљеви одрживог развоја и Агенда 2030 (*UN, Sustainable Development Knowledge Platform, 2015*) посебно наглашавају значај здравствених услуга и њихову доступност у циљу бр. 3: Обезбедити здрав живот и промовисати благостање за све, и додатно у подциљу 3.8.: Постићи универзалну покривеност здравственим услугама,

⁷⁷ Урачунати и капацитети у Косовској Митровици

укључујући и финансијски аспект, доступност основних здравствених услуга и приступачност сигурним, ефективним, квалитетним и приуштивим основним лековима и вакцинама за све. Додатно, наглашава се потреба за заштитом јавног здравља, као и доступност лекова у земљама у развоју. Подциљ 3.ц. истиче да је потребно да се побољша финансирање здравствених система у земљама у развоју, а такође да се подстакне образовање и обука, као и развој здравственог кадра.

Светска здравствена организација (WHO) као кровна глобална организација у домену здравства у својим кључним документима промовише Циљ бр. 3 одрживог развоја (*Stronger Collaboration, Better Health- Global Action Plan for Healthy Lives and Well-being for All*, WHO, 2019), истичући кроз око 50 подциљева тематски везаних за здравље, да нико не сме бити остављен по страни (*to leave no one behind*), подвлачећи тако значај универзалне доступности здравствених услуга. Општи циљ Глобалног Акционог Плана је да подстакне сарадњу између 12 глобалних организација везаних за здравље, развој и хуманитарни одговор како би се убрзао прогрес у односу на задатке Циљева одрживог развоја који су повезани са здрављем. Светска здравствена организација у својим методолошким упутствима (*Gilson L. (ed) Health policy and systems research: a methodology reader, Alliance for Health Policy and Systems Research and WHO, 2012.*) посебно наглашава значај примене мера у слабије развијеним земљама (*low- and middle-income countries*), у које можемо убројати и нашу земљу, а слично је и у другим документима (*Action Plan for the EU Health Workforce (2012.)*, *European Commission; Health Care Systems In the EU -A Comparative Study (1998.) European Parliament; The management of health systems in the EU Member States – The role of local and regional authorities (2012.)*, *European Union and the Committee of the Regions; Universal Health Coverage (2019.) OECD; Primary Health Care on the Road to Universal Health Coverage (2019.) WHO*; и други). Свима је заједничко неколико кључних одредница: промоција и унапређење система јавног здравља, обезбеђење превентивних и куративних здравствених сервиса, примарна здравствена заштита базирана на локалној заједници (*community-based primary care*), једнакост и правичност у дистрибуцији здравствених услуга уз одрживу дистрибуцију ресурса у здравству и смањење здравствених неједнакости, развој и обезбеђење есенцијаних (примарних) здравствених услуга, као и развој здравствених услуга као одговора на потребе и очекивања популације. Неке студије посебно наглашавају значај децентрализације здравственог система и здравствених услуга, наглашавајући посебно регионални, и ниво локалне заједнице. Може се закључити да су напори међународне заједнице у великој мери усмерене ка посебној бризи да се здравствена заштита приближи реалним локалним потребама.

Европска унија дефинисала је кровне документе који се односе на здравље – Здравствене програме Европске уније (*Third EU Health Programme 2014-2020.*, *European Commission*), којима се предвиђа рад на унапређењу јавног здравља и превенцији болести. Последњи овакав програм произилази из генералне стратегије за Европу 2020. (*Europe 2020 strategy*) и истиче стратегију за обезбеђење здравствене неге. Програм се фокусира на кључне приоритете: здраву популацију и здравствене сервисе и услуге као продуктивне факторе за раст и запосленост; приоритете у вези са медицинском опремом, технологијом и лековима; борбу против здравствене неједнакости; припремљеност и менаџмент у случају транснационалних здравствених претњи. Посебни циљеви овог програма за период 2014-2020. су: промоција здравља и здравих начина живота; заштита становништва ЕУ у случају трансграничних здравствених претњи; тежња ка иновативним, ефикасним и одрживим здравственим системима, и обезбеђење доступности квалитетних здравствених услуга за све ЕУ грађане.

2.3.1.2.2.1. Законски оквир система здравствене заштите и стратешки документи везани за здравство у Србији

Основни важећи закони који се односе на систем здравствене заштите а од интереса су за планирање просторног развоја мреже здравствених установа су: *Закон о јавном здрављу* („Сл. Гласник РС”, број 15/2016) и *Закон о здравственој заштити* („Сл. Гласник РС”, број 25/2019). *Закон о јавном здрављу* регулише области деловања јавног здравља, надлежности, планирање, спровођење активности у вези са очувањем и унапређењем здравља становништва, као и начин финансирања. Наглашава се постизање солидарности и једнакости у јавном здрављу за све и пажња за потребе осетљивих друштвених група. Задатак система јавног здравља је и праћење и анализа рада, организације, ресурса и коришћења здравствене заштите у здравственим установама на примарном, секундарном и терцијарном нивоу, као и процена доступности и приступачности здравствене заштите на свим нивоима. Са становишта планирања просторног развоја здравства посебно су значајни следећи задаци:

- праћење и унапређивање организације, рада и финансирања здравственог система, посебно здравствене службе у циљу што потпунијег и квалитетнијег задовољавања здравствених потреба, делотворне, безбедне, приступачне, доступне и ефикасне здравствене заштите;

- праћење и анализа капацитета и ресурса у здравственом систему (кадрови, опрема, простор); и

- праћење и анализа финансирања здравствене заштите и обухвата становништва здравственим услугама у оквиру обавезног здравственог осигурања.

Закон о здравственој заштити налаже, на нивоу локалне заједнице, стварање услова за приступачност и уједначеност коришћења примарне здравствене заштите. Начело приступачности здравствене заштите подразумева обезбеђивање одговарајуће здравствене заштите грађанима, која је физички, комуникацијски, географски и економски доступна, односно културолошки прихватљива.

У тренутку израде ППРС, на снази је неколико подзаконских аката значајних за просторни аспект планирања мреже здравствених објеката. *Правилником о номенклатури здравствених услуга на примарном нивоу здравствене заштите* („Сл. Гласник РС”, бр.70/2019 и 42/2020) прецизно је дефинисане номенклатура примарних здравствених услуга које се обављају у објектима примарне здравствене заштите, док је *Правилником о номенклатури здравствених услуга на секундарном и терцијарном нивоу здравствене заштите* („Сл. Гласник РС”, бр. 70/2019 и 42/2020) дефинисана номенклатура секундарних и терцијарних здравствених услуга које се обављају у објектима секундарне и терцијарне здравствене заштите. Међутим, критеријуми за дистрибуцију објеката примарне, секундарне и терцијарне здравствене заштите нису дефинисани, као ни било која друга просторна одредница. *Правилник о условима и начину унутрашње организације здравствених установа* („Сл. Гласник РС”, бр. 43/2006 и 126/2014) дефинише услове и начин унутрашње организације здравствених установа по нивоима здравствене делатности и врстама здравствених установа. *Правилником* су утврђене могућности организовања служби, односно одељења и одсека, као и њихове врсте. *Правилник* се не бави детаљније критеријумима и нормама везаним за просторну дистрибуцију здравствених установа појединих нивоа, односно максималним радијусима опслуживања.

Правилником о ближим условима за обављање здравствене делатности у здравственим установама и другим облицима здравствене службе (интерно пречишћен текст) („Сл.гласник РС”, бр. 43/2006, 112/2009, 50/2010, 79/2011, 10/2012 - др. правилник, 119/2012 - др. правилник, 22/2013, 16/2018.) прописују се ближи услови

у погледу кадра, опреме, простора и лекова које за оснивање и обављање здравствене делатности, морају испуњавати здравствене установе. За установе свих нивоа здравствене заштите прописују се услови у погледу врсте и броја неопходног кадра. Број медицинског особља се димензионише у односу на број пацијената.

План развоја здравствене заштите Републике Србије („Службени гласник РС”, број 88/2010) истакао је као један од циљева правичан и једнак приступ здравственој заштити свим грађанима Србије, за исте потребе, као и унапређење заштите угрожених популација. Поред тога, истакнуто је неопходно побољшање функционисања, ефикасности и квалитета здравственог система, уважавајући околности везане за друштвена кретања, демографске промене, здравствено стање становништва и друго, уз дефинисање посебних националних програма у области кадрова, мреже институција и недицинског снабдевања.

Уредбом о плану мреже здравствених установа („Сл. гласник РС”, бр. 5/2020 и 11/2020) утврђује се број, структура, капацитети и просторни распоред здравствених установа у јавној својини и њихових организационих јединица по нивоима здравствене заштите.

Стратегија јавног здравља у Републици Србији 2018 – 2026. године („Службени гласник РС”, број 61/2018) подржава испуњавање друштвене бриге за здравље људи и подстиче одговорност државе и друштва у обезбеђењу добробити за све грађане путем унапређења здравља. У Стратегији се утврђују области деловања у јавном здрављу, оквир, мисија, визија и принципи, општи и специфични циљеви, акциони план за деловање, као и начин имплементације, праћења, евалуације и извештавања о њеном спровођењу. Усмеравање пажње на постизање једнакости у здрављу данас представља основ и повезује се са одрживим развојем путем доброг управљања у три најважнија аспекта одрживог развоја.

2.3.1.2.2.2. Анализа постојећег стања система здравствене заштите и мреже здравствених објеката

Приказ актуелног стања здравствене заштите у Републици Србији заснован је на подацима из извештаја, саопштења, анализа, публикација, статистике и истраживања спроведених у Републици Србији у периоду од 2010-2020. године од стране Министарства здравља, Института за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић-Батут” (Здравствено-статистички годишњак Републике Србије, Република Србија – Одабрани здравствени показатељи, Здравствене установе по округу и типу), Републичког завода за статистику (Статистички годишњак Србије, Општине и региони у Србији, 2018.), као и на подацима из *Уредбе о плану мреже здравствених установа* („Службени гласник РС”, бр. 5/2020 и 11/2020), *Стратегије јавног здравља у Републици Србији 2018-2026. године* („Службени гласник РС”, број 61/2018) и *Плана развоја здравствене заштите Републике Србије* („Службени гласник РС”, број 88/2010).

За организацију система јавног здравља у Републици Србији одговорно је Министарство здравља. Здравствене установе у систему јавног здравља дефинисане су *Уредбом о плану мреже здравствених установа*. Уредба дефинише 26 института и завода за јавно здравље као носиоце активности у областима деловања јавног здравља у складу са законом којим се уређује јавно здравље. Значајну улогу у систему јавног здравља имају и домови здравља на територији за коју су основани.

Јавноздравствена политика усмерена је на социјално-економске детерминанте здравља и смањивање неједнакости у здрављу и подразумева бригу о здрављу у свим политикама којима се уређује јавно здравље. Заснива се на универзалном праву сваког појединца на достизање пуних здравствених потенцијала, имајући у виду холистички

приступ здрављу и посматрајући га кроз концепт физичког, менталног и социјалног благостања.

У значајне социјално-економске детерминанте здравља убрајају се бројни социо-економски показатељи, коа што су: раст бруто домаћег производа, монетарна стабилност и раст издвајања у области здравствене потрошње. Као важну демографску појаву од утицаја на здравствену политику и здравствено стање становништва треба издвојити старење становништва и негативан природни прираштај, као и негативна социјално-економска кретања. Тешкоће које са собом носи транзиција државе и друштва утицале су на здравствени потенцијал нације који се истрошио, због чега се ни у времену социјално-економског опоравка не може очекивати брзо заустављање негативних показатеља здравља и њихово жељено побољшање.

2.3.1.2.2.1. Врсте здравствених установа

Основну организациону структуру у систему здравствене заштите чини мрежа здравствених установа у државној својини, као и здравствене установе у приватној својини и приватна пракса. Врсте здравствених установа у Републици Србији дефинисане су Законом о здравственој заштити, а број, структура, капацитети и просторни распоред здравствених установа у државној својини *Уредбом о плану мреже здравствених установа*.

Мрежа здравствених установа у државној својини организована је на три нивоа пружања здравствене заштите - примарном, секундарном и терцијарном, чији су оснивачи Република, аутономна покрајина и локална самоуправа. Највећи степен децентрализације спроведен је на нивоу примарне здравствене заштите (домови здравља, апотеке и заводи на примарном нивоу).

За остваривање права грађана у области здравствене заштите, као и за спровођење програма здравствене заштите донетих на нивоу Републике Србије, могу се, средствима у јавној својини, оснивати све врсте здравствених установа: дом здравља, апотекарска установа, болница (општа и специјална), здравствени центар, завод, завод за јавно здравље, клиника, институт, клиничко-болнички центар, универзитетски клинички центар и војна здравствена установа.

Здравствене установе на **примарном нивоу** су: завод, дом здравља, огранак дома здравља, здравствена станица и здравствена амбуланта, односно апотека и огранак апотеке. Заводи могу бити организовани за: заштиту здравља студената, радника, заводи за хитну медицинску помоћ, геронтологију, стоматологију, плућне, и кожно-венеричне болести. У здравственим установама које обављају здравствену делатност на примарном нивоу, образују се организационе јединице пофункционалном принципу за поједине области делатности (служба, одељење, одсек) и по *територијалном принципу* (огранак, здравствена станица, здравствена амбуланта). Врсте служби и одељења одређене су према: броју становништва одређене категорије (деца, омладина), броју потенцијалних болесника одређеног типа, и административно - територијалној јединици (округ, регион).

Дом здравља, у зависности од броја становника на територији за коју је основан, густине насељености и саобраћајне повезаности, у просторно издвојеним насељеним местима, установама и привредним друштвима, може образовати организационе јединице, и то: огранак дома здравља, здравствену станицу и здравствену амбуланту. Поред територијалног принципа, образовање организационих јединица домова здравља врши се и по функционалном принципу за једну или више области у оквиру делатности (служба, одељење, одсек). Дом здравља обезбеђује следеће активности:

- превентивну здравствену заштиту за све категорије становника;
- здравствену заштиту жена;

- здравствену заштиту деце;
- здравствену заштиту из области опште медицине;
- здравствену заштиту из области поливалентне патронаже, кућног лечења, односно кућног лечења са палијативним збрињавањем и здравствене неге; и
- може да обавља и апотекарску делатност.

Здравствени центар има организационе јединице које обављају делатност дома здравља и опште болнице и може се основати само на територији на којој се налази седиште универзитета који у свом саставу има факултет здравствене струке. Завод спроводи здравствену заштиту појединих групација становништва, односно обавља здравствену делатност из поједине области здравствене заштите: завод за здравствену заштиту студената; завод за здравствену заштиту радника; завод за ургентну медицину; завод за геријатрију и палијативно збрињавање; завод за денталну медицину; завод за плућне болести и туберкулозу; завод за кожне и венеричне болести. Завод за здравствену заштиту радника обавља здравствену заштиту запослених са циљем очувања здравља запослених у безбедној и здравој радној средини.

Здравствена заштита на **секундарном и терцијарном нивоу** подразумева стационарне капацитете. У Републици Србији има је 38.611 болничких постеља, односно до 5,5 постеља на 1.000 становника. Здравствену заштиту на секундарном нивоу обухватају опште болнице, које пружају услуге у оквиру стационарног и поликлиничког дела, за стационарне, односно амбулантне болеснике. Секундарни ниво такође обухвата и специјалне болнице за акутна и хронична обољења: психијатријске болести; интернистичка и неуромускулатурна обољења; рехабилитацију. Општа болница у седишту управног округа којој гравитира мање од 200.000 становника, као и општа болница основана за територију више општина, обавља болничку и специјалистичко-консултативну делатност из више области медицине. Општа болница у седишту управног округа којој гравитира преко 200.000 становника, може у оквиру хирургије обављати делатност и из дечије, васкуларне и пластичне и реконструктивне хирургије и из максилофацијалне хирургије. Општа болница основана за територију једне општине, односно општа болница којој гравитира мање од 50.000 становника, обавља болничку и специјалистичко-консултативну делатност из области интерне медицине, опште хирургије, педијатрије, гинекологије и акушерства.

Терцијарни ниво здравствене заштите обухвата клинике, институте, клиничке и клиничко-болничке центре и универзитетске центре, док су установе које обављају здравствене услуге на више нивоа: завод за јавно здравље, завод за медицину рада, завод за трансфузију крви, завод за судску медицину, завод за вирусологију, вакцине и серуме, завод за психофизиолошке поремећаје и говорну патологију и завод за биоциде и медицинску екологију. Клиника обавља високо специјализовану специјалистичко-консултативну и стационарну здравствену делатност из одређене области медицине. Институт обавља високоспецијализовану специјалистичко-консултативну и стационарну здравствену делатност из једне или више области медицине или денталне медицине.

Клиничко-болнички центар обавља специјалистичко-консултативну и стационарну здравствену делатност на секундарном нивоу здравствене заштите и високоспецијализовану специјалистичко-консултативну и стационарну здравствену делатност на терцијарном нивоу здравствене заштите из више грана медицине. Универзитетски клинички центар обједињује делатност три или више клиника, односно института, које чине организациону и функционалну целину, која обавља високоспецијализовану специјалистичко-консултативну и стационарну здравствену делатност на терцијарном нивоу здравствене заштите из више области медицине.

2.3.1.2.2.2. Критеријуми за дистрибуцију здравствених објеката и здравственог особља

Према *Плану мреже здравствених објеката (2020.)*, дом здравља може бити основан за територију једне општине са најмање 10.000 становника, две или више општина, односно града. Изузетно, дом здравља може се основати за територију једне општине са мање од 10.000 становника.

Огранак дома здравља може организовати дом здравља који је основан за општину или град са преко 100.000 становника – за најмање 40.000 становника те општине, односно града, као и дом здравља основан за две или више општина - у општини изван седишта дома здравља за најмање 8.000 становника. У огранку се обезбеђује хитна медицинска помоћ, здравствена заштита деце и школске деце, жена и одраслог становништва, патронажна служба и кућно лечење и нега, као и превентивна и дечја стоматологија.

Здравствена станица организује се за једно или више насељених места удаљених преко 10 km од седишта дома здравља и са најмање 5.000 становника, за обављање најмање делатности хитне медицинске помоћи, опште медицине и здравствене заштите деце и школске деце.

Здравствена амбуланта организује се у насељеном месту, школи, привредном друштву или установи ако опредељени број корисника омогућава ангажовање једног тима за обављање делатности из опште медицине или здравствене заштите деце и школске деце или превентивне и дечје стоматологије.

Изузетно, на подручјима са специфичним потребама пружања здравствене заштите становништву, где саобраћајни и географски услови то оправдавају, у дому здравља може се организовати и стационар - капацитета 0,5 постеља на 1.000 становника на територији за коју је основан, односно болничко породилиште са највише десет постеља, ако је удаљеност од најближе опште болнице најмање 30 km.

Апотекарска установа се оснива на примарном нивоу здравствене заштите, и то као самостална установа, апотека дома здравља и апотека као организациони део друге здравствене установе. Апотекарска установа се оснива за гравитационо подручје једне или више општина, односно града, за најмање 40.000 становника. Апотекарска установа може имати огранке за гравитационо подручје од најмање 10.000 становника. Апотека се оснива за подручје од најмање 4.000 становника. Апотекарска станица се организује на руралном подручју, односно у насељу које је најмање пет километара удаљено од најближе апотеке.

Завод за здравствену заштиту студената оснива се за најмање 10.000 студената и може имати стационар капацитета до 0,5 постеља на 1.000 студената. Завод за ургентну медицину оснива се за територију једне или више јединица локалне самоуправе.

Општа болница основана је за територију једне општине, односно за територију којој гравитира мање од 50.000 становника. Болничко одељење за стандардно лечење и негу има 24 до 40 болничких постеља, болничко одељење за полуинтензивно лечење и негу има 12 до 16 болничких постеља, а болничко одељење за интензивно лечење и негу има најмање 6 болничких постеља.

Критеријуми за дистрибуцију здравственог особља у примарној здравственој заштити, према *Правилнику о ближим условима за обављање здравствене делатности у здравственим установама и другим облицима здравствене службе* (интерно пречишћен текст, „Службени гласник РС”, бр. 43/2006, 112/2009, 50/2010, 79/2011, 10/2012 - др. правилник, 119/2012 - др. правилник, 22/2013, 16/2018) су следећи, за лекаре опште медицине:

– у општинама са густином насељености до 25 становника на квадратни километар: један доктор медицине или доктор медицине специјалиста и једна медицинска сестра- техничар на 1.200 одраслих становника;

– у општинама са густином насељености 26 до 40 становника на квадратни километар: један доктор медицине или доктор медицине специјалиста и једна медицинска сестра- техничар на 1.400 одраслих становника; и

– у седишту управног округа, односно у општини са најмање 50.000 становника, може се основати центар за превентивне здравствене услуге са следећим кадром: једна виша медицинска сестра – техничар и један дијететичар – нутрициониста.

За дом здравља у седишту управног округа, као и дом здравља у општини са преко 80.000 становника, дефинисани су критеријуми за пружање специјалистичких услуга. Апотека може обављати делатност ако има једног дипломираног фармацеута и једног фармацеутског техничара на 10.000 становника. Општа болница може обављати делатност ако има најмање 20 постеља, специјална болница може обављати делатност ако има најмање 10 болничких постеља, а клиника може обављати делатност ако има најмање 25 болничких постеља, док просторни ни демографски критеријуми нису дефинисани.

Табела 32. Нормативи броја болничких постеља у Републици Србији 2020. године

Нормативи броја болничких постеља		Број	Стопа на 1.000 становника
1)	краткотрајна хоспитализација акутно оболелих и повређених:		
	а) на секундарном нивоу	24.694	до 3,50
	б) на терцијарном нивоу	6.000	до 0,85
2)	продужено лечење и дуготрајна хоспитализација:		
	а) психијатријских болесника	3.250	до 0,46
	б) оболелих од туберкулозе, неспецифичних обољења плуца и других хроничних обољења и стања	1.282	до 0,20
3)	рехабилитација у специјализованим болничким установама	3.430	до 0,50

Извор: Уредба о плану мреже здравствених установа, 2020.

Постељни капацитети клиничко-болничких центара, клиника, института и универзитетских клиничких центара за пружање здравствених услуга терцијарног нивоа здравствене заштите дефинисани су нормативом од 0,85 лежаја на 1.000 становника, што чини око 6.000 болничких постеља.

2.3.1.2.2.3. Анализа и оцена постојећег стања мреже здравствених објеката, броја здравствених установа и броја лекара

Постојеће стање **броја и мреже здравствених објеката** 2010.године показује да је укупан број здравствених установа у државној својини износио 375 и то: 167 домова здравља, 41 апотека, 16 завода на примарном нивоу, пет здравствених центара, 40 општих болница, 40 специјалних болница за акутна и хронична стања и за рехабилитацију, пет клиничко-болничких центара, шест клиника, 13 института, Војно-медицинска академија, четири клиничка центра, 37 института и завода који обављају делатност на више нивоа, од којих су четири институти и 23 завода за јавно здравље. Почетком 2009. године у Републици Србији било је регистровано преко 5.000 облика здравствене службе у приватној својини (здравствене установе и приватна пракса).

Постојеће стање броја и мреже здравствених објеката у 2018. години показује да укупан број здравствених установа у државној својини износи 350, од чега је 57 здравствених установа у Београду. Поред тога, има додатних 7 здравствених установа на територији Косова и Метохије. У Србији такође има 26 института и завода за јавно здравље који представљају носиоце активности у областима деловања јавног здравља,

док истовремено има 158 домова здравља и они чине највећи и најзначајнији корпус здравствених установа.

Табела 33. Број здравствених установа у Републици 2018. године

Здравствене установе	Број установа
Апотека	35
Дом здравља	158
Завод	22
Општа болница	41
Специјална болница	34
Клиничко болнички центар	4
Клинички центар	4
Клиника	7
Институт	16
Институт/ Завод за јавно здравље	25
Војна здравствена установа	4
Укупно	350

Извор: Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић-Батут”, Здравствено-статистички годишњак Републике Србије, 2018.

У кратком периоду од десет година, дошло је до смањења укупног броја здравствених установа за 25 објеката, односно око 6,66%, док је у истом периоду број домова здравља, као носилаца примарне здравствене заштите смањен за 8 домова здравља, што износи око 5,4%. Тренд смањења броја здравствених установа, посматран у односу на примарни притеријум доступности се може оценити као негативан. За комплетнију слику о доступности здравствених служби и заштите неопходно би било проценити доступност на локалном нивоу, тј на нивоу општина и насеља, узимајући у обзир огранке домова здравља, здравствене станице и амбуланте, као установа које су највише приближене крајњем кориснику. Са друге стране, за поузданију оцену стања потребно је упоредити и демографске показатеље и узети у обзир пад броја становника, што би могло да укаже на релативну стагнацију у односу на квантитет здравствених установа. Концентрација здравствених установа вишег ранга у већим урбаним центрима и у главном граду се одржала као тренд у претходном периоду, што је донекле праћено и концентрацијом становништва у истим центрима, а са друге стране је допринело слабој доступности других урбаних центара и осталих насеља.

Према *Плану мреже здравствених установа* из 2008. године, укупан број постеља износио је 38.590 постеља, чиме је била постигнута обезбеђеност од 525 постеља на 100.000 становника. Према подацима добијеним из здравствених установа путем здравствено-статистичких извештаја, укупан број постеља у 2008. години износио је 39.660 постеља (без постеља у дневним болницама). На тај начин је постигнута обезбеђеност од 540 постеља на 100.000 становника, што је било нешто мање од просека ЕУ у том тренутку (570 на 100.000 становника), а значајно мање од просека европског региона СЗО који је износио 668 постеља на 100.000 становника.

Постељни фонд у стационарним установама у 2018. години у Србији износи 41.988 постеља, односно 6,0 постеља на 1.000 становника, или 600 постеља на 100.000 становника. У овај број укључене су и дневне болнице (1.827 постеља), дијализа и неонатологија. Према *Плану мреже здравствених установа* из 2020. године, укупан број постеља износи 38.611 постеља, чиме је постигнута обезбеђеност од 5,5 постеља на 1.000 становника, односно 550 постеља на 100.000 становника.

У погледу **броја постеља** у стационарним здравственим установама, за протеклу деценију се може констатовати да је од почетних 38.590 постеља, дошло до повећања броја лежајева на 41.988, што је повећање за 3398 лежајева, односно за око 8,8%, а потом до смањења броја на 38.611 постеља у 2020. години, што је смањење за 3377 постеља, односно око 8% у односу на 2018., док број болничких лежајева практично стагнира у односу на 2010., тј. смањење је за 21 лежај, односно за мање од 0,1%. Број постеља на 100.000 становника се кретао од 525 /100.000 ст. до 540, односно 550 постеља на 100.000 становника, па се може констатовати да је дошло до побољшања у односу на овај индикатор, али треба узети у обзир пад броја становника у истом периоду.

У Републици Србији у 2018. години стационарну (болничку) здравствену заштиту пружало је 128 здравствених установа. Расподела стационарних установа је следећа: стационари при домовима здравља (21), опште болнице (40), специјалне болнице (34), заводи(2), институти (16), клинике (7), клиничко- болнички центри (4) и клинички центри (4). У стационарним здравственим установама у Републици Србији у 2018. години је радило укупно 8.248 лекара (од тога 79,5% специјалиста), 4.748 здравствених радника са вишом и 20.876 са средњом стручном спремом.

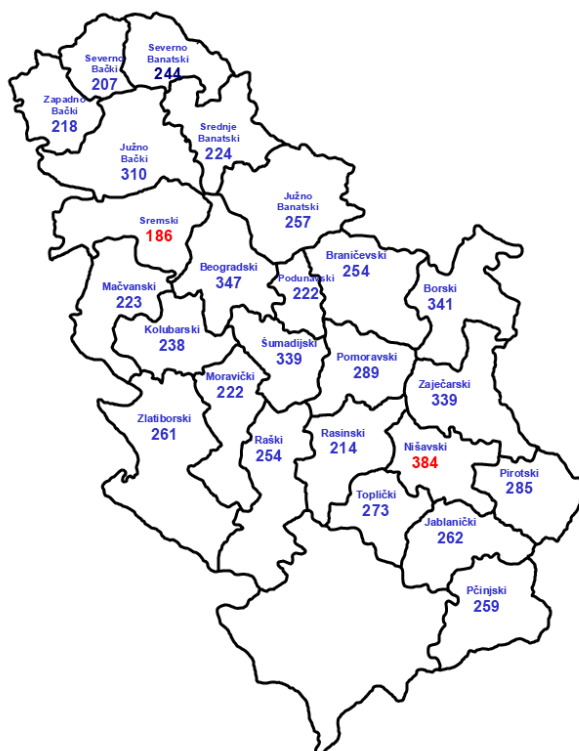
Релативно повољна расподела типова стационарних здравствених установа указује да је она у најавећој мери праћена релативно равномерном расподелом по типовима градова и општина и да се остварује релативно повољна територијална заступљеност ових установа на територији Србије.

У здравственим установама из Плана мреже 2008. године било је укупно 114.317 запо-слених. Од тог броја је било 20.668 (18,1%) доктора медицине (а од тога 74,3% специјалисти разних дисциплина), док је било 39.905 медицинских сестара и техничара (34,9%).

У Републици Србији је 2010. године постигнута обезбеђеност од 281 лекара на 100.000 становника, док је у ЕУ тај број био нешто већи – 321 лекар на 100.000 становника. У примарној здравственој заштити постигнута је обезбеђеност од 81 лекара на 100.000 становника, односно једног лекара на 1.228 становника. Уколико се посматра обезбеђеност становништва лекарима у односу на укупан број лиценцираних лекара у Републици Србији (28.413 према подацима Лекарске коморе Србије), она износи 387 лекара на 100.000 становника. Упркос високој обезбеђености кадровима на нивоу Републике Србије и даље је присутан проблем територијалне неједнакости у погледу обезбеђености становништва здравственим радницима. Тако, број лекара (запослених у установама из Плана мреже) на 100.000 становника у управним окружима кретао се у распону од свега 151 у Сремском управном округу, до чак 437 лекара на 100.000 становника у Нишавском управном округу.

На дан 31.12.2017. године у здравственим установама из Плана мреже здравствених установа у Републици Србији је било запослено 101.853 радника. Од тог броја доктора медицине било је 20.008, односно 285 на 100.000 становника. Највећи број лекара у односу на број становника регистрован је у Нишавском округу (381 лекар на 100.000 становника), а најмањи у Сремском округу (180 лекара на 100.000 становника). На дан 31.12.2018. године је у систему здравствене заштите Републике Србије (здравствене установе у Плану мреже) било запослено укупно 101.498 радника. Здравствених радника и сарадника са високом стручном спремом је било 24.816, док је доктора медицине било укупно 19.984 (81%), а доктора стоматологије 1607 (6%), фармацеута 1653 (7%) и осталих 1572 (6%). У здравственим установама је 2018. године било укупно 10.138 здравствених радника и сарадника са вишом стручном спремом, од чега 5710 (56%) медицинских сестара- техничара.

Карта 37. Број лекара на 100.000 становника по окрузима, 2018.

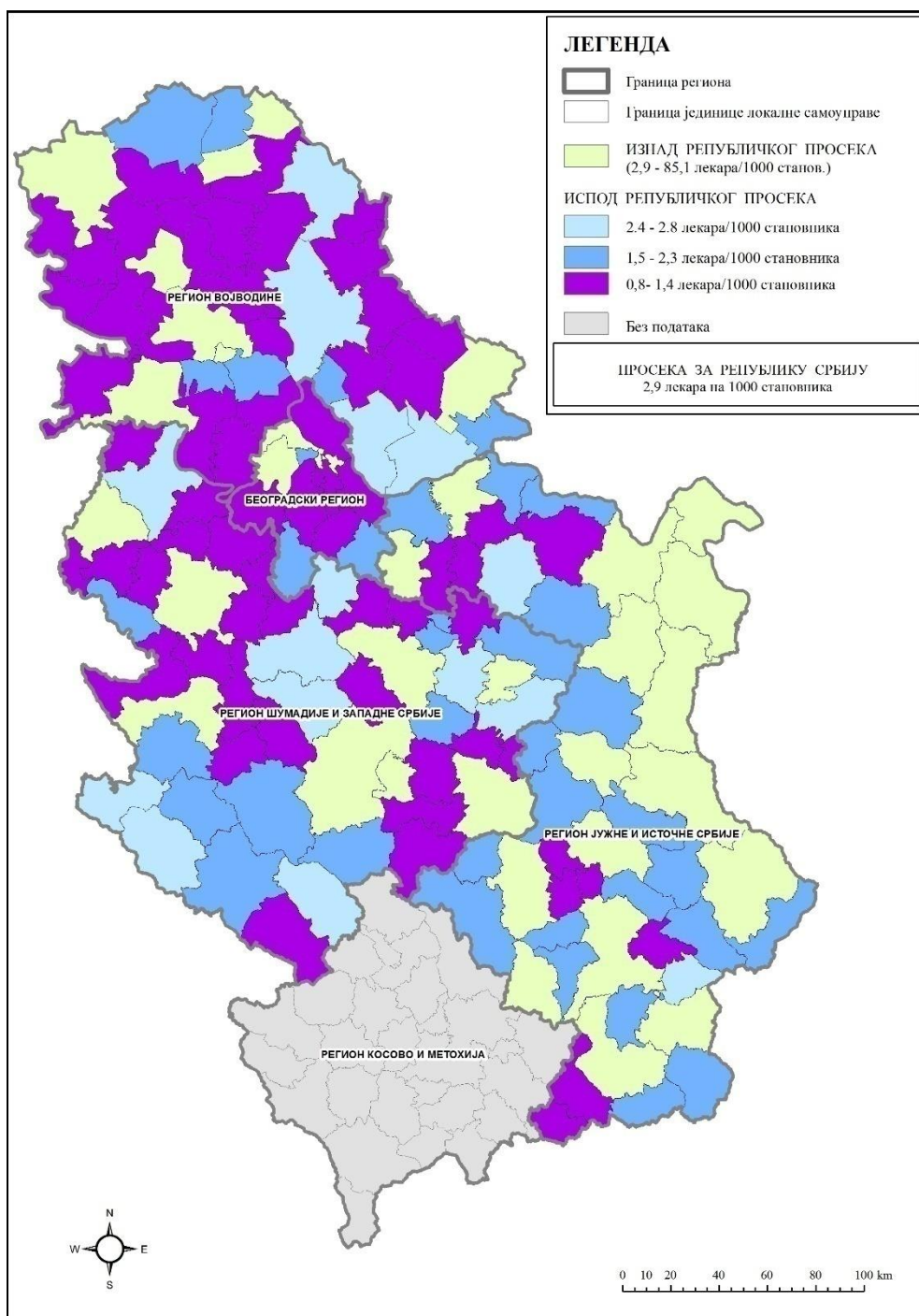

*Извор: Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић-Батум”,
Здравствено-статистички годишњак Републике Србије, 2018.*

У односу на 2008/2010. годину, дошло је до значајног смањења броја запослених у здравству, за 12.464 запослена, односно за 10,9%. У периоду од 2018. до данас дошло је до додатног смањења броја запослених, посебно лекара. Обезбеђеност лекара на 1.000 становника, као и лекара у примарној здравственој заштити на 1.000 становника, такође је значајно смањена и дошло је до погоршања стања: смањење између посматраних година износи чак 36 лекара на 1.000 становника. Иако су разлике нешто смањене, те је дошло до мањег територијалног уједначавања, територијална расподела по окрузима у Србији је остала неповољна у посматраном периоду и указује на велике неједнакости: највећи број лекара у односу на број становника у Нишавском округу (381) је више него дупло већи од најмањег у Сремском округу (180), док се остали окрузи значајно разликују – 8 округа је значајно испод просека, 4 округа је у границама просека, а преостали окрузи су значајно изнад просека Републике.

Од значаја за утврђивање постојећег стања и оцене постојећег стања у домену примарне здравствене заштите је број и учешће лекара опште медицине, као и лекара специјалиста који су запослених на овом нивоу здравствене заштите.

Карта 38. Број лекара на 1000 становника по општинама/градовима, 2018. године

Извор: Подаци из ДевИнфо базе, Републички завод за статистику, Београд

Здравствену заштиту одраслог становништва у Републици Србији је 2018. године, у овој служби, пружало укупно 3.820 лекара. Од овог броја 1877 (49%) су лекари опште медицине, 234 (6%) је лекара на специјализацији и 1.709 (45%) су специјалисти. Број одраслих становника (старијих од 19 година) по лекару у служби опште медицине износи 1.474. Здравствене услуге у служби за здравствену заштиту жена је у 2018. години пружао 541 лекар. Од овог броја 468 (86%) су лекари специјалисти. На једног лекара у служби за здравствену заштиту жена просечно долазе 5.722 жене изнад 15 година старости. Служба за здравствену заштиту деце обезбеђује примарну здравствену заштиту деци од 0 до 6 година старости, а здравствене услуге у овој служби је у 2018.

години пружало 693 лекара. Од овог броја 615 (89%) су лекари специјалисти. Просечан број деце предшколског узраста на једног лекара у служби за здравствену заштиту деце износи 659. Служба за здравствену заштиту школске деце и омладине обезбеђује примарну здравствену заштиту деци и омладини од 7 до 19 година старости. Здравствене услуге у овој служби је у 2018. години пружало 635 лекара, а од овог броја 417 (66%) су лекари специјалисти. Просечан број школске деце и омладине по лекару износи 1410. Специјалистичко-консултативне прегледе током 2018. године пружало је укупно 3055 лекара, од чега 89% лекара специјалиста.

Поређењем броја лекара ангажованих у установама примарне здравствене заштите са бројем установа примарне здравствене заштите уочава се диспропорција, што може указати на преоптерећеност лекара у овом домену, мањи број лекара у односу на просторне могућности и у крајњем, неповољне исходе по становништво. Имајући у виду задатак примарног сектора здравства да прихвати око 80% здравствених услуга, ова диспропорција још више указује на проблеме које би требало решити у наредном планском периоду.

Територијална дистрибуција броја лекара по окрузима/областима, односно општинама указује на већи одлив лекара у већим градовима и градским општинама, али је процентуални износ смањења броја лекара сличан. Неколико мањих општина карактерише значајно смањење броја лекара. Што се тиче односа броја лекара према броју становништва (бр. лекара/1.000 становника), уочава се релативна стабилност овог индикатора, па се предпоставља да је смањење броја лекара ишло паралелно са смањењем броја становништва. У малом броју општина и градова (Земун, Савски Венац, Вршац, Ковачица, Нови Сад, Сента, Сремска Митровица, Ужице, Нови Пазар) је дошло до повећања броја лекара, односно број лекара у односу на број становника варира током посматраног периода (Обреновац, Ковин, Бечеј, Нови Кнежевац, Краљево).

Просторна дистрибуција болничких капацитета је релативно добро расподељена по окрузима, иако постоје значајне разлике (које се виде и у броју болничких лежајева у односу на број становника). Расподела на нивоу општина није заступљена обзиром на услов броја пацијената и минималне величине болница, у складу са прописима. Ова територијална уједначеност се читава пре свега на нивоу секундарне здравствене заштите, док је на нивоу терцијарне заштите присутна изразита концентрација у три велика урбана центра: Београду, Нишу и Новом Саду.

У односу на стање мреже, капацитета и опремљености здравствених објеката из 2010., дошло је до значајног пада броја објеката, територијалне покривености и доступности, капацитета, броја медицинског осовља и лекара, као и опремљености. Поред тога, евидентна је територијална неуједначеност у коришћењу примарне здравствене заштите, а резултати Студије о животном стандарду показали су мање коришћење здравствених услуга међу сиромашним и социјално осетљивим групама становништва. Такође, *Стратегија јавног здравља* и *Стратегија унаређења квалитета здравствене заштите* указују на неуједначен квалитет здравствених услуга, незадовољство корисника пруженим здравственим услугама и непирхvatљив ниво варирања у исходима по здравље лечених пацијената. Услед територијалне неравномерности, постоје варијације у пружању здравствене заштите па су исходи по здравље за исте или сличне пацијенте различити. Јачање приватног сектора у домену здравства, супротно очекивањима, није довело до стварања здраве конкуренције у односу на државни/ јавни сектор у здравству.

Важно је напоменути да се Република Србија још увек суочава са многобројним проблемима, почев од рационализације мреже здравствених установа и суштинске децентрализације, па до финансирања скупог система здравствене заштите. Проблеми

у домену јавног здравља се често повезују и са миграцијама становништва и растућим неједнакостима, а водеће болести и повреде су повезане са социјалним и економским одредницама здравља, односно несразмерно присутне код сиромашног и рањивог становништва, што доприноси неједнакостима у здрављу.

2.3.1.2.3. Социјална заштита

Социјална заштита у најширем смислу обухвата скуп програма које држава обезбеђује, а који умањују последице друштвено признатих ризика као што су болест, старост, инвалидитет, незапосленост итд. У програме спадају различита материјална давања (надокнаде за незапослене, социјална помоћ, дечији додатак и др.) и услуге (за старије, децу, породицу итд.). Социјална заштита је усмерена ка побољшању социјалног статуса грађана на личном, породичном и ширем социјалном плану, треба да јача друштвену кохезију и да негује независност и способност људи да помогну сами себи.

Социјална заштита у Србији почива на две групе програма: материјалним давањима и услугама социјалне заштите. Материјална давања намењена је људима који немају довољно средстава за живот, а најраспрострањенија је новчана социјална помоћ и дечји додатак.

Два су кључна закона којима се дефинишу концепт, мере и инструменти система социјалне заштите, а нарочито политика у вези са сиромаштвом – *Закон о социјалној заштити* („Службени гласник РС”, број 24/2011.) и *Закон о финансијској подршци породици са децом* („Службени гласник РС”, бр. 113/2017. и 50 /2018).

Закон о социјалној заштити уводи програм унапређења социјалне заштите у локалној самоуправи (чл. 20), који треба да представља основу за планирање социјалне политике на локалном нивоу и доношењелокалних одлука о проширеним правима. Такође, у чл. 60 се наводи да се услуге за којима постоји потреба на локалном нивоу, а не могу их обезбедити у потребном обиму установе социјалне заштите које је основала Република Србија, аутономна покрајина, односно јединица локалне самоуправе, „набављају се од пружаоца услуга социјалне заштите који је за то лиценциран кроз поступак јавне набавке услуга социјалне заштите, у складу са законом који уређује јавне набавке”. Овим је отворена могућност укључивања и организација цивилног друштва у у пружању услуга. Закон уводи и наменске трансфере из републичког буџета (чл. 207) као подршку развоју услуга социјалне заштите у заједници у мање развијеним локалним самоуправама и/или локалним самоуправама на чијој се територији налазе установе за домски смештај, као и развоју иновативних услуга социјалне заштите.

Законом о финансијској подршци породици са децом уређују се јавне мере и политике намењене породицама са децом. Новим законом из 2017/2018. проширена су права породица са децом на финансијску подршку. У чл. 11, поред постојећих права (накнада зараде, односно накнада плате за време породилског одсуства, одсуства са рада ради неге детета и одсуства са рада ради посебне неге детета; родитељски додатак; дечији додатак; накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу без родитељског старања; накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу са сметњама у развоју и децу са инвалидитетом; регресирање трошкова боравка у предшколској установи деце из материјално угрожених породица), уведена су права на: остале накнаде по основу рођења и неге детета и посебне неге детета, и накнада трошкова боравка у предшколској установи за децу корисника новчане социјалне помоћи.

Нова законска решења исказују опредељење на кључне компоненте социјалних политика, прихваћене у Европској Унији – борба против сиромаштва и социјалне искључености.

2.3.1.2.3.1. Сиромаштво и социјална искљученост у Србији

Тема сиромаштва и социјалне искључености актуализована је у Србији почетком прошле деценије, а најопштији оквир представљала је *Стратегија за смањење сиромаштва*, усвојена 2003. године. У јулу 2009. године, при Кабинету потпредседника Владе за европске интеграције, успостављен је *Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва*, данас је то *Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије* (СИПРУ). Већ од самог формирања овог Тима уследиле су бројне активности како у припремању националних Извештаја о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва⁷⁸, тако и у припремању и реализацији разних врсти истраживања, програма и подршки реализованих у оквиру пет области: социјална заштита и здравље, образовање, осетљиве групе и људска права; економски развој и запољшавање, и ЕУ интеграције.

У наставку дајемо приказ резултата истраживања/анкете SILC⁷⁹ из 2016. године приказане у *Трећем националном извештају о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији* - Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2014-2017. година са приоритетима за наредни период, усвојеног у децембру 2018. године (стр. 23-25).

Основни показатељ за праћење спровођења Стратегије „Европа 2020” у домену социјалног укључивања и смањења сиромаштва јесте *стопа ризика сиромаштва или социјалне искључености* (РССИ), и представља комбинацију три индикатора (фактора ризика) – стопе ризика сиромаштва, стопе изразите материјалне депривације и стопе веома ниског интензитета рада. Посматрано према овим факторима ризика у Републици Србији је укупно 25,5% (1,79 милиона) становништва у ризику од сиромаштва, 19,5% (1,37 милиона) изразито је материјално депривирано и 15,7% живи у домаћинствима с ниским интензитетом рада (1,01 милион).

Наиме, стопа ризика од сиромаштва⁸⁰ је незнатно порасла у односу на резултате SILC (2013) када је износила 24,5%, а вредност од 25,5% из 2016. године знатно је изнад просечне стопе ризика сиромаштва ЕУ-28 (17,3%).

Деца (до 18 година старости) изложенија су ризику сиромаштва (30%) у односу на остале старосне групе, што се превасходно може објаснити саставом домаћинства у

⁷⁸ *Први национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији* – Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2008–2010. са приоритетима за наредни период, а *”Други национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији* - Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2011–2014. година са приоритетима за наредни период, усвојен је у септембру 2014. године, и последњи *Трећем национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији* - Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2014–2017. година са приоритетима за наредни период, усвојен је у децембру 2018. године.

⁷⁹ SILC – Statistics on Income and Living Conditions: Анкета о приходима и условима живота омогућава анализу положаја различитих друштвено искључених група и појединаца, и пружа могућност усклађивање праћења показатеља социјалне укључености са земљама ЕУ. Ова врста Анкете први пут је спроведена у Србији 2013. Године.

⁸⁰ Учешће лица чији је доходак по потрошачкој јединици мањи од 60% медијане еквивалентног дохотка у укупној популацији.

којем живе. Ризик сиромаштва значајно је већи у сеоским подручјима (34,1%). Према критеријуму ризика сиромаштва, ниже образовани су значајније угроженији.

У Републици Србији, 2016. године, 15,7% становника било је у трајном ризику сиромаштва, што је више него у већини земаља ЕУ, осим у Румунији (20,2%).

Према подацима SILC (2016.), неједнакост расподеле дохотка је износила 9,7, што значи да је 20% најбогатијег становништва у Републици Србији имало готово 10 пута већи еквивалентни доходак у односу на 20% најсиромашнијих.

Гини коефицијент мери неједнакост на читавој дистрибуцији дохотка. У Републици Србији износио је 38,6, што је знатно већа вредност од просека 28 земаља ЕУ (30,7), а приближна вредност забележена је још једино у Бугарској (38,3).

Према показатељима субјективног сиромаштва, скоро две трећине (63,9%) становништва Републике Србије је субјективно сиромашно, што је 2,5 пута више од удела становништва у ризику сиромаштва (25,5%).

Подаци о кретању апсолутног сиромаштва на основу података из Анкете о потрошњи домаћинства показују да 2017. године у Републици Србији основне потребе не може да задовољи приближно 500.000 становника (7,2% укупног броја становника).

Посматрано по старости, изнад просека су угрожена деца и млади. Према критеријуму апсолутног сиромаштва, у Републици Србији су најугроженији појединци који живе у домаћинствима у којима је носилац мање образован, с незавршеном основном школом (19,0%) или само са основним образовањем (14,8%) и незапослен (23,8%). Подаци о стопи апсолутног сиромаштва показују да је изразитије угрожено становништво изван урбаних подручја (10,5%), посебно у Источној и Јужној Србији (12,1%).

Када се основни елементи профила апсолутног и релативног сиромаштва посматрају заједно, уочљиво је да су у Републици Србији изразито угрожени незапослени, лица без образовања, вишечлана домаћинства и становници који живе ван градских насеља.

Стопа материјалне депривације, која показује удео појединаца који не могу да приуште три ставке с листе у Републици Србији 2016. износила је 37,4%, а стопа изразите материјалне депривације, која показује удео појединаца који не могу да приуште четири и више ставки износила је 19,5%. Врло је висок и удео оних који не могу да приуште више од пет ставки – 9,6%. У ЕУ стопа материјалне депривације износила је 15,7%, стопа изразите материјалне депривације 7,5%, а екстремне 3%. Посебно забрињава да у Републици Србији значајан удео појединаца живи у домаћинствима која не могу да приуште базичне потребе као што су адекватно загревање стана (13,3%) и адекватна исхрана (20,3%), према SILC (2016.).

Подаци *Анкете приходима и условима живота* традиционално се користе за мерење стопе сиромаштва на националном нивоу, прикупљање података о потрошњи или доходу захтева свеобухватне упитнике чија је примена на веома великом узорку сложена и скупа тако да анкете обухватају само репрезентативни узорак целокупног становништва. Због тога, типичне анкете не могу да обезбеде поуздане оцене сиромаштва за мале географске јединице. Анкета о приходима и условима живота (SILC) репрезентативна је на националном нивоу и на нивоу четири региона (Београдски, Војводине, Шумадије и Западне Србије, Јужне и Источне Србије), односно резултати Анкете се не израчунавају на нивоима нижим од регионалног. С друге стране, сасвим је јасно да подаци на нижим просторним/административним јединицама (општина/град, насеља) пружају прецизнији увид о просторним разликама и/или варијацијама у погледу нивоа сиромаштва.

Тим састављен од представника Републичког завода за статистику, Светске банке и чланова Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе

Републике Србије, коришћењем микроподатака из Пописа становништва (2011.) и *Анкете о приходима и условима живота* (SILC) из 2013. године и применом одговарајућих модела сачинио је *Мапу сиромаштва у Србији* исказану до нивоа општине.

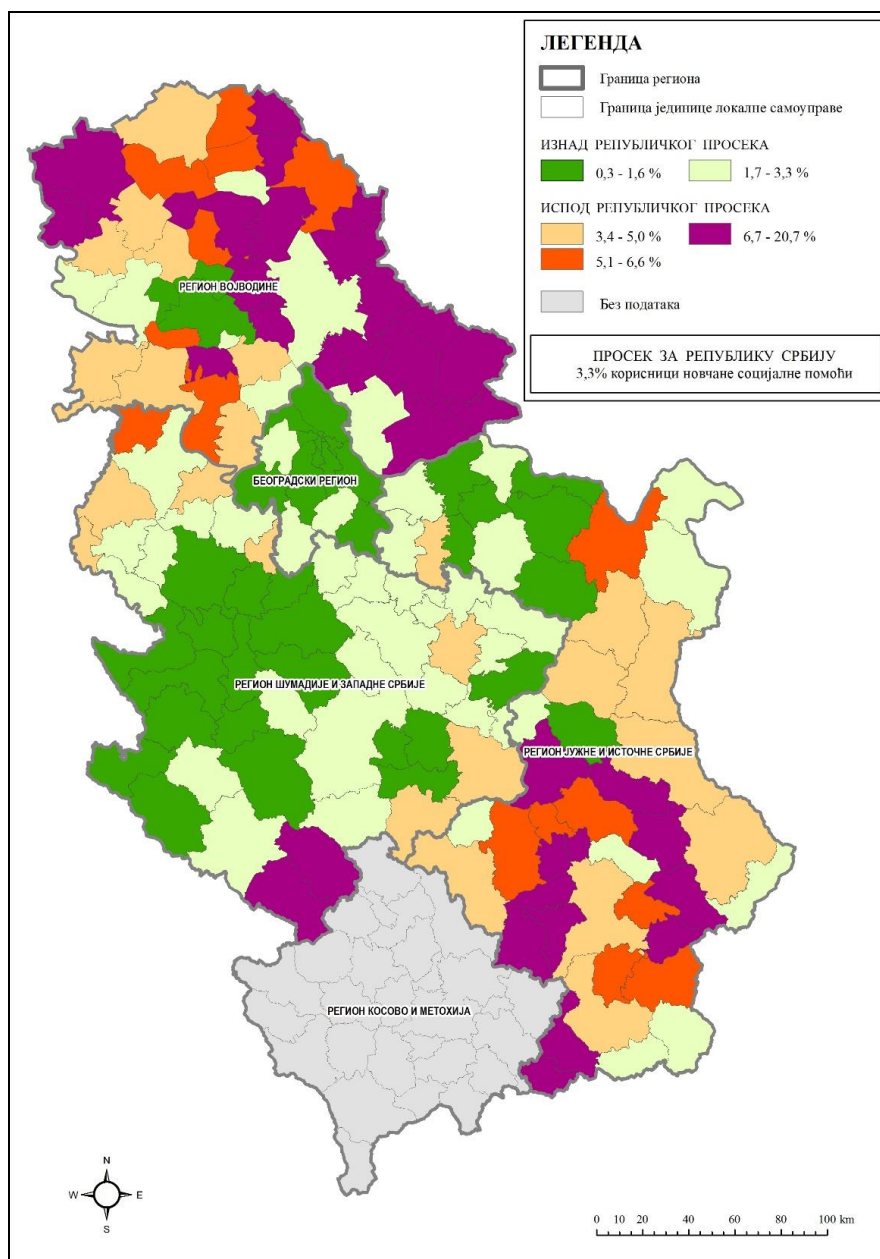
Према овој Мапи (Табела 17 у Прилогу), стопу ризика од сиромаштва испод републичког просека (25,5%) бележе 43 општине/градске општине – најмање стопе ризика (4,8-8,6%) имају београдске општине (Нови Београд, Врачар, Стари град, Савски венац, Раковица, Звездара, Чукарица и Вождовац), вредност од 10-15% има пет општина – три београдске (Земун, Палилула и Лазаревац) и по једна градска општина Града Новог Сада (Петроварадин) и Града Ниша (Медијана), а стопу 15-25% има 30 општина. Стопу ризика изнад републичког просека (25,5%) имало је 125 општина, а у 14 општина преко 50% становништва је у ризику од сиромаштва – Тутин са највећом стопом ризика у Србији (66,1%) и 13 општина на подручју Региона Јужне и Источне Србије (Житорађа, Бабушница, Гацин Хан, Босилеград, Дољевац, Медвеђа, Владичин Хан, Црна Трава, Лебане, Бујановац, Трговиште, Бојник и Прешево).

2.3.1.2.3.2. Материјална давања – корисници новчане социјалне помоћи, корисници дечијег додатка

У погледу материјалних давања дајемо приказ о корисницима новчане социјалне помоћи и корисницима дечијег додатка у општинама/градовима у Србији у 2015. и 2018. години на основу података из ДевИнфо базе.

Учешће **корисника новчане социјалне помоћи** у укупној популацији у Србији, 2018. години било је 3,3%, нешто мање у односу на 2015. годину – 3,6%. У Београдском региону остало је непромењено (1,2%), скоро непромењено је и у регионима Шумадије и Западне Србије (3,0 и 2,9) и Јужна и Источна Србија (4,7% и 4,8%), док је у Региону Војводине забележено смањење са 5,2% на 4,4%. (Табела 18 у Прилогу) Посматрано на нивоу општине, подаци за 2018. годину показују да је у 73 општине учешће корисника било изнад републичког просека (3,3%), а у 34 ово учешће је двоструко веће (преко 6,6%). Са учешћема корисника социјалне помоћи од преко 10% се издвајају: седам општина у Региону Војводине (Сечањ, Нова Црња, Житиште, Пландиште, Нови Кнежевац, Мали Иђош и Бела Црква са највећим учешћем од 16,8%) и седам општина у Региону Јужна и Источна Србија (Лебане, Бела Паланка, Црна Трава, Бујановац, Прешево, Бабушница и Бојник са највећим учешћем у Србији од 20,7%) (Карта 40).

Карта 39. Корисници социјалне помоћи – учешће у укупној популацији јединице локалне самоуправе, 2018. године

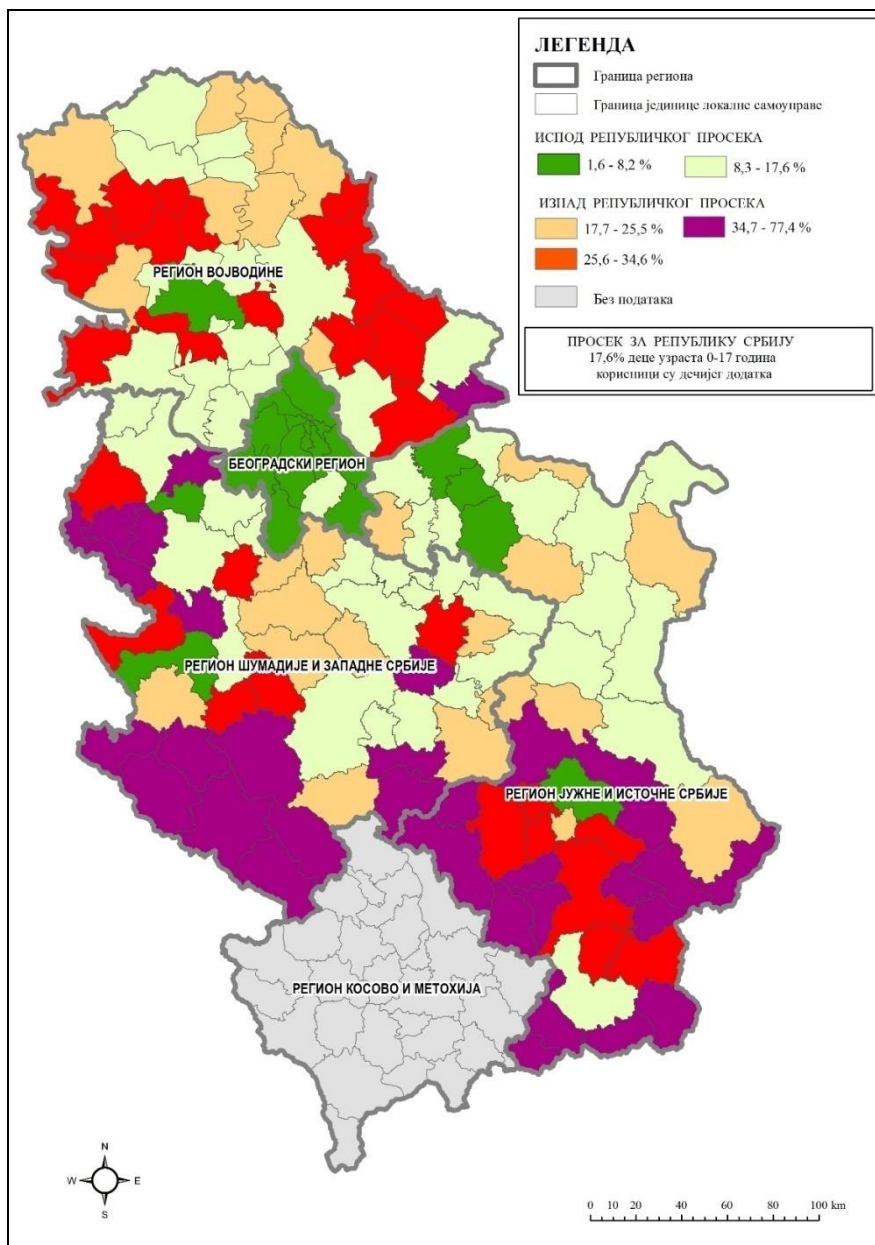
Извор: Подаци из ДевИнфо базе, Републички завод за статистику, Београд

Корисници дечијег додатка су деца узраста 0-17 година. На подручју Србије, 2018. године, деца корисници дечијег додатка су у укупној популацији деце учествовала са 17,6%, односно за око 6% мање у односу на 2015. годину (23,3%). На регионалном нивоу постоје изразите разлике. У Београдском региону учешће деце корисника дечијег додатка се смањило са 9,7% у 2015. на 3,9% у 2018. години. У осталим регионима је знатно веће учешће деце корисника дечијег додатка, и такође бележи опадање: у региону Војводине са 23,7% на 17%, региону Шумадија и Западна Србија са 30,6% на 27% и Региону Јужна и Источна Србија са 28,0% на 22,0% (Табела 19 у Прилогу).

Посматрано на нивоу општине, подаци за 2018. годину показују да је у 94 општине учешће деце корисника дечијег додатка било изнад републичког просека, а у 33 ово учешће је двоструко веће (преко 36%). Са учешћем од преко 50% се издваја: пет

општина у региону Шумадија и Западна Србија (Осечина, Нова Варош, Крупањ, Нови Пазар и Сјеница) и четири општине у Региону Јужна и Источна Србија (Лебане, Бујановац, Прешево, Тутин), односно општине са углавном већим наталитетом (Карта 41).

Карта 40. Корисници дечијег додатка – учешће деце 0-17 у укупној популацији деце у јединици локалне самоуправе, 2018. године

Извор: Подаци из ДевИнфо базе, Републички завод за статистику, Београд

У Трећем националном извештају о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији наводи се да „Савет Европе оцењује да је ниво адекватности новчане социјалне помоћи и даље неадекватан јер укупан износ помоћи коју појединац без средстава за живот може да добије не достиже линију сиромаштва” (стр. 25).

2.3.1.2.3.3. Услуге социјалне заштите на локалном нивоу

Прво истраживање/мапирање о услугама социјалне заштите у надлежности локалне самоуправе спроведено је 2013. године. Иницијатива да се спроведе ново истраживање потекла је од Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, уз подршку Републичког завода за социјалну заштиту и у сарадњи са Сталном конференцијом градова и општина. Истраживање је спровео Центар за социјалну политику, у периоду од октобра 2015. године до марта 2016. године у 145 јединица локалне самоуправе (ЈЛС). Резултати истраживања су презентовани у публикацији „Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалне самоуправе у Републици Србији” (2016).⁸¹ У наставку дајемо неке основне налазе овог истраживања.

Мапирање услуга социјалне заштите конципирано је тако да омогући боље сагледавање услуга социјалне заштите са аспекта: 1) *доступности* – приказ услуга које се пружају у ЈЛС, пружаоце ових услуга према сектору (државни и/или невладин); корисници услуга према полу и старосним групама, према подручју на коме живе/са кога долазе; 2) *ефикасности* – интензитет и ангажовано особље у пружању услуге; укупни расходи по услугама на годишњем нивоу (буџет ЈЛС, средства са националног нивоа, донације, износи партиципације корисника у цени услуге, надокнада трошкова услуге матичних ЈЛС за кориснике који су упућени на коришћење услуге у другу ЈЛС), период трајања обезбеђења/пружања услуга у току године; и 3) *квалитета* – информације о међусекторској сарадњи, квалификацијама (сертификати и лиценце) непосредног пружаоца услуге, обезбеђеним средставима од стране ЈЛС или других извора финансирања за пружање услуге у наредној години; задовољство корисника услуга и процена развијености услуга у ЈЛС.

Услуге су класификоване у четири групе:

Дневне услуге у заједници	<ul style="list-style-type: none"> - Помоћ у кући за одрасла и старија лица - Помоћ у кући за децу - Дневни боравак за децу/младе са сметњама у развоју и инвалидитетом - Дневни боравак за децу у сукобу са законом - Дневни боравак за одрасле особе са сметњама у развоју и инвалидитетом - Дневни боравак за старија лица - Лични пратилац - Свратиште
Услуге подршке за самостални живот	<ul style="list-style-type: none"> - Персонална асистенција - Становање уз подршку за младе који напуштају систем социјалне заштите - Становање уз подршку за особе са инвалидитетом
Услуге смештаја	<ul style="list-style-type: none"> - Прихватилиште за децу - Прихватилиште за одрасле/старије - Прихватилиште за жртве насиља

⁸¹ Мапирање услуга социјалне заштите се састојало из четири фазе: прва/припремна фаза – припрема упитника за прикупљање података (консултације и усаглашавање око садржаја упитника), тестирање упитника у девет локалних самоуправа; друга фаза – обавештавање свих ЈЛС и центара за социјални рад о предстојећем истраживању; у овој фази је направљен и план интензивне подршке за око 30 јединица локалних самоуправа, за које се проценило да им је потребна помоћ у прикупљању и уносу података у упитник, (кратак курс обуке пружаоцима услуга); трећа фаза - реализација мапирања (октобар 2015. до фебруара 2016.); и четврта, завршна фаза – проверавани су достављени упитници и извршене додатне консултације са локалним пружаоцима услуга.

	- Предах смештај
Саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге	- Саветовалиште - Породични сарадник

Општи налаз показује да су 2015. години услуге социјалне заштите пружане у 133 од укупно 145 општина и градова у Србији, односно 12 ЈЛС није пружала ни једну услугу, а међу њима су три општине (Лајковац, Љиг и Лучани) које ни 2012. године нису имале успостављене услуге социјалне заштите. Комплетнија понуда услуга је присутна једино у појединим већим градовима, преовлађују општине са две до три успостављене услуге. Приближно четвртина ЈЛС обезбеђује само једну услугу и углавном је то услуга помоћ у кући за одрасла и старија лица. У погледу извора финансирања, доминирају локални буџети са 86%. Остала средства потичу од међународних донатора (5%), партиципације корисника (4%) и националних фондова, пре свега из јавних радова и Буџетског фонда за програме заштите и унапређење положаја особа са инвалидитетом (4%). Корисници дневних услуга у заједници су најбројнији и преовлађују из урбаних средина, изузев код услуге помоћ у кући за децу, где се предност даје деци из ванградских насеља. Код услуга смештаја доминирају корисници из урбаних средина (1.898) у односу на рурална насеља (554).

Међу услугама које се пружају у ЈЛС, најраспрострањеније су дневне услуге у заједници, и то помоћ у кући за одрасла и старија лица и дневни боравак за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Помоћ у кући за одрасла и старија лица пружа 122 ЈЛС – обухвата нешто више од 15.000 корисника и доминирају корисници старији од 65 година (91%). Дневни боравак за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом пружа 68 ЈЛС – обухвата око 2.100 лица, доминирају корисници до 26 година (71%). У пружању ове две услуге доминирају пружаоци из државног (око 60%) у односу на невладин сектор/организације цивилног друштва (40%).

Истраживање је показало да код појединих дневних услуга постоје значајније промене у распрострањености у 2012. и 2015. години које настају због начина финансирања. Услуга помоћ у кући за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом у 2015. години постојала је у 20 ЈЛС, а у 2012. чак у 37 ЈЛС. Ово се објашњава завршетком донаторског програма „Развој услуга у заједници за децу са сметњама у развоју и њихове породице”⁸², којим се подржавао развој услуга намењених деци у 41 општини и граду у периоду од 2011. до 2013. године. Упркос обавези јединица локалне самоуправе да наставе са финансирањем услуга које су успостављене и развијане кроз овај програм, јасно је да је прекид прилива донаторских средстава условио и прекид у пружању ове услуге у готово половини општина где је била присутна у 2012. години. Наспурот томе, значајније је повећана распрострањеност услуге дневни боравак за одрасле особе са сметњама у развоју и инвалидитетом, која се у 2015. години обезбеђивала у 21 ЈЛС (2012. године само једна ЈЛС). Ове промене су резултат донаторског програма Европске уније „Отворени загрљај”, који се спроводио у 2014. и 2015. години. Основни циљ овог програма је била деинституционализација и развој одговарајућих услуга у заједници за особе са менталним и интелектуалним проблемима. Значајније повећање запажа се у распрострањености услуге становање уз подршку за особе са инвалидитетом; у 2015. години у 15 ЈЛС, односно три пута више у односу на 2012. годину (5 ЈЛС), као последица промене прописа и отварања

⁸² Програм је био реализован кроз средства из ИПА фондова 2008. за социјалну инклузију у оквиру компоненти 1 и 2 за техничку помоћ националном и локалном нивоу, односно за подршку унапређењу капацитета на локалном нивоу.

могућности за њено финансирање са националног нивоа у свим, осим у најразвијенијим општинама и градовима. Такође, могућ је и утицај програма Европске уније „Отворени загрљај” на повећану распрострањеност. Услуга свратиште, намењена деци која живе и раде на улици, и даље је слабо распрострањена, у 2015. години присутна је само у Београду, Новом Саду и Србобрану.

Такође, у овом материјалу наводи се да поједине услуге нису детаљније анализирани. То се пре свега односи на подршку која се остварује кроз клубове и специфичне програме подршке, обезбеђене углавном у већим градовима. Не могу се сматрати услугом јер нису стандардизоване, ни спецификоване. Према прикупљеним подацима клубови обухватају велики број корисника (око 20 хиљада лица у 2015. години), присутни су у 31 општини/граду и доступни становништву у отвореној форми са диверзификованим активностима. Истовремено, клубови нису препознати у Закону о социјалној заштити и пратећим актима као услуга социјалне заштите и не подлежу стандардизацији и лиценцирању.

У погледу процене развијености услуга социјалне заштите, представници из 26 ЈЛС (19%) сматрају да услуге које се обезбеђују у њиховој средини задовољавају потребе становника, међу овим ЈЛС су углавном већи градови. Међу разлозима за недовољну развијеност услуга, на првом месту је недостатак средстава. Следећи разлози су недостатак кадрова и недовољна информисаност локалних самоуправа о надлежностима у области социјалне заштите, а затим да не постоји потреба за развојем појединих услуга (посебно следеће услуге: свратиште, прихватилиште за жртве насиља, становање уз подршку за младе, предах, дневни боравак за децу у сукобу са законом, породични сарадник). На петом месту је велика разуђеност општине или удаљености насеља/мали број потенцијалних корисника, а на крају недовољна обавештеност локалних самоуправа о важности услуга социјалне заштите у задовољењу потреба корисника.

Сумарни преглед резултата овог истраживања, како је то наведено и у *Нацрту Стратегије социјалне заштите у Републици Србији за период од 2019. до 2025. године* (иницијална верзија)⁸³ (у наставку: *Нацрт Стратегије*) показује да су услуге социјалне заштите у мандату локалних самоуправа у Србији неразвијене и недовољно доступне (обухваћен је мали број потенцијалних корисника), што потврђују и међународна поређења⁸⁴.

У *Нацрту Стратегије* се наводи да систем подршке за дуготрајну негу и помоћ у Србији се доминантно ослања на новчана давања и накнаде, а мање на услуге подршке. Један од великих изазова у унапређивању система социјалне заштите представља и сегментираност дуготрајне неге, неповезаност новчаних давања са услугама и недовољна доступност услуга за дуготрајну негу.

Изражена је потреба за комбиновањем здравствених и социјалних услуга. Услуге за дуготрајну негу у заједници које углавном пружају подршку за инструменталне дневне активности још увек су недовољно развијене и доступне, а палијативна нега постоји у оквиру домске заштите, док се у здравственом систему тек успоставља. Изазов је и повезивање давања са одговарајућим услугама и интегрисано пружање социјалних и здравствених услуга, што је посебно значајно за кориснике

⁸³ www.udruzenjesz.rs/images/PDF/nacrt-strategije-socijalne-zastite-2019-2025-27032019.pdf

⁸⁴ Услуга помоћ у кући, која је најразвијенија у Србији, бележи нижи обухват становништва старијег од 65 година у поређењу са земама Европске Уније. Нижи обухват од Србије (1,1%) имају само Румунија и Литванија. У већини источно европских земаља обухват је такође низак, али се креће око 2%, у медитеранским земљама око 5%, а скандинавске земље и Холандија имају највећи обухват преко 15%, односно 20% (www.researchgate.net/figure/Coverage-rates-for-formal-home-care-people-aged-65-years-and-over-latest-year-available_fig3_303566393).

дуготрајне неге, али и за особе са менталним тешкоћама. Очекује се да, у условима старења становништва и продужења очекиваног трајања живота старијих од 65 година и даљих промена породичних модела, тражња за комбинованим здравственим и социјалним услугама значајно порасте.

Неравномерност у развоју услуга социјалне заштите је међу највећим изазовима у даљем развоју услуга социјалне заштите. Подршка развоју регулаторних механизма социјалне заштите и дефинисање минималног опсега услуга социјалне заштите које би се спроводиле као националне услуге, регионалне (за услуге које није неопходно развијати на нивоу ЈЛС, као што су услуге саветовања, мониторинг насиља, итд) или локалне услуге. Рад на стварању интегративних услуга захтева бољу сарадњу између различитих система, институција и организација, бољи информациони систем који информише и увезује рад партнера и боље осмишљен систем финансирања. Унапређивање система услуга социјалне заштите на локалном нивоу захтева боље праћење система финансирања и коришћења расположивих ресурса. У погледу система праћења и мерења, требало би се фокусирати на мерење исхода корисника. Такође, указује се да ова промена тражи даљи фокус на корисника, уместо на систем, као и да је неопходно даље унапређивати систем упућивања, стручног надзора и супервизије.

Наглашава се да недостаје боље увезивање система социјалне заштите за другим системима. Многе угрожене групе у Србији се суочавају са вишеструким ризицима и факторима депривације, на које се не могу наћи одговори у оквиру једног сектора. Међу овим групама свакако се истичу Роми у неформалним насељима, деца из угрожених породица која одустају од образовања, млади без родитељског старања који напуштају систем заштите, деца и млади са проблемима у понашању и починиоци кривичних дела, особе са инвалидитетом, стари у изолованим руралним подручјима, жртве породичног насиља, жртве трговине људима. Неопходно је боље повезивање центара за социјални рад са институцијама које обезбеђују услуге из области здравствене заштите, образовања и запошљавања, као и са Црвеним крстом, одговарајућим службама локалне самоуправе и др. Овакве промене захтевају значајно јачање регулаторних и контролних механизма, а подразумевају и стално праћење и евалуацију политика на националном и локалном нивоу.

У Србији постоји 140 Центра за социјални рад, најчешће неадекватних капацитета и са недостатком стручних радника. Они остају кључни актер у даљем развоју социјалне заштите. ЦСР доста времена проводе у бирократским процедурама, а немају капацитет и довољно времена за рад са корисницима. ЦСР су важан актер, али не смеју да сносе одговорност за управљање у систему социјалне заштите. Потребно је јасније дефинисање улоге ЦСР у даљим реформама, што пре свега подразумева повратак изворним функцијама: одлучивање у вези са приступом правима и услугама и надзор. Једна од сугестија је да би ЦСР требало да мапирају кориснике, да упућују кориснике на права и услуге, контролишу квалитет и постигнуће услуга, као и да ЦСР не би требало да буду пружаоци услуга социјалне заштите, већ да раде надзор над применом услуга социјалне заштите.

У *Нацрту Стратегије* наведени су и оцене које даје Европска комисија кроз годишње извештаје о напретку у области социјалне заштите. У Извештају за 2014. годину констатује се да је у области социјалне политике „забележен ограничени напредак”. Посебно је наглашено да је „и даље широм земље ограничена доступност услуга у заједници” и да „треба проширити услуге на нивоу локалне заједнице и обезбедити њихово пружање тако да обједини здравствене услуге, услуге образовања и социјалне заштите”. Од приоритета који се тичу управљачких механизма и које треба узети у обзир у наредном периоду истиче се да је „потребно развити национални механизам који обезбеђује поуздане, адекватне и благовремене податке о социјалној

ситуацији”. Извештај за 2015. годину констатује да је „Србија умерено припремљена у области социјалне политике и запошљавања”. И даље је највећа примедба ЕК „неједнака доступност и квалитет услуга које се заснивају на заједници” широм земље. Посебно се истиче проблем да је „систем услуга социјалне заштите, укључујући и оне за старије особе, још увек у великој мери институционализован”. Извештај за 2018. годину понавља осену да је Србија „умерено припремљена у области социјалне политике и запошљавања”. ЕК упозорава да у претходном периоду „није забележен никакав напредак у деинституционализацији, укључујући и деинституционализацију особа са менталним сметњама и старијих особа”, и да „није остварен никакав напредак у погледу услуга социјалне заштите на локалном нивоу или процеса децентрализације”.

2.3.1.2.4. Култура

У области културе у ППРС фокус је организовање и доступност културних активности и програма у локалним заједницама. На том нивоу се организују основне активности културе, које су уједно и једине за грађане у сеоским заједницама.

У *Стратегији развоја културе Републике Србије 2020. до 2029.*, који је донела Народна скупштина, наводи се да је један од посебних циљева (под бројем 3): „Развој продукције, културних потреба и равноправно учешће грађана у културном животу усмерен (је) ка подстицању савременог стваралаштва и представљања и интерпретације културног наслеђа, као и бризи о њиховој доступности свим грађанима Републике Србије, чиме се у првом реду подстиче улога културе у развоју друштва” (стр. 6). Каже се да „*Устав Републике Србије* као и постојећи законски оквир обезбеђује потпуно и равноправно учешће свих грађана у јавном културном животу у Републици Србији. *Закон о култури* истиче да се спровођење културне политике заснива на начелима слободе изражавања у културном и уметничком стваралаштву, аутономије субјеката у култури, отворености и доступности културних садржаја јавности, уважавања разноликости културних израза, демократичности културне политике, равноправности субјеката у култури и децентрализацији у одлучивању, организовању и финансирању културних делатности. *Закон о локалној самоуправи* налаже јединицама локалне самоуправе да се старају о томе да грађани имају могућности за задовољавање културних потреба” (стр. 44).

За оцену стања наводи се да „У свакој урбаној средини ради јавна библиотека, а бројне градске библиотеке имају огранке у сеоским подручјима, и то су најчешће једине установе културе на сеоском подручју које редовно раде упркос веома тешким условима. У 34 општине библиотеке су једине установе културе, па функционишу и као поливалентни центри за културу организујући разноврсне културне активности” (стр. 21).

Према наводима из *Стратегије*, у Републици Србији ради 176 **поливалентних центара** (домова културе, домова омладине, културних центара или центара за културу), који су најбројније установе у јавној мрежи установа културе. Наводи се да су их већином оснивале локалне самоуправе током 60-их и 70-их година прошлог века, пре свега у АП Војводини (око 40%), где их је највише и опстало у руралном подручју. Реч је о установама комплексног типа, у којима се одвијају различите врсте културних програма и које негују, између осталог, извођачке делатности и аматерску сцену, изложбене активности, едукативне програме (трибине и књижевне вечери), а могу имати и биоскоп и библиотеку. У СФРЈ активности поливалентних центара за културу биле су координиране кроз рад кровних организација (савеза домова културе, савеза аматера, културно-просветних заједница). С престанком функционисања ових

организација, отежана је организација и праћење рада поливалентних центара за културу, којима често недостаје квалификована управа и јасан програмски концепт. Проблеми се огледају и у лошем стању простора и опреме, нарочито у центрима у с биоскопском делатношћу (стр. 30). Једна од мера која се предлаже у Стратегији је „Уступање постојећих неискоришћених простора и објеката јединица локалне самоуправе за потребе културе - књижаре, биоскопи, галерије и друга места која доприносе културној партиципацији” (стр. 61).

У погледу унапређења регулаторног оквира и институционалних капацитета у Републици (стр. 33) каже се да: „јединице локалне самоуправе, градови и општине, у складу са *Законом о култури* и *Законом о локалној самоуправи* (се) старају се о спровођењу културне политике на својој територији и обезбеђују услове за рад локалних установа културе. Јединице локалне самоуправе су оснивачи 465 установа културе.⁸⁵ У складу са националном, локалне културне политике дефинишу се у управама задуженим за област културе. То су службе/секретаријати/управе/одељења за друштвене делатности или одељења за ванпривредне/опште делатности и финансије, као службе у којима је култура једна од активности. Посебни секретаријати за културу постоје само у Граду Београду и Граду Новом Саду”.

У *Стратегији* се каже да „Цивилни сектор има и веома значајну улогу у креирању уметничке и културне сцене Републике Србије” и да је „неопходно унапређивати сарадњу јавног и цивилног сектора и јачати капацитете цивилног друштва на укупној територији Републике Србије, посебно уколико имамо у виду да цивилни сектор није довољно развијен ван већих градских центара” (стр. 35-36).

У *Стратегији* се каже да постоје велике разлике у доступности културних садржаја нарочито у мањим насељима и као најчешћи узроци наведени су следећи: (1) Несразмера у развијености културне инфраструктуре на територији Републике; (2) Слаба повезаност актера на различитим нивоима; (3) Слаба опремљености објеката културе у локалним срединама; (4) Мањак образованих кадрова а тиме одговарајућих програма анимације и медијације; (5) Дефицит културних садржаја за децу и младе; (6) Ограничен приступ културним активностима за особе са инвалидитетом; (7) Затвореност установа културе за комуникацију са другим актерима (стр. 45).

Посебна пажња у *Стратегији* дата је повезивању и међусекторској сарадњи. Наводи се да су истраживања на тему културне политике показала да је сарадња између установа културе и установа образовања на ниском нивоу, која се најчешће своди само на посете установама културе. Овај став се потврђује и у *Стратегији развоја образовања у Републици Србији до 2020. године*, где се наводи да школе не сарађују са другим образовним, културним и научним институцијама, нити са локалном средином. У *Стратегији* се указује на неопходност културне партиципације деце још од предшколског узраста, да је такав приступ примењен у *Закону о предшколском васпитању и образовању*, као и да програми креативног и интерактивног рада са децом показују успех у погледу културне партиципације и развијања културних потреба у одраслом добу. Генерално, на неколико места у *Стратегији* се указује на важност унапређивања сарадње, повезивања и умрежавања сектора културе, с једне стране, и образовања, науке, туризма и заштите животне средине, с друге стране, као и развоју креативних индустрија.

Повећање доступности културних садржаја на целој територији Републике Србије путем гостовања изложби, позоришних представа, извођења уметничке игре, али и оснивањем нових фестивала и манифестација у градовима и општинама у којима

⁸⁵ База Завода за проучавање културног развитака

не постоје јавне самосталне галерије, позоришта и биоскопи, умногоме би повећао број посетилаца и подстицао развој културних потреба грађана. Развој читалаштва и читалачких навика потребно је подржати кроз јачање капацитета библиотека путем повећања њихове доступности и континуиране попуне фондова библиотечком грађом. Такође, неопходно је кроз ближу сарадњу Министарства културе и информисања и Министарства просвете, науке и технолошког развоја препознати јавне, школске и специјалне библиотеке као носиоце развоја читалаштва и омогућити редовну попуњу њихових фондова. Овоме треба додати и позитивна искуства са мобилним библиотекама (библиобусима)⁸⁶, како у Србији тако и у другим државама у региону и свету.

У студији *Модели локалних културних политика као основ за повећање културне партиципације* (Београд, 2018.), у поглављу *Култура села данас*, наводи се да „културни садржаји на селу, упркос разним недостацима – постоје, и да чак, у односу на обрађени узорак, нису у занемарљивом броју”, као и да кључну улогу у развоју културних активности у сеоским насељима имају „управо домови културе – као самосталне установе или огранци месних заједница” (стр. 278). У овом сегменту, највише се уочава недостатак системског приступа и реорганизације постојећег стања на начин који ће пословање ових културних центара унапредити, без тога да им се ускрати социо-културна функција анимације, едукације и укључивања примарне публике. Да би поред ове, домови културе обављали и своје основне функције, а то је подстицање стваралаштва, није довољно само улагати у њихову физичку обнову, јер ће објекте који се не употребљавају сачекати иста судбина. Зато је важно на почетку јасно таргетирати потребе које већ постоје и могућности на чијем је развоју неопходно радити. Треба имати у виду да се и сеоске средине међусобно разликују, и то не само по обичајима већ и у односу на развијене афинитете према одређеној врсти уметности која се негује или пак типу изражавања (стр. 278). У студији се скреће пажња да је проблем или узрок тренутног стања и недостатак људских ресурса како би, чак и тако мали, поливалентни културни центар могао да функционише. Ако знамо да унутрашња организација подразумева запослене у менаџменту установе, затим правно-административну службу и на крају програмске уреднике за сваки сектор, закључак следи да је у овдашњим социо-економским условима ово немогуће извести. У студији се наводе примери коришћења мобилних библиотека, као једног о примерених модела за превазилажење недостатка ресурса за одржавање и обнављање библиотечких фондова у сеоским огранцима. Указује се да комерцијални пројекти само парцијално могу да испуне еманципаторску улогу у ширењу културних активности и програма.

Коришћење мобилних програма смањује административне послове, с једне стране, а јача заинтересованост локалне средине, на другој. У студији се указује на позитивне ефекте гостовања установа културе из градова и наглашава њихова функција формирања будуће публике и попуњавања недостатка понуде у локалној заједници. Као добар пример наводи се Културни центар у Сомбору који има позицију координатора за 12 сеоских установа: „То би могао да буде одличан подстицај за бољу сарадњу и повезивање градских и сеоских установа које не морају нужно само да размењују програме, већ треба и да теже заједничком планирању и копродукцијама. У овом истраживању није било примера такве врсте сарадње, што указује на врло значајан недостатак стратешког повезивања ради унапређења квалитета садржаја,

⁸⁶ У Србији има четири библиобуса – покретних библиотека захваљујући којима књиге стижу до читалица и у удаљеним селима. Прва покретна библиотека успостављена је у општини Пријеполје 2003. године, затим у општинама Алексинац (2008.), Кладово (2010.) и Крушевац (2018.).

промоције и, на крају крајева, уштеде ресурса. Реновирано домаћинство културе углавном су данас намењени издавању простора за комерцијалне, најчешће спортске садржаје и одржавање рада културно-уметничких друштава” (стр. 278-279).

У студији се указује на важност подстицања локалних заједница да програме у области културе прилагоде особеностима и интересима локалног становништва: „У недостатку системског решења које би, пре свега, укључивало мапирање и категоризацију свих постојећих домаћинство културе у селима на територији Србије, неопходно је да се локалне заједнице усмере на проналажење партикуларних модела решавања нагомиланих инфраструктурних и програмских проблема са којима су данас суочене. Класична организација, подела рада и управљање, што карактерише постојећи систем, показали су се неодрживим, те је неопходно размишљати о другим могућностима опстанка културе у селима. Међусобним повезивањем и стратегијом спајања програмски и територијално блиских организација, омогућило би се укрупњавање административних служби и смањење броја запослених у оним одсецима који немају потребу за свакодневним функционисањем или бар не физичким присуством. Један дом културе на територији града или ширег подручја могао би да буде специјализован само за приказивање филмова, други за организацију и реализацију едукативних програма, трећи пак за визуелне уметности. Измештањем програма и истовремено уступањем простора за садржаје који долазе из других средина, или настају као локална иницијатива, омогућило би се стварање вишенаменског културног центра који би на тај начин заиста представљао место намењено заједници и њеним стварним потребама. Уколико говоримо о спољашњој репрезентацији и отварању ка новој публици и корисницима, неопходно је имати у виду шта је оно другачије што једна мала средина може да понуди. Да би село развијало своје пуне потенцијале у погледу културе засноване на постојећим ресурсима и, првенствено, идентитету, требало би пронаћи најефикаснији начин управљања духом места. Пре свега, ово се доноси на откривање разних могућности афирмације културног и креативног туризма, базираног на богатству различитости културних израза и специфичностима које одликују то место. Културни живот села тако има велике могућности интерног и екстерног развоја, али је неопходно претходно утицати на редефинисање постојећег система који карактерише недостатак визије и стратешког планирања, ради постизања не само административне ефикасности већ и снажнијег повезивања са заједницом – креирањем простора слободе израза и сталне комуникације са публиком” (стр. 280).

Оцене, закључци и предлози из цитираних докумената дају добар и економски одржив оквир за артикулацију политика у области културе на локалном нивоу. Фокусирање на поливалентне центре, међусобну сарадњу установа јавних служби, креирање заједничких програма, поједностављивање административних процедура, смањивање запослених у администрацији уз истовремено јачање стручних капацитета запослених, размена програма и подстицање гостовања представа и других облика културних активности из већих градова, ширење праксе мобилних пројеката и волонтерског рада, су, несумњиво, поуздан начин да се развијају културне активности у локалним заједницама, да се изграђују културни афинитети и потребе локалног становништва и да се оно само препозна као један од актера културне политике и развоја културе у свом окружењу.

2.3.1.2.5. Спорт и рекреација

Анализа и оцена постојеће стања спорт и рекреације у Републици Србији ставља тежиште на масовни спорт који је у функцији здравих животних навика и здравих

стилова живота, као предуслова за обављање осталих активности. У том смислу, третира се спортска активност и простори намењени спорту за различите старосне категорије становништва: децу, омладину, радно способно становништво, као и старије становништво, а такође и припаднике полиције и војске Србије.

У савременом свету, значај спорта и рекреације као активности која поспешује здраве животне стилове посебно је порастао у 21. веку и у урбаним срединама. Спорт и рекреација су подједнако важи за све старосне и социо-економске групе становништва. Међународна заједница је пре неколико деценија кроз бројне документе подвукла значај спорта и рекреација и уважила принцип да је пракса образовања у домену физичке културе и спорта фундаментално право за све. Ово је такође истакнуто у Међународној повељи о образовању у домену физичке културе и спорта (*International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport (2015.)*, *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO*). Ова повеља истиче бенефите физичке активности по здравље, укључивање особа са инвалидитетом, заштиту деце, а такође и посвећеност међународне спортске заједнице да активно промовише спорт као катализатора развоја. Међународни спорт препознаје значај физичког образовања као покретача родне једнакости, социјалне инклузије и борбе против дискриминације.

Спорт снажно подржава универзалне вредности поштовања и солидарности које доприносе грађењу инклузивних и одрживих заједница. У документу *Максимизирање снаге спорта (Maximizing the power of sport, 2017.)*, *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO* истичу се вредности и принципи једнакости, поштења и солидарности, као и образовање у спорту који оснажују омладину. Овај документ укључује специфичне материјале намењене различитим старосним или културним групацијама да подрже спорт у образовању. Као једина област образовања која комбинује физичку активност и учење засновано на вредностима, физичко образовање обезбеђује унапређење вештина, побољшање академских перформанси и промовише здраве животне стилове. Документ *Квалитетно физичко образовање (Quality Physical Education (QPE): guidelines for policy makers, 2015.)*, *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO* представља водич за креирање методологије политика у овом домену, тако се надовезујући на опште одреднице Међународне повеље и друге документе.

2.3.1.2.5.1. Законодавни оквир и стратешки документи

Национални законодавни оквир за спорт и рекреацију ослања се на бројне прописе и неколико стратешких докумената. Већина докумената подвлачи значај масовног спорта и његове заступљености у различитим категоријама становништва, а посебно учешће деце и омладине у спорту. У многим документима се подвлачи значај борбе против дискриминације, а више њих су тематски специфични и односе се на борбу против насиља на спортским манифестацијама, борбу против допинга и слично. Наведени прописи се не баве спортском инфраструктуром у смислу њене заступљености у оквиру нпр. образовања, туризма и других делатности, а такође се не баве критеријумима за просторну дистрибуцију спортских терена и објеката. *Законом о спорту* („Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 99/11 – др. закон) предвиђено је и да се, на бази урађене анализе постојећег стања, обави категоризација спортских објеката како би се дефинисали приоритети при планирању обнове и изградње нових објеката.

Основни документи на које се ослања анализа спорта и рекреације у Србији су: *Закон о спорту* („Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 99/11 – др. закон); *Национална стратегија за младе* („Службени гласник РС”, број 55/08); *Правилник о националној категоризацији спортских објеката* („Службени гласник РС”, број 103/13); *Правилник о*

условима за обављање спортских делатности („Службени гласник РС”, број 63/13); Правилник о стручном оспособљавању за обављање одређених стручних послова у спорту („Службени гласник РС”, број 8/13); Правилник о спортским гранама у Републици Србији („Службени гласник РС”, бр. 72/11 и 23/12); Правилник о националној категоризацији спортова („Службени гласник РС”, број 25/13); Правилник о националним гранским спортским савезима преко којих се остварује општи интерес у области спорта у Републици Србији („Службени гласник РС”, бр. 72/12, 3/12 и 25/13); Правилник о коришћењу спортских објеката и обављању спортских активности у јавним спортским објектима („Службени гласник РС”, број 55/13); Правилник о евиденцијама које воде високошколске установе и друге организације које се баве оспособљавањем у области спорта („Службени гласник РС”, број 61/11); Правилник о ближим условима за обављање спортских активности и спортских делатности („Службени гласник РС”, број 17/13).

2.3.1.2.5.2. Врсте објеката намењених спорту и рекреацији

Спортски објекти се могу разврстати као: рекреативни спортски објекти који су намењени за индивидуалну или организовану рекреацију становништва; и такмичарски спортски објекти који су намењени за тренинге такмичења спортиста и спортских екипа на националном и међународном нивоу. У оквиру прве групе објеката, значајно место заузимају школски и универзитетски спортски објекти и површине. Школски спортски објекти могу бити отвореног типа – школска игралишта и терени, и затвореног – школске сале. Најбројнији су објекти у основним школама, потом у средњим школама, док се за потребе факултета углавном закупљују просторије. Распоред ових спортских објеката зависи од критеријума за просторну дистрибуцију школских објеката и демографских показатеља. Ови објекти представљају значајан ресурс који доприноси развоју спорта и укупном развоју, као и здравим навикама и стилевима живота. Припадници полиције и војске располажу одговарајућим спортским теренима и затвореним објектима који нису на располагању осталом становништву.

2.3.1.2.5.3. Анализа и оцена постојећег стања система спорта и мреже спортских објеката

Према доступним подацима Министарства омладине и спорта, индекс физичке активности је 30% за старосну групу деце (7-14 год.), 12% за старосну групу омладине (15-30 год.) и 10% за старосну групу грађана од 30-77 година. Захваљујући приступу „спорт за све”, као и продуженим очекиваним животним добом и већом укљученошћу старије старосне групе, све је већа укљученост у спорт старијих генерација. У периоду од 2015-18. године дошло је до значајног пораста процента деце и омладине у општинама који се баве спортом: број деце која се организовано баве спортом 2015. године је износио око 25%, да би тај проценат 2018. године износио чак 44%. Може се рећи да се овај велики скок догодио услед квалитетно усмерених интервенција које су дефинисане Законом о спорту и моделима развоја спорта за јединице локалне самоуправе. У градовима се уочава јасан и константан тренд увећања броја ученика који похађају школске спортске секције, где се бележи пораст са 10% у 2015. години, на преко 30% 2018. године. Такође, и на нивоу општина се уочава тренд пораста процента ученика који похађају школске спортске секције код којих се бележи пораст са око 20% на 30% од укупног броја ученика.

Са друге стране, проценат студената који су били укључени у спортска такмичења 2018. године износио изузетно ниских 6,8 %, али је и то мало повећање у односу на 2015. годину, када је је износио само 3%. Процент одраслих лица која се

рекреативно баве спортом у општинама је повећао се са 6% колико је износио 2015. године на 15,6% одраслог становништва у 2018. години. У градовима је мање изражен напредак – са 9%, који је забележен 2015. године на 11% 2018. године.

У истом посматраном периоду, дошло је до повећања учешћа жена у спортским активностима - повећан је број жена које се баве спортским активностима за 10-15% до 2018. године. Процент особа с инвалидитетом укључених у спортске активности у периоду 2015-2018. године се није променио на нивоу градова и остао је на релативно ниском нивоу од 4%. Када се у обзир узме учешће особа са инвалидитетом у спортским активностима на нивоу општина, забележен је негативан тренд те је са 3% у 2015. години дошло до смањења за један проценат. Током посматраног периода (2015-2018.) удео лица са сметњама у развоју која су укључена у спортске активности се није у значајној мери променио и остао је на релативно ниском нивоу који се креће испод 5%, иако су приметне извесне варијације током 2016. и 2017. године.

За припаднике МУПа и Војске Републике Србије прописан је сет правила која се тичу физичке спремности запослених, у функцији обављања специфичних послова. У 2017. и 2018. години усвојени су или припремљени Упутства о физичкој обуци у Војсци Србије и Правилник о спортској делатности и раду спортских удружења у Министарству одбране и Војсци Србије, чиме ће бити унапређено планирање и управљање спортским активностима, како би се достигло стање функционалних и оперативних способности припадника МО и ВС.

Гледајући постојећу спортску инфраструктуру – спортске терене и објекте, може се констатовати да у последњој деценији није дошло до значајног повећања спортских капацитета намењених масовном спорту, као и да се постојећи капацитети нису значајно унапређивали. Ипак, гледајући улагања у спортску инфраструктуру, у последњих 5 година просечно је издвојено приближно исто средстава за пројекте изградње и унапређења (око 380 милиона динара), што чини укупну суму око 1,5 милијарде динара. У општинама и градовима у Србији велика је неуједначеност мреже спортских објеката; по правилу, мрежа је развијенија, уз већу разноликост спортских садржаја у већим урбаним центрима, а потом донекле у општинским центрима. Стање у сеоским насељима је веома лоше у погледу броја и одржаности спортских објеката. Као потенцијал се може истаћи већи број спортских клубова и удружења, као и релативно развијена мрежа спортских садржаја и догађаја. У принципу, нису створени услови за рекреативно и масовно бављење спортом како би већина становника могла да задовољи своје потребе. У циљу повећања доступности спорта, потребно је да се обезбеди санација и модернизација школских објеката, па самим тим и спортских садржаја.

Као негативне трендове који утичу на развој спорта треба навести и податке из истраживања Института за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут” да је у Републици Србији гојазан скоро сваки пети одрасли становник (18,6%), сваки трећи становник конзумира цигарете (33,6%), око 40% свакодневно или повремено конзумира алкохол, а скоро половина становништва има хипертензију (46,5%).

2.3.1.3. Оцена ограничења и потенцијали

Ограничења и/или недовољно развијене услуге јавних служби могу бити различитог обима и интензитета. Наведено је неколико кључних обележја у сектору јавних услуга која постављају битне предуслове и границе да се унапреде услуге неких јавних служби као и да се обезбеди потребна доступност ових услуга свим грађанима односно припадницима циљних друштвених група:

– недовољан је обухват деце предшколским образовањем, посебно деце на селу и из маргинализованих социјалних група;

– постоји дуготрајан недостатак/недовољност финансијских средстава у сиромашним општинама за развој мреже предшколских установа;

– услови и квалитет основног/обавезног образовања су још увек изразито неједнаки, што је последица разлика у опремљености школа, капацитету простора, пратећим просторијама и обучености наставника;

– недовољни су капацитети ђачких и студентских домова као једног од основних механизма за укључивање младих из сиромашних, маргиналних и просторно удаљених/изолованих средина у образовни систем;

– недовољно су развијене услуге социјалне заштите на локалном нивоу, нарочито у мањим насељима са мањим густинама насељености; често се обезбеђују тек повремено, коришћењем донаторских средстава, без иницијатива за њихово укључивање у редовне програме и планског обезбеђивања средстава за остваривање потребних програма;

– искљученост великог броја руралних насеља из мреже примарних здравствених установа, што значајно смањује доступност и ефекте у погледу превентивне заштите и могућности добијања одговарајуће лекарске помоћи за грађане у тим насељима;

– нејасни и недефинисани критеријуми у здравственој регулативи за просторну дистрибуцију установа здравствене заштите на примарном нивоу;

– релативно лоше стање опремљености здравствених установа медицинском опремом и лош бонитет здравствених објеката примарне здравствене заштите на локалном /насељском нивоу – малим општинским центрима и сеоским насељима са малом густином насељености;

– значајан одлив здравствених радника, а посебно лекара и медицинских сестара на свим нивоима здравства и у већини општина и градова у Србији;

– слаба интегрисаност здравствених установа на примарном, секундарном и терцијарном нивоу (вертикална интегрисаност) и са нивоима управљања (локална управа) и другим секторима (хоризонтална интегрисаност), као и са приватним сектором у здравству;

– лоша/неупотребљива локална саобраћајна инфраструктура у многим општинама не омогућава, односно суштински онемогућава доступност предшколским установама, основним и средњим школама, здравственим и социјалним установама;

– слаб финансијски капацитет локалних самоуправа да финансирају одржавање и изградњу спортских објеката и простора за рекреацију за које су надлежне;

– лоше стање спортских објеката због неадекватног управљања и одржавања; и

– одсуство јасних критеријума и процедура за финансирање програма у многим јединицама локалне самоуправе, који је додатно усложњен одсуством адекватне контроле утрошка одобрених средстава и ефеката реализације програма.

У сектору јавних служби постоје значајни **потенцијали** који би се одговарајућим политикама и активностима могли искористити за побољшање услова, обима и квалитета рада јавних служби и побољшање њихове доступности за грађане:

– расположиви грађевински фонд у свим секторима јавних служби, како онај наменски грађен за поједине услуге, тако и некоришћени објекти грађени за друге намене који се могу пренаменити за различите активности и програме у сектору социјалних и културних права грађана;

– постојање квалификованог кадра у јавним службама и организацијама цивилног друштва;

- употпуњавање законодавног оквира и стварање могућности за укључивање организација цивилног друштва у пружању услуга социјалне заштите у локалним заједницама, затим за подршку развоја диверсификованог модела програма дечије заштите (путујући вртић, путујући васпитач);
- укључивање приватног сектора у систем субвенција предшколских установа у појединим општинама/градовима;
- подстицање волонтерског рада средњошколаца и студената;
- укључивање других извора финансирања и ангажмана у сектору јавних служби;
- разграната мрежа здравствених установа на секундарном нивоу у јавној својини, уз релативно равномерну територијалну покривеност у регионима и областима (окрузима);
- упркос негативним трендовима, још увек релативно повољни индикатори броја лекара према броју становника у односу на међународне стандарде;
- релативно добра покривеност и дистрибуција спортских објеката у урбаним срединама;
- мрежа спортских и рекреативних површина унутар природних комплекса (шума, приобаља и сл.); и
- коришћење предприступних фондова ЕУ и других извора за финансирање програма и активности јавних служби.

2.3.1.4. Циљеви развоја

Општи циљеви у области социјалног развоја, јавних служби, повећања друштвене укључености су:

- остваривање минималних стандарда квалитета услуга од јавног интереса (основне услуге и услуге вишег ранга) за све грађане;
- побољшање доступности и квалитета јавних служби посебно у руралним подручјима, подручјима са ниским густинама насељености и за рањиве/осетљиве категорије становништва; и
- активан допринос услуга од општег интереса постизању социјалне укључености и кохезије и повећању запослености и радне сигурности.

Посебни циљеви су:

- повећање обухвата деце у предшколским образовањем и васпитањем;
- потпуни обухват деце основним обавезним образовањем;
- побољшање услова за наставак средњег и високог образовања за младе;
- повећање обухвата и квалитета основне здравствене и социјалне заштите;
- побољшање функционисања и организационе структуре мреже примарних здравствених установа, и повезивање са другим јавним службама и компатибилним секторима на локалном нивоу;
- подстицање оснивања и функционисања поливалентних центара и различитих услуга дневних центара и активности у области социјалне заштите, културе и других програма у локалним заједницама;
- повећање укључености и обухвата друштвено осетљивих група специјализованим програмима;
- повезивање спортских активности и програма са сродним и компатибилним секторима, као што су образовање, дечије образовање и васпитање, туризам и сл.; и
- подстицање масовног спорта и унапређење простора за спорт и рекреацију на нивоу локалне заједнице.

2.3.1.5. Концепција просторног развоја

Социјални развој обухвата различите аспекте квалитета живота грађана, као и друштвене норме и институције којима је циљ да јавну добробит и достигнуто благостање учине праведнијом и приступачнијом за све чланове друштва. Темелји социјалног развоја су организоване и ефикасне институције и добра повезаност и сарадња различитих актера, а основни циљ је јачање социјалне укључености, смањење сиромаштва и равномерна доступност услуга од јавног интереса. Овакав приступ концепту социјалног развоја укључује јавне службе, социјално укључивање, а тежиште је на просторној димензији њиховог развоја.

Сумарно, услуге од јавног интереса одражавају троструки јавни интерес: 1) право свих грађана на приступ основним добрима и услугама; 2) промовисање економске, социјалне и територијалне кохезије; и 3) постизање одрживог развоја (економски, друштвени и еколошки аспект).

2.3.1.5.1. Међународни документи и правни оквир

Концепција просторне организације и дистрибуције јавних служби заснива се на корпусу људских права које држава гарантује својим грађанима, а која се остварују у оквиру услуга од јавног интереса. Правни оквир и обавезе дефинишу се на основу међународних пактова, конвенција и других докумената које је Република Србија ратификовала као и одговарајућих прописа (устав и закони) на националном нивоу. У изворима је дата детаљна листа коришћених докумената и конвенција. Међународни документи који је Република Србија ратификовала, или преузела као обавезу ка држава наследница СФРЈ, унети су у правни систем ове државе и, с тога разлога, обавезујући као и тзв. национални прописи (Устав Републике Србије, секторски закони). Европски документи имају посебну важност због тога што њихова имплементација представља један од битних услова за будући статус Републике Србије у Европској Унији.

За тему о услугама повезаним са социјалним правима од посебног значаја у корпусу новијих европских докумената, је документ *Европски стуб социјалних права (European Pillar of Social Rights)*⁸⁷ који је Европска Комисија усвојила у новембру 2017., с циљем унапређења благостања својих грађана, а нарочито њихових радних и економских права, као и услова за остваривање тих права. У том документу се јасно указује на повезаност радних права и економске добробити са скупом социјалних права (социјална заштита, борба против социјалне искључености, образовање и обука и заштита јавног здравља) која су неопходан услов за остваривање економске добробити појединаца и територијалних заједница. *Европски стуб социјалних права* потврђује и реafirмише принципе усвојене у ранијим документима (*Европска социјална повеља – European Social Charter. Basic and Revised, 1961.; Повеља о основним социјалним правима радника – Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, 1989.; The Charter of Fundamental Rights of the European Union, Nice European Council on 7 December 2000.*), са јасним и недвосмисленим уверењем о тесној повезаности и узајамности економског и социјалног напретка и јачању компетитивности заједнице у међународним оквирима. *Европски стуб социјалних права* садржи 20 принципа у оквиру 3 поглавља, од којих су за тему о доступности јавних служби и социјалној укључености нарочито значајни следећи принципи: 1) свако има право на квалитетно и инклузивно образовање, обуку и целоживотно учење с циљем да одржи и побољша

⁸⁷ <http://ec.europa.eu/commission/european-pillar-of-social-rights>

вештине и знања која му омогућавају да без ограничења учествује у друштвеној заједници и успешно се уклапа у промене и нове захтеве на тржишту рада; 2) жене и мушкарци су изједначени у свим правима и условима за стицање образовања, запошљавања и професионалног рада; 3) сваки грађанин има право на једнаку позицију (*treatment*) и изгледе (шансе) у погледу запослења, социјалне заштите, образовања и доступности јавним добрима и јавним услугама. У томе, посебно тежиште се даје маргинализованим друштвеним групама; 11) деца имају право на доступно и квалитетно рано образовање и бригу, као и на заштиту од сиромаштва; 16) свако има право на континуиран приступ превентивној и куративној здравственој заштити доброг квалитета; 17) укључивање лица са сметњама на начин да могу да се укључе на тржиште рада; и 18) свако има право на приступачне здравствене услуге доброг квалитета, с посебним нагласком на услуге у кући и у локалној заједници.

Усвојени принципи потврђују да је корпус социјалних права у области образовања, здравствене и социјалне заштите услов за остваривање темељних људских права (грађанска и политичка, економска, социјална и културна, еколошка). Фокус свих заинтересованих страна је на разради/допуни механизма за спровођење *Европског стуба социјалних права* како би се осигурала примена усвојених социјалних стандарда, адекватна социјална заштита и универзални приступ услугама од општег/јавног интереса⁸⁸ (јавне службе).

2.3.1.5.2. Национално законодавство и стратешки документи

Обим и садржај појма *јавних служби* у Републици Србији регулисан је *Законом о јавним службама* („Службени гласник РС”, бр. 42/1991 и 71/1994, 79/05) и секторским законима. Јавном службом у смислу овог закона сматрају се установе, предузећа и други облици организовања, који обављају делатности односно послове којима се обезбеђује остваривање права грађана. Установе јавних служби оснивају се у области: образовања, науке, културе, физичке културе, ученичког и студентског стандарда, здравствене заштите, друштвене бриге о деци, социјалног осигурања, здравствене заштите животиња „ради остваривања права утврђених законом и остваривање другог законом утврђеног интереса” у наведеним областима. Прописано је да ове установе могу оснивати и физичка лица (грађани), чиме је омогућено укључивање приватног сектора (приватних средстава) у пружање услуга, а наведени су и извори средства (буџет, непосредно од корисника, продаја производа и услуга на тржишту, из средстава социјалног осигурања, донаторство и из других извора. Међутим, приватни сектор није умрежен у систем јавних служби у Србији, практично постоји паралелно функционисање јавног/државног и приватног сектора као одвојених, неповезаних и независних ентитета у појединим областима.

Међу секторским законима од посебног значаја су следећи: *Закон о основама система образовања и васпитања* („Службени гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 - други закони и 10/2019), *Закон о предиколском васпитању и образовању* („Службени гласник РС”, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - др. закон, 95/2018 - др. закон и 10/2019), *Закон о основном образовању* („Службени гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019 и 27/2018), *Закон о средњем образовању и васпитању* („Службени гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - др. закони и 6/2020), *Закон о високом образовању* („Службени гласник РС”, бр. 88/2017, 73/2018, 27/2018 – др.закон, 67/2019 и 6/2020),

⁸⁸ У документима ЕУ, јавне службе називају се услугама од општег/јавног интереса (*Services of General Interest* – SGIs). SGIs укључује широк спектар услуга у земљама ЕУ (здравство, образовање, социјална заштита, снабдевање водом, енергијом, управљање отпадом, поштанске услуге).

Закон о ученичком и студентском стандарду („Службени гласник РС”, бр. 18/2010, 55/2013; 27/2018;10/2019), *Закон о социјалној заштити*, („Службеном гласнику РС”, бр. 24/2011), *Закон о финансијској помоћи породици са децом*, („Службени гласник РС”, бр. 113/2017 и 50/2018), *Закон о јавном здрављу* („Службени гласник РС”, бр. 113/2017. и 50 /2018), *Закон о здравственој заштити* („Службени гласник РС” бр. 25/2019), *Закон о култури* („Службени гласник РС”, бр. 7/2009, 30/2016-испр и 6/2020) и *Закон о спорту* („Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 99/11).

Од стратешких докумената у области јавних служби треба поменути: *Стратегију развоја образовања до 2020. године* („Службеном гласнику РС”, бр. 107/2012) *Стратегија јавног здравља у Републици Србији 2018–2026. године*. („Службени гласник РС”, бр. 61/2018) и *Стратегији развоја културе Републике Србије 2020. до 2029. (Усвојена 13.02.2020., www.kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/usvojena-strategija-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2020--do-2029--godine-sa-akcionim-planomje)*, *доступан је Нацрт Стратегије социјалне заштите у Републици Србији за период од 2019. до 2025. године* (иницијална верзија), www.udruzenjesz.rs/images/PDF/nacrt-strategije-socijalne-zastite-2019-2025-27032019.pdf.

2.3.1.5.3. Основни принципи и изазови организације јавних услуга

Неки од основних/фундаменталних **принципа** на којима се темељи политика јавних услуга су:

- услуга је усмерена на корисника и успостављена је у зависности од потребе корисника – услуга мора бити дизајнирана тако да буде што ближа корисницима;

- квалитет – задобија све већи значај, има различите димензије и укључује успостављање система лиценци и сертификата пружаоца услуге, оцену адекватности, доступности и приуштивости услуга за различите категорије корисника;

- флексибилност – прилагођавање/редефинисање садржаја и врсте услуга сагласно потребама корисника и локалне заједнице;

- транспарентност и одговорност – отвореност, јавност и укључивање заинтересованих актера у доношењу одлуке у избору програма/услуге и пружаоца услуге;

- омогућавање, оснаживање и развој – људе и заједнице треба оспособити, пружити им подршку и помоћ да остварују своја права, помоћи им да науче шта су њихова права, посебно када се ради о повредљивим/угроженим регионима или подручјима (проблем вишеструке депривације); и

- унапређење – учење кроз позитивна искуства и примере добре праксе.

Главни **аспекти** у погледу организације јавних услуга су:

- *територијални/просторни аспект* – укључује демографске промене, величину насеља и саобраћајну доступност. Од посебног утицаја су: миграције, старење становништва и старосна структура становништва и домаћинства у насељима/локалним заједницама, економска ситуација домаћинства и ризик од сиромаштва и социјалне искључености. Промене у броју становника, процеси депопулације и/или концентрације изискују стално прилагођавање форми/облика услуга у складу са социјалним, економским и технолошким обележјима;

- *финансијски аспект* – повећава се потражња за услугама, што изискује ширење извора финансирања – поред јавног сектора потребно је континуирано подстицати друге изворе: фондације, донације, партиципацију корисника, формирање задужбина и др;

- *организационо-управљачки аспект* – развијање различитих облика укључивања грађана и локалних заједница у доношењу одлука о услугама од јавног

интереса – повезивање пружаоца услуга (државни сектор, приватни сектор и организације цивилног друштва) и корисника услуга у доношење одлука о успостављању или редефинисању услуга у локалној заједници; и

– *техничко-технолошки аспект* – примена нових телекомуникационих и информационих технологија је од посебне важности за унапређење услуга јавних служби (услуге на даљину). То се посебно односи на побољшање доступности услуга у мање развијеним срединама и локалним заједницама, повећање разноврсности услуга, подизање квалитета услуга, унапређење интерактивности и комуникације између корисника и пружаоца услуга, побољшање временске ефикасности и брзине реаговања и друге видове унапређивања квалитета, врста и доступности услуга.

2.3.1.5.4. Класификација услуга и просторна доступност

С обзиром на сложеност сектора јавних служби, једна од могућих класификација је на **основне услуге и услуге вишег ранга**:

1. *основне услуге* – у којима се остварују основна социјална прва гарантована Уставом: основно образовање, укључујући и предшколско, основна здравствена и социјална заштита. Овome треба придодати и дневне центре као форму пружања разноврсних услуга нестационарног типа у области социјалне заштите у непосредној близини места становања. С обзиром на повећање удела рањивих група у укупној популацији, организовање оваквих центара постаје све важније (старо становништво, старачка домаћинства, лица са сметњама у развоју, лица са хроничним болестима и инвалидитетом, деца са улице и др.). Основне услуге су, по правилу, доступне у месту становања; и

2. *услуге вишег ранга* - које се такође финансирају из јавних фондова и по том основу треба да буду доступне припадницима одређене циљне групе у складу са успостављеним критеријумима. У ову групу услуга спада средње образовање (које ће временом, продужавањем година обавезног образовања, тј. увођењем обавезног средњег образовања прећи у основне услуге), високо образовање, болничка и специјализована здравствена заштита, одређени видови социјалне заштите осетљивих друштвених група, као и активности и услуге у области културе, спорта и рекреације.

Просторна доступност је једна од кључних димензија социјалног развоја и јавних служби, тј. услуга од општег/јавног интереса. Повећање просторне доступности услуга у области социјалног развоја смањује социјалну искљученост, побољшава квалитет живота и један је од кључних фактора повећања социјалне кохезије.

Постављени циљеви и концепција не могу бити реализовани без примене одговарајућих и прилагођених, већ потврђених или нових и унапређених модалитета организовања услуга ради повећања њихове (просторне) доступности и квалитета. У Републици Србији просторној доступности услуга од јавног интереса поклања се већа пажња него пре неколико деценија, али су примењени (оперативни) механизми још увек недовољни и непотпуни да би се остварила минимална просторна доступност основних услуга у удаљеним сеоским насељима и брдско-планинским подручјима. Наиме, недовољност, па чак и потпуно занемаривање просторне димензије и мера и механизма за повећање просторне доступности јавних услуга у области образовања, здравствене и социјалне заштите, за последицу има непремостива ограничења у остваривању постављених циљева и политика уједначавања изгледа грађана и друштвених група, да под релативно изједначеним условима користе услуге које се финансирају из јавних прихода. Ове услуге се, по правилу, организују у градским насељима са већим бројем становника и већом густином насељености. Доступност ових услуга за грађане из сеоских насеља и мањих урбаних центара могу се у већем

обиму обезбедити коришћењем различитих механизима прилагођених специфичним обележјима и условима који постоје у оваквим локалним заједницама.

Такође, линеарна децентрализација услуга у области образовања, здравствене и социјалне заштите и културе погоршаће положај грађана којима су већ сада слабо доступне или чак потпуно недоступне услуге јавних служби, па чак и оних основних (основно/обавезно образовање и основна здравствена заштита), што ће додатно појачати њихову социјалну искљученост и повећавати сиромаштво. Стога је неопходно утврдити минималне обавезујуће стандарде јавних служби, укључујући и мере за повећање њихове просторне доступности и успоставити корективне механизме за субвенционирање услуга од јавног интереса у неразвијеним подручјима, демографски ризичним подручјима и насељима изван дневне гравитационе зоне општинских/градских центара. Потребно је на државном нивоу успоставити одговарајућу подршку за јачање капацитета и повезивање насеља која се налазе у рубним зонама једне или више општина. Ова насеља немају довољно сопствених ресурса (људских, институционалних и материјалних) да се на одговарајући начин организују, а по правилу су запостављена од стране општинских управа у општинама којима припадају.

Повећање просторне доступности услуга може се остварити на различите начине с обзиром на врсту/природу услуге:

– *Повећање гравитационог подручја услуге/установе* – организовање комплементарних активности и садржаја који шире територију са које долазе корисници установе/услуге. Примери таквих комплементарних садржаја су: ђачки/ученички домови и интернати, организована и умрежена понуда приватног смештаја за ученике средње школе, пансион за исхрану ученика, средњошколски и универзитетски кампуси, мањи стационарни центри уз домове здравља за краћи смештај грађана из удаљених насеља и др. Смисао организовања оваквих садржаја је да се повећа подручје са кога долазе корисници услуге и тиме повећа број/концентрација корисника услуга, а да се истовремено обезбеде потребни услови за квалитетно обављање услуге;

– *Употреба мобилних услуга* („услуга ка кориснику”) – којима се повећава понуда и побољшава квалитет услуге у насељима која су дефицитарна у обезбеђивању основних услуга и чији број и концентрација нису довољни да обезбеде рационалност организовања сталне и класично (стационарно) организоване службе. Мобилне услуге могу да покрију велики спектар услуга у основном образовању, програмима доквалификације и преквалификације, превентивној и примарној здравственој заштити, социјалној заштити, култури и другим областима. Свако насеље би за потребе обављања ових активности требало да има одговарајући објекат/зграду као мали мултифункционални центар.

– *Увођење и коришћење нових технологија у пружању услуга* (услуга на даљину) – иновативни модели пружања услуга засновани на потенцијалима савремених дигиталних технологија могу значајно да побољшају доступност услуга корисницима, посебно у мање развијеним и ретко насељеним локалним заједницама. У области образовања већина школа у свету има у својој понуди озбиљно организоване програме „учења на даљину”. У Србији је Законом о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС”, број 55/2013) створен законски предуслов за несметано извођење наставе на даљину, која се може остварити на захтев родитеља. Такође, о образовању на даљину школа одлучује на основу расположивих средстава, потребних за овај вид образовања и васпитања. Иновативни модели у области здравствене и социјалне заштите укључују третмане на даљину (телемедицина, лечење и савети, надгледање на даљину, састанци и консултације на даљину и сл.). У сваком случају, увођење дигиталних услуга подразумева проналажење нових иновативних

решења, успостављање националне инфраструктуре за дигиталне услуге и нових модела услуга где грађани такође могу да преузму већу одговорност. Такође, треба имати у виду да је старосна, образовна и економска структура домаћинства у сеоским насељима и брдско-планинским подручјима често таква да ограничава употребу нових технологија, како због сиромаштва тако и због тешкоћа да се савлада употреба модерних технологија и комуникационих апарата.

– *Примена диверзификованих модела организације услуга* – може се остварити на више начина. Паралелно функционисање јавног и приватног сектора у јавним услугама може се превазићи формирањем тржишта услуга, увођењем конкуренције путем финансирања програма, успостављањем права корисника на избор понуђача услуга, заједничким програмима и развојем различитих форми партнерских односа између два сектора. Повезивањем приватног и јавног сектора и актера у организовању услуга од јавног интереса остварили би се знатно бољи резултати, како у погледу побољшања квалитета и разноврсности понуде услуга, тако и у погледу рационалнијег коришћења и одржавања објеката. Овакво партнерство омогућило би формирање, функционално коришћење и адекватно одржавање мањих мултифункционалних центара у локалним заједницама односно бројних објеката месних заједница и домова културе, који се одговарајућом реконструкцијом могу приредити за различите активности у локалним заједницама. Због тога је важно да се јасно дефинише својински статус ових објеката, режими њиховог коришћења, модалитети финансирања и одржавања и, што је посебно битно, да се предупреди њихова конверзија у намену која не обезбеђује јавни интерес и добробит грађана у локалној заједници.

Укључивање нових актера у област јавних служби захтева и критичко *преиспитивање постојећих стандарда и норматива* за организовање услуга од јавног интереса, будући да су многи од садашњих стандарда високо захтевни и прилагођени великим организацијама (број и структура запослених, површина, димензије и опремљеност простора/објеката и др.).

Од посебне важности за подизање капацитета локалних средина, нарочито мање развијених насеља удаљених од општинских центара је *јачање подршке локалним грађанским иницијативама и локалним организацијама*, које су стожер јачања социјалне кохезије, унапређења безбедности грађана, препознавања ризичних група и њиховог укључивања у различите програме. Ово укључује мобилизацију припадника рањивих група и њихових старалаца и чланова породице/домаћинства и подршка активностима које из те мобилизације произлазе.

2.3.1.5.5. Смернице и препоруке за повећање доступности и квалитета услуга по секторима

У организовању **предшколских установа** (образовања и васпитања), утврђивање обавезе да се за свако заинтересовано дете обезбеди пријем у предшколску установу заснива се на уједначавању начина финансирања предшколских установа, партиципације родитеља у трошковима боравка деце у установи, строжијим критеријумима за субвенционирање и контроли. Капацитети предшколских установа могу се повећати (дугорочним) закупом приватних објеката, стимулисањем задужбинарства, коришћењем вишкова простора у основним школама и другим јавним објектима.

Један од главних стратешких праваца развоја предшколског васпитања у *Стратегији развоја образовања за 2020. годину* јесте диверсификација предшколских установа и програма у циљу бољег задовољавања различитих потреба породица и деце.

Питање диверсификације посматра се кроз креирање и развијање посебних и специјализованих програма који су у функцији повећања доступности предшколског васпитања и образовања деце која нису укључена у систем, укључујући и децу из осетљивих група.

У 2013. години донет је *Правилник о врстама, начину остваривања и финансирања посебних, специјализованих програма и других облика рада и услуга које остварује предшколска установа* („Службени гласник РС”, број 26/2013). У групи посебних програма су Путујући вртић и Путујући васпитач. Оба програма су намењена за организовано васпитање и образовање деце у срединама у којима не постоји ни један организован облик или програм или не постоји могућност организованог превоза деце до вртића. Путујући вртићи се организују два пута недељно, а програм Путујући васпитач два до три пута недељно у трајању од два до три сата дневно. Ова и слична решења предлагана су у ППРС из 2010. године.

Побољшање квалитета и услова образовања у **нижим разредима основне школе** могуће је (а) увођењем специјализованог брзог превоза до школе у суседном насељу, или (б) побољшањем квалитета наставе у подручној школи применом мобилних наставничких тимова, мобилних учионица, наставе „на даљину” и сл. Решење под (б) је функционалније за локалну заједницу, јер се задржава школа као важна социјална и културна установа. Повећање доступности и квалитета образовања у старијим разредима (5-8) основне школе могуће је остварити и отварањем интерната у оквиру основних школа у општинским центрима, за децу из удаљенијих насеља која не живе на прихватљивој дневној дистанци од матичне основне школе. Коришћење простора школе за друге врсте компатибилних активности је један од начина да се прикупе финансијска средства за уређење школског објекта и његово одговарајуће функционисање. То је нарочито значајно за мања насеља и подручја са мањим бројем становника, као и за подручја са дефицитом простора/објеката за организовање других услуга.

Повећање гравитационог подручја **средњих школа и високошколских установа** заснива се на комплексној понуди наставе, смештаја, исхране, просторија за учење и спорт, здравствене заштите и културних активности. Просторе за такве центре могуће је предвидети одговарајућом просторно-планском и урбанистичком регулацијом. Средње, нарочито специјализовано и високо образовање и научно-истраживачки центри могу да постану један од заштитних знакова градова, укључив и оне са мањим бројем становника. Неискоришћене војне касарне су драгоцен простор за организовање кампуса и других активности од значаја за социјални и културни развој локалне заједнице.

Полазиште делотворне и исплативе **здравствене заштите** представља примарна здравствена заштита која чини ослонац система здравствене заштите. Обезбеђење доступности уз подизање квалитета услуга и опремљености примарне здравствене заштите смањује потребу за секундарним и терцијарним нивоима здравствених услуга. Од посебне важности је да мрежа примарних здравствених установа пружа квалитетну услугу и доступност посебно осетљивим групацијама становништва (жене репродуктивног доба, мала и предшколска деца, школска деца и омладина, радно активно становништво, стари, особе са инвалидитетом, социјално маргинализоване групе).

Општа оријентација у реформи **социјалне заштите** је успостављање мреже ванинституционалних облика заштите и развој превентивних и комплементарних програма усмерених на корисника, који доприносе већој заштити и бољем квалитету живота посебно осетљивих друштвених група и појединаца и подржавају живот у заједници. Подстицање форме нестационарних и неинституционализованих облика

социјалне заштите има значајне предности у односу на стационарне форме. Овде је важно да се овакве услуге организују на малој удаљености од места становања породице, дакле у локалним заједницама (месна заједница), а подразумева организовање различитих типова дневног боравка за лица којима је потребан одговарајући вид заштите и бриге док су чланови породице на послу, на краћем путовању и сл. (деца са посебним потребама и развојним сметњама, старији чланови породице и сл.). Такви простори могу да приме и друге функције, као што је припрема хране/обеда по субвенционираним ценама, пружање одређених врста услуга по непрофитним/некомерцијалним ценама. Могуће је и ангажовање волонтерског рада различитих генерација и подстицање различитих видова интергенерацијске и унутаргенерацијске комуникације, солидарност и подршке.

У подручјима ниске густине насељености коришћење мобилних услуга може да побољша социјалну заштиту. Ове услуге могу да буду комбиноване са мобилним здравственим услугама, што би омогућило одговарајућу уштеду и већу покривеност неразвијених подручја. С обзиром на недовољне јавне фондове, решења се могу тражити у ангажовању организација цивилног друштва, подстицању локалних организација и удруживању грађана, заједничким програмима социјалних и здравствених служби, давањем на коришћење под повољним условима простора у месним заједницама (у власништву општине) за организовање услуга на непрофитном принципу.

Стратегија **децентрализације културе** темељи се на развијању форми повезивања и сарадње установа од државног значаја са установама и актерима културе у другим, нарочито мањим урбаним и општинским центрима. Формирање асоцијација установа културе (јавни сектор, организације цивилног друштва, приватни сектор) у локалним срединама са развијеним, опремљеним и стручно оспособљеним установама из Београда и неколико других градова је погодна форма децентрализације и дисперзије културе у Републици. Такве асоцијације омогућавају коришћење, задржавање, оспособљавање и обуку локалних кадрова, размену програма, различите форме гостовања и путујућих изложби и представа, организовање специјализованих програма за омладину, организовање дечјих клубова и друге модалитете ширења културних вредности и програма у мањим насељима и градовима. Концепт децентрализације културе подразумева: (а) промену у дистрибуцији средстава намењених култури у правцу установа и програма културе у мањим градовима; и (б) подстицање установа чији оснивач је Република, да одговарајућим програмима организују своје активности у мањим срединама, посебно у периферним и слабије развијеним општинама (гостовања, изложбе, програми едукације и др.). Тежиште развоја културе у локалним заједницама (мањим насељима, градским квартовима) је на унапређењу простора за културне активности свих генерација односно на разумевању културе као стандарда свакодневног живота. То подразумева обезбеђивање простора за културне активности по приступачним закупнинама и доступност простора у економском (непрофитни режим и стимулисање/субвенционирање одређених активности и програма), организационом смислу (конкурисање путем тендера) и у односу на захтеве и приоритете заинтересованих група из локалне заједнице.

Концепција развоја **спорта** је фокусирана на обезбеђење доступне спортске инфраструктуре, адекватно опремљене, безбедне и економски приуштива за све слојеве становништва и различите групе. Тежиште је на рекреативном спорту у спортским клубовима, предшколским установама, основним и средњим школама, као и на отвореним јавним површинама. Потребно је значајно унапредити школски и универзитетски спорт, развијати свест о потреби стицања навика младих у вези са спортом и подстицати опремање школа и јавних површина одговарајућом опремом.

Посебно треба проценити могућности и спровести акције унапређења простора за спорт и рекреацију у четвороразредним основним школама у сеоским насељима, које су готово без изузетка слабо опремљене и немају спортске садржаје (или су они у лошем стању).

Један од кључних услова за повећање доступности услуга јавних служби за грађане који живе у сеоским насељима, а нарочито у рубним подручјима општина јесте радикално унапређење квалитета и мреже локалних путева.

Наиме, јавне услуге су само један од фактора/услова за опстанак и ревитализацију сеоских насеља. Нужан, али не и довољан. Доступност јавних услуга поред организационе димензије (само постојање односно организовање јавне службе у насељу било у стационарној или мобилној форми) има и саобраћајну димензију – постојање (локалне) путне и друге инфраструктуре (путеви, телефонија, железница, телекомуникације) и редовних линија јавног превоза. Ниска доступност и ниска мобилност су кључни фактори гашења руралних подручја и увећавања регионалних неравнотежа.

Два фактора се посебно истичу као могући механизми за смањивање демографског пражњења и економског опадања руралних подручја: повећање доступности јавних услуга у сеоским подручјима и повећање социјалне и саобраћајне мобилности. Повећање социјалне мобилности (сеоске) омладине (на пример, примена тзв. Штампаровог модела социјалног напредовања) може позитивно утицати на повратак младих и образованих грађана у сеоска насеља. С друге стране, побољшање доступности јавних услуга и саобраћајне повезаности (умрежености) сеоских насеља мења социјалну морфологију и подиже социјално благостање и социјалну одрживост руралних подручја, а тиме доприноси смањењу јаза између урбаних и руралних средина.

Социјални аспект мобилности тежиште ставља на: (1) финансијски доступан јавни превоз; (2) развијеност, уређеност и редовност јавног саобраћаја у капиларним саобраћајницама и локалној путној мрежи; (3) усаглашеност линија јавног превоза са радним временом установа јавних служби; (4) техничку прилагођеност превоза локалним условима и потребама – употреба минибусева, теренских возила и сл.

2.3.1.5.6. Доступности јавних служби према просторно-насељским карактеристикама (категорији насеља)

На основу критеријума просторне доступности, корисници услуга јавних служби према типу насеља могу се сврстати у следеће категорије:

1. грађани који станују у континуално изграђеном градском подручју у великим урбаним центрима (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац), којима су на раздаљини мањој од 45-60 минута пешке, бициклом и/или (јавним или приватним) превозом доступне квалитетне услуге из обе групе (основне услуге и услуге вишег ранга);

2. грађани који станују у периферним зонама великих урбаних центара, којима су доступне услуге из обе групе, на већој временској раздаљини и уз коришћење приватних возила ради конфорног задовољења услуга и/или јавног превоза не увек задовољавајућег квалитета и учесталости;

3. грађани који станују у регионалним центрима, којима су на раздаљини мањој од 45-60 минута доступне услуге из основне групе и највећи број (или већи број) услуга вишег ранга;

4. грађани из субрегионалних и локалних урбаних центара и мањих општинских центара са доступним основним услугама и мањим бројем услуга вишег

ранга; разноврсност понуде културних и других програма могућ је путем гостовања, размене, као и подстицања активности и програма локалних удружења и група;

5. грађани сеоских насеља у близини великих урбаних центара којима је доступност услуга условљена мрежом и квалитетом локалних путева и квалитетом јавног превоза, а временска доступност услуга, најчешће прелази границу од 45-60 минута; доступност јавних служби за грађане из ове групе могуће је значајно унапредити побољшањем јавног превоза, коришћењем мобилних служби; различитим формама гостовања и сарадње у остваривању програма посебно у области културе као и унапређењем квалитета локалне путне мреже;

6. грађани сеоских насеља у периферним подручјима јединица локалне самоуправе и брдско-планинским и изолованим селима, са дефицитарним и субстандардним основним услугама; који због удаљености од места пружања услуге и/или непостојања превоза, не могу да користе услуге јавних служби у општинском центру или другом урбаном центру. У оваквим срединама неопходно је применити прилагођене модалитете организовања услуга који су се показали функционалним и економски прихватљивим (мобилне службе, специјализовани програми), укључив и изградњу нове и побољшање локалне путне инфраструктуре; и

7. припадници социјално изолованих и маргинализованих друштвених група, који живе у енклавама у урбаним подручјима и који најчешће не могу да користе услуге јавних служби, како због различитих баријера (без личних докумената, етничка дистанца, стигматизација, нефункционална породична ситуација), тако и због сиромаштва, лоших услова становања, потпуног дефицита људског капитала, недовољних иницијатива и слабе подршке да се сами организују и унапреде услове и квалитет живота у оваквим локалним заједницама. То су грађани који живе у урбаним срединама, али су невидљиви за своју околину. Грађани у оваквим заједницама суочени су са вишеструком депривацијом и готово потпуним непостојањем услова за интеграцију у социјално окружење. Услови живота грађана у оваквим енклавама могу су побољшати путем сложених вишедимензионалних програма (интегрисане услуге) које ће заједно организовати и остваривати јавни сектор (државне установе), специјализоване и квалификоване организације цивилног друштва и локална удружења и грађани из самих енклава.

Табела 34. Препоруке за унапређења организације јавних служби према хијерархијском нивоу насеља

	Регионални урбани центри	Субрегионални урбани центри	Општински центри	Насеља на руралном подручју
I – образовање				
Предшколско образовање	X	X	X	X, XXX
Основно образовање – I-IV разред	X	X	X	X, XX, XXX
Основно образовање – V – VIII разред	X	X	X	X, XX
Средње образовање	X(K)	X(K)	X(K)	
Више и високо образовање	(X)(K)	(X) K	(X)(K)	
Ученички и студентски домови	X	X	X	
II – Здравствена заштита				
Амбуланта, здравствена станица, мобилна здравствена служба	X	X	X	X,XXX
Дом здравља	X	X	X	XX, XXX

	Регионални урбани центри	Субрегионални урбани центри	Општински центри	Насеља на руралном подручју
(општа) болница		X	(X)	
Апотеке	X	X	X	(X)
Ветеринарска станица		X	(X)	XXX
III – Социјална заштита				
Дневни центри	X	X	X	X
Стационарни центри (комплекси) за старе	X	X	X	(X)
Услуге/помоћ за старе на дневном нивоу у њиховом дому	X	X	X	XXX
Центри за социјални рад	X	X	X	
IV – Култура				
Мултифункционални простори/објекти за различите врсте културних, образовних и социјалних програма	X	X	X	X
Библиотеке и књижаре	X	X	X	(X)XXX

Модификована шема коришћена у Просторном плану Републике Србије из 1996. и 2010. године

Објашњење знакова:

X – обавезно у насељу, стационарног типа;

XX – ако се не може организовати у насељу, јер за то не постоје потребни услови (потенцијални број корисника, грађевински фондови и сл.), обавезно је обезбедити организовани превоз до суседног места у коме садржај постоји (школски аутобуси, прилагођен јавни превоз, субвенциониране карте и др.);

XXX – употреба мобилних екипа;

(X) – ако постоји интерес и економска основа за организовање садржаја, било у оквиру јавног или приватног сектора власништва;

(K) – обезбеђење потребних капацитета ђачких и студентских домова и осталих ваннаставних услуга

2.3.1.6. Имплементација

Повећање регионалних разлика у Републици Србији је вишедеценијски процес који се не успорава упркос бројним прокламацијама у стратешким развојним документима. Један од битних разлога је занемаривање просторне димензије у дефинисању развојних политика, а нарочито оперативних мера и механизма за повећање просторне доступности услуга од јавног интереса пре свега у депривираним и неразвијеним подручјима са мањим густинама насељености.

Услуге од јавног интереса имају виталну превентивну и друштвено кохезивну улогу. Оне повећавају способност појединаца/грађана да учествују у друштву, да испуне свој економски и социјални потенцијал и уживају своја основна права. Ова улога је посебно важна у фазама економске рецесије када ове услуге чине део сигурносних мрежа које помажу ублажавању утицаја кризе и које могу послужити као подстицај за укључивање у савремене економске токове. Истовремено, доступност ових услуга од суштинског је значаја у изградњи људског капитала, који је предуслов за одрживи развој, као и за промоцију социјалне и територијалне кохезије, што неминовно укључује и смањење „хендикеп“ који настају због немогућности приступа овим услугама у периферним, удаљеним од општинских центара и саобраћајно неприступачним подручјима.

Из ових разлога неопходно је да приступ услугама од јавног интереса интегрише све кључне фазе: дефиницију услуга, начин реализације односно испоруке грађанима/корисницима, ефикасне механизме испоруке односно остваривања

утврђених политика и програма и праћење (мониторинг) и јавно извештавање о остваривању свих врста јавних услуга. Одговорност јавног сектора је у разradi модалитета у погледу просторне доступности и уједначавања квалитета основних услуга за све кориснике и стварању услова за укључивање других актера у организовању услуга од јавног интереса, укључујући и саме кориснике – проблеми и потенцијали се препознају „одоздо на горе”.

2.3.1.6.1. Приоритети

Стартешки приоритет је остваривање/обезбеђивање доступности јавних служби, односно успостављање минималних стандарда и потпуног обухвата корисника у категорији основних услуга.

Подразумева спровођење следећих активности:

- дефинисање стандарда услуга за различите категорије насеља – прилагођавање модалитета организовања услуга особеностима локалних заједница (демографским и просторно-насељским);

- унапређење квалитета услуга, укључујући и јачање контролних и регулаторних механизма, мониторинга и евалуације политика на националном и локалном нивоу;

- успостављање нових иновативних и флексибилних услуга (због старења становништва, као и структуралних економских и друштвених промена, потражња за услугама ће расти и постајати сложенија), као и модалитета интегрисања/интегрисаних услуга.

2.3.1.6.2. Мере и инструменти имплементације

Сагласно основним аспектима организације јавних служби (територијално/просторни, финансијски, организационо-управљачки и техничко-технолошки) потребне су и измене законских прописа, што укључује и разradу нових институционалних/организационих и планско-програмских мера ради повећања просторне доступности и увођење нових, прилагођених облика организовања услуга од јавног интереса. Такође, треба нагласити да је један од кључних услова за повећање доступности услуга од јавног интереса за грађане у сеоским насељима и рубним подручјима општина/градова, изградња, унапређење и одржавање мреже локалних путева и организовање уредног и поузданог јавног саобраћаја.

Нормативно-правни инструменти и мере обухватају измене и допуне законске регулативе које се односе на:

- прилагођавање/преиспитивање постојећих стандарда и норматива за организовање услуга од јавног интереса, будући да су многи од садашњих стандарда високозахтевни и прилагођени великим организацијама;

- употребу мобилних услуга;

- примену диверзификационих модела организације услуга;

- развијање различитих облика сарадње, партнерства и умрежавање институција у успостављању интегрисаних услуга;

- дефинисање улоге, одговорности и односа између актера који су укључени у планирање, развој, финансирање, пружање, подршку, праћење и евалуацију услуге;

- лакши приступ за коришћење објеката и простора у јавном власништву, као и закупа објеката у приватном власништву (пореске олакшице и подстицајне мере);

- подстицање коришћења других извора финансирања, као што је партиципација корисника, различите форме спонзорства, донаторство, формирање фондова/фондација и др. (ово услуге/програме чини дуготрајнијим и стабилнијим);

- волонтерски рад као обавезу за ученике средњих школа и студенте; и
- успостављање система социјалних карата.

Планско-програмске мере и инструменти усмерени су на повећање просторне доступности, смањење регионалних разлика, подршку осетљивим друштвеним групама:

- развој мобилних предшколских програма за децу из удаљених руралних средина ради припреме за полазак у школу;
- развој програма рада мобилних вртића уз сарадњу са локалном заједницом и родитељима;
- проширивање капацитета у предшколским установама успостављањем посебних програма јавно-приватног партнерства;
- увођење посебних програма подршке за децу предшколског узраста која живе у условима сиромаштва и/или са инвалидитетом;
- успостављање система/програма праћења и ране идентификације деце која су у ризику од раног одустајања од школовања;
- развој подстицајних мера и програма додатне подршке за средњошколце и студенте из сеоских насеља и осетљивих друштвених група (смештај у ђачке и студентске домове, стипендије и сл.);
- формирање мобилних тимова у домовима здравља (лекар и медицинска сестра/техничар са аутомобилом опремљеним покретном лабораторијом, мобилним ЕКГ и другим апаратима) који би редовно обилазили насеља удаљена од општинског центра, без здравствених станица;
- развијање програма интегрисаних услуге у локалној заједници – здравствене, социјалне и образовне;
- проширење програма ванинституционалних социјалних услуга – разрада нових институционалних форми за реализацију програма који укључују различите друштвене групе које се могу међусобно испомагати (заједнице становања старих и породица са малом децом, дневни центри и сл.); и
- иницирање програма који ће оснажити капацитете на локалном нивоу за успостављање дневних услуга прилагођених локалним специфичностима као подршка ваинституционалној форми социјалне заштите.

За организацију, спровођење циљева и политика у области услуга од јавног интереса одговорна су надлежна министарстава (Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Министарство здравља, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство културе, Министарство омладине и спорта, Министарство за државну управу и локалну самоуправу). У реализацији политика значајну улогу имају и независна тела (национални и стручни савети) и самосталне институције (заводи). Такође, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва председника Владе и Републички секретаријат за јавне политике учествују на побољшању координације, надзора и извештавања у области социјалног укључивања.

Институционално-организационе мере и инструменти обухватају унапређења у циљу повећања доступности, квалитета и економске одрживости услуга од јавног интереса обухватају:

- подстицање укључивања других актера у пружање услуга од јавног интереса (организације цивилног друштва, комерцијални сектор);
- повезивање, сарадњу и партнерства актера, укључујући и грађане и локалне заједнице у организовању услуга од јавног интереса;
- институционализацију ангажовања волонтера (средњошколаца и студената);
- успостављање и јачање сарадње на међуопштинском нивоу у организовању и коришћењу услуга (стационарних или мобилних), нарочито за грађане који живе у

периферним зонама општине и имају бољу доступност до услуга из насеља суседне/контактне општине;

- јачање кадровских капацитета институција на свим нивоима (потребно је преиспитати хијерархијски ниво обавеза и одговорности и ускладити их са материјалним могућностима и стручним капацитетима актера);

- увођење праћења и оцене квалитета услуга социјалне заштите, (укључујући аспект заштите људских права корисника и процену задовољства корисника) подразумева и дефинисања индикатора;

- успостављање адекватних информационих система и редовне размене информација и повезивање информационих система између сектора, нивоа власти и различитих актера у оквиру сектора; и

- размена искуства и примера добре праксе у области услуга социјалне заштите које су успостављене на локалном нивоу, а који су се показали као добар инструмент евалуације и као важан мотивациони фактор за унапређење услуга у локалној самоуправи.

Партнерство са невладиним сектором повећава доступност услуга, односно организације цивилног друштва и волонтери имају важну улогу у пружању услуга од јавног интереса. Истовремено, њихово укључивање у пружању услуга изражава и грађански капацитет и доприноси социјалној инклузији, социјалној кохезији локалних заједница и међугенерациској солидарности.

Сумарно, развој пружања услуга од јавног интереса захтева активно укључивање и сарадњу свих заинтересованих страна из јавног и приватног сектора: локалне власти, корисници услуга, пружаоци услуга и организације цивилног друштва које делују у локалној заједници, као и сами корисници. Ово партнерство је од суштинског значаја за стварање континуитета и прилагођавање услуга које одговарају локалним потребама, за ефикасно коришћење ресурса и стручности, као и за постизање социјалне кохезије у друштву.

2.3.1.6.3. Однос према јавним политикама и смернице за примену у планском систему Републике Србије

Промоција/побољшање и успостављање ефикасног универзалног приступа услугама од јавног интереса мора бити основа свих јавних политика. Наиме, универзалност услуга је кључни концепт који је Европска унија развила како би се обезбедила ефикасна доступност основних услуга. Концепт универзалне услуге успоставља право свакога на приступ одређеним услугама које се сматрају суштинским/кључним и намеће обавезе пружаоцима услуга да пружају дефинисан квалитет услуге у складу са одређеним условима, укључујући потпуну територијалну покривеност.

Из тог разлога, обавеза јавног сектора је да у развојним политикама, програмима и плановима у областима људских ресурса и социјалног развоја укључе и просторну димензију, односно модалитете просторне доступности. Укључивање димензије просторне доступности потребно је да садржи конкретне мере и механизме за појединачне области и развојне пројекте.

Имајући у виду неопходност међусекторске сарадње, можда би било сврсисходно донети/израдити оквирну стратегију (или Акциони план) која се односи на људске ресурсе и социјални развој (са подсекторским стратегијама/акционим плановима које се односе на образовање, социјалну и здравствену заштиту, запошљавање, и младе) којом би се успоставила обавеза адекватне хоризонталне и вертикалне координације (усклађивање приоритета, политика и мера, повезивање и заједничке активности заинтересованих актера, рационализација и смањивање административних баријера и

сл.) у процесу креирања јавних политика, као и лакше/целовитије праћење њиховог спровођења.

Од посебне важности за имплементацију пропозиција у ППРС је успостављање систематског, континуираног и ефикасног мониторинга који ће обезбедити периодично извештавање и јавни увид у остваривање обавеза преузетих усвајањем овог планског документа.

Потребно је јасно прецизирање обавеза, одговорности и рокова које преузимају носиоци активности, укључујући и санкције за неизвршене обавезе.

Прилог уз Тематску студију 3, део 2.3.1. Јавне службе и социјални развој

Табела 1. Број објекта ПУ, број уписане деце, деца уписана преко капацитета и деца која нису уписана због попуњености капацитета и деца у предшколском образовању према учешћу родитеља у трошковима које родитељи плаћају, 2011/12. и 2018/19.

Територија/ регион/област/ општина/град	Тип насеља	2011/12.				2018/19.				Обухват предшколским образовањем		Уписани преко капацитета*		Нису примљени због попуњености капацитета*		Деца у предшколском образовању према учешћу родитеља у трошковима које родитељи плаћају					
		Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета	Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета							Не плаћају		Плаћају пуну цену		Додатни попуст	
										2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.		
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	укупно	2427	184900	3881	4901	2842	218567	12296	6740	46,3	55,9	2,1	5,6	2,7	3,1	21,8	21,7	37,1	57,4	41,1	20,9
	градска	978	143157	3386	4418	1343	177739	11002	6225			2,4	6,2	3,1	3,5						
	остала	1449	41743	495	483	1499	40828	1294	515			1,2	3,2	1,2	1,3						
СРБИЈА - СЕВЕР	укупно	1118	109041	1663	1812	1424	132055	6002	2055	53,2	62,0	1,5	4,5	1,7	1,6	16,4	17,5	34,9	64,5	48,7	18
	градска	607	83834	1316	1455	909	108673	5143	1894			1,6	4,7	1,7	1,7						
	остала	511	25207	347	357	515	23382	859	161			1,4	3,7	1,4	0,7						
Београдски регион	укупно	449	53919	914	843	706	71809	3237	1169	55,6	65,9	1,7	4,5	1,6	1,6	11,4	11,9	33,8	79,1	54,8	9
	градска	328	48390	883	789	564	64963	3088	1103			1,8	4,8	1,6	1,7						
	остала	121	5529	31	54	142	6846	149	66			0,6	2,2	1,0	1,0						
Београдска област	укупно	449	53919	914	843	706	71809	3237	1169	55,6	65,9	1,7	4,5	1,6	1,6	11,4	11,9	33,8	79,1	54,8	9
	градска	328	48390	883	789	564	64963	3088	1103			1,8	4,8	1,6	1,7						
	остала	121	5529	31	54	142	6846	149	66			0,6	2,2	1,0	1,0						
Барајево	укупно	15	589	0	9	13	655	21	12	37,5	46,4	0,0	3,2	1,5	1,8	28,5	29,3	4,1	70,7	67,4	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	15	589	0	9	13	655	21	12			0,0	3,2	1,5	1,8						
Вождовац	укупно	46	4541	373	0	103	7792	587	53	52,1	70,2	8,2	7,5	0,0	0,7	10,3	9	35,5	87,3	54,2	3,7
	градска	41	4413	373	0	97	7522	587	53			8,5	7,8	0,0	0,7						
	остала	5	128	0	0	6	270	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Врачар	укупно	22	2627	0	0	31	3046	72	0	96,2	80,9	0,0	2,4	0,0	0,0	10,8	7,3	41,6	85,7	47,6	7
	градска	22	2627	0	0	31	3046	72	0			0,0	2,4	0,0	0,0						
	остала	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Гроцка	укупно	21	2220	0	0	27	2659	0	0	41,0	51,9	0,0	0,0	0,0	0,0	21,7	19,7	12,3	79,9	66	0,4
	градска	2	289	0	0	2	354	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	19	1931	0	0	25	2305	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Звездара	укупно	32	5229	87	0	58	7712	260	1	56,2	69,3	1,7	3,4	0,0	0,0	2,7	9,3	36,3	86,1	61	4,6
	градска	32	5229	87	0	58	7712	260	1			1,7	3,4	0,0	0,0						
	остала	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Земун	укупно	45	4987	6	5	77	7297	71	0	47,8	64,2	0,1	1,0	0,1	0,0	19,3	14,5	23,9	83,3	56,8	2,2
	градска	44	4806	6	5	74	7025	64	0			0,1	0,9	0,1	0,0						
	остала	1	181	0	0	3	272	7	0			0,0	2,6	0,0	0,0						
Лазаревац	укупно	34	1487	0	0	42	1996	0	0	42,3	51,3	0,0	0,0	0,0	0,0	7,3	23,8	47,3	75,8	45,4	0,4
	градска	12	1018	0	0	18	1467	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						

Територија/ регион/област/ општина/град	Тип насеља	2011/12.				2018/19.				Обухват предшколским образовањем		Уписани преко капацитета*		Нису примљени због попу- њености капацитета*		Деца у предшколском образовању према учешћу родитеља у трошковима које родитељи плаћају							
		Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета	Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета							Не плаћају		Плаћају пуну цену		Додатни попуст			
										2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.				
	остала	15	526	0	0	15	468	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Апатин	укупно	9	706	0	0	9	641	0	0	47,9	49,1	0,0	0,0	0,0	0,0	10,9	22,8	5,1	0	84	77,2		
	градска	5	486	0	0	5	501	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
	остала	4	220	0	0	4	140	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Кула	укупно	11	1144	0	0	11	1150	0	33	51,4	62,6	0,0	0,0	0,0	2,9	22,9	6,9	0	75,5	77,1	17,6		
	градска	4	551	0	0	6	749	0	22			0,0	0,0	0,0	2,9								
	остала	7	593	0	0	5	401	0	11			0,0	0,0	0,0	2,7								
Озаци	укупно	10	478	0	0	11	622	0	43	34,0	48,9	0,0	0,0	0,0	6,9	46,4	30,7	0	0	53,6	69,3		
	градска	2	240	0	0	3	323	0	43			0,0	0,0	0,0	13,3								
	остала	8	238	0	0	8	299	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Јужнобанатска област	укупно	102	6528	10	458	104	7069	71	332	39,8	46,6	0,2	1,0	7,0	4,7	17,1	22,6	64,8	64	18,1	13,4		
	градска	36	4469	10	356	41	5300	56	314			0,2	1,1	8,0	5,9								
	остала	66	2059	0	102	63	1769	15	18			0,0	0,8	5,0	1,0								
Панчево	укупно	29	3206	0	396	30	3527	0	289	45,7	51,6	0,0	0,0	12,4	8,2	12,6	21,8	63,8	55,8	23,6	22,4		
	градска	20	2528		312	23	3088	0	271			0,0	0,0	12,3	8,8								
	остала	9	678		84	7	439	0	18			0,0	0,0	12,4	4,1								
Алибунар	укупно	11	458	0	0	10	525	33	0	44,3	56,0	0,0	6,3	0,0	0,0	26,0	29	58,7	62,5	15,3	8,5		
	градска	1	98	0	0	2	305	23	0			0,0	7,5	0,0	0,0								
	остала	10	360	0	0	8	220	10	0			0,0	4,5	0,0	0,0								
Бела Црква	укупно	11	263	0	0	11	251	0	0	28,0	33,4	0,0	0,0	0,0	0,0	25,9	27,5	74,1	72,5	0	0		
	градска	3	162	0	0	3	166	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
	остала	8	101	0	0	8	85	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Вршац	укупно	20	1248	0	23	21	1308	6	0	41,5	47,9	0,0	0,5	1,8	0,0	11,9	14,5	87,9	78,3	0,2	7,2		
	градска	7	1020	0	23	8	1123	6	0			0,0	0,5	2,3	0,0								
	остала	13	228	0	0	13	185	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Ковачица	укупно	7	408	0	18	7	437	29	0	27,8	34,2	0,0	6,6	4,4	0,0	21,3	16	77,5	84	1,2	0		
	градска	1	116		0	1	148	24	0			0,0	16,2	0,0	0,0								
	остала	6	292		18	6	289	5	0			0,0	1,7	6,2	0,0								
Ковин	укупно	10	509	10	21	11	526	3	43	27,7	31,7	2,0	0,6	4,1	8,2	19,7	23,8	27,5	76,2	52,8	0		
	градска	2	298	10	21	3	309	3	43			3,4	1,0	7,0	13,9								
	остала	8	211	0	0	8	217	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Опово	укупно	4	168	0	0	4	233	0	0	25,8	41,7	0,0	0,0	0,0	0,0	26,2	29,2	73,8	70,8	0	0		
	градска	1	112	0	0	1	161	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
	остала	3	56	0	0	3	72	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Пландиште	укупно	10	268	0	0	10	262	0	0	57,2	62,2	0,0	0,0	0,0	0,0	53,4	58	16	34,4	30,6	7,6		
	градска	1	135	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
	остала	9	133	0	0	10	262	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0								
Јужнобачка област	укупно	177	22998	621	226	199	25131	2040	150	61,0	64,7	2,7	8,1	1,0	0,6	23,3	21,6	21,5	26,1	55,2	52,3		
	градска	96	15311	372	184	133	19842	1643	123			2,4	8,3	1,2	0,6								

Територија/ регион/област/ општина/град	Тип насеља	2011/12.				2018/19.				Обухват предшколским образовањем		Уписани преко капацитета*		Нису примљени због попу- њености капацитета*		Деца у предшколском образовању према учешћу родитеља у трошковима које родитељи плаћају					
		Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета	Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета							Не плаћају		Плаћају пуну цену		Додатни попуст	
										2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.		
		остала	81	7687	249	42	66	5289	397	27			3,2	7,5	0,5	0,5					
Град Нови Сад	укупно	84	15701	581	25	107	18052	1903	54	72,2	72,9	3,7	10,5	0,2	0,3	20,3	20,6	3,7	12,1	76	67,3
	градска	59	10789	332	0	92	15455	1544	38			3,1	10,0	0,0	0,2						
	остала	25	4912	249	25	15	2597	359	16			5,1	13,8	0,5	0,6						
Бач	укупно	7	267	0	0	7	315	0	0	37,1	47,5	0,0	0,0	0,0	0,0	16,5	15,6	83,5	38,1	0	46,3
	градска	1	122	0	0	2	162	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	145	0	0	5	153	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Бачка Паланка	укупно	20	1116	0	38	23	1236	1	2	36,3	46,6	0,0	0,1	3,4	0,2	34,3	37,1	64,5	62,9	1,2	0
	градска	7	758	0	38	9	866	1	2			0,0	0,1	5,0	0,2						
	остала	13	358	0	0	14	370	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Бачки Петровац	укупно	4	426	0	6	4	426	14	31	56,7	62,7	0,0	3,3	1,4	7,3	16,0	14,1	84	85,9	0	0
	градска	1	219	0	6	1	218	12	20			0,0	5,5	2,7	9,2						
	остала	3	207	0	0	3	208	2	11			0,0	1,0	0,0	5,3						
Беочин	укупно	7	331	40	43	7	390	2	0	34,4	51,6	12,1	0,5	13,0	0,0	33,8	24,1	54,4	61,5	11,8	14,4
	градска	1	204	40	43	2	255	2	0			19,6	0,8	21,1	0,0						
	остала	6	127	0	0	5	135	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Бечеј	укупно	17	1218	0	0	12	783	87	11	56,8	43,1	0,0	11,1	0,0	1,4	25,0	25,2	53,5	47,6	21,5	27,2
	градска	7	864	0	0	5	487	55	11			0,0	11,3	0,0	2,3						
	остала	10	354	0	0	7	296	32	0			0,0	10,8	0,0	0,0						
Врбас	укупно	12	1466	0	0	12	1321	0	0	57,3	59,7	0,0	0,0	0,0	0,0	49,9	9,4	49,8	61,6	0,3	29
	градска	7	905	0	0	7	811	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	5	561	0	0	5	510	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Жабалъ	укупно	4	656	0	0	4	718	0	0	39,5	42,6	0,0	0,0	0,0	0,0	23,5	34,1	50,9	65,9	25,6	0
	градска	1	241	0	0	1	229	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	3	415	0	0	3	489	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Србобран	укупно	9	383	0	0	9	442	0	0	40,7	53,2	0,0	0,0	0,0	0,0	23,2	28,3	76,8	71,7	0	0
	градска	7	298	0	0	7	338	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	2	85	0	0	2	104	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Сремски Карловци	укупно	1	315	0	0	2	312	3	0	63,5	64,2	0,0	1,0	0,0	0,0	25,4	22,8	0	6,4	74,6	70,8
	градска	1	315	0	0	2	312	3	0			0,0	1,0	0,0	0,0						
	остала	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Темерин	укупно	5	824	0	97	5	850	30	52	47,7	57,8	0,0	3,5	11,8	6,1	13,1	21,3	86,9	78,7	0	0
	градска	3	578	0	97	3	608	26	52			0,0	4,3	16,8	8,6						
	остала	2	246	0	0	2	242	4	0			0,0	1,7	0,0	0,0						
Тител	укупно	7	295	0	17	7	286	0	0	31,8	38,8	0,0	0,0	5,8	0,0	29,2	34,6	51,2	65,4	19,6	0
	градска	1	18	0	0	2	101	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	277	0	17	5	185	0	0			0,0	0,0	6,1	0,0						
Севернобанатска област	укупно	64	4001	0	0	58	3592	16	0	51,9	51,9	0,0	0,4	0,0	0,0	17,6	27,8	57,1	67,2	25,3	5
	градска	26	2440	0	0	27	2618	16	0			0,0	0,6	0,0	0,0						
	остала	38	1561	0	0	31	974	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						

Територија/ регион/област/ општина/град	Тип насеља	2011/12.				2018/19.				Обухват предшколским образовањем		Уписани преко капацитета*		Нису примљени због попу- њености капацитета*		Деца у предшколском образовању према учешћу родитеља у трошковима које родитељи плаћају					
		Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета	Број објеката	Број уписане деце	Уписани преко капацитета	Нису уписани због попуњен. капацитета							Не плаћају		Плаћају пуну цену		Додатни попуст	
										2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.		
Кикинда	укупно	18	1526	0	0	18	1490	16	0	49,0	53,1	0,0	1,1	0,0	0,0	13,8	35,6	54,5	55,8	31,7	8,6
	градска	9	1104	0	0	9	1094	16	0			0,0	1,5	0,0	0,0						
	остала	9	422	0	0	9	396	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Ада	укупно	12	517	0	0	10	434	0	0	61,2	54,2	0,0	0,0	0,0	0,0	23,2	15	47,8	85	29	0
	градска	6	314	0	0	8	410	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	203	0	0	2	24	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Кањижа	укупно	12	651	0	0	10	502	0	0	48,3	46,5	0,0	0,0	0,0	0,0	17,5	28,5	73	71,5	9,5	0
	градска	3	310	0	0	2	230	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	9	341	0	0	8	272	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Нови Кнежевац	укупно	5	307	0	0	4	305	0	0	49,5	55,2	0,0	0,0	0,0	0,0	24,8	39,3	59	60,7	16,2	0
	градска	0	0	0	0	1	237	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	5	307	0	0	3	68	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Сента	укупно	11	717	0	0	10	617	0	0	56,6	50,8	0,0	0,0	0,0	0,0	18,7	14,9	49,1	85,1	32,2	0
	градска	7	618	0	0	6	531	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	4	99	0	0	4	86	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Чока	укупно	6	283	0	0	6	244	0	0	55,0	52,3	0,0	0,0	0,0	0,0	17,0	18,9	70	59	13	22,1
	градска	1	94	0	0	1	116	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	5	189	0	0	5	128	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Севернобачка област	укупно	75	5202	0	13	80	5667	108	59	51,8	58,8	0,0	1,9	0,2	1,0	18,9	13,4	15,3	86	65,8	0,6
	градска	45	3985	0	13	47	4302	67	43			0,0	1,6	0,3	1,0						
	остала	30	1217	0	0	33	1365	41	16			0,0	3,0	0,0	1,2						
Суботица	укупно	58	4126	0	10	62	4546	100	54	53,1	60,3	0,0	2,2	0,2	1,2	18,4	13	5,4	86,5	76,2	0,5
	градска	40	3529	0	10	43	3830	67	43			0,0	1,7	0,3	1,1						
	остала	18	597	0	0	19	716	33	11			0,0	4,6	0,0	1,5						
Бачка Топола	укупно	13	711	0	3	14	781	0	0	44,6	51,8	0,0	0,0	0,4	0,0	19,1	8,1	80,9	90,8	0	1,1
	градска	4	420	0	3	4	472	0	0			0,0	0,0	0,7	0,0						
	остала	9	291	0	0	10	309	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Мали Иђош	укупно	4	365	0	0	4	340	8	5	53,5	56,9	0,0	2,4	0,0	1,5	23,8	30,6	0	69,4	76,2	0
	градска	1	36	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	3	329	0	0	4	340	8	5			0,0	2,4	0,0	1,5						
Средњобанатска област	укупно	75	4278	0	0	77	4713	0	0	42,3	50,4	0,0	0,0	0,0	0,0	29,0	39,4	24,5	23,8	46,5	36,8
	градска	22	2555	0	0	30	3174	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	53	1723	0	0	47	1539	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Зрењанин	укупно	40	2895	0	0	43	3130	0	0	42,9	51,1	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0	30,1	18,2	14,4	61,8	55,5
	градска	18	2203	0	0	23	2505	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	22	692	0	0	20	625	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Житиште	укупно	11	276	0	0	11	314	0	0	32,4	39,0	0,0	0,0	0,0	0,0	74,6	55,4	25,4	44,6	0	0
	градска	0	0	0	0	1	107	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	11	276	0	0	10	207	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						

Нова Црња	укупно	6	264	0	0	6	253	0	0	53,8	47,6	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100	0	0	0	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	264	0	0	6	253	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Нови Бечеј	укупно	8	580	0	0	9	770	0	0	41,9	59,2	0,0	0,0	0,0	0,0	22,1	31,4	77,9	68,6	0	0
	градска	4	352	0	0	5	530	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	4	228	0	0	4	240	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Сечањ	укупно	10	263	0	0	8	246	0	0	42,0	42,7	0,0	0,0	0,0	0,0	24,7	100	0	0	75,3	0
	градска	0	0	0	0	1	32	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	10	263	0	0	7	214	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Сремска област	укупно	113	7993	118	272	136	9712	530	263	47,6	61,1	1,5	5,5	3,4	2,7	19,5	31,9	62	66,8	18,5	1,3
	градска	25	4139	51	113	35	5420	273	240			1,2	5,0	2,7	4,4						
	остала	88	3854	67	159	101	4292	257	23			1,7	6,0	4,1	0,5						
Сремска Митровица	укупно	29	1871	0	0	30	2166	80	23	44,6	55,6	0,0	3,7	0,0	1,1	28,2	31,3	71,8	68,6	0	0,1
	градска	9	1626	0	0	9	1670	51	0			0,0	3,1	0,0	0,0						
	остала	20	245	0	0	21	496	29	23			0,0	5,8	0,0	4,6						
Ипфја	укупно	12	1432	0	0	15	1455	0	163	55,1	54,8	0,0	0,0	0,0	11,2	32,2	27,5	64,5	72,5	3,3	0
	градска	5	968	0	0	5	965	0	163			0,0	0,0	0,0	16,9						
	остала	7	464	0	0	10	490	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Ириг	укупно	7	238	0	0	7	286	0	0	46,3	60,9	0,0	0,0	0,0	0,0	13,5	10,8	86,5	46,5	0	42,7
	градска	1	112	0	0	1	131	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	126	0	0	6	155	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Пећинци	укупно	15	600	60	49	15	687	36	0	53,1	64,7	10,0	5,2	8,2	0,0	18,8	15,1	0	84,9	81,2	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	15	600	60	49	15	687	36	0			10,0	5,2	8,2	0,0						
Рума	укупно	22	1024	36	113	26	1580	123	71	37,1	59,4	3,5	7,8	11,0	4,5	8,8	100	0	0	91,2	0
	градска	8	834	36	113	10	1236	117	71			4,3	9,5	13,5	5,7						
	остала	14	190	0	0	16	344	6	0			0,0	1,7	0,0	0,0						
Стара Пазова	укупно	11	1968	7	110	21	2558	291	6	51,2	73,0	0,4	11,4	5,6	0,2	12,8	6,3	86,8	93,7	0,4	0
	градска	0	0	0	0	5	774	105	6			0,0	13,6	0,0	0,8						
	остала	11	1968	7	110	16	1784	186	0			0,4	10,4	5,6	0,0						
Шид	укупно	17	860	15	0	22	980	0	0	49,4	60,0	1,7	0,0	0,0	0,0	9,8	15,2	90,2	84,8	0	0
	градска	2	599	15	0	5	644	0	0			2,5	0,0	0,0	0,0						
	остала	15	261	0	0	17	336	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
СРБИЈА - ЈУГ	укупно	1309	75859	2218	3089	1418	86512	6294	4685	39,0	48,7	2,9	7,3	4,1	5,4	29,6	28,1	40,3	46,5	30,1	25,4
	градска	371	59323	2070	2963	434	69066	5859	4331			3,5	8,5	5,0	6,3						
	остала	938	16536	148	2963	984	17446	435	354			0,9	2,5	0,8	2,0						
Регион Шумадије и Западне Србије	укупно	732	45106	1499	2268	812	51337	3552	1247	39,6	49,9	3,3	6,9	5,0	2,4	31,3	26,7	38,4	47,9	30,3	25,4
	градска	197	35289	1351	2147	239	40827	3179	1120			3,8	7,8	6,1	2,7						
	остала	535	9817	148	121	573	10510	373	127			1,5	3,5	1,2	1,2						
Златиборска област	укупно	100	6464	450	335	100	7729	1172	318	41,2	54,5	7,0	15,2	5,2	4,1	24,8	20,7	52,6	49,8	22,6	29,5
	градска	29	5605	450	335	35	6620	1104	318			8,0	16,7	6,0	4,8						
	остала	71	859	0	0	65	1109	68	0			0,0	6,1	0,0	0,0						

Град Ужице	укупно	27	2227	390	151	28	2398	666	157	54,2	60,4	17,5	27,8	6,8	6,5	20,3	14,4	60,2	65,2	19,5	20,4
	градска	14	2136	390	151	17	2337	666	157			18,3	28,5	7,1	6,7						
	остала	13	91	0	0	11	61	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Ариље	укупно	6	499	0	122	8	628	51	54	48,2	65,4	0,0	8,1	24,4	8,6	11,0	8,8	0	0	89	91,2
	градска	2	411	0	122	2	484	46	54			0,0	9,5	29,7	11,2						
	остала	4	88	0	0	6	144	5	0			0,0	3,5	0,0	0,0						
Бајина Башта	укупно	4	515	0	0	4	633	103	46	38,7	54,2	0,0	16,3	0,0	7,3	8,4	7,4	75,2	70,1	16,4	22,5
	градска	1	480	0	0	1	602	103	46			0,0	17,1	0,0	7,6						
	остала	3	35	0	0	3	31	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Косјерић	укупно	3	218	0	0	2	264	0	0	37,6	58,4	0,0	0,0	0,0	0,0	33,9	6,4	56	92,1	10,1	1,5
	градска	1	205	0	0	1	259	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	2	13	0	0	1	5	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Нова Варош	укупно	4	260	0	0	4	234	6	0	35,4	41,7	0,0	2,6	0,0	0,0	36,9	25,2	43,9	56,8	19,2	18
	градска	1	236	0	0	1	215	6	0			0,0	2,8	0,0	0,0						
	остала	3	24	0	0	3	19	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Пожега	укупно	9	746	0	0	8	867	0	0	51,8	67,6	0,0	0,0	0,0	0,0	13,0	21,6	85,7	61,8	1,3	16,6
	градска	1	699	0	0	3	815	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	8	47	0	0	5	52	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Прибој	укупно	8	485	15	0	7	568	0	45	40,9	52,3	3,1	0,0	0,0	7,9	30,1	23,4	41,7	65,9	28,2	10,7
	градска	3	456	15	0	3	540	0	45			3,3	0,0	0,0	8,3						
	остала	5	29	0	0	4	28	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Пријеполје	укупно	11	651	20	0	9	836	243	0	27,6	40,1	3,1	29,1	0,0	0,0	38,6	20,9	39,9	0	21,5	79,1
	градска	3	335	20	0	4	677	243	0			6,0	35,9	0,0	0,0						
	остала	8	316	0	0	5	159	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Сјеница	укупно	22	461	25	62	23	772	9	16	21,2	40,1	5,4	1,2	13,4	2,1	68,6	60,9	22,1	28,9	9,3	10,2
	градска	1	314	25	62	2	530	9	16			8,0	1,7	19,7	3,0						
	остала	21	147	0	0	21	242	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Чајетина	укупно	6	402	0	0	7	529	94	0	54,4	77,2	0,0	17,8	0,0	0,0	17,9	20,8	58,2	62,2	23,9	17
	градска	2	333	0	0	1	161	31	0			0,0	19,3	0,0	0,0						
	остала	4	69	0	0	6	368	63	0			0,0	17,1	0,0	0,0						
Колубарска област	укупно	16	3764	275	239	23	4455	210	356	42,2	55,1	7,3	4,7	6,3	8,0	27,4	22	22,9	72,5	49,7	5,5
	градска	12	3204	197	218	15	4126	183	299			6,1	4,4	6,8	7,2						
	остала	4	560	78	21	8	329	27	57			13,9	8,2	3,8	17,3						
Ваљево	укупно	10	2050	85	179	16	2565	86	190	45,7	56,4	4,1	3,4	8,7	7,4	20,7	15,6	0	84,4	79,3	0
	градска	8	2007	85	179	10	2509	86	190			4,2	3,4	8,9	7,6						
	остала	2	43	0	0	6	56	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Лајковац	укупно	1	421	55	27	2	501	9	33	47,6	68,4	13,1	1,8	6,4	6,6	44,4	29,7	36,3	44,3	19,3	26
	градска	1	421	55	27	1	453	9	33			13,1	2,0	6,4	7,3						
	остала	0	0	0	0	1	48	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Љиг	укупно	2	282	57	12	2	333	12	18	43,1	71,5	20,2	3,6	4,3	5,4	12,1	26,1	41,5	65,2	46,4	8,7
	градска	2	282	57	12	2	333	12	18			20,2	3,6	4,3	5,4						
	остала	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						

Мионица	укупно	1	333	68	21	1	293	32	11	42,5	51,0	20,4	10,9	6,3	3,8	36,6	31,7	53,2	67,6	10,2	0,7
	градска	0	0	0	0	1	293	32	11			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	1	333	68	21	0	0	0	0			20,4	0,0	6,3	0,0						
Осечина	укупно	1	184	10	0	1	225	27	57	37,6	46,5	5,4	12,0	0,0	25,3	41,8	36	58,2	64	0	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	1	184	10	0	1	225	27	57			5,4	12,0	0,0	25,3						
Уб	укупно	1	494	0	0	1	538	44	47	30,6	42,1	0,0	8,2	0,0	8,7	37,8	31,4	62,2	52,8	0	15,8
	градска	1	494	0	0	1	538	44	47			0,0	8,2	0,0	8,7						
	остала	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Мачванска област	укупно	70	5479	213	378	146	6396	480	29	33,9	42,8	3,9	7,5	6,9	0,5	48,2	43,4	25,2	44,5	26,6	12,1
	градска	21	3709	181	320	26	3795	352	0			4,9	9,3	8,6	0,0						
	остала	49	1770	32	58	120	2601	128	29			1,8	4,9	3,3	1,1						
Шабац	укупно	57	2477	22	30	53	3147	182	0	38,2	49,9	0,9	5,8	1,2	0,0	40,3	36,2	24,1	48,7	35,6	15,1
	градска	13	1870	17	0	17	2483	182	0			0,9	7,3	0,0	0,0						
	остала	44	607	5	30	36	664	0	0			0,8	0,0	4,9	0,0						
Богатић	укупно	1	465	9	18	14	498	70	0	29,9	39,5	1,9	14,1	3,9	0,0	62,4	46,8	35,9	39,6	1,7	13,6
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	1	465	9	18	14	498	70	0			1,9	14,1	3,9	0,0						
Владимирци	укупно	2	238	0	0	13	275	0	0	27,7	40,3	0,0	0,0	0,0	0,0	64,7	53,8	24,4	42,6	10,9	3,6
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	2	238	0	0	13	275	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Коцељева	укупно	1	264	0	0	6	227	28	29	40,4	41,4	0,0	12,3	0,0	12,8	56,1	34,8	0	41	43,9	24,2
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	1	264	0	0	6	227	28	29			0,0	12,3	0,0	12,8						
Крупањ	укупно	1	267	36	10	10	265	115	0	32,7	35,5	13,5	43,4	3,7	0,0	56,2	50,9	0	37,7	43,8	
	градска	1	267	36	10	1	201	115	0			13,5	57,2	3,7	0,0						
	остала	0	0	0	0	9	64	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Љубовија	укупно	1	196	18	10	6	234	30	0	27,3	37,9	9,2	12,8	5,1	0,0	51,0	48,7	41,8	42,7	7,2	8,6
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	1	196	18	10	6	234	30	0			9,2	12,8	5,1	0,0						
Мали Зворник	укупно	1	217	0	0	7	228	42	0	36,3	44,4	0,0	18,4	0,0	0,0	41,5	40,8	49,3	46,9	9,2	12,3
	градска	1	217	0	0	1	187	42	0			0,0	22,5	0,0	0,0						
	остала	0	0	0	0	6	41	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Моравичка област	укупно	68	5835	102	909	67	6397	468	161	53,0	61,5	1,7	7,3	15,6	2,5	24,8	23	56	61,2	19,2	15,8
	градска	25	4620	89	909	28	5072	393	161			1,9	7,7	19,7	3,2						
	остала	43	1215	13	0	39	1325	75	0			1,1	5,7	0,0	0,0						
Чачак	укупно	34	3842	17	0	37	4132	274	0	61,6	68,8	0,4	6,6	0,0	0,0	21,8	24,9	57,2	56,9	21	18,2
	градска	16	3036	17	0	18	3343	204	0			0,6	6,1	0,0	0,0						
	остала	18	806	0	0	19	789	70	0			0,0	8,9	0,0	0,0						
Горњи Милановац	укупно	12	1069	58	139	12	1240	156	161	47,7	58,2	5,4	12,6	13,0	13,0	28,0	17,7	72	69	0	13,3
	градска	3	821	45	139	4	1007	153	161			5,5	15,2	16,9	16,0						
	остала	9	248	13	0	8	233	3	0			5,2	1,3	0,0	0,0						

Ивањица	укупно	16	579	27	770	12	643	2	0	34,3	44,3	4,7	0,3	133,0	0,0	45,6	26,4	0	58,9	54,4	14,7
	градска	4	452	27	770	4	392	0	0			6,0	0,0	170,4	0,0						
	остала	12	127	0	0	8	251	2	0			0,0	0,8	0,0	0,0						
Лучани	укупно	6	345	0	0	6	382	36	0	40,5	47,6	0,0	9,4	0,0	0,0	13,9	14,4	86,1	85,6	0	0
	градска	2	311	0	0	2	330	36	0			0,0	10,9	0,0	0,0						
	остала	4	34	0	0	4	52	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Поморавска област	укупно	114	4506	55	50	103	4631	18	43	42,1	48,4	1,2	0,4	1,1	0,9	22,3	26	61,5	61,7	16,2	12,3
	градска	24	3542	55	50	25	3737	18	43			1,6	0,5	1,4	1,2						
	остала	90	964	0	0	78	894	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Јагодина	укупно	32	1905	0	0	31	1911	0	0	48,2	51,0	0,0	0,0	0,0	0,0	18,4	17,2	56,3	77,3	25,3	5,5
	градска	9	1648	0	0	10	1679	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	23	257	0	0	21	232	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Деспотовац	укупно	18	334	0	24	16	425	0	0	33,8	54,0	0,0	0,0	7,2	0,0	7,8	44	79,9	43,8	12,3	12,2
	градска	3	198	0	24	2	279	0	0			0,0	0,0	12,1	0,0						
	остала	15	136	0	0	14	146	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Параћин	укупно	30	1027	0	10	25	994	0	0	36,4	37,4	0,0	0,0	1,0	0,0	46,8	38,4	41,7	47,6	11,5	14
	градска	7	788	0	10	8	840	0	0			0,0	0,0	1,3	0,0						
	остала	23	239	0	0	17	154	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Рековац	укупно	10	147	0	0	9	145	0	0	37,1	58,5	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	48,3	93,9	41,4	4,7	10,3
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	10	147	0	0	9	145	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Свилајнац	укупно	15	441	0	0	13	536	0	0	40,6	61,1	0,0	0,0	0,0	0,0	28,6	28,7	55,1	39,7	16,3	31,6
	градска	1	336	0	0	1	386	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	14	105	0	0	12	150	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Ђуприја	укупно	9	652	55	16	9	620	18	43	44,4	49,1	8,4	2,9	2,5	6,9	3,2	13,6	95,4	72,3	1,4	14,1
	градска	4	572	55	16	4	553	18	43			9,6	3,3	2,8	7,8						
	остала	5	80	0	0	5	67	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Расинска област	укупно	130	5225	50	36	129	5748	118	208	43,2	53,9	1,0	2,1	0,7	3,6	19,6	21,8	40,8	60,3	39,6	17,9
	градска	20	3494	40	0	21	4044	100	189			1,1	2,5	0,0	4,7						
	остала	110	1731	10	36	108	1704	18	19			0,6	1,1	2,1	1,1						
Крушевац	укупно	51	2908	0	0	52	3289	65	122	42,1	53,2	0,0	2,0	0,0	3,7	16,5	14,4	28,3	71,9	55,2	13,7
	градска	12	2139	0	0	13	2505	65	113			0,0	2,6	0,0	4,5						
	остала	39	769	0	0	39	784	0	9			0,0	0,0	0,0	1,1						
Александровац	укупно	27	589	0	0	25	572	35	76	47,6	52,8	0,0	6,1	0,0	13,3	29,7	38,8	57,2	59,8	13,1	1,4
	градска	1	357	0	0	1	391	35	76			0,0	9,0	0,0	19,4						
	остала	26	232	0	0	24	181	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Брус	укупно	12	330	39	0	13	401	0	0	46,2	58,5	11,8	0,0	0,0	0,0	47,0	31,2	26,1	48,6	26,9	20,2
	градска	1	217	39	0	1	283	0	0			18,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	11	113	0	0	12	118	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Варварин	укупно	11	242	10	36	11	274	18	10	28,4	43,4	4,1	6,6	14,9	3,6	19,4	44,9	50,8	0	29,8	55,1
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	11	242	10	36	11	274	18	10			4,1	6,6	14,9	3,6						

Тртеник	укупно	22	958	1	0	21	1000	0	0	49,7	57,8	0,1	0,0	0,0	0,0	15,7	25,9	61,1	48,5	23,2	25,6
	градска	4	661	1	0	4	706	0	0			0,2	0,0	0,0	0,0						
	остала	18	297	0	0	17	294	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Ћићевац	укупно	7	198	0	0	7	212	0	0	44,2	59,1	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	25	90,9	36,8	0	38,2
	градска	2	120	0	0	2	159	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	5	78	0	0	5	53	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Рашка област	укупно	126	7302	322	262	128	7632	875	61	31,1	38,3	4,4	11,5	3,6	0,8	43,6	37,9	32,5	29,7	23,9	32,4
	градска	25	5657	307	256	31	6043	818	39			5,4	13,5	4,5	0,6						
	остала	101	1645	15	6	97	1589	57	22			0,9	3,6	0,4	1,4						
Краљево	укупно	52	2879	251	101	50	2978	522	0	40,8	49,0	8,7	17,5	3,5	0,0	39,3	39	50,6	1,8	10,1	59,2
	градска	14	2233	236	95	17	2432	488	0			10,6	20,1	4,3	0,0						
	остала	38	646	15	6	33	546	34	0			2,3	6,2	0,9	0,0						
Врњачка Бања	укупно	6	633	0	0	12	743	58	35	45,6	58,2	0,0	7,8	0,0	4,7	24,8	22,2	67,5	61,4	7,7	16,4
	градска	3	480	0	0	3	451	35	13			0,0	7,8	0,0	2,9						
	остала	3	153	0	0	9	292	23	22			0,0	7,9	0,0	7,5						
Нови Пазар	укупно	26	2422	0	0	27	2450	178	0	23,8	29,6	0,0	7,3	0,0	0,0	49,2	37,1	12,9	51,8	37,9	11,1
	градска	3	1992	0	0	6	2076	178	0			0,0	8,6	0,0	0,0						
	остала	23	430	0	0	21	374	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Рашка	укупно	7	688	71	161	6	793	117	26	50,0	72,9	10,3	14,8	23,4	3,3	14,5	18,4	25,7	42,1	59,8	39,5
	градска	3	658	71	161	3	764	117	26			10,8	15,3	24,5	3,4						
	остала	4	30	0	0	3	29	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Тутин	укупно	35	680	0	0	33	668	0	0	19,8	22,3	0,0	0,0	0,0	0,0	88,8	77	0	23	11,2	0
	градска	2	294	0	0	2	320	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	33	386	0	0	31	348	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Шумадијска област	укупно	108	6531	32	59	116	8349	211	71	41,1	55,4	0,5	2,5	0,9	0,9	33,5	18,3	17,2	26	49,3	55,7
	градска	41	5458	32	59	58	7390	211	71			0,6	2,9	1,1	1,0						
	остала	67	1073	0	0	58	959	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Крагујевац	укупно	47	4255	0	0	67	5832	0	0	42,6	55,5	0,0	0,0	0,0	0,0	31,5	14,4	1,6	20,4	66,9	65,2
	градска	31	4012	0	0	46	5660	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	16	243	0	0	21	172	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Аранђеловац	укупно	16	1038	0	35	17	1181	133	71	39,8	54,2	0,0	11,3	3,4	6,0	32,3	23,3	51,5	52,3	16,2	24,4
	градска	6	887	0	35	8	1060	133	71			0,0	12,5	3,9	6,7						
	остала	10	151	0	0	9	121	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Баточина	укупно	9	265	0	0	5	248	0	0	42,5	52,3	0,0	0,0	0,0	0,0	40,8	40,7	55,5	0	3,7	59,3
	градска	1	188	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	8	77	0	0	5	248	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Кнић	укупно	9	174	0	0	7	271	0	0	28,2	64,1	0,0	0,0	0,0	0,0	59,8	22,5	21,8	0	18,4	77,5
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	9	174	0	0	7	271	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Рача	укупно	9	246	0	0	5	279	78	0	45,3	60,5	0,0	28,0	0,0	0,0	36,6	26,2	35	66	28,4	7,8
	градска	1	156	0	0	1	222	78	0			0,0	35,1	0,0	0,0						
	остала	8	90	0	0	4	57	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						

Топола	укупно	17	354	32	24	14	331	0	0	31,6	45,5	9,0	0,0	6,8	0,0	51,4	45,3	23,5	0	25,1	54,7
	градска	2	215	32	24	2	241	0	0			14,9	0,0	11,2	0,0						
	остала	15	139	0	0	12	90	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Регион Јужне и Источне Србије	укупно	577	30753	719	821	606	35175	2742	3438	38,2	47,1	2,3	7,8	2,7	9,8	27,0	30	43,1	44,5	29,9	25,5
	градска	174	24034	719	816	195	28239	2680	3211			3,0	9,5	3,4	11,4						
	остала	403	6719	0	5	411	6936	62	227			0,0	0,9	0,1	3,3						
Борска област	укупно	18	2236	133	72	32	2357	175	602	39,5	47,3	5,9	7,4	3,2	25,5	15,8	17,7	84,2	72,9	0	9,4
	градска	9	2147	133	72	13	2220	175	602			6,2	7,9	3,4	27,1						
	остала	9	89	0	0	19	137	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Бор	укупно	12	1017	93	32	15	1067	111	602	41,9	41,9	9,1	10,4	3,1	56,4	23,2	15,8	76,8	84,2	0	0
	градска	4	937	93	32	7	1003	111	602			9,9	11,1	3,4	60,0						
	остала	8	80	0	0	8	64	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Кладово	укупно	2	391	40	27	4	419	31	0	43,9	61,3	10,2	7,4	6,9	0,0	7,2	12,7	92,8	87,3	0	0
	градска	2	391	40	27	2	408	31	0			10,2	7,6	6,9	0,0						
	остала	0	0	0	0	2	11	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Мајданпек	укупно	3	277	0	0	5	300	0	0	33,3	46,8	0,0	0,0	0,0	0,0	29,6	25,7	70,4	0	0	74,3
	градска	2	268	0	0	3	276	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	1	9	0	0	2	24	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Неготин	укупно	1	551	0	13	8	571	33	0	36,6	50,4	0,0	5,8	2,4	0,0	1,5	20,8	98,5	79,2	0	0
	градска	1	551	0	13	1	533	33	0			0,0	6,2	2,4	0,0						
	остала	0	0	0	0	7	38	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Браничевска област	укупно	69	3106	124	166	73	3932	154	60	34,0	51,0	4,0	3,9	5,3	1,5	21,3	31,1	73,2	64	5,5	4,9
	градска	17	2261	124	166	13	3007	135	50			5,5	4,5	7,3	1,7						
	остала	52	845	0	0	60	925	19	10			0,0	2,1	0,0	1,1						
Град Пожаревац	укупно	7	1636	65	155	23	2122	125	0	37,3	53,9	4,0	5,9	9,5	0,0	16,5	11,5	76,3	80,4	7,2	8,1
	градска	6	1553	65	155	10	1982	125	0			4,2	6,3	10,0	0,0						
	остала	1	83	0	0	13	140	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Велико Градиште	укупно	22	352	18	0	11	421	10	9	41,7	56,0	5,1	2,4	0,0	2,1	9,4	45,6	77,6	54,4	13	0
	градска	10	226	18	0	1	296	10	9			8,0	3,4	0,0	3,0						
	остала	12	126	0	0	10	125	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Голубац	укупно	3	78	0	0	4	82	0	0	23,3	36,2	0,0	0,0	0,0	0,0	15,4	29,3	84,6	56,1	0	14,6
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	3	78	0	0	4	82	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Жабари	укупно	6	98	0	0	8	168	0	0	19,3	43,4	0,0	0,0	0,0	0,0	53,1	39,3	46,9	56	0	4,7
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	98	0	0	8	168	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Жагубица	укупно	5	240	0	0	7	204	0	0	44,6	48,8	0,0	0,0	0,0	0,0	56,3	100	43,7	0	0	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	5	240	0	0	7	204	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Кучево	укупно	13	69	0	0	11	222	0	0	11,3	49,9	0,0	0,0	0,0	0,0	65,2	54	34,8	46	0	0
	градска	0	0	0	0	1	169	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	13	69	0	0	10	53	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						

Мало Црниће	укупно	10	139	0	0	6	138	19	10	28,7	36,6	0,0	13,8	0,0	7,2	72,7	58	22,3	42	5	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	10	139	0	0	6	138	19	10			0,0	13,8	0,0	7,2						
Петровац на Млави	укупно	3	494	41	11	3	575	0	41	34,1	49,7	8,3	0,0	2,2	7,1	2,8	50,8	97,2	49,2	0	0
	градска	1	482	41	11	1	560	0	41			8,5	0,0	2,3	7,3						
	остала	2	12	0	0	2	15	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Зајечарска област	укупно	40	2175	87	73	40	2391	38	80	42,3	54,0	4,0	1,6	3,4	3,3	24,9	22,4	68,4	66,8	6,7	10,8
	градска	18	1983	87	73	20	2214	38	80			4,4	1,7	3,7	3,6						
	остала	22	192	0	0	20	177	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Зајечар	укупно	24	1077	83	73	24	1229	0	34	40,6	51,6	7,7	0,0	6,8	2,8	30,8	25,3	65,7	74,7	3,5	0
	градска	9	950	83	73	10	1102	0	34			8,7	0,0	7,7	3,1						
	остала	15	127	0	0	14	127	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Бољевац	укупно	8	187	0	0	8	157	0	0	32,2	40,4	0,0	0,0	0,0	0,0	41,7	39,5	0	60,5	58,3	0
	градска	2	137	0	0	3	124	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	50	0	0	5	33	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Књажевац	укупно	7	657	4	0	7	718	29	0	52,5	65,1	0,6	4,0	0,0	0,0	14,0	18,9	86	81,1	0	0
	градска	6	642	4	0	6	701	29	0			0,6	4,1	0,0	0,0						
	остала	1	15	0	0	1	17	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Сокобања	укупно	1	254	0	0	1	287	9	46	38,9	50,6	0,0	3,1	0,0	16,0	15,8	9,1	84,2	0,4	0	90,5
	градска	1	254	0	0	1	287	9	46			0,0	3,1	0,0	16,0						
	остала	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Јабланичка област	укупно	89	3710	0	135	97	4118	1111	276	32,3	40,6	0,0	27,0	3,6	6,7	33,8	30	47,2	66,6	19	3,4
	градска	20	2527	0	135	24	3093	1102	258			0,0	35,6	5,3	8,3						
	остала	69	1183	0	0	73	1025	9	18			0,0	0,9	0,0	1,8						
Лесковац	укупно	48	2329	0	0	51	2697	1036	276	30,3	38,9	0,0	38,4	0,0	10,2	31,3	28,3	39,9	71,7	28,8	0
	градска	14	1730	0	0	17	2251	1027	258			0,0	45,6	0,0	11,5						
	остала	34	599	0	0	34	446	9	18			0,0	2,0	0,0	4,0						
Бојник	укупно	10	233	0	0	11	248	0	0	35,7	38,1	0,0	0,0	0,0	0,0	57,1	51,6	42,9	48,4	0	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	10	233	0	0	11	248	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Власотинце	укупно	10	668	0	65	14	613	75	0	43,2	49,6	0,0	12,2	9,7	0,0	16,8	8,8	83,2	74,1	0	17,1
	градска	2	514	0	65	2	447	75	0			0,0	16,8	12,6	0,0						
	остала	8	154	0	0	12	166	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Лебане	укупно	15	323	0	70	15	368	0	0	27,7	38,3	0,0	0,0	21,7	0,0	65,0	48,9	35	41,9	0	9,2
	градска	3	184	0	70	3	242	0	0			0,0	0,0	38,0	0,0						
	остала	12	139	0	0	12	126	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Медвеђа	укупно	5	141	0	0	5	174	0	0	34,1	55,0	0,0	0,0	0,0	0,0	37,6	52,3	37,6	47,7	24,8	0
	градска	1	99	0	0	2	153	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	4	42	0	0	3	21	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Црна Трава	укупно	1	16	0	0	1	18	0	0	40,6	58,8	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100	0	0	0	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	1	16	0	0	1	18	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						

Нишавска област	укупно	143	8133	28	192	142	8934	652	2125	41,1	47,8	0,3	7,3	2,4	23,8	35,2	29,3	9,2	5,8	55,6	64,9	
	градска	56	6657	28	192	61	7440	632	1968			0,4	8,5	2,9	26,5							
	остала	87	1476	0	0	81	1494	20	157			0,0	1,3	0,0	10,5							
Град Ниш	укупно	77	6542	0	0	86	7296	632	2032	45,7	51,4	0,0	8,7	0,0	27,9	31,1	24,4	5,6	2,4	63,3	73,2	
	градска	49	6006	0	0	54	6709	632	1942			0,0	9,4	0,0	28,9							
	остала	28	536	0	0	32	587	0	90			0,0	0,0	0,0	15,3							
Алексинач	укупно	31	773	0	192	25	827	17	7	29,9	38,0	0,0	2,1	24,8	0,8	56,8	50,1	14,6	33,9	28,6	16	
	градска	6	461	0	192	6	513	0	0			0,0	0,0	41,6	0,0							
	остала	25	312	0	0	19	314	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Гацин Хан	укупно	4	65	0	0	3	60	0	0	29,4	27,7	0,0	0,0	0,0	0,0	38,5	68,3	61,5	0	0	31,7	
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
	остала	4	65	0	0	3	60	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Дољевац	укупно	13	275	0	0	11	234	3	56	26,1	29,5	0,0	1,3	0,0	23,9	66,6	65,8	7,6	26,1	25,8	8,1	
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
	остала	13	275	0	0	11	234	3	0			0,0	1,3	0,0	0,0							
Мерошина	укупно	10	145	0	0	11	171	0	4	20,6	29,6	0,0	0,0	0,0	2,3	47,6	52,6	52,4	0	0	47,4	
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
	остала	10	145	0	0	11	171	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Ражањ	укупно	7	143	0	0	5	128	0	0	38,6	47,8	0,0	0,0	0,0	0,0	57,3	39,1	0	0	42,7	60,9	
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
	остала	7	143	0	0	5	128	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Сврљиг	укупно	1	190	28	0	1	218	0	26	37,6	45,5	14,7	0,0	0,0	11,9	15,8	40,8	71,1	0	13,1	59,2	
	градска	1	190	28	0	1	218	0	26			14,7	0,0	0,0	11,9							
	остала	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Пиротска област	укупно	18	1709	0	0	21	1947	140	0	42,5	50,8	0,0	7,2	0,0	0,0	10,1	48,2	38,3	0,6	51,6	51,2	
	градска	11	1603	0	0	12	1847	140	0			0,0	7,6	0,0	0,0							
	остала	7	106	0	0	9	100	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Пирот	укупно	9	1138	0	0	11	1332	125	0	43,0	52,0	0,0	9,4	0,0	0,0	5,5	49,4	27,2	0	67,3	50,6	
	градска	6	1096	0	0	6	1283	125	0			0,0	9,7	0,0	0,0							
	остала	3	42	0	0	5	49	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Бабушница	укупно	2	145	0	0	2	140	12	0	32,0	34,1	0,0	8,6	0,0	0,0	21,4	71,4	0	8,6	78,6	20	
	градска	1	136	0	0	1	136	12	0			0,0	8,8	0,0	0,0							
	остала	1	9	0	0	1	4	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Бела Паланка	укупно	4	214	0	0	5	264	3	0	39,3	51,5	0,0	1,1	0,0	0,0	19,6	32,6	79	0	1,4	67,4	
	градска	2	198	0	0	3	248	3	0			0,0	1,2	0,0	0,0							
	остала	2	16	0	0	2	16	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Димитровград	укупно	3	212	0	0	3	211	0	0	55,8	62,1	0,0	0,0	0,0	0,0	17,5	45	82,5	0	0	55	
	градска	2	173	0	0	2	180	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
	остала	1	39	0	0	1	31	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Подунавска област	укупно	66	3977	0	0	66	5094	51	0	35,9	54,0	0,0	1,0	0,0	0,0	32,0	35,8	27,1	64,2	40,9	0	
	градска	19	2828	0	0	19	3579	51	0			0,0	1,4	0,0	0,0							
	остала	47	1149	0	0	47	1515	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Смедерево	укупно	31	2459	0	0	33	2978	0	0	38,8	52,9	0,0	0,0	0,0	0,0	32,1	34,9	35,7	65,1	32,2	0	
	градска	8	1892	0	0	9	2220	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
	остала	23	567	0	0	24	758	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							
Велика Плана	укупно	16	383	0	0	16	1007	7	0	18,3	57,4	0,0	0,7	0,0	0,0	28,5	49,7	52	50,3	19,5	0	
	градска	4	109	0	0	4	567	7	0			0,0	1,2	0,0	0,0							
	остала	12	274	0	0	12	440	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0							

Смедеревска Паланка	укупно	19	1135	0	0	17	1109	44	0	42,6	54,3	0,0	4,0	0,0	0,0	33,0	25,8	0	74,2	67	0
	градска	7	827	0	0	6	792	44	0			0,0	5,6	0,0	0,0						
	остала	12	308	0	0	11	317	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Пчињска област	укупно	105	4194	301	178	108	4564	70	16	45,1	41,7	7,2	1,5	4,2	0,4	17,1	23,1	71,4	61,3	11,5	15,6
	градска	17	2832	301	178	23	3296	70	16			10,6	2,1	6,3	0,5						
	остала	88	1362	0	0	85	1268	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Град Врање	укупно	34	2258	301	178	32	2425	70	16	47,2	54,4	13,3	2,9	7,9	0,7	15,6	22,5	74,4	49,9	10	27,6
	градска	10	2007	301	178	11	2160	70	16			15,0	3,2	8,9	0,7						
	остала	24	251	0	0	21	265	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Босилеград	укупно	1	82	0	0	8	84	0	0	23,9	31,9	0,0	0,0	0,0	0,0	6,1	72,6	93,9	27,4	0	0
	градска	1	82	0	0	1	65	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	0	0	0	0	7	19	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Бујановац	укупно	26	488	0	0	28	720	0	0	35,6	32,3	0,0	0,0	0,0	0,0	68,2	22,6	31,8	71,1	0	6,3
	градска	2	203	0	0	3	435	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	24	285	0	0	25	285	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Владичин Хан	укупно	12	347	0	0	11	294	0	0	29,7	39,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,5	17,4	42,7	82,6	53,8	0
	градска	2	160	0	0	3	231	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	10	187	0	0	8	63	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Прешево**	укупно	21	485	0	0	15	458	0	0	19,2	23,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	31,4	85,4	68,6	14,4	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	21	485	0	0	15	458	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Сурдулица	укупно	8	474	0	0	11	493	0	0	39,5	52,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	18,3	100	81,7	0	0
	градска	2	380	0	0	5	405	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	94	0	0	6	88	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Трговиште	укупно	3	60	0	0	3	90	0	0	25,8	35,9	0,0	0,0	0,0	0,0	23,3	0	76,7	100	0	0
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	3	60	0	0	3	90	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Топличка област	укупно	29	1513	46	5	27	1838	351	279	31,4	41,0	3,0	19,1	0,3	15,2	31,8	39,2	25,2	26,2	43	34,6
	градска	7	1196	46	0	10	1543	337	237			3,8	21,8	0,0	15,4						
	остала	22	317	0	5	17	295	14	42			0,0	4,7	1,6	14,2						
Прокупље	укупно	18	745	0	0	16	967	220	156	30,7	40,1	0,0	22,8	0,0	16,1	46,2	41,7	0	0	53,8	58,3
	градска	4	625	0	0	7	899	220	156			0,0	24,5	0,0	17,4						
	остала	14	120	0	0	9	68	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Блаце	укупно	3	171	0	0	1	205	8	52	34,7	43,5	0,0	3,9	0,0	25,4	9,4	18,5	69,6	62	21	19,5
	градска	1	155	0	0	1	205	8	52			0,0	3,9	0,0	25,4						
	остала	2	16	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
Житораја	укупно	6	181	0	5	8	227	14	42	19,2	30,1	0,0	6,2	2,8	18,5	9,4	67,8	68,5	26,4	22,1	5,8
	градска	0	0	0	0	0	0	0	0			0,0	0,0	0,0	0,0						
	остала	6	181	0	5	8	227	14	42			0,0	6,2	2,8	18,5						
Куршумлија	укупно	2	416	46	0	2	439	109	29	43,9	51,6	11,1	24,8	0,0	6,6	25,0	28,7	33,2	67,2	41,8	4,1
	градска	2	416	46	0	2	439	109	29			11,1	24,8	0,0	6,6						
	остала																				

Извор: ДевИнфо

Табела 2. Предшколске установе према власништву, уписана деца, деца која нису уписана због ограничених капацитета и деца која су уписана преко норматива, 2015/16., 2016/17., 2017/18., 2018/19.

Територија	Власништво	Број објеката				Број уписане деце				Деца која нису примљена због попуњености капацитета				Деца уписана преко норматива			
		2015/16.	2016/17.	2017/18.	2018/19.	2015/16.	2016/17.	2017/18.	2018/19.	2015/16.	2016/17.	2017/18.	2018/19.	2015/16.	2016/17.	2017/18.	2018/19.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	Укупно	2555	2682	2784	2842	199790	206170	212719	218567	6422	4200	7887	6740	10071	10466	11067	12296
	Државне	2427	2479	2478	2464	192711	195092	195358	196808	6262	4124	7696	6677	10063	10401	10962	12207
	Приватне	128	203	306	378	7079	11078	17361	21759	160	76	191	63	8	65	105	89
СРБИЈА – СЕВЕР	Укупно	1178	1248	1357	1424	119997	123947	128530	132055	4848	901	3577	2055	6267	5707	6181	6002
	Државне	1061	1065	1075	1080	113271	114284	113590	113259	4688	825	3401	1992	6266	5656	6103	5945
	Приватне	117	183	282	344	6726	9663	14940	18796	160	76	176	63	1	51	78	57
Београдски регион	Укупно	487	544	645	706	62944	65489	69320	71809	2758	447	2930	1169	3493	2652	3508	3237
	Државне	399	405	408	413	58033	58028	57170	56264	2679	414	2796	1149	3492	2608	3447	3212
	Приватне	88	139	237	293	4911	7461	12150	15545	79	33	134	20	1	44	61	25
Регион Војводине	Укупно	691	704	712	718	57053	58458	59210	60246	2090	454	647	886	2774	3055	2673	2765
	Државне	662	660	667	667	55238	56256	56420	56995	2009	411	605	843	2774	3048	2656	2733
	Приватне	29	44	45	51	1815	2202	2790	3251	81	43	42	43	-	7	17	32
СРБИЈА – ЈУГ	Укупно	1377	1434	1427	1418	79793	82223	84189	86512	1574	3299	4310	4685	3804	4759	4886	6294
	Државне	1366	1414	1403	1384	79440	80808	81768	83549	1574	3299	4295	4685	3797	4745	4859	6262
	Приватне	11	20	24	34	353	1415	2421	2963	-	-	15	-	7	14	27	32
Регион Шумадије и Западне Србије	Укупно	753	812	809	812	46884	49237	50075	51337	1347	1209	1263	1247	2693	3023	3050	3552
	Државне	749	802	797	790	46720	48143	48179	48770	1347	1209	1263	1247	2686	3009	3034	3520
	Приватне	4	10	12	22	164	1094	1896	2567	-	-	-	-	7	14	16	32
Регион Јужне и Источне Србије	Укупно	624	622	618	606	32909	32986	34114	35175	227	2090	3047	3438	1111	1736	1836	2742
	Државне	617	612	606	594	32720	32665	33589	34779	227	2090	3032	3438	1111	1736	1825	2742
	Приватне	7	10	12	12	189	321	525	396	-	-	15	-	-	-	11	-

Извор: Саопштења број 96 – год. LXVI, 21.04.2016.; Саопштења број 99 – год. LXVII, 21.04.2017.; Саопштења број 99 – год. LXVIII, 20.04.2018.; Саопштења број 98 – год. LXIX, 19.04.2019.

Табела 3. Број деце предшколског узраста, деца уписана у установе ПВО и обухват деце предшколским образовањем 2011/12. и 2018/19. године

Територија/ регион/област/ општина/град	Деца старости до 6 година (предшколски узраст)		Деца уписана у установе предшколског васпитања и образовања								Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем					
			Укупно		узраст 0-3 године		узраст од 3 године до поласка у ППП		Деца која похађају ППП		узраста 0-3 године		узраста од 3 године до поласка у ППП		припрем.предшкол. програмом	
	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	465896	456554	184900	220589	29469	50645	88567	104877	66864	65067	14,4	26,2	60,4	63,9	93,2	97,1
СРБИЈА - СЕВЕР	239124	247386	109041	132801	19111	32871	56346	65313	33584	34617	17,7	31,2	74,9	73,5	96,5	95,8
Београдски регион	113046	124862	53919	71933	11101	19704	27971	35024	14847	17205	20,6	36,9	85,3	78,0	94,4	94,1
Београдска област	113046	124862	53919	71933	11101	19704	27971	35024	14847	17205	20,6	36,9	85,3	78,0	94,4	94,1
Барајево	1834	1654	589	655	94	190	255	241	240	224	12,1	27,4	41,1	39,2	101,3	98,2
Вождовац	10167	12646	4541	7792	955	2445	2335	3637	1251	1710	19,0	44,1	103,1	79,7	90,5	100,1
Врачар	3185	4331	2627	3046	570	861	1563	1500	494	685	32,9	46,1	139,8	98,0	109,5	104,3
Гроцка	6322	5990	2220	2659	470	701	1017	1129	733	829	17,9	28,1	52,4	52,9	100,1	90,8
Звездара	10854	12720	5229	7712	1107	2247	2904	3843	1218	1622	21,4	40,4	99,2	85,6	85,8	87,3
Земун	12184	13424	4987	7297	1066	1960	2413	3533	1508	1804	18,7	34,7	79,9	72,8	88,2	94,2
Лазаревац	4106	4294	1487	1996	203	442	653	954	631	600	10,8	23,3	53,5	64,2	101,8	90,2
Младеновац	3533	3725	1188	1473	146	281	577	706	465	486	9,0	18,2	50,5	50,8	91,4	96,4
Нови Београд	13955	16782	8425	10649	1943	3090	4606	5307	1876	2252	28,1	43,7	107,5	85,5	92,1	97,6
Обреновац	5048	5227	1869	2417	300	570	823	1100	746	747	13,4	26,3	55,6	57,6	101,1	98,3
Палилула (Београд)	12249	14012	5124	7138	1120	2098	2381	3263	1623	1777	18,6	34,8	74,3	64,3	90,3	89,3
Раковица	7640	7271	3882	4767	828	1089	2041	2597	1013	1081	24,5	35,7	95,8	98,6	103,1	94,2
Савски венац	2315	2947	2299	2513	465	611	1370	1371	464	531	31,8	46,1	163,4	128,1	116,6	118,5
Сопот	1231	1219	427	526	85	123	167	243	175	160	16,4	22,7	47,0	59,6	107,4	97
Стари град	2472	3708	1998	2270	412	516	1144	1199	442	555	25,7	32,3	136,9	87,8	100,7	93
Сурчин	3379	3445	969	1587	171	438	444	687	354	462	12,1	31,0	45,9	54,4	112	93
Чукарица	12572	11467	6058	7436	1166	2042	3278	3714	1614	1680	20,1	41,5	78,9	95,9	89,7	87,3
Регион Војводине	126078	122524	55122	60868	8010	13167	28375	30289	18737	17412	14,7	25,3	65,9	68,9	98,2	97,5
Западнобачка област	10841	9723	4122	4417	401	728	2032	2157	1689	1532	8,7	17,8	54,4	60,7	96,8	106,6
Сомбор	4882	4462	1794	1953	187	308	839	948	768	697	9,0	16,5	47,8	57,1	96,7	105,4
Апатин	1720	1465	706	641	24	116	407	312	275	213	3,3	18,6	54,3	59,0	92,9	103,9
Кула	2597	2237	1144	1188	159	246	573	552	412	390	14,9	26,7	66,5	67,9	100,2	111,1
Одаци	1642	1559	478	635	31	58	213	345	234	232	4,2	8,5	55,6	62,7	96,3	105,5
Јужнобанатска област	19151	17760	6528	7076	734	1209	2833	3359	2961	2508	9,1	16,3	45,2	52,6	97,8	96,2
Панчево	8176	8051	3206	3534	476	711	1448	1691	1282	1132	13,3	21,2	53,3	57,8	97,1	95,9
Алибунар	1205	1072	458	525	47	88	214	280	197	157	9,6	19,1	56,0	71,6	101	97,5
Бела Црква	1096	898	263	251	10	22	76	104	177	125	2,2	6,0	27,3	33,0	102,9	96,2
Вршац	3512	3173	1248	1308	121	229	599	636	528	443	8,1	17,5	48,9	55,3	93,3	94,3
Ковачица	1714	1519	408	437	0	15	167	237	241	185	0,0	2,4	30,4	44,2	98,8	92
Ковин	2142	1901	509	526	40	40	146	201	323	285	4,7	5,0	27,8	30,2	99,4	90,5
Опово	759	649	168	233	15	38	51	81	102	114	4,9	14,0	22,7	34,2	105,2	121,3

Територија/ регион/област/ општина/град	Деца старости до 6 година (предшколски узраст)		Деца уписана у установе предшколског васпитања и образовања								Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем					
			Укупно		узраст 0-3 године		узраст од 3 године до поласка у ППП		Деца која похађају ППП		узраста 0-3 године		узраста од 3 године до поласка у ППП		припрем.предшкол. програмом	
	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.
Планиште	547	497	268	262	25	66	132	129	111	67	14,0	27,4	59,6	79,4	102,8	117,5
Јужнобачка област	43995	45518	22998	25477	4254	6545	12431	12683	6313	6249	21,2	33,7	80,2	77,8	98,9	94,2
Град Нови Сад	25372	28699	15701	18235	3475	5412	8720	8989	3506	3834	28,6	44,1	97,7	87,7	99,5	90,5
Бач	840	756	267	318	20	56	127	152	120	110	5,4	17,8	50,8	53,9	89,6	94
Бачка Паланка	3585	3194	1116	1287	113	168	470	616	533	503	7,4	12,1	44,2	55,0	98,9	110,5
Бачки Петровац	876	811	426	426	50	58	251	267	125	101	14,2	17,6	77,9	86,7	96,2	98,1
Беочин	1122	918	331	397	19	50	150	200	162	147	4,3	13,1	46,8	60,7	93,6	113,1
Бечеј	2501	2337	1218	852	122	140	710	414	386	298	11,8	14,3	66,1	49,1	103,5	86,9
Врбас	2985	2650	1466	1354	271	281	719	679	476	394	20,3	25,0	62,2	72,7	96,4	101,3
Жабал	1939	1944	656	718	21	68	325	385	310	265	2,5	8,1	55,5	54,1	96,6	100
Србобран	1098	992	383	442	9	31	203	242	171	169	2,0	7,8	63,9	66,8	100	107
Сремски Карловци	579	550	315	312	57	74	174	166	84	72	22,0	30,1	82,4	83,6	100	105,9
Темерин	2015	1779	824	850	73	166	463	427	288	257	8,5	22,7	60,7	65,9	99,7	95,2
Тител	1083	888	295	286	24	41	119	146	152	99	5,3	10,3	37,9	47,6	98,7	103,1
Севернобанатска област	8997	8048	4001	3618	382	545	2286	1927	1333	1146	10,2	16,1	59,1	66,1	92,5	99,6
Киинда	3637	3252	1526	1490	163	247	835	816	528	427	10,5	18,0	61,5	69,5	89,5	91,4
Ада	986	929	517	434	54	72	312	191	151	171	13,3	18,3	64,4	56,8	92,1	126,7
Кањижа	1572	1290	651	502	46	25	368	301	237	176	7,2	4,6	48,6	65,7	100,4	102,9
Нови Кнежевац	723	671	307	320	28	63	176	155	103	102	9,2	23,2	53,9	62,6	91,2	104,1
Сента	1479	1354	717	617	72	108	438	321	207	188	11,7	18,9	61,8	64,5	87,7	96,9
Чока	600	552	283	255	19	30	157	143	107	82	8,3	12,8	62,2	70,4	104,9	95,3
Севернобачка област	11725	11250	5202	5668	656	1247	2758	2901	1788	1520	13,4	25,8	67,3	72,8	99,2	91,1
Суботица	9069	8779	4126	4547	577	1097	2179	2278	1370	1172	15,2	29,0	68,8	73,5	99,8	89,6
Бачка Топола	1860	1760	711	781	55	108	365	432	291	241	7,2	14,7	59,3	67,1	98	93,8
Мали Иђош	796	711	365	340	24	42	214	191	127	107	7,2	13,6	69,2	78,4	96,2	102,9
Средњобанатска област	11789	11007	4278	4723	371	603	2176	2544	1731	1576	7,5	12,9	54,7	64,7	98,4	98,9
Зрењанин	7877	7183	2895	3133	330	493	1442	1647	1123	993	9,9	16,4	55,3	63,5	98,3	95,5
Житиште	994	958	276	314	0	22	136	169	140	123	0,0	5,1	41,5	50,8	92,7	96,1
Нова Црња	572	610	264	253	0	1	161	163	103	89	0,0	0,4	62,1	73,9	88	100
Нови Бечеј	1616	1538	580	770	41	70	298	428	241	272	6,3	10,6	56,8	80,4	103	116,2
Сечањ	730	718	263	253	0	17	139	137	124	99	0,0	5,6	56,0	53,9	106,9	97,1
Сремска област	19580	19218	7993	9889	1212	2290	3859	4718	2922	2881	14,9	28,1	69,6	68,5	99,8	103,9
Сремска Митровица	4896	4689	1871	2275	274	470	842	998	755	807	13,2	23,7	59,1	59,9	97,3	108,3
Инђија	3030	3170	1432	1467	200	350	784	729	448	388	16,0	25,7	66,0	62,5	96,3	90,9
Ириг	600	554	238	294	45	49	114	151	79	94	18,4	21,4	69,3	75,3	100	106,8
Пећинци	1319	1312	600	687	69	152	331	338	200	197	11,9	26,7	79,3	76,3	103,1	106,5
Рума	3221	3189	1024	1591	137	300	402	828	485	463	10,5	22,4	62,0	70,7	99	106,9

Територија/ регион/област/ општина/град	Деца старости до 6 година (предшколски узраст)		Деца уписана у установе предшколског васпитања и образовања								Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем					
	2011.	2018.	Укупно		узраст 0-3 године		узраст од 3 године до поласка у ППП		Деца која похађају ППП		узраста 0-3 године		узраста од 3 године до поласка у ППП		припрем.предшкол. програмом	
			2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.
Стара Пазова	4484	4408	1968	2593	307	710	981	1214	680	669	16,8	37,8	82,2	78,2	105,4	109,7
Шид	2030	1896	860	982	180	259	405	460	275	263	21,0	33,0	78,6	67,2	98,2	92,6
СРБИЈА - ЈУГ	226772	209168	75859	87788	10358	17774	32221	39564	33280	30450	11,0	20,2	45,9	52,5	90,1	98,6
Регион Шумадије и Западне Србије	132935	120435	45106	51749	6508	11257	19251	23087	19347	17405	11,8	22,2	47,0	53,2	93,1	97,8
Златиборска област	18295	16428	6464	7766	899	1901	2850	3450	2715	2415	11,8	27,0	49,0	59,3	92,2	98
Град Ужице	4791	4572	2227	2403	390	650	1112	1080	725	673	18,4	33,3	63,3	65,9	95,3	95,9
Ариље	1207	1136	499	628	78	146	248	322	173	160	15,7	30,2	64,4	80,5	94	102,6
Бајина Башта	1551	1385	515	639	55	142	229	302	231	195	8,5	23,5	45,6	60,9	94,3	98
Косјерић	677	557	218	274	39	58	85	126	94	90	15,0	26,0	47,1	64,8	90,4	102,3
Нова Варош	856	633	260	235	30	52	83	91	147	92	9,7	18,2	23,5	42,3	89,1	92,9
Пожега	1679	1477	746	869	114	230	335	431	297	208	16,7	36,2	52,3	82,3	100	95,9
Прибој	1385	1248	485	571	44	149	200	255	241	167	7,7	27,7	50,3	57,5	92,7	87,9
Пријеполје	2749	2402	651	836	63	191	246	300	342	345	5,3	19,4	42,9	34,5	80,9	92
Сјеница	2538	2198	461	782	26	102	76	315	359	365	2,5	10,8	23,2	41,2	92,5	110,6
Чајетина	862	820	402	529	60	181	236	228	106	120	17,7	46,3	69,2	83,4	89,8	110,1
Колубарска област	10399	9415	3764	4455	571	960	1682	2059	1511	1436	13,6	23,7	54,9	61,6	97,5	104,5
Ваљево	5233	5245	2050	2565	351	561	937	1184	762	820	15,4	24,8	64,1	63,6	96,6	105
Лајковац	1031	867	421	501	70	142	222	212	129	147	17,6	37,0	51,2	72,2	100	120,5
Љиг	764	549	282	333	25	58	146	200	111	75	9,3	24,2	77,9	101,8	98,2	98,7
Мионица	914	667	333	293	51	64	136	137	146	92	14,2	25,1	40,4	55,5	100	98,9
Осечина	571	548	184	225	22	46	64	95	98	84	9,9	19,2	43,2	46,9	89,9	94,4
Уб	1886	1539	494	538	52	89	177	231	265	218	7,7	13,3	33,3	42,6	100,8	102,3
Мачванска област	18875	17454	5479	6414	628	956	2083	2894	2768	2564	7,9	12,9	42,2	46,1	92,9	101,2
Шабац	7559	7362	2477	3147	322	572	1081	1521	1074	1054	9,8	18,3	54,1	56,8	95	101,8
Богатић	1814	1493	465	498	48	76	119	210	298	212	6,5	12,5	28,0	38,3	97,4	97,7
Владимирци	1004	819	238	280	24	43	51	111	163	126	6,2	13,0	31,9	36,3	100	110,5
Коцељева	762	643	264	227	18	41	111	85	135	101	6,0	15,1	28,0	37,4	95,7	104,1
Крупањ	954	845	267	265	23	31	84	107	160	127	5,6	8,6	26,3	36,4	101,9	92,7
Лозница	5246	4959	1355	1535	127	91	485	689	743	755	5,7	4,2	40,1	39,3	87,9	100
Љубовија	838	720	196	234	20	44	81	82	95	108	5,6	14,8	29,0	30,7	69,9	109,1
Мали Зворник	698	613	217	228	46	58	71	89	100	81	16,1	21,1	36,1	42,3	97,1	102,5
Моравичка област	12855	12143	5835	6418	1144	1722	2814	2945	1877	1751	21,0	32,9	62,8	68,5	96,2	99,8
Чачак	7277	7032	3842	4135	840	1163	1915	1886	1087	1086	27,0	38,5	71,8	76,9	98	103,3
Горњи Милановац	2616	2465	1069	1240	144	320	567	615	358	305	12,7	29,7	63,3	69,0	93	92,7
Ивањица	1967	1689	579	646	88	169	189	244	302	233	10,9	23,7	34,8	39,9	94,7	95,5
Лучани	995	957	345	397	72	70	143	200	130	127	18,3	16,7	49,2	58,1	93,5	97,7

Територија/ регион/област/ општина/град	Деца старости до 6 година (предшколски узраст)		Деца уписана у установе предшколског васпитања и образовања								Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем					
	2011.	2018.	Укупно		узраст 0-3 године		узраст од 3 године до поласка у ППП		Деца која похађају ППП		узраста 0-3 године		узраста од 3 године до поласка у ППП		припрем.предшкол. програмом	
			2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.
Поморавска област	12491	11233	4506	4691	674	775	2016	2263	1816	1653	12,6	17,1	47,9	55,0	89,5	94,1
Јагодина	4609	4379	1905	1933	342	314	939	950	624	669	16,3	17,9	52,3	60,2	88,6	91,1
Деспотовац	1153	954	334	441	47	107	115	179	172	155	10,5	29,0	60,0	49,7	89,6	99,4
Параћин	3288	3131	1027	1003	129	153	405	452	493	398	8,8	12,2	37,3	38,8	87,6	94,1
Рековац	462	296	147	155	14	16	55	89	78	50	8,4	13,3	50,2	79,8	87,6	100
Свилајнац	1266	1011	441	536	61	83	167	277	213	176	12,8	19,3	44,0	78,9	100,5	102,3
Ћуприја	1713	1462	652	623	81	102	335	316	236	205	11,4	17,3	50,9	57,5	88,1	92,3
Расинска област	14099	12362	5225	5749	664	1122	2481	2823	2080	1804	11,4	22,0	55,2	63,1	94	95,4
Крушевац	8053	7164	2908	3289	401	723	1319	1559	1188	1007	11,8	24,9	51,5	59,5	91,7	92,4
Александровац	1445	1248	589	573	54	58	338	341	197	174	9,5	10,9	66,9	77,1	100,5	94,6
Брус	833	806	330	401	41	82	157	196	132	123	12,2	24,0	58,1	68,5	90,4	98,4
Варварин	995	770	242	274	26	53	92	96	124	125	6,7	16,6	34,3	35,0	102,5	101,6
Трстеник	2250	1956	958	1000	129	172	468	529	361	299	14,1	20,7	68,9	76,1	95,8	99,3
Ћићевац	523	418	198	212	13	34	107	102	78	76	6,6	19,2	56,6	67,5	101,3	113,4
Рашка област	27360	23834	7302	7879	1021	1650	2487	2902	3794	3327	9,2	16,6	29,2	33,5	88,6	94,5
Краљево	8228	7059	2879	2981	423	696	1133	1261	1323	1024	12,6	23,7	40,6	49,0	99,5	102
Врњачка Бања	1618	1487	633	743	127	184	285	362	221	197	18,6	30,9	62,3	63,3	88,4	92,1
Нови Пазар	11893	10492	2422	2687	327	489	676	826	1419	1372	6,8	11,1	18,9	21,7	78,5	88
Рашка	1605	1247	688	793	114	249	344	331	230	213	19,1	46,0	61,2	76,4	100,9	104,4
Тутин	4016	3549	680	675	30	32	49	122	601	521	1,7	2,2	9,9	9,5	89,8	96,7
Шумадијска област	18561	17566	6531	8377	907	2171	2838	3751	2786	2455	11,9	29,3	54,1	58,8	98,4	97,9
Крагујевац	11658	12234	4255	5860	685	1642	1856	2672	1714	1546	13,5	31,6	59,8	59,5	95,5	93,4
Аранђеловац	3042	2537	1038	1181	109	231	466	557	463	393	8,5	23,0	47,3	59,9	96,3	94,7
Баточина	727	567	265	248	27	49	129	106	109	93	10,9	20,8	47,1	53,7	128,2	101,1
Кнић	719	501	174	271	16	47	43	122	115	102	7,3	22,0	44,7	72,2	99,1	113,3
Лапово	474	330	199	207	28	52	102	95	69	60	19,6	36,9	59,7	82,6	109,5	111,1
Рача	633	535	246	279	14	87	126	93	106	99	6,4	35,5	43,7	52,5	98,1	125,3
Топола	1308	862	354	331	28	63	116	106	210	162	6,7	17,2	33,0	35,1	114,8	133,9
Регион Јужне и Источне Србије	93837	88733	30753	36039	3850	6517	12970	16477	13933	13045	9,3	17,5	44,3	51,5	86,2	99,6
Борска област	6600	6025	2236	2472	286	559	1145	1046	805	867	10,3	22,5	40,3	48,2	73,9	93
Бор	2833	2891	1017	1067	113	237	508	472	396	358	9,3	19,6	37,1	45,2	88,8	86,9
Кладово	1039	885	391	457	84	126	220	184	87	147	19,1	34,2	49,7	60,4	51,2	98,7
Мајданпек	970	804	277	327	24	73	92	131	161	123	5,6	20,7	36,6	47,5	87	99,2
Неготин	1758	1445	551	621	65	123	325	259	161	239	9,2	22,4	42,1	47,3	55,9	96,8
Браничевска област	10672	9000	3106	3967	451	914	1356	1802	1299	1251	10,5	24,3	46,7	55,0	77,9	96,2
Град Пожаревац	5114	4625	1636	2145	321	622	699	938	616	585	14,4	32,0	52,5	55,2	73,2	92

Територија/ регион/област/ општина/град	Деца старости до 6 година (предшколски узраст)		Деца уписана у установе предшколског васпитања и образовања								Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем					
			Укупно		узраст 0-3 године		узраст од 3 године до поласка у ППП		Деца која похађају ППП		узраста 0-3 године		узраста од 3 године до поласка у ППП		припрем.предшкол. програмом	
	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.
Велико Градиште	985	859	352	421	30	59	191	224	131	138	7,7	16,6	58,1	71,1	83,4	95,8
Голубац	390	293	78	88	10	14	31	32	37	42	6,7	11,0	26,9	30,9	66,1	93,3
Жабари	591	433	98	170	14	24	28	78	56	68	6,3	14,2	34,7	49,1	68,3	95,8
Жагубица	628	500	240	204	11	17	133	122	96	65	5,3	7,9	44,1	68,2	99	112,1
Кучево	710	534	69	222	0	44	0	94	69	84	0,0	20,4	35,8	50,1	69,7	103,7
Мало Црниће	565	420	139	140	11	21	47	53	81	66	5,2	12,7	30,6	33,2	83,5	97,1
Петровац на Млави	1689	1336	494	577	54	113	227	261	213	203	8,5	20,0	43,1	55,0	89,9	102,5
Зајечарска област	5995	5244	2175	2469	324	554	1006	1146	845	769	12,7	26,9	47,2	57,5	89,7	95,6
Зајечар	3095	2724	1077	1229	123	242	494	587	460	400	9,2	24,0	46,8	54,5	93,9	92,4
Бољевац	678	457	187	160	20	19	62	67	105	74	7,8	10,2	17,6	37,6	93,8	119,4
Књажевац	1460	1346	657	770	148	218	313	354	196	198	22,6	38,0	59,0	75,1	88,7	94,3
Сокобања	762	717	254	310	33	75	137	138	84	97	10,7	25,5	53,5	52,0	70,6	98
Јабланичка област	13414	11919	3710	4158	398	597	1308	1853	2004	1708	7,1	11,7	32,9	43,5	88,6	98,3
Лесковац	8961	8113	2329	2708	271	412	774	1183	1284	1113	7,2	11,9	28,9	40,8	84,3	96,1
Бојник	761	780	233	251	19	22	74	105	140	124	5,6	6,5	44,9	39,3	97,9	105,1
Власотинце	1804	1452	668	613	79	93	294	316	295	204	11,5	15,6	47,2	59,2	98	92,3
Лебане	1359	1143	323	383	11	21	104	179	208	183	2,0	4,3	32,8	44,4	96,3	110,2
Медвеђа	483	389	141	183	15	43	56	62	70	78	7,1	27,4	33,4	44,1	101,4	118,2
Црна Трава	46	42	16	20	3	6	6	8	7	6	15,0	28,6	41,2	59,3	77,8	75
Нишавска област	23060	22364	8133	9204	1061	1521	3770	4436	3302	3247	10,6	15,7	53,3	56,0	93,9	102,3
Град Ниш	16715	16946	6542	7518	938	1333	3228	3732	2376	2453	12,3	18,2	62,9	62,5	91,8	101,7
Алексинац	3018	2646	773	860	67	116	238	331	468	413	5,4	10,3	31,8	35,7	94,5	102,7
Гацин Хан	258	260	65	65	2	3	20	22	43	40	2,2	2,7	13,0	22,8	107,5	90,9
Дољевац	1227	963	275	234	13	12	103	90	159	132	3,0	2,9	15,2	26,0	116,1	112,8
Мерошина	821	699	145	179	2	8	37	83	106	88	0,8	2,7	22,7	31,6	96,4	96,7
Ражањ	432	308	143	130	19	14	63	63	61	53	13,4	10,2	37,3	57,8	115,1	129,3
Сврљиг	589	542	190	218	20	35	81	115	89	68	8,3	14,3	50,2	58,7	92,7	101,5
Пиротска област	4691	4456	1709	1967	216	325	791	995	702	647	11,3	17,0	54,8	61,9	93,9	100,2
Пирот	3085	2979	1138	1335	158	239	533	656	447	440	12,1	18,6	55,8	61,5	92,5	100,7
Бабушница	528	462	145	148	0	0	48	69	97	79	0,0	0,0	34,4	38,0	94,2	98,8
Бела Паланка	635	621	214	273	21	46	104	152	89	75	8,6	16,9	58,8	69,1	95,7	97,4
Димитровград	443	394	212	211	37	40	106	118	69	53	22,3	22,9	67,7	84,9	100	101,9
Подунавска област	12942	11056	3977	5109	490	1048	1573	2332	1914	1729	9,5	23,4	47,7	57,6	94,8	101,6
Смедерево	7390	6572	2459	2985	296	592	1082	1384	1081	1009	9,7	22,5	51,1	56,8	94,2	96,4
Велика Плана	2440	2082	383	1014	7	204	36	450	340	360	0,8	23,4	45,6	61,3	89,9	116,5
Смедеревска Паланка	3112	2402	1135	1110	187	252	455	498	493	360	15,1	25,8	41,5	56,8	99,8	104,3
Пчињска област	10847	13470	4194	4855	467	700	1498	2125	2229	2030	6,9	12,4	37,0	43,9	74,5	100,7

Територија/ регион/област/ општина/град	Деца старости до 6 година (предшколски узраст)		Деца уписана у установе предшколског васпитања и образовања								Обухват деце предшколским васпитањем и образовањем					
			Укупно		узраст 0-3 године		узраст од 3 године до поласка у ППП		Деца која похађају ППП		узраста 0-3 године		узраста од 3 године до поласка у ППП		припрем.предшкол. програмом	
	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.	2011.	2018.
Град Врање	5578	5374	2258	2519	338	490	999	1182	921	847	12,3	22,1	57,2	61,6	83,8	104,8
Босилеград	401	345	82	101	0	0	27	40	55	61	0,0	0,0	17,3	31,3	68,8	67
Бујановац	1599	2853	488	787	34	45	90	327	364	415	2,5	3,7	26,9	31,8	66,3	116,9
Владичин Хан	1361	1017	347	341	6	33	99	136	242	172	1,2	7,6	24,9	38,3	100	89,6
Прешево	2943	2500	485	519	14	24	56	171	415	324	1,1	2,3	14,7	18,7	56,7	88,3
Сурдулица	1399	1084	474	494	72	96	204	222	198	176	13,3	21,6	43,0	56,2	85,3	106,7
Трговиште	271	297	60	94	3	12	23	47	34	35	3,0	8,3	48,8	48,5	58,6	94,6
Топличка област	5616	5199	1513	1838	157	299	523	742	833	797	6,8	13,3	36,2	40,0	89,5	101,5
Прокупље	2835	2813	745	967	66	137	273	376	406	454	5,1	11,4	39,3	37,6	79,1	106,1
Блаце	575	552	171	205	11	31	74	105	86	69	5,2	12,6	48,1	52,6	95,6	93,2
Житорађа	1100	868	181	227	14	19	23	71	144	137	3,2	5,4	12,5	22,6	100	93,2
Куршумлија	1106	966	416	439	66	112	153	190	197	137	17,9	25,7	45,5	55,6	107,1	100,7

Извор: ДевИнфо

Табела 4. Број основних школа и броја ученика (матичне и подручне), према типу насеља у школској 2011/12. и 2018/19. године

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12.												2018/19.											
	Школе						Ученици уписани						Школе						Ученици уписани					
	матичне			подручне			матичне школе			подручне школе			матичне			подручне			матичне школе			подручне школе		
укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1113	525	588	2354	43	2311	500476	238524	261952	71623	50879	20744	1132	541	591	2187	42	2145	472748	222732	250016	55086	37775	17311
СРБИЈА - СЕВЕР	515	276	239	308	16	292	256703	128487	128216	16521	11486	5035	526	287	239	295	16	279	254722	126369	128353	13840	9455	4385
Београдски регион	167	129	38	120	6	114	113447	56683	56764	5651	4592	1059	175	137	38	111	3	108	123310	62535	60775	4501	3715	786
Београдска област	167	129	38	120	6	114	113447	56683	56764	5651	4592	1059	175	137	38	111	3	108	123310	62535	60775	4501	3715	786
Барајево	2	0	2	16	0	16	1464	531	933	636	539	97	2	0	2	16	0	16	1340	474	866	534	456	78
Вождовац	15	13	2	5	2	3	10928	5449	5479	511	363	148	16	14	2	5	2	3	12045	6327	5718	432	299	133
Врачар	7	7	0	0	0	0	4235	2237	1998	0	0	0	7	7	0	0	0	0	5196	2826	2370	0	0	0
Гроцка	7	1	6	10	0	10	5542	2550	2992	828	705	123	7	1	6	11	0	11	5647	2603	3044	925	818	107
Звездара	12	12	0	0	0	0	10082	5246	4836	0	0	0	12	12	0	0	0	0	10706	5575	5131	0	0	0
Земун	15	14	1	1	1	0	11245	5860	5385	17	17	0	18	17	1	0	0	0	13503	6985	6518	0	0	0
Лазаревац	10	3	7	24	0	24	4349	1845	2504	531	531	0	10	3	7	19	0	19	4326	1901	2425	427	427	0
Младеновац	7	3	4	17	0	17	3499	1630	1869	522	438	84	7	3	4	15	0	15	3419	1574	1845	448	359	89
Нови Београд	18	18	0	0	0	0	13607	7082	6525	0	0	0	19	19	0	0	0	0	16011	8527	7484	0	0	0
Обреновац	9	4	5	19	0	19	5197	2487	2710	852	682	170	9	4	5	19	0	19	5171	2312	2859	675	523	152
Палилула (Београд)	14	13	1	11	2	9	10321	5125	5196	1091	789	302	17	16	1	9	0	9	12584	6455	6129	518	397	121

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12.												2018/19.											
	Школе						Ученици уписани						Школе						Ученици уписани					
	матичне			подручне			матичне школе			подручне школе			матичне			подручне			матичне школе			подручне школе		
	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди
Раковица	8	8	0	1	1	0	7978	3968	4010	111	111	0	8	8	0	1	1	0	8280	4237	4043	84	84	0
Савски венац	7	7	0	0	0	0	2236	1194	1042	0	0	0	8	8	0	0	0	0	2536	1334	1202	0	0	0
Сопот	4	1	3	14	0	14	1174	486	688	375	302	73	4	1	3	14	0	14	1093	417	676	309	242	67
Стари град	8	8	0	0	0	0	4060	2074	1986	0	0	0	7	7	0	0	0	0	3960	2045	1915	0	0	0
Сурчин	6	3	3	2	0	2	3340	1744	1596	177	115	62	6	3	3	2	0	2	3462	1774	1688	149	110	39
Чукарица	18	14	4	0	0	0	14190	7175	7015	0	0	0	18	14	4	0	0	0	14031	7169	6862	0	0	0
Регион Војводине	348	147	201	188	10	178	143256	71804	71452	10870	6894	3976	351	150	201	184	13	171	131412	63834	67578	9339	5740	3599
Западнобачка област	42	12	30	7	5	2	14134	6971	7163	70	70	0	41	11	30	6	4	2	12012	5789	6223	62	62	0
Сомбор	20	6	14	6	5	1	6299	3096	3203	55	55	0	19	5	14	5	4	1	5367	2548	2819	59	59	0
Апатин	5	1	4	0	0	0	2122	1062	1060	0	0	0	5	1	4	0	0	0	1832	876	956	0	0	0
Кула	7	3	4	1	0	1	3552	1759	1793	15	15	0	7	3	4	1	0	1	2909	1428	1481	3	3	0
Оџаци	10	2	8	0	0	0	2161	1054	1107	0	0	0	10	2	8	0	0	0	1904	937	967	0	0	0
Јужнобанатска област	66	26	40	39	0	39	22850	11398	11452	1293	931	362	66	26	40	37	0	37	20662	9929	10733	1026	683	343
Панчево	19	12	7	0	0	0	9730	5027	4703	0	0	0	19	12	7	0	0	0	9299	4604	4695	0	0	0
Алибунар	8	2	6	3	0	3	1489	733	756	165	108	57	8	2	6	3	0	3	1317	612	705	87	59	28
Бела Црква	7	2	5	6	0	6	1347	620	727	130	130	0	7	2	5	6	0	6	1152	505	647	108	108	0
Вршац	11	5	6	16	0	16	4042	1982	2060	228	228	0	11	5	6	15	0	15	3787	1759	2028	169	169	0
Ковачица	7	1	6	1	0	1	2291	1116	1175	8	8	0	7	1	6	1	0	1	1878	943	935	2	2	0
Ковин	10	3	7	2	0	2	2944	1471	1473	10	10	0	10	3	7	2	0	2	2333	1105	1228	14	14	0
Опово	1	1	0	3	0	3	372	191	181	499	273	226	1	1	0	3	0	3	414	217	197	475	227	248
Пландиште	3	0	3	8	0	8	635	258	377	253	174	79	3	0	3	7	0	7	482	184	298	171	104	67
Јужнобачка област	87	48	39	22	1	21	48468	25072	23396	1565	1054	511	91	52	39	25	4	21	47972	23903	24069	1804	1120	684
Град Нови Сад	36	26	10	2	0	2	26523	14026	12497	312	167	145	40	30	10	2	0	2	28693	14781	13912	321	168	153
Бач	5	1	4	1	0	1	1117	552	565	40	40	0	5	1	4	1	0	1	903	427	476	22	22	0
Бачка Паланка	10	3	7	6	0	6	4053	2073	1980	349	235	114	10	3	7	6	0	6	3768	1787	1981	281	168	113
Бачки Петровац	4	1	3	0	0	0	1068	545	523	0	0	0	4	1	3	0	0	0	978	486	492	0	0	0
Беочин	2	1	1	7	1	6	1069	444	625	232	232	0	2	1	1	6	1	5	958	375	583	216	216	0
Бечej	6	4	2	2	0	2	3170	1603	1567	157	112	45	6	4	2	4	1	3	2681	1260	1421	88	55	33
Врбас	9	4	5	0	0	0	3589	1864	1725	0	0	0	9	4	5	0	0	0	3362	1636	1726	0	0	0
Жабалъ	4	1	3	0	0	0	2607	1342	1265	0	0	0	4	1	3	0	0	0	2251	1064	1187	0	0	0
Србобран	4	2	2	0	0	0	1468	748	720	0	0	0	4	2	2	0	0	0	1269	628	641	0	0	0
Сремски Карловци	1	1	0	0	0	0	618	302	316	0	0	0	1	1	0	0	0	0	584	277	307	0	0	0
Темерин	4	3	1	0	0	0	2388	1179	1209	0	0	0	4	3	1	2	2	0	1744	821	923	451	260	191
Тител	2	1	1	4	0	4	798	394	404	475	268	207	2	1	1	4	0	4	781	361	420	425	231	194
Севернобанатска област	25	12	13	24	2	22	9005	4505	4500	2512	1328	1184	25	12	13	22	3	19	7260	3488	3772	2037	984	1053

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12.												2018/19.											
	Школе						Ученици уписани						Школе						Ученици уписани					
	матичне			подручне			матичне школе			подручне школе			матичне			подручне			матичне школе			подручне школе		
	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди
Кикинда	15	6	9	0	0	0	4594	2342	2252	0	0	0	15	6	9	0	0	0	4019	1942	2077	0	0	0
Ада	2	2	0	3	0	3	1202	602	600	131	66	65	2	2	0	3	1	2	711	353	358	239	111	128
Кањижа	3	1	2	7	0	7	1447	698	749	574	320	254	3	1	2	6	0	6	1164	545	619	434	209	225
Нови Кнежевац	1	1	0	4	0	4	498	262	236	366	211	155	1	1	0	4	0	4	468	236	232	260	126	134
Сента	1	1	0	6	2	4	474	242	232	1281	612	669	1	1	0	6	2	4	394	197	197	992	468	524
Чока	3	1	2	4	0	4	790	359	431	160	119	41	3	1	2	3	0	3	504	215	289	112	70	42
Севернобачка област	32	16	16	15	2	13	13909	6751	7158	981	825	156	31	15	16	14	2	12	11856	5539	6317	708	618	90
Суботница	21	14	7	14	2	12	10304	5013	5291	966	810	156	20	13	7	13	2	11	9001	4190	4811	696	606	90
Бачка Топола	8	2	6	1	0	1	2542	1246	1296	15	15	0	8	2	6	1	0	1	1952	904	1048	12	12	0
Мали Иђош	3	0	3	0	0	0	1063	492	571	0	0	0	3	0	3	0	0	0	903	445	458	0	0	0
Средњобанатска област	48	14	34	15	0	15	13924	7119	6805	884	468	416	48	14	34	14	0	14	12386	6060	6326	675	368	307
Зрењанин	27	10	17	5	0	5	9429	4859	4570	209	113	96	27	10	17	4	0	4	8626	4206	4420	130	74	56
Житиште	3	1	2	7	0	7	663	331	332	632	312	320	3	1	2	7	0	7	623	291	332	507	256	251
Нова Црња	5	0	5	1	0	1	857	421	436	23	23	0	5	0	5	1	0	1	666	322	344	19	19	0
Нови Бечеј	5	2	3	0	0	0	1910	978	932	0	0	0	5	2	3	0	0	0	1702	859	843	0	0	0
Сечањ	8	1	7	2	0	2	1065	530	535	20	20	0	8	1	7	2	0	2	769	382	387	19	19	0
Сремска област	48	19	29	66	0	66	20966	9988	10978	3565	2218	1347	49	20	29	66	0	66	19264	9126	10138	3027	1905	1122
Сремска Митровица	9	6	3	20	0	20	5071	2502	2569	1435	780	655	10	7	3	20	0	20	4471	2101	2370	1063	568	495
Ипђија	9	3	6	4	0	4	3406	1660	1746	85	85	0	9	3	6	4	0	4	3349	1611	1738	70	70	0
Ириг	2	1	1	5	0	5	647	237	410	125	125	0	2	1	1	5	0	5	591	271	320	74	74	0
Пећинци	3	0	3	12	0	12	859	345	514	801	480	321	3	0	3	12	0	12	820	354	466	775	476	299
Рума	11	4	7	9	0	9	3858	1765	2093	279	279	0	11	4	7	9	0	9	3473	1592	1881	275	275	0
Стара Пазова	9	3	6	2	0	2	5226	2670	2556	110	66	44	9	3	6	2	0	2	5031	2489	2542	93	55	38
Шид	5	2	3	14	0	14	1899	809	1090	730	403	327	5	2	3	14	0	14	1529	708	821	677	387	290
СРБИЈА - ЈУГ	598	249	349	2046	27	2019	243773	110037	133736	55102	39393	15709	606	254	352	1892	26	1866	218026	96363	121663	41246	28320	12926
Регион Шумадије и Западне Србије	323	133	190	1084	17	1067	136197	62414	73783	31193	22043	9150	328	137	191	1017	15	1002	125526	55786	69740	23957	16049	7908
Златиборска област	52	21	31	156	2	154	19795	9143	10652	3574	2427	1147	52	21	31	146	2	144	17789	7983	9806	2819	1845	974
Град Ужице	9	6	3	16	1	15	5209	2501	2708	647	418	229	9	6	3	16	1	15	4921	2312	2609	584	364	220
Ариље	4	1	3	9	0	9	1457	699	758	198	114	84	4	1	3	9	0	9	1304	600	704	153	101	52
Бајина Башта	4	2	2	16	0	16	1711	808	903	304	215	89	4	2	2	14	0	14	1565	689	876	242	149	93
Косјерић	2	1	1	13	0	13	711	310	401	178	152	26	2	1	1	12	0	12	666	285	381	129	92	37
Нова Варош	6	1	5	12	0	12	1044	467	577	130	114	16	6	1	5	12	0	12	851	333	518	71	61	10
Пожега	2	2	0	19	0	19	1691	778	913	483	295	188	2	2	0	17	0	17	1627	733	894	288	163	125
Прибој	6	3	3	9	0	9	2009	958	1051	77	58	19	6	3	3	6	0	6	1389	597	792	58	40	18
Пријепоље	8	3	5	25	0	25	2823	1263	1560	522	352	170	8	3	5	25	0	25	2535	1185	1350	426	296	130
Сјеница	8	2	6	25	0	25	2525	1077	1448	555	451	104	8	2	6	27	0	27	2309	972	1337	436	350	86
Чајетина	3	0	3	12	1	11	615	282	333	480	258	222	3	0	3	8	1	7	622	277	345	432	229	203

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12.												2018/19.											
	Школе						Ученици уписани						Школе						Ученици уписани					
	матичне			подручне			матичне школе			подручне школе			матичне			подручне			матичне школе			подручне школе		
	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди
Колубарска област	27	12	15	129	1	128	10636	4732	5904	2363	1871	492	28	13	15	118	1	117	10068	4507	5561	1667	1258	409
Ваљево	15	7	8	40	1	39	6143	3006	3137	443	371	72	16	8	8	36	1	35	5800	2795	3005	312	265	47
Лајковац	2	1	1	12	0	12	888	381	507	355	272	83	2	1	1	12	0	12	919	418	501	249	181	68
Љиг	2	2	0	20	0	20	724	234	490	214	214	0	2	2	0	20	0	20	655	222	433	175	175	0
Мионица	2	1	1	16	0	16	653	271	382	438	277	161	2	1	1	14	0	14	642	276	366	358	200	158
Осечина	2	0	2	12	0	12	686	265	421	200	180	20	2	0	2	10	0	10	516	180	336	113	95	18
Уб	4	1	3	29	0	29	1542	575	967	713	557	156	4	1	3	26	0	26	1536	616	920	460	342	118
Мачванска област	43	14	29	163	2	161	18062	8317	9745	6860	4437	2423	43	14	29	155	2	153	15436	6604	8832	5938	3536	2402
Шабац	12	7	5	48	1	47	7178	3497	3681	2908	1769	1139	12	7	5	48	2	46	5890	2636	3254	2982	1597	1385
Богатић	6	0	6	8	0	8	2098	899	1199	305	305	0	6	0	6	8	0	8	1770	686	1084	250	250	0
Владимирци	2	0	2	20	0	20	642	222	420	572	421	151	2	0	2	19	0	19	536	160	376	463	336	127
Коцељева	1	0	1	15	0	15	477	234	243	690	361	329	1	0	1	13	0	13	423	178	245	478	213	265
Крупањ	2	1	1	18	0	18	867	358	509	564	339	225	2	1	1	16	0	16	710	277	433	379	234	145
Лозница	14	5	9	29	1	28	5295	2408	2887	1176	860	316	14	5	9	29	0	29	4921	2165	2756	969	671	298
Љубовија	1	0	1	20	0	20	592	303	289	528	265	263	1	0	1	18	0	18	507	233	274	346	164	182
Мали Зворник	5	1	4	5	0	5	913	396	517	117	117	0	5	1	4	4	0	4	679	269	410	71	71	0
Моравичка област	38	14	24	90	0	90	14686	6980	7706	1650	1366	284	38	14	24	79	0	79	13722	6297	7425	1160	920	240
Чачак	16	7	9	26	0	26	8531	4097	4434	621	599	22	16	6	10	24	0	24	8209	3812	4397	368	360	8
Горњи Милановац	7	4	3	29	0	29	2644	1283	1361	523	302	221	7	4	3	24	0	24	2532	1233	1299	422	229	193
Ивањица	9	1	8	21	0	21	2176	979	1197	309	289	20	9	2	7	17	0	17	1957	836	1121	255	233	22
Лучани	6	2	4	14	0	14	1335	621	714	197	176	21	6	2	4	14	0	14	1024	416	608	115	98	17
Поморавска област	32	15	17	132	1	131	12712	5285	7427	4023	2811	1212	32	15	17	132	1	131	11041	4735	6306	2924	2039	885
Јагодина	10	5	5	34	1	33	4638	2064	2574	1233	783	450	10	5	5	33	1	32	4369	2064	2305	984	615	369
Деспотовац	5	2	3	23	0	23	1326	446	880	347	347	0	5	2	3	23	0	23	956	344	612	235	235	0
Параћин	8	4	4	25	0	25	3136	1368	1768	1226	795	431	8	4	4	24	0	24	2727	1193	1534	893	590	303
Рековац	2	0	2	20	0	20	275	88	187	421	244	177	2	0	2	22	0	22	233	64	169	252	153	99
Свилајнац	4	1	3	17	0	17	1578	591	987	312	312	0	4	1	3	18	0	18	1271	453	818	205	205	0
Ђуприја	3	3	0	13	0	13	1759	728	1031	484	330	154	3	3	0	12	0	12	1485	617	868	355	241	114
Расинска област	38	12	26	161	0	161	15273	6412	8861	3753	3075	678	38	12	26	154	0	154	13395	5517	7878	2586	2063	523
Крушевац	17	5	12	52	0	52	9008	3971	5037	1564	1355	209	17	5	12	51	0	51	8174	3472	4702	1055	904	151
Александровац	2	2	0	34	0	34	1242	488	754	808	520	288	2	2	0	29	0	29	995	434	561	565	319	246
Брус	4	1	3	23	0	23	905	336	569	293	235	58	4	1	3	22	0	22	754	289	465	196	158	38
Варварин	5	0	5	13	0	13	1125	451	674	324	257	67	5	0	5	13	0	13	888	374	514	195	154	41
Трстеник	8	3	5	34	0	34	2400	930	1470	651	595	56	8	3	5	34	0	34	2090	761	1329	486	439	47
Ћићевац	2	1	1	5	0	5	593	236	357	113	113	0	2	1	1	5	0	5	494	187	307	89	89	0
Рашка област	48	21	27	133	4	129	25689	12412	13277	5593	3618	1975	52	24	28	122	3	119	25466	11741	13725	4119	2520	1599
Краљево	21	8	13	41	2	39	8782	3941	4841	1835	1344	491	22	9	13	38	1	37	7868	3325	4543	1466	992	474
Врњачка Бања	4	1	3	9	1	8	1505	711	794	759	412	347	4	1	3	9	1	8	1183	559	624	627	314	313

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12.												2018/19.											
	Школе						Ученици уписани						Школе						Ученици уписани					
	матичне			подручне			матичне школе			подручне школе			матичне			подручне			матичне школе			подручне школе		
	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди
Нови Пазар	12	7	5	29	1	28	10618	5469	5149	1581	901	680	15	9	6	25	1	24	11629	5670	5959	743	414	329
Рашка	4	3	1	18	0	18	1776	790	986	257	206	51	4	3	1	14	0	14	1624	740	884	190	143	47
Тутин	7	2	5	36	0	36	3008	1501	1507	1161	755	406	7	2	5	36	0	36	3162	1447	1715	1093	657	436
Шумадијска област	45	24	21	120	7	113	19344	9133	10211	3377	2438	939	45	24	21	111	6	105	18609	8402	10207	2744	1868	876
Крагујевац	23	16	7	41	5	36	12277	6098	6179	1467	998	469	23	16	7	39	4	35	12151	5777	6374	1390	909	481
Аранђеловац	11	5	6	11	0	11	3553	1756	1797	267	218	49	11	5	6	9	0	9	3348	1492	1856	214	155	59
Баточина	1	0	1	9	0	9	635	297	338	342	197	145	1	0	1	9	0	9	509	216	293	274	146	128
Кнић	3	0	3	23	0	23	598	217	381	448	280	168	3	0	3	19	0	19	543	198	345	280	164	116
Лапово	1	1	0	2	2	0	512	169	343	112	112	0	1	1	0	2	2	0	435	147	288	65	65	0
Рача	1	1	0	15	0	15	486	177	309	328	220	108	1	1	0	13	0	13	426	159	267	238	146	92
Топола	5	1	4	19	0	19	1283	419	864	413	413	0	5	1	4	20	0	20	1197	413	784	283	283	0
Регион Јужне и Источне Србије	275	116	159	962	10	952	107576	47623	59953	23909	17350	6559	278	117	161	875	11	864	92500	40577	51923	17289	12271	5018
Борска област	28	13	15	74	1	73	8134	3606	4528	1059	906	153	28	13	15	64	2	62	6612	2888	3724	629	554	75
Бор	8	5	3	13	0	13	3487	1729	1758	340	235	105	8	5	3	12	0	12	2985	1400	1585	235	174	61
Кладово	5	2	3	17	1	16	1164	477	687	171	171	0	5	2	3	15	2	13	1013	442	571	103	103	0
Мајданпек	5	3	2	15	0	15	1232	448	784	203	203	0	5	3	2	14	0	14	957	348	609	139	139	0
Неготин	10	3	7	29	0	29	2251	952	1299	345	297	48	10	3	7	23	0	23	1657	698	959	152	138	14
Браничевска област	34	9	25	139	2	137	10934	4460	6474	3519	2606	913	35	9	26	132	2	130	9170	3814	5356	2304	1694	610
Град Пожаревац	8	6	2	24	2	22	5541	2621	2920	966	679	287	8	6	2	24	2	22	5060	2311	2749	645	454	191
Велико Градиште	3	1	2	21	0	21	942	304	638	405	350	55	4	1	3	20	0	20	792	267	525	267	230	37
Голубац	2	0	2	15	0	15	416	110	306	250	153	97	2	0	2	14	0	14	240	75	165	150	102	48
Жабари	2	0	2	13	0	13	298	105	193	468	271	197	2	0	2	13	0	13	213	86	127	350	213	137
Жагубица	3	0	3	13	0	13	673	196	477	230	230	0	3	0	3	12	0	12	527	169	358	151	151	0
Кучево	4	1	3	13	0	13	806	326	480	394	250	144	4	1	3	11	0	11	543	239	304	203	104	99
Мало Црниће	4	0	4	15	0	15	591	181	410	295	234	61	4	0	4	15	0	15	357	93	264	176	138	38
Петровац на Млави	8	1	7	25	0	25	1667	617	1050	511	439	72	8	1	7	23	0	23	1438	574	864	362	302	60
Зајечарска област	18	10	8	74	3	71	6799	2997	3802	1168	876	292	18	10	8	68	3	65	5926	2669	3257	757	578	179
Зајечар	11	5	6	23	0	23	3660	1684	1976	380	298	82	11	5	6	21	0	21	3164	1461	1703	233	159	74
Бољевац	3	1	2	16	2	14	668	210	458	212	212	0	3	1	2	15	2	13	608	201	407	142	142	0
Књажевац	3	3	0	14	0	14	1695	809	886	242	129	113	3	3	0	10	0	10	1523	770	753	150	103	47
Сокобања	1	1	0	21	1	20	776	294	482	334	237	97	1	1	0	22	1	21	631	237	394	232	174	58
Јабланичка област	43	16	27	148	0	148	14768	6282	8486	3813	3031	782	43	16	27	132	0	132	12582	5085	7497	2851	2259	592
Лесковац	22	10	12	65	0	65	9588	4286	5302	2683	1964	719	22	10	12	63	0	63	8246	3383	4863	1965	1421	544
Бојник	2	0	2	16	0	16	788	273	515	335	306	29	2	0	2	15	0	15	656	227	429	278	246	32
Власотинце	9	2	7	24	0	24	2219	897	1322	342	342	0	9	2	7	16	0	16	1858	708	1150	235	235	0
Лебане	3	2	1	22	0	22	1614	599	1015	352	333	19	3	2	1	19	0	19	1322	544	778	307	298	9
Медвеђа	6	2	4	17	0	17	524	212	312	86	80	6	6	2	4	16	0	16	467	203	264	54	51	3

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12.												2018/19.											
	Школе						Ученици уписани						Школе						Ученици уписани					
	матичне			подручне			матичне школе			подручне школе			матичне			подручне			матичне школе			подручне школе		
	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	градска насеља	остала насеља	укупно	нижи разреди	виши разреди	укупно	нижи разреди	виши разреди
Црна Трава	1	0	1	4	0	4	35	15	20	15	6	9	1	0	1	3	0	3	33	20	13	12	8	4
Нишавска област	47	25	22	172	1	171	21935	10091	11844	6553	4282	2271	49	26	23	159	2	157	20811	9512	11299	5337	3341	1996
Град Ниш	33	21	12	47	1	46	17414	8323	9091	2508	1752	756	35	22	13	45	2	43	16832	8092	8740	2189	1411	778
Алексинач	8	3	5	50	0	50	2596	1093	1503	1334	910	424	8	3	5	48	0	48	2412	925	1487	1011	701	310
Гацин Хан	1	0	1	19	0	19	159	60	99	325	177	148	1	0	1	14	0	14	110	38	72	168	80	88
Дољевац	1	0	1	13	0	13	465	65	400	1112	667	445	1	0	1	13	0	13	433	68	365	995	629	366
Мерошина	1	0	1	16	0	16	192	69	123	890	503	387	1	0	1	16	0	16	159	56	103	697	349	348
Ражањ	2	0	2	16	0	16	383	131	252	279	188	91	2	0	2	13	0	13	266	90	176	207	114	93
Сврљиг	1	1	0	11	0	11	726	350	376	105	85	20	1	1	0	10	0	10	599	243	356	70	57	13
Пиротска област	12	7	5	60	1	59	5688	2567	3121	724	533	191	12	7	5	52	0	52	4848	2156	2692	444	317	127
Пирот	4	4	0	29	1	28	3663	1691	1972	490	312	178	4	4	0	24	0	24	3197	1470	1727	295	189	106
Бабушница	5	1	4	18	0	18	609	243	366	90	90	0	5	1	4	17	0	17	528	191	337	52	52	0
Бела Паланка	2	1	1	9	0	9	787	378	409	67	54	13	2	1	1	8	0	8	659	304	355	53	32	21
Димитровград	1	1	0	4	0	4	629	255	374	77	77	0	1	1	0	3	0	3	464	191	273	44	44	0
Полунавска област	37	14	23	44	1	43	15095	7041	8054	1879	1323	556	37	14	23	44	2	42	13428	6119	7309	1369	965	404
Смедерево	19	7	12	15	0	15	8833	4133	4700	654	509	145	19	7	12	14	0	14	7923	3668	4255	472	348	124
Велика Плана	7	3	4	14	1	13	2546	1212	1334	868	504	364	7	3	4	14	1	13	2195	978	1217	629	373	256
Смедеревска Паланка	11	4	7	15	0	15	3716	1696	2020	357	310	47	11	4	7	16	1	15	3310	1473	1837	268	244	24
Пчињска област	46	15	31	168	0	168	18151	7956	10195	3392	2548	844	46	15	31	149	0	149	14046	6139	7907	2274	1717	557
Град Врање	12	7	5	46	0	46	7055	3260	3795	794	630	164	12	7	5	36	0	36	5930	2686	3244	540	416	124
Босилеград	1	1	0	24	0	24	406	158	248	188	131	57	1	1	0	22	0	22	314	108	206	107	70	37
Бујановац	10	2	8	31	0	31	3714	1666	2048	982	610	372	10	2	8	28	0	28	2525	1232	1293	690	427	263
Владичин Хан	4	2	2	18	0	18	1325	521	804	343	332	11	4	2	2	18	0	18	1255	441	814	285	277	8
Прешево	8	0	8	25	0	25	3606	1480	2126	812	575	237	8	0	8	22	0	22	2295	966	1329	498	375	123
Сурдулица	7	3	4	10	0	10	1653	701	952	242	239	3	7	3	4	9	0	9	1446	605	841	132	130	2
Трговиште	4	0	4	14	0	14	392	170	222	31	31	0	4	0	4	14	0	14	281	101	180	22	22	0
Топличка област	10	7	3	83	1	82	6072	2623	3449	1802	1245	557	10	7	3	75	0	75	5077	2195	2882	1324	846	478
Прокупље	6	4	2	31	0	31	3353	1468	1885	662	483	179	6	4	2	25	0	25	2842	1317	1525	407	271	136
Блаце	1	1	0	20	0	20	708	286	422	191	139	52	1	1	0	18	0	18	593	245	348	120	73	47
Житораја	1	0	1	19	0	19	553	182	371	799	537	262	1	0	1	19	0	19	545	144	401	695	451	244
Курушмија	2	2	0	13	1	12	1458	687	771	150	86	64	2	2	0	13	0	13	1097	489	608	102	51	51

Извор: ДевИнфо

Табела 5. Стопа одустајања од школовања у основном образовању 2011/12. и 2018/19. године

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12. године			2018/19. године		
	укупно	женско	мушко	укупно	женско	мушко
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	0,9	0,8	1	0,5	0,4	0,5
СРБИЈА - СЕВЕР	0,7	0,5	0,9	0,7	0,6	0,8
Београдски регион	0,9	1,1	0,7	0,6	0,5	0,7
Београдска област	0,9	1,1	0,7	0,6	0,5	0,7
Барајево	1,5	1,7	1,3	0	0	0
Вождовац	0,1	0	0,2	0,3	0,5	0,1
Врачар	0,5	0,9	0,1	0,6	1,1	0
Гроцка	0,6	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5
Звездара	0,5	1	0	1	0,1	2,1
Земун	0	0	0	1	0	2
Лазаревац	1,5	0,5	2,5	0,5	0	1,1
Младеновац	0,9	0,5	1,3	0,1	0	0,2
Нови Београд	1,1	1,6	0,6	1,1	1,2	0,9
Обреновац	1,7	1,9	1,5	0,9	0	1,8
Палилула (Београд)	1,1	1,8	0,5	0,2	0,3	0,2
Раковица	0,1	0	0,2	0,5	1	0
Савски венац	1,1	2	0,1	0	0,1	0
Сопот	0,2	0,4	0	0,1	0	0,2
Стари град	0,5	0,5	0,5	0,3	0,6	0
Сурчин	3,4	3,2	3,6	0,4	0,7	0,1
Чукарица	4	4,3	3,7	0,9	1,5	0,3
Регион Војводине	0,6	0,1	1	0,8	0,7	0,9
Западнобачка област	0,3	0,2	0,5	0,5	0,6	0,5
Сомбор	0,4	0,1	0,8	0,7	0,5	0,9
Апатин	0,5	0,2	0,8	0,6	0,5	0,7
Кула	0,1	0,2	0	0,4	0,8	0
Оџаци	0,2	0	0,4	0,2	0,1	0,3
Јужнобанатска област	0,4	0,4	0,4	0,8	0,4	1,2
Панчево	0,9	0,1	1,7	0,6	0,5	0,8
Алибунар	0	0	0	1,3	1,6	0,9
Бела Црква	0,7	0,2	1,2	1	1,8	0,3
Вршац	0,7	0,1	1,4	0,1	0	0,3
Ковачица	0,4	0,8	0,1	1,9	2,3	1,5
Ковин	0,4	0,7	0,2	1,6	1,6	1,7
Опово	0,9	0,2	1,5	1,4	0,2	2,3
Пландиште	0,3	0,2	0,4	0	0	0
Јужнобачка област	0,9	0,3	1,5	0,6	0,6	0,7
Град Нови Сад	0,4	0,1	0,7	0,5	0,6	0,4
Бач	1,4	1,6	1,2	1,1	0,8	1,4
Бачка Паланка	0,4	0,8	0	0,2	0	0,4
Бачки Петровац	0,1	0,1	0	0	0,1	0
Беочин	12,5	12,1	12,9	0	0	0
Бечеј	0	0	0	1,7	1,7	1,7
Врбас	0,9	0	1,8	1,8	1,4	2,1
Жабал	3,1	2,1	4,1	0,4	0,3	0,5
Србобран	0,4	0,3	0,5	1	1,1	0,9
Сремски Карловци	0	0	0	1,3	0,3	2,3
Темерин	0,5	0,1	0,8	1,5	1,1	1,9
Тител	1,1	0,1	2,1	0,1	0,2	0
Севернобанатска област	0,3	0,5	0,2	1,7	1,7	1,7
Кикинда	0,9	1,2	0,6	2	2,8	1,2
Ада	0,1	0	0,2	1,9	1,3	2,5
Кањижа	0	0	0	0,7	0,1	1,3
Нови Кнежевац	0	0	0	4,1	4,9	3,4
Сента	0,2	0,1	0,3	0,7	1,5	0
Чока	0	0	0	1,6	0,2	2,7
Севернобачка област	0,4	0,1	0,7	1,1	1,1	1,1
Суботица	0,1	0	0,2	1	1,2	0,8

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12. године			2018/19. године		
	укупно	женско	мушко	укупно	женско	мушко
Бачка Топола	1,6	0,9	2,3	2,2	1,1	3,3
Мали Иђош	0,7	0	1,4	0,1	0,2	0
Средњобанатска област	0,5	0,7	0,4	0,5	0,4	0,6
Зрењанин	0,3	0,5	0,1	0,3	0,1	0,4
Житиште	1,6	2,2	1	0,4	0,7	0,1
Нова Црња	0	0	0	0	0	0
Нови Бечеј	1	0	2	1,1	1,2	1,1
Сечањ	1	0,5	1,5	2,2	1,1	3,1
Сремска област	0,3	0,2	0,4	0,8	0,6	1,1
Сремска Митровица	0,3	0,2	0,4	1,3	0,5	2
Инђија	0,5	0,4	0,6	0,1	0,2	0
Ириг	0,8	1,7	0	0,3	0	0,6
Пећинци	0,6	0,5	0,7	2	0,1	3,9
Рума	0,8	0,3	1,2	1,3	0,7	1,9
Стара Пазова	0	0	0	0,3	0,6	0
Шид	0,6	0,1	1,1	0,7	0,6	0,8
СРБИЈА - ЈУГ	1,1	1,1	1,1	0,3	0,3	0,2
Регион Шумадије и Западне Србије	0,5	0,5	0,5	0,2	0,3	0,1
Златиборска област	0,3	0,2	0,4	0,2	0,3	0,2
Град Ужице	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3
Ариље	0	0	0	0,1	0,3	0
Бајина Башта	0	0	0	0	0	0
Косјерић	0,2	0,2	0,2	0	0	0
Нова Варош	0	0	0	0,5	0,1	0,9
Пожега	0	0	0	0	0	0
Прибој	0,7	0,1	1,3	0,1	0	0,3
Пријеполје	0	0	0	0,1	0,2	0
Сјеница	0,6	0,8	0,4	1,1	1,9	0,3
Чајетина	0,1	0,2	0	0,3	0,2	0,3
Колубарска област	0,6	0,5	0,7	0,7	0,4	0,9
Ваљево	0,4	0,2	0,6	0,1	0,2	0
Лајковац	0,4	0,3	0,5	4,5	4,3	4,7
Љиг	2,2	2,2	2,2	2,7	0,3	4,5
Мионица	1,3	1,4	1,1	0	0	0
Осечина	0,1	0,2	0	0,6	0,1	1,1
Уб	0,3	0,6	0	0	0	0
Мачванска област	2	2	2	0,1	0,3	0
Шабац	0,3	0,4	0,2	0	0	0
Богатић	0,3	0,7	0	0,2	0,4	0
Владимирци	0	0	0	0,2	0,4	0
Коцељева	0	0	0	0	0	0
Крупањ	0,1	0	0,1	0	0	0
Лозница	7	6,8	7,3	0,3	0,5	0,1
Љубовија	0,8	0,7	1	0,5	0,9	0,1
Мали Зворник	0,8	0,1	1,5	0,5	1	0
Моравичка област	0,4	0,1	0,7	0,1	0,1	0,1
Чачак	0,4	0,3	0,5	0	0	0
Горњи Милановац	0,8	0,1	1,5	0,2	0,3	0
Ивањица	0,1	0	0,2	0,1	0	0,3
Лучани	0	0	0	0	0	0
Поморавска област	0,7	1	0,5	0,7	0,8	0,7
Јагодина	0,2	0,3	0,1	0,4	0,3	0,4
Деспотовац	0,4	0,6	0,2	0,6	0,7	0,5
Параћин	1,5	1,7	1,3	0,7	0,6	0,8
Рековац	0,8	0,2	1,3	0	0	0
Свилајнац	1,9	2	1,8	0,3	0	0,6
Ђуприја	0	0	0	2,6	3,8	1,4
Расинска област	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,4
Крушевац	0,1	0	0,2	0,4	0,4	0,5
Александровац	0,1	0	0,2	0,2	0,1	0,4

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12. године			2018/19. године		
	укупно	женско	мушко	укупно	женско	мушко
Брус	0	0	0	0	0	0
Варварин	0	0	0	0,2	0	0,4
Трстеник	0,6	0,7	0,5	0,2	0,3	0,1
Ћићевац	0	0	0	0	0	0
Рашка област	0,3	0,2	0,4	0,3	0,3	0,4
Краљево	0,7	0,4	1	0,5	0,5	0,4
Врњачка Бања	0	0	0	0,3	0,6	0
Нови Пазар	0	0	0	0,3	0,2	0,3
Рашка	0	0	0	0	0	0
Тутин	0,8	0,3	1,2	0,6	0,1	1,1
Шумадијска област	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0
Крагујевац	0,1	0	0,2	0	0	0
Аранђеловац	0,4	0,3	0,5	0,2	0,4	0
Баточина	0	0	0	0	0	0
Кнић	0	0	0	0,2	0,2	0,2
Лапово	0	0	0	0,8	0	1,5
Рача	0	0	0	0,4	0,8	0,1
Топола	0	0	0	0	0	0
Регион Јужне и Источне Србије	1,8	1,9	1,8	0,4	0,3	0,4
Борска област	13,3	15	11,6	1,8	1,4	2,3
Бор	4,3	4,6	4	1,9	1,4	2,4
Кладово	20,7	18,7	22,7	2,1	4	0,3
Мајданпек	8,1	7,1	9,1	1,8	0,4	3,5
Неготин	25,3	26	24,8	1,6	2,3	0,8
Браничевска област	0,7	0,3	1,1	0,6	0,9	0,3
Град Пожаревац	1,0	1,1	1,0	0,7	0,8	0,6
Голубац	1,5	1,4	1,6	0,2	0,4	0
Жабари	0	0	0	0	0	0
Жагубица	0,1	0	0,2	0	0	0
Кучево	0,8	0,3	1,3	1,6	0,5	2,6
Мало Црниће	0,7	0,4	0,9	1,7	1,1	2,3
Петровац на Млави	0,4	0,2	0,6	0	0	0
Зајечарска област	9,3	8,5	10	0,3	0,1	0,5
Зајечар	5,3	4,2	6,3	0,5	0,1	0,9
Бољевац	23	23,2	22,9	1,4	0,8	1,9
Књажевац	3,6	2,6	4,6	0	0	0
Сокобања	22,8	22,9	22,7	0,6	0	1,1
Јабланичка област	0,1	0,9	0	0,3	0,1	0,6
Лесковац	0,1	0,1	0,1	0,4	0,1	0,7
Бојник	0	0	0	0,1	0,2	0
Власотинце	1,5	1,7	1,3	0,1	0,1	0,1
Лебане	1,5	2,5	0,5	1,5	1	2
Медвеђа	0	0	0	0	0	0
Црна Трава	0	0	0	0	0	0
Нишавска област	0,3	0,3	0,4	0,7	0,7	0,7
Град Ниш	0,4	0,3	0,5	0,9	0,9	0,8
Алексинач	0,4	0,3	0,5	0,6	0,3	0,9
Гацин Хан	0	0	0	0,9	0,7	1,2
Дољевац	0	0	0	0	0	0
Мерошина	0,1	0,2	0	0	0	0
Ражањ	0,4	0,3	0,5	0	0	0
Сврљиг	0	0	0	0,4	0,3	0,6
Пиротска област	0,4	0,4	0,4	0,2	0,3	0,2
Пирот	0,7	0,6	0,8	0	0	0
Бабушница	0	0	0	0,8	1,4	0,3
Бела Паланка	0,3	0,4	0,2	0,4	0	0,8
Димитровград	0	0	0	0,7	1,1	0,4
Подунавска област	0,2	0,1	0,3	0,5	0,9	0,1
Смедерево	0,2	0,2	0,2	0,5	0,9	0,1
Велика Плана	0,2	0,1	0,3	0,1	0,2	0

Територија/ регион/област/ општина/град	2011/12. године			2018/19. године		
	укупно	женско	мушко	укупно	женско	мушко
Смедеревска Паланка	0,2	0,1	0,3	1	1,6	0,4
Пчињска област	0,7	1,1	0,3	0,1	0,2	0,1
Град Врање	0,2	0,3	0,2	0,3	0,5	0,1
Босилеград	0	0	0	0	0	0
Бујановац	0,8	1,4	0,4	0	0	0
Владичин Хан	0,2	0,1	0,3	0,4	0,1	0,7
Прешево	1,9	2,8	1	0	0	0
Сурдулица	0,3	0,3	0,3	0,3	0,5	0,1
Трговиште	1,3	0,4	2,2	0	0	0
Топличка област	0,4	0,3	0,5	0,2	0,3	0,2
Прокупље	0,7	1,1	0,3	0,3	0,2	0,3
Блаце	0	0	0	0	0	0
Житорађа	1,5	0,7	2,2	0,4	0,5	0,3
Куршумлија	0	0	0	0	0	0

Извор: ДевИнфо

Табела 6. Рано напуштање школовања (становништво старо 18-24 године са завршеном основном школом), према типу насеља (Попис 2011.)

Територија/ регион/област/ општина/град	Укупно 18-24 година			Основно образовање			Учешће са завршеном основном школом у укупном 18-24 године		
	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	603885	361494	242391	101954	52124	49830	16,9	14,4	20,6
СРБИЈА СЕВЕР	298860	203120	95740	47531	28782	18749	15,9	14,2	19,6
Београдски регион	132840	105929	26911	18156	13688	4468	13,7	12,9	16,6
Барајево	2033	0	2033	305	0	305	15,0	0,0	15,0
Вождовац	12633	11533	1100	1642	1456	186	13,0	12,6	16,9
Врачар	4059	4059	0	397	397	0	9,8	9,8	0,0
Гроцка	7372	750	6622	1145	103	1042	15,5	13,7	15,7
Звездара	11977	11977	0	1474	1474		12,3	12,3	0,0
Земун	13412	12412	1000	1942	1830	112	14,5	14,7	11,2
Лазаревац	5444	2428	3016	900	338	562	16,5	13,9	18,6
Младеновац	4660	2067	2593	637	305	332	13,7	14,8	12,8
Нови Београд	15749	15749	0	1892	1892	0	12,0	12,0	0,0
Обреновац	6107	2154	3953	1153	326	827	18,9	15,1	20,9
Палилула	14918	13722	1196	2155	1933	222	14,4	14,1	18,6
Раковица	7990	7990	0	1074	1074	0	13,4	13,4	0,0
Савски венац	3045	3045	0	310	310		10,2	10,2	0,0
Сопот	1660	166	1494	252	21	231	15,2	12,7	15,5
Стари град	3323	3323	0	336	336	0	10,1	10,1	0,0
Сурчин	3962	2451	1511	696	401	295	17,6	16,4	19,5
Чукарица	14496	12103	2393	1846	1492	354	12,7	12,3	14,8
Регион Војводине	166020	97191	68829	29375	15094	14281	17,7	15,5	20,7
Западнобачка област	15732	8418	7314	2757	1276	1481	17,5	15,2	20,2
Апатин	2322	1443	879	430	258	172	18,5	17,9	19,6
Кула	3856	2384	1472	521	296	225	13,5	12,4	15,3
Оџаци	2546	737	1809	468	105	363	18,4	14,2	20,1
Сомбор	7008	3854	3154	1338	617	721	19,1	16,0	22,9
Јужнобанатска област	24788	14068	10720	4917	2320	2597	19,8	16,5	24,2
Алибунар	1711	739	972	363	127	236	21,2	17,2	24,3
Бела Црква	1407	773	634	289	138	151	20,5	17,9	23,8
Вршац	4205	2827	1378	730	386	344	17,4	13,7	25,0
Ковачица	2137	510	1627	622	147	475	29,1	28,8	29,2
Ковин	3093	1233	1860	729	230	499	23,6	18,7	26,8
Опово	931	411	520	217	83	134	23,3	20,2	25,8
Панчево	10435	7575	2860	1801	1209	592	17,3	16,0	20,7
Планиште	869	0	869	166	0	166	19,1	0,0	19,1
Јужнобачка област	54148	38065	16083	8318	5227	3091	15,4	13,7	19,2
Нови Сад	30428	24764	5664	3710	2807	903	12,2	11,3	15,9
Бач	1329	488	841	348	92	256	26,2	18,9	30,4
Бачка Паланка	4487	2281	2206	904	409	495	20,1	17,9	22,4

Територија/ регион/област/ општина/град	Укупно 18-24 година			Основно образовање			Учешће са завршеном основном школом у укупном 18-24 године		
	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала
Бачки Петровац	1024	438	586	268	138	130	26,2	31,5	22,2
Беоцин	1405	713	692	319	169	150	22,7	23,7	21,7
Бечеј	3118	2002	1116	640	398	242	20,5	19,9	21,7
Врбас	3875	2147	1728	594	294	300	15,3	13,7	17,4
Жабал	2408	803	1605	423	143	280	17,6	17,8	17,4
Србобран	1503	1105	398	363	263	100	24,2	23,8	25,1
Сремски Карловци	700	700	0		103		14,7	14,7	0,0
Темерин	2442	2180	262	360	328	32	14,7	15,0	12,2
Тител	1429	444	985	286	83	203	20,0	18,7	20,6
Севернобанатска област	12569	7738	4831	2483	1371	1112	19,8	17,7	23,0
Ада	1410	1311	99	264	234	30	18,7	17,8	30,3
Кањижа	2136	773	1363	450	139	311	21,1	18,0	22,8
Кикинда	5087	3139	1948	956	530	426	18,8	16,9	21,9
Нови Кнежевац	955	593	362	213	119	94	22,3	20,1	26,0
Сента	1991	1578	413	416	303	113	20,9	19,2	27,4
Чока	990	344	646	184	46	138	18,6	13,4	21,4
Севернобачка област	31702	17538	14164	6230	3125	3105	19,7	17,8	21,9
Бачка Топола	2817	1247	1570	529	210	319	18,8	16,8	20,3
Мали Иђош	1108	0	1108	248	0	248	22,4	0,0	22,4
Суботица	11508	8429	3079	2157	1509	648	18,7	17,9	21,0
Житиште	1559	264	1295	355	46	309	22,8	17,4	23,9
Зрењанин	10364	6259	4105	2021	1096	925	19,5	17,5	22,5
Нова Црња	931	0	931	177	0	177	19,0	0,0	19,0
Нови Бечеј	2209	1123	1086	490	213	277	22,2	19,0	25,5
Сечањ	1206	216	990	253	51	202	21,0	23,6	20,4
Сремска област	27081	11364	15717	4670	1775	2895	17,2	15,6	18,4
Инђија	4051	2220	1831	560	257	303	13,8	11,6	16,5
Ириг	935	424	511	210	90	120	22,5	21,2	23,5
Пећинци	1831	0	1831	305	0	305	16,7	0,0	16,7
Рума	4664	2458	2206	811	359	452	17,4	14,6	20,5
Сремска Митровица	6834	3376	3458	1303	590	713	19,1	17,5	20,6
Стара Пазова	5787	1556	4231	847	242	605	14,6	15,6	14,3
Шид	2979	1330	1649	634	237	397	21,3	17,8	24,1
СРБИЈА - ЈУГ	295472	153765	141707	52444	22512	29932	17,7	14,6	21,1
Регион Шумадија и Западна Србија	165147	81651	83496	29323	11793	17530	17,8	14,4	21,0
Златиборска област	25614	13983	11631	3972	1822	2150	15,5	13,0	18,5
Ариље	1682	672	1010	288	101	187	17,1	15,0	18,5
Бајина Башта	2159	835	1324	290	74	216	13,4	8,9	16,3
Косјерић	929	359	570	170	48	122	18,3	13,4	21,4
Нова Варош	1462	904	558	157	87	70	10,7	9,6	12,5
Пожега	2376	1089	1287	371	158	213	15,6	14,5	16,6
Прибој	2508	1459	1049	338	179	159	13,5	12,3	15,2
Пријеполје	3747	1297	2450	516	158	358	13,8	12,2	14,6
Сјеница	2672	1556	1116	713	261	452	26,7	16,8	40,5
Ужице	6851	5534	1317	971	735	236	14,2	13,3	17,9
Чајетина	1228	278	950	158	21	137	12,9	7,6	14,4
Колубарска област	14661	6619	8042	2850	899	1951	19,4	13,6	24,3
Ваљево	7628	5176	2452	1296	699	597	17,0	13,5	24,3
Лајковац	1398	309	1089	216	46	170	15,5	14,9	15,6
Љиг	1054	342	712	184	36	148	17,5	10,5	20,8
Мионица	1090	167	923	301	24	277	27,6	14,4	30,0
Осечина	932	0	932	263	0	263	28,2	0,0	28,2
Уб	2559	625	1934	590	94	496	23,1	15,0	25,6
Мачванска област	25615	7342	18273	4493	963	3530	17,5	13,1	19,3
Богатић	2450	0	2450	652	0	652	26,6	0,0	26,6
Владимирци	1440	0	1440	261	0	261	18,1	0,0	18,1
Коцељева	1054	0	1054	207	0	207	19,6	0,0	19,6
Крупањ	1492	419	1073	306	60	246	20,5	14,3	22,9
Лозница	6849	2040	4809	965	267	698	14,1	13,1	14,5
Љубовија	1270	0	1270	240	0	240	18,9	0,0	18,9

Територија/ регион/област/ општина/град	Укупно 18-24 година			Основно образовање			Учешће са завршеном основном школом у укупном 18-24 године		
	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала
Мали Зворник	1186	419	767	146	49	97	12,3	11,7	12,6
Шабац	9874	4464	5410	1716	587	1129	17,4	13,1	20,9
Моравичка област	25573	13635	11938	4228	1813	2415	16,5	13,3	20,2
Горњи Милановац	3694	2209	1485	620	279	341	16,8	12,6	23,0
Ивањица	2795	1196	1599	471	131	340	16,9	11,0	21,3
Лучани	1719	517	1202	251	56	195	14,6	10,8	16,2
Чачак	9638	6333	3305	1360	803	557	14,1	12,7	16,9
Деспотовац	1826	362	1464	461	58	403	25,2	16,0	27,5
Јагодина	5901	3018	2883	1065	486	579	18,0	16,1	20,1
Поморавска област	9553	4609	4944	1979	830	1149	20,7	18,0	23,2
Параћин	4600	2230	2370	969	413	556	21,1	18,5	23,5
Рековац	752	0	752	166	0	166	22,1	0,0	22,1
Свилајнац	1751	745	1006	325	110	215	18,6	14,8	21,4
Ћуприја	2450	1634	816	519	307	212	21,2	18,8	26,0
Расинска област	19496	7495	12001	3480	1063	2417	17,8	14,2	20,1
Александровац	2213	559	1654	428	83	345	19,3	14,8	20,9
Брус	1394	477	917	188	48	140	13,5	10,1	15,3
Варварин	1353	0	1353	360	0	360	26,6	0,0	26,6
Крушевац	10327	4694	5633	1803	709	1094	17,5	15,1	19,4
Трстеник	3445	1371	2074	563	165	398	16,3	12,0	19,2
Ћићевац	764	394	370	138	58	80	18,1	14,7	21,6
Рашка област	33120	17962	15158	7025	3202	3823	21,2	17,8	25,2
Врњачка Бања	2373	849	1524	395	119	276	16,6	14,0	18,1
Краљево	10406	5897	4509	1756	911	845	16,9	15,4	18,7
Нови Пазар	10800	7131	3669	2718	1557	1161	25,2	21,8	31,6
Рашка	2023	820	1203	276	116	160	13,6	14,1	13,3
Тутин	3610	1200	2410	1294	220	1074	35,8	18,3	44,6
Аранђеловац	3908	2065	1843	586	279	307	15,0	13,5	16,7
Шумадијска област	21068	14615	6453	3275	2031	1244	15,5	13,9	19,3
Баточина	1023	0	1023	171	0	171	16,7	0,0	16,7
Кнић	1090	0	1090	172	0	172	15,8	0,0	15,8
Крагујевац	15564	13281	2283	2302	1841	461	14,8	13,9	20,2
Лапово	689	634	55	97	89	8	14,1	14,0	14,5
Рача	943	246	697	175	34	141	18,6	13,8	20,2
Топола	1759	454	1305	358	67	291	20,4	14,8	22,3
Регион Јужне и Источне Србија	130325	72114	58211	23121	10719	12402	17,7	14,9	21,3
Борска област	9784	6224	3560	2124	1093	1031	21,7	17,6	29,0
Бор	4336	3322	1014	831	578	253	19,2	17,4	25,0
Кладово	1373	717	656	303	131	172	22,1	18,3	26,2
Мајданпек	1589	749	840	287	106	181	18,1	14,2	21,5
Неготин	2486	1436	1050	703	278	425	28,3	19,4	40,5
Браничевска област	14458	5836	8622	3739	1006	2733	25,9	17,2	31,7
Велико Градиште	1424	496	928	459	100	359	32,2	20,2	38,7
Голубац	585	0	585	158	0	158	27,0	0,0	27,0
Жабари	846	0	846	277	0	277	32,7	0,0	32,7
Жагубица	877	0	877	222	0	222	25,3	0,0	25,3
Кучево	1051	0	1051	266	0	266	25,3	0,0	25,3
Мало Црниће	863	0	863	345	0	345	40,0	0,0	40,0
Петровац на Млави	2380	602	1778	806	111	695	33,9	18,4	39,1
Пожаревац	6432	4738	1694	1206	795	411	18,8	16,8	24,3
Зајечарска област	8489	5515	2974	1540	829	711	18,1	15,0	23,9
Бољевац	953	384	569	253	86	167	26,5	22,4	29,3
Зајечар	4364	3061	1303	793	454	339	18,2	14,8	26,0
Књажевац	2011	1377	634	287	194	93	14,3	14,1	14,7
Сокобања	1161	693	468	207	95	112	17,8	13,7	23,9
Јабланичка област	18912	8765	10147	2920	1244	1676	15,4	14,2	16,5
Бојник	912	0	912	161	0	161	17,7	0,0	17,7
Власотинце	2606	1540	1066	431	231	200	16,5	15,0	18,8
Лебане	2019	913	1106	312	127	185	15,5	13,9	16,7
Лесковац	12580	5913	6667	1860	820	1040	14,8	13,9	15,6
Медвеђа	703	399	304	139	66	73	19,8	16,5	24,0

Територија/ регион/област/ општина/град	Укупно 18-24 година			Основно образовање			Учешће са завршеном основном школом у укупном 18-24 године		
	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала	укупно	градска	остала
Црна Трава	92	0	92	17	0	17	18,5	0,0	18,5
Нишавска област	38213	23099	15114	5502	2986	2516	14,4	12,9	16,6
Алексинач	4289	1600	2689	828	257	571	19,3	16,1	21,2
Гацин Хан	457	0	457	67	0	67	14,7	0,0	14,7
Дољевац	1599	0	1599	292	0	292	18,3	0,0	18,3
Мерошина	1194	0	1194	226	0	226	18,9	0,0	18,9
Град Ниш	22155	15898	6257	2910	2057	853	13,1	12,9	13,6
Ражањ	562	0	562	137	0	137	24,4	0,0	24,4
Сврљиг	827	596	231	114	73	41	13,8	12,2	17,7
Пиротска област	7130	5005	2125	928	599	329	13,0	12,0	15,5
Пирот	4640	3322	1318	526	362	164	11,3	10,9	12,4
Бабушница	812	431	381	131	43	88	16,1	10,0	23,1
Бела Паланка	985	775	210	161	127	34	16,3	16,4	16,2
Димитровград	693	477	216	110	67	43	15,9	14,0	19,9
Подунавска област	18065	9590	8475	3370	1454	1916	18,7	15,2	22,6
Велика Плана	3512	1425	2087	672	227	445	19,1	15,9	21,3
Смедерево	9800	5925	3875	1877	925	952	19,2	15,6	24,6
Смедеревска Паланка	4105	1975	2130	678	267	411	16,5	13,5	19,3
Босилеград	648	265	383	143	35	108	22,1	13,2	28,2
Пчињска област	14419	8517	5902	2640	1463	1177	18,3	17,2	19,9
Бујановац	2000	1066	934	415	216	199	20,8	20,3	21,3
Владичин Хан	1775	704	1071	285	100	185	16,1	14,2	17,3
Врање	7856	5747	2109	1492	1002	490	19,0	17,4	23,2
Прешево	374	0	374	57	0	57	15,2	0,0	15,2
Сурдулица	1820	1000	820	286	145	141	15,7	14,5	17,2
Трговиште	594	0	594	105	0	105	17,7	0,0	17,7
Топличка област	7985	4568	3417	1286	644	642	16,1	14,1	18,8
Блаце	926	492	434	105	56	49	11,3	11,4	11,3
Житорађа	1361	0	1361	263	0	263	19,3	0,0	19,3
Куршумлија	1712	1341	371	243	174	69	14,2	13,0	18,6
Прокупље	3986	2735	1251	675	414	261	16,9	15,1	20,9

Извор: РЗС

Табела 7. Капацитети и деца са сметњама у развоју и инвалидитетом обухваћена основним и средњим образовањем, 2018. године

Регион	Школе за образовање ученика са сметњама у развоју			Број децу са сметњама у развоју и инвалидитетом обухваћене	
	Основне школе	Основне и средње школе	Основне и средње школе са домом	основним образовањем	средњим образовањем
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	16	16	10	4719	1993
Регион Београда	10	1	2	1613	639
	Савски Венац -2 шк.; Стари Град Звездара, Врачар Чукарица Нови Београд Обреновац Земун - 2 шк.	Вождовац,	Земну Чукарица		
Регион Војводине	3	6	5	1527	726
	Кикинда Бачка Паланка Шид	Суботица Зрењанин Вршац Стара Пазова Панчево Сремска Митровица	Нови Сад Сремска Митровица Кула Бечеј Суботица		
Регион Шумадије и Западне Србије	1	4	2	760	300
	Шабац	Чачак Крагујевац Краљево Крушевац	Крагујевац Јагодина		
Регион Јужне и Источне Србије	2	5	1	809	328
	Алексинац Ппокупље	Бор Зајечар Ниш Лесковац Пирот	Ниш		

Извор: <https://obrazovanje.info/osnovne-skole>; ДевИнфо.

Табела 8. Број средњих школа и број уписаних ученика према врсти школе, школске 2011/12. и 2018/19.

Територија/ регион/област/ општина/град	Број средњих школа		Ученици уписани у средње школе							
			Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне	Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне
	2011/12.	2018/19.	2011/12.				2018/19.			
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	497	506	283173	68378	176136	38659	252079	66639	153046	32394
државне		454					246992			
приватне		52					5116			
СРБИЈА - СЕВЕР	237	248	138942	35228	85139	18575	125694	35516	75073	15105
државне		204					120923			
приватне		44					4771			
Београдски регион	98	106	65999	18950	39737	7312	61726	19911	35922	5893
државне		83					58359			
приватне		23					3367			
Београдска област	98	106	65999	18950	39737	7312	61726	19911	35922	5893
Барајево	1	1	698	0	358	340	569	52	290	227
Вождовац	6	7	5500	1677	2674	1149	5298	1829	2506	963
Врачар	7	8	4061	2293	1089	679	4615	2222	1887	506
Гроцка	1	1	987	210	547	230	659	192	335	132
Звездара	10	9	8621	1816	6160	645	7271	1856	4968	447
Земун	10	10	6983	1320	4911	752	7233	1668	4840	725
Лазаревац	3	3	1829	603	922	304	1581	543	811	227

Територија/ регион/област/ општина/град	Број средњих школа		Ученици уписани у средње школе							
			Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне	Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне
	2011/12.	2018/19.	2011/12.				2018/19.			
Младеновац	2	2	1576	557	716	303	1163	557	433	173
Нови Београд	6	8	5156	1948	2810	398	4905	2175	2237	493
Обреновац	3	3	2069	465	1275	329	1858	479	1032	347
Палилула (Београд)	6	5	4654	1047	3224	383	4246	1158	2750	338
Раковица	8	4	3340	1381	1809	150	2088	1021	984	83
Савски венац	13	15	7081	2856	3824	401	6592	2302	3842	448
Сопот	2	2	779	0	611	168	665	0	541	124
Стари град	14	20	9385	1451	7246	688	10223	2449	7357	417
Сурчин	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Чукарица	6	8	3280	1326	1561	393	2760	1408	1109	243
Регион Војводине	139	142	72943	16278	45402	11263	63968	15605	39151	9212
државне		121	0				0			
приватне		21	0				0			
Западнобачка област	17	17	7212	1201	4595	1416	5767	1080	3644	1043
Сомбор	7	7	4019	602	2708	709	3437	572	2329	536
Апатин	3	3	783	284	314	185	457	210	167	80
Кула	4	4	1602	123	1116	363	1307	138	910	259
Оџаци	3	3	808	192	457	159	566	160	238	168
Јужнобанатска област	21	22	10488	2184	6711	1593	9091	1841	5881	1369
Панчево	10	11	5530	987	3649	894	5226	947	3468	811
Алибунар	1	1	648	0	524	124	280	0	235	45
Бела Црква	2	2	600	86	410	104	451	91	269	91
Вршац	5	5	2651	630	1680	341	2370	504	1610	256
Ковачица	1	1	303	303	0	0	233	180	53	0
Ковин	2	2	756	178	448	130	531	119	246	166
Опово	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Планиште	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Јужнобачка област	45	46	24819	6625	15095	3099	23587	6856	13943	2788
Град Нови Сад	29	29	16953	3868	11349	1736	16775	4496	10809	1470
Бач	1	1	136	0	93	43	137	0	89	48
Бачка Паланка	3	3	1742	468	976	298	1542	398	901	243
Бачки Петровац	1	1	358	358	0	0	284	251	0	33
Беочин	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Бечеј	3	3	1739	407	994	338	1443	309	820	314
Врбас	3	3	1667	706	808	153	1421	605	650	166
Жабал	1	1	660	118	348	194	583	112	278	193
Србобран	1	1	181	155	26	0	163	84	47	32
Сремски Карловци	1	2	545	545	0	0	531	524	7	0
Темерин	1	1	413	0	205	208	410	77	174	159
Тител	1	1	425	0	296	129	298	0	168	130
Севернобанатска област	13	13	5415	1090	3206	1119	4102	890	2502	710
Кикинда	4	4	2440	436	1605	399	1875	431	1181	263
Ада	1	1	480	0	291	189	378	0	294	84
Кањижа	1	1	534	0	362	172	313	0	234	79
Нови Кнежевац	2	2	298	112	0	186	370	74	97	199
Сента	4	4	1457	542	829	86	1041	385	649	7
Чока	1	1	206	0	119	87	125	0	47	78
Севернобачка област	12	13	7630	1457	5097	1076	6556	1319	4394	843
Суботица	9	10	6266	1245	4207	814	5406	1139	3634	633
Бачка Топола	3	3	1364	212	890	262	1150	180	760	210
Мали Иђош	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Средњобанатска област	11	11	6765	1518	4159	1088	5691	1338	3375	978
Зрењанин	8	8	5799	1222	3680	897	4956	1093	3057	806
Житиште	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Нова Црња	1	1	295	107	120	68	249	82	103	64
Нови Бечеј	1	1	409	98	243	68	282	90	126	66
Сечањ	1	1	262	91	116	55	204	73	89	42

Територија/ регион/област/ општина/град	Број средњих школа		Ученици уписани у средње школе							
			Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне	Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне
	2011/12.	2018/19.	2011/12.				2018/19.			
Сремска област	20	20	10614	2203	6539	1872	9174	2281	5412	1481
Сремска Митровица	6	6	4044	611	2961	472	3406	735	2285	386
Инђија	3	3	1733	462	828	443	1462	399	707	356
Ириг	1	1	187	0	113	74	138	0	138	0
Пећинци	1	1	523	0	341	182	328	0	178	150
Рума	4	4	1622	362	942	318	1520	392	836	292
Стара Пазова	3	3	1605	480	890	235	1521	450	896	175
Шид	2	2	900	288	464	148	799	305	372	122
СРБИЈА - ЈУГ	260	258	144231	33150	90997	20084	126385	31123	77973	17289
државне		250	0				0			
приватне		8	0				0			
Регион Шумадије и Западне Србије	137	140	81127	17986	51727	11414	73206	17964	44864	10378
државне		133	0				0			
приватне		7	0				0			
Златиборска област	24	23	11658	3314	6786	1558	10072	3058	5709	1305
Град Ужице	7	7	4236	802	2983	451	3805	825	2568	412
Ариље	1	1	619	181	411	27	445	162	236	47
Бајина Башта	2	2	868	329	323	216	778	351	296	131
Косјерић	1	1	246	0	227	19	231	0	218	13
Нова Варош	2	1	484	239	188	57	391	181	191	19
Пожега	3	3	1408	471	720	217	1278	443	606	229
Прибој	2	2	1012	352	585	75	732	338	354	40
Пријеполје	3	3	1463	454	719	290	1097	334	574	189
Сјеница	2	2	963	486	328	149	971	424	380	167
Чајетина	1	1	359	0	302	57	344	0	286	58
Колубарска област	12	12	6164	1060	3963	1141	5504	996	3410	1098
Ваљево	6	6	4239	750	2900	589	3771	733	2432	606
Лајковац	1	1	521	0	436	85	394	0	307	87
Љиг	1	1	409	117	118	174	285	72	117	96
Мионица	1	1	172	0	65	107	154	0	88	66
Осечина	1	1	182	0	154	28	141	0	91	50
Уб	2	2	641	193	290	158	759	191	375	193
Мачванска област	18	19	11770	1801	7628	2341	10546	1785	6816	1945
Шабац	8	9	5218	746	3594	878	4918	736	3388	794
Богатић	1	1	716	0	558	158	621	0	541	80
Владимирци	1	1	745	0	452	293	482	0	322	160
Коцељева	1	1	380	0	267	113	458	0	298	160
Крупањ	1	1	370	100	186	84	338	88	188	62
Лозница	4	4	3561	660	2248	653	3115	705	1856	554
Љубовија	1	1	382	196	119	67	326	170	100	56
Мали Зворник	1	1	398	99	204	95	288	86	123	79
Моравичка област	14	14	8518	2065	5296	1157	7741	2159	4612	970
Чачак	7	7	5637	1195	3689	753	5193	1142	3358	693
Горњи Милановац	3	3	1363	417	710	236	1234	449	681	104
Ивањица	2	2	951	388	441	122	927	469	366	92
Лучани	2	2	567	65	456	46	387	99	207	81
Поморавска област	17	17	8623	1811	5675	1137	7429	1524	4768	1137
Јагодина	5	5	3155	830	1863	462	2792	713	1752	327
Деспотовац	1	1	496	0	392	104	325	0	216	109
Параћин	4	4	2223	438	1489	296	1838	358	1097	383
Рековац	1	1	288	0	261	27	255	0	214	41
Свилајнац	2	2	1128	223	710	195	1060	130	732	198
Ђуприја	4	4	1333	320	960	53	1159	323	757	79
Расинска област	13	14	8915	2022	5730	1163	8024	1993	5099	932
Крушевац	7	8	5720	1018	3986	716	5280	1108	3510	662
Александровац	1	1	696	232	402	62	712	233	426	53

Територија/ регион/област/ општина/град	Број средњих школа		Ученици уписани у средње школе							
			Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне	Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне
	2011/12.	2018/19.	2011/12.				2018/19.			
Брус	1	1	604	223	256	125	412	160	203	49
Варварин	1	1	547	115	349	83	401	91	266	44
Трстеник	2	2	1175	434	618	123	1107	401	582	124
Ћићевац	1	1	173	0	119	54	112	0	112	0
Рашка област	22	23	13766	3087	9156	1523	13278	3444	8127	1707
Краљево	9	9	5587	829	4039	719	4960	942	3412	606
Врњачка Бања	2	2	1183	433	460	290	1132	375	420	337
Нови Пазар	7	8	5035	1093	3534	408	5299	1247	3474	578
Рашка	2	2	785	328	382	75	742	375	296	71
Тутин	2	2	1176	404	741	31	1145	505	525	115
Шумадијска област	17	18	11713	2826	7493	1394	10612	3005	6323	1284
Крагујевац	9	10	8233	1926	5441	866	7442	2161	4464	817
Аранђеловац	3	3	1875	526	1055	294	1819	504	1038	277
Баточина	1	1	283	89	164	30	240	55	185	0
Кнић	1	1	184	0	138	46	178	0	178	0
Лапово	1	1	160	0	121	39	161	0	96	65
Рача	1	1	340	73	215	52	272	88	131	53
Топола	1	1	638	212	359	67	500	197	231	72
Регион Јужне и Источне Србије	123	118	63104	15164	39270	8670	53179	13159	33109	6911
државне		117	0				0			
приватне		1	0				0			
Борска област	13	12	4109	1040	2691	378	3347	772	2146	429
Бор	4	4	1754	375	1254	125	1552	301	1087	164
Кладово	2	1	570	104	403	63	464	93	302	69
Мајданпек	3	3	587	119	438	30	379	80	245	54
Неготин	4	4	1198	442	596	160	952	298	512	142
Браничевска област	11	11	5788	1248	3444	1096	5002	1115	2991	896
Град Пожаревац	7	7	4078	706	2596	776	3691	715	2357	619
Велико Градиште	1	1	520	249	107	164	425	192	105	128
Жагубица	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Голубац	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Жабари	0	0	233	0	169	64	189	0	152	37
Кучево	1	1	327	0	235	92	233	0	170	63
Мало Црниће	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Петровац на Млави	1	1	630	293	337	0	464	208	207	49
Зајечарска област	8	8	4423	921	2691	811	3403	751	2239	413
Зајечар	4	4	2782	461	1796	525	2191	360	1604	227
Бољевац	1	1	301	80	184	37	193	64	80	49
Књажевац	2	2	863	304	391	168	691	237	373	81
Сокобања	1	1	477	76	320	81	328	90	182	56
Јабланичка област	18	18	8708	1568	5836	1304	7782	1353	5331	1098
Лесковац	11	11	6334	851	4433	1050	5694	789	4010	895
Бојник	1	1	375	0	331	44	262	0	250	12
Власотинце	2	2	888	390	421	77	924	339	477	108
Лебане	2	2	585	327	155	103	613	225	337	51
Медвеђа	1	1	350	0	320	30	186	0	164	22
Црна Трава	1	1	176	0	176	0	103	0	93	10
Нишавска област	25	24	15256	3568	10085	1603	13233	3471	8520	1242
Град Ниш	20	19	13446	3175	9119	1152	11555	3078	7440	1037
Алексинач	3	3	1346	393	575	378	1260	364	729	167
Гацин Хан	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Дољевац	1	1	242	0	242	0	197	0	197	0
Мерошина	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ражањ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Сврљиг	1	1	222	0	149	73	221	29	154	38
Пиротска област	9	8	2990	925	1612	453	2568	739	1551	278

Територија/ регион/област/ општина/град	Број средњих школа		Ученици уписани у средње школе							
			Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне	Укупно	Гимназије	Четворо- годишње стручне	Трого- дишње стручне
	2011/12.	2018/19.	2011/12.				2018/19.			
Пирот	5	5	2227	552	1290	385	1927	430	1304	193
Бабушница	2	1	224	114	81	29	222	93	82	47
Бела Паланка	1	1	224	95	90	39	179	73	68	38
Димитровград	1	1	315	164	151	0	240	143	97	0
Подунавска област	13	11	7596	1783	4116	1697	6287	1498	3526	1263
Смедерево	6	5	4474	804	2631	1039	3648	720	2167	761
Велика Плана	3	3	1285	406	473	406	1170	277	569	324
Смедеревска Паланка	4	3	1837	573	1012	252	1469	501	790	178
Пчињска област	18	18	10375	2989	6456	930	8277	2525	4945	807
Град Врање	7	7	3986	841	2874	271	3553	741	2439	373
Босилеград	1	1	212	180	0	32	213	213	0	0
Бујановац	2	2	2148	508	1308	332	1366	406	826	134
Владичин Хан	2	2	587	257	279	51	601	224	315	62
Прешево	2	2	2320	1026	1104	190	1660	805	716	139
Сурдулица	3	3	995	177	767	51	805	136	570	99
Трговиште	1	1	127	0	124	3	79	0	79	0
Топличка област	8	8	3859	1122	2339	398	3280	935	1860	485
Прокупље	4	4	2476	591	1616	269	2077	514	1203	360
Блаце	1	1	331	195	75	61	285	128	120	37
Житораја	1	1	329	0	310	19	281	0	222	59
Куршумлија	2	2	723	336	338	49	637	293	315	29

Извор: ДевИнфо;Саопштење - Статистика образовања ДД50, број 086 - год. LXIX

Табела 9. Стопа одустајања од школовања у средњем образовању, стопа завршетка средње школе и обухват деце средњим образовањем у школској 2011/12. и 2018/19. години

Територија/ регион/област/ општина/град	Стопа одустајања од школовања у средњем образовању		Стопа завршавања средње школе		Обухват деце средњим образовањем	
	2011/2012.	2018/2019.	2011/2012.	2018/2019.	2011/2012.	2018/2019.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1,4	1,4	80,4	84,7	85,6	89,3
СРБИЈА - СЕВЕР	1,5	1,5	82,8	85,5	88,5	92,4
Београдски регион	1,7	1,4	93,5	93,1	100,5	101,4
Београдска област	1,7	1,4	93,5	93,1	100,5	101,4
Регион Војводине	1,2	1,6	75,2	79,3	79,9	85
Западнобачка област	2,1	1,5	77,7	81,6	82,8	83,1
Јужнобанатска област	1,8	1,5	68,1	76	73,4	79,3
Јужнобачка област	0,5	1,7	85,8	87,6	91,2	95,3
Севернобанатска област	1,3	1,2	74,1	69	76,1	72,5
Севернобачка област	2,2	1,9	82,3	77,8	89,3	88
Средњобанатска област	1	2,1	70,5	77,5	75,2	79,8
Сремска област	1,1	1,2	62,2	70,7	64,7	77,6
СРБИЈА - ЈУГ	1,3	1,2	78,3	84	83	86,5
Регион Шумадије и Западне Србије	1,3	1,1	80,9	86,6	86,3	89,5
Златиборска област	1,8	1,3	82,6	88,5	84,9	89,9
Колубарска област	2	1,6	74,6	81,5	77,1	86,1
Мачванска област	1,2	0,7	76,2	85,6	80,3	88,5
Моравичка област	0,4	0,6	89,1	89,3	92	96,7
Поморавска област	3,1	2,1	77,9	91,5	88,3	91
Расинска област	0,9	0,8	81,3	86,5	84	86,5
Рашка област	1,3	1,5	79,6	76,4	88,4	84,4
Шумадијска област	0,2	0,8	85,7	97,3	94,6	95,7
Регион Јужне и Источне Србије	1,4	1,3	75,2	80,7	79,1	82,7
Борска област	2,6	1,5	61,7	70,4	67,9	75,7
Браничевска област	1,5	2	62,4	72,7	63,7	70,4
Зајечарска област	1,2	0,9	87,4	87	90	89,2
Јабланичка област	2,1	1,6	77,1	84,3	79,6	87,7
Нишавска област	1,1	1,9	88,7	90,4	93,9	95,4
Пиротска област	0,5	1	75,4	77,5	75,8	81,9
Подунавска област	1,2	-0,1	72,4	77	76,4	77,9
Пчињска област	1,2	1,3	66,6	75,8	73,5	73,4
Топличка област			86,1	84,4	84,2	88,3

Извор: ДевИнфо

Табела 10. Укупан број студената и новоуписани (бруцоши) студената у школској 2015/16. и 2018/2019. години

Територија/ регион/тип установе	Школска 2015/2016.												Школска 2018/2019.											
	Сви студенти						Новоуписни студенти						Сви студенти						Новоуписни студенти					
	укупно			на буџету			укупно			на буџету			укупно			на буџету			укупно			на буџету		
	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	251162	112191	138971	107040	44549	62493	51855	24506	27349	26698	11783	14915	249771	108092	141679	103057	41853	61204	46350	20948	25402	25299	10853	14446
Државни факултети	177352	74509	102843	89649	36240	53409	31500	13630	17870	20650	8717	11933	181310	73845	107465	87507	34538	52971	27801	11662	16139	19800	8171	11629
Приватни факултети	28203	14291	13912				5934	3254	2680	-	-	-	29174	14334	14840	0	0	0	6728	3256	3472	-	-	-
Државне високе школе	41467	21158	20309	17393	8309	9084	12868	6692	6176	6048	3066	2982	34567	17578	17289	15550	7317	8233	10239	5148	5091	5499	2682	2817
Приватне високе школе	4140	2233	1907				1553	930	623	-	-	-	4720	2635	2082	0	0	0	1582	882	700	-	-	-
СРБИЈА – СЕВЕР	194034	86889	107145	77380	31872	45508	37883	17855	20028	18116	7792	10324	197291	85717	111574	75053	30228	44825	35244	16001	19243	17367	7306	10061
Државни факултети	138751	58466	80285	67954	27302	40652	23503	10046	13457	14892	6152	8740	144130	58834	85296	66403	26129	40276	21018	8850	12168	14366	5888	8478
Приватни факултети	25587	12930	12657	0	0	0	5273	2923	2350	-	-	-	27050	13354	13696				6321	3096	3225	-	-	-
Државне високе школе	26076	13505	12571	9426	4570	4856	7838	4104	3734	3224	1640	1584	22065	11244	10821	8650	4101	4549	6443	3228	3215	3001	1418	1583
Приватне високе школе	3620	1988	1632	0	0	0	1269	782	487	-	-	-	4046	2285	1758				1462	827	635	-	-	-
Београдски регион	137259	61218	76041	51049	20970	30079	26674	12660	14014	11978	5134	6844	142183	61094	81089	49162	19128	30034	25195	11339	13856	11428	4661	6767
Државни факултети	95509	39231	56278	44731	17693	27038	15670	6453	9217	9742	3948	5794	101641	39996	61645	43169	16241	26928	13970	5605	8365	9431	3715	5716
Приватни факултети	19550	9914	9636				3991	2272	1719	-	-	-	20308	10322	9986				4857	2473	2384	-	-	-
Државне високе школе	18956	10297	8659	6318	3277	3041	5879	3233	2646	2236	1186	1050	16429	8638	7791	5993	2887	3106	4976	2482	2494	1997	946	1051
Приватне високе школе	3244	1776	1468				1134	702	432	-	-	-	3805	2138	1667				1392	779	613	-	-	-
Регион Војводине	56775	25671	31104	26331	10902	15429	11209	5195	6014	6138	2658	3480	55108	24623	30485	25891	11100	14791	10049	4662	5387	5939	2645	3294
Државни факултети	43242	19235	24007	23223	9609	13614	7833	3593	4240	5150	2204	2946	42489	18838	23651	23234	9888	13348	7048	3245	3803	4935	2173	2762
Приватни факултети	6037	3016	3021				1282	651	631	-	-	-	6742	3032	3710				1464	623	841	-	-	-
Државне високе школе	7120	3208	3912	3108	1293	1815	1959	871	1088	988	454	534	5636	2606	3030	2657	1214	1443	1467	746	721	1004	472	532
Приватне високе школе	376	212	164				135	80	55	-	-	-	241	147	91				70	48	22	-	-	-
СРБИЈА – ЈУГ	57128	25302	31826	29662	12677	16985	13972	6651	7321	8582	3991	4591	52480	22375	30105	28004	11625	16379	11106	4947	6159	7932	3547	4385
Државни факултети	38601	16023	22558	21695	8938	12757	7997	3584	4413	5758	2565	3193	37180	15011	22169	21104	8409	12695	6783	2812	3971	5434	2283	3151
Приватни факултети	2616	1361	1255	0	0	0	661	331	330	-	-	-	2124	980	1144				407	160	247	-	-	-
Државне високе школе	15391	7653	7738	7967	3739	4228	5030	2588	2442	2824	1426	1398	12502	6334	6468	6900	3216	3684	3796	1920	1876	2498	1264	1234
Приватне високе школе	520	245	275	0	0	0	284	148	136	-	-	-	674	350	324				120	55	65	-	-	-
Регион Шумадије и Западне Србије	27926	11570	16356	13746	5392	8354	7172	3255	3917	4145	1805	2340	24544	9569	14975	12675	4790	7885	5648	2379	3269	3938	1684	2254
Државни факултети	17229	6557	10652	9322	3461	5861	3595	1512	2083	2539	1043	1496	15786	5751	10035	8889	3181	5708	3038	1213	1825	2522	1018	1504
Приватни факултети	1250	571	679				377	172	205	-	-	-	1112	432	680				312	118	194	-	-	-
Државне високе школе	8927	4177	4750	4424	1931	2493	2916	1423	1493	1606	762	844	7216	3467	4049	3786	1609	2177	2178	993	1185	1416	666	750
Приватне високе школе	520	245	275				284	148	136	-	-	-	430	219	211				120	55	65	-	-	-
Регион Јужне и Источне Србије	29202	13732	15470	15916	7285	8631	6800	3396	3404	4437	2186	2251	27936	12806	15130	15329	6835	8494	5458	2568	2890	3994	1863	2131
Државни факултети	21372	9466	11906	12373	5477	6896	4402	2072	2330	3219	1522	1697	21394	9260	12134	12215	5228	6987	3745	1599	2146	2912	1265	1647
Приватни факултети	1366	790	576				284	159	125	-	-	-	1012	548	464				95	42	53	-	-	-
Државне високе школе	6464	3476	2988	3543	1808	1735	2114	1165	949	1218	664	554	5286	2867	2419	3114	1607	1507	1618	927	691	1082	598	484
Приватне високе школе													244	131	113									

Извор: Саопштење, АС10, број 345 - год. LXV, 25.12.2015., број 346 - год. LXVIII, 26.12.2018., Високо образовање 2015/2016. и 2018/2019.

Табела 11. Студенти према типу смештаја за време студирања, школска 2018/2019.

Територија/ регион/тип установе	Укупно студената	Код родитеља		Изнајмљен стан		Студентски дом		Сопствени стан		Код рођака		Друго	
		свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	249771	117782	47,2	70800	28,3	17270	6,9	23770	9,5	5183	2,1	14966	6,0
Високе школе	39287	23166	59,0	8623	21,9	1354	3,4	3877	9,9	611	1,6	1656	4,2
Факултети и академије уметности	210484	94616	45,0	62177	29,5	15916	7,6	19893	9,5	4572	2,2	13310	6,3
СРБИЈА – СЕВЕР	197291	91552	46,4	54550	27,6	14389	7,3	19339	9,8	4525	2,3	12936	6,6
Високе школе	26111	15298	58,6	5864	22,5	955	3,7	2501	9,6	471	1,8	1022	3,9
Факултети и академије уметности	171180	76254	44,5	48686	28,4	13434	7,8	16838	9,8	4054	2,4	11914	7,0
Београдски регион	142183	72498	51,0	34509	24,3	11368	8,0	14679	10,3	3909	2,7	5220	3,7
Високе школе	20234	11872	58,7	4643	22,9	669	3,3	1857	9,2	403	2,0	790	3,9
Факултети и академије уметности	121949	60626	49,7	29866	24,5	10699	8,8	12822	10,5	3506	2,9	4430	3,6
Регион Војводине	55108	19054	34,6	20041	36,4	3021	5,5	4660	8,5	616	1,1	7716	14,0
Високе школе	5877	3426	58,3	1221	20,8	286	4,9	644	11,0	68	1,2	232	3,9
Факултети и академије уметности	49231	15628	31,7	18820	38,2	2735	5,6	4016	8,2	548	1,1	7484	15,2
СРБИЈА – ЈУГ	52480	26230	50,0	16250	31,0	2881	5,5	4431	8,4	658	1,3	2030	3,9
Високе школе	13176	7868	59,7	2759	20,9	399	3,0	1376	10,4	140	1,1	634	4,8
Факултети и академије уметности	39304	18362	46,7	13491	34,3	2482	6,3	3055	7,8	518	1,3	1396	3,6
Регион Шумадије и Западне Србије	24544	11796	48,1	8136	33,1	1352	5,5	2038	8,3	305	1,2	917	3,7
Високе школе	7646	4345	56,8	1865	24,4	176	2,3	862	11,3	88	1,2	310	4,1
Факултети и академије уметности	16898	7451	44,1	6271	37,1	1176	7,0	1176	7,0	217	1,3	607	3,6
Регион Јужне и Источне Србије	27936	14434	51,7	8114	29,0	1529	5,5	2393	8,6	353	1,3	1113	4,0
Високе школе	5530	3523	63,7	894	16,2	223	4,0	514	9,3	52	0,9	324	5,9
Факултети и академије уметности	22406	10911	48,7	7220	32,2	1306	5,8	1879	8,4	301	1,3	789	3,5

Извор: Високо образовање школске 2018/19 године РЗС

Табела 12. Студенти према главном начину издржавања током студија

Територија/ регион/тип установе	Укупно студната		Издржавано лице		Лични приходи (уштеђевина, приходи од имовине, наследство и сл.)		Стипендија коју даје јавна установа (Министарство просвете, регионалне, општинске власти и др.)		Кредит који даје јавна управа (Министарство просвете, регионалне, општинске власти и др.)		Стипендија фирми и компанија		Комерцијални кредит		Други извори финансирања	
	свега	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	249771	188843	75,6	28237	11,3	13795	5,5	664	0,3	1830	0,7	177	0,1	16225	6,5	
Високе школе	39287	29178	74,3	6177	15,7	162	0,4	36	0,1	102	0,3	36	0,1	3596	9,2	
Факултети и академије уметности	210484	159665	75,9	22060	10,5	13633	6,5	628	0,3	1728	0,8	141	0,1	12629	6,0	
СРБИЈА – СЕВЕР	197291	145510	73,8	22886	11,6	13518	6,9	554	0,3	1752	0,9	163	0,1	12908	6,5	
Високе школе	26111	19530	74,8	3975	15,2	106	0,4	27	0,1	66	0,3	30	0,1	2377	9,1	
Факултети и академије уметности	171180	125980	73,6	18911	11,0	13412	7,8	527	0,3	1686	1,0	133	0,1	10531	6,2	
Београдски регион	142183	101840	71,6	16821	11,8	11719	8,2	435	0,3	1614	1,1	140	0,1	9614	6,8	
Високе школе	20234	15202	75,1	3082	15,2	40	0,2	23	0,1	48	0,2	25	0,1	1814	9,0	
Факултети и академије уметности	121949	86638	71,0	13739	11,3	11679	9,6	412	0,3	1566	1,3	115	0,1	7800	6,4	
Регион Војводине	55108	43670	79,2	6065	11,0	1799	3,3	119	0,2	138	0,3	23	0,0	3294	6,0	
Високе школе	5877	4328	73,6	893	15,2	66	1,1	4	0,1	18	0,3	5	0,1	563	9,6	
Факултети и академије уметности	49231	39342	79,9	5172	10,5	1733	3,5	115	0,2	120	0,2	18	0,0	2731	5,5	
СРБИЈА – ЈУГ	52480	43333	82,6	5351	10,2	277	0,5	110	0,2	78	0,1	14	0,0	3317	6,3	
Високе школе	13176	9648	73,2	2202	16,7	56	0,4	9	0,1	36	0,3	6	0,0	1219	9,3	
Факултети и академије уметности	39304	33685	85,7	3149	8,0	221	0,6	101	0,3	42	0,1	8	0,0	2098	5,3	
Регион Шумадије и Западне Србије	24544	19910	81,1	2804	11,4	111	0,5	41	0,2	42	0,2	10	0,0	1626	6,6	
Високе школе	7646	5496	71,9	1362	17,8	28	0,4	3	0,0	24	0,3	6	0,1	727	9,5	
Факултети и академије уметности	16898	14414	85,3	1442	8,5	83	0,5	38	0,2	18	0,1	4	0,0	899	5,3	
Регион Јужне и Источне Србије	27936	23423	83,8	2547	9,1	166	0,6	69	0,2	36	0,1	4	0,0	1691	6,1	
Високе школе	5530	4152	75,1	840	15,2	28	0,5	6	0,1	12	0,2	-	0,0	492	8,9	
Факултети и академије уметности	22406	19271	86,0	1707	7,6	138	0,6	63	0,3	24	0,1	4	0,0	1199	5,4	

Извор: Високо образовање школске 2018/19 године, РЗС

Табела 13. Студенти према школској спреми оца и мајке, школска 2018/19.

Територија/ регион/тип установе	Укупно	Школска спрема оца												Школска спрема мајке											
		Основна школа или мање		Средња школа		Виша или висока школа		Магистеријум / мастер		Докторат		Непознато		Основна школа или мање		Средња школа		Виша или висока школа		Магистеријум / мастер		Докторат		Непознато	
		бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	249771	9355	3,7	138931	55,6	66614	26,7	19133	7,7	4680	1,9	11058	4,4	12235	4,9	139030	55,6	65575	26,3	20467	8,2	3343	1,3	9121	3,7
Високе школе	39287	2163	5,5	26022	66,2	6915	17,6	1531	3,9	237	0,6	2419	6,2	2719	6,9	25739	65,5	6930	17,6	1694	4,3	176	0,4	2029	5,2
Факултети и академије уметности	210484	7192	3,4	112909	53,6	59699	28,4	17602	8,4	4443	2,1	8639	4,1	9516	4,5	113291	53,8	58645	27,9	18773	8,9	3167	1,5	7092	3,4
СРБИЈА – СЕВЕР	197291	6494	3,3	106597	54,0	55160	28,0	16558	8,4	4014	2,0	8468	4,3	8318	4,2	105885	53,7	55253	28,0	17990	9,1	2876	1,5	6969	3,5
Високе школе	26111	1155	4,4	17011	65,1	4984	19,1	1176	4,5	184	0,7	1601	6,1	1475	5,6	16602	63,6	5198	19,9	1379	5,3	139	0,5	1318	5,0
Факултети и академије уметности	171180	5339	3,1	89586	52,3	50176	29,3	15382	9,0	3830	2,2	6867	4,0	6843	4,0	89283	52,2	50055	29,2	16611	9,7	2737	1,6	5651	3,3
Београдски регион	142183	4018	2,8	74393	52,3	44390	31,2	11622	8,2	3226	2,3	4534	3,2	5297	3,7	74255	52,2	44345	31,2	12540	8,8	2280	1,6	3466	2,4
Високе школе	20234	791	3,9	12912	63,8	4094	20,2	982	4,9	162	0,8	1293	6,4	1006	5,0	12614	62,3	4297	21,2	1143	5,6	117	0,6	1057	5,2
Факултети и академије уметности	121949	3227	2,6	61481	50,4	40296	33,0	10640	8,7	3064	2,5	3241	2,7	4291	3,5	61641	50,5	40048	32,8	11397	9,3	2163	1,8	2409	2,0
Регион Војводине	55108	2476	4,5	32204	58,4	10770	19,5	4936	9,0	788	1,4	3934	7,1	3021	5,5	31630	57,4	10908	19,8	5450	9,9	596	1,1	3503	6,4
Високе школе	5877	364	6,2	4099	69,7	890	15,1	194	3,3	22	0,4	308	5,2	469	8,0	3988	67,9	901	15,3	236	4,0	22	0,4	261	4,4
Факултети и академије уметности	49231	2112	4,3	28105	57,1	9880	20,1	4742	9,6	766	1,6	3626	7,4	2552	5,2	27642	56,1	10007	20,3	5214	10,6	574	1,2	3242	6,6
СРБИЈА – ЈУГ	52480	2861	5,5	32334	61,6	11454	21,8	2575	4,9	666	1,3	2590	4,9	3917	7,5	33145	63,2	10322	19,7	2477	4,7	467	0,9	2152	4,1
Високе школе	13176	1008	7,7	9011	68,4	1931	14,7	355	2,7	53	0,4	818	6,2	1244	9,4	9137	69,3	1732	13,1	315	2,4	37	0,3	711	5,4
Факултети и академије уметности	39304	1853	4,7	23323	59,3	9523	24,2	2220	5,6	613	1,6	1772	4,5	2673	6,8	24008	61,1	8590	21,9	2162	5,5	430	1,1	1441	3,7
Регион Шумадије и Западне Србије	24544	1777	7,2	15745	64,2	4596	18,7	917	3,7	208	0,8	1301	5,3	2244	9,1	16098	65,6	4071	16,6	884	3,6	127	0,5	1120	4,6
Високе школе	7646	661	8,6	5232	68,4	1066	13,9	180	2,4	29	0,4	478	6,3	736	9,6	5350	70,0	963	12,6	155	2,0	22	0,3	420	5,5
Факултети и академије уметности	16898	1116	6,6	10513	62,2	3530	20,9	737	4,4	179	1,1	823	4,9	1508	8,9	10748	63,6	3108	18,4	729	4,3	105	0,6	700	4,1
Регион Јужне и Источне Србије	27936	1084	3,9	16589	59,4	6858	24,5	1658	5,9	458	1,6	1289	4,6	1673	6,0	17047	61,0	6251	22,4	1593	5,7	340	1,2	1032	3,7
Високе школе	5530	347	6,3	3779	68,3	865	15,6	175	3,2	24	0,4	340	6,1	508	9,2	3787	68,5	769	13,9	160	2,9	15	0,3	291	5,3
Факултети и академије уметности	22406	737	3,3	12810	57,2	5993	26,7	1483	6,6	434	1,9	949	4,2	1165	5,2	13260	59,2	5482	24,5	1433	6,4	325	1,5	741	3,3

Извор: Високо образовање школске 2018/19. године, РЗС

Табела 14. Број лекара и број лекара на 1.000 становника, 2010., 2014. и 2018.

Територија/ регион/област/ општин/града	Број Лекара			Број лекара на 1000 становника		
	2010.	2014.	2018.	2010.	2014.	2018.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	21054	20645	19984	2,9	2,9	2,9
СРБИЈА - СЕВЕР	10867	10773	10538	3	3	3
Београдски регион	6084	6006	5868	3,7	3,6	3,5
Београдска област	6084	6006	5868	3,7	3,6	3,5
Барајево	34	33	34	1,3	1,2	1,3
Вождовац	195	177	147	1,2	1,1	0,9
Врачар	193	166	166	3,4	2,9	2,9
Гроцка	103	99	91	1,3	1,2	1,1
Звездара	503	485	473	3,4	3,1	2,9
Земун	617	616	625	3,8	3,6	3,6
Лазаревац	110	101	95	1,9	1,7	1,7
Младеновац	95	92	89	1,8	1,7	1,7
Нови Београд	386	371	345	1,8	1,7	1,6
Обреновац	93	89	79	1,3	1,2	1,1
Палилула (Београд)	205	181	177	1,2	1	1
Раковица	105	110	101	1	1	0,9
Савски венац	2966	3048	3040	74,1	80,7	85,1
Сопот	26	24	23	1,3	1,2	1,2
Стари град	267	241	214	5,2	5,1	4,7
Чукарица	186	173	169	1	1	1
Регион Војводине	4783	4767	4670	2,4	2,5	2,5
Западнобачка област	438	395	377	2,3	2,2	2,2
Сомбор	286	271	265	3,2	3,3	3,3
Апатин	42	34	34	1,4	1,2	1,3
Кула	59	47	41	1,3	1,1	1
Озаци	51	43	37	1,7	1,5	1,4
Јужнобанатска област	739	718	717	2,5	2,5	2,6
Панчево	349	325	330	2,8	2,7	2,8
Алибунар	29	26	22	1,4	1,3	1,2
Бела Црква	34	32	30	1,9	1,9	1,9
Вршац	186	189	196	3,6	3,7	4
Ковачица	29	33	31	1,1	1,3	1,3
Ковин	80	81	80	2,3	2,5	2,5
Опово	17	16	16	1,6	1,6	1,6
Пландиште	15	16	12	1,3	1,5	1,2
Јужнобачка област	1876	1929	1919	3,1	3,1	3,1
Град Нови Сад	1452	1517	1560	4,4	4,4	4,4
Бач	17	15	14	1,2	1,1	1,1
Бачка Паланка	84	72	58	1,5	1,3	1,1
Бачки Петровац	16	17	15	1,2	1,3	1,2
Беочин	21	20	17	1,3	1,3	1,1
Бечеј	48	53	40	1,3	1,5	1,1
Врбас	136	134	139	3,1	3,3	3,5
Жабалъ	34	32	25	1,3	1,2	1
Србобран	22	19	12	1,3	1,2	0,8
Темерин	28	32	24	1	1,1	0,9
Тител	18	18	15	1,1	1,2	1
Севернобанатска област	340	340	334	2,2	2,4	2,4
Кикинда	143	146	148	2,3	2,5	2,7
Ада	24	17	18	1,4	1	1,1
Кањижа	44	42	38	1,7	1,7	1,6
Нови Кнежевац	33	37	33	2,9	3,4	3,2
Сента	83	85	89	3,4	3,7	4,1
Чока	13	13	8	1,1	1,2	0,8
Севернобачка област	393	398	372	2,1	2,2	2,1
Суботица	336	337	321	2,3	2,4	2,3
Бачка Топола	44	46	37	1,3	1,4	1,2

Територија/ регион/област/ општин/града	Број Лекара			Број лекара на 1000 становника		
	2010.	2014.	2018.	2010.	2014.	2018.
Мали Иђош	13	15	14	1	1,3	1,2
Средњобанатска област	423	410	394	2,2	2,2	2,2
Зрењанин	341	329	324	2,7	2,7	2,8
Житиште	20	18	18	1,1	1,1	1,2
Нова Црња	13	14	12	1,2	1,4	1,3
Нови Бечеј	31	32	27	1,3	1,4	1,2
Сечањ	18	17	13	1,3	1,3	1,1
Сремска област	574	577	557	1,8	1,9	1,9
Сремска Митровица	240	251	259	3	3,2	3,4
Инђија	86	81	74	1,8	1,7	1,6
Ириг	24	23	21	2,1	2,2	2,1
Пећинци	30	31	26	1,4	1,6	1,4
Рума	71	64	60	1,3	1,2	1,2
Стара Пазова	80	84	77	1,1	1,3	1,2
Шид	43	43	40	1,2	1,3	1,3
СРБИЈА - ЈУГ	10187	9872	9446	2,8	2,8	2,8
Регион Шумадије и Западне Србије	5147	5108	4951	2,5	2,6	2,6
Златиборска област	729	715	701	2,5	2,6	2,6
Град Ужице	343	357	351	4,3	4,7	4,8
Ариље	27	25	21	1,4	1,4	1,2
Бајина Башта	33	32	31	1,2	1,3	1,3
Косјерић	16	14	15	1,3	1,2	1,4
Нова Варош	30	23	24	1,7	1,5	1,6
Пожега	46	34	32	1,5	1,2	1,2
Прибој	64	66	67	2,3	2,5	2,8
Пријеполје	92	97	94	2,4	2,7	2,7
Сјеница	48	42	42	1,7	1,6	1,6
Чајетина	30	25	24	2	1,7	1,6
Колубарска област	397	410	390	2,2	2,4	2,4
Ваљево	310	309	299	3,4	3,5	3,5
Лајковац	22	22	19	1,4	1,5	1,3
Љиг	13	15	12	1	1,2	1,1
Мионица	13	18	15	0,9	1,3	1,1
Осечина	12	13	13	0,9	1,1	1,2
Уб	27	33	32	0,9	1,2	1,2
Мачванска област	635	642	626	2,1	2,2	2,2
Шабац	322	310	298	2,7	2,7	2,7
Богатић	36	35	31	1,2	1,3	1,2
Владимирци	20	19	14	1,1	1,1	0,9
Коцељева	15	13	13	1,1	1	1,1
Крупањ	12	15	13	0,7	0,9	0,8
Лозница	203	217	222	2,5	2,8	2,9
Љубовија	18	21	23	1,2	1,5	1,8
Мали Зворник	9	12	12	0,7	1	1,1
Моравичка област	493	475	444	2,3	2,3	2,2
Чачак	302	289	279	2,6	2,5	2,5
Горњи Милановац	114	117	98	2,6	2,7	2,4
Ивањица	48	42	45	1,5	1,4	1,5
Лучани	29	27	22	1,3	1,3	1,2
Поморавска област	631	610	577	2,9	2,9	2,9
Јагодина	186	181	182	2,7	2,5	2,6
Деспотовац	39	35	34	1,7	1,6	1,6
Параћин	134	129	120	2,4	2,4	2,4
Рековац	15	15	15	1,3	1,5	1,6
Свилајнац	36	40	31	1,5	1,8	1,4
Ђуприја	221	210	195	7,1	7,1	6,9
Расинска област	534	507	479	2,2	2,2	2,1
Крушевац	385	360	348	3	2,9	2,9
Александровац	30	34	30	1,1	1,3	1,2

Територија/ регион/област/ општин/града	Број Лекара			Број лекара на 1000 становника		
	2010.	2014.	2018.	2010.	2014.	2018.
Брус	29	25	21	1,7	1,6	1,4
Варварин	23	20	18	1,3	1,2	1,1
Трстеник	56	56	50	1,3	1,4	1,3
Ћићевац	11	12	12	1,2	1,3	1,4
Рашка област	723	754	774	2,4	2,4	2,5
Краљево	343	342	343	2,9	2,8	2,9
Врњачка Бања	88	86	81	3,3	3,2	3,1
Нови Пазар	209	245	272	2,1	2,4	2,6
Рашка	39	38	35	1,6	1,6	1,5
Тутин	44	43	43	1,4	1,4	1,4
Шумадијска област	1005	995	960	3,5	3,4	3,4
Крагујевац	791	784	768	4,5	4,4	4,3
Аранђеловац	116	118	106	2,5	2,6	2,4
Баточина	19	18	16	1,7	1,6	1,5
Кнић	20	20	18	1,4	1,5	1,4
Лапово	11	12	11	1,4	1,6	1,5
Рача	18	15	15	1,6	1,4	1,4
Топола	30	28	26	1,3	1,3	1,3
Регион Јужне и Источне Србије	5040	4764	4495	3	3	3
Борска област	401	390	385	3,1	3,2	3,4
Бор	169	162	154	3,4	3,4	3,4
Кладово	69	67	76	3,2	3,4	4,1
Мајданпек	45	50	56	2,2	2,8	3,4
Неготин	118	111	99	3	3,2	3
Браничевска област	448	439	426	2,4	2,5	2,5
Град Пожаревац	283	270	258	3,8	3,6	3,6
Велико Градиште	26	24	24	1,4	1,4	1,5
Голубац	12	12	12	1,4	1,5	1,6
Жабари	14	14	11	1,2	1,3	1,1
Жагубица	18	19	18	1,3	1,6	1,6
Кучево	19	20	18	1,2	1,4	1,4
Мало Црниће	10	10	12	0,8	0,9	1,2
Петровац на Млави	66	70	73	2,1	2,3	2,6
Зајечарска област	418	387	366	3,4	3,4	3,4
Зајечар	213	209	201	3,5	3,6	3,7
Бољевац	20	18	19	1,5	1,5	1,7
Књажевац	105	90	84	3,3	3	3
Сокобања	80	70	62	4,8	4,6	4,4
Јабланичка област	605	568	526	2,7	2,7	2,6
Лесковац	474	447	419	3,2	3,2	3,1
Бојник	19	18	17	1,6	1,7	1,7
Власотинце	46	41	34	1,5	1,4	1,2
Лебане	40	38	33	1,8	1,8	1,7
Медвеђа	22	19	20	2,1	2,7	3
Црна Трава	4	5	3	2,6	3,4	2,5
Нишавска област	1653	1484	1393	4,4	4	3,8
Град Ниш	1441	1293	1208	5,6	5	4,7
Алексинач	106	100	101	2	2	2,1
Гаџин Хан	20	18	16	2,4	2,3	2,3
Дољевац	28	23	22	1,6	1,3	1,2
Мерошина	21	18	14	1,5	1,3	1,1
Ражањ	13	12	12	1,4	1,4	1,5
Сврљиг	24	20	20	1,6	1,5	1,6
Пиротска област	262	253	242	2,8	2,8	2,9
Пирот	197	190	185	3,3	3,4	3,4
Бабушница	18	20	19	1,4	1,7	1,8
Бела Паланка	27	25	22	2,2	2,2	2
Димитровград	20	18	16	1,9	1,8	1,7
Подунавска област	439	447	416	2,2	2,3	2,2

Територија/ регион/област/ општин/града	Број Лекара			Број лекара на 1000 становника		
	2010.	2014.	2018.	2010.	2014.	2018.
Смедерево	235	249	226	2,2	2,3	2,2
Велика Плана	52	50	42	1,2	1,3	1,1
Смедеревска Паланка	152	148	148	2,9	3	3,2
Пчињска област	559	556	511	2,5	2,7	2,6
Град Врање	310	313	278	3,6	3,8	3,5
Босилеград	15	15	14	1,8	1,9	2
Бујановац	59	57	53	1,3	1,5	1,4
Владичин Хан	34	33	31	1,6	1,6	1,6
Прешево	48	48	43	1,2	1,6	1,4
Сурдулица	84	85	84	4,2	4,3	4,5
Трговиште	9	5	8	1,7	1	1,8
Топличка област	255	240	230	2,7	2,7	2,7
Прокупље	177	168	162	3,9	3,9	3,9
Блаце	20	19	17	1,6	1,7	1,6
Житорађа	20	19	17	1,2	1,2	1,1
Куршумлија	38	34	34	2	1,8	1,9

Извор: ДевИнфо

Територија/ регион/област/ општин/града	Заводи за јавно здравље	Домови здравља	Опште болнице	Специјалне болнице	КБЦ	Клинички центри	Клинике	Заводи	Институти	Апотеке
Беочин		1								
Бечеј		1								
Врбас		1	1							1
Жабаљ		1								
Србобран		1								
Темерин		1								
Тител		1								
Севернобанатска област	1	6	2	2						2
Кикинда	1	1	1							1
Ада		1								
Кањижа		1		1						
Нови Кнежевац		1		1						
Сента		1	1							1
Чока		1								
Севернобачка област	1	3	1							1
Суботица	1	1	1						1	
Бачка Топола		1								
Мали Иђош		1								
Средњобанатска област	1	5	1	2						1
Зрењанин	1	1	1	2						1
Житиште		1								
Нови Бечеј		1								
Сечањ		1								
Сремска област	1	7	1	2						1
Сремска Митровица	1	1	1							1
Инђија		1		1						
Ириг		1		1						
Пећинци		1								
Рума		1								
Стара Пазова		1								
Шид		1								
СРБИЈА - ЈУГ	16	98	32	17		2	1	9	1	24
Златиборска област	1	10	3	1						1
Град Ужице	1	1	1							1
Ариље		1								
Бајина Башта		1								
Косјерић		1								
Нова Варош		1								
Пожега		1								
Прибој		1	1							

Територија/ регион/област/ општин/града	Заводи за јавно здравље	Домови здравља	Опште болнице	Специјалне болнице	КБЦ	Клинички центри	Клинике	Заводи	Институти	Апотеке
Пријепоље		1	1							
Сјеница		1								
Чајетина		1		1						
Колубарска област	1	6	1							1
Ваљево	1	1	1							1
Лајковац		1								
Љиг		1								
Мионица		1								
Осечина		1								
Уб		1								
Мачванска област	1	8	2	1						2
Шабац	1	1	1							1
Богатић		1								
Владимирци		1								
Коцељева		1								
Крупањ		1								
Лозница		1	1	1						1
Љубовија		1								
Мали Зворник		1								
Моравичка област	1	4	2	1						2
Чачак	1	1	1							1
Горњи Милановац		1	1							1
Ивањица		1		1						
Лучани		1								
Поморавска област	1	6	3							2
Јагодина		1	1							1
Деспотовац		1								
Параћин		1	1							1
Рековац		1								
Свилајнац		1								
Ћуприја	1	1	1							
Расинска област	1	6	1	1						1
Крушевац	1	1	1	1						1
Александровац		1								
Брус		1								
Варварин		1								
Трстеник		1								
Ћићевац		1								
Рашка област	2	5	3	4						1

Територија/ регион/област/ општин/града	Заводи за јавно здравље	Домови здравља	Опште болнице	Специјалне болнице	КБЦ	Клинички центри	Клинике	Заводи	Институти	Апотеке
Краљево	1	1	1	1						1
Врњачка Бања		1		2						
Нови Пазар	1	1	1	1						
Рашка		1								
Тутин		1	1							
Шумадијска област	1	7	1	1		1		3		2
Крагујевац	1	1				1		3		1
Аранђеловац		1	1	1						1
Баточина		1								
Кнић		1								
Лапово		1								
Рача		1								
Топола		1								
Борска област		4	4							1
Бор		1	1							1
Кладово		1	1							
Мајданпек		1	1							
Неготин		1	1							
Браничевска област	1	8	2							1
Град Пожаревац	1	1	1							1
Велико Градиште		1								
Голубац		1								
Жабари		1								
Жагубица		1								
Кучево		1								
Мало Црниће		1								
Петровац на Млави		1	1							
Зајечарска област	1	4	2	3						1
Зајечар	1	1	1	1						1
Бољевац		1								
Књажевац		1	1							
Сокобања		1		2						
Јабланичка област	1	6	1	1						1
Лесковац	1	1	1							1
Бојник		1								
Власотинце		1								
Лебане		1								
Медвеђа		1		1						
Црна Трава		1								
Нишавска област	1	7	1	1		1	1	6	1	1

Територија/ регион/област/ општин/града	Заводи за јавно здравље	Домови здравља	Опште болнице	Специјалне болнице	КБЦ	Клинички центри	Клинике	Заводи	Институти	Апотеке
Град Ниш	1	1		1		1	1	6	1	1
Алексинач		1	1							
Гацин Хан		1								
Дољевац		1								
Мерошина		1								
Ражањ		1								
Сврљиг		1								
Пиротска област	1	4	1							1
Пирот	1	1	1							1
Бабушница		1								
Бела Паланка		1								
Димитровград		1								
Подунавска област	1	31	2							3
Смедерево	1	1	1							1
Велика Плана		1								1
Смедеревска Паланка		1	1							1
Пчињска област	1	7	2	3						2
Град Врање	1	1	1	1						1
Босилеград		1								
Бујановац		1		1						1
Владичин Хан		1								
Прешево		1								
Сурдулица		1	1	1						
Трговиште		1								
Топличка област		4	1							1
Прокупље		1	1							1
Блаце		1								
Житораја		1								
Куршумлија		1								

Извор: Здравствено статистички годишњак Републике Србије, Институт за јавно здравље Србије „др Милан Јовановић Батум” 2018.

Табела 16. Територијални распоред и постелни капацитети здравствених установа у Републици Србији

Р. бр.	Назив управног округа - здравствене установе	Број постеља
1. Севернобачки управни округ		680
1.	Апотекарска установа Суботица	
2.	Дом здравља Бачка Топола (са стационаром)	10
3.	Дом здравља Мали Иђош	
4.	Дом здравља Суботица	
5.	Општа болница Суботица	670
6.	Завод за јавно здравље Суботица	
2. Средњобанатски управни округ		1.060
1.	Апотекарска установа Зрењанин	
2.	Дом здравља Житиште	
3.	Дом здравља Зрењанин	
4.	Дом здравља Нова Црња	
5.	Дом здравља Нови Бечеј	
6.	Дом здравља Сечањ	
7.	Општа болница Зрењанин	600
8.	Специјална болница за плућне болести Зрењанин (за акутне болести 40 и за продужено лечење 120 постеља)	160
9.	Специјална болница за рехабилитацију Меленци	300
10.	Завод за јавно здравље Зрењанин	
3. Севернобанатски управни округ		990
1.	Апотекарска установа Кикинда	
2.	Апотекарска установа Сента	
3.	Дом здравља Ада	
4.	Дом здравља Кањижа	
5.	Дом здравља Кикинда	
6.	Дом здравља Нови Кнежевац (са стационаром)	30
7.	Дом здравља Сента	
8.	Дом здравља Чока	
9.	Општа болница Кикинда	280
10.	Општа болница Сента	240
11.	Специјална болница за психијатријске болести Нови Кнежевац	300
12.	Специјална болница за рехабилитацију Бања Кањижа	140
13.	Завод за јавно здравље Кикинда	
4. Јужнобанатски управни округ		3.050
1.	Апотекарска установа Вршац	
2.	Апотекарска установа Панчево	
3.	Дом здравља Алибунар	
4.	Дом здравља Бела Црква	
5.	Дом здравља Вршац	
6.	Дом здравља Ковачица	
7.	Дом здравља Ковин	
8.	Дом здравља Опово	
9.	Дом здравља Панчево	
10.	Дом здравља Планиште	
11.	Општа болница Вршац	290

12.	Општа болница Панчево	660
13.	Специјална болница за плућне болести Бела Црква	200
14.	Специјална болница за психијатријске болести Вршац	900
15.	Специјална болница за психијатријске болести Ковин	1000
16.	Завод за јавно здравље Панчево	
5. Западнобачки управни округ		897
1.	Апотекарска установа Сомбор	
2.	Дом здравља Апатин	
3.	Дом здравља Кула	
4.	Дом здравља Озаци (са стационаром)	25
5.	Дом здравља Сомбор	
6.	Општа болница Сомбор	732
7.	Специјална болница за рехабилитацију „Јунаковић” Апатин	140
8.	Завод за јавно здравље Сомбор	
6. Јужнобачки управни округ		3.048
1.	Апотекарска установа Врбас	
2.	Апотекарска установа Нови Сад	
3.	Дом здравља Бач	
4.	Дом здравља Бачка Паланка	
5.	Дом здравља Бачки Петровац	
6.	Дом здравља Беочин	
7.	Дом здравља Бечеј	
8.	Дом здравља Врбас	
9.	Дом здравља Жабаљ	
10.	Дом здравља Нови Сад (и за општину Сремски Карловци)	
11.	Дом здравља Србобран	
12.	Дом здравља Темерин	
13.	Дом здравља Тител	
14.	Завод за здравствену заштиту радника Нови Сад	
15.	Завод за здравствену заштиту студената Нови Сад	
16.	Завод за ургентну медицину Нови Сад	
17.	Општа болница Врбас	270
18.	Специјална болница за реуматске болести Нови Сад	70
19.	Институт за здравствену заштиту деце и омладине Војводине, Нови Сад	350
20.	Институт за кардиоваскуларне болести Војводине, Сремска Каменица	225
21.	Институт за плућне болести Војводине, Сремска Каменица	312
22.	Институт за онкологију Војводине, Сремска Каменица	311
23.	Клиника за денталну медицину Војводине, Нови Сад	25
24.	Универзитетски клинички центар Војводине, Нови Сад	1.425
25.	Завод за антирабичну заштиту, Нови Сад	
26.	Завод за трансфузију крви Војводине, Нови Сад (за територију Аутономне покрајине Војводине)	
27.	Институт за јавно здравље Војводине, Нови Сад (за територију Аутономне покрајине Војводине)	
28.	Војна болница Нови Сад	60
7. Сремски управни округ		908
1.	Апотекарска установа Сремска Митровица	
2.	Дом здравља Инђија	
3.	Дом здравља Ириг	
4.	Дом здравља Пећинци	

5.	Дом здравља Рума (са стационаром)	10
6.	Дом здравља Сремска Митровица	
7.	Дом здравља Стара Пазова	
8.	Дом здравља Шид	
9.	Општа болница Сремска Митровица	513
10.	Специјална болница за неуролошка и посттрауматска стања Стари Сланкамен (за лечење 20 и за рехабилитацију 275 постеља)	295
11.	Специјална болница за рехабилитацију Врдник	90
12.	Завод за јавно здравље Сремска Митровица	
8. Мачвански управни округ		1264
1.	Апотекарска установа Лозница (за град Лозницу и општине Крупањ, Мали Зворник и Љубовија)	
2.	Апотекарска установа Шабац (за град Шабац и општине Богатић, Владимирци и Коцељева)	
3.	Дом здравља Богатић	
4.	Дом здравља Владимирци	
5.	Дом здравља Коцељева	
6.	Дом здравља Крупањ (са стационаром)	8
7.	Дом здравља Љубовија (са стационаром)	20
8.	Дом здравља Мали Зворник	
9.	Здравствени центар Лозница (Дом здравља Лозница и Општа болница Лозница)	461
10.	Здравствени центар Шабац (Дом здравља Шабац и Општа болница Шабац)	575
11.	Специјална болница за рехабилитацију Бања Ковиљача	200
12.	Завод за јавно здравље Шабац	
9. Колубарски управни округ		657
1.	Апотекарска установа Ваљево (за град Ваљево и општине Лајковац, Мионица, Осечина, Љиг и Уб)	
2.	Дом здравља Лајковац	
3.	Дом здравља Љиг	
4.	Дом здравља Мионица	
5.	Дом здравља Осечина	
6.	Дом здравља Уб	
7.	Здравствени центар Ваљево (Дом здравља Ваљево и Општа болница Ваљево)	657
8.	Завод за јавно здравље Ваљево	
10. Подунавски управни округ		699
1.	Апотекарска установа Велика Плана	
2.	Апотекарска установа Смедерево	
3.	Апотекарска установа Смедеревска Паланка	
4.	Дом здравља Велика Плана	
5.	Здравствени центар Смедерево (Дом здравља Смедерево и Општа болница Смедерево)	399
6.	Здравствени центар Смедеревска Паланка (Дом здравља Смедеревска Паланка и Општа болница Смедеревска Паланка)	300
7.	Завод за јавно здравље Смедерево	
11. Браничевски управни округ		668
1.	Апотекарска установа Пожаревац (за град Пожаревац и општине Велико Градиште, Голубац, Кучево, Мало Црниће, Петровац, Загубица и Забари)	
2.	Дом здравља Велико Градиште	
3.	Дом здравља Голубац	
4.	Дом здравља Жабари	
5.	Дом здравља Жагубица	
6.	Дом здравља Кучево	
7.	Дом здравља Мало Црниће	

8.	Здравствени центар Петровац на Млави (Дом здравља Петровац на Млави и Општа болница Петровац на Млави)	138
9.	Здравствени центар Пожаревац (Дом здравља Пожаревац и Општа болница Пожаревац)	530
10.	Завод за јавно здравље Пожаревац	
12. Шумадијски управни округ		1.350
1.	Апотекарска установа Аранђеловац	
2.	Апотекарска установа Крагујевац (за град Крагујевац и општине Баточина, Лапово, Рача, Топола и Кнић)	
3.	Дом здравља Баточина	
4.	Дом здравља Кнић	
5.	Дом здравља Крагујевац	
6.	Дом здравља Лапово	
7.	Дом здравља Рача	
8.	Дом здравља Топола	
9.	Завод за денталну медицину Крагујевац	
10.	Завод за здравствену заштиту радника Крагујевац	
11.	Завод за ургентну медицину Крагујевац	
12.	Здравствени центар Аранђеловац (Дом здравља Аранђеловац и Општа болница Аранђеловац)	142
13.	Специјална болница за рехабилитацију „Буковичка Бања” Аранђеловац (за лечење деце оболеле од шећерне болести 40 и за рехабилитацију 50 постеља)	90
14.	Универзитетски клинички центар Крагујевац	1.118
15.	Институт за јавно здравље Крагујевац	
13. Поморавски управни округ		930
1.	Апотекарска установа Јагодина	
2.	Апотекарска установа Параћин	
3.	Дом здравља Деспотовац (са стационаром)	10
4.	Дом здравља Рековац	
5.	Дом здравља Свилајнац (са стационаром)	10
6.	Здравствени центар Јагодина (Дом здравља Јагодина и Општа болница Јагодина)	270
7.	Здравствени центар Параћин (Дом здравља Параћин и Општа болница Параћин)	171
8.	Здравствени центар Ћуприја (Дом здравља Ћуприја и Општа болница Ћуприја)	469
9.	Завод за јавно здравље Ћуприја	
14. Борски управни округ		685
1.	Апотекарска установа Бор (за општине Бор, Кладово, Неготин и Мајданпек)	
2.	Здравствени центар Бор (Дом здравља Бор и Општа болница Бор)	310
3.	Здравствени центар Кладово (Дом здравља Кладово и Општа болница Кладово)	135
4.	Здравствени центар Мајданпек (Дом здравља Мајданпек и Општа болница Мајданпек)	50
5.	Здравствени центар Неготин (Дом здравља Неготин и Општа болница Неготин)	190
15. Зајечарски управни округ		1.090
1.	Апотекарска установа Зајечар (за град Зајечар и општине Бољевац, Сокобања, Књажевац)	
2.	Дом здравља Бољевац	
3.	Дом здравља Сокобања	
4.	Здравствени центар Зајечар (Дом здравља Зајечар и Општа болница Зајечар)	430
5.	Здравствени центар Књажевац (Дом здравља Књажевац и Општа болница Књажевац)	120
6.	Специјална болница за неспецифичне плућне болести „Сокобања” (за лечење 125 и за рехабилитацију 165 постеља)	290
7.	Специјална болница за плућне болести „Озрен”, Сокобања	150
8.	Специјална болница за рехабилитацију „Гамзиград”, Зајечар (за лечење 10 и за рехабилитацију 90 постеља)	100

9.	Завод за јавно здравље Зајечар (за Зајечарски и Борски управни округ)	
16. Златиборски управни округ		1.232
1.	Апотекарска установа Ужице (за град Ужице и општине Ариље, Бајина Башта, Косјерић, Нова Варош, Пожега, Прибој, Пријеполје, Сјеница и Чајетина)	
2.	Здравствени центар Прибој (Општа болница Прибој и Дом здравља Прибој)	110
3.	Здравствени центар Пријеполје (Пријеполје 170 постеља, одељење Нова Варош 30 постеља, одељење Сјеница 30 постеља) (Општа болница Пријеполје и Дом здравља Пријеполје, Дом здравља Нова Варош, Дом здравља Сјеница)	230
4.	Здравствени центар Ужице (Ужице 740 постеља, одељење Пожега 60 постеља) (Општа болница Ужице и Дом здравља Ужице, Дом здравља Чајетина, Дом здравља Ариље, Дом здравља Бајина Баста са стационаром 20 постеља, Дом здравља Косјериц, Дом здравља Пожега)	800 + 20 ДЗ Бајина Башта
5.	Специјална болница за болести штитасте жлезде и болести метаболизма "Златибор" Чајетина (за радиотерапију 2 и за рехабилитацију 70 постеља)	72
6.	Завод за јавно здравље Ужице	
17. Моравицки управни округ		797
1.	Апотекарска установа Горњи Милановац	
2.	Апотекарска установа Чачак (за град Чачак и општине Ивањица и Лучани)	
3.	Дом здравља Ивањица (са стационаром)	20
4.	Дом здравља Лучани (са стационаром)	10
5.	Здравствени центар Горњи Милановац (Дом здравља Горњи Милановац и Општа болница Горњи Милановац)	150
6.	Здравствени центар Чачак (Дом здравља Чачак и Општа болница Чачак)	527
7.	Специјална болница за рехабилитацију Ивањица	90
8.	Завод за јавно здравље Чачак	
18. Рашки управни округ		1.835
1.	Апотекарска установа Краљево (за град Краљево и општине Врњачка Бања и Рашка)	
1а	Апотекарска установа Нови Пазар (за град Нови Пазар)	
2.	Дом здравља Врњачка Бања	
3.	Дом здравља Рашка (са стационаром)	15
4.	Дом здравља Тутин	
5.	Здравствени центар Краљево (Дом здравља Краљево и Општа болница Краљево)	580
6.	Здравствени центар Нови Пазар (Дом здравља Нови Пазар и Општа болница Нови Пазар)	420
7.	Општа болница Тутин	60
8.	Специјална болница за интерне болести Врњачка Бања	70
9.	Специјална болница за лечење и рехабилитацију „Меркур” Врњачка Бања (за лечење 70 и за рехабилитацију 300 постеља)	370
10.	Специјална болница за прогресивне мишићне и неуромишићне болести Нови Пазар (за лечење 80 и за рехабилитацију 100 постеља)	180
11.	Специјална болница за рехабилитацију „Агенс” Матарушка Бања, Краљево	140
12.	Завод за јавно здравље Краљево (за град Краљево и општине Врњачка Бања и Рашка)	
13.	Завод за јавно здравље Нови Пазар (за град Нови Пазар и општину Тутин)	
19. Расински управни округ		875
1.	Апотекарска установа Крушевац (за град Крушевац и општине Александровац, Брус, Варварин, Трстеник и Ђићевац)	
2.	Дом здравља Александровац (са стационаром)	10
3.	Дом здравља Брус (са стационаром)	10
4.	Дом здравља Варварин	
5.	Дом здравља Трстеник	
6.	Дом здравља Ђићевац	
7.	Здравствени центар Крушевац (Дом здравља Крушевац и Општа болница Крушевац)	595
8.	Специјална болница за рехабилитацију „Рибарска Бања”, Крушевац	260

9.	Завод за јавно здравље Крушевац	
20. Нишавски управни округ		3.055
1.	Апотекарска установа Ниш (за град Ниш и општине Алексинац, Гаџин Хан, Меровина, Ражањ, Сврљиг)	
2.	Дом здравља Гаџин Хан	
3.	Дом здравља Дољевац	
4.	Дом здравља Меровина	
5.	Дом здравља Ниш	
6.	Дом здравља Ражањ	
7.	Дом здравља Сврљиг	
8.	Завод за здравствену заштиту радника Ниш	
9.	Завод за здравствену заштиту студената Ниш	
10.	Завод за плућне болести и туберкулозу Ниш	
11.	Завод за ургентну медицину Ниш	
12.	Здравствени центар Алексинац (Дом здравља Алексинац и Општа болница Алексинац)	135
13.	Специјална болница за психијатријске болести „Горња Топоница”, Ниш	800
14.	Институт за лечење и рехабилитацију „Нишка Бања”, Ниш (за кардиологију 40, за ортопедију 40, за реуматологију 40 и за рехабилитацију 350 постеља)	470
15.	Клиника за денталну медицину Ниш	25
16.	Универзитетски клинички центар Ниш	1.525
17.	Завод за судску медицину Ниш (за Нишавски, Пчињски, Јабланички, Пиротски, Зајечарски, Топлички, Борски и Расински управни округ)	
18.	Завод за трансфузију крви Ниш	
19.	Институт за јавно здравље Ниш (за Нишавски и Топлички управни округ)	
20.	Војна болница Ниш	100
21. Топлички управни округ		373
1.	Апотекарска установа Прокупље (за општине Блаце, Житорађа, Куршумлија и Прокупље)	
2.	Дом здравља Блаце	
3.	Дом здравља Житорађа	
4.	Дом здравља Куршумлија (са стационаром)	20
5.	Здравствени центар Прокупље (Дом здравља Прокупље и Општа болница Прокупље)	353
22. Пиротски управни округ		352
1.	Апотекарска установа Пирот (за општине Пирот, Бабушница и Димитровград)	
2.	Дом здравља Бабушница (са стационаром)	10
3.	Дом здравља Бела Паланка	
4.	Дом здравља Димитровград (са стационаром)	10
5.	Здравствени центар Пирот (Дом здравља Пирот и Општа болница Пирот)	332
6.	Завод за јавно здравље Пирот	
23. Јабланички управни округ		845
1.	Апотекарска установа Лесковац (за град Лесковац и општине Бојник, Власотинце, Црна Трава, Лебане и Медвеђа)	
2.	Дом здравља Бојник	
3.	Дом здравља Власотинце (за општине Власотинце и Црна Трава)	
4.	Дом здравља Лебане	
5.	Дом здравља Медвеђа	
6.	Здравствени центар Лесковац (Дом здравља Лесковац и Општа болница Лесковац)	795
7.	Специјална болница за рехабилитацију „Гејзер” Сијаринска Бања, Медвеђа	50
8.	Завод за јавно здравље Лесковац	
24. Пчињски управни округ		878

1.	Апотекарска установа Бујановац	
2.	Апотекарска установа Врање (за град Врање и општине Босилеград, Прешево, Сурдулица, Трговиште и Владичин Хан)	
3.	Дом здравља Босилеград (са стационаром)	10
4.	Дом здравља Бујановац	
5.	Дом здравља Владичин Хан	
6.	Дом здравља Прешево (са породилиштем)	10
7.	Дом здравља Трговиште	
8.	Здравствени центар Врање (Дом здравља Врање и Општа болница Врање)	543
9.	Здравствени центар Сурдулица (Дом здравља Сурдулица и Општа болница Сурдулица)	145
10.	Специјална болница за плућне болести Сурдулица (за лечење: акутних болести 45 и хроничних болести 55 постеља)	100
11.	Специјална болница за рехабилитацију Бујановац	40
12.	Специјална болница за рехабилитацију „Врањска Бања” Врање	30
13.	Завод за јавно здравље Врање	
25. Аутономна покрајина Косово и Метохија		3.555
1.	Апотекарска установа Косовска Митровица	
2.	Дом здравља Пећ (за општине Пећ, Исток, Ђаковица, Дечани и Клина)	
3.	Дом здравља Штрпце (за општине Штрпце, Гора, Призрен, Качаник, Сува Река и Ораховац)	
4.	Здравствени центар Гњилане (здравствена заштита на примарном и секундарном нивоу за општине Гњилане, Косовска Каменица, Витина и Ново Брдо)	530
5.	Клиничко-болнички центар Косовска Митровица (здравствена заштита на примарном и секундарном нивоу за општине Косовска Митровица, Лепосавић, Звечан, Зубин Поток и Србица, као и здравствена заштита на терцијарном нивоу за све становнике на територији АП КиМ)	700
6.	Клиничко-болнички центар Приштина (здравствена заштита на примарном и секундарном нивоу за становнике града Приштина и општина Вучитрн, Обилић, Косово Поље, Липљан, Урошевац, Подујево, Штимље и Глоговац, као здравствена заштита на терцијарном нивоу за све становнике на територији АП КиМ)	2325
7.	Завод за јавно здравље Косовска Митровица	
26. Град Београд		10.661
1.	Апотекарска установа Београд	
2.	Дом здравља Барајево	
3.	Дом здравља Вождовац	
4.	Дом здравља Врачар	
5.	Дом здравља Гроцка	
6.	Дом здравља Звездара	
7.	Дом здравља Земун	
8.	Дом здравља Лазаревац (са породилиштем)	10
9.	Дом здравља Младеновац	
10.	Дом здравља Нови Београд	
11.	Дом здравља Обреновац	
12.	Дом здравља Палилула	
13.	Дом здравља Раковица	
14.	Дом здравља Савски венац	
15.	Дом здравља Сопот	
16.	Дом здравља Стари град	
17.	Дом здравља Сурчин	
18.	Дом здравља Чукарица	
19.	Градски завод за геријатрију и палијативно збрињавање	
20.	Градски завод за кожне и венеричне болести	
21.	Градски завод за плућне болести и туберкулозу	

22.	Градски завод за ургентну медицину	
23.	Завод за здравствену заштиту радника Министарства унутрашњих послова	
24.	Завод за здравствену заштиту студената (са стационаром)	20
25.	Специјална болница за болести зависности	65
26.	Специјална болница за интерне болести Лазаревац	30
27.	Специјална болница за интерне болести Младеновац	127
28.	Специјална болница за рехабилитацију и ортопедску протетику	180
29.	Специјална болница за церебралну парализу и развојну неурологију	110
30.	Специјална болница за цереброваскуларне болести „Свети Сава”	250
31.	Гинеколошко-акушерска клиника „Народни фронт”	330
32.	Клиника за неурологију и психијатрију за децу и омладину	45
33.	Клиника за психијатријске болести „Др Лаза Лазаревић” (за лечење: акутних болести 250 и хроничних стања 250 постеља)	500
34.	Клиника за рехабилитацију „Др Мирослав Зотовић” (за лечење)	340
35.	Клиничко-болнички центар „Бежанијска коса”	360
36.	Клиничко-болнички центар „Др Драгиша Мишовић – Дедиње”	546
37.	Клиничко-болнички центар „Звездара”	786
38.	Клиничко-болнички центар „Земун”	640
39.	Институт за здравствену заштиту мајке и детета Србије „Др Вукан Чупић”	400
40.	Институт за кардиоваскуларне болести „Дедиње”	200
41.	Институт за ментално здравље	120
42.	Институт за неонатологију	160
43.	Институт за онкологију и радиологију Србије	360
44.	Институт за ортопедско-хируршке болести „Бањица”	520
45.	Институт за реуматологију	170
46.	Институт за рехабилитацију (за лечење 10, за рехабилитацију кардиолошких болесника 70 и за рехабилитацију 300 постеља)	380
47.	Универзитетска дечја клиника	292
48.	Универзитетски клинички центар Србије	3.150
49.	Градски завод за јавно здравље Београд	
50.	Завод за биоциде и медицинску екологију	
51.	Завод за психофизиолошке поремећаје и говорну патологију „Др Цветко Брајовић” (са стационаром)	30
52.	Институт за вирусологију, вакцине и серуме „Торлак”	
53.	Институт за медицину рада Србије „Др Драгомир Карајовић” (са стационаром)	40
54.	Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”	
55.	Институт за трансфузију крви Србије	
56.	Центар војномедицинских установа Београд (Војномедицински центар Бежанијска коса и Војномедицински центар Славија, амбуланта „Церак”)	
57.	Војномедицинска академија	500

Извор: Уредба о плану мреже здравствених установа („Сл. гласник РС”, бр. 5/2020 и 11/2020)

Табела 17. Општине према стопама ризика од сиромаштва

Општина/град	Стопа сиромаштва	Општина/град	Стопа сиромаштва	Општина/град	Стопа сиромаштва
Барајево	21,9	Прибој	38,7	Нишка Бања	32,8
Вождовац	8,6	Пријеполје	42,9	Пантелеј	23,4
Врачар	5,3	Сјеница	46,6	Црвени крст	37,3
Гроцка	18,2	Чајегина	26,5	Палилула	25,4
Звездара	8,3	Ваљево	24,5	Медијана	13,4
Земун	11,0	Лајковац	28,1	Алексинач	40,9
Лазаревац	13,4	Љиг	32,4	Гацин Хан	51,0
Младеновац	24,0	Мионица	39,7	Дољевац	51,7
Нови Београд	4,8	Осечина	48,3	Мерошина	47,7
Обреновац	20,1	Уб	37,7	Ражањ	38,2
Палилула (Београд)	11,9	Шабач	32,3	Сврљиг	40,2
Раковица	6,9	Богатић	42,3	Пирот	28,5
Савски венац	5,7	Владимирци	49,6	Бабушница	50,4
Сопот	26,9	Коцељева	47,5	Бела Паланка	44,5
Стари град	5,4	Крупањ	49,4	Димитровград	33,8
Сурчин	15,9	Лозница	38,2	Смедерево	26,8
Чукарица	8,3	Љубовија	42,7	Велика Плана	31,5
Сомбор	27,5	Мали Зворник	37,3	Смедеревска Паланка	29,0
Апатин	33,5	Чачак	24,3	Врање	31,1
Кула	26,1	Горњи Милановац	24,0	Врањска Бања	49,3
Оџаци	37,1	Ивањица	35,9	Босилеград	51,6
Панчево	21,4	Лучани	34,6	Бујановац	54,6
Алибунар	35,9	Јагодина	31,7	Владичин Хан	52,4
Бела Црква	45,4	Деспотовац	27,7	Прешево	63,6
Вршац	26,1	Параћин	29,2	Сурдулица	46,7
Ковачица	35,6	Рековац	47,4	Трговиште	56,5
Ковин	31,6	Свилајнац	26,7	Прокупље	36,8
Опово	35,4	Ћуприја	24,9	Блаце	38,9
Планиште	36,8	Крушевац	29,0	Житорађа	50,2
Нови Сад	15,7	Александровац	35,3	Куршумлија	40,8
Петроварадин	12,8	Брус	39,2		
Бач	38,6	Варварин	38,3		
Бачка Паланка	23,4	Трстеник	33,6		
Бачки Петровац	19,7	Ћићевац	30,3		
Беоцин	33,7	Краљево	28,3		
Бечеј	36,8	Врњачка Бања	26,8		
Врбас	26,1	Нови Пазар	49,4		
Жабалъ	34,3	Рашка	37,7		
Србобран	35,0	Тутин	66,1		
Сремски Карловци	15,8	Крагујевац	23,8		
Темерин	15,1	Аранђеловац	23,3		
Тител	40,4	Баточина	36,1		
Кикинда	26,0	Кнић	40,1		
Ада	26,2	Лапово	23,9		
Кањижа	30,3	Рача	34,9		
Нови Кнежевац	36,2	Топола	37,6		
Сента	25,6	Бор	23,1		
Чока	39,8	Кладово	19,8		
Суботица	23,5	Мајданпек	37,2		
Бачка Топола	30,9	Неготин	28,5		
Мали Иђош	35,1	Пожаревац	16,9		
Зрењанин	23,0	Костолац	27,6		
Житиште	40,9	Велико Градиште	22,0		
Нова Црња	49,1	Голубац	28,5		
Нови Бечеј	36,0	Жабари	36,2		
Сечањ	42,5	Жагубица	40,3		

Општина/град	Стопа сиромаштва	Општина/град	Стопа сиромаштва	Општина/град	Стопа сиромаштва
Сремска Митровица	29,4	Кучево	33,5		
Инђија	23,1	Мало Црниће	29,6		
Ириг	36,0	Петровац на Млави	27,8		
Пећинци	32,2	Зајечар	26,5		
Рума	27,9	Бољевац	38,2		
Стара Пазова	19,6	Књажевац	33,1		
Шид	36,8	Сокобања	27,4		
Град Ужице	17,9	Лесковац	42,7		
Ариље	29,4	Бојник	63,4		
Бајина Башта	34,7	Власотинце	43,8		
Косјерић	32,8	Лебане	54,6		
Нова Варош	40,0	Медвеђа	52,4		
Пожега	25,2	Црна Трава	53,6		

Извор: Мапа сиромаштва у Србији, 2016., Републички завод за статистику, Светска, Банка и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва

Табела 18. Корисници новчане социјалне помоћи, 2015. и 2018.

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника новчане социјалне помоћи		Удео корисника новчане социјалне помоћи у укупној популацији	
	2015.	2018.	2015.	2018.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	105064	98754	3,6	3,3
СРБИЈА - СЕВЕР	50059	43577	3,4	2,9
Београдски регион	8323	7803	1,2	1,2
Београдска област	8323	7803	1,2	1,2
Барајево	195	153	2	1,4
Вождовац	570	524	0,8	0,7
Врачар	422	271	1,5	0,9
Гроцка	326	354	0,9	0,9
Звездара	1073	865	1,6	1,2
Земун	1049	798	1,6	1,2
Лазаревац	506	518	2,2	2,3
Младеновац	343	303	1,6	1,4
Нови Београд	735	697	0,9	0,9
Обреновац	177	205	0,7	0,8
Палилула (Београд)	944	871	1,4	1,3
Раковица	418	428	0,9	0,9
Савски венац	86	84	0,4	0,5
Сопот	161	171	1,9	2,1
Стари град	174	147	0,7	0,6
Сурчин	331	438	2	2,7
Чукарица	813	976	1,2	1,5
Регион Војводине	41736	35774	5,2	4,4
Западнобачка област	5557	5265	7,1	6,7
Сомбор	2960	2905	8	7,9
Апатин	1072	1005	9,3	8,8
Кула	1073	832	6,1	4,5
Оџаци	452	523	3,6	4,3
Јужнобанатска област	6679	6662	5,8	5,8
Панчево	957	896	2	1,9
Алибунар	661	652	8,9	9
Бела Црква	1175	1154	17	16,8
Вршац	1570	1513	7,3	7,4
Ковачица	677	716	7,4	7,5
Ковин	753	898	6,2	7,4
Опово	386	350	8,9	8,6
Пландиште	500	483	10,8	10,6

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника новчане социјалне помоћи		Удео корисника новчане социјалне помоћи у укупној популацији	
	2015.	2018.	2015.	2018.
Јужнобачка област	8988	7040	3,7	2,8
Град Нови Сад	3104	2014	2,3	1,5
Бач	157	179	2	2,7
Бачка Паланка	729	733	2,7	2,8
Бачки Петровац	123	89	2,1	1,4
Беочин	398	293	7,6	5,9
Бечеј	1385	1195	9,9	8,4
Врбас	752	637	5	4,3
Жабал	921	698	9,8	7,4
Србобран	501	402	8,2	6,1
Сремски Карловци	111	63	3,5	1,7
Темерин	154	102	1,3	0,8
Тител	653	635	10,2	9,4
Севернобанатска област	4472	3433	7,5	5,6
Кикинда	1736	1226	7,4	5,1
Ада	243	200	3,4	2,6
Кањижа	731	556	7,3	5,4
Нови Кнежевац	682	572	14	12
Сента	639	539	6,6	5,6
Чока	441	340	9,3	7,2
Севернобачка област	4636	3439	5,8	4,4
Суботица	2986	2035	4,9	3,5
Бачка Топола	1034	860	7	5,6
Мали Иђош	616	544	14,1	12,6
Средњобанатска област	4671	3944	6,3	5,3
Зрењанин	1766	1448	3,5	2,9
Житиште	793	699	11,7	10,5
Нова Црња	607	530	15,7	14
Нови Бечеј	851	667	9,6	7,3
Сечањ	654	600	12,5	11,9
Сремска област	6733	5991	4,8	4
Сремска Митровица	1562	1538	4,7	4,4
Инђија	1096	913	4,4	3,4
Ириг	481	338	10,6	7,1
Пећинци	316	298	3,9	3,5
Рума	1709	1540	6,7	5,8
Стара Пазова	742	664	2,4	1,9
Шид	827	700	5,9	4,9
СРБИЈА - ЈУГ	55005	55177	3,7	3,7
Регион Шумадије и Западне Србије	23081	22361	3	2,9
Златиборска област	1243	1337	0,9	1
Град Ужице	127	126	0,3	0,3
Ариље	68	73	0,7	0,8
Бајина Башта	124	127	1	0,9
Косјерић	74	78	1,2	1,4
Нова Варош	125	136	1,8	1,9
Пожега	96	125	0,7	0,9
Прибој	130	129	0,8	0,9
Пријеполје	112	93	0,7	0,6
Сјеница	320	388	2,7	3,3
Чајетина	67	62	1	0,8
Колубарска област	1488	1297	2,2	1,9
Ваљево	614	501	1,7	1,4
Лајковац	147	167	2,8	3,5
Љиг	55	65	1,3	1,5
Мионица	78	99	1,1	1,5

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника новчане социјалне помоћи		Удео корисника новчане социјалне помоћи у укупној популацији	
	2015.	2018.	2015.	2018.
Осечина	136	151	2,5	2,7
Уб	458	314	4,1	3
Мачванска област	4548	4143	3,6	3,2
Шабац	1278	1302	2,4	2,4
Богатић	464	656	4,5	6,1
Владимирци	240	226	3,7	3,5
Коцељева	177	156	2,9	2,8
Крупань	214	210	2,3	2,8
Лозница	1772	1245	5,3	3,5
Љубовија	92	103	1,6	1,8
Мали Зворник	311	245	6,8	4,3
Моравичка област	1036	968	1,1	1
Чачак	563	505	1,2	1
Горњи Милановац	115	122	0,5	0,6
Ивањица	98	94	0,6	0,6
Лучани	260	247	2,5	2,5
Поморавска област	2664	2225	3,3	2,6
Јагодина	1251	981	4,8	3,4
Деспотовац	258	250	2,7	2,6
Параћин	215	223	1,1	1,3
Рековац	126	93	2,3	1,8
Свилајнац	237	268	2,7	3
Ћуприја	577	410	4,8	3,1
Расинска област	3848	3500	4,1	3,6
Крушевац	2857	2473	5,7	4,9
Александровац	134	148	1,1	1,2
Брус	332	341	5,2	5
Варварин	183	196	2,6	2,7
Трстеник	259	263	1,4	1,4
Ћићевац	83	79	2,1	1,8
Рашка област	5231	5491	5,4	5,6
Краљево	1358	1251	2,8	2,5
Врњачка Бања	158	143	1,5	1,4
Нови Пазар	2758	3104	9,3	9,9
Рашка	275	226	2,7	2,2
Тутин	682	767	7,7	8,6
Шумадијска област	3023	3400	2,6	2,9
Крагујевац	2045	2224	3	3,2
Аранђеловац	438	575	2,3	2,9
Баточина	89	112	2,4	3
Кнић	180	162	2,6	2,6
Лапово	62	77	1,8	2,2
Рача	60	77	1,5	2
Топола	149	173	1,5	1,9
Регион Јужне и Источне Србије	28163	28423	4,7	4,8
Борска област	1567	1596	3,4	3,6
Бор	609	600	3,7	4
Кладово	175	173	2,2	2
Мајданпек	442	440	5,9	6,2
Неготин	341	383	2,4	2,7
Браничевска област	1073	1118	1,3	1,4
Град Пожаревац	256	277	1	1,1
Велико Градиште	172	168	2,6	2,5
Голубац	26	42	0,7	1,1
Жабари	62	64	1,1	1,6
Жагубица	92	88	1,3	1,4

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника новчане социјалне помоћи		Удео корисника новчане социјалне помоћи у укупној популацији	
	2015.	2018.	2015.	2018.
Кучево	65	86	0,8	1
Мало Црниће	71	69	1,6	1,5
Петровац на Млави	329	324	2	2
Зајечарска област	1710	1692	3,6	3,6
Зајечар	1042	890	4,5	3,9
Бољевац	173	212	3,4	4,2
Књажевац	455	531	3,7	4,5
Сокобања	40	59	0,6	0,8
Јабланичка област	4120	4335	5,6	5,9
Лесковац	1816	1799	3,8	3,9
Бојник	553	651	17,1	20,7
Власотинце	595	806	5,4	6,5
Лебане	883	792	11,1	10
Медвеђа	222	218	7,3	7,8
Црна Трава	51	69	6,3	10,8
Нишавска област	9676	9189	6,3	5,8
Град Ниш	6850	6191	6,3	5,3
Алексинац	1362	1411	7,3	7,6
Гаџин Хан	67	74	2,3	3
Дољевац	562	622	8,3	8,7
Мерошина	219	281	4,5	5,7
Ражањ	112	120	2,9	3,2
Сврљиг	504	490	7,4	6,9
Пиротска област	2463	2382	6,4	6,4
Пирот	1154	1152	4,6	4,8
Бабушница	686	706	12,2	13,2
Бела Паланка	481	407	11,2	10,7
Димитровград	142	117	3,8	3,1
Подунавска област	1822	2118	2,3	2,9
Смедерево	876	990	2,2	2,6
Велика Плана	606	689	3,4	4
Смедеревска Паланка	340	439	1,9	2,5
Пчињска област	3894	4277	6,1	6,9
Град Врање	1207	1162	4,2	3,9
Босилеград	96	112	2,3	3
Бујановац	823	1159	7,8	11,3
Владичин Хан	356	434	5	6
Прешево	895	850	12	11,4
Сурдулица	433	484	5,3	6,6
Трговиште	84	76	3,9	3,3
Топличка област	1838	1716	5,6	5,4
Прокупље	1035	882	6,4	5,7
Блаце	165	137	2,8	2,5
Житорађа	412	460	7,9	9,1
Куршумлија	226	237	3,3	3,6

Извор: ДевИнфо

Табела 19. Корисници дечијег додатка, 2015. и 2018. године

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника дечијег додатка (0-17 година)		Удео корисника дечијег додатка у укупној популацији деце	
	2015.	2018.	2015.	2018.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	297987	225886	23,3	17,6
СРБИЈА - СЕВЕР	106224	67040	17,1	10,7
Београдски регион	28040	11680	9,7	3,9
Београдска област	28040	11680	9,7	3,9
Барајево		368		8
Вождовац		818		2,9
Врачар		185		2
Гроцка		1086		6,8
Звездара		1028		3,5
Земун		1668		5,1
Лазаревац		379		3,5
Младеновац		764		8,2
Нови Београд		814		2,1
Обреновац		784		5,8
Палилула (Београд)		1967		5,9
Раковица		629		3,3
Савски венац		101		1,6
Сопот		300		9,2
Стари град		128		1,8
Сурчин		604		6,7
Чукарица		1249		4,2
Регион Војводине	78184	55360	23,7	17
Западнобачка област	9247	6771	32,2	24,5
Сомбор	3538	2549	27,2	20,3
Апатин	1485	1148	33,6	27,1
Кула	2679	1914	38,4	29
Оџаци	1545	1160	35,9	27,4
Јужнобанатска област	12473	10606	25	21,8
Панчево	3783	3565	18	16,9
Алибунар	1145	952	35,4	31
Бела Црква	1348	1092	46,4	39,5
Вршац	1693	1406	18,8	16
Ковачица	1592	1172	35,5	27,3
Ковин	1759	1485	30,6	27,3
Опово	613	468	32,7	25,5
Пландиште	540	466	34,5	31,5
Јужнобачка област	23557	14793	20,8	12,9
Град Нови Сад	9304	4175	14,3	6,2
Бач	895	736	39,8	34,6
Бачка Паланка	2618	2143	28,3	23,7
Бачки Петровац	364	245	16,1	11
Беочин	1038	791	36,5	28,9
Бечеј	1715	1196	25,3	18,2
Врбас	2496	2079	33	28
Жабалъ	1445	904	27,3	17,5
Србобран	1104	824	37,3	29,1
Сремски Карловци	186	128	13,2	9,2
Темерин	1438	870	28,1	17,3
Тител	954	702	35,4	26,5
Севернобанатска област	5607	3914	23,7	17,2
Кикинда	2411	1685	25,5	18,4
Ада	450	303	16,7	11,7
Кањижа	1031	704	25,5	18,3
Нови Кнежевац	509	420	26,7	22,7
Сента	674	469	17,8	12,8

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника дечијег додатка (0-17 година)		Удео корисника дечијег додатка у укупној популацији дече	
	2015.	2018.	2015.	2018.
Чока	532	333	30,5	20,7
Севернобачка област	5780	4210	18,5	13,7
Суботица	3956	2887	16,5	12,2
Бачка Топола	1104	749	21,8	15,4
Мали Иђош	720	574	33,7	28,4
Средњобанатска област	8779	6278	28,5	20,8
Зрењанин	4978	3476	24,5	17,4
Житиште	988	734	37,8	28,4
Нова Црња	640	513	37,9	32,1
Нови Бечеј	1330	954	32,5	23,5
Сечањ	843	601	42,1	31,2
Сремска област	12741	8788	24,6	17,2
Сремска Митровица	3118	2115	23,6	16,5
Инђија	2139	1232	27,2	15,5
Ириг	564	410	35,9	27,1
Пећинци	547	367	15,6	10,4
Рума	1874	1297	21,9	15,4
Стара Пазова	2640	1860	22,7	15,9
Шид	1859	1507	34,5	29,4
СРБИЈА - ЈУГ	191763	158846	29,5	24,9
Регион Шумадије и Западне Србије	106400	91070	30,6	27
Златиборска област	17527	14152	36,7	30,7
Град Ужице	1661	650	13,4	5,3
Ариље	1092	944	33,4	30
Бајина Башта	1378	1268	33,7	31,9
Косјерић	842	694	48,6	41,8
Нова Варош	1231	1069	55,1	52,6
Пожега	601	588	13,5	13,7
Прибој	2258	1498	57,4	41,1
Пријеполје	3505	3106	50,2	46,4
Сјеница	4387	3815	68,2	61,6
Чајетина	572	520	25,9	22,7
Колубарска област	5486	4228	20,3	16
Ваљево	2116	1382	15,3	10
Лајковац	372	355	14,3	14
Љиг	525	437	28,2	24,9
Мионица	679	583	29,7	27,2
Осечина	976	823	57,4	51,1
Уб	818	648	16,9	14
Мачванска област	14290	11914	28,6	24,5
Шабац	3498	2698	17,5	13,7
Богатић	975	767	20,4	17
Владимирци	1087	985	41	39,3
Коцељева	73	62	3,5	3,2
Крупань	1625	1289	61,8	53
Лозница	5202	4691	37,7	34,6
Љубовија	1003	761	44,9	36,6
Мали Зворник	827	661	42,8	36,2
Моравичка област	10130	8104	29,9	24,3
Чачак	4938	4037	25,8	21,2
Горњи Милановац	1586	1336	23,4	20
Ивањица	2532	1845	50,1	37,8
Лучани	1074	886	37,6	32,7
Поморавска област	8495	6778	25,2	21,3
Јагодина	4475	3620	36,3	30,4
Деспотовац	572	500	17,7	17,1

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника дечијег додатка (0-17 година)		Удео корисника дечијег додатка у укупној популацији дече	
	2015.	2018.	2015.	2018.
Параћин	1433	1059	16,1	12,4
Рековац	612	461	50,6	43,8
Свилајнац	424	325	12,3	10,1
Ђуприја	979	813	21,5	19
Расинска област	10137	8848	26,8	24,6
Крушевац	5774	4787	27	23,4
Александровац	1614	1538	40,5	41,6
Брус	1039	900	45	40,9
Варварин	414	433	15,3	17,5
Трстеник	961	902	15,9	15,7
Ћићевац	335	288	23,9	21,8
Рашка област	31932	29884	46,2	44,3
Краљево	4297	3209	19,9	15,6
Врњачка Бања	835	646	18,9	15,4
Нови Пазар	17635	17776	59,6	60,5
Рашка	1132	795	28,9	21,4
Тутин	8033	7458	83,4	77,4
Шумадијска област	8403	7162	17,4	15
Крагујевац	4965	4421	16,2	14,3
Аранђеловац	1660	1343	21,4	18
Баточина	315	230	16,7	12,9
Кнић	404	343	21,8	19,7
Лапово	218	183	18,8	17,3
Рача	333	274	20,5	17,6
Топола	508	368	15,5	12,2
Регион Јужне и Источне Србије	73707	55349	28	22
Борска област	2511	2113	13,8	12,4
Бор	596	688	7,5	9
Кладово	342	251	12,6	9,7
Мајданпек	347	269	13,1	11
Неготин	1226	905	25,4	20,6
Браничевска област	2757	2136	9,6	8
Град Пожаревац	1161	673	8,6	5,2
Велико Градиште	387	388	14,5	15,5
Голубац	260	216	22,9	22,2
Жабари	300	198	19,5	14,5
Жагубица	343	294	20	18,7
Кучево	165	196	8,2	11,1
Мало Црниће	68	75	4,2	5,3
Петровац на Млави	73	96	1,7	2,3
Зајечарска област	2965	2437	18,5	16,1
Зајечар	1710	1272	20,7	16,3
Бољевац	184	180	10,8	11,6
Књажевац	719	631	18,5	16,8
Сокобања	352	354	16,5	17,7
Јабланичка област	14534	11759	40,2	34,2
Лесковац	7983	6660	33,1	28,8
Бојник	1250	754	58,9	36,1
Власотинце	2790	2189	57	48,2
Лебане	1889	1681	52,3	50,4
Медвеђа	579	437	46,4	37,8
Црна Трава	43	38	41	41,3
Нишавска област	14017	8136	23,3	13,7
Град Ниш	8235	3071	19,1	7,1
Алексинац	2777	2749	34,7	35,8
Гаџин Хан	400	251	48,8	33,2

Територија/ регион/област/ општина/град	Број корисника дечијег додатка (0-17 година)		Удео корисника дечијег додатка у укупној популацији деце	
	2015.	2018.	2015.	2018.
Дољевац	815	556	25,6	17,9
Мерошина	833	675	36,8	31,8
Ражањ	280	263	24,2	25
Сврљиг	677	571	41,5	35,7
Пиротска област	4213	3394	32,8	27,6
Пирот	2127	1645	25,2	20,2
Бабушница	701	567	50	43,8
Бела Паланка	899	752	52,2	44,7
Димитровград	486	430	37,9	35,7
Подунавска област	5763	4998	17	15,5
Смедерево	3335	2926	17,2	15,8
Велика Плана	654	576	9,9	9,3
Смедеревска Паланка	1774	1496	22,1	20
Пчињска област	21003	15547	49,7	39,1
Град Врање	5783	2098	37,6	14,3
Босилеград	549	440	48,2	42,8
Бујановац	5674	5258	62	62,7
Владичин Хан	1298	934	38,6	29,3
Прешево	5934	5399	66,4	63,9
Сурдулица	1369	1106	38,9	33,8
Трговиште	396	312	51,6	41,8
Топличка област	5944	4829	38,9	33,1
Прокупље	2648	2101	34,2	28,2
Блаце	925	743	56,5	47,4
Житорађа	1016	872	36,2	32,7
Куршумлија	1355	1113	43,5	38,6

Извор: ДевИнфо

2.3.2. Становање

2.3.2.1. Анализа и оцена стања

2.3.2.1.1. Демографски и просторни контекст развоја становања у Републици Србији

Почев од краја 20. века, у Републици Србији се упоредо са социјалним кретањима одвијају и велике демографске промене, које се одражавају на структуру и карактеристике породичних домаћинстава, у смислу опадања нуклеарног типа и пораста самачких, старачких и једнородитељских облика (Бобић, 2004.). Број домаћинстава у последњем међупописном периоду смањен је са 2.521.190 на 2.487.886, док је просечна величина домаћинства опала са 3,2 члана у 1991. години на 3 члана у 2002. години, а затим и на 2,9 чланова у 2011. години. Број становника у Србији у сталном је опадању, посматрано од пописа 1981. године, када је забележено 9.313.686 житеља, па до последњих пописних података из 2011. године, према којима територију данашње Србије насељава 7.186.862 становника (РЗС, 2011.). Континуирано смањење укупне популације у Србији наставља се и у периоду после 2011. године, узимајући у обзир процене Републичког завода за статистику (РЗС), према којима је у Србији у 2018. години било 6.982.604 становника⁸⁹.

У погледу трендова опадања универзалности и популарности брака, одлагања рађања, даљег пада наталитета и старења становништва, Србија се приближила државама Централне и Источне Европе, док се као специфичне демографске одлике код нас издвајају повећана мобилност становништва, миграције високообразованих стручњака ка Западу и велики таласи имиграција избеглица и расељених лица као последица ратних сукоба у окружењу Србије и на Косову и Метохији (Бобић, 2004.). Ове демографске тенденције утицале су на мењање обима и структуре потражње у области становања, као и на пораст оних домаћинстава којима је потребан неки од облика стамбене подршке, што је током протекле три деценије било најочигледније у категорији избеглих и прогнаних лица. Актуелни изазови старења становништва и опадања у дела младих указују на неопходност разматрања ових друштвених категорија у стамбеној политици, посебно у оквиру будућих програма стамбене подршке.

Интензивни тренд старења становништва током последње деценије 20. века, као последица политичке и економске кризе, био је праћен великом емиграцијом млађе популације, одлагањем рађања и значајним падом фертилитета (Девеџић & Стојилковић Ђњатовић, 2015.). Током последњег међупописног периода (2002-2011.) просечна старост становника порасла је за 2 године (са 40,2 на 42,2), док је удео лица преко 65 година порастао са 16,54 на 17,4%. Становништво старије од 65 година данас чини петину популације Републике Србије (без КиМ), док удео старачких у укупном броју домаћинстава према последњем попису износи 17,5%. Демографско старење не погађа само сеоска већ и градска насеља, а разлике у том погледу готово да више не постоје. Посматрано по регионима, највећи удео старог у укупном становништву убедљиво је најизраженији у Јужној и Источној Србији (19,37%), затим у Шумадији и Западној Србији (17,67%), док је релативно приближан удео старих присутан у Београдском региону (16,38%) и у Војводини (16,39%) (*исто*). Анализе пописних података из 2011. године о условима становања старих лица у Србији (*исто*, стр. 155-

⁸⁹ Извор: Републички завод за статистику – Процене становништва, 2018, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191180.pdf>, приступљено 31.03.2020.

162) показују да су према основу коришћења станова и расположивој површини стамбеног простора, на републичком нивоу старачка домаћинства тренутно у веома повољној ситуацији, будући да већина њих живи у становима у приватном власништву (93,56%)⁹⁰ који су у просеку комфорне квадратуре (40-80 m²) и собности (39% су трособни и вишесобни). Међутим, ове анализе показују да у око 3,6% или 14.853 стана у којима живе стара лица, кухиња представља и једину собу у стану и да у њима, поред самаца, у 17,4% случајева живе двочлана и већа домаћинства. Такође, 15,27% станова старачких домаћинстава нема купатило, при чему је овај проблем посебно изражен у регионима Јужне и Источне Србије (26,27%) и Шумадије и Западне Србије (21,21%), у којима је само око половине укупног броја станова старих лица прикључено на инсталације јавног водовода и канализације. У Региону Војводине са друге стране доминантан је проблем квалитета изградње ових станова, те је више од једне четвртине (26,25%) направљено од слабог материјала.

Растући тренд старења становништва, уз неприступачност станова на тржишту и ограниченост система државне стамбене подршке, директно се одражава на смањену могућност младих домаћинстава да самостално задовоље своје стамбене потребе, посебно у већим градским центрима. Статистичка истраживања РЗС о младима у Србији с почетка 21. века (Бубало-Живковић & Лукић, 2015.), показују да су у оквиру популације младих с краја 20. века била веома интензивна миграторна кретања ка Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу. Према резултатима Пописа из 2011. године, само у Београдском региону који обухвата свега 4,2% укупне територије Србије, концентрисана је приближно једна четвртина младе популације (23,3%), као и једна трећина (33,1%) од укупног броја младих домаћинстава, док је око једне трећине ових домаћинстава настањено у Региону Војводине (32,3%)⁹¹. Иако више од половине младих домаћина (52,4%) живи у стану у сопственом власништву, приближно једна четвртина (23,6%) станује у подстанарском статусу, што је готово двоструко израженија појава у северним него у јужним регионима Србије (*исто*, стр. 144). Значајан податак је и да у Србији има свега 44,4% економски активног младог становништва, односно за 11,2% мање од економски неактивног становништва у овој категорији.

На обим и карактеристике мењања стамбених потреба у Републици Србији нарочито указују трендови просторног размештаја становништва и развоја насеља, чији значајан чинилац представљају миграције становника у правцу економски развијених средина. Оваква кретања становништва утичу на све израженију просторно-демографску поларизацију, у смислу стварања зона високе концентрације становништва, с једне стране, и депопулационих зона с друге стране. Према Попису из 2011. године на подручју Републике Србије има укупно 6.158 насеља, од чега је 195 градских насеља, у којима живи чак 59,4% укупног становништва (4.271.872 становника). У периоду између два последња пописа удео урбане популације увећан је за 1,1% док је удео руралног становништва опао за чак 10,9%. Од 2002. до 2011. године број становника повећан је у 25 од укупно 168 општина/градова, при чему је највећи пораст броја становника (више од 10%) забележен у Новом Пазару (16,8%), Новом Саду (14,1%) и у београдским општинама: Звездара (14,5%), Сурчин (13,2%), Палилула (11,3%) и Гроцка (11,2%). С друге стране, са највећим падом броја становника (више

⁹⁰ Значајан удео данашње старије популације у Србији своје стамбено питање решио је стицањем власништва над становима кроз процес приватизације почетком 90-их година.

⁹¹ Оваква дистрибуција младих домаћинстава сматра се директном последицом могућности за запошљавање.

од 20%), издвајају се општине: Црна Трава (35,1%), Бабушница (21,8%), Мајданпек (21,2%) и Трговиште (20,1%). Као зона изразите концентрације становништва издваја се Град Београд у којем живи 1.659.440 становника, или 23,1% од укупног броја становника Републике Србије, и са густином насељености од 513 становника на 1 km², што је преко 5 пута више него у осталим регионима (РЗС, 2014).

Велики демографски приливи, прво кроз механичке миграције у правцу село-урбани центар током периода социјалистичке урбанизације у другој половини 20. века, а током деведесетих година прошлог века, кроз присилне миграције са ратом захваћених простора бивше Југославије, утицали су на неконтролисано ширење урбаних и периурбаних зона, углавном кроз неформалну изградњу. Овај процес био је подстакнут различитим факторима, попут неадекватне стамбене и земљишне политике у социјализму, застарелог и нефлексибилног система планирања у условима привредне и друштвене транзиције, напретком економске кризе и сиромаштва, политичким толерисањем бесправне изградње као неформалног облика социјалне политике, недостатком административних капацитета и модела легализације, итд. (Милић и др., 2004.). Према последњим званичним подацима Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре (2020), у Републици Србији има 2.050.614 незаконито изграђених објеката, од чега готово око половине (995.168 објеката) чине стамбени и стамбено-пословни објекти (975.822 су стамбени и 19.346 стамбено-пословни). Само у Београду, процењено је да има око 266.637 незаконито изграђених објеката, од чега је око 82% или 220.438 у категорији стамбених и стамбено-пословних објеката.

2.3.2.1.2. Услови и приуштивост становања у Републици Србији

2.3.2.1.2.1. Настањеност станова

Према подацима пописа у периоду од 1971. до 2011. године, број станова намењених за стално становање је у сталном порасту (Табела 36). Подаци такође показују значајан пораст у категорији ненастањених станова, чије је учешће у укупном броју станова 1971. године износило свега 2,2%, док је у 2011. години чак 19,6% станова било привремено ненастањено или напуштено.

Табела 35. Станови за стално становање према настањености у Србији, 1971-2011.

	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Укупно	2.154.340	2.579.845	2.546.469	2.743.996	3.012.923
Настањени	2.107.877	2.491.188	2.445.937	2.409.002	2.423.208
Ненастањени	46.463	88.657	100.532	334.994	589.715

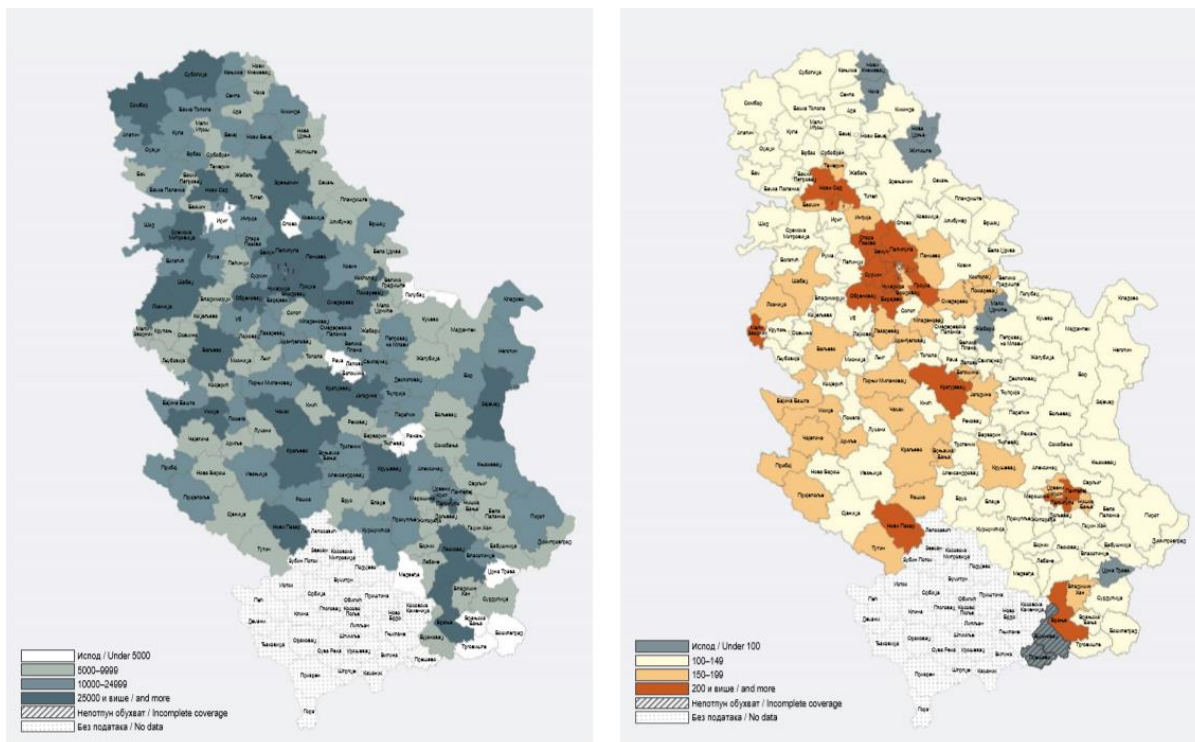
Извор: РЗС, 2014:118

Број станова за стално становање у периоду од 2002. до 2011. увећан је за 9,8% на републичком нивоу, и то за 15,4% у градским насељима и 2,5% у осталим насељима, при чему је највећи пораст забележен у већим градским центрима (Карта 41).

У истом периоду, повећање настањености станова за стално становање на нивоу Републике Србије било је знатно мање и износило је 0,6%, при чему је пораст од 5,9% забележен у градским насељима, док је у осталим насељима забележен пад (-6,9%). У последњем међупописном периоду број ненастањених станова увећан је за око 76%, док је пораст напуштених станова био чак 97,3%. Поредићи број настањених станова са бројем домаћинстава, добијамо податак да је у 2011. години забележено више домаћинстава од настањених станова и то за укупно 64.678, што је показатељ структурног недостатка станова.

Тенденције развоја стамбеног фонда указују на неискоришћеност и неравномерност расподеле расположивих станова, као и на повећану понуду и недовољну стамбену тражњу у градским насељима, првенствено услед ниске куповне моћи домаћинстава.

Карта 41. Број станова за стално становање по општинама/градовима, 2011. (лево); и пораст/пад броја станова за стално становање (2002=100), по општинама/градовима, 2011. (десно)

Извор: РЗС, 2014:121

2.3.2.1.2.2. Структура стамбеног фонда према својини и основу коришћења

Према резултатима Пописа из 2011. године, у Србији је 98,3% настањених станова у приватној својини, 0,9% станова је у категорији државних станова, док 0,8% припада осталим облицима својине (Графикон 22 (лево), Табела 37). Подаци о основу коришћења настањених станова показују да чак 87,5% домаћинстава станује у стану у сопственом власништву, 1,7% су закупци стана (0,7% у јавној својини), 5,1% су подстанари (4,7% у приватним становима), док 5,7% домаћинстава користи стан на основу сродства (Графикон 22 (десно)).

Графикон 22. Структура настањених станова у Србији према својини и основу коришћења, 2011.

Извор: према РЗС, 2011.

Табела 36. Структура станова у Србији према својини и регионима, 2011.

Станови према својини по регионима	Укупно	Приватна својина 1 лица	Приватна својина 2 лица	Јавна (државна својина)	Остали облици
Република Србија	3.231.931	2.690.028	231.833	25.142	26.522
Београдски регион	734.909	620.561	37.041	7.094	8.664
Регион Војводине	848.064	630.135	139.381	7.524	8.532
Регион Јужне и Источне Србије	745.819	638.425	25.716	5.666	4.079
Регион Шумадије и Западне Србије	903.139	800.907	29.695	4.858	5.247

Извор: према РЗС, 2011.

Посматрано према основу коришћења и регионима у Србији, удео станова настањених власницима нешто је израженији у регионима Шумадије и Западне Србије (90,1%) и Јужне и Источне Србије (89,5%), него у регионима Војводине (86,2%) и Београда (84,6%). Ова разлика претежно се уочава у већем учешћу подстанарских домаћинстава у Београдском региону (6,9%) и Војводини (6,1%), у односу на Регион Шумадије и Западне Србије (3,7%) и Јужне и Источне Србије (3,2%) (Табела 38).

Табела 37. Настањени станови у Србији према основу коришћења и регионима

Настањени станови	Укупно	Власништво	Закуп	Подстанарство	Средство	Остало
Република Србија	2.423.208	2.121.484	40.900	122.530	136.949	1.345
Београдски регион	586.337	496.005	15.204	40.688	33.915	525
Регион Војводине	677.559	583.747	11.240	41.309	40.880	383
Регион Јужне и Источне Србије	510.941	457.256	7.005	16.386	30.055	239
Регион Шумадије и Западне Србије	648.371	584.476	7.451	24.147	32.099	198

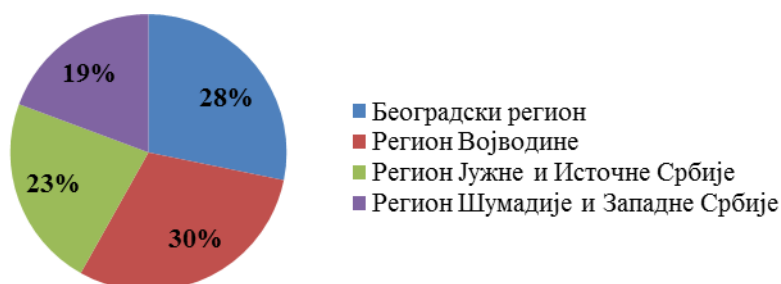
Извор: према РЗС, 2011.

Поред подстанарства, значајно је присуство домаћинстава која користе стан на основу средства, што је један од показатеља прикривене потражње за становима, а посебно за становима у области стамбене подршке. Овај удео према Попису станова из 2011. године износи чак 5,7% (136.949 станова), што је више од учешћа подстанарских домаћинстава (5,1%, или 122.530 станова).

2.3.2.1.2.3. Стамбени фонд у јавној својини и обухват стамбене подршке

Удео станова у друштвеној својини у укупном броју станова за стално становање у првом међупописном периоду од почетка стамбене приватизације у Србији смањен је са 23,7% у 1991. години на свега 2,1% у 2002. години⁹², тј. за 549.000 стамбених јединица или за око једну петину посматраног дела стамбеног фонда. Док је 1991. године 96% закупаца са станарским правом живело у становима у друштвеној својини, у 2002. години овај удео је смањен на 57% у корист пораста удела закупаца станова у приватној својини. Према резултатима последњег пописа становништва из 2011. године (РЗС, 2011), у Србији је свега 0,9% или 25.142 настањених станова у категорији државних станова⁹³, док се 0,7% користи на основу закупа у јавној својини. Посматрано по регионима, од укупног броја станова у државној својини 30% станова (7.524) се налази у Региону Војводине, 28% (7.094) на подручју града Београда⁹⁴, 23% (5.666) у Јужној и Источној Србији, а 19% (4.858) у Региону Шумадије и Западне Србије (Графикон 23, Табела 36).

Графикон 23. Структура станова у јавној (државној) својини у Србији према регионима, 2011.

Извор: према РЗС, 2011

Иако је током протекле три деценије спроведен велики број програма и пројеката намењених решавању стамбених питања различитих категорија социјално угрожених домаћинстава, обухват евидентираних станова који спадају у домен социјалног становања/стамбене подршке још увек је изузетно мали.

Према подацима Министарства грађевинарства, саобраћај и инфраструктуре из 2019. године укупно је 3.282 стана у јавној својини који се користе на основу закупа по непрофитним условима. На основу процена и расположивих података Министарства, у периоду од 2000. до 2019. године реализовано је укупно 19.417 различитих видова стамбене подршке (непрофитни закуп стана, непрофитна куповина стана, додела куће у селу, додела грађевинског материјала и сл.), од чега:

– 1.282 станова за социјално становање у заштићеним условима, финансираних средствима Европске уније, уз допринос локалних самоуправа у обезбеђењу и опремању земљишта за изградњу;

⁹² Према методологији Пописа из 2002. године, категорија осталих облика својине коришћена је за друштвене, државне, задружне и мешовите станове

⁹³ Категорији државних станова, према методологији пописа, углавном припадају станови који нису откупљени у периоду приватизације, а који се у највећој мери користе на основу Уговора о закупу на неодређено време.

⁹⁴ Међу другим градовима/општинама, по броју државних станова предњаче Бор (1.196), Ниш (821), Панчево (551), Крагујевац (527), Зрењанин (481) и Суботица (466).

- 7.609 различитих стамбених решења за избеглице у периоду од 2009-2014. године, финансираних средствима донација и Републике Србије, уз допринос локалних самоуправа у земљишту;
- 3.140 различитих стамбених решења за избеглице у периоду од 2014-2019. године, финансираних донаторским средствима кроз Регионални стамбени програм, уз допринос локалне самоуправе у земљишту;
- 309 станова за издавање у закуп по непрофитним условима за ратне војне инвалиде у периоду од 2006-2008. године, финансираних средствима донације Јапана, уз допринос локалне самоуправе у земљишту;
- 133 стана за непрофитну куповину за државне службенике у оквиру Националног инвестиционог плана у периоду од 2006-2008. године, финансираних средствима Републике Србије;
- 288 станова/кућа за Роме у периоду од 2003-2019. године, финансираних средствима Европске уније, уз допринос локалне самоуправе у земљишту;
- око 3.850 станова за непрофитни закуп и непрофитну куповину у периоду 2003-2019. године, финансираних средствима јединица локалне самоуправе, донације Републике Италије и средствима Републике Србије;
- 742 стана за непрофитну куповину и непрофитни закуп за научне раднике у периоду 2000-2019. године, финансираних средствима Републике Србије и кредитним задуживањем РС код Развојне банке Савета Европе;
- 494 куће (276 нове и 218 обновљене) за домаћинства погођена поплавама у периоду 2014-2015. године, финансираних донаторским средствима; и
- 1.570 станова за расељавање кроз пројекте урбане обнове, финансираних средствима локалне самоуправе.

2.3.2.1.2.4. Површински и структурни стандарди станова

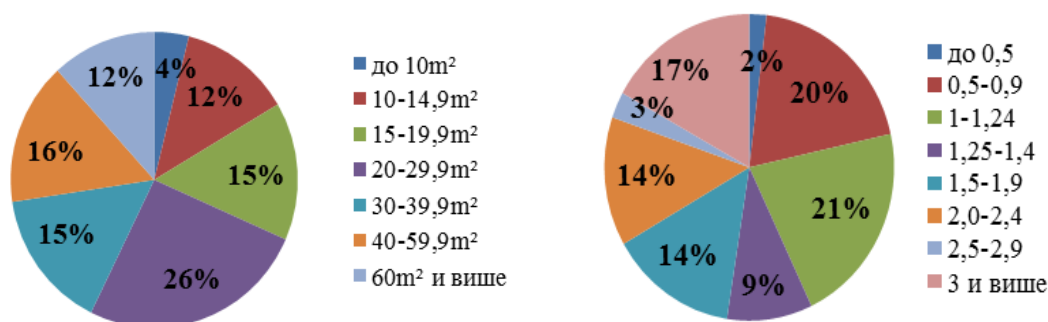
Посматрано према индикатору минималне стамбене површине по члану домаћинства (10 m² по особи)⁹⁵, најновија статистика о стамбеном фонду у Републици Србији не указује на изражен проблем пренасељености станова. Удео настањених станова са површином до 10 m² по лицу у Србији износи 4%, са мањим одступањима посматрано према регионима (2% у Војводини, 4% у Београдском региону и 5% у регионима Јужне и Источне Србије, као и Шумадије и Западне Србије). У Републици Србији, као и у сва четири региона, доминирају станови са површином од 20-29,9 m² по лицу (Графикон 24 (лево)). Према подацима Пописа 2011, просечна површина стана по лицу износи 25,24 m², док је просечан број лица у настањеном стану 2,94, што одговара величини једног просечног домаћинства. У Региону Војводине највећа је површина стана по лицу (28,39 m²), а најмања је у Региону Шумадије и Западне Србије (23,81 m²), а затим у Београдском региону (24,15 m²). Према структурном стандарду „1 соба по особи”, пренасељеност станова у Републици Србији је знатно израженија. Резултати Пописа из 2011. године показују да чак 22% домаћинстава живи у становима са мање од једне собе по лицу, те да је овај удео најизраженији у Региону Шумадије и Западне Србије (25%), а најмањи у Региону Војводине (17%). Са друге стране, удео настањених станова са 3 и више соба по лицу у Србији износи чак 17%, односно

⁹⁵ Према стандардима Светске здравствене организације, критична мера пренасељености износи мање од 10 m² стамбене површине по особи.

максималних 20%, колико је забележено у Региону Војводине⁹⁶. У структури настањених станова у Србији, доминирају станове са 1-1,9 соба по лицу (44%), затим они до 0,9 соба по лицу (22%), док је равномерно учешће станова са 2- 2,9 (17%) и са 3 и више (17%) соба по лицу (Графикон 24 (десно)).

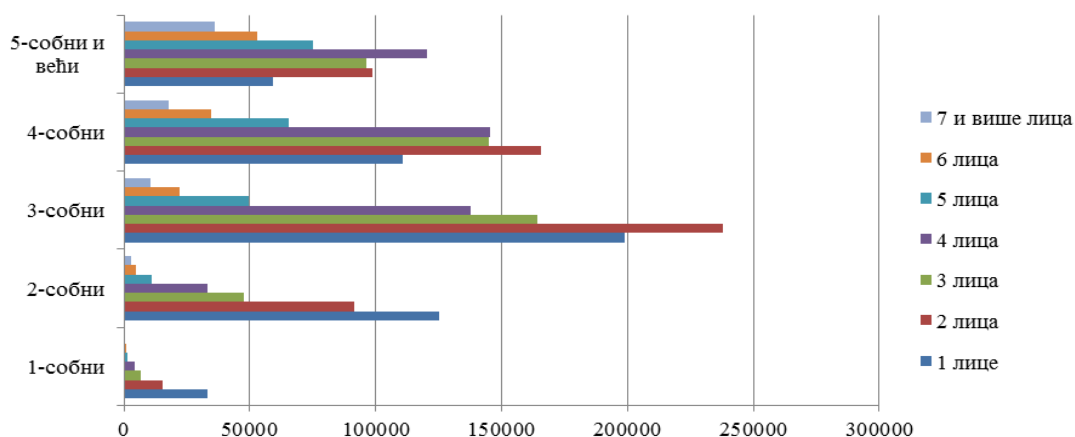
У укупној структури настањених станова у Србији највише је трособних станова (34%), затим четворособних (28%), петособних и већих (22%), затим двособних (13%), док једноособних станова има свега 3%. Посматрано по броју лица која живе у становима, највише је станова у којима станују 2 лица (25%) и једно лице (22%). Укрштањем ових података сазнајемо да у Србији доминирају трособни станове са двочланим, једночланим и трочланим домаћинствима, те четворособни станове са двочланим домаћинством (Графикон 25). Међутим, ако посматрамо само једноособне станове, чија је просечна површина 26,4 m², видећемо да у 22% ових станова живи три и више лица, односно да је у просеку више о петине једноособних станова у Србији пренасељено, према критеријуму минималне квадратуре од 10 m² по особи.

Графикон 24. Настањени станове у Републици Србији према површини стана по лицу и броју соба по лицу, 2011.

Према: РЗС, 2011.

Графикон 25. Број настањених станова у Републици Србији према просторној структури и броју лица у стану, 2011.

Према РЗС, 2011.

⁹⁶ Ово се може објаснити и мањом величином домаћинстава у овом региону од просека у Србији. Просечна величина домаћинстава у Војводини износи 2,76 чланова, односно 2,69 у градским и 2,88 у осталим насељима. Истовремено, за овај регион карактеристична је доминација руралних насеља и индивидуалног породичног становања.

Истраживање постојећих просторно-функционалних стандарда и проблема пренасељености станова у Србији на основу података званичног статистичког пописа отежано је чињеницом да методологија пописа не раздваја станове према типологији стамбених зграда у којима се налазе, у смислу породичног и вишепородичног становања. Будући да у Србији доминира породична стамбена изградња, то несумњиво утиче и на већи број великих станова у укупној структури стамбеног фонда.

Стопа пренасељености, према методологији ЕВРОСТАТ-а, описује удео становника који живе у пренасељеним становима, који се дефинишу на основу броја соба расположивих домаћинству, величине домаћинства, укључујући и старост чланова домаћинства и њихову породичну ситуацију⁹⁷. Подаци ЕВРОСТАТ-а из 2018. године о стамбеној статистици у земљама чланицама ЕУ, укључујући и земље кандидате за чланство у ЕУ, показују да у просеку 17,1% становништва Европске уније живи у пренасељеним становима, а да је стопа пренасељености станова у Србији чак 53,3%, што је значајно више од вредности истог показатеља у већини других земаља чланица⁹⁸.

2.3.2.1.2.5. Опремљеност станова инсталацијама

Подаци Пописа из 2011. године о опремљености настањених станова инсталацијама електричне енергије, водовода (укључује: јавни водовод, сеоски/месни водовод, хидрофор и сл.), канализације (укључује: јавну канализацију, септичку јаму и друго), централног/етажног грејања и гасовода указују на значајне квалитативне дефиците стамбеног фонда у Републици Србији (Табела 38 и Табела 39). То се пре свега односи на недостатак инсталација јавне канализације и јавног водовода, првенствено у осталим насељима, али и на недостатке у погледу опремљености станова инсталацијама грејања.

У просеку 42,6% свих настањених станова опремљено је инсталацијама основних комуналних услуга (водовод, канализација, електрична енергија, централно/етажно грејање), при чему је тај удео у градским насељима 55,5%, а у осталим насељима 22,1%. Посматрано по регионима, опремљеност станова је највећа у Београдском региону (63,3%), а најмања у Региону Јужне и Источне Србије (30,3%). Свега 10,3% настањених станова опремљено је инсталацијама гасовода, поред водовода, канализације и електричне енергије, и удео таквих станова је највећи у Региону Војводине (28,4%).

На републичком нивоу, највећи је удео настањених станова који су опремљени инсталацијама водовода, канализације и електричне енергије и он износи 49,5%, при чему 66,4% у осталим насељима и 38,9% у градским насељима. Овакви станови доминантни су у Региону Јужне и Источне Србије (64,4%) и Региону Шумадије и Западне Србије (60,7%). Само инсталацијама електричне енергије опремљено је 2,6% настањених станова на републичком нивоу, при чему је овај удео знатно већи у осталим насељима (6,2%) него у градским насељима (0,4%).

⁹⁷ Према овим стандардима, двоје деце старијих од 12 година различитог пола не би требало да деле исту собу, домаћинство би требало да има додатну собу поред спаваћих соба, а једну собу не би требало да дели више од двоје млађе деце.

⁹⁸ Највиша стопа пренасељености међу земљама Европске уније у 2018. години забележена је у Румунији (46,3%), Бугарској (41,6%), Хрватској (39,3%) и Пољској (39,2%).

Табела 38. Настањени станови у Републици Србији према опремљености инсталацијама

Територијални ниво	Јединица	Централно/ етажно грејања, канализације водовода, ел. енергије	Гасовода, водовода, канализације, електричне енергије	Водовода, канализације и електричне енергије	Само електричне енергије
Република Србија	бр. станова	1.031.958	249.247	1.200.200	63.518
	%	42,59	10,29	49,53	2,62
Градска насеља	бр. станова	826.213	177.624	580.162	6.048
	%	55,45	11,92	38,94	0,41
Остала насеља	бр. станова	205.745	71.623	620.038	57.470
	%	22,05	7,67	66,44	6,16
Београдски регион	бр. станова	371.167	27.037	201.338	4.121
	%	63,30	4,61	34,34	0,70
Регион Војводине	бр. станова	292.102	192.087	276.406	6.939
	%	43,11	28,35	40,79	1,02
Регион Шумадије и Западне Србије	бр. станова	213.854	28.692	393.685	28.270
	%	32,98	4,43	60,72	4,36
Регион Јужне и Источне Србије	бр. станова	154.835	1.431	328.771	24.188
	%	30,30	0,28	64,35	4,73

Извор : РЗС, 2011.

Табела 39. Настањени станови у Републици Србији према дефициту основних инсталација

Територијални ниво	Јединица	Без јавног водовода	Без јавног или сеоског/месног водовода	Без јавне канализације	Без електричне енергије	Без инсталација
Република Србија	бр. станова	600.265	300.725	1.059.503	2.961	2.895
	%	24,77	12,41	43,72	0,12	0,12
Градска насеља	бр. станова	38.490	27.927	213.224	648	634
	%	2,58	1,87	14,31	0,04	0,04
Остала насеља	бр. станова	561.775	272.798	846.279	2313	2.261
	%	60,20	29,23	90,68	0,25	0,24
Београдски регион	бр. станова	39.016	27.778	136.119	259	255
	%	6,65	4,74	23,22	0,04	0,04
Регион Војводине	бр. станова	145.738	41.543	358.496	1.025	993
	%	21,51	6,13	52,91	0,15	0,15
Регион Шумадије и Западне Србије	бр. станова	239.948	130.718	324.262	663	648
	%	37,01	20,16	50,01	0,10	0,10
Регион Јужне и Источне Србије	бр. станова	175.563	100.686	240.626	1.014	999
	%	34,36	19,71	47,09	0,20	0,20

Извор: РЗС, 2011.

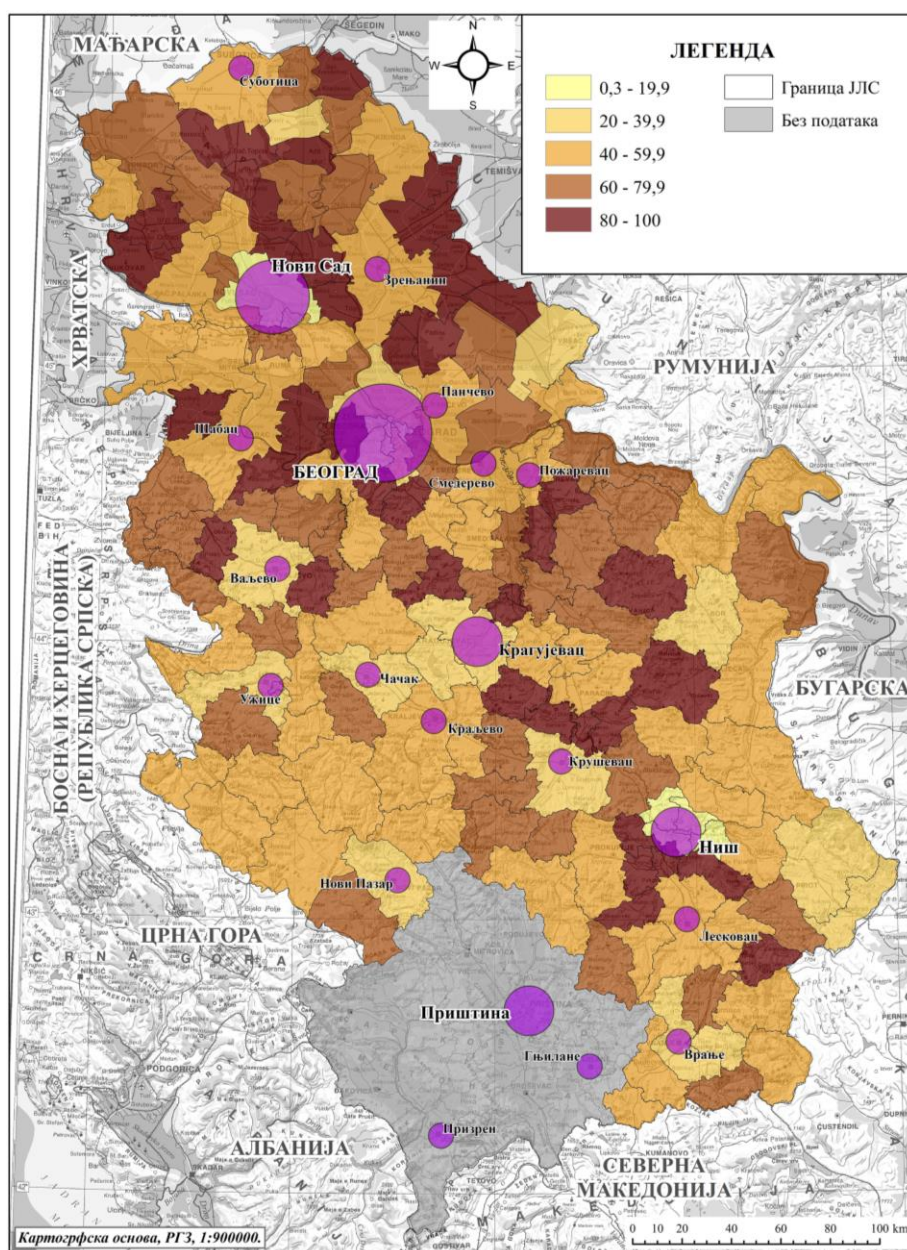
Уколико посматрамо настањене станове према недостатку инсталација за пружање примарних комуналних услуга (водовод, канализација, електрична енергија) (Табела 39), највећи дефицит присутан је у снабдевености јавном канализацијом. Чак 43,7% укупног броја настањених станова на републичком нивоу нема прикључак на јавну канализацију, при чему тај проценат износи чак 90,7% у осталим насељима и 14,3% у градским насељима. Само у Београдском региону удео настањених станова без инсталација јавне канализације је нешто нижи и износи 23,2%, док је у осталим

регионима њихов удео релативно уједначен и износи чак око половине настањених стамбених јединица (Карта 42).

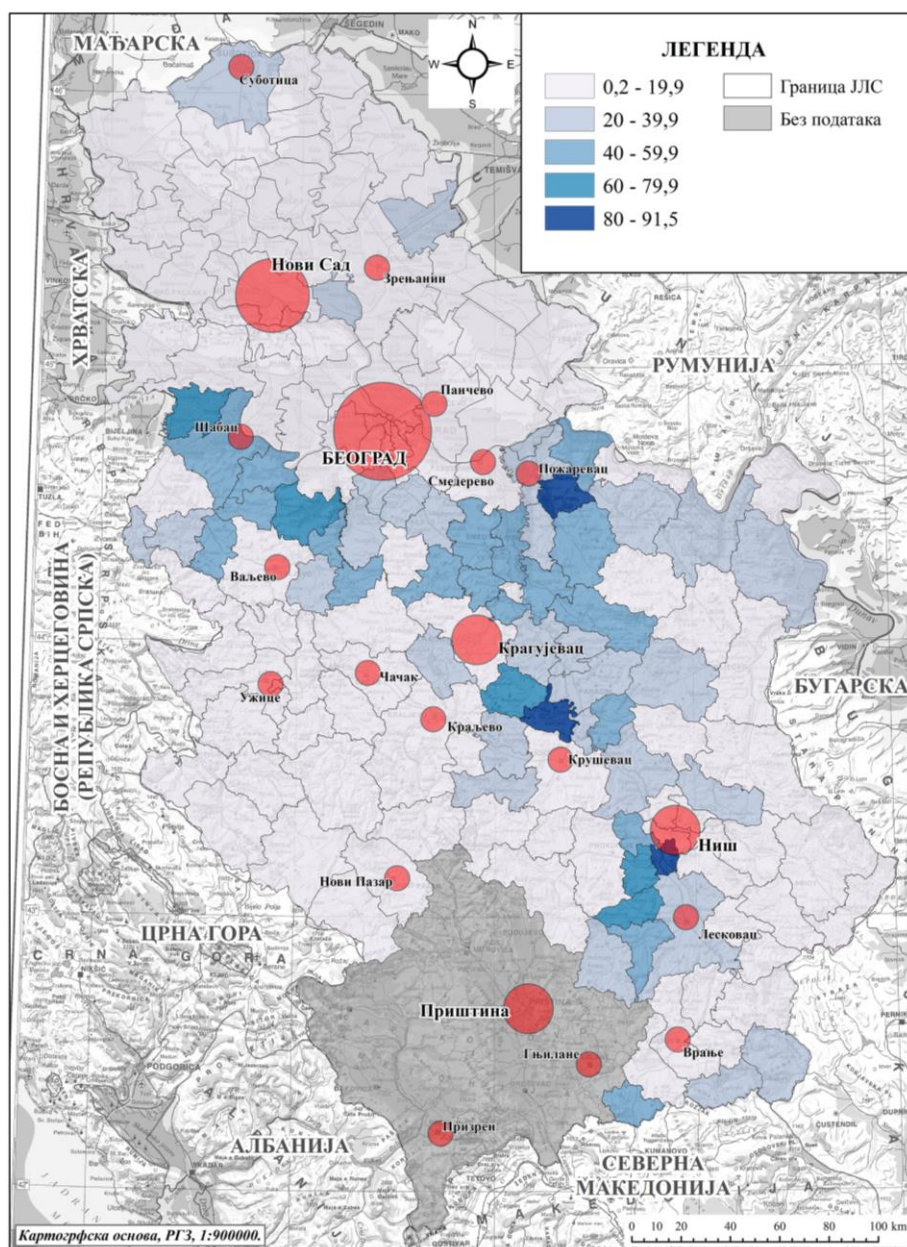
Значајан удео станова нема инсталације јавног или сеоског/месног водовода, при чему је републички просек 12,4%, док је просек на нивоу осталих и градских насеља 29,2% и 1,9% респективно. Посматрано на нивоу региона, удео настањених станова без прикључка на јавни или сеоски/месни водовод највећи је у регионима Шумадије и Западне Србије (20,2%) и Јужне и Источне Србије (19,7%), док је на нивоу општина удео ових станова најизраженији у Дољевцу (91,5%), Малом Црнићу (88,4%), Варварину (81,6%) и Рековцу (77,9%) (Карта 43).

Удео настањених станова без инсталација кореспондира уделу настањених станова без електричне енергије и он износи 0,1% на републичком нивоу, с тим што је овај дефицит шест пута израженији у осталим насељима (0,24%) у односу на градска насеља (0,04%).

Карта 42. Настањени станови без прикључка на јавну канализацију (%)

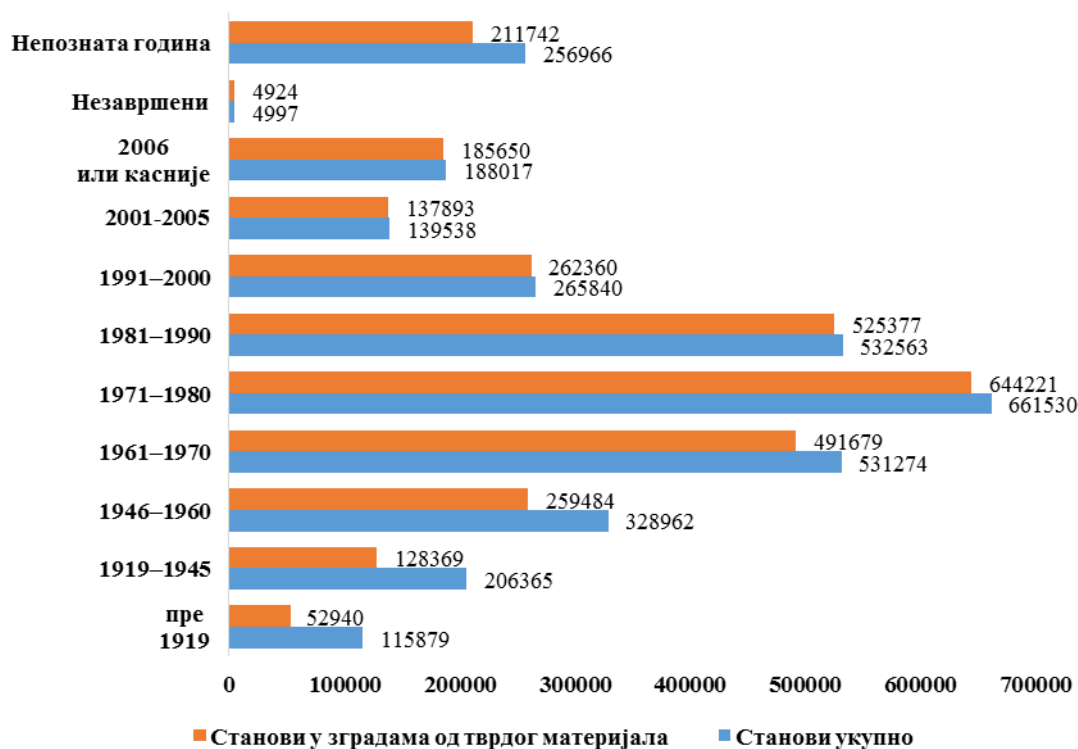
Карта 43. Настањени станови без прикључка на јавни или сеоски/месни водовод (%)

2.3.2.1.2.6. Старосна структура и квалитет градње стамбеног фонда

Стамбени фонд у Републици Србији је релативно нов, будући да је око две трећине станова изграђено после 1970. године, док око једне петине станова датира само из периода после 1990. године, не рачунајући удео станова са непознатом годином изградње (Графикон 26). Процентуално највећи број станова изграђен је током седамдесетих година (20,5%), затим током осамдесетих (16,5%) и шездесетих година прошлог века (16,4%). У периоду између 1991. и 2011. године изграђено је око 18,4% укупног броја станова, док је за око 8% станова непознат период изградње.

Графикон 26. Станови у Републици Србији према години изградње и материјалу спољних зидова, 2011.

Извор: према РЗС, 2011.

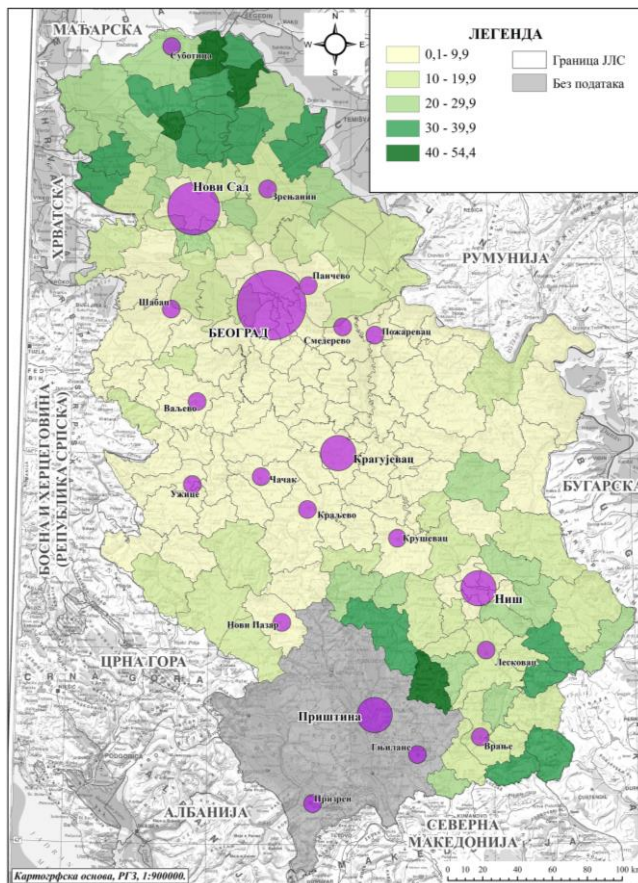
Када је у питању квалитет физичких карактеристика стамбеног фонда, методологијом Пописа утврђује се само материјализација спољашњих зидова зграда, при чему се разликују две основне категорије – зграде од тврдог материјала и зграде од слабог материјала⁹⁹. Према подацима из 2011. године, око 89,9% укупног броја станова налази се у зградама од тврдог материјала, док је 10,1% станова у зградама од слабог материјала. Уколико посматрамо само настањене станове, чак 8,4% стамбених јединица налази се у зградама од слабог материјала, при чему се у укупној структури ових станова 70% налази у осталим насељима, а 30% у градским насељима. Доминантан удео укупног броја настањених станова у зградама од слабог материјала налази се у Региону Војводине (58,5%), док је на нивоу општина, удео оваквих станова најизраженији у Чоки (54,4%), Медвеђи (49,7%), Кањижи (46,8%) и Малом Иђошу (42,5%) (Карта 44).

Посматрано према периоду изградње (Графикон 26), 76,4% станова у зградама од слабог материјала изграђено је пре 1970. године, 13,8% се налази у зградама са непознатим периодом изградње, 5,3% је изграђено током седамдесетих и 2,2% током осамдесетих година, док укупно 2,3% припада стамбеном фонду из периода након 1990. године.

⁹⁹ Зграде од тврдог материјала су зграде чији су спољни зидови изграђени искључиво или претежно од опеке, гитер блока, гасбетона, камена, бетона, обле грађе и других савремених грађевинских материјала и елемената. Зграде од слабог материјала су зграде чији су спољни зидови изграђени искључиво или претежно од набоја, ћерпича, плетера, дасака и сл., за просторије настањене из нужде (за шупу, дашчару, контејнер, земуницу и друге импровизоване објекте), као и за друге настањене покретне и непокретне објекте (вагон, шлеп, приколица, шатор, черга и сл.).

Статистички подаци о старости и материјализацији спољашњих зидова стамбених зграда не дају свеобухватну слику о квалитету стамбеног фонда и посебно о проблему његове сталне физичке деградације и опадања вредности услед дуготрајне запуштености и недостатка одговарајућег система одржавања.

Карта 44. Настањени станови у зградама од слабог материјала (%)

2.3.2.1.2.7. Показатељи стамбене депривације

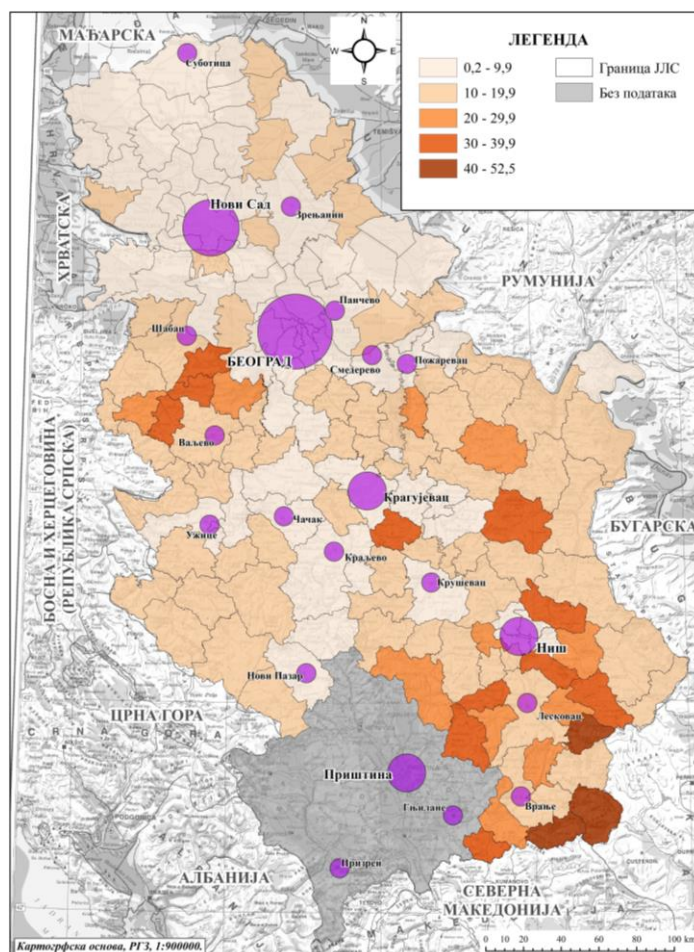
Према методологији *EU-SILC*-а Европске уније (ЕУ), *стамбена депривација* (СД) представља посебну димензију материјалне депривације којом се изражава стање угрожености домаћинства изазвано неадекватним просторно-физичким условима становања (величина и структура стана, елементи стамбеног комфора), али и економским оптерећењем трошковима становања. Стамбеном депривацијом се оцењује присуство једног или више следећих стамбених проблема: 1) кров који прокишњава, влажни зидови, подови, подрум, трули прозори; 2) сувише мрачан стамбени простор; 3) одсуство купатила/ туша и 4) одсуство унутрашњег тоалета за искључиву употребу домаћинства. Под условима изразите стамбене депривације подразумева се становање у пренасељеном стану (у погледу величине и структуре), који је истовремено неадекватан у погледу бар једне од горе наведених карактеристика стамбене депривације. Према подацима ЕВРОСТАТ-а¹⁰⁰, удео популације у Србији која је према критеријумима ЕУ изразито стамбено депривирана износио је у 2018. години 11,8%, а чак 22,5% међу домаћинствима у ризику од сиромаштва. У земљама ЕУ, стопа

¹⁰⁰ Извор: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, приступљено 31.03.2020.

изразите стамбене депривације у истој години била је око 3 пута нижа него у Србији (4%), и око 2,5 пута нижа међу домаћинствима у ризику од сиромаштва (9,6%)¹⁰¹.

Анкета о приходима и условима живота у Србији, спроведена на основу методологије *EU-SILC*-а 2013. године, показује да изразитој стамбеној депривацији у Србији више доприносе неадекватна величина и структура стамбеног простора него некавалитетни услови становања, при чему је први чинилац одлучујући у градским подручјима, док је други израженији у слабо насељеним подручјима (РЗС, 2015.). Подаци Пописа 2011. указују да је у погледу опремљености станова у Републици Србији помоћним просторијама веома изражен проблем недостатка или неадекватног купатила, и то пре свега у осталим насељима. У укупној структури настањених станова, чак 7,63% станова нема купатило, при чему је овај удео у осталим насељима чак 16,7%, док у градским насељима износи 1,95% (Карта 45). Без нужника је укупно 6,31% настањених станова, и то 14,25% у осталим насељима и 1,33% у градским насељима. На нивоу региона и осталих насеља, подаци показују да је без купатила у осталим насељима у Региону Јужне и Источне Србије 25,19% настањених станова, 18,39% у региону Шумадије и Западне Србије, 9,98% у Региону Војводине и 8,22% у Београдском региону.

Карта 45. Настањени станови без купатила (%)

¹⁰¹ Неповољнији услови становања у Европи према критеријуму изразите стамбене депривације у поређењу са Србијом забележени су једино у Румунији (16,1%) и Летонији (14,9%).

2.3.2.1.2.8. Приуштивост трошкова становања

Према резултатима *Анкете о потрошњи домаћинства* (АПД) из 2018. године (РЗС, 2019.)¹⁰², домаћинства у Србији издвајају 16,7% расположивих монетарних прихода за основне трошкове становања (становање, вода, ел. енергија, гас и остала горива) или 20,9% уколико се овим трошковима додају и трошкови за опремање и текуће одржавање стана. Удео потрошње домаћинства за основне трошкове становања нешто је израженији у градским подручјима (17%) у односу на остала подручја (16,3%), док је посматрано по регионима највећи износ овог показатеља у Београдском региону (17,3%), а најнижи у Региону Јужне и Источне Србије (16,3%).

За разматрање нивоа приуштивности трошкова становања у Србији, а посебно у поређењу са просеком на нивоу Европске уније, веома је илустративан показатељ о заступљености домаћинства која на становање троше више од 40% еквивалентног расположивог прихода. Учешће таквих домаћинства у Србији у 2018. години износио је 31,3%, или за око 21 процентуални поен више од просека ЕУ у посматраној години¹⁰³. Посматрано према стамбеном статусу домаћинства, овај показатељ је био највиши у категорији закупца који плаћају закуп по тржишној цени (71% у Србији и 27,4% у ЕУ), док је најнижи у случају власника који не отплаћују кредити или закуп (28,9% у Србији и 5,6% у ЕУ). Посебну компоненту економске димензије стамбене депривације представља субјективна перцепција оптерећености домаћинства трошковима становања, чије је испитивање у 2018. години показало да за чак две трећине домаћинства у Србији трошкови становања представљају знатно оптерећење за породични буџет¹⁰⁴.

2.3.2.1.2.9. Приуштивост станова на тржишту

Економске анализе приуштивности станова на тржишту рађене за потребе *Националне стамбене стратегије од 2020. до 2030. године (нацрт)*¹⁰⁵ указују на изузетно велики диспаритет између просечне тржишне цене стана просечне величине (55 m²) и расположивих средстава домаћинства у Републици Србији. У посматраној 2017. години, однос годишње нето зараде и просечне цене стана просечне величине износио је 1:10,5 за куповину стана у готовини, односно 1:14 за куповину стана на кредит, што је знатно више од односа 1:5, који се сматра прагом ценовне неприступачности стана изнад којег је неопходно увођење одговарајућих стамбених субвенција (Табела 40). Подаци из Табеле 41 показују да је неприуштивост становања веома изражена и у области стамбеног закупа на тржишту, с обзиром да просечни месечни закуп стана чини 38% просечног месечног прихода домаћинства у Србији, не узимајући у обзир трошкове комуналних услуга. Да би становање у сектору тржишног закупа било приуштиво укупни трошкови становања који чине закупнина, комуналне услуге и текуће одржавање не би требало да износе више од 1/3 прихода домаћинства. Међу већим градовима у Србији неприуштивост куповине као и изнајмљивања стана на тржишту далеко је најизраженија у Београду.

¹⁰² Извор: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20195652.pdf>, приступљено 31.03.2020.

¹⁰³ Извор: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, приступљено 31.03.2020.

¹⁰⁴ Извор: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191281.pdf>, приступљено 31.03.2020.

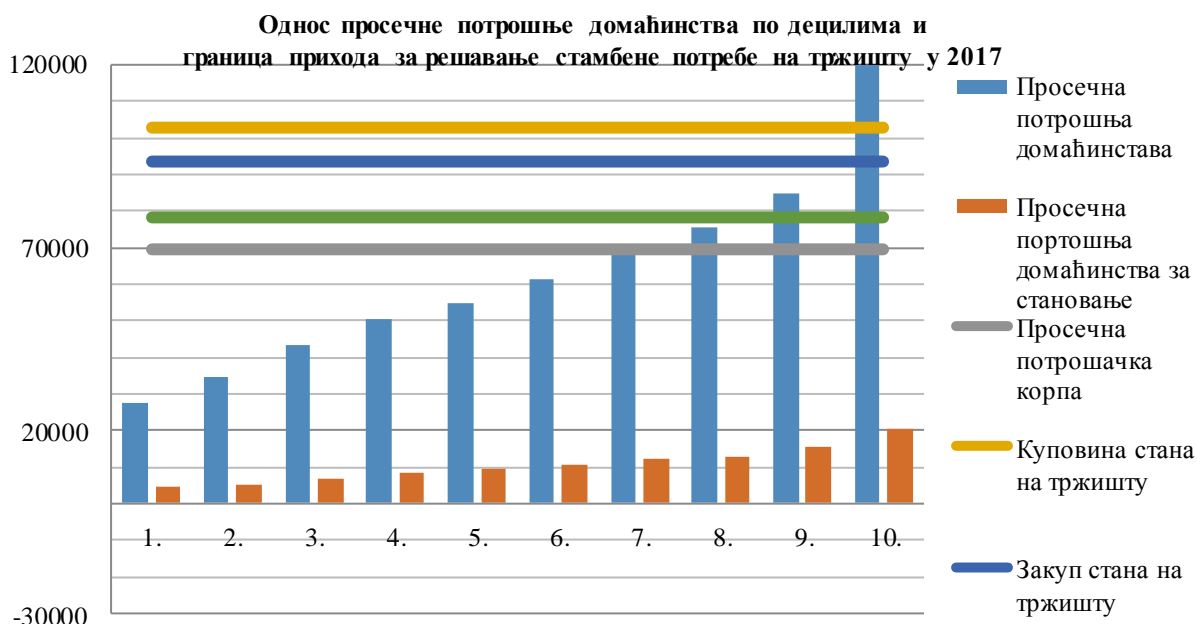
¹⁰⁵ Извор: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије, 2020., www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/Nacionalna%20stambena%20strategija_NACRT_0.pdf, приступљено 31.03.2020.

Табела 40. Показатељи ценовне приступачности становања у 2017. години

	Србија	Београд	Нови Сад	Ниш	Крагујевац
Тржишна закупнина, 55 m ² стан, €	230	300	250	200	180
Цена новог стана од 55 m ² , €	75.234	103.356	55.518	43.682	49.299
Месечна рата кредита (30 г., 3,53), EUR	281	336	180	142	160
Просечне месечне зараде, EUR	415	505	454	389	380
Просечни месечни приход домаћ., €	598	727	654	560	576
Просечни месечни приход домаћ, €	7,176	8,724	7848	8,720	6,912
Цена стана:год.: год. приход домаћинства	10.5	11.8	7.1	5	7.1
Тржишни закуп: приход домаћинства	0,38	0,41	0,38	0,35	0,31
Рата кредита: приход домаћ	0,47	0,46	0,27	0,25	0,27
Стамбени кредит: годишњи приходи	14,1	13,9	8,2	-	-

Извор: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије, 2020., на основу података РЗС, НБС, анкете ЈЛС; <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/05010105?languageCode=sr-Cyrl>

Графикон 27. Ценовна приуштивост стана и услуга становања 2020. године

Извор: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије, према подацима РЗС, Министарства трговине, туризма и телекомуникација, НБС

На Графикону 27 приказана је приуштивост становања на националном тржишту, кроз поређење показатеља просечне потрошње домаћинства по децилима (укупне и за становање) са најмањим износом средстава домаћинства потребних за решавање одређене стамбене потребе. Графикон показује да је приуштивост куповине, као и закупа стана на тржишту још увек сужена на свега око 10% становништва, док је унапређење енергетске ефикасности стана (пре свега кроз замену прозора или повећање топлотне изолације) доступно за око 20% домаћинства.

Приказани подаци показују да је стамбено тржиште у Републици Србији сужено на веома мањи удео платежно способних домаћинства, док је истовремено значајан обухват потенцијалних корисника различитих облика стамбене подршке.

2.3.2.1.2.10. Енергетско сиромаштво

Према резултатима Анкете о потрошњи домаћинства – АПД из 2018. године, домаћинства у Србији издвајају месечно у просеку 12,3% укупних расположивих прихода на потрошњу енергије у дому¹⁰⁶ (РЗС, 2019.), што указује да је просечно српско домаћинство енергетски сиромашно, посматрано по западноевропској дефиницији енергетског сиромаштва са индикатором „10%”. Резултати АПД такође показују да је степен угрожености становништва овом појавом израженији у осталим подручјима (13,3%) него у градским (11,9%) подручјима, услед нижих просечних прихода домаћинства и веће просечне потрошње за енергију, посебно у категорији чврстог горива.

Кључни фактори енергетског сиромаштва у Србији су: 1) висока цена енергената и даљинског грејања у односу на приходе домаћинства; 2) неразвијен и неефикасан систем грејања и недостатак алтернативних извора енергије (што онемогућава домаћинства да штеде енергију); и 3) низак ниво енергетске ефикасности стамбеног фонда (Вајић & Петрић, 2015.).

Подаци Пописа из 2011. године (РЗС, 2011.) о начину грејања настањених станова показују да централно грејање у Србији има 22,1% станова, етажно грејање 20,6% и прикључак на гас 10,3% станова. Чак 57,2% настањених станова је без инсталација централног и етажног грејања и зањихово грејање у највећој мери се користи дрво, електрична енергија, угаљ и плинско гориво, а у знатно мањој мери друга врста енергената. Према резултатима АПД из 2018. године (РЗС, 2019.), у Србији 56,6% домаћинства користи искључиво чврсто гориво (дрво и угаљ) за загревање стана, док је овај удео на нивоу најсиромашнијих домаћинства чак 84,5% (Графикон 28). Централно грејање преко топлане користи 21,7% анкетираних домаћинства, при чему је овај удео на нивоу 1. децила свега 3,7%, а на нивоу 10. децила 36,6%. Иако је цена електричне енергије у Србији међу најнижима у Европи¹⁰⁷, грејање на струју је после течних горива најмање исплативо, осим у случају коришћења термоакумулационих пећи по јефтиним ноћним тарифама. Коришћење јефтинијег огревног дрвета још увек представља најекономичнији вид грејања, док је цена гаса за нашу средину и даље превисока.

Резултати истраживања у оквиру европског пројекта TABULA¹⁰⁸ (Јовановић Поповић и др., 2012.; 2013.) указали су на неадекватно стање енергетске ефикасности постојећег стамбеног фонда у Србији, од чега чак око 87% чине једнопородичне зграде, претежно слободностојећег типа. У просеку, око 83% пописаних породичних објеката нема термоизолацију, а на већини објекта који су термоизоловани, просечна дебљина овог слоја (око 5 cm) не задовољава важеће енергетске стандарде. На овим

¹⁰⁶ Под потрошњом енергије у дому мисли се на укупну потрошњу за електричну енергију, гас, течна горива, чврста горива, даљинско грејање и топлу воду.

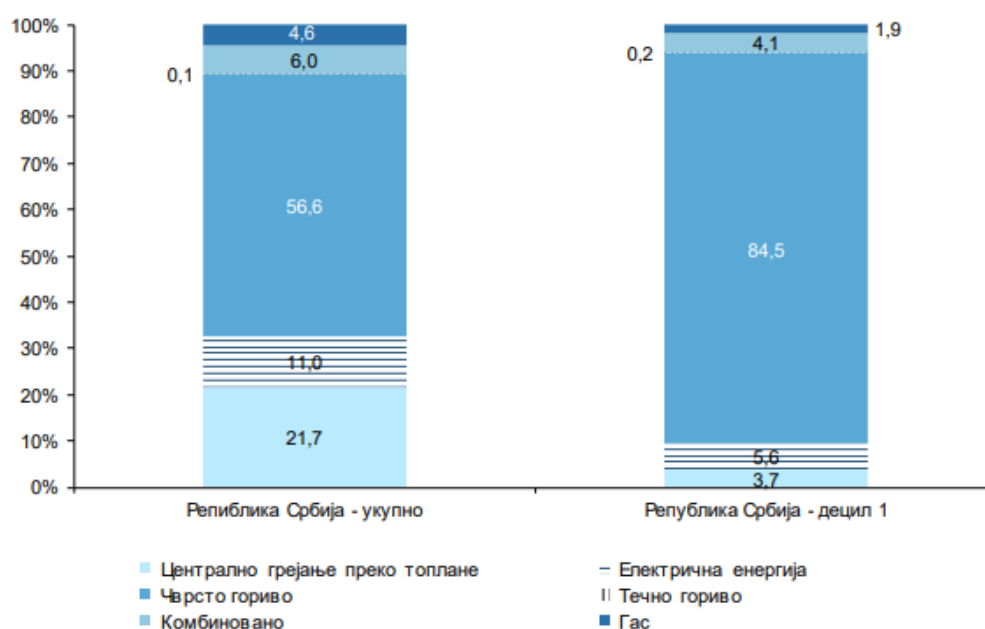
¹⁰⁷ Извор: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Electricity_price_statistics, приступљено 31.03.2020. године.

¹⁰⁸ Као један од примарних корака у процесу имплементације Закона о планирању и изградњи и пратећих прописа у области енергетске ефикасности зграда, у периоду од 2011. до 2013. године извршена је каталогизација стамбених зграда у Србији према методологији развијеној у оквиру европског пројекта TABULA (*IEE project: TABULA – Typology Approach for Building Stock Energy Assessment*, www.building-typology.eu). Истраживање је спровела група наставника и сарадника са Архитектонског факултета Универзитета у Београду уз подршку ГИЗ-а. Циљ формирања националне типологије, објављене у атласима породичног и вишепородичног становања био је да се оцени квалитет стамбених објеката у земљи у односу на њихове енергетске перформансе.

објектима забележене су и неадекватне термичке карактеристике прозора (70% је старије од 30 година), као и велики проценат незавршених фасада (чак 38% у периоду од 1991. до 2011. године). У категорији вишепородичних објеката, велики топлотни губици дешавају се због неизолованих или неадекватно изолованих фасадних омотача и дотрајалих прозора, претежно од дрвене столарије (чак 72%). Око једне четвртине вишепородичних објеката изграђено је у периоду интензивне друштвене станоградње (1971-1980. године) карактеристичне по примени префабрикованих бетонских елемената, чија термичка заштита не одговара актуелним прописима и стандардима.

С обзиром на низак ниво енергетске ефикасности стамбених објеката, одсуство ефикасних система грејања и висок удео домаћинства са ниским приходима, ризик од енергетског сиромаштва посебно је изражен у неформалним насељима, што потврђују и резултати истраживања спроведеног у београдском насељу Калуђерица из 2015. године (Вајић & Петрић, 2015.).

Графикон 28. Структура домаћинства у Републици Србији према начину загревања стана (%), 2011. године

Извор: РЗС, 2019

2.3.2.1.2.11. Становање социјално осетљивих група

Избегла и интерно расељена лица

Србија је са 57.076 избеглих и 227.585 интерно расељених лица у 2012. години, била земља са највећим бројем избеглица у Европи и означена је као једна од светских држава са продуженим избеглиштвом (Лукић, 2015:18). Избеглице у Србији чине принудно исељена лица из бивших југословенских република, углавном са простора Хрватске и Босне и Херцеговине. Највећи број избеглих лица у Србији, забележен Пописом избеглица 1996. године, износио је 537.937 лица, а током година овај број је драстично смањен као резултат неутрализације, пресељења у иностране земље, повратка у земље порекла, као и природног кретања становништва. Према подацима Пописа становништва из 2011. године, у Србији је било 74.944 становника у статусу избеглих лица, што је око 14% од њиховог највећег забележеног броја. Са друге стране, број интерно расељених лица са Косова и Метохије смањен за свега 3,4% од

максималних 210.284 лица, колико је забележено у 2010. години. Према подацима Комесеријата за избеглице и миграције Републике Србије, у Србији је у јулу 2018. живело 26.502 избеглих и 199.584 интерно расељених лица¹⁰⁹, што је око 3,2% од укупног броја становника у тој години.

Стамбено питање за мањи удео избеглих и интерно расељених лица у Србији решавањем је током протеклих деценија кроз комбинацију неколико програмских приступа, као што су становање у јавном закупу, становање у заштићеним условима и алтернативни стамбени програми (програми самоградње, помоћ у набавци грађевинског материјала, помоћ у куповини сеоских домаћинстава или додела монтажних кућа), а уз помоћ средстава из међународних донација (ЕУ, УНХЦР и сл.). Ови програми били су првенствено усмерени ка обезбеђивању стамбених решења за лица смештена у колективним центрима, и спровођени су у функцији њиховог постепеног затварања. Реч је углавном о незапосленим, старијим и здравствено најугроженијим категоријама избеглица (стара лица без породичног старања, самохране родитељи, екстремно сиромашне породице и домаћинства са инвалидним чланом), чија је имовина у месту порекла уништена (Лукић, 2015:93). Године 2018. у Србији и на КиМ било је 9 колективних центара у којима је смештено укупно 368 избеглих и интерно расељених лица, док је само у Србији преостао 1 колективни центар са укупно 68 лица¹¹⁰. Према подацима Пописа из 2011. године, 73,2% присилних миграната у Србији данас живи у становима у приватном власништву, 13,7% станује у подстанарском статусу, 7,2% користи стан на основу сродства, а 5,1% на основу закупа на неодређено време. Резултати Пописа такође показују да око 1.300 ових домаћинстава, а посебно лица у избегличком статусу, још увек станује у просторима који нису намењени за становање (пословне просторије и просторије настањене из нужде).

Ромска популација

Статистичка истраживања о Ромима у Србији показују да је већина демографских карактеристика и тенденција у оквиру овог дела популације супротна онима које су забележене код већинског становништва у Србији (Радовановић & Кнежевић, 2014.). Док су демографске промене већинске популације биле у складу са економским и социјалним преображајем, ромска популација, специфична по својим културним и социјалним обележјима, остала је изван доминантних токова модернизације и традиционално на друштвеним маргинама.

Насупрот негативном природном кретању укупног становништва у Србији, ромска популација у односу на податке из претходних пописних периода бележи позитиван популациони раст. Према резултатима последњег Пописа становништва из 2011. године, регистрована су 147.604 декларисана Рома, или 2,1% од укупног броја становника Србије. Забележени број припадника ромског становништва није само резултат демографских фактора већ и променљивих исказа о националној припадности у различитим пописима становништва, што код нас представља посебан методолошки проблем у прикупљању етностатистичких података (*исто*, стр. 8). Судаћи према пописним подацима, број Рома у Србији се у току протекле три деценије готово удвостручио (Табела 41).

¹⁰⁹ Извор: www.kirs.gov.rs/media/uploads/Dokumenti-i-publikacije/Statistike/izbirl2018.pdf, приступљено 31.03.2020. године

¹¹⁰ Извор: www.kirs.gov.rs/wb-page.php?kat_id=34, приступљено 31.03.2020. године

Табела 41. Кретање броја Рома у Србији 1948-2011.

Србија	Године пописа							
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Број Рома	52.181	58.800	9.826	49.894	76.833	94.492	108.193	147.604
	1953/1948.	1961/1953.	1971/1961.	1981/1971.	1991/1981.	2002/1991.	2011/2002.	2011/1948.
Индекс	112,7	16,7	507,8	153,9	122,9	114,5	136,4	282,8

Извор: Радовановић & Кнежевић, 2014:31.

Док укупно становништво у Србији карактерише растући тренд старења, Роми припадају најмлађем делу популације, имају просечну старост од 27,8 година, чак 41,5% младих до 19 година и свега 7,1% старијих од 60 година (*исто*, стр. 102). Просечна величина домаћинства у оквиру ромске популације износи 4,1 члан, а у укупној структури домаћинства највише је оних са пет и више чланова (40%), док је на нивоу укупне популације у Србији приближно исти удео домаћинства са два и три члана (41,7%).

Просторни распоред Рома у Србији је динамичан феномен који карактерише територијална раштрканост са слабом просторно-демографском снагом, и сматра се да он има и негативну улогу у напретку и друштвено-економском преображају ромског становништва (*исто*, стр. 39). Посматрано према регионима, у 2011. години највише Рома забележено је у Региону Јужне и Источне Србије (38,7%), а затим у Војводини (28,7%), док је овај удео знатно нижи у Београдском региону (18,6%) и најнижи у Региону Шумадије и Западне Србије (14,0%). Према типу насеља, већина Рома спада у урбано становништво, при чему се 63% станова ромских домаћинства налази у насељима урбаног типа (*исто*, стр. 87). У периоду 1981–2011. године удео градских Рома се више него удвостручио (пораст 110,3%), посебно на подручју Београда, Ниша, Лесковца и Новог Сада, док је у осталим насељима забележен пораст за више од две трећине (69,6%). Само унутар градских насеља Београдског региона концентрисано је 80,7% укупне београдске ромске популације.

Традиционални облик становања Рома у Србији чине тзв. ромске енклаве (други термини: ромска суседства, заједнице или махале¹¹¹), тј. делови насеља градског, приградског или сеоског типа, који према типолошким карактеристикама варирају од нехуманих сламова до релативно прихватљивих старих градских четврти (Вуксановић-Мацура & Мацура, 2007.). Ове сиромашне енклаве начелно карактерише изразита социјална и резиденцијална сегрегација, инфраструктурна неусловност и неадекватност стамбених структура. Према подацима Пописа, станови Рома су углавном евидентирани као приватна својина (92,6%), иако за то већина домаћинства нема одговарајући документ о власништву, док је занемарљив број станова у јавној својини (2,5%). У питању су углавном станови смештени у приземним зградама (88,2%), који су у 78,6% случајева изграђени од тврдог материјала (опека, камен, бетон, обла грађа и сл.). Најзаступљенији су станови са три или две собе (50,2%), док 13,2% ромских домаћинства станује у једној соби, просечне величине 19,1 m². Већина ових станова настала је кроз самоградњу и у великом проценту не поседује одговарајуће санитарне просторије и инсталације водовода и канализације.

¹¹¹ Терминологија разјашњења видети у Вуксановић-Мацура & Мацура, 2007:17-18

Особе са инвалидитетом

Попис 2011. године у Србији је први пут обухватио прикупљање података о особама са инвалидитетом (ОСИ)¹¹², због чега није могућа компарација изражености овог проблема данас са претходним периодима. Подаци Пописа показују да се укупно 571.780 грађана, или око 8% (7,96) укупног становништва Србије може сматрати ОСИ, при чему је статус инвалидитета непознат за 119.482 грађанина, односно 1,66% укупне популације (Марковић, 2014.). Присуство инвалидитета у земљи ипак различито се мери, па се према другим изворима овај удео процењује на око 10%, односно између 700 и 800 хиљада становника Србије¹¹³. Од укупног броја ОСИ утврђеног Пописом 2011, 58,2% чине жене, док удео мушкараца износи 41,8% (*исто*, стр. 21). Просечна старост ОСИ износи 66,9 година, при чему особе у старосној групи преко 65 година чине 60,3% укупног броја особа са инвалидитетом, што је чак 27,6% укупне популације у овој старосној групи у Србији. 38,5% ОСИ налази се у категорији од 15 до 64 година старости, а 1,2% у старосној категорији до 14 година.

Подаци пописа показују да се ОСИ које су смештене и живе у углавном стигматизованим установама социјалне и здравствене заштите¹¹⁴ могу сматрати једном од најмаргинализованијих друштвених група у Србији, услед масовног обесправљивања, сегрегације, здравственог, образовног и друштвеног изопштавања (*исто*, стр. 85). Иако бројни субјекти међународне заједнице позивају на хитно напуштање праксе смештања особа са инвалидитетом у институције колективног смештаја, и њихово укључивање у заједницу уз одговарајуће мере друштвене подршке, у Србији још увек није дошло до реализације иницијатива за процес деинституционализације ОСИ. Улога система стамбене подршке у овом процесу може имати посебан значај, али свакако захтева увођење ефикаснијих приступа у спровођењу стандарда приступачности у пројектовању и грађењу, посебно када се узме у обзир да је највише особа са инвалидитетом пријавило потешкоћу услед проблема кретања уз степенице (59,5%) и проблема са видом (41,9%), да чак 15,4% њих има проблем са самосталношћу, док 16,2% има три или више проблема.

Бескућници

У Србији још увек не постоје поуздани подаци о броју бескућника који немају никакав вид склоништа, односно који спавају на улици, јер прикупљање података о овим лицима значајно отежава њихова искљученост из званичних пописних и других статистичких евиденција (Жарковић и др., 2012:7). Једини расположиви подаци о овом феномену односе се на део бескућника који користе услуге прихватилишта и прихватних станица, а који су први пут код нас званично регистровани Пописом становништва 2011. године. У питању су подаци о тзв. „примарним бескућницима”, односно о лицима без сталне или привремене адресе становања која живе на улици, у парковима, под мостовима и сл., наспрот тзв. „секундарним бескућницима” који живе

¹¹² Евиденција података о ОСИ обухватила је 6 функционалних области или основних активности: вид, слух, кретање/ход, памћење/концентрација, самосталност и комуникација/разумевање, и обављена је на основу методологије Вашингтонске групе дате у оквиру „Препорука Вашингтонске групе за пописе око 2010. године”.

¹¹³ Посебан извештај Повереника за заштиту од дискриминације посвећен посматрању дискриминације ОСИ у Србији

¹¹⁴ У ове установе према врсти спадају: хотел, студентски и ђачки дом, установа социјалне заштите за смештај деце и омладине, дом за децу ометену у развоју, установа за смештај одраслих и старих лица, установа за смештај одраслих инвалидних лица, лица ометених у менталном развоју и душевно оболелих лица, верска установа, прихватилиште (свратиште), остале установе и полутрајне/привремене грађевине (Марковић, 2014:85).

у објектима насељеним из нужде (шупе, баракe, приколице, вагони, подруми, шатори, шлепови, односно картонска и нехигијенска насеља, и сл.) и који су евидентирани и ранијим пописима.

Пописом 2011. године, у Србији је забележено 445 примарних бескућника, од чега 442 у градским и свега 3 у осталим насељима (Бобић, 2014.). Посматрано по територијалном размештају, највећи број регистрован је у Београдском региону (164) и у Региону Војводине (160), и то пре свега у градским зонама (Београд и Нови Сад) у којима се налази и већина установа социјалне заштите. Истовремено, укупан број пријема забележен у свим прихватиљима у Србији у 2011. години био је 788, од чега скоро око половине (346) у Београду. Пописом су забележена и 17.842 секундарна бескућника, од којих 63,1% у градским насељима. Посматрано по регионима, више од једне трећине (39%) секундарних бескућника забележено је на подручју Града Београда, око једне четвртине у Региону Шумадије и Западне Србије (25,5%), а најмање у Региону Јужне и Источне Србије (21,8%). Према подацима пописа, већина бескућника у обе категорије налази се на подручју највећих градова, односно у Београду, Новом Саду и Нишу. Жарковић и др. (2012) указују да би применом *ETHOS* класификације бескућништва према четири стамбене животне ситуације (1 - без крова, 2 – без куће, 3 – у несигурном становању, 4 – у неодговарајућем становању) број бескућника у Србији био између 800.000 и 900.000 лица (2012:12). Аутори налазе и да на висок ризик од бескућништва у Србији указују подаци о сиромаштву, материјалној депривацији, неадекватном стандарду стамбеног простора (посебно када је у питању ромска популација), распрострањеност нехигијенског становања, као и још увек велики број избеглих и интерно расељених лица која нису успела да реше стамбено питање и да пронађу запослење.

Истраживање етничког састава бескућника показује да око једне трећине бескућника у Србији чине припадници ромске популације (5.719 или 32,5%). На основу емпиријског истраживања бескућништва у Србији, просечан корисник прихватиљих у Србији је мушкарац старости између 51 и 65 година, нежењен и без примања, углавном пореклом из Београда (Жарковић и др., 2012:21). Као основни узроци примарног бескућништва утврђени су: становање (29%), а затим недостатак новца (15%), што је у директној вези са немогућношћу приступа одговарајућем становању, док су међу другим разлозима навођени проблеми са здрављем, недостатак особе која би о њима бринула, итд. (*исто*, стр. 22). Према сазнањима из 2014. године, у Србији је приметан пораст институција социјалне заштите, односно прихватиљих за бескућнике од 2004. године, али су њихови капацитети недовољни, посебно у зимском периоду (Бобић, 2014:70). Према евиденцијама центара за социјални рад из 2016. године, од укупног броја пунолетних корисника услуга социјалне заштите у Србији бескућници су чинили свега 0,1%.¹¹⁵

Потреба за решавањем проблема бескућништва у Србији кроз систем социјалног становања први пут је званично препозната Националном стратегијом социјалног становања из 2012. године, којом је препоручено усвајање европске типологије бескућништва *ETHOS*, уз формулисање мера за спречавање и сузбијање ове појаве. Нови Закон о становању сврстава бескућнике међу социјално најугроженије кориснике стамбене подршке у Србији, за које се предвиђају и мере стамбеног збрињавања.

¹¹⁵ Извор: www.zavodsz.gov.rs/sr/biblioteka/izve%C5%A1taji-iz-sistema/izve%C5%A1taji-iz-sistema-2016/, приступљено 31.03.2020. године

2.3.2.1.2.12. Становање у неформалним и подстандардним насељима

Појава неформалне или бесправне изградње присутна је у различитим формама у већини земаља југоисточне Европе, а у Републици Србији представља једно од кључних обележја процеса урбанизације од друге половине 20. века до данас. Незаконита изградња у субурбаним подручјима градова у Србији, са карактеристичним примерима Београда и Новог Сада, почела је крајем шездесетих година примарно као последица лоших стамбених услова и неадекватне стамбене политике која многим грађанима није омогућила прибављање стана у друштвеној својини, али ни легалну изградњу куће сопственим средствима (Петрић и др., 2014.). Посебан замах ова пракса достигла је током деведесетих година, упоредо са напуштањем друштвеног стамбеног система и масовним приливом избеглих лица са ратом захваћених простора бивше Југославије. За модел „неформалне” субурбанизације у Србији и југоисточној Европи, карактеристичне су различите просторно-урбанистичке рањивости, попут неадекватне саобраћајне, комуналне и друштвене инфраструктуре и нижих стандарда грађења (Мојовић, 2011:127), које доприносе депривацији локалног становништва и имају негативан утицај на животну средину и одржив и инклузиван урбани развој.

Бројни проблеми неформалних насеља – правни, административни, финансијски, социо-економски, енвајронментални и просторно-урбанистички, препознати су у глобалном контексту кроз различите међународне документе (нпр. *Global Strategy for Shelter to the Year 2000*, 1988.; *United Nations Millenium Declaration*, 2000.; *Ministerial Declaration on Social and Economic challenges in Distressed Urban Areas in the UNECE Region*, 2006.), а у региону југоисточне Европе, кроз Бечку декларацију о неформалним насељима у југоисточној Европи (*Stability Pact for South Eastern Europe*, 2004.). Према одредбама ове декларације, чији је потписник и Србија, урбана, социјална и економска интеграција неформалних насеља унутар укупне структуре града представља кључни фактор у припреми приступања Европској унији, а подразумева предузимање активности за њихову регуларизацију (легализацију) и одрживо унапређење, те спречавање њиховог настанка у будућности (*исто*, стр. 1).

Према начину коришћења земљишта разликују се два основна вида неформалних насеља:

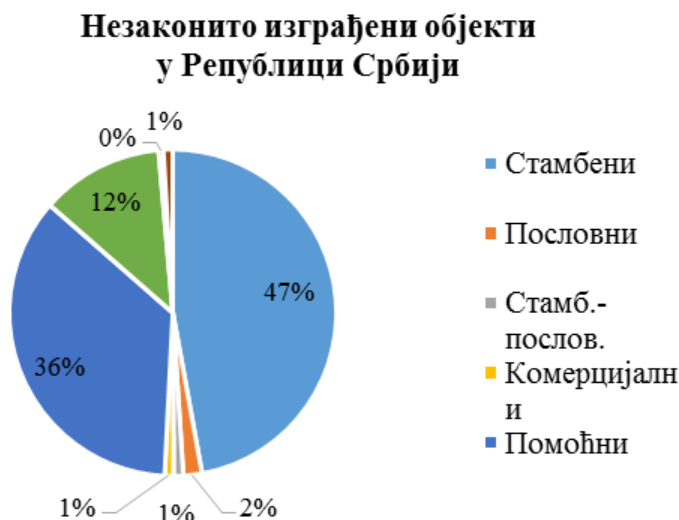
– велика приградска стамбена насеља са породичним кућама од тврдог материјала, стандардне величине и структуре за индивидуалну стамбену изградњу, изграђена претежно на приватном, пољопривредном земљишту. Углавном је реч о тзв. „унапређеним неформалним насељима” (*Tsenkova*, 2012), која су временом стекла извесну легалност и сигурност поседа, прикључивањем на основну инфраструктуру, стицањем формалног статуса земљишта, постепеном легализацијом објеката, укључивањем у генералне урбанистичке планове градова, али и самом чињеницом да није дошло до рушења нелегално изграђених објеката; и

– подстандардна насеља (такође и „нехигијенска насеља”, „сламови” и сл.) – неформална насеља са подстандардним породичним кућама, углавном од слабог материјала са минимумом или без инфраструктурне опремљености, изграђена претежно на земљишту другог лица и на јавном земљишту. Међу подстандардним насељима у Републици Србији доминантна су подстандардна ромска насеља.

О броју и карактеристикама неформалних насеља у Републици Србији, као и о квалитету стамбених услова не постоји јединствена евиденција нити довољно истраживања. На основу Закона о озакоњењу објеката урађен је Попис незаконито изграђених објеката, укључујући неформална насеља, и то на нивоу округа и општина и према категоријама објеката (стамбени, пословни, стамбено-пословни, комерцијални, помоћни, економски, производни и остали). Овим пописом је у Србији евидентирано

укупно 2.050.614 незаконито изграђених објеката, од чега 975.822 стамбених и 19.346 стамбено-пословних објеката, што је укупно 995.168 или око половине незаконито изграђених објеката (Графикон 29).

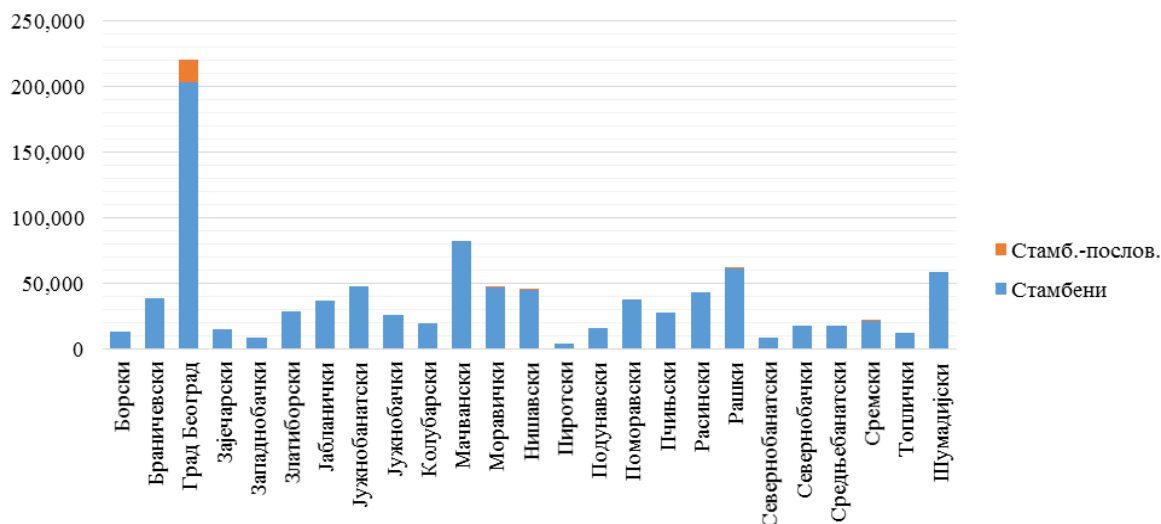
Графикон 29. Незаконито изграђени објекти у Србији према категоријама, 2020.

Извор: База незаконито изграђених објеката Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/baza-nezakonito-izgradjenih-objekata, приступљено 31.03.2020.

Највећи број незаконито изграђених стамбених и стамбено-пословних објеката забележен је у Граду Београду (укупно 220.438), а затим у окрузима – Мачванском (82.559 стамбених), Рашком (укупно 62.179) и Шумадијском (59.012 стамбених), док је најмањи број забележен у Питротском округу (3.734) (Графикон 30).

Графикон 30. Незаконито изграђени стамбени и стамбено-пословни објекти у Србији по окрузима, 2020.

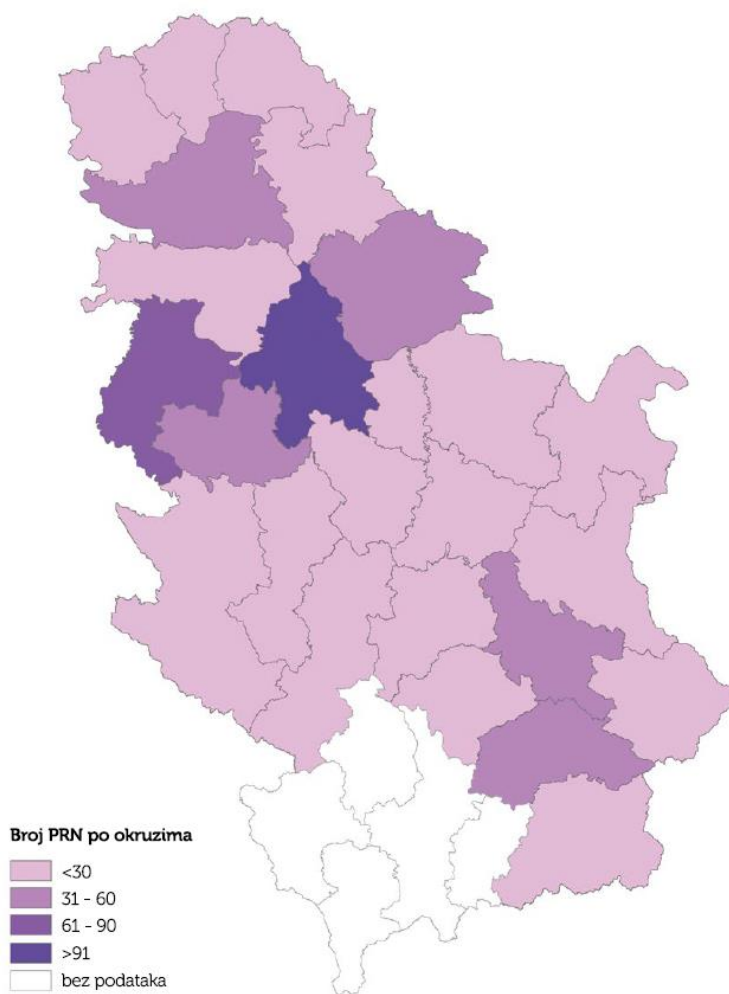

Извор: према подацима Базе незаконито изграђених објеката Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/baza-nezakonito-izgradjenih-objekata, приступљено 31.03.2020.

Од тренутка примене Закона о озакоњењу објеката до 10. марта 2020. године, на територији Републике Србије донето је укупно 261.526 решења о озакоњењу, док тачан податак о укупном броју озакоњених стамбених објекта на нивоу градова/општина није познат.

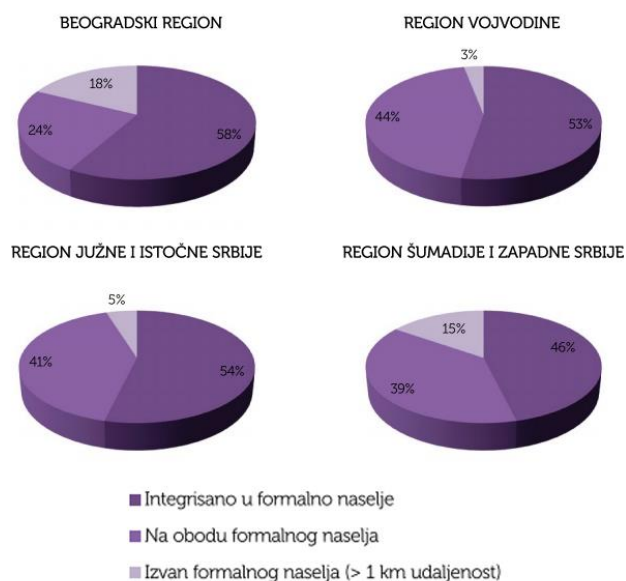
Кроз пројекат „Овде смо заједно – Европска подршка за инклузију Рома” који је финансиран средствима Европске уније, а спроведен Мисијом ОЕБС-а, 2015. године обављено је истраживање о подстандардним ромским насељима (ПРН) у Србији. Укрштањем података којима располажу надлежне институције (Републички завод за статистику и Републички геодетски завод) и података добијених из локалних самоуправа, успостављена је просторна база података која се налази у Министарству грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, а која показује постојање 583 оваквих насеља на територији Републике Србије. Према резултатима спроведеног истраживања (Ђорђевић и Ђурђевић, 2015.), у укупној структури евидентираних ПРН највише су заступљена она са мање од 100 становника (46%). У погледу просторног размештаја, ПРН су распрострањена у 120 јединица локалне самоуправе, и највише их има око највећих градских центара, односно на подручјима Београдског, Јужнобачког и Нишавског округа (Карта 46). Поред њих, више од 31 ПРН идентификовано је и пријављено на подручјима Мачванског, Колубарског, Јужнобанатског и Јабланичког округа. На територији свих других округа у Србији број ПРН насеља је испод 30, при чему нема округа у Србији без (иједног) овог типа подстандардног насеља.

Карта 46. Размештај ПРН у Србији по окрузима, 2015.

Извор: према Ђорђевић и Ђурђевић, 2015:16

Графикон 31. Положај ПРН у Србији у односу на формална насеља, по регионима, 2015.

Извор: према Борђевић и Ђурђевић, 2015:18

Подаци о положају ПРН показују да је највећи број ових насеља (52,75%) интегрисан у формална насеља, и то највише на подручју Београдског региона (58%), док је најмањи број позициониран изван формалних насеља, и то у просеку 10.25% на републичком нивоу, са највећим уделом такође на територији Београдског региона (18%) (Графикон 31). Више од половине стамбених објеката (59,25%) грађено је од материјала који обезбеђују трајност и сигурност, при чему је највећи број ПРН са оваквим објектима на подручју региона Шумадије и Западне Србије (80%), а најмање у региону Војводине (37%). Највећи проценат ПРН у којима су стамбени објекти изграђени од слабог материјала налазе се на подручју региона Војводине (63%). На територији Републике Србије, проценат ПРН у којима су стамбени објекти прикључени на мрежу електричне енергије највећи је у односу на све инфраструктурне мреже и износи 68% укупног броја евидентираних насеља. У чак 74% ових насеља стамбени објекти немају прикључак на канализациону мрежу, а у 38% насеља није остварен прикључак на водоводну мрежу. Највећи број стамбених објеката у ПРН на територији Републике Србије тренутно је незаконит, а у 80% евидентираних насеља проценат стамбених објеката у процесу озакоњења нижи је од 30%.

2.3.2.1.3. Институционални и законски оквир за становање

Институције надлежне за становање на републичком нивоу су:

– Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре – надлежно министарство за послове становања, који укључују: припрему Стратегије и Акционог плана за њено спровођење на основу смерница Стамбеног савета; припрему и праћење реализације Програма стамбене подршке; обезбеђивање средства за реализацију Програма стамбене подршке; оцену испуњености услова из објављеног јавног позива за учешће у Програму стамбене подршке; припрему извештаја о спровођењу Стратегије и Акционог плана; праћење, анализирање и вршење надзора над реализацијом програма и пројеката и коришћењем средстава за финансирање стамбене подршке; и друге активности на утврђивању циљева и мера за остваривање стамбене политике. Министарство такође обавља и послове државне управе који се односе на: просторно планирање, урбанизам, грађевинарство; грађевинско земљиште; уређивање

стамбених односа и стамбеног пословања; комуналну инфраструктуру и комуналне делатности;

– Министарство за рад, запошљавања, борачка и социјална питања – између осталих надлежности министарство обавља послове државне управе релевантне за становање који се односе на: систем социјалне заштите; остваривање права и интеграцију избеглих и расељених лица, повратника по основу споразума о реадмисији, ромског становништва и других социјално угрожених група; уређење и функционисање институционалног система социјалне заштите, који пружа и услуге стамбеног збрињавања; и

– Министарство финансија – између осталих надлежности министарство обавља послове државне управе релевантне за становање који се односе на: систем и политику пореза, такса и других јавних прихода, уређивање права јавне својине, својинско-правне и друге стварно-правне односе; банкарски систем; осигурање имовине; промет непокретности.

Посебне организације и институције у чијој су надлежности одређени елементи у вези са спровођењем стамбене политике су такође: Републички геодетски завод, Републичка дирекција за имовину Републике Србије, Републички завод за статистику и Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије, Јединица за управљање пројектима при Министарству просвете, науке и технолошког развоја.

На нивоу локалних самоуправа, присутан је значајан дефицит непрофитних стамбених организација или специјализованих одељења у оквиру градских/општинских управа надлежних за послове у области становања, будући да је већина градских/општинских стамбених агенција основаних у периоду након 2003. године до данас угашена. Према подацима Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, у Републици Србији укупно постоји 10 непрофитних стамбених организација које функционишу, од чега је 9 јавних стамбених агенција и 1 приватна непрофитна стамбена организација. Доступни подаци Министарства такође показују да од 13 анализираних градова свега неколико има јавне стамбене агенције, да у већини никада није донета локална стамбена стратегија (основни документ локалне стамбене политике) или да је важење раније донетих стамбених стратегија истекло, као и да је број запослених на пословима становања веома ограничен (Табела 42).

Табела 42. Институционални капацитети за становање на локалном нивоу у Републици Србији, 2020.

ГРАД	Институционални капацитети			
	Организац. јединица за становање	Запослени (без руководица)	Непрофитна стамбена организација	Стратешки документ
Београд	Секретаријат за имовинске и правне послове	11	Не постоји	Не постоји
Нови Сад	Сектор стамбених послова	10	Градска стамбена агенција	/
Ниш	Градска стамбена агенција	9	Градска стамбена агенција	Стам. стратегија истекла 2012
Суботица	Секретаријат за имовинско-правне послове	1	Не постоји	Не постоји
Сомбор	Одсек за имовинско правне и стамбене послове	5	Не постоји	Не постоји
Зрењанин	Одељење за имовинско правне и управљање имовином	8	Градска стамбена агенција (ГСА)	Стам. стратегија истекла 2014.
Панчево	Секретаријат за урбанизам и	0	ГСА	Стам. стратегија

ГРАД	Институционални капацитети			
	Организац. јединица за становање	Запослени (без руководица)	Непрофитна стамбена организација	Стратешки документ
	грађевинске послове			истекла 2012.
Краљево	Секретаријат за урбанизам, грађевинске, стамбене послове	0	ЈП градско стамбено	Стам. стратегија истекла 2012.
Нови Пазар	Одељење за комуналне и стамбене послове и саобраћај	0	Не постоји	Не постоји
Смедерево	Одељење за урбанистич. комуналне и имов-правне послове	1	ГСА	Не постоји
Крушевац	Служба за стамбено-комуналне послове	1	Не постоји	Не постоји
Шабац	Одељење за инспекцијске и комун. – стамбене послове	1	Не постоји	Не постоји
Лесковац	Одељење за стамбено- комуналне послове и инфраструктуру	6	ГСА	Стамбена стратегија донета 2013

Извор: МГСИ, на основу извештаја ЈЛС по основу члана 115. Закона о становању и одржавању зграда

Законски оквир којим се у Републици Србији уређује област становања чине:

– Закон о становању и одржавању зграда из 2016. године („Службени гласник РС”, број 104/16) којим је успостављен нови, свеобухватан законодавни оквир у области становања, а који уређује питања у вези са управљањем, коришћењем и одржавањем зграда и њихових заједничких и посебних делова, поступком иселења и пресељења, обезбеђивањем стамбене подршке и друга питања из домена стамбене политике. Једна од кључних законских новина је прописивање обавезе регистрације стамбених заједница као правних лица, за коју су надлежне локалне самоуправе. Подаци из регистара стамбених заједница обједињују се у јавно доступној бази - Јединственој евиденцији стамбених заједница, коју води Републички геодетски завод. Законом су уведене новине и у области управљања стамбеним зградама, будући да се њиме успоставља систем професионалног управљања зградама, у чијем развоју кључну улогу има Привредна комора Србије. Законом се утврђују и обавезе власника станова по питању одржавања стамбених зграда, а то су: доношење програма одржавања заједничких делова зграде, обавеза издвајања бар минималних средстава за управљање и одржавање, у оквиру чега се прописује и успостављање новог финансијског инструмента, резервног фонда зграде. Под новим појмом „стамбене подршке” који уводи овај Закон, подразумева се „сваки облик помоћи за становање лицу које из социјалних, економских и других разлога не може сопственим средствима да реши стамбену потребу по тржишним условима за себе и своје породично домаћинство”. Мање разлике посебних одредби новог Закона у односу на Закон о социјалном становању уочавају се у дефинисању циљних категорија корисника и облика стамбене подршке, али су оне у свему усклађене са још увек важећом Националном стратегијом социјалног становања из 2012. године. Нова законска решења у области становања односе се на утврђивање обавеза локалних самоуправа о извештавању Министарства надлежног за становање о стамбеним потребама, условима становања и програмима стамбене подршке на својој територији; дефинисање процедура иселења и пресељења; као и на промене у институционалном оквиру спровођења стамбене политике;

– Закон о планирању и изградњи („Службени гласник РС”, бр. 72/09, 81/09-исправка, 64/10-УС, 24/11, 121/12, 42/13-УС, 50/13-УС, 98/13-УС, 132/14, 145/14, 83/18, 31/2019, 37/19 – др. закон и 9/20) који уређује питања у области планирања и изградње

објеката, од којих су за становање од непосредног значаја просторно и урбанистичко планирање и енергетска ефикасност објеката. Након доношења раније важећег Закона о енергетици („Службени гласник РС” број 84/2004), правна регулатива у области енергетске ефикасности у Србији први пут је уређена Законом о планирању и изградњи из 2009. године, којим је у домаће прописе у области грађевинарства и енергетике уведен појам енергетске ефикасности и утврђена обавеза енергетске сертификације зграда. На основу Закона, донети су подзаконски акти - Правилник о енергетској ефикасности зграда („Службени гласник РС”, број 61/2011) и Правилник о условима, садржини и начину издавања сертификата о енергетским својствима зграда („Службени гласник РС”, број 69/2012); и

- Закон о озакоњењу објеката („Службени гласник РС”, бр. 96/15 и 83/18) уређује услове, поступак и начин озакоњења незаконито изграђених објеката и друга питања од значаја за озакоњење објеката. Овај закон је од кључног значаја за област становања, с обзиром на размере незаконите изградње стамбених објеката који чине око половине укупног броја свих незаконито изграђених објеката у Републици Србији (975.822 од укупно 2.050.614). До 26. јуна 2017. године озакоњено је 226.141 или око 11% од укупног броја евидентираних незаконито изграђених објеката у посматраном периоду. Евиденција Републичког геодетског завода (Регистар бесправно изграђених објеката) указује на постојање већег броја незаконито изграђених објеката, али будући да њихова типологија није видљива на ортофото снимцима, није познато колики проценат чине стамбени објекти.

Закон о планирању и изградњи и Закон о озакоњењу објеката пружају елементарни правни оквир за просторно уређење неформалних (и подстандардних) насеља, као зона незаконите изградње, али њихова ефикасна примена захтева формирање одговарајуће информационе основе о овим насељима, као и преиспитивање и ажурирање постојећих урбанистичких докумената за ова подручја. Посебан проблем у домену ефикасне примене постојећег законског оквира је и неусклађеност дефиниција, стандарда и типологија у области становања у правним и планским актима.

Остали закони којима се уређују релевантне области за развој становања су такође и Закон о социјалној заштити („Сл. гласник РС”, бр. 24/11), Закон о основама својинско правних односа („Сл. лист СФРЈ”, бр. 6/80 и 36/90, „Сл. лист СРЈ”, бр. 29/96 и „Сл. гласник РС”, бр. 115/2005 - др. закон), Закон о јавној својини („Сл. гласник РС”, бр. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016 - др. закон, 108/2016, 113/2017 и 95/2018), Закон о избеглицама („Сл. гласник РС”, бр. 18/92, „Сл. лист СРЈ”, бр. 42/2002 - одлука СУС и „Сл. гласник РС”, бр. 30/2010), Закон о поступку уписа у катастар непокретности и водова („Службени гласник РС”, бр. 41/2018), и др.

2.3.2.2. Оцена ограничења и потенцијала

Ограничења су:

- низак ниво приуштивости становања за укупно становништво;
- неразвијени институционални капацитети за спровођење стамбене политике и програма стамбене подршке на националном нивоу и нивоу локалних самоуправа;
- занемарљив обим стамбеног фонда у јавној својини за издавање под закуп;
- значајан удео неискоришћеног стамбеног фонда у приватној својини;
- недостатак сталног и одрживог извора финансирања у области становања и за спровођење програма стамбене подршке;
- недостатак развијених инструмената за просторно уређење и квалитативно унапређење неформалних и подстандардних стамбених насеља;

- неусмереност земљишних политика у великим градовима ка обезбеђивању земљишта за изградњу приуштивног становања;
- непотпуна евиденција о стамбеним потребама, квалитету стамбеног фонда и о стамбено угроженом становништву;
- недостатак инструмената за праћење стамбеног тржишта;
- непотпуна евиденција и недостатак развијених инструмената за борбу против бескућништва;
- изражени квалитативни дефицити стамбеног фонда, услед недовољне опремљености основном комуналном инфраструктуром и структурних недостатака;
- низак квалитет стамбеног фонда у приватној својини услед наслеђених проблема управљања и одржавања и незаконите изградње, са негативним последицама за здравље, безбедност и комфор становништва и квалитет животне средине; и
- недостатак политичке воље за развој свеобухватне и ефикасне политике одрживог становања.

Потенцијали су:

- успостављање новог законодавног оквира у области становања и стамбене подршке којим је проширен обухват мера стамбене политике ка стандардима веће одрживости стамбеног фонда;
- интерес међународне заједнице за финансијском и стручном подршком развоју одрживог система социјалног становања у Србији;
- коришћење доступних међународних фондова и донација за програме стамбене подршке;
- коришћење расположивог инфраструктурно опремљеног земљишта у локалним заједницама за стамбену изградњу;
- коришћење изграђених, неискоришћених објеката за потребе становања, кроз евентуалну пренамену и адаптацију;
- коришћење неискоришћеног стамбеног фонда у приватној својини за потребе стамбене подршке;
- квалитативно унапређење постојећег стамбеног фонда кроз програме обнове и унапређења енергетске ефикасности ради обезбеђивања одговарајућих услова становања и нижих стамбених трошкова за домаћинства, и смањења негативног утицаја на животну средину;
- стечено искуство у спровођењу програма у области социјалног становања/стамбене подршке и у области социјалне заштите; и
- новоизграђени фонд станова у јавној својини изграђен кроз програме помоћи међународних финансијских институција.

2.3.2.3. Циљеви развоја у области становања

У области развоја становања утврђују се **основни циљеви**:

- 1) обезбеђивање одговарајућег и одрживог становања за све грађане Републике Србије, уз подршку и ангажман државе и локалних заједница, и унапређење система стамбене подршке за домаћинства која нису у могућности да самостално на тржишту обезбеде одговарајући стан; и
- 2) унапређење услова становања у неформалним и подстандардним стамбеним насељима и целинама, нарочито у ромским енклавама, уз интегрисање у постојеће насеље, ограничавање ширења, и спречавање формирања нових бесправно изграђених и депривираних подручја.

У складу са основним циљевима утврђују се **посебни циљеви** развоја становања:

1. обезбеђивање одговарајућег и одрживог становања за све грађане Републике Србије, уз подршку и ангажман државе и локалних заједница, и унапређење система стамбене подршке за домаћинства која нису у могућности да самостално на тржишту обезбеде одговарајући стан:

– унапређење капацитета за ефикасно управљање и одрживи развој становања на националном нивоу и нивоу локалних самоуправа;

– повећање приуштивости становања и унапређење постојећег система стамбене подршке за домаћинства која нису у могућности да самостално на тржишту обезбеде одговарајући стан;

– унапређење и очување квалитета постојећег стамбеног фонда кроз обнову и одржавање;

– стварање предуслова за свеобухватно и континуирано праћење стамбених потреба, стамбеног тржишта, квалитета становања и стамбене угрожености домаћинства у Републици Србији;

2. унапређење услова становања у неформалним и подстандардним стамбеним насељима и целинама, нарочито у ромским енклавама, уз интегрисање у постојеће насеље, ограничавање ширења, и спречавање формирања нових бесправно изграђених и депривираних подручја:

– успостављање система за свеобухватно и континуирано праћење и унапређење услова становања у неформалним насељима;

– правно регулисање, санација и уређење неформалних насеља уз интегрисање у постојеће урбано/рурално насеље, ограничавање ширења и заустављање даље бесправне изградње; и

– унапређење услова становања за становнике подстандардних насеља и ромских енклава, уз подстицање социјалне интеграције и инклузије.

2.3.2.4. Концепција и предлог планских решења

2.3.2.4.1. Међународне смернице у погледу обезбеђивања одговарајућег и одрживог становања

Одговарајуће становање (или *адекватно становање*) је препознато као елемент права на адекватан животни стандард у фундаменталним међународним правним актима у области људских права, а то су:

– Универзална декларација о људским правима из 1948. године (*Universal Declaration of Human Rights*) (UDHR, 1948.) (члан 25.1) која утврђује „да свако има право на животни стандард у становању који одговара његовом здрављу и добробити, као и добробити његове породице”, и да се заштита права на одговарајуће становање односи на сваку државу чланицу УН; и

– Међународна конвенција о економским, социјалним и културним правима из 1966. године (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) (CESCR, 1966.) (члан 11.1), потврђена Законом о ратификацији („Службени лист СФРЈ”, бр. 7/71), која обавезује државе потписнице да предузму кораке у остваривању права на становање из Универзалне декларације о људским правима. Комитет за економска, социјална и културна права издао је два општа коментара на право на одговарајуће становање дефинисано у Међународној конвенцији о економским, социјалним и културним правима из 1966. године (*General comment No.4*, 1991. године и *General comment No.7*, 1997. године). У општем коментару бр. 4 (UN CESCR, 1991.)

идентификовани су кључни проблеми од значаја за ово право, а појам „адекватности” дефинисан је кроз седам кључних аспеката који се сматрају применљивим у било којем контексту: 1) правна заштита поседа, 2) расположивост услуга, материјала, опреме и инфраструктуре, 3) приуштивост, 4) погодни услови за живот, 5) приступачност¹¹⁶, 6) локација, и 7) културна адекватност. Општи коментар 7 појашњава процедуру принудних иселења.

Право на одговарајуће становање добило је признање и у другим међународним споразумима о људским правима, као и у стамбеним политикама земаља потписница. Будући да су све државе ратификовале најмање један од међународних докумената који укључују право на одговарајуће становање, оно представља релевантно право на глобалном нивоу. За стамбене политике у европском контексту кључни правни акт је Ревидирана Европска социјална повеља из 1996. године (*The European Social Charter*, 1996.) која се у земљама Европске уније користи као основа за дефинисање законодавних оквира у области становања и социјалног становања. У члану 31. ове Повеље истиче се да ефикасно остварење права на стан подразумева преузимање мера држава потписница са циљем: 1) унапређења приступа стану одговарајућег стандарда, 2) спречавања или умањивања појаве бескућништва како би се она постепено уклонила, и 3) да трошкови одговарајућег становања буду доступни онима који немају довољно средстава. Повељу је потврдила и Србија 2009. године, али није ратификовала члан 31. који је кључан за заштиту стамбених права.

Међу новијим међународним документима који се бави одговарајућим и одрживим становањем, као нормативним оквиром за стамбене политике је Женевска повеља Уједињених нација о одрживом становању (*The Geneva UN Charter on Sustainable Housing*) (UNECE, 2015a)¹¹⁷, која представља правно необавезујући документ, а има за циљ да подржи земље чланице UNECE региона у напорима да осигурају доступност пристојног, адекватног, приступачног и здравог становања за све, водећи рачуна о смањењу утицаја стамбеног сектора на животну средину. Као одговор на савремене изазове одрживог становања - глобализацију, демографске промене, климатске промене и економску кризу, развијене су директиве и мере за спровођење циљева одрживог развоја у оквиру четири кључна принципа: 1) заштите животне средине, 2) економске ефикасности, 3) социјалне инклузије и партиципације, и 3) културне адекватности. Подручје примене повеље је у унапређењу одрживости становања у UNECE региону кроз ефикасне политике и деловање на свим нивоима, уз подршку међународне сарадње, а са циљем доприноса одрживом развоју у региону. Повеља доприноси спровођењу релевантних циљева одрживог развоја у градовима и насељима¹¹⁸, као и имплементацији Оквирне глобалне стратегије становања UN НАВИТАТ-а¹¹⁹. Питању приступачног и, посебно, социјалног становања посвећена је значајна пажња кроз дефинисане смернице и мере, а посебно кроз циљеве у оквиру аспекта социјалне одрживости становања.

¹¹⁶ Под појмом се подразумева приступачност за угрожене социјалне групе.

¹¹⁷ Економска комисија Уједињених нација за Европу (UNECE) усвојила је овај документ 16. априла 2015. године на 66. седници комисије (E/ECE/1478/Rev.1). Намера је била представљање Повеље на 3. Глобалној конференцији о становању и одрживом урбаном развоју – Habitat III у октобру 2016. године у Киту у Еквадору.

¹¹⁸ Извор: <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs>, приступљено 31.03.2020.

¹¹⁹ HSP/GC/24/2/Add.6, http://mirror.unhabitat.org/downloads/docs/11991_1_594827.pdf, приступљено 31.03.2020.

Одговарајуће и одрживо становање чине значајне елементе различитих међународних докумената и препорука у области урбаног развоја током више од четири деценије (*Ванкуверска декларација о људским насељима* из 1976. године, *Европска градска повеља* из 1992. године, *Истамбулска декларација о људским насељима* и *Хабитат II агенда* из 1996. године, *Нова Атинска повеља* из 1998. године, *Декларација о градовима и другим људским насељима у новом миленијуму* из 2001. године, *Бристолски споразум* из 2005. године, итд.), а међу актуелним су:

– Нова урбана агенда (*New Urban Agenda*, 2017.) усвојена 2016. године, која представља резултат треће конференције Уједињених нација о људским насељима – *Habitat III*, одржане октобра 2016. године у Киту у Еквадору. У оквиру дела посвећеном социјалној инклузији и спречавању сиромаштва, Нова урбана агенда бави се многим питањима одрживог становања, а посебно приступачног и социјалног становања. Агендом се нарочито наглашава фокусирање на унапређење стамбених услова бескућника, социјално угрожених особа, група са ниским приходима и особа са инвалидитетом и промовише се развој интегрисаних, и старосно и полно одговорних стамбених политика и приступа. У складу са дефиницијом одговарајућег становања из Хабитат агенде II, указује се да становање мора бити адекватно, приуштиво, приступачно, финансијски ефикасно, безбедно, флексибилно, добро повезано и на доброј локацији (са посебним нагласком на фактор близине). Новом агендом наглашена је и потреба за обезбеђивањем различитих опција адекватног становања, узимајући у обзир културну интеграцију маргинализованих заједница и избегавање сегрегације;

– Урбана агенда за Европску унију (*Urban Agenda for the EU*, 2016.), установљена Амстердамским пактом 2016. године, базира се на интегралном и координисаном приступу различитим урбаним питањима Европске уније, као и националних политика и легислатива. Међу 12 приоритених области урбаног развоја које се утврђују, налази се и становање и друге релевантне теме, попут урбаног сиромаштва и укључивања миграната и избеглица. Урбана агенда фокусира се на три стуба креирања и спровођења политика ЕУ, која се односе на унапређење регулативе, финансирања и знања. Циљеви у области становања односе се на ревидирање и осмишљавање легислативе ЕУ, укључујући политике, инструменте и иницијативе усмерене ка унапређењу обезбеђивања и већој доступности приуштивног становања;

– Агенда УН 2030 (*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 2015.) одређује 17 циљева одрживог развоја у оквиру три кључне димензије (економски раст, социјална инклузија и заштита животне средине) и 169 циљних вредности. У оквиру циља 11 који прокламује одрживе, инклузивне, безбедне, отпорне и одрживе градове утврђује се посебан циљ (11.1) који се односи на обезбеђивање приступа за све одговарајућем, безбедном и приуштивом становању и основним услугама, и на унапређење подстандардних насеља.

2.3.2.4.2. Законски и стратешки оквир одрживог развоја становања у Републици Србији

Постојећи законски и стратешки оквир за развој становања у Републици Србији заснован је на уважавању вредности и циљева одрживог развоја и промовисању права на одговарајуће становање за све грађане.

Нови стратешки документ у области планирања урбаног развоја којим се нормативни оквир одрживог становања разматра кроз шири обухват тема и на нивоу урбаних насеља је *Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године* („Сл. гласник РС”, број 47/2019). Стратегијом се предлажу мере за обезбеђивање приуштивног и одрживог становања за све грађане, са нагласком на

унапређењу система стамбене подршке, као и за санацију и обнову неформалних насеља. У оквиру утврђених програма урбаног развоја, међу приоритетна подручја интервенције уврштена су угрожена стамбена подручја попут бесправно изграђених и неуређених рубних урбаних зона, као и делови урбаног насеља са концентрацијом социјалних проблема.

Кључни стратешки документ у области становања од 2012. године је *Национална стратегија социјалног становања* („Сл. гласник РС”, број 13/2012). Овај документ који се примарно бави сектором социјалног становања биће стављен ван снаге доношењем Националне стамбене стратегије 2020. године, чији ће обухват бити проширен и на друге мере националне стамбене политике.

У *Националној стратегији социјалног становања* за период 2012-2022. истиче се потреба за поновним активним укључењем државе у развој стамбеног сектора и пружањем стамбене подршке социјално угроженим категоријама друштва. Циљ доношења Стратегије и Акционог плана је обезбеђивање услова за одрживи развој социјалног становања у Републици Србији. Дефинисани су посебни циљеви, мере и програми, као и девет потенцијалних модалитета јавне подршке у обезбеђивању стамбених решења у националним оквирима. За мапирање проблема бескућништва и развој мера стамбене подршке у Србији Стратегијом се предлаже коришћење ETHOS типологије бескућништва.

Национална стамбена стратегија од 2020. до 2030. године (Нацрт) дефинисана је у складу са Законом о становању и одржавању зграда из 2016. године. Обухвата, осим стамбене подршке и неформалних насеља, и друге теме из домена јавног интереса у становању и његовог одрживог развоја, као што је одржавање и унапређење стамбених зграда, посебно са аспекта енергетске ефикасности.

Законом о становању и одржавању зграда из 2016. године („Сл. гласник РС”, број 104/16) одрживи развој становања утврђује се као јавни интерес који се у смислу овог закона односи на: 1) унапређење услова становања грађана и очување и унапређење вредности стамбеног фонда уз унапређење енергетске ефикасности, смањење негативних утицаја на животну средину и рационално коришћење ресурса, односно усклађивање економског и социјалног развоја и заштите животне средине приликом развоја стамбеног сектора; и 2) одржавање и управљање у стамбеним зградама, стамбено-пословним зградама, пословним зградама, зградама јавне намене или зградама које су проглашене за културно добро и зградама у заштићеним културно-историјским целинама, у циљу спречавања или отклањања опасности по живот и здравље људи, животну средину, привреду или имовину веће вредности, односно у циљу обезбеђивања сигурности зграде и њене околине (члан 2). Законом се први пут даје дефиниција „одговарајућег стана” и утврђују се првенствено његови просторни аспекти, укључујући и површинске нормативе. Одговарајућим станом дефинише се „стан који испуњава услове према критеријуму просторних услова, опремљености стана основним инсталацијама, конструктивне сигурности и безбедности, као и заштите од спољњих климатских утицаја и задовољења основних хигијенских услова становања” (члан 90).

2.3.2.4.3. Планска решења за одрживи развој и унапређење услова становања у Републици Србији

Основна концептуална полазишта развоја становања у Републици Србији, од општих ка посебним су:

– развој стамбеног сектора заснован је на принципима демократичности, супсидијарности, интегративности (вертикалне и хоризонталне) и партиципативности,

усаглашавању са политикама урбаног и руралног развоја и посебно на уважавању и подстицању социјалне инклузије и кохезије;

– одрживи развој становања подразумева свеобухватни развој и међусобно усклађивање елемената економске, социјалне и културне одрживости и заштите животне средине, и усмерен је ка задовољавању потреба садашњих и будућих генерација;

– одговарајуће и приуштиво становање доступно је свим грађанима, уз развијен државни систем стамбене подршке за сва домаћинства са отежаним приступом стамбеном тржишту, где приоритет имају социјално најугроженије групе;

– регулисање и унапређење постојећих депривираних неформалних и подстандардних насељана одржив начин, уз интегрисање у социопросторни оквир урбаног/руралног насеља и спречавање њиховог ширења и формирања на новим подручјима доприноси одрживом урбаном и руралном развоју, дугорочном економском и социјалном развоју и очувању животне средине; и

– разноврсност опција одговарајућег становања представља оквир за социјалну и културну интеграцију различитих социјалних група и спречавање сегрегације.

Планска решења предлажу се у складу са утврђеним циљевима развоја и основним концептуалним полазиштима развоја и унапређења услова становања у Републици Србији и групишу се у оквиру четири основне теме:

1) Унапређење капацитета за обезбеђивање одговарајућег и одрживог становања;

2) Одрживи развој стамбене подршке;

3) Одрживо унапређење постојећег стамбеног фонда; и

4) Регулисање и унапређење неформалних и подстандардних подручја.

2.3.2.4.3.1. Унапређење капацитета за обезбеђивање одговарајућег и одрживог становања

Одрживо становање има кључну улогу у унапређењу укупног квалитета живота, јер позитивно утиче на ниво стамбеног комфора и здравља људи, доприноси економском и социјалном развоју, укључујући смањење сиромаштва и социјалних разлика, као и очувању животне средине. Концепт одрживог становања обухвата и концепт „одговарајућег становања за све”, проширујући га кроз комплексно дефинисање економске, социјалне, културне и економске димензије развоја. Стамбена политика у Републици Србији уважава и утврђује оба концепта кроз постојећи законодавни оквир, али је њихово спровођење у пракси још увек ограничено.

Стварање предуслова за одрживи развој становања, и обезбеђивање одговарајућег становања за грађане Републике Србије подразумева приоритетно унапређење свих капацитета (институционалних, организационих, финансијских, правних, итд.) неопходних за ефикасно спровођење стамбене политике на свим нивоима, што се препознаје и Нацртом *Националне стамбене стратегије од 2020. до 2030. године*.

У том погледу, предлажу се следећа планска решења:

1. Неодложна изградња нових и унапређење постојећих институционалних и организационих капацитета у стамбеном сектору, на националном нивоу и посебно на нивоу локалних самоуправа. То подразумева подршку развоју непрофитних стамбених организација, као кључних актера у спровођењу стамбене политике на нивоу локалних самоуправа, као и изградњу одговарајућих капацитета ових институција у кадровском, стручном и техничко-технолошком погледу;

2. Успостављање система одрживог финансирања становања на свим нивоима и оснаживање инструмената финансирања стамбене подршке за најсиромашније социјалне групе, укључујући подстицање јавно-приватног партнерства. За финансирање одрживог развоја становања и програма стамбене подршке биће значајно привлачење и коришћење доступних међународних донаторских и повољних кредитних средстава;

3. Унапређење националних прописа и стандарда којима се уређује област становања (и релевантне области за становање) кроз усклађивање са међународним дефиницијама, стандардима и смерницама у вези са одрживим развојем становања и обезбеђивањем одговарајућег становања. То подразумева и међусобно усаглашавање постојећих законских докумената у терминолошком погледу и њихову доследну примену у документима просторног и урбанистичког планирања;

4. Разрада методолошких оквира за утврђивање одрживости становања и „одговарајућег становања”, на начин да се омогући њихово мерење кроз јасно дефинисане показатеље и примена у евидентирању и истраживању услова и квалитета становања у Републици Србији. То такође подразумева утврђивање нових показатеља за изражавање квалитета и укупних услова становања у складу са референтним европским методолошким оквиром – Евростат, за потребе спровођења статистичких истраживања (до нивоа општина и насеља). Формиране базе података треба да буду јавно доступне, како би се омогућило њихово коришћење за потребе истраживања и мониторинга одрживости и квалитета становања;

5. Развој инструмената за свеобухватно и континуирано праћење стамбених потреба становништва, што укључује праћење стамбене угрожености домаћинстава и стамбеног тржишта, кроз вертикалну и међусекторску сарадњу. У том контексту, неопходна је разрада инструмената за прецизно евидентирање стамбених проблема осетљивих друштвених група и посебно појаве бескућништва (примена методологије ETHOS);

6. Јачање одговорности надлежних институција јединица локалних самоуправа за спровођење стамбене политике, што укључује континуирано праћење стања у области становања и редовно доношење локалних стамбених стратегија са акционим плановима и програмима стамбене подршке, у складу са законским и стратешким оквиром у области становања. У том контексту подразумева се и примена циљева и мера у области становања утврђених стратешким документима Републике Србије у планским документима на локалном нивоу; и

7. Подстицање инвестирања у истраживање и развој иновација у свим аспектима одрживог становања.

2.3.2.4.3.2. Одрживи развој стамбене подршке

Развијен систем стамбене подршке представља важну карику одрживог становања и један од кључних фактора одрживог просторног развоја Републике Србије, због непосредног утицаја на смањење социјалних неједнакости и остварење циљева социјалне инклузије и кохезије. Резидуалност постојећег националног система стамбене подршке (или *социјалног становања*), који између осталог карактерише занемарљив удео ове категорије у укупном стамбеном фонду, усмереност ка најугроженијим социјалним групама, ограниченост финансијских улагања и неадекватно управљање, повећава ризик од појаве проблема стигматизације, дискриминације, просторне и социјалне сегрегације, те додатне депривације сиромашних корисника. У датом контексту, одрживи развој система стамбене подршке подразумева одговорно, свеобухватно, доследно и дугорочно решавање стамбених

проблема домаћинстава са отежаним приступом стамбеном тржишту, узимањем у обзир аспеката социјалног и економског развоја, културне адекватности и заштите животне средине. С обзиром на наведено, предлажу се следећа посебна планска решења за одрживи развој стамбене подршке:

1. Повећање укупног обима стамбених решења у области стамбене подршке са посебним тежиштем на значајном повећању обима стамбеног фонда у јавној својини намењеног закупу под непрофитним условима. С обзиром на веома изражен и растући проблем неискоришћености стамбеног фонда у приватном сектору, потребно је кроз одговарајуће подстицајне мере омогућити употребу неискоришћених и напуштених станова у урбаним и у руралним подручјима кроз програме стамбене подршке;

2. Развој инструмената за подстицање обезбеђивања стамбене подршке на страни понуде и тражње уз проширење обухвата циљних категорија корисника;

3. Подстицање обезбеђивања инфраструктурно опремљеног земљишта за изградњу станова за стамбену подршку по непрофитним условима;

4. Разрада и формализовање посебног методолошког оквира за одрживи развој стамбене подршке у складу са међународним смерницама и националним специфичностима, са посебним сетом смерница и параметара за ниво урбанистичког планирања и пројектовања. Успостављени модел треба да омогући непосредну примену у пракси, укључујући и евалуацију програма и пројеката стамбене подршке, са аспекта одрживости;

5. Развијање нових модела непрофитног становања (стамбене задруге, јавно-приватна партнерства, регулисана самоградња, и сл.) и регулисање и подстицање њихове системске примене на основу тестирања кроз пилот пројекте;

6. Промовисање и операционализовање концепта социјално мешовитог становања (са становима за тржиште и стамбену подршку) који има за циљ подстицање социјалне интеграције осетљивих и маргинализованих социјалних група, тј. спречавање сегрегације изазване концентрисаним сиромаштвом;

7. Повећање разноврсности типолошке понуде стамбених решења у области стамбене подршке, кроз развијање, тестирање и практичну примену различитих урбанистичко-архитектонских образаца, уз посебно уважавање критеријума културне адекватности. За испитивање моделских решења могуће је користити инструмент јавног урбанистичко-архитектонског конкурса; и

8. Неопходно утврђивање и континуирано ажурирање базе података о становима који су изграђени или се користе у систему стамбене подршке, у циљу одговарајућег управљања овим стамбеним фондом.

2.3.2.4.3.3. Одрживо унапређење постојећег стамбеног фонда

Одрживо унапређење постојећег стамбеног фонда у Републици Србији од есенцијалног је значаја за смањење негативних утицаја стамбеног сектора на животну средину, решавање проблема енергетског сиромаштва и стамбене депривације, очување и повећање вредности некретнина, али и подстицање економског развоја. Спречавање физичке деградације и смањења вредности стамбеног фонда у урбаним и руралним срединама захтева са једне стране, успостављање финансијских механизма за обезбеђивање адекватног управљања и приуштивог одржавања и обнове, а са друге стране осигурање континуираног праћења и очувања физичког и функционалног квалитета стамбених објеката и њиховог окружења. У складу са наведеним, предложена су следећа планска решења:

1. Приоритетно спровођење програма и пројеката за инфраструктурно унапређење постојећих стамбених објеката, целина и насеља без одговарајућих система комуналне инфраструктуре (јавног водовод, канализација, грејање);

2. Спровођење програма и мера за унапређење енергетске ефикасности стамбених објеката и целина, са посебним тежиштем на побољшању енергетских перформанси породичних стамбених објеката, који чине доминантан део укупног стамбеног фонда Републике Србије. С обзиром на изражен проблем енергетског сиромаштва који је пратећа појава ниског нивоа енергетске ефикасности стамбених објеката, енергетска санација представља нужну меру стамбене подршке за најсиромашнија домаћинства;

3. Спровођење програма одрживе урбане обнове и регенерације физички деградираних и неуређених стамбених објеката и целина, укључујући и оне са израженим социјалним проблемима (посебно у комплексима социјалног становања). У зонама вишепородичног становања или стамбеним комплексима, мере унапређења треба да обухвате како појединачне стамбене објекте тако и њихово непосредно окружење (комунални садржаји, заједнички отворени простори, зелене површине итд.), који су значајни за укупан квалитет стамбеног окружења (ниво хигијене, безбедност, мир, подстицање социјалне интеграције), и да садрже одговарајућу социјалну компоненту;

4. Инвестирање у унапређење постојећег фонда вишепородичног становања са аспеката приступачности за особе са посебним потребама. Унапређења елемената физичке приступачности нужна су у случају стамбених објеката који се користе у систему стамбене подршке, с обзиром на специфичну социјалну структуру њихових корисника (ОСИ, стара популација, самохрани родитељи, итд.);

5. Унапређење система професионалног управљања стамбеним заједницама и одржавања стамбених зграда, укључујући и подизање свести грађана о овим питањима; и

6. Успостављање информационе основе о стању енергетске ефикасности и физичким карактеристикама постојећег стамбеног фонда и њено континуално ажурирање.

2.3.2.4.3.4. Регулисање и унапређење неформалних и подстандардних насеља

Унапређење и регуларизација неформалних насеља уз спречавање њиховог настанка у будућности један је од кључних изазова одрживог развоја становања и одрживог и уравнотеженог просторног развоја Републике Србије, имајући у виду вишедеценијску експанзију и обим заступљености ове појаве и њен утицај на повећање социјалних, економских и просторних разлика. Кључни проблеми неформалних насеља (иако типолошки разноликих у погледу начина коришћења земљишта, укупног стандарда становања, социјалних и физичких карактеристика) су незаконитост или несигурност правног поседа, неадекватан приступ основној друштвеној и комуналној инфраструктури, као и изворима финансирања, што је у директној супротности са основним елементима људског права на одговарајуће становање. Неадекватност стамбених услова посебно је изражена у подстандардним (претежно ромским) насељима, услед присуства вишеструких фактора материјалне и стамбене депривације. Успешна регуларизација, одрживо унапређење и онемогућавање формирања нових неформалних насеља, као и њихова одговарајућа урбана, социјална и економска интеграција, могу допринети дугорочном економском расту и подстицању социјалне једнакости, кохезије и стабилности. У том погледу, предлажу се следећа планска решења:

1. Прикупљање поузданих података о неформалним и подстандардним насељима на укупној територији Републике Србије и њихово мапирање, као нужан предуслов за сагледавање обима и карактеристика овог проблема и утврђивање одговарајућих приступа његовом решавању. Значајан инструмент представља евиденција (укупног броја и категорије) незаконито изграђених објеката на републичком нивоу и нивоу округа/општина, које спроводи Министарство надлежно за становање, а коју би у будућности требало допунити и другим релеватним подацима о карактеристикама објеката. Полазиште за развој и унапређење ове праксе су и искуства стечена кроз креирање базе података подстандардних ромских насеља у оквиру пројекта „Овде смо заједно - Европска подршка за инклузију Рома”;

2. Утврђивање законске обавезе идентификације неформалних и подстандардних насеља у просторним и урбанистичким плановима;

3. Обезбеђивање средстава из јавних буџета и међународних извора за континуирано спровођење програма регуларизације и обнове неформалних и подстандардних насеља;

4. Креирање стручно-аналитичке основе, кроз истраживање одговарајућих применљивих модела за санацију и квалитативно унапређење неформалних и подстандардних насеља, уважавајући међународне смернице и искуства, и користећи постојећа научна и стручна сазнања и резултате праксе на националном нивоу;

5. Просторно уређење неформалних и подстандардних насеља кроз израду, преиспитивање и ажурирање урбанистичких планова и програма за санацију и унапређење ових насеља, спровођење поступка урбане комасације и израду пројеката за изградњу недостајуће инфраструктуре. Од кључног значаја за успешност урбанистичког планирања неформалних и подстандардних насеља је укључивање локалног становништва у раним фазама израде планова;

6. Подстицање осигурања правне сигурности поседа у неформалним насељима озакоњењем стамбених објеката, кроз информисање и административну подршку грађанима и унапређењем капацитета надлежних органа локалних самоуправа за спровођење процеса озакоњења;

7. Приоритетно спровођење програма регуларизације и обнове подстандардних ромских (и других подстандардних) насеља. Унапређење стамбених услова становника подстандардних насеља обавезно вршити *in situ* уз избегавање расељавања и пресељења становништва, изузев у изузетним случајевима када се утврди да постојећа локација није погодна за становање. Програми унапређења подстандардних ромских насеља спроводе се на транспарентан и партиципативан начин и кроз међусекторску сарадњу (становање, социјална заштита, здравље, образовање, култура и запошљавање) и поред обезбеђивања одговарајућег становања имају за циљ адекватну социјално и економско укључивање Рома у ширу друштвену заједницу;

8. Пружање стамбене подршке социјално угроженим домаћинствима у неформалним и подстандардним насељима за унапређење стамбених објеката (завршетак изградње или енергетску санацију);

9. Изградња и унапређење постојеће саобраћајне и комуналне инфраструктуре у неформалним и подстандардним насељима, укључујући унапређење система управљања отпадом и јавног превоза. Приоритетно је решавање комуналних проблема који непосредно утичу на ниво хигијене и здравље људи (одлагање отпада, одвођење отпадних вода и сл.). Ефикасност система јавног превоза један је од кључних фактора интегрисања субурбаних неформалних насеља у градско подручје и спречавања негативних утицаја на животну средину изазваних урбаним расплињавањем;

10. Спровођење програма обезбеђивања одговарајућег становања за становнике неформалних и подстандардних насеља која се расељавају са непогодних локација за становање;

11. Унапређење квалитета становања у неформалним насељима кроз мање урбане интервенције, уз подстицање активног учешћа локалног становништва у свим фазама реализације пројеката; и

12. Спречавање будуће неформалне изградње кроз подизање свести о њеном утицају на економски развој и оснаживањем одговарајућих законских и регулаторних оквира.

2.3.2.5. Имплементација

2.3.2.5.1. Приоритетна планска решења развоја становања

Стратешки приоритет јесте унапређење капацитета за обезбеђивање одговарајућег и одрживог становања и стамбене подршке на свим нивоима, уз побољшање услова становања за стамбено најугроженије становништво. То до 2025. подразумева:

– изградњу нових и унапређење постојећих институционалних и организационих капацитета у стамбеном сектору, на националном нивоу и на нивоу локалних самоуправа;

– успостављање новог стратешког оквира за спровођење стамбене политике на националном и локалном нивоу у наредном десетогодишњем периоду, што подразумева доношење Националне стамбене стратегије (са акционим планом и програмом стамбене подршке) и израду и доношење локалних стамбених стратегија (са акционим плановима за њихово спровођење);

– успостављање инструмената за свеобухватно и континуирано праћење стамбених потреба становништва, укључујући праћење стамбене угрожености домаћинства, појаве бескућништва и стамбеног тржишта, кроз вертикалну и међусекторску сарадњу;

– утврђивање одрживих, доступних извора и механизма финансирања стамбене подршке за социјално угрожена домаћинства на свим нивоима;

– ревидирање постојећих националних прописа и стандарда којима се уређује област становања (и релевантне области за становање) кроз усклађивање са међународним дефиницијама, стандардима и смерницама у вези са одрживим развојем становања и обезбеђивањем одговарајућег становања;

– усаглашавање постојећих законских докумената којима се уређује област становања (и релевантне области за становање) у погледу дефинисања кључне терминологије уз осигурање њене доследне примене у документима просторног и урбанистичког планирања;

– повећање обима, разноврсности и квалитета стамбених решења у области стамбене подршке, као и обухвата стамбеног фонда у јавној својини намењеног закупу под непрофитним условима;

– утврђивање законске обавезе идентификације неформалних и подстандардних насеља у просторним и урбанистичким плановима и наставак започетих активности у правцу креирања свеобухватне информационе основе о овим насељима, као и осигурања правне сигурности поседа кроз поступак озакоњења стамбених објеката; и

– спровођење програма регуларизације и обнове неформалних и подстандардних ромских (и других подстандардних) насеља.

2.3.2.5.2. Мере и инструменти имплементације:

2.3.2.5.2.1. Нормативно-правне мере и инструменти развоја становања

Нормативно-правни мере и инструменти за развоја становања обухватају:

– доношење Националне стамбене стратегије и локалних стамбених стратегија (са акционим плановима за њихово спровођење), као и одговарајућих програма стамбене подршке, ради остваривања циљева и мера стамбене политике на националном нивоу и нивоу јединица локалних самоуправа;

– унапређење законодавног оквира у области становања у складу са међународним смерницама за одрживи развој становања и стамбене подршке, укључујући и међусобно усаглашавање постојећих законских докумената у терминолошком погледу. То подразумева и утврђивање индикатора одрживости становања (и стамбене подршке) и „одговарајућег становања”, за потребе обезбеђивања одговарајућих стандарда нове стамбене изградње, као и евидентирања и континуалног праћења услова и квалитета становања у Републици Србији;

– утврђивање законске обавезе идентификације неформалних насеља у стратешким локалним просторним и урбанистичким плановима;

– измена пореских закона у циљу дестимулисања куповине станова за нестамбене потребе у циљу смањења обима неискоришћеног стамбеног фонда, повећања квалитета понуде и смањења цена станова за издавање;

– увођење пореских подстицаја за стимулисање регистровања уговора о закупу стана у циљу обезбеђивања правне сигурности купаца и закуподаваца и афирмисања становања под закуп на тржишту као прихватљивог стамбеног решења;

– успостављање законске обавезе континуираног стручног усавршавања професионалних управника стамбених зграда; и

– успостављање система социјалних карата.

2.3.2.5.2.2. Планско-програмске мере и инструменти развоја становања

Планско-програмске мере и инструменти развоја становања су:

– израда програма евиденције стамбених зграда и станова у локалним самоуправама у циљу креирања информационе основе о постојећем стамбеном фонду у виду регистара стамбених зграда и станова. Регистар стамбених зграда и станова омогућава утврђивање потреба за одржавањем и обновом стамбеног фонда и пружа увид у адекватност и квалитет стамбених услова домаћинства;

– израда програма за праћење и анализу стамбеног тржишта у локалним самоуправама;

– израда студија о стамбеној угрожености домаћинства на нивоу локалних самоуправа и утврђивање капацитета за пружање стамбене подршке;

– израда студија о појави бескућништва на нивоу локалних самоуправа и припрема програма/пројеката за стамбено збрињавање бескућника;

– израда студија о енергетској типологији зграда на нивоу локалних самоуправа и припрема програма/пројеката за унапређење енергетске ефикасности стамбених зграда;

– израда програма/пројеката за обезбеђивање различитих облика стамбене подршке за социјално угрожена домаћинства (у складу са локалним стамбеним стратегијама), укључујући изградњу стамбеног фонда у јавној својини и алтернативна стамбена решења;

– израда програма за испитивање и развој одрживих урбанистичко-архитектонских образаца становања у области стамбене подршке применљивих у

Србији, у циљу повећање разноврсности, адекватности и квалитета типолошке понуде стамбених решења у овом сектору. Пожељно је спровођење програма кроз јавни урбанистичко-архитектонски конкурс;

- мапирање неформалних насеља кроз просторне базе података и прикупљање информација о бесправно изграђеним стамбеним објектима и социо-економском профилу њихових градитеља. На основу поуздане базе података о неформалним стамбеним насељима развити одговарајуће моделе њиховог унапређења и санације; преиспитати и ажурирати постојеће и израдити нове урбанистичке планове; изградити програме за унапређење услова становања за становнике ових насеља и имплементирати их кроз пилот пројекте;

- развој и ажурирање постојеће просторне базе података за подстандардна ромска насеља;

- израда програма/пројеката регуларизације и обнове постојећих подстандардних ромских и других подстандардних насеља уз избегавање расељавања и пресељења становника, примену принципа културне одрживости и подстицање њиховог социјалног и економског укључивања у локалну и ширу друштвену заједницу;

- израда програма/пројеката обезбеђивања одговарајућег становања за становнике подстандардних насеља и ромских енклава која се расељавају са непогодних локација за становање;

- израда пројектне документације за унапређење постојеће и изградњу недостајуће саобраћајне и комуналне инфраструктуре у неформалним и подстандардним насељима;

- израда програма одрживе урбане обнове и регенерације физички деградираних и неуређених стамбених објеката и целина, као и вишеструко депривираних стамбених четврти; и

- израда програма за унапређење постојећег фонда вишепородичног становања (укључујући стамбени фонд у систему стамбене подршке) са аспеката приступачности за особе за посебним потребама.

2.3.2.5.2.3. Институционално-организационе мере и инструменти развоја становања

Институционално-организационе мере за развој становања су:

- јачање кадровских, стручних, техничко-технолошких и других капацитета постојећих институција за становање на републичком и локалном нивоу;

- оснивање непрофитних стамбених организација на нивоу локалних самоуправа и изградња одговарајућих капацитета ових институција;

- јачање одговорности и надлежности стамбених институција на локалном нивоу и унапређење хоризонталне и вертикалне сарадње са кључним актерима у спровођењу стамбене политике;

- успостављање одговарајућих информационих система у области становања и обезбеђивање регуларне размене информација између нивоа власти, релевантних сектора и различитих актера у оквиру сектора;

- унапређење система мониторинга, извештавања и размене искустава о реализацији програма стамбене подршке на локалном нивоу;

- формирање комисија за расподелу стамбене подршке;

- успостављање нових модела непрофитног становања кроз сарадњу са приватним и непрофитним сектором (стамбене задруге, јавно-приватна партнерства, регулисана самоградња, и сл.);

- развој система професионалног управљања стамбеним заједницама; и

– оснивање канцеларија у неформалним насељима за пружање административних услуга грађанима у вези са поступцима озакоњења.

2.3.2.5.3. Однос према јавним политикама и смернице за примену у планском систему Републике Србије

Кроз постојећи оквир стамбене политике у Републици Србији афирмишу се општа начела одрживог развоја становања и утврђују се кључне мере за обезбеђивање доступности одговарајућег и одрживог становања за све грађане, где кључне стратешке документе представљају још увек важећа *Национална стратегија социјалног становања* („Службени гласник РС”, бр. 13/2012) и *Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године* („Службени гласник РС”, број 47/2019). Доношењем новог кровног документа - *Националне стамбене стратегије од 2020. до 2030. године* (у фази нацрта), у складу са Законом о становању и одржавању зграда („Службени гласник РС”, бр. 104/16), обухват деловања стамбене политике, поред стамбене подршке и неформалних насеља, биће проширен и на друге приоритетне теме у области одрживог развоја становања, као што су управљање, одржавање и унапређење стамбених зграда, посебно кроз аспект енергетске ефикасности. *Стратегијом одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године* препознаје се посебно значај унапређења националног система стамбене подршке, као и санације и обнове неформалних насеља, која су уврштена између приоритетна подручја интервенције у оквиру дефинисаних програма урбаног развоја.

Планска решења ППРС у области становања утврђена су у складу са актуелним оквиром националне стамбене политике и других релевантних секторских јавних политика, уз уважавање међународних смерница за обезбеђивање одговарајућег и одрживог становања, са посебним нагласком на подстицање социјалне инклузије и кохезије. Неопходно их је уважити при изради будућих стратегија и програма у области становања, као и хијерархијски нижих планских докумената, при чему је од кључног значаја успостављање ефикасног и континуираног мониторинга остваривања обавеза преузетих усвајањем ППРС.

За израду развојних политика, програма и планова у области развоја становања, са аспекта примене и разраде планских решења ППРС, од посебног значаја је свеобухватно сагледавање изазова одрживог развоја становања у Републици Србији, који поред проблема неформалног и подстандардног становања и обезбеђивања стамбене подршке укључују унапређење квалитета постојећег стамбеног фонда и услова становања у урбаним и руралним срединама, као и утврђивање нужних информационих и методолошких оквира за обезбеђивање и евидентирање одрживог и одговарајућег становања.

3. ЛИТЕРАТУРА

Литература уз део 1. Становништво

1. Анђелковић Стоилковић, М. (2019). Заступљеност демографских проблема пограничног простора Републике Србије у јавним политикама, *Демографија*, 16, Универзитет у Београду Географски факултет, 103-118.
2. Arandarenko, M. (2006). *Мапа тржишта рада Србије - оцена регионалних ризика и потенцијала*, Centar za visoke ekonomske studije, Beograd.
3. Бардаш, С. (2017). *Статистика и достојанствен рад*, Fondacija Centar za demokratiju, Beograd.
4. Васић, П. (2013). Образовна структура жена које су рађале и структура рађања у Србији од 2002. до 2011 – неосетљиве на популациону политику? У *Становништво југоисточне Србије* (књига 3). Ниш: Огранак САНУ у Нишу, Универзитет у Нишу-Филозофски факултет.
5. Vasić, P, Marinković, I. (2016). Parental Allowance in Serbia – Examining the World Health Organization Recommendations. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 49 E, 150-168.
6. Влада Републике Србије - Министарство рада, запошљавања и социјалне политике (2006). *Национална стратегија о старењу 2006-2015*, Београд.
7. Влада Републике Србије (2008). *Национална стратегија одрживог развоја*. Београд: Службени гласник.
8. Влада Републике Србије - Министарство омладине и спорта (2015). *Национална стратегија за младе од 2015. до 2025.*, Београд.
9. Влада Републике Србије (2018). *Стратегија подстицања рађања*. Београд: Службени гласник.
10. Војковић, Г. (2007). *Становништво као елемент регионализације Србије*. Београд: Српско географско друштво.
11. Војковић, Г., Кокотовић, В., Спалевић, А. (2012). Демографска одрживост насељског система југоисточне Србије. У *Утицај демографских промена у југоисточној Србији на друштвени развој и безбедност*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу Центар за социолошка истраживања.
12. Gligoriјевић, V., Vasić, P. (2013). Ljudski resursi u neformalnoj ekonomiji u Republici Srbiji. *Ekonomski horizonti*, 15 (2), 121-132.
13. Gligoriјевић, V., Mirić, N., Vasić, P. (2014). Is skills renewal in ageing workforce possible? Evidence from Serbia. *Zbornik matice srpske za društvena istraživanja*, 148, 653-664.
14. Глигоријевић, В. Васић, П. (2018). Допринос старења опадању стопе активности: квантификација декомпозицијом методом, *Зборник матице српске за друштвена истраживања*, 167, 3, 525-535.
15. Девеџић М., Стојилковић Ђатовић Ј. (2015) *Демографски профил старог становништва Србије*, Републички завод за статистику, Београд.
16. Девеџић, М. (2018), Промена парадигме о демографском старењу, у *Ка бољој демографској будућности Србије*, САНУ и Институт друштвених наука, Београд, 144-163.
17. Drbohlav, D., Lachmanová-Medová, L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D., Džurová, D. (2009). *The Czech Republic: on its way from emigration to immigration country*. Prague: Idea Working Papers 11. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP11_Czech_Republic.pdf

18. *Državna strategija za migraciju i plan delovanja 2013-2018*. <http://fer.org.rs/clanak/kosovo-drzavna-strategija-za-migraciju-i-plan-delovanja-2013-2018/>
19. Ђурђевић, Б., Арсенијевић, Д. (2015). Популациона динамика у међупописном периоду. У В. Никитовић (Ур). *Популација Србије почетком 21. века (42-59)*. Београд: Републички завод за статистику.
20. Eurostat (2019). *EUROPOP2018 – Population projections at national level (2018-2100)*. Luxembourg: Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections-/database>
21. Јавор, В. (2019). *Миграције становништва као фактор савременог демографског развитка региона Јужне и Источне Србије*. Докторска дисертација (У процесу израде), Београд: Универзитет у Београду-Географски факултет.
22. Јефтић, М. (2019). *Функционално урбани регион у просторном планирању*. Београд: Универзитет у Београду Географски факултет.
23. Јовановић-Гавриловић, В., Радивојевић, В. (2017). Образовање становништва за будућност и будућност образовања. *Становништво*. 55(1), 63-85.
24. KAS (2013). *Kosovo Population Projection 2011–2061*, Kosovo Agency of Statistics, Pristina.
25. Кнежевић, А. (2013). *Историјскодемографске и етнодемографске основе развитка становништва Источне Србије*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду-Географски факултет.
26. Kupiszewski, M., Kupiszewska, D., Nikitović, V. (2012). *Impact of demographic and migration flows on Serbia*. Belgrade: International Organization for Migration.
27. Ловић Обрадовић, С. (2019). *Модел просторног испољавања демографских процеса у Србији*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду Географски факултет.
28. Lutz W, Skirbekk V, Testa, MR (2006). *The low fertility trap hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe*. In: *Vienna Yearbook of Population Research*. 167-192 Vienna, Austria: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
29. Minca, C., Šantić, D., Umek, D. (2019). Managing the "refugee crisis" along the Balkan Route: field notes from Serbia. In C. Menjivar, M. Ruiz, I. Ness (Eds.), *The Oxford handbook of migration crises* (445-464). New York: Oxford University Press.
30. Nejašmić, I., Mišetić, R. (2010). Sintetični pokazatelj demografskih resursa: doprinos tipologiji hrvatskog prostora. *Hrvatski geografski glasnik* 72/1, 49-62.
31. Никитовић, В. Предојевић-Деспић, Ј., Маринковић, И. (2015). Мигрантско становништво. У В. Никитовић (Ур). *Популација Србије почетком 21. века (98-127)*. Београд: Републички завод за статистику.
32. Nikitović, V. (2016). Dugoročne posledice niskog fertiliteta u regionu bivše Jugoslavije. *Stanovništvo*, 54 (2), 27-58.
33. Nikitović, V., Vajat, B., Blagojević, D. (2016). Spatial patterns of recent demographic trends in Serbia (1961-2010). *Geografie*. 121(4), 521–543.
34. Никитовић, В. (2018). Значај политичког одговора за демографску будућност Србије. У В. С. Костић, С. Ђукић Дејановић, М. Рашевић (Ур), *Ка бољој демографској будућности Србије (210-227)*. Београд: САНУ, Институт друштвених наука.
35. Nikitović, V. (2019). *U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
36. Nikitović, V., Vajat, B., Blagojević, D. (2016). Spatial patterns of recent demographic trends in Serbia (1961-2010). *Geografie*, 121(4), 521–543.

37. Nikitović, V., Arsenović, D., Sekulić, A., Bajat, B. (2019). Is the Second Demographic Transition a useful framework for understanding the spatial patterns of fertility change in Serbia at the beginning of the 21st century?. *AUC Geographica*, 54(2), 168–183.
38. OECD (2017). *Interrelations between Public Policies, Migration and Development*. Paris: OECD. www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264265615-12-en.pdf?expires=1587555602&id=id&accname=guest&checksum=482DDD5868A70808FE9E058341B7DF8A
39. Pastore, F. (ed.) (2017). *Beyond the migration and asylum crisis. Options and lessons for Europe*. Rome: Aspen Institute Italia. www.aspeninstitute.it/system/files/private_files/2017-02/doc/Beyond_the%20Migration%20and_Asylum_Crisis_web.pdf
40. Пенев, Г., Предојевић-Деспић, Ј. (2013). Просторни аспекти емиграције из Србије. Три „вруће“ емиграционе зоне. *Становништво*, 50 (2), 35-64.
41. Пенев Г. (2015). Структура становништва према полу и старости. У *Популација Србије почетком 21. века*, ур. В. Никитовић, РЗС, Београд, стр. 130-168.
42. Radivojević, B. & Nikitović, V. (2010) Održivost radne snage u uslovima intenzivnog demografskog starenja. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 131: 455-464.
43. Рашевић, М. (2015). Фертилитет женског становништва. У В. Никитовић (Ур). *Популација Србије почетком 21. века (74-97)*. Београд: Републички завод за статистику.
44. Рашевић, М., Васић. Р. (2017). образовање као фактор фертилитета и популационе политике у Србији. *ANNALES · Ser. hist. sociol. · 27 · 2017 · 3* (599-610).
45. РЗС (2011). Општине и региони у Републици Србији 2011. Београд: Републички завод за статистику.
46. РЗС (2012). Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, књига 2, Старост и пол, Београд: Републички завод за статистику.
47. РЗС (2013). *Миграције* (књига 9). Београд: Републички завод за статистику.
48. РЗС (2017). *Општине и региони у Републици Србији*, Београд: Републички завод за статистику.
49. РЗС (2019). *Општине и региони у Републици Србији*, Београд: Републички завод за статистику.
50. РЗС (2019б). *Електронска база података (СТАТ база)*. Београд: Републички завод за статистику.
51. РЗС (2019в). *Статистички годишњак 2019*. Београд: Републички завод за статистику.
52. Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of Innovations* (5th edition). New York: Free Press.
53. Станковић, В. (2014). *Србија у процесу спољних миграција*. Београд: Републички завод за статистику.
54. The World Bank (2020). ILOSTAT database (*Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24) (modeled ILO estimate)*) <https://data.worldbank.org/indicator/sl.uem.1524.zs>
55. UN (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (<https://unstats.un.org/sdgs/>)
56. UN (2017a). *World Population Prospects: The 2017 Revision, Methodology of the United Nations Population Estimates and Projections*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (Working Paper No. ESA/P/WP.250).

57. UN (2017b). *World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Findings and Advance Tables*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (Working Paper No. ESA/P/WP/248).
58. UN (2019a). *World Population Prospects 2019: Summary of methodological updates introduced in the 2019 revision*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Methodological-updates.pdf
59. UN (2019b). *World Population Prospects 2019: Interactive data*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
60. Fassmann, H., Reeger, U. (2012). 'Old' immigration countries in Europe. The concept and empirical examples. In M. Okólski (ed.), *European Immigrations: Trends, structures and policy implications* (66-90). IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press.
61. Fassmann, H., Musil, E., Bauer, R., Melegh, A., Gruber, K. (2014). Longer-Term Demographic Dynamics in South-East Europe: Convergent, Divergent and Delayed Development Paths. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 150–172.
62. Florida, R. (2008). Inside the black box of regional development— human capital, the creative class and tolerance, *Journal of Economic Geography*, 8, pp. 615–649 .
63. Fox, J., Klüsener, S., Myrskylä, M. (2019). Is a Positive Relationship Between Fertility and Economic Development Emerging at the Sub-National Regional Level? Theoretical Considerations and Evidence from Europe. *European Journal of Population*, 35(3), 487–518.
64. Frejka, T., Gietel-Basten, S. (2016). Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe after 1990. *Comparative Population Studies*, 41(1), 3–56.
65. Фригановић, М. (1972-1973). Типови кретања становништва и ексодусна подручја СР Хрватске 1961-1971. *Становништво*. 3-4. 177-189.
66. Heidenreich, M., Rice, D. (2016). *Integrating Social and Employment Policies in Europe*, Edward Elgar, Cheltenham.
67. Шантић, Д. (2013). *Размештај становништва Србије у контексту теорија о популационом оптимуму*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду Географски факултет.
68. Шантић, Д., Спасовски, М., Антић, М. (2018). Нови изазови у популационим истраживањима и неопходност њихове примене у просторном планирању. *Научно-стручни скуп са међународним учешћем „Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља”*, (37-47), Београд: Асоцијација просторних планера Србије, Универзитет у Београду – Географски факултет.
69. Шантић Д., Спасовски М., Јакопин Е., Девеџић М., Антић М., Кнежевић А., Ђорђевић А., Судимац Мратинковић Д., Радић Н., Ђуркин Д., Јавор В. и Тодоровић М. (2019). *Истраживање ставова и намера становништва о пресељавању и утврђивање утицаја миграција на демографско старење у четири јединице локалне самоуправе, у циљу формулисања препорука за креирање мера популационе политике*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
70. Ševčíková, H., Raftery, A. E. (2015). bayesLife: Bayesian Projection of Life Expectancy. R package version 3.0-0. Available at: <http://CRAN.R-project.org/package=bayesLife>.
71. Ševčíková, H., Alkema, L., Raftery, A. E. (2015). bayesTFR: An R package for probabilistic projections of the total fertility rate. *Journal of Statistical Software*, 43(1), 1–29.
72. Yücesahin, M.M., Özgür, E.M. (2008). Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in the Southeast. *Population Space and Place*, 14(2), 135–158.

Интернет извори:

73. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/b>
74. www.kim.gov.rs/
75. www.stat.gov.rs/sr-cyrl/vesti/20190628-unutrasnje-migracije-2018/?s=1806
76. www.kirs.gov.rs/
77. www.mdpp.gov.rs/doc/DNI-2019.pdf

Литература уз део 2.2. Рурални развој и уређење села

1. Benedetti, Y. (2017). Trends in High Nature Value farmland studies: A systematic review. *European Journal of Ecology*, 3(2), 19-32. <https://doi.org/10.1515/eje-2017-0012>
2. Berdegué, J. A. (2018). The Ground is Shifting in Rural Territories. International Conference Living territories 2018, Montpellier, France, 22-24 January, 2018, <https://livingterritories2018.cirad.fr/FichiersComplementaires/berdegue/index.html>.
3. Berdegué, J. A., Rosada, T., Bebbington, A., J. (2014). The Rural Transformation. In B. Currie-Alder, R. Kanbur, D. M. Malone, R. Medhora (Eds.). *International Development: Ideas, Experience, and Prospects*. Oxford University Press, DOI:10.1093/acprof:oso/9780199671656.003.0028.
4. Богданов Н., Бабовић, М. (2014). Радна снага и активности пољопривредних газдинстава. Попис пољопривреде 2012. Пољопривреда у Републици Србији. РЗС. Београд
5. Vidojević, D., Vasin, J., Brkić, N. (2018) Agri-environmental policy in Serbia. Cukaliev, O., Bartel, A., Ilic, B., Mohr, B., Pavloska Gjorgjieska, D., Gavrilova, E. (Eds) *Agri-environmental policy in South-East Europe* ,Regional Rural Development Standing Working Group in SEE (SWG), Skopje.
6. Видојевић, Д., Димић Б., Јовичић, М., Реџић, Н., Јевтић, Н. (2016): Пољопривреда и животна средина у Републици Србији - индикаторски приказ. Агенција за заштиту животне средине, Београд.
7. Влада Републике Србије. (2019а). Извештај о примени Програма реформи политике запошљавања и социјалне политике у процесу приступања Европској унији (2016-2017), <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/усвојен-извештај-о-примени-програма-р/>.
8. Влада Републике Србије. (2019б). Извештај о дигиталној укључености у Републици Србији за период од 2014. до 2018. године.
9. Влада Републике Србије. (2020). Програм економских реформи (ERP) 2020-2022, www.mfin.gov.rs/dokumenti/program-ekonomskih-reformi-erp/.
10. Влада РС. (2016). Програм реформи политике запошљавања и социјалне политике у процесу приступања Европској унији.
11. Global Donor Platform for Rural Development. (2016). *Agenda 2030 – New Momentum for Rural Transformation. The Future of Donor Programmes in Rural Development. Background Paper for the Round Table of Platform’s Strategic Initiative*, 13-14 October 2016, Botanical Garden, Rome/Italy.
12. Динић Јован, Б. (1997). Природни потенцијал Србије. Економско - географска анализа и оцена. Економски факултет, Београд
13. Dijkstra, L., Poelman, H., Veneri, P. (2019). The EU-OECD definition of a functional urban area. OECD Regional Development Working Papers, No. 2019/11. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d58cb34d-en>
14. Дробњаковић, М. (2019): Развојна улога руралних насеља Централне Србије. Географски институт „Јован Цвијић”. Српска академија наука и уметности. Београд.

15. Convention on Biological Diversity – CBD. (2010). The Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 and the Aichi Biodiversity Targets. UNEP/CBD/COP/DEC/X/2.

16. Cooper, T., Pezold, T. (eds.), Keenleyside, C., Đorđević-Milošević, S., Hart, K., Ivanov, S., Redman, M., Vidojević, D. (2010). Developing a National Agri-Environment Programme for Serbia. Gland, Switzerland and Belgrade, Serbia: IUCN Programme Office for South-Eastern Europe.

17. Cooper, T., Pezold, T. (eds.). (2010). Razvoj nacionalnog agro-ekološkog programa za Srbiju. IUCN, Gland, Švajcarska i Beograd, Srbija u saradnji sa Avalon-om, IEEP-om i Naturom Balkanikom. Шкорић, Филиповски, Ђирић (1985) Класификација земљишта Југославије

18. EC (European Commission –Directorate-General for Agriculture and Rural Development – Unit E.4) (2016): Working Document Practices to identify, monitor and assess HNV farming in RDPs 2014-2020.

19. EEA – European Environment Agency (2005) Agriculture and the environment in EU-15 – the IRENA Indicator Report. EEA-Report No. 5. http://reports.eea.eu.int/eea_report_2005_6

20. European Commission (2005) Council Regulation No 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)

21. European Commission. (2011). Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020. COM(2011) 244 final.

22. European Commission. (2014). Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA II). Indicative Strategy Paper for Serbia (2014-2020). Adopted on 19/08/2014.

23. European Commission. (2018). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the Common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the EAGF and by the EAFRD., COM(2018) 392 final.

24. Eurostat, Candidate countries and potential candidates: population- demography, (https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=cpc_psdemo&lang=en)

25. Eurostat. (2019). Methodological manual on territorial typologies. 2018 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf/a275fd66-b56b-4ace-8666-f39754ede66b>.

26. Eurostat. (2020a). Degree of urbanisation. Background, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/degree-of-urbanisation/background>.

27. Eurostat. (2020b). Degree of urbanisation. Database, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/degree-of-urbanisation/data/database>.

28. Eurostat. (2020c). Rural development statistics, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/rural-development/background>.

29. Eurostat. (2020d). Rural Development. Statistics illustrated: Urban-rural typology by NUTS 3, 2016, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/rural-development/statistics-illustrated>.

30. Eurostat. (2020e). Labour market statistics by other typologies, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/rural-development/data/database>.

31. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Geografija_Kosova_i_Metohije

32. Закон о заштити природе, „Сл. гласник РС”, бр. 36/2009, 88/2010, 91/2010 - испр., 14/2016 и 95/2018 - др. закон)

33. Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју, "Сл. гласник РС", бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016

34. IEEP (Institute for European Environmental Policy) (2007) Guidance Document to the Member States on the Application of the HNV Impact Indicator.

https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/a28bd882-638e-449c-a1dc-3127702b61b7/hnv_guidance_121007.pdf?v=63664509711, 05.04.2020.

35. IFAD. (2016). Rural Development Report 2016: Fostering inclusive rural transformation. Rome, Italy, September 2016.

36. Josipović, S. (2018). Ljudski kapital u modelima ekonomskog rasta ruralnih područja. *Ekonomске идеје и пракса*, br.28, mart 2018

37. Jovanović, M., Rađenović, T., Stanojević, J. (2018). Humani kapital kao determinanta razvoja ruralnih područja u EU, *Ekonomski izazovi*, Godina 7, broj 13. 2018.

38. Kazakova Y., Stefanova, V. (2010) Poljoprivredna proizvodnja visoke prirodne vrednosti na Zapadnom Balkanu: Trenutni status i ključni izazovi – Okvirni dokument, EFNCP Bugarska, Evropski forum za zaštitu prirode i nomadskog stočarstva (The European Forum on Nature Conservation and Pastoralism) (EFNCP)

39. Keenleyside, C, Beaufoy, G, Tucker, G, and Jones, G (2014) High Nature Value farming throughout EU-27 and its financial support under the CAP. Report Prepared for DG Environment, Contract No ENV B.1/ETU/2012/0035, Institute for European Environmental Policy, London.

40. Кнежевић, М. и др. (2011). Усклађивање номенклатуре основне педолошке карте са WRB класификацијом. Шумарски факултет. Београд. <https://dokumen.site/download/wrb-revizija-nacionalne-klasifikacije-1-a5b39f0ac74bbf>

41. Којић, Б. (1961): Насеља у Војводини, генеза, садржина и урбанистичка структура према архивским и техничким подацима, Глас САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 10, Београд

42. MAEPRS (Ministry of Agriculture and Environmental Protection, Republic of Serbia) (2014) Republic of Serbia IPARD Programme for 2014-2020.

43. Максин, М., Ристић, В. (2015). Експертна о морфологији руралних насеља за идентификацију и процену карактера предела у Шумадијском и Поморавском округу, Пројекат класификације и описа карактера предела Шумадијског и Поморавског округа, Регионална агенција за економски развој Шумадије и Поморавља, Крагујевац.

44. Massot, A. (2020). Towards a post-2020 Common Agricultural Policy. Fact Sheets on the European Union – 2020. European Parliament, www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_3.2.9.pdf.

45. Министарство за европске интеграције. (2018). Национални програм за усвајање правних тековина Европске уније (НРАА). Трећа ревизија.

46. Министарство заштите животне средине. (2015). Нацрт Првог националног плана адаптације на измењене климатске услове за Републику Србију, www.klimatskepro.mene.rs/wp-content/uploads/2017/09/NAP-UNDP-2015-srpski.pdf.

47. Министарство заштите животне средине. (2017). Други извештај Републике Србије према Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе.

48. Министарство заштите животне средине. (2018). Нацрт Закона о климатским променама, https://www.ekologija.gov.rs/dokumenti/?wpfb_cat=130#wpfb-cat-130.

49. Министарство заштите животне средине. (2019). Предлог програма заштите природе за период од 2020. до 2022. године, децембар 2019, www.ekologija.gov.rs/predlog-programa-zastite-prirode-za-period-od-2020-do-2022-godine/.

50. Министарство заштите животне средине. (2020). Предлог Стратегије нискоугљеничног развоја Републике Србије са Акционим планом, www.ekologija.gov.rs/

wp-content/uploads/javne_rasprave/Strategija%20niskougljenicnog%20razvoja%20sa%20akcionim%20planom_zajavnu%20raspravu.pdf.

51. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде. Управа за аграрна плаћања. (2020). ИПАРД II у Србији, <http://uap.gov.rs/ipard-ii-u-srbiji/>.
52. Митровић, М. (2015). Села у Србији - Промене структуре и проблеми одрживог развоја. РЗС. Београд
53. МПШВ. Управа за шуме (2006). Стратегија развоја шумарства Републике Србије.
54. Национални програм руралног развоја од 2018. до 2020. године, МПШВ.
55. OECD. (2006). The New Rural Paradigm: Policies and Governance, www.oecd.org/cfe/regional-policy/thenewruralparadigmpoliciesandgovernance.htm.
56. OECD. (2012). Redefining "Urban": A New Way to Measure Metropolitan Areas. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264174108-en>.
57. OECD. (2016). A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries. Executive summary, <https://dx.doi.org/10.1787/9789264252271-3-en>.
58. ORCA, Održiva poljoprivreda za održivi Balkan, <http://www.sasb-eu.org/sr/priroda/zapadni-balkan/kosovo>
59. Ostermann. O. (2009), Overview of benefits, values and services of protected areas. In S. Stolton (Ed.). Communicating values and benefits of protected areas in Europe. Seminar organised by BfN and EUROPARC Federation at the International Academy for Nature Conservation on the Island of Vilm, Germany April 14th – 18th, 2009;
60. Петровић, Ј., Милић, Т. (2016). Структура прихода и ризик од сиромаштва у руралним подручјима. Секундарне анализе података добијених кроз истраживање Анкета о приходима и условима живота (SILC). Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије и Програм Уједињених нација за развој.
61. Поповић, В. (1995). Педолошке, мелиоративне и ерозионе карактеристике простора Републике Србије - експертиза за Просторни план. ИАУС. Београд
62. Pölling, B. (2015). COST Action Urban Agriculture Europe: Business Models of Urban Agriculture. Short Term Scientific Mission Report. Perugia, Italy, 23/03 – 01/04/2015.
63. Pölling, B., Mergenthaler, M., & Lorleberg, W. (2016). Professional urban agriculture and its characteristic business models in Metropolis Ruhr, Germany. Land Use Policy, 58, 366-379.
64. Правилник о Националној листи индикатора заштите животне средине, „Службени гласник Републике Србије”, број 37/2011
65. Prirodne karakteristike i znamenitosti Kosova i Metohije, <http://komorakim.rs/lt/prirodne-karakteristike-i-znamenitosti-kosova-i-metohije.html>
66. РЗС. (2019а). Билтен – Анкета о радној снази у Републици Србији, 2018, бр. 646, Београд.
67. РЗС. (2019б). Анкета о приходима и условима живота. Сиромаштво и социјална неједнакост, 2018. Саопштење број 281 - год. LXIX, 15.10.2019.
68. РЗС. (2020а). Анкета о радној снази. База података – квартални индикатори. Стопе активности, запослености, неактивности и незапослености, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/2400020107? languageCode=sr-Cyrl>.
69. РЗС. (2020б). Анкета о радној снази. База података – годишњи индикатори. Стопе активности, запослености, неактивности и незапослености по областима, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/2400020102? languageCode=sr-Cyrl>.
70. SASB (Sustainable Agriculture for Sustainable Balkans) (2020) <http://www.sasb-eu.org/en/nature/the-western-balkans/serbia> 10.04.2020.
71. Симишић, Ј. (2016). Србија – путеви вина. Туристичка организација Србије, Београд.

72. Симоновић, Ђ. (1970): Центри заједнице села у Србији, Сеоске варошице и сеоске чаршије, Београд.
73. Somogyi, S. (2005), <https://poljoprivreda.info/tekst/multifunkcionalna-poljoprivreda>
74. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, Службени гласник РС, бр. 85/2014.
75. Стратегија развоја туризма Републике Србије за период 2016-2025. „Службени гласник РС”, број 98/2016
76. Стричевић, Р., Продановић, С., Ђуровић, Н., Петровић Обрадовић, О., Ђуровић, Д. Утицаји промене климе на српску пољопривреду. Београд. Програм УН за развој.
77. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије. (2019). Оцена апсолутног сиромаштва у Србији у 2018. години, октобар 2019, <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/category/dokumentacrl/>
78. TP4D. (2018). Fostering territorial perspective for development. Towards a wider alliance, www.donorplatform.org/publication-agenda-2030/fostering-territorial-perspective-for-development-white-paper-jointly-released-by-platform-members-and-partners.html.
79. UNWTO, Sustainable Tourism for Rural Development in Serbia
80. FAO(1998). The State of Food and Agriculture. Rural Non-Farm Income in Developing Countries. Rome. FAO
81. FAO(1998). The State of Food and Agriculture. Rural Non-Farm Income in Developing Countries. Rome. FAO
82. FAO. (2017). The State of Food and Agriculture 2017. Leveraging Food Systems for Inclusive Rural Transformation. Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome, 2017.
83. WTTC, Travel and Tourism Economic Impact Serbia 2010.

Литература уз део 2.3.1. Јавне службе и социјални развој

Међународне конвенције и документи

1. Commission of the European Communities (2003) Green Paper on Services of General Interest (2003). Commission of the European Communities. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52003DC0270>
2. Commission of the European Communities (2004) White paper on services of general interest. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A123013b>
3. Commission of the European Communities (2006) Implementing the Community Lisbon Programme: Social Services of General Interest in the European Union. Brussel. <http://aei.pitt.edu/45888/>
4. European Anti-Poverty Network (2019) Is the 2019 European Semester more Social? www.eapn.eu/wp-content/uploads/2019/09/EAPN-2019-Semester-Report-Full-FINAL_Print-3844.pdf
5. European Commission (2005) Joint Report on Social Protection and Social Inclusion. Employment and social affairs, social security and social integration. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Unit E2. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b42c9026-354e-4224-9990-206df01dbe3a>

6. European Commission (2007) Territorial Agenda of the European Union. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_leipzig2007.pdf
7. European Commission (2010) Europe 2020 – A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
8. European Commission (2011) A Quality Framework for Services of General Interest in Europe. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52011DC0900>
9. European Commission (2011) Poverty in Rural Areas of the EU. EU Agriculture Briefs. www.researchgate.net/publication/237103993_POVERTY_AND_SOCIAL_EXCLUSION_IN_RURAL_AREAS
10. European Commission (2012) Long-Term Care for the elderly. Provisions and providers in 33 European countries. www.researchgate.net/publication/303566393_Long-term_care_for_the_elderly_Provisions_and_providers_in_33_European_countries
11. European Commission (2014) Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care Report – Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission. https://ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf
12. European Commission (2017) European Pillar of Social Rights, retrieved from https://ec.europa.eu/commission/publications/commission-communication-european-pillar-social-rights_en
13. European Commission (2019) Council Recommendation on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems. https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-high-quality-early-childhood-education-and-care-systems_en
14. European Commission Network (1996) Quality Targets in Services for Young Children. European Commission Network on Childcare and Other Measures to Reconcile the Employment and Family Responsibilities of Men and Women – Proposals for a Ten Year Action Programme. www.childcarecanada.org/sites/default/files/Qualitypaperthree.pdf
15. European Commission (2010) EU Health Programme 2014-2020 https://ec.europa.eu/health/funding/programme_en
16. European Commission (2012) Action Plan for the EU Health Workforce <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:sp0005>
17. European Parliament (1998) Health Care Systems In the EU -A Comparative Study www.europarl.europa.eu/workingpapers/saco/pdf/101_en.pdf
18. European Union and the Committee of the Regions(2012) The management of health systems in the EU Member States - The role of local and regional authorities <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/health-systems/health-systems-en.pdf>
19. European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (2000) Guiding principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent. www.alpine-space.org/2000-2006/uploads/media/CEMAT_guiding-principles_EN.pdf
20. European Trade Union Confederaion (2007) Public Services – Services of General (Economic) Interest – SG(E)Is. www.etuc.org/en/public-services-services-general-economic-interest-sgeis
21. European Spatial Development Perspective (1999) Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. Potsdam. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf

22. Генерална скупштина Уједињених Нација (1966) Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима. www.unhcr.rs/media/Međunarodni%20pakt%20o%20ekonomskim,%20socijalnim%20i%20kulturnim%20pravim.pdf

23. OECD (2006) The new rural paradigm: policies and and governance. OECD Publications, Paris;

24. OECD (2019) Universal Health Coverage www.oecd.org/health/universal-health-coverage.htm

25. Савет Европе (1961, 1988, 1996, 1999) Европска социјална повеља. www.ombudsman.co.me/docs/Evropska_socijalna_povelja.pdf

26. UN Habitat (2004) The Global Urban Indicators Database. Urban Indicator Guidelines – Monitoring the Habitat Agenda and the Millennium Development Goals. <https://unhabitat.org/urban-indicators-guidelines-monitoring-the-habitat-agenda-and-the-millennium-development-goals>

27. United Nations (2015) 2030 Agenda for Sustainable Development www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/

28. United Nations (2013) Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the role of the public service as an essential component of good governance in the promotion and protection of human rights. www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ReportHConCivilSociety.aspx

29. United Nations Sustainable Development Knowledge Platform (2015) Transforming Our World: The 2030. Agenda For Sustainable Development. Retrieved from www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

30. World Health Organization (2019) Stronger Collaboration, Better Health Global Action Plan for Healthy Lives and Well-being for All: Strengthening collaboration among multilateral organizations to accelerate country progress on the health-related Sustainable Development Goals, www.who.int/publications-detail/stronger-collaboration-better-health-global-action-plan-for-healthy-lives-and-well-being-for-all

31. World Health Organization (2019) Primary Health Care on the Road to Universal Health Coverage www.who.int/healthinfo/universal_health_coverage/report/2019/en/

32. International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport (2015) United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

33. Maximizing the power of sport (2017) United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

34. Quality Physical Education (QPE): guidelines for policy makers (2015) United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

Национални правни документи

35. Закон о Просторном плану Републике Србије, „Службени гласник РС”, бр. 13/96

36. Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године, „Службени гласник РС”, бр. 88/2010

37. Законом о јавним службама (“Службени гласник РС”, бр. 42/1991 и 71/1994, 79/05, 79/2005 -др закон, 81/2005 -испр. др закона, 83/2005 -испр. др закон и 83/2014 - др закон)

38. Закон о основама система образовања и васпитања, "Службени гласник РС", бр. 88/2017, 27/2018 - други закони и 10/2019 од 15.02.2019. године

39. Законоученичкомистудентскомстандарду, „Службени гласник РС”, бр. 18/2010; 55/2013; 27/2018;10/2019)

40. Закономпредшколскомваспитањуиобразовању, „Службени гласник РС”, бр.18/2010, 101/2017, 113/2017 - др. закон, 95/2018 - др. закон и 10/2019
41. Закон о социјалној заштити, „Службеном гласнику РС”, бр. 24/2011
42. Закон о финансијској подршци породице са децом, „Службени гласник РС”, бр. 113/2017 и 50/2018
43. Закон о јавном здрављу, „Службени гласник РС”, бр. 15/2016.
44. Закон о здравственој заштити, „Службени гласник РС”, бр. 25/2019.
45. Закон о култури, „Службени гласник РС”, бр.7/2009, 30/2016-испр и 6/2020
46. Закон о спорту („Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 99/11 – др. закон)
47. Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, „Службени гласник РС”, бр. 67/03, 101/05 – др. закон, 90/07, 72/09 – др. закон и 111/09
48. Правилник о смештају и исхрани ученика и студената, „Службенигласник РС”, бр. 36/2010 и 55/2012, бр.36/2019).
49. Правилник о ближим условима за утврђивање приоритета за упис деце у предшколску установу, „Службени гласник РС”, број 44/2011
50. Правилник о врстама, начину остваривања и финансирања посебних, специјализованих програма и других облика рада и услуга које остварује предшколска установа, „Службени гласник РС”, број 26 од 20. марта 2013
51. Правилник о ближим условима за обављање здравствене делатности у здравственим установама и другим облицима здравствене службе (интерно пречишћен текст), „Сл. гласник РС”, бр. 43/2006, 112/2009, 50/2010, 79/2011, 10/2012 - др. правилник, 119/2012 - др. правилник, 22/2013, 16/2018.
52. Правилник о номенклатури здравствених услуга на секундарном и терцијалном нивоу здравствене заштите, „Службени гласник РС”, бр. 2/2019, 15/2019.
53. Правилник о номенклатури здравствених услуга на примарном нивоу здравствене заштите. „Службени гласник РС” 17/2013, 32/2015, 43/2016, 103/2018 27/2019. год.
54. Правилник о условима и начину унутрашње организације здравствених установа, „Службени гласник РС”, бр. 43/2006, 126/2014.
55. Правилник о евиденцијама које воде високошколске установе и друге организације које се баве оспособљавањем у области спорта („Службени гласник РС”, број 61/11)
56. Одлуке о мрежи јавних средњих школа, „Службени гласник РС”, 49/2018-3, 62/2018-5 и 942018-4
57. Правилник о националној категоризацији спортских објеката („Службени гласник РС”, број 103/13)
58. Правилник о условима за обављање спортских делатности, „Службени гласник РС”, број 63/13)
59. Правилник о стручном оспособљавању за обављање одређених стручних послова у спорту, „Службени гласник РС”, број 8/13);
60. Правилник о спортским гранама у Републици Србији, „Службени гласник РС”, бр. 72/11 и 23/12);
61. Правилник о националној категоризацији спортова, „Службени гласник РС”, број 25/13
62. Правилник о националним гранским спортским савезима преко којих се остварује општи интерес у области спорта у Републици Србији „Службени гласник РС”, бр. 72/12, 3/12 и 25/13
63. Правилник о коришћењу спортских објеката и обављању спортских активности у јавним спортским објектима, „Службени гласник РС”, бој 55/13

64. Правилник о евиденцијама које воде високошколске установе и друге организације које се баве оспособљавањем у области спорта („Службени гласник РС”, број 61/11)

65. Правилник о утврђивању здравствене способности спортиста за обављање спортских активности и учествовање на спортским такмичењима „Службени гласник РС”, број 15/12

66. План развоја здравствене заштите Републике Србије, ”Службени гласник РС”, бр. 88/2010.

67. Уредба о критеријумима за доношење акта о мрежи јавних средњих школа, ”Службени гласник РС”, број 21/2018

68. Уредба о плану мреже здравствених установа, ”Сл. гласник РС”, бр. 5/2020 и 11/2020.

69. Одлука о мрежи јавних средњих школа, „Службени гласник РС”, бр. 49/2018, 62/2018, 94/2018.

70. Нацрт Стратегије социјалне заштите у Републици Србији за период од 2019. до 2025. године (иницијална верзија), www.udruzenjesz.rs/images/PDF/nacrt-strategije-socijalne-zastite-2019-2025-27032019.pdf

71. Стратегија развоја културе Републике Србије 2020. до 2029. године (2020)

72. Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године ("Службени гласник РС", бр. 107/2012)

73. Стратегија јавног здравља у Републици Србији 2018 – 2026. године, „Службени гласник РС”, бр. 61/2018.

74. Стратегија за стално унапређивање квалитета здравствене заштите и безбедности ацијената. „Службени гласник РС”, бр. 15/2009.

75. Национална стратегија за младе („Службени гласник РС”, број 55/08)

76. Национална стратегија за борбу против насиља и недоличног понашања на спортским приредбама за период од 2013. до 2018. године („Службени гласник РС”, број 63/13)

Стручне анализе и извештаји

77. Анализа смањења броја деце уписаних у предшколске установе, основне и средње школе на територији Аутономне покрајине Војводине (2016) Покрајински секретаријат за образовање, прописе, управу и националне мањине, Нови Сад. www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewiK0I7kzv_oAhWRs4sKHwK3CTAQFjAAegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fwww.puma.vojvodina.gov.rs%2Fdokumenti%2F_obrazovanje%2Fdokumenti%2FANALIZAZaBiroSekretara.docx&usg=AOvVaw0Th_gQ8Gqhka7v2dhMXVLC

78. Vandekerckhove, A., Trikić, Z. Miškeljin, L., Peetersm J., Lakićević, O., Koriga, D. (2013) Приручник за диверзификацију програма предшколског васпитања и образовања, Београд. www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Приручник-за-диверсификацију-програма-предшколског-васпитања-и-образовања-срб.pdf

79. Gilson L. (Ed) (2012) Health policy and systems research: a methodology reader, Alliance for Health Policy and Systems Research and WHO. www.who.int/alliance-hpsr/alliancehpsr_reader.pdf

80. Годишњи извештај о реализацији Акционог плана за спровођење Стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године, Извештај за 2018. годину (2019) Београд. www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/08/AP-SROS-IZVESTAJ-15jun.pdf

81. Ђукић, В., Вукићевић, В., Драгићевић Шеших, М., Субашић, Б., Опачић, Б., Ђековић, В., Николић, Т., и Стојановић, А. (2018) Модели локалних културних политика као основ за повећање културне партиципације, научно-истраживачки

пројекат, Београд. www.researchgate.net/publication/336924295_Perform-Modeli_lokalnih_kulturnih_politika-4

82. Edukacija (2020) Studentski centri, domovi i menze, izvor: <http://fakulteti.edukacija.rs/studentski-centri-domovi-i-menze>

83. Здравствено - статистички годишњак Републике Србије (2018) Институт за јавно здравље Србије „др Милан Јовановић Батут”. www.batut.org.rs/index.php?content=77

84. Здравствене установе по округу и типу (2020) Институт за јавно здравље Србије „др Милан Јовановић Батут”. www.batut.org.rs/download/uputstva/zdravstvene%20ustanove%20po%20okrugui%20tipu.pdf

85. Инклузивно образовање, Услуге додатне подршке деци и ученицима у образовању (2018) Посебан извештај заштитника грађана, Београд. www.ombudsman.rs/attachments/article/5927/Izveštaj%20o%20inkluzivnom%20obrazovanju.pdf

86. Пројекат „Инклузивно предшколско васпитање и образовање”. www.mpn.gov.rs/o-projektu/

87. Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији (2014) Републички завод за статистику и УНИЦЕФ, Београд. www.unicef.org/serbia/media/6616/file/Istraživanje%20višestrukih%20pokazatelja%20položaja%20žena%20i%20dece%202014.pdf

88. Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији и Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у ромским насељима у Србији (2014) Републички завод за статистику и УНИЦЕФ. www.unicef.rs/files/MICS5_Srpski_web.pdf

89. Мапа сиромаштва у Србији (2016) Републички завод за статистику, Светска Банка и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/10/Мапа-siromastva-u-Srbiji.pdf>

90. Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалних самоуправа у Републици Србији (2016) Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Републички Завод за социјалну заштиту, Центар за социјалну политику. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/12/Mapiranje-usluga-socijalne-zastite.pdf>

91. Mijatović, T. (2017) Kasarna u NS-u postaje univerzitetski kampus, izvor: www.iserbia.rs/studentaska/kasarna-u-ns-u-postaje-univerzitetski-kampus-5100).

92. Оквир за праћење инклузивног образовања у Србији (2014) УНИЦЕФ и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Београд. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/10/Okvir-za-pracenje-inkluzivnog-obrazovanja-u-Srbiji.pdf>

93. Праћење друштвене укључености у Србији (2009) Тим потпредседниа Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Београд. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/06/Pracenje-drustvene-ukljucivosti-u-Srbiji.pdf>

94. Спречавање раног напуштања образовања (2018) Центар за социјалну политику, Београд. http://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/CSP-Sprecavanje_ranog_napustanja_obrazovanja.pdf

95. Стоп напуштању школе! (2016)Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије. http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/06/stop_napustanju_skole.pdf

96. Одабрани здравствени показатељи за 2017. годину (2018) Институт за јавно здравље Србије др Милан Јовановић Батут. www.batut.org.rs/download/publikacije/2017OdabraniPokazatelji.pdf

97. Трећи Национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији, Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2014–2017. године са приоритетима за наредни период (2018). http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/02/3_nacionalni_izvestaj_o_socijalnom_ukljucivanju_i_smanjenju_siromastva.jpg

Статистички извори

98. База ДевИнфо, РЗС
99. Саопштења ДД20, број 96 – год. LXVI, 21.04.2016, РЗС
100. Саопштења ДД20, број 99 - год. LXVII, 21.04.2017; РЗС
101. Саопштења ДД20, број 99 – год. LXVIII, 20.04.2018, РЗС
102. Саопштења ДД20, број 98 – год. LXIX, 19.04.2019, РЗС
103. Саопштење, Статистика друштвених делатности, ДД10 бр.74, РЗС
104. Билтен – Средње образовање – почетак школске 2017/18, бр.65, РЗС, Београд, 2018.
105. Саопштења–Статистика образовања ДД50, бр.86 – год. LXIX, 12.04.2019, РЗС, Београд.
106. Саопштења–Статистика образовања ДД50, бр.072 – год. LXX, 10.04.2020.РЗС, Београд.
107. Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд 2019.
108. Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд 2018.
109. Високо образовање 2018/2019, РЗС, Београд 2019.

Литература уз део 2.3.2. Становање

1. Bajić, T., Petrić, J. (2015) Fuel Poverty Challenges in Serbia: Evidence from the Suburban Settlement of Kaluđerica. *Proceedings of the 3rd HASSACC 2015 - Virtual Conference Human And Social Sciences at the Common Conference*, 5-9 October, 2015, pp. 116-121.
2. Бобић, М. (2004) Домаћинства Србије на почетку трећег миленијума – социо-демографска анализа. *Социологија*, XLVI, бр. 4, стр. 349-372.
3. Вуксановић Мацура, З. и Мацура, В. (2007) *Становање и насеља Рома у југоисточној Европи: приказ стања и напретка у Србији*. Београд: Друштво за унапређивање ромских насеља, Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
4. Ђорђевић, А., Ђурђевић, Б. (2015) Основне карактеристике подстандардних ромских насеља у Србији и предлог будућих развојних иницијатива за унапређење услова живота ромске заједнице. Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији.
5. Жарковић, Б., Петровић, М., Тимотијевић, М. (2012) *Без куће, без дома. Резултати истраживања бескућништва у Србији*. Београд: Хаусинг центар.
6. Јовановић Поповић, М., Игњатовић, Д., Радивојевић, А., Рајчић, А., Ђукановић, Љ., Ђуковић, Н., Недић, М. (2012) *Атлас породичних кућа Србије*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.
7. Јовановић Поповић, М., Игњатовић, Д., Радивојевић, А., Рајчић, А., Ђукановић, Љ., Ђуковић, Н., Недић, М. (2013) *Атлас вишепородичних зграда Србије*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.
8. Милић, А., Петовар, К., Чолић, Р. (2004) Бесправна изградња у Србији: генеза и перспективе решавања проблема. У Милашин, Н. и др. (ур.) Статешки оквир за одрживи развој Србије, Београд: ИАУС, стр. 253-261.

9. Мојовић, Ђ. (2011) Изазови регуларизације неформалних насеља у југоисточној Европи: Преглед релевантних закона и праксе из области урбанистичког планирања и легализације. Скопље: NALAS.

10. Петрић, Ј., Бајић, Т., Басарић, Ј. (2014) Неконтролисано ширење града под утицајем фактора резиденцијалног избора – пример насеља Калуђерица у Београду. Монографија са научно-стручног скупа *Локална самоуправа у планирању и уређење простора и насеља*, Златибор, 3-5. април, 2014. Београд: Асоцијација просторних планера Србије, стр. 421-428.

11. Tsenkova, S. (2012) Urban planning and informal cities in Southeast Europe. *Journal of Architecture and Planning Research*, 9 (4), pp. 292-305.

Статистички подаци и публикације

12. Бобић, М. (2014) Бескућници. Београд: Републички завод за статистику.

13. Бубало-Живковић, М. & Лукић, Т. (2015) Млади у Србији почетком 21. века. Београд: Републички завод за статистику.

14. Девеџић, М. & Стојилковић Ђатовић, Ј. (2015) Демографски профил старог становништва Србије. Београд: Републички завод за статистику.

15. Лукић, В. (2015) Две деценије избеглиштва у Србији. Београд: Републички завод за статистику.

16. Марковић, М. (2014) Особе са инвалидитетом у Србији. Београд: Републички завод за статистику.

17. Радовановић, С. & Кнежевић, А. (2014) Роми у Србији. Београд: Републички завод за статистику.

18. Републички завод за статистику Републике Србије (РЗС) (2002) Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији. Београд: РЗС.

19. Републички завод за статистику Републике Србије (РЗС) (2011) Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији. Београд: РЗС.

20. Републички завод за статистику Републике Србије (РЗС) (2014) Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији – Пописни атлас 2011. Београд: РЗС.

21. Републички завод за статистику (РЗС) (2015) Приходи и услови живота у Републици Србији – 2013. Финални извештај. Београд: Републички завод за статистику.

22. Републички завод за статистику Републике Србије (РЗС) (2019) Анкета о потрошњи домаћинстава, 2018. Београд: РЗС.

Међународни документи

23. Global Strategy for Shelter to the Year 2000 (1988), United Nations General Assembly, resolution 43/181, www.ircwash.org/sites/default/files/UN-HABITAT-1990-Global.pdf, приступљено 21.03.2020.

24. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) (1966) GA Res. 2200 (XXI), 21 UN GAOR Supp. (No. 16) at 49, UN Doc. A/6316 (1966), 993 UNTS 3; 6 ILM 368 (1967).

25. Ministerial Declaration on Social and Economic challenges in Distressed Urban Areas in the UNECE Region (2006), United Nations Economic Commission for Europe, www.unecce.org/fileadmin/DAM/hlm/docs/ministerial.declaration.190906.pdf, приступљено 21.03.2020.

26. New Urban Agenda (2016) <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>, приступљено 31.03.2020. [превод на српски језик: Нова урбана агенда (2017) Нови Сад: Центар за животну средину и одрживи развој]

27. Stability Pact for South Eastern Europe (2004) Vienna Declaration on Informal Settlements in South Eastern Europe, http://library.tee.gr/digital/m2267/m2267_demeti.pdf, приступљено 21.03.2020.

28. The European Social Charter (Revised)(1996) 3 May1996, ETS163, www.refworld.org/docid/3ae6b3678.html, приступљено 20.03.2020.

29. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2015) www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, приступљено 20.03.2020.

30. UN CESCR (1991) General Comment No. 4: The right to adequate housing (Art. 11(1) of the Covenant), 13 December 1991, E/1992/23. www.refworld.org/docid/47a7079a1.html, приступљено 31.03.2020.

31. UNECE (2006) Guidelines on Social Housing. Principles and Examples. New York and Geneva: United Nations. www.unecce.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/guidelines.social.housing.pdf, приступљено 31.03.2020.

32. UNECE (2011) Action plan for energy-efficient housing in the UNECE region. New York and Geneva: United Nations.

33. www.unecce.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/action.plan.eehousing.pdf, приступљено 31.03.2020.

34. UNECE (2015) Social Housing in the UNECE region. Models, Trends and Challenges. Geneva: United Nations.

35. UNECE (2015a) The Geneva UN Charter on Sustainable Housing. Ensure access to decent, adequate, affordable and healthy housing for all. www.unecce.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/UNECE_Charter_EN.pdf, приступљено 21.03.2020.

36. UN-HABITAT (2012) Sustainable Housing for Sustainable Cities - A policy framework for developing countries. Nairobi: UN-HABITAT.

37. Urban Agenda for the EU (2016) https://ec.europa.eu/info/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/urban-agenda-eu_en, приступљено 31.03.2020.

38. Universal Declaration of Human Rights (UDHR) (1948) G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71. www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, приступљено 31.03.2020.

39. United Nations Millenium Declaration (2000), United Nations General Assembly, resolution 55/2, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf, приступљено 21.03.2020.

Национална регулатива

40. Закон о избеглицама („Сл. гласник РС”, бр. 18/92, „Сл. лист СРЈ”, бр. 42/2002 - одлука СУС и „Сл. гласник РС”, бр. 30/2010),

41. Закон о јавној својини („Сл. гласник РС”, бр. 72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016 - др. закон, 108/2016, 113/2017 и 95/2018),

42. Закон о озакоњењу објеката („Сл. гласник РС”, бр. 96/15 и 83/18)

43. Закон о основама својинско правних односа („Сл. лист СФРЈ”, бр. 6/80 и 36/90, „Сл. лист СРЈ”, бр. 29/96 и „Сл. гласник РС”, бр. 115/2005 - др. закон).

44. Закон о планирању и изградњи Републике Србије („Сл. гласник РС”, бр. 72/09, 81/09-исправка, 64/10-УС, 24/11, 121/12, 42/13-УС, 50/13-УС, 98/13-УС, 132/14, 145/14, 83/18, 31/2019, 37/19 – др. закон и 9/20).

45. Закон о поступку уписа у катастар непокретности и водова („Сл. гласник РС”, број 41/2018), и др.

46. Закон о социјалној заштити („Сл. гласник РС” број 24/11).

47. Закон о социјалном становању („Сл. гласник РС”, број 72/2009).

48. Закон о становању и одржавању зграда („Сл. гласник РС” број 104/2016).
49. Национална стамбена стратегија од 2020. до 2030. године (Нацрт), www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/Nacionalna%20stambena%20strategija_NACRT_0.pdf, приступљено 31.03.2020.
50. Национална стратегија социјалног становања (2012) („Сл. гласник РС”, број 13/2012).
51. Правилник о енергетској ефикасности зграда („Сл. гласник РС” број 61/2011).
52. Правилник о условима, садржини и начину издавања сертификата о енергетским својствима зграда („Сл. гласник РС” број 69/2012).
53. Просторни план Републике Србије до 2020. године („Сл. гласник РС”, број 88/2010).
54. Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године („Сл. гласник РС”, број 47/2019).

Обрађивачи Просторног плана Републике Србије од 2021. до 2035. године:

ИНСТИТУТ ЗА АРХИТЕКТУРУ И УРБАНИЗАМ СРБИЈЕ
Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia

универзитет у београду - архитектонски факултет

